

Славистика XII (2008)

УДК 811.16+821.16

ISSN 1450-5061

Славистика

Выпуск XII (2008)

Редакционная коллегия

д-р Петар Буняк, д-р Ксения Кончаревич, д-р Верица Копривица,
д-р Богдан Косанович, д-р София Милорадович,
д-р Боголюб Станкович, д-р Миролуб М. Стоянович,
д-р Александар Терзич, Богдан Терзич, В. П. Гудков (Россия),
д-р Бранко Тошович (Австрия)

Главный редактор
БОГОЛЮБ СТАНКОВИЧ

СЛАВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО СЕРБИИ
Белград • 2008

УДК 811.16+821.16

ISSN 1450-5061

Славистика

Књига XII (2008)

Уређивачки одбор:

др Петар Буњак, др Ксенија Кончаревић, др Верица Копривица,
др Богдан Косановић, др Софија Милорадовић,
др Богољуб Станковић, др Мирољуб М. Стојановић,
др Александар Терзић, Богдан Терзић, В. П. Гутков (Русија),
др Бранко Тошовић (Аустрија)

Главни уредник:

БОГОЉУБ СТАНКОВИЋ

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
Београд • 2008

Секретар редакције
др Петар Буњак

Издавање ове књиге финансијски су подржали:
Министарство науке Републике Србије
Филолошки факултет у Београду
„Чигоја штампа“

Издаје
Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
e-mail: office@slavistickodrustvo.org.yu
<http://www.slavistickodrustvo.org.yu>

Штампа:
„Чигоја штампа“, Београд, Студентски трг 13
e-mail: office@cigoja.com
www.chigoja.co.yu

Тираж:
500

УВОДНА РЕЧ

Дванаеста књига „Славистике“ настала је у атмосфери обележавања два јубилеја: 130-годишњице Катедре за руски језик и књижевност на Универзитету у Београду и 60-годишњице Славистичког друштва Србије, па је сасвим природно да и она доминантно буде посвећена тим значајним датумима историје српске славистике. Њеној свечарској интонацији доприносе у првом реду реферати саопштени на 46. скупу слависта Србије, који је програмски и организационо био посвећен поменутиим годишњицама.

Основна тема традиционалног зимског Скупа слависта Србије у јубиларној 2008. години гласила је: **Српска славистичка баштина у словенском контексту**. Строго у оквиру ове теме поднето је преко 20 реферата, али је за Скуп испољена изузетна заинтересованост, па је саопштено још толико реферата изван основне теме. А у настојањима да се иновирају форме рада организован је и одржан округли сто студената славистике о теми „Електронски дискурс српског и других словенских језика“. Већина саопштених реферата повољно је оцењена на самом Скупу, а потом и у процесу уређивачког рецензирања, те су укључени у ову књигу у устаљеној првој рубрици која доноси реферате са скупова слависта. Неколика иступања студената на округлом столу објављује се у оквиру рубрике „Из славистичког живота“.

У току припрема 46. скупа слависта постојало је очекивање да се на њему саопшти довољно реферата у оквиру основне теме, те да они буду објављени у посебном тематском зборнику. Како се очекивања нису остварила, то се и овом приликом поступа као и свих претходних једанаест година, са још јачим убеђењем да часопис и убудуће неће имати своју пуноћу без реферата са скупова слависта, па се стога његовом уређивању мора приступати флексибилно.

46. скуп слависта Србије, као и неки раније, показује да је за пуније научно ангажовање чланова Славистичког друштва целискодно да се за будуће Скупове уз основну тему формулишу и подтеме. У том смислу је за предстојећи – 47. скуп слависта Србије утврђена тема: **САВРЕМЕНА СРПСКА СЛАВИСТИКА У МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ** и ужа тема у оквиру ње: „Традиција и савремена настава словенских језика“. Очекује се да Скуп слависта са оваквом тематиком у јануару 2009. године буде у пуном смислу речи продужетак и својеврстан завршетак Скупа из 2008, посвећеног јубилејима српске русистике и славистике.

Без обзира што је био посвећен јубилејима, 46. скуп слависта Србије имао је изразито радни карактер, па је то била прилика да се критички сагледају и оцене како садржаји и организација тог и претходних скупова, тако и једанаестогодишње трајање часописа „Славистика“. Констатована је нужност да се пријављивању реферата благовремено приступа, да се они студиозније припремају и да се критеријуми њиховог укључивања у програм Скупа подигну на још виши ниво. У том сми-

слу је утврђено да се пријаве са резимеима реферата обима 30 до 60 компјутерски штампаних редова достављају Управи Славистичког друштва Србије најкасније до 1. новембра текуће године.

Уз позитивне оцене „Славистике“ изречена су и мишљења да је часопис превише широко отворен, те да је и ту неопходно повећање захтева при одабиру и укључивању прилога. Константовано је да такве примедбе нису без основа, али и закључено да часопис као орган Друштва треба да у значајној мери служи свом широком чланству, те се у том смислу и не прихватају настојања ка његовом „елитизму“. Истовремено постављен је задатак да се часопис непрекидно мора штитити од непотребног „популизма“.

Велики број саопштених а потом и прихваћених реферата за објављивање узео је највећи део расположивог простора у часопису. Па ипак, извесним повећањем његовог обима створена је могућност да све до сада постојеће рубрике буду заступљене и у овој књизи у уобичајеном обиму и на достигнутом нивоу. На тај начин се она придодаје оним бројним активностима и остварењима којима је Славистичко друштво Србије током 2007. и 2008. године радно прославило 60 година свог постојања и 130-годишњицу оснивања Катедре за руски језик и књижевност.

Овим је „Славистика“ проверила и могућности радног обележавања будућих јубилеја, од којих нас један очекује у најскорије време. Наиме, бићемо у прилици да крајем ове године обележимо животни јубилеј једног од најистакнутијих чланова Друштва и најревноснијег сарадника „Славистике“ – осамдесетогодишњицу Богдана Терзића. Уредништво часописа планира да предстојећа – XIII књига буде посвећена професору Терзићу и овим исказује увереност да ће се овом радосном подухвату својим научним прилозима придружити бројни слависти, како старији тако млађи и најмлађи – поштоваоци личности уваженог и, изнад свега, вољеног колеге и учитеља.

Уредништво

XLVI СКУП СЛАВИСТА СРБИЈЕ – РЕФЕРАТИ
(Београд, 9–11. јануар 2008)

Богољуб Станковић (Београд)

БИБЛИД: 1450–5061, XII (2008) р. (7–12)
УДК 061.61 (497.11)

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ КАО ЧИНИЛАЦ
СЛАВИСТИЧКЕ БАШТИНЕ
(Поводом шест деценија постојања)

У реферату се сумарно приказује допринос Славистичког друштва Србије развоју српске славистике током друге половине 20. и прве декаде 21. века. Тај допринос је једнако значајан како у области организовања и унапређења славистичког покрета, тако и на наставном и научном славистичком пољу.

Кључне речи: славистичко наслеђе, организовани славистички покрет, историја славистике, Славистичко друштво Србије, словенски језици, руски језик.

Историју славистике у целини па и историју српске славистике чине три основне компоненте: историја наставе, тј. учења словенских језика, историја научног проучавања словенских језика, књижевности и култура и историја организованог славистичког покрета. Својим деловањем протеклих шест деценија постојања Славистичко друштво Србије значајно је утицало на историјски развој славистике у свим поменутих областима те је тако оно незаобилазан чинилац славистичке баштине, која се на овом Скупу слависта Србије научно разматра и осветљава. Јубилеј је повод и прилика да се најсажетије прикаже место и улога јубилара у историји славистике у другој половини XX и почетком XXI века¹.

29. јуна 1948. године у просторијама ондашње Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности (што је сада Катедра за славистику) основано је научно-стручно друштво под називом Славистичко друштво Народне Републике Србије. Оснивачи су били поборници целовитости славистике и њеног јединства у различитости, па је у том духу изабрана и прва Управа, чији су ужи састав чинили: Александар Белић – председник, Радован Лалић и Петар Колендић – потпредседници, Димитије Вученов – секретар. Дух славистичког јединства са оснивачке скупштине биће потом присутан у Славистичком друштву Србије током свих шест

¹ Истим питањем бавили смо се и поводом 50-годишњице Славистичког друштва Србије, те ће се у овом раду, уз настојање да се синтетички сагледа и прикаже целокупно деловање, нешто више места дати последњој деценији његовог постојања.

В.: Б. Станковић, *Место Славистичког друштва Србије у развоју српске славистике друге половине XX века*. Славистика, Београд, 1998, књ. II, стр. 7–16.

деценија његовог постојања². У њему су деловали и делују како инослависти (последници у области инословенских језика и књижевности) тако и национални слависти (последници у области српског језика и српске књижевности). Да овде од њих поменемо само најистакнутије од оних који више нису међу нама. Србисти: Александар Белић, Петар Колендић, Михајло Стевановић, Димитрије Вученов, Павле Ивић. Русисти: Радован Лалић, Петар Митропан, Кирил Тарановски, Милосав Бабовић, Ђорђе Јазић, Вера Николић, Мила Стојнић, Сава Пенчић, Стојадин Костић, Миливоје Јовановић. Полонисти: Ђорђе Живановић, Стојан Суботин. Бохемиста Драгутин Мирковић и словакиста Јан Кмећ.

Убрзо по оснивању Друштва политичке прилике у земљи и односи са словенским државама су се изузетно погоршали, па је рад наредних неколико година био онемогућен. Чим су се политичке прилике после 1953. године почеле побољшавати, оживљавају и активности српских слависта на реализацији постављених програмских циљева и задатака са Оснивачке скупштине из 1948. године. А тај програм био је амбициозан и његово испуњење захтевало је најпре добру организованост. Тога су у Славистичком друштву, а нарочито његов председник А. Белић и потпредседник Р. Лалић били свесни, те у том смислу и предузимају мере. У јесен 1954. и пролеће 1955. теку припреме за организовање слависта на југословенском нивоу, као и за обнављање међународне сарадње, тј. оживљавање славистичког међународног покрета.

Крајем маја 1955. године у Скопљу и Охриду одржано је саветовање југословенских слависта на коме је формиран Савез славистичких друштава ФНРЈ, за председника изабран Александар Белић, а за секретара Радован Лалић. Седиште Савеза ће две године бити у Београду и ту се у септембру 1957. године одржава и први његов конгрес³. Потом је на нивоу ондашње Југославије одржано још 11 конгреса, закључно са дванаестим у Новом Саду 1988. године. Сарадњом Славистичког друштва и Друштва за српски језик и књижевност Србије очуван је континуитет ових конгреса, па су до сада одржана још четири. На свим овим конгресима (а укупно их је 16) чланови Друштва наступали су у значајном броју и са запаженим рефератима.

Међународна сарадња је обновљена на Београдском међународном славистичком састанку који је одржан од 15. до 21. септембра 1955. године. Носиоци организације били су А. Белић и Р. Лалић са водећих позиција у Славистичком друштву и Савезу славистичких друштава, а такође и Кирил Тарановски као генерални секретар Организационог одбора. На Састанку је установљен и изабран Међународни комитет слависта и одлучено да се следећи, Четврти међународни конгрес слависта одржи 1958. године у Москви, а да се у земљама-учесницама Састанка оснују национални комитети који ће у својим срединама радити на припреми за конгрес у

² И последњу, сада актуелну Управу (мандат 2007-2008. година) Славистичког друштва Србије чине представници више славистичких дисциплина: председник је русиста, један потпредседник полониста, а други србиста; међу члановима Управе заступљена је, уз русистику, још и украјинистика, бохемистика и словакистика.

³ В.: *Славистички архив. Конституисање југословенског славистичког покрета*. Славистика, Београд, 2004, књ. VIII, стр. 483-490.

Москви⁴. До конституисања Југословенског славистичког комитета 10. марта 1957. године у Загребу пословима припреме југословенске делегације за московски конгрес руководе А. Белић и Р. Лалић са водећих позиција у Славистичком друштву Србије и Савезу славистичких друштава Југославије, а по конституисању и са позиције председника (Белић), односно секретара (Лалић). Ове функције они задржавају и после конгреса у Москви све до смрти А. Белића 1960. године, а после тога Р. Лалић са функције потпредседника Југословенског комитета у могућности је да делује не само у националном, већ и у Међународном комитету слависта. На тај начин и Славистичко друштво Србије постаје активан чинилац не само у границама републике, већ и на ширем међународном плану. Може се рећи да је оно то било током свих протеклих деценија, потврђујући то активношћу својих чланова у раду комисија МКС и на међународним конгресима слависта, од Четвртог у Москви до Тринаестог у Љубљани. А у овом тренутку интензивно се припрема за предстојећи – Четрнаести конгрес у Охриду у септембру ове – 2008. године, на коме ће са рефератима наступити неколико чланова Друштва и на коме ће се оно потрудити да адекватно промовише репринт-издање материјала 1939. године неодржаног Трећег међународног конгреса слависта, а чије је издавање Славистичко друштво Србије уприличило управо свом јубилеју – 60-годишњици оснивања и посветило свом првом председнику – Александру Белићу⁵.

Истовремено и напоредо са ангажовањем на организационом плану и оживљавању и развоју међународне славистичке сарадње текле су и активности на оживљавању изучавања словенских језика, пре свега кроз настојање да се учење руског језика врати у школе. У том смислу Радован Лалић на поменутом саветовању у Македонији 1955. године и подноси реферат „Настава руског језика и књижевности у средњим школама“. Потом се о проблему незаступљености руског језика у нашим школама расправља на пленарним седницама Славистичког друштва, које су се почеле редовно да одржавају, а руководство Друштва својим писменим представкама органима просветних власти указује на штетност таквог стања у школском систему. Тако се у једном допису Одбору за просвету и културу Савезног извршног већа, потписаном од стране председника Друштва А. Белића и секретара Д. Мирковића најпре аргументовано приказује неравноправност руског језика у школама, а у завршном делу истиче, између осталог, следеће: „На основу ових непотпуних, али врло убедљивих, података сматрамо за своју дужност да Вам се обратимо с молбом да се овај проблем детаљно размотри и да се реши на начин који би најбоље одговарао интересу наше школе и нашег културног развитка. То значи, треба руски језик коначно поставити у равноправни положај с осталим страним језицима. /.../ Сматрамо да изучавање руског језика у нашим школама има многострук значај и да би његовој настави требало поклонити озбиљну пажњу.“⁶

⁴ Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX 1855). Izdanje organizacionog odbora, Beograd, 1957, стр. 14, 16.

⁵ *III међународни конгрес слависта (Београд, 18–25 IX 1939)*. Репринт-издање материјала неодржаног конгреса. /Приредио Богољуб Станковић/. Београд, 2008, XXVIII + 486 стр.

⁶ Архива Славистичког друштва Србије (АСДС), кутија 1948–1960.

Званични однос према руском језику се мења, а интересовање за његово изучавање се повећава већ од школске 1958/59. године, па заступљеност руског језика у нашим школама наредних неколико година нагло расте, тако да га је већ 1964. године у основним школама Србије учило 59,4% ученика⁷. Овај својеврсни „бум“ у изучавању руског језика код нас увелико је последица ондашње геополитичке ситуације и узлета науке, технике и технологије у Совјетском Савезу, пре свега у области освајања космоса, али су несумњиво томе значајно допринела и упорна залагања Славистичког друштва да и званичницима, и јавности укаже на многострук значај руског језика за наш не само културни већ и општи развитак.

Нагло ширење руског језика у школама убрзо отвара проблем његове стручне заступљености. Како је у Славистичком друштву и тада, као и све време његовог постојања, била присутна свест да се за заступљеност руског језика у нашем школском систему може најуспешније борити и изборити пре свега тако што ће његову наставу изводити компетентни наставници на високом стручном нивоу, оно се изузетно ангажовало управо на пружању помоћи у стручном усавршавању наставника. Почело се најпре са предавањима на годишњим скупштинама 1961. и 1963. године, да би 1964. године био заснован зимски Скуп слависта Србије, који се потом, прераставши у својеврсну институцију, све до овог данашњег одржава сваке године.

Зимски скупови слависта Србије по свом садржају и усмерењу били су спој стручног семинара и научног симпозијума те су једнако значајни за развој како наставне праксе тако и теорије. На њима се окупљао широк круг слависта, а понајвише русиста, у првом реду школских наставника. Не би било далеко од истине ако би се устврдило да у Србији није било и нема наставника руског језика који бар једном током свог радног века није учествовао на Скупу. А од 2004. године паралелно и комплементарно са Скупом, у коме почињу да преовладавају симпозијумски садржаји и форме рада, у организацији Славистичког друштва одржава се и „Зимска школа“, тј. семинар за стручно усавршавање наставника руског језика. На пет досадашњих Зимских школа било је укупно око 750 учесника.

Ангажовањем онда постојећих русистичких катедара и отварањем нових релативно брзо је створен кадар за нарасле потребе наставе руског језика у школама Србије, те напред поменути проблем стручне заступљености није постојао већ крајем шесте деценије прошлог века. Али управо кад су настали изузетно повољни кадровски предуслови за изучавање руског језика у школама, долази до заокрета у политици заступљености страних језика, зачиње се кампања против руског језика, а Славистичко друштво поново мора да се бори за руски језик и његову равноправну заступљеност у школама. Не може се рећи да је у томе имало пун успех, али је неоспорна чињеница да је својим ангажовањем, између осталог и организовањем бројних семинара у својим подружницама широм Србије, спречавало бруталан изгон руског језика, те се његово изучавање у школама одржавало на задовољавајућем нивоу све до краја девете деценије прошлог века.

⁷ *Годишњи извештај Славистичког друштва СР Србије за 1965. годину*. АСДС, кутија 1960–1965.

Геостратешке, геополитичке и друштвенополитичке промене крајем прошлог и почетком овог века изузетно су отежале и угрозиле положај руског језика у школском систему Србије. Врхунац те угрожености достигнут је првих година овог века кад су задужење да уређују и воде просвету и школство у Србији добиле особе које су своје назови „европејство“ покушале да потврде наглашено русофобичном политиком изучавања страних језика. Иницирана је кампања против руског језика којој се Славистичко друштво морало одупрети. На Годишњој скупштини 11. јануара 2002. године усвојено је „Саопштење Скупштине Славистичког друштва Србије о актуелном положају руског језика у школама Републике Србије“. Између осталог тамо је речено: „Протеривање руског језика из наших школа већ сада има негативних последица, а у будућности оне ће бити израженије, свеобухватније и егзистенцијалније, јер изучавање руског језика као јединог словенског светског језика у српској средини нема само комуникативне циљеве, већ је знање руског језика и познавање руске културе један од битних фактора за опстанак и природни развој српског језика и писма, културе и духовности српског народа.“⁸

Ове чињенице овде се наводе као део историје не само Славистичког друштва већ и српске славистике у целини. Међутим, актуелна ситуација и развој догађаја који се може наслутити обавезује српске слависте да, без позивања на патриотизам и не из еснафских интереса већ по својој професионалној савести, и у овом свечаном тренутку посвећеном јубилеју Друштва управо наведеним цитатом упуту упозорење свим школским властима од школских управа до министарства просвете, осталим властима на свим нивоима, научној, културној и целокупној јавности Србије.

У завршном делу нашег представљања Славистичког друштва Србије као чиниоца славистичке баштине фактографски ћемо показати његов допринос и научном проучавању словенских језика, књижевности и култура, а што је и у досадашњем излагању било дотицано.

Наиме, сем напред помињаних ангажовања на 16 конгреса југословенских слависта и 10 међународних славистичких конгреса, чланови Славистичког друштва Србије запажено су учествовали и на свих 11 конгреса МАПРЈАЛ-а као и на бројним симпозијумима у организацији ове међународне русистичке асоцијације. Уз то, Славистичко друштво Србије, најчешће у сарадњи са још неким институцијама, понајвише са Катедром за славистику, било је организатор читавог низа међународних научних симпозијума. У пригодном реферату није могуће да сви буду побројани и конкретније приказани⁹, већ ће бити саопштен само биланс који садржи: 6 међународних симпозијума из области конфронтационе лингвистике организованих у оквиру циклчних програма МАПРЈАЛ-а; 6 симпозијума одржаних поводом јубиларних годишњица рођења или смрти истакнутих личности; три симпозијума посвећена значајним годишњицама опште и културне историје; три симпозијума

⁸ Славистика, Београд, 2002, књ. VI, стр. 376.

⁹ Детаљан приказ ангажовања Друштва на научном плану као и у свим другим областима његовог деловања референт даје у припремљеној монографији *60 година Славистичког друштва Србије*, чије се појављивање из штампе очекује у скороје време, а представљање славистичкој јавности планира за Дан словенске писмености и Дан Славистичког друштва Србије, 24. мај 2008. године.

посвећена руској емиграцији код нас. Са великог броја ових симпозијума објављени су зборници у којима значајно и запажено место имају радови српских слависта – чланова Славистичког друштва Србије.

На Скуповима слависта поднето је преко 1100 реферата. Многи касније истакнути слависти своје прве радове саопштавали су на Скуповима. Велики део библиографија већине српских инослависта су реферати који су најпре поднети на Скуповима а потом објављени.

Сем напред поменутих зборника реферата са научних симпозијума Славистичко друштво Србије издавач је и зборничке серије од пет књига под насловом „Славистички зборник“, едиције „Славистичка библиотека“ у чијој је основној серији до сада објављено шест књига, а у серији „посебна издања“ – такође шест књига.

1997. у Друштву је покренут штампани орган – часопис «Славистика». У једанаест досад изашлих књига са преко 4600 страна у њему је објављено, између осталог, и 460 научних и стручних расправа, чланака и реферата. Не мали број тих радова су првенци младих слависта који успешно одрастају на славистичком научном пољу.

Побројаним издањима не исцрпљује се шездесетогодишњи биланс, јер се шездесет година постојања Друштва навршава тек 29. јуна 2008. године. А у Друштву је планирано да до тог рока изађу из штампе још два наслова: монографија „60 година Славистичког друштва Србије“ и зборник теза реферата међународног научног симпозијума „Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних“, који се одржава од 3. до 5. јуна 2008. године. Разуме се да ће у своје уобичајено време током прве половине пролећа изаћи и редовна, овог пута 12. књига часописа Славистика. У њој ће као својеврстан прилог српској славистичкој баштини бити објављено, надајмо се знатан број радова младих слависта – студената са њиховог округлог стола на овом Скупу слависта. Стога се радујмо у вери да српска славистика има лепу и светлу будућност.

Богољуб Станкович

СЛАВИСТИЧЕСКОЕ ОБЩЕСТВО СЕРБИИ КАК ФАКТОР СЛАВИСТИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ

Резюме

Доклад посвящён юбилею Славистического общества Сербии – его 60-летию существования. В нём суммируется вклад Общества в развитие славистики во второй половине XX и первом десятилетии XXI столетия. Оно одинаково способствовало развитию славистики не только в национальных, но и в мировых масштабах, как в области организации славистического движения, так и в плане теоретического и практического изучения славянских языков, литератур и культур.

МЈЕСТО ИНСТИТУТА ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ У СРПСКОЈ СЛАВИСТИЧКОЈ БАШТИНИ (Поводом шездесет година постојања)

У раду се даје кратак приказ рада Института за српски језик САНУ са освртом на допринос који је он дао српској славистичкој баштини. Наведени су пројекти који се реализују у Институту, као и међународни научни пројекти, првенствено славистички, у којим је он учествовао или учествује. Даље се говори о значају часописа и других публикација које издаје Институт за развој српске славистике и о доприносу Института сарадњи српских слависта са иностраним славистима и улози коју је он имао у приближавању научних резултата из свијета славистике српској научној и културној јавности.

Кључне ријечи: Институт за српски језик САНУ, Славистичко друштво Србије, славистика, српски језик, научни пројекти, научни часописи, међународна сарадња слависта.

Институт за српски језик САНУ основан је 15. јула 1947. године. Округле годишњице се обично на неки начин обиљежавају. Оне представљају прилику да се укаже на резултате које је нека институција постигла. О резултатима које је Институт остварио за шездесет година рада говорило се на међународном научном скупу који је тим поводом одржан 17. и 18. децембра 2007. године под називом *Стање и перспективе науке о српском језику*¹. Међутим, о улози Института у стварању српске славистичке баштине није се подробније говорило на овоме скупу. А таква тема завређује пажњу и да се овом приликом не обиљежава шездесет година од оснивања Славистичког друштва Србије.

Кад се говори о доприносу Института за српски језик САНУ српској славистичкој баштини, мора се узети у обзир неколико планова на којим је Институт за ових шездесет година давао допринос. Свакако да је најзначајнија улога Института у науци о српском језику, као једном од словенских језика. Природно је да је та улога, али и обавеза, најзначајније националне институције у овој области највећа. Не може се очекивати да ће на том пољу више давати друге славистичке гране у земљи нити цјелокупна славистика у иностранству. У тијесној вези са овом улогом је и улога Института у стварању научног кадра. Уз ово, потребно је оцијенити допринос Института развоју периодике и уопште публикација посвећених науци о српском језику и словенским језицима уопште. Институт је такође учествовао и у међународним славистичким пројектима, који превазилазе оквире науке о српском језику. Преко њих, а и на друге начине, допринио је успостављању научних веза српских

¹ О томе се дијелом може обавијестити и у књизи *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова* I, Београд 2007. А комплетнији увид у стање српске славистике у цјелини на крају двадесетог вијека може се наћи у раду Пипер 2003.

и иноземних слависта. У овоме раду укратко ће се указати на те видове дјелатности Института.

Институт је повезан са Славистичким друштвом Србије још од времена оснивања Друштва, истина не институционално, већ персонално. Овдје се мисли прије свега на улогу коју је имао академик Александар Белић у оснивању Славистичког друштва Србије, у то вријеме директор Института за српски језик САНУ. Наиме, на Оснивачкој скупштини он је у име Иницијалног одбора поднио уводни реферат и изабран је за предсједника Друштва и остао његов предсједник до краја свога живота. За нешто више од десет година А. Белић је, захваљујући угледу који је имао у Србији и ондашњој Југославији, али и уопште у словенском свијету и свијету славистике, дао немјерљив допринос јачању славистичког покрета код нас и у свијету. Посебно треба овдје указати на огроман труд који је академик Александар Белић уложио у припремање и одржавање првог послератног, московског међународног конгреса слависта. Прије тога било је потребно повезати слависте из словенских и несловенских земаља. Основан је Међународни комитет слависта на међународном састанку у Београду, који је започео с радом 15. септембра 1955. године. А. Белић је на том засједању именован за представника Југославије у Комитету. У тој функцији он је учествовао у припремама Четвртог међународног конгреса слависта, који је одржан у Москви у септембру 1958. године. У склопу припрема за овај конгрес основан је и Југословенски комитет слависта, за чијег предсједника је опет изабран Александар Белић².

Институт за српски језик основан је на основу закона о Академији с циљем да се већи колективни пројекти из области науке о српском језику у њему реализују. Он је, дакле, прихватио највеће обавезе у области најзначајније националне дисциплине – науке о српском језику. За извршавање те обавезе био је потребан научни кадар. У почетку је то био велики проблем. Осим Александра Белића, директора Института, неоспорног ауторитета не само у српској, већ и у словенској, па и свјетској лингвистици, готово да и није било других кадрова. Зато је он у Научни савет Института, и у радни колектив, довео неколико угледних професора универзитета за спољне сараднике, те неке средњошколске професоре и пензионере. Изграђивање научног кадра био је један од првих задатака Института. Александар Белић је додјеливао стипендије талентованим студентима Београдског универзитета, који су још у току студија одрађивали своје стипендије – у Институту су обављали мање сложене послове, а неки су ишли на терен ради прикупљања дијалекатске грађе. У томе погледу се академику Белићу посрећило: у Институт је довео Ирону Грицкат, Милку Јовановић (Ивић), Павла Ивића, све будуће научнике свјетског угледа и академике. Већ 1953. године у Институту су одбранили докторске дисертације Ирена Грицкат, Иван Поповић, Милка Ивић и Павле Ивић. И касније је он доводио младе кадрове који су постајали угледни стручњаци. Тако су у Институту првих деценија његовог постојања стасали врсни лексикографи, најпознатији српски дијалектоло-

² О доприносу Александра Белића оснивању и јачању славистичког покрета у Србије, и шире, детаљно се говори у раду Станковић 2007.

зи, и синтаксичари, који и данас представљају мјеру успјеха у овим научним дисциплинама, који се цијене и често цитирају у свијету славистике. Временом су неки од њих одлазили на београдски и друге универзитете, попуњавајући недостатак стручњака за српски језик на њима. Неке од ових институција постајале су препознатљиве у лингвистичком свијету захваљујући професорима који су у свијет славистике закорачили управо у Институту за српски језик САНУ. Није, дакле, могуће говорити о науци о српском језику у другој половини двадесетог вијека а да се не помиње улога Института за српски језик Српске академије наука и уметности.

Институт је наслиједио и обавезе Лексикографског одсека, који је у Академији имао задатак израде великог рјечника, а који је ушао у састав Института. То је постао и највећи пројекат који је током свих ових шездесет година окупао највећи дио кадра у Институту. Први том речника изашао је 1959. године под насловом *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, у складу са именовањем језика након новосадског договора из 1954. године. До данас је објављено седамнаест томова, посљедњи је изашао крајем 2006. године. Кад се заврши, то ће бити највећи урађен речник једног словенског језика. Посљедњих година на пројекту је дошло до подмлађивања кадра, а такође је Институт технички опремљен па се очекује убрзање рада на овом пројекту и његов завршетак у догледном времену.

Од самога оснивања у Институту су били и други пројекти из области науке о српском језику. О томе се може читати у извјештајима о раду Института – у Годишњаку САНУ, о томе је својевремено писао и академик Михаило Стевановић, који је у Институту наслиједио академика Александра Белића: „И остале је послове на извршењу раније постојећих задатака у области науке о језику у Београду, прекинуте, разуме се, за II светског рата, после њега... преузео Институт за српски језик Српске академије наука и уметности да продужи оно што су пре рата друге институције или организације имале као своје програме научног рада“³. Највише пажње посвећивано је дијалектологији, која је имала лијепе резултате још у првој половини 20. вијека: „Проучавање дијалеката било је предвиђено као један од главних задатака Института приликом преговора о његовом оснивању; 1947. године било је речено да ће Институт, поред Речника, спремати грађу за велику дијалектолошку карту српскохрватског језика, одн. за његов језички атлас. Тако је овде била формирана дијалектолошка секција, касније одсек“⁴.

Дијалектологија је била свакако међу најзаступљенијим научним дисциплинама у Институту. Откад су први сарадници Института одбранили докторске дисертације из области дијалектологије – Павле Ивић и Иван Поповић 1953, то је била тема докторских дисертација многих сарадника Института. Сарадници Института су за шездесет година дали десетине студија и монографија о појединим српским народним говорима; само у часопису *Српски дијалектолошки зборник* (изашле педесет три књиге, посљедња за 2006. годину) објављено је 88 монографија или опширнијих

³ Стевановић 1973–74, 6.

⁴ Грицат 1996, 64.

студија⁵. Резултати које је српска дијалектологија остварила у двадесетом вијеку, и посебно у овоме периоду, превазилазе својим значајем националне границе. Они су од велике користи славистичкој науци уопште, у различитим њеним дисциплинама – у компаративној славистици, лингвистичкој типологији, лингвистичкој географији, али и неким другим лингвистичким и нелингвистичким дисциплинама. Није случајно часопис *Српски дијалектолошки зборник* на списку обавезне литературе и извора језичке грађе за најзначајније пројекте у тим областима истраживања у свијету славистике, нпр. за московски *Этимологический словарь славянских языков*.

Као што је напоменуто, већ првих година постојања Института било је предвиђено да се у оквиру дијалектолошког одсјека ради дијалектолошки атлас. Међународни комитет слависта је покренуо рад на изради словенског лингвистичког атласа. То је значило обавезу националних славистичких друштава да се на томе послу ангажују. То је представљало и подстицај за израду националних дијалектолошких атласа, о чему је у својој реферату припремљеном за Други југословенски конгрес слависта одржан у Загребу 1959. године говорио директор Института Александар Белић⁶. Међутим, издвајањем већине Академијиних института, па и Института за српски језик, из састава Академије ови послови су пренесени у надлежност Академије. Посао на изради националног атласа је знатно успорен. Данас је израда Српског дијалектолошког атласа један од главних циљева на пројекту „Дијалектолошка проучавања српског језичког простора“, који се у сарадњи са Српском академијом наука и уметности реализује у Институту за српски језик САНУ.

Од оснивања у Институту је планирано и прикупљање ономастичке грађе. Већ 1948. године основан је Ономастички одбор, са задатком да организује систематски рад у овој научној дисциплини⁷. Сарадници Института, углавном млађи, упућивани су у друге славистичке центре ради припреме за овај посао, о чему се можемо упознати у извјештајима Института (в. нпр. Годишњак САНУ LXVI; извјештај за 1959, Београд 1960, 185).

Московски конгрес слависта подстакао је словенске земље на израду рјечника црквенословенског језика. Тако је у Институту за српски језик 1969. године покренут пројекат, а у Академији је основан старословенски одбор, који је имао задатак да се стара о пројекту. Пројекат је прошао кроз почетне фазе уобличавања, затим је крајем 20. вијека дошло до осипања кадра. Почетком овога вијека пројекат је поново заживио и урађена је огледна свеска *Српскословенског речника јеванђеља* (2007)⁸.

Сљедећи велики пројекат у Институту покренут је 1983. године. Наиме, тада је основан, на иницијативу Одељења језика и књижевности САНУ, Одбор за етимолошка проучавања и заснован пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, како гласи коначан назив овог пројекта. Око овог пројекта образован је мали, али у словенском свијету већ угледан

⁵ Реметић 2007, 189.

⁶ Станковић 2007, 44.

⁷ Аранђеловић-Живковић 1978, 159.

⁸ Више о овоме пројекту в. Јовановић – Савић 2007.

колектив, који је издао огледну свеску и двије свеске Речника, а трећа је припремљена за штампу⁹.

Природно је да се Институт бави и савременим српским језиком. Тако је било од његовог оснивања. До 1996. године у Институту је постојао и пројекат са задатком проучавања савременог српског језика и издавања часописа *Наш језик*. Међутим, није било запослених научних радника чији би главни задатак био проучавање савременог српског језика. На подстицај Одбора за стандардизацију српског језика и уз подршку Одељења језика и књижевности САНУ, 2005. године заснован је дугорочни пројекат „Опис и стандардизација савременог српског језика“, чији је циљ да „слично другим модерним европским језицима, савремени српски језик буде што исцрпније описан и што боље нормиран сагласно принципима савремене теорије и праксе језичке стандардизације“¹⁰. Тиме је у Институту оформљено и Одјељење за савремени српски језик. Потребно је да оно кадровски ојача, што је могуће постићи примањем и школовањем младих сарадника.

Институт се укључивао и у међународне научне пројекте. Овдје ћу се осврнути само на оне најзначајније. Неки такви пројекти су покренути на Четвртном конгресу слависта у Москви. Тада је донесена и одлука о изради општесловенског лингвистичког атласа. Александар Белић је за Други конгрес слависта Југославије, одржан у Загребу у септембру 1959. године, поднио реферат *Општесловенски и југословенски дијалектолошки атласи*¹¹. На овом конгресу је одређена југословенска делегација коју је предводио А. Белић на конференцији у Пољској посвећеној словенском дијалектолошком атласу¹². Тако се у извјештају Института помиње да је и његов сарадник др Миливоје Павловић учествовао на поменутој конференцији у Варшави (Годишњак САН LXVI, Београд 1959, 185), а у извјештају за 1960. годину се истиче да су сарадници Института учествовали у раду Југословенске комисије за дијалектолошке атласе (Глас САН LXVII, Београд 1962, 224). Сарадници Института су, поред рада на сакупљању грађе за српскохрватски дијалектолошки атлас радили на свим међународним дијалектолошким пројектима – на *Општесловенском лингвистичком атласу* (ОЛА), *Европском лингвистичком атласу* (АЛЕ) и на *Општекарпатском дијалектолошком атласу* (ОКДА)¹³. И када су послови на дијалектолошким атласима, након издвајања Института из састава Академије 1961. године, пренесени у надлежност Академије, сарадници Института су активно учествовали на тим пројектима, и њихови каснији руководиоци¹⁴. Тако је Институт један од издавача седмог тома *Општекарпатског дијалектолошког атласа*, са Филозофским факултетом у Новом Саду. Заснивањем пројекта у Институту „Дијалектолошка истраживања

⁹ Детаљније о овоме пројекту в. Бјелетић 2007.

¹⁰ Пипер 2007, 198. О пројекту се овдје говори детаљније.

¹¹ Станковић 2007, 44.

¹² Станковић 2007, 44.

¹³ Реметић 2007, 188.

¹⁴ Тако се дугогодишњи директор Института др Драго Ђупић присјећа да му је прва обавеза по доласку на дужност директора у јуну 1979. била одлазак у Москву ради учешћа у раду на *Општесловенском лингвистичком атласу*.

српског језичког простора“ и обавезе на међународним дијалектолошким атласима добрим дијелом су враћене у Институт: „Крајњи циљ темељито и свеобухватног испитивања дијалекатског комплекса на целом српском етничком и националном простору своди се на: а) скидање преосталих белина са дијалекатске карте српског језика; б) израду *Српског дијалектолошког атласа* и наставак сарадње на изради међународних подухвата из области лингвистичке географије (АЛЕ, ОЛА, ОКДА)...¹⁵

Како је напоменуто, на Четвртом међународном конгресу слависта у Москви инициран је и пројекат обраде црквенословенског језика свих националних редакција, и на њему су дата и одговарајућа упутства. Прво је било одлучено да се приступи изради једног општег црквенословенског рјечника свих националних редакција. Ипак током времена концепција је измијењена па се на крају дошло до оснивања Старословенистичког одсека у Институту и рада на изучавању српског језичког наслијеђа и израде одговарајућих рјечника¹⁶. Резултати рада на овоме пројекту сливају се у једнствен резултат испитивања словенске културне баштине, која представља велик удио у европској културној баштини.

У оквиру ове теме треба свакако поменути Ополски пројекат. Пројекат је замислио 1992. године, осмислио и под називом *Савремене промјене у словенским језицима (1945–1995)* представио на Међународном конгресу слависта у Братислави професор универзитета у Ополу (Пољска) Станислав Гајда. Он је био и координатор пројекта, а реализован је под окриљем пољске академије наука и Међународног комитета слависта и његове Комисије за социолингвистику. Руководилац српског пројекта (односно потпројекта) *Савремене промене у српском језику, 1945–1995* био је проф. др Милорад Радовановић, а носилац пројекта био је Институт за српски језик САНУ, са директором др Драгом Ћупићем као одговорним лицем. Формиран је научни тим са сарадницима из Института и изван њега: Милорад Радованоовић, Бранислав Брборић, Иван Клајн, Драгољуб Петровић, Живојин Станојчић, Милош Луковић, Драго Ћупић и Митар Пешикан. Појекат је завршен у цјелини у планирано вријеме и представљен на 12. међународном конгресу слависта у Кракову 1998. године. Резултати српског потпројекта су први објављени у књизи – представљени су у двије истоветне књиге, на српском и пољском језику на посљедњој конференцији пројекта 1998. године. Српска верзија књиге носи наслов *Српски језик на крају века* (Београд, Институт за српски језик САНУ и Службени гласник, 1996)¹⁷. Врло успјешно учешће у овоме пројекту значило је много за српску славистичку науку у оно вријеме: санкције су добрим дијелом биле блокирале и међународну културну и научну сарадњу.

Институт повремено организује научне скупове посвећене различитим областима лингвистике. Разумије се, на таквим скуповима српски језик је најчешће у центру пажње, али није и једини. Ти скупови се организују најчешће у сарадњи са Српском академијом наука и уметности и другим нашим угледним институцијама.

¹⁵ Реметић 2007, 181.

¹⁶ О томе је већ било говора, а детаљније в. у помињаном раду Јовановић – Савић 2007.

¹⁷ Детаљније в. Радовановић 2007.

Према учесницима, најчешће су то међународни научни скупови. Овдје ћу навести само неке.

С обзиром на то да се у Институту реализује више пројеката који као циљ имају и израду одређеног типа рјечника, није чудо што је он више пута учествовао у организовању научних скупова посвећених лексикографији. Први је организован у децембру 1980. године, под називом “Лексикологија и лексикографија”, у сарадњи са Филозофским факултетом у Новом Саду, а зборник радова са тог скупа објављен је под истим насловом 1982. Други, такође са међународним карактером, организован је априла 1983. у Новом Саду, а зборник под насловом *Лексикологија и лексикографија* изашао је 1984 (Издавачи Матица српска и Институт за српски језик САНУ). Трећи под називом „Стране речи и изрази у српском језику, са освртом на исти проблем у језицима националних мањина“, у сарадњи са Градском библиотеком у Суботици одржан је у октобру 1995, а зборник радова са тог скупа објављен је под називом *О лексичким позајмљеницама* (издавачи Градска библиотека Суботица и Институт за српски језик САНУ, 1996). Четврти скуп под насловом „Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе“ одржан је 2001. године, у сарадњи са Српском академијом наука и уметности и Матицом српском. Зборник са тог скупа објављен је 2002. године. Са Градском библиотеком у Суботици и Народном библиотеком Србије организован је такође међународни научни скуп под насловом „Актуелни проблеми граматике српског језика“ октобра 1997. године, а зборник радова са скупа под истим насловом објављен је 1999. године (организатори су и издавачи). Такође, Институт је са Српском академијом наука и уметности, Градском библиотеком у Суботици, Филозофским факултетом у Новом Саду, Матицом српском и Народном библиотеком Србије организовао међународни научни скуп „Живот и дело академика Павла Ивића“ у септембру 2001. Зборник под истим насловом објављен је 2004. Под покровитељством Етимолошке комисије Међународног комитета слависта Институт је у сарадњи са САНУ организовао 2006. међународни научни скуп „Словенска етимологија данас“, а зборник радова са тог скупа објављен је 2007. године. У склопу обиљежавања шездесет година од оснивања Институт је организовао два међународна научна скупа. Први, под називом „Стандардизација старословенске ћирилице и њена регистрација у Уникоду“, одржан је 15–17. октобра 2007. у сарадњи са САНУ и под покровитељством Међународног комитета слависта. Други скуп под називом „Стање и перспективе науке о српском језику“ одржан је, опет у сарадњи са САНУ, 17. и 18. децембра 2007. године. Објављена су два зборника реферата пријављених за тај скуп: *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова I*, Београд 2007, 494. стр., *Шездесет година Института за српски језик САНУ. Зборник радова II*, Београд 2007, 223. стр.

На овим скуповима поред домаћих и страних стручњака за српски језик учествовали су и слависти других профила.

Институт је током свих година свога постојања остваривао сарадњу са славистичким институцијама у свијету, са славистима и другим лингвистима из многих лингвистичких центара у свијету. Сарадници Института боравили су у различитим

приликама у славистичким центрима, а још више је страних слависта боравило у Институту. И нису то били само слависти који се баве српским језиком. Међу тим посјетиоцима је много оних који су били у своје вријеме или су данас међу водећим именима у свијету славистике. Треба нагласити да су многи угледни слависти први пут посјетили Институт у својим младим годинама и више никад нису прекидали сарадњу с њиме¹⁸. Институт остварује сарадњу са славистичким институтима и другим институцијама и у оквиру међународних споразума српске Академије наука и уметности са другим академијама, али и на основу директних договора. Крајем деведесетих година прошлог вијека та сарадња је била ослабила са многим институцијама, али данас се старе везе поново оживљавају¹⁹, али се успостављају и нове. Такође, Институт одржава односе са оним славистичким центрима у свијету у којим се студира српски језик. Он прима професоре и студенте из тих центара, омогућује им истраживања у нашем институту, поклања своја издања професорима, студентима и библиотекама.

Институт за српски језик САНУ је од момента оснивања добио још једну за развој науке о српском језику необично важну обавезу. У питању су лингвистички часописи и друге публикације. Познато је да су српска лингвистика и филологија још прије првог свјетског рата добиле два часописа. Часопис *Српски дијалектолошки зборник* покренуо је Александар Белић 1905. године. Након Другог свјетског рата његов издавач заједно са САНУ је Институт за српски језик САНУ, једно дуже вријеме (од XIV до XXVI књиге) и једини. Како је већ поменуто, готово сви најзначајнији резултати постигнути у српској дијалектологији објављени су у овоме часопису, аутори су сарадници Института, али и други српски дијалектолози, па и инострани слависти. До данас су изашле педесет три књиге (последња за 2006. годину), а да-

¹⁸ Један међу њима је и Владимир П. Гутков, професор Московског државног универзитета Ломоносов, први добитник награде Павле Ивић, који је о својој дугогодишњој сарадњи са Институтом говорио и на скупу посвећеном јубилеју Института. В. и прилог Владислава Лубаша, угледног пољског слависте, у *Зборнику радова I* са истог скупа.

¹⁹ Тако су крајем септембра 2006. године Институт посјетили угледни сарадници Института за славистику Руске академије наука. Том приликом Институт је поконио руском институту и извјестан број својих публикација. Из Москве је стигло писмо Институту:

Глубокоуважаемый профессор Танасич!

Дирекция Института славяноведения Российской академии наук выражает искреннюю благодарность Институту сербского языка Сербской Академии наук и Вам лично за переданный нам ценный книжный дар – подборку изданий Вашего института, журналов „Јужнословенски филолог“ и „Српски дијалектолошки зборник“. Для лингвистов нашего института и особенно для специалистов по южнославянским языкам эти издания будут чрезвычайно полезны, в особенности учитывая то, что в последние годы наши центральные библиотеки нерегулярно получают или совсем не получают периодических изданий из славянских стран, а наш институт не имеет собственной библиотеки. Мы надеемся, что в будущем нам удастся наладить регулярное сотрудничество с Вашим институтом, в том числе и через обмен печатными изданиями. Мы будем рады передать Вам те из наших публикаций, которые заинтересуют Вас и Ваших коллег. Просим ознакомиться с нашей печатной продукцией за последние годы на сайте www.inslav.ru и сообщить нам, какие из вышедших у нас книг Вам прислать.

Еще раз благодарим Вас за дружескую помощь и желаем новых успехов руководимому Вами Институту с глубоким уважением, Директор Института славяноведения РАН, К.В. Никифоров, доктор исторических наук.

нас нема значајнијег славистичког центра у свијету у чијој библиотеци нема овога часописа²⁰. Часопис *Јужнословенски филолог* покренули су Љубомир Стојановић и Александар Белић 1913. године и он, са прекидима у току два свјетска рата излази до данас. По оснивању Институт је са САНУ пеузео обавезу издавача овог часописа, а једно вријеме, кад је изашао из састава Академије, био је и једини издавач (од XXV до LI књиге). До данас су изашле шездесет три књиге, последња за 2007. годину. Посљедњих тридесетак година Филолог је редовна годишња публикација. Часопис је замишљен тако да попуни празнину на јужнословенском простору, али је од почетка излажења превазилазио те оквире – и садржајима, и уређивачким тимовима и, што је најважније, високим квалитетом прилога. И такав је остао до данас. Нема значајнијег српског слависте, не само оног коме је српски језик ужа струка, који није објављивао у овоме часопису. Исто тако, у *Јужнословенском филологу* су објављивали сви најзначајнији слависти у свакоме времену његовога излажења. Тако овај часопис готово цео један вијек држи српску славистику у најтјешњој вези са иностраном славистичком науком²¹. То је вјероватно часопис из српске лингвистике и филологије који долази у највећи број библиотека у свијету. Трећи часопис који је покренуо Александар Белић јесте *Нау језик*. Са развојем српског књижевног језика и са развојем науке о српском језику створили су се услови за покретање оваквога часописа који би се бавио прије свега питањима српског књижевног језика и његовањем говорне културе. Часопис је покренут 1932. године и до Другог свјетског рата изашло је седам годишта и једна свеска осмог. Након Другог свјетског рата обновљено је издавање овога часописа. Први послератни број *Нашег језика* изашао је 1949. године, издавач је био Институт за српски језик, и тако је све до данас. У овој, новој серији изашло је тридесет осам књига (последња за 2007. годину). Концепција часописа се није битно мијењала – он се бави граматичким питањима савременог српског књижевног/стандардног језика и његовањем говорне културе. Таква његова концепција разлог је што је он био популаран не само међу научницима, већ и међу просвјетним радницима, лекторима, новинарима и уопште међу оним посленицима ријечи који држе до правилног и лијепог изражавања²².

Институт је покренуо са САНУ и серију посебних издања у којим је објављивао радове који се својим садржајем или обимом не уклапају у часописе. У тој серији објављене су докторске дисертације Ирене Грицкат *О перфекту без помоћног глагола у српскохрватском језику и сродним синтаксичким појавама* и Милке Ивић *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој* (1954) и нека друга дје-

²⁰ Послије Белићеве смрти уређивање часописа преузео је академик Михаило Стевановић од XIV до XX књиге, од XXI до XLVII уредник је био академик Павле Ивић, а сада је уредник академик Александар Младеновић.

²¹ Послије смрти Александра Белића часопис је уређивао Михаило Стевановић од XXV до XXIX књиге. Књигу XXX уредили су Миливој Павловић, Радосав Бошковић и Митар Пешикан, а од XXXI књиге часопис уређује академик Милка Ивић, сем књиге LVI/1–2 и LVI/3–4, коју је уредио проф. др Слободан Реметић.

²² Послије смрти Александра Белића часопис је уређивао Михаило Стевановић од X/3 до XXI/1–2 књиге, од XXI/3 до XXX књиге уредник је био Митар Пешикан. Од XXXI до XXXVI књиге часопис је уређивао проф. др Мирослав Николић, а од XXXVII књиге уредник је С.Танасић.

ла. Кад је Институт изишао из састава САНУ, обновио је едицију „Библиотека Јужнословенског филолога“, у којој је изашло преко двадесет монографија. На крају двадесетог вијека, 2000. године, Институт је покренуо нови часопис *Лингвистичке актуелности*, који посљедњих година излази само у електронској форми. У њему се доносе информације о новим књигама објављеним у земљи и иностранству, о научним скуповима у земљи и свијету и сл. Недавно је покренута и едиција „Монографије“, у којој се објављују резултати истраживања у оквиру институтских научних пројеката.

Поред ових сталних публикација, Институт издаје поједина дјела и у сарадњи са другим институцијама. Тако је са Службеним гласником 1996. године објавио помињану књигу *Српски језик на крају века*, са Филозофским факултетом у Новом Саду седми том *Општекарпатског дијалектолошког атласа*, 2003. године, са САНУ двије књиге *Етимолошког речника српског језика*, са Матицом српском и Заводом за уџбенике двије књиге *Творбе речи* Ивана Клајна, са Матицом српском и Београдском књигом *Синтаксу савременог српског језика: проста реченица* П. Пипера, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасића, Ј. Поповић и Б. Тошовића (2005) итд. Узето све заједно, данас Институт за српски језик САНУ представља значајну адресу у српској славистици, и посебно науци о српском језику, и када се говори о лингвистичким публикацијама.

Да на крају сведем. Институт за српски језик САНУ основан је годину дана прије оснивања Славистичког друштва Србије. За шездесет година постојања он је дао врло значајан допринос развоју српске славистике. Преко научних пројеката и мањих научних тема који су се остваривали у њему, преко међународних пројеката, преко сарадње са домаћим и страним славистима и институцијама и организовањем низа међународних научних скупова и посебно преко својих угледних часописа и других публикација – Институт је дао велики принос домаћој, али и свјетској славистичкој ризници знања. Исто тако, Институт је представљао прозор кроз који су се српски слависти упознавали са достигнућима славистичке науке у свијету.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић–Живковић 1978 – Бранислава Аранђеловић, *Тридесет година рада Института за српскохрватски језик*, Наш језик XXIII/3–4, Београд, 150–165.
- Бјелетић 2007 – Марта Бјелетић, *Пројекат „Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика“*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Институт за српски језик САНУ, Београд, 151–170.
- Грицкат 1996 – Ирена Грицкат, *Наука о језику у делатности Академије*, Глас САНУ CCCLXXIX, Одељење језика и књижевности, књ. 15, Београд, 1–83.
- Јовановић – Савић 2007 – Гордана Јовановић – Виктор Савић, *Пројекат „Обрада старих српских писаних споменика и израда Речника црквенословенског језика*

- српске редакције и Српскословенског јеванђељског речника*“, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник Радова I, Београд, 171–177.
- Пипер 2003 – Предраг Пипер, *Српска лингвистичка славистика деведесетих година XX века*, у (његовој) књ. Српски између великих и малих језика, Београдска књига, Београд, 179–227.
- Пипер 2007 – Предраг Пипер, *Савремени српски књижевни језик у истраживањима и издањима Института за српски језик САНУ*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Београд, 195–204.
- Радовановић 2007 – Милорад Радовановић, *Ополски пројекат*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Београд, 401–416.
- Реметић 2007 – Слободан Реметић, *Шездесет година дијалектологије у Институту за српски језик*, Шездесет година Института за српски језик САНУ, Зборник радова I, Београд, 179–193.
- Стевановић 1973–74 – Михаило Стевановић, *Институт за српскохрватски језик и програми његова рада*, Наш језик XX/1–5, Београд, 1–10.
- Станковић 2007 – Богољуб Станковић, *Александар Белић у славистичком покрету*, Јужнословенски филолог LXIII, Београд, 31–46.

Срето Танасич

МЕСТО ИНСТИТУТА СЕРБСКОГ ЈАЗЫКА СЕРБСКОЙ АКАДЕМИИ НАУК
И ИСКУССТВ В СЕРБСКОМ СЛАВИСТИЧЕСКОМ НАСЛЕДИИ
(по поводу шестидесятилетия Института)

Резюме

В работе рассматривается вклад, который внес в сербское славистическое наследие Институт сербского языка Сербской академии наук и искусств (СНИ) за шестьдесят лет своего существования. Институт основан в 1947 году. Первым его директором был академик Александр Белич, который годом позже стал и председателем учрежденного Славистического общества Сербии. В работе представлены результаты, достигнутые Институтом в науке о сербском языке, что было главной задачей данного учреждения. Также указывается, какую роль Институт сыграл в подготовке научных кадров и в международном сотрудничестве. В конце говорится о журналах, издаваемых Институтом. Благодаря реализации научных проектов, как основных, так и международного характера, сотрудничеству с отечественными и иностранными славистами и славистическими учреждениями, организации научных конференций местного и международного масштаба и особенно благодаря своим авторитетным журналам и другим публикациям, Институт сербского языка СНИ внес весомый вклад не только в отечественное славистическое наследие, но и в мировую славистическую ризницу знаний.

ПЛАТОН КУЛАКОВСКИ О ВУКУ

У раду је дата анализа књиге Платона Андрејевича Кулаковског *Вук Караџић, его деятельность и значение в сербской литературе*. Посебна пажња је посвећена мишљењу Кулаковског о Вуковој реформи српског језика и правописа, о Вуковим историјским списима, његовом скупљању, систематизовању и издавању народног усменог стваралаштва и о његовом преводу *Новог завета*.

Кључне речи: Велика школа, српски језик и правопис, историјски списи, народне пеме, *Нови завет*, Жефаровић, Орфелин, Доситеј, Лука Милованов, Сава Мркаљ.

На енергично заузимање министра Алимпија Васиљевића Скупштина Србије је донела 24. јула 1877. године пропис о увођењу руског језика у српске школе.¹ Овај догађај се збио после српско-турског рата 1876, а пре поновног српског ступања у рат с Турском на страни Русије у позну јесен 1877. године. У јесен 1877. године Васиљевић се пожалио својим руским пријатељима да Велика школа нема наставника с одређеним квалификацијама за руски језик и књижевност. Истакнути славјанофили Иван Сергејевич Аксаков и Владимир Иванович Ламански препоручили су за тај посао професора једне гимназије у Москви Платона Андрејевича Кулаковског, који је у току 1876. и прве половине 1877. године студијски боравио у јужнословенским и западнословенским земљама. У марту 1878. године Кулаковског руске надлежне власти упућују на рад у Србију на три године с почетком од 1. јула 1878. Указом кнеза Милана од 1. јула 1878. Кулаковски је именован за професора Велике школе. У Београд је стигао 8. октобра и 28. октобра одржао приступно предавање „Кратки преглед развоја руског књижевног језика“. Тако је почела настава руског језика и књижевности на Великој школи.² Уз наставу руског језика и књижевности у највишој српској школској установи, Кулаковски је проучавао српску и јужнословенску културу и књижевност. У Србији је на раду провео четири године. За то време објављивао је у српским и руским часописима своје радове из области руске и српске књижевности и историје. У центру његове пажње биле су српска и хрватска књижевност краја XVIII и прве половине XIX века. Тако су настали његови радови о Лукијану Мушицком, Фрањи Рачком, о Његошима, Штротсмајеру, Каравелову и Змају. Посебно место у његовом интересовању за српску и јужнословенску културу заузимају књиге *Вук Караџић, его деятельность и значение в сербской*

¹ Светлана И. Бочарева, *П. А. Кулаковский в белградской Великой школе*. Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 16/1979, 67.

² На истом месту, 58. О ранијој настави руског језика у београдским школама видети рад Милорада Радевића у Зборнику *Сто година славистике у Србији. Издат тридесет година касније*. Славистичко друштво Србије. Београд 2007, 31–36.

литературе (1882), *Иллиризм* (1894) и *Начало русской школы у сербов в XVIII веке* (1908).

У предговору књизи о Вуку Кулаковски истиче да је „главни циљ“ књиге „да размотри значај Вука Караџића као реформатора српског књижевног језика и српског правописа“.³ Он у предговору још каже да за историчара руске књижевности „делатност Вука Караџића има посебан смисао“ пошто од тога времена „слабе везе између српске и руске књижевности“. (10) Ове две идеје су у књизи паралелно спровођене; прва у изразито позитивном смислу, друга у негативном. На почетку руски научник говори о времену које је претходило Вуку, говори о Христифору Жефаровићу, Захарији Орфелину, Павлу Јулинцу, Ђурђу Бранковићу, Јовану Рајићу, Гаврилу Стефановићу Венцловићу, Доситеју. Посебно истиче да је Доситеј „први указао на отуђеност српске књижевности од живота“ и „први је гласно истакао право народног језика“. Он ће рећи и то да српска књижевност „још није била постала народна, српска реч још није била ослобођена окова“, „а вештина писања на словенском језику постајала је све ређа и ређа“. Тиме је Кулаковски указивао на императив развоја српске књижевности из затворене сфере славеносербског језичког израза ка распуклим просторствима народног језика. Он ће чак рећи да је Вук „српску књижевност извео на нови пут, учинио је демократском, лишивши је аристократског карактера који су јој дали Славено-Серби“ (36). Овим Кулаковски спроводи у живот своју идеју о великом демократском значају Вукових реформи. Платон Андрејевич мисли да је Вук за време свог боравка у Сремским Карловцима „први пут чуо о прикупљању народних песама“ (41). Он мисли да је будући скупљач, систематизатор и издавач народних песама и реформатор књижевног језика предосетио да се у народној песми, причи, загонетки и пословици скрива неслуђено језичко благо. Он ће изрећи и занимљиву мисао да је Вукова болест „снажно утицала на ток његове делатности и живота“ (45). Тако је болест Вукова ратника преобразила у духовног ствараоца и реформатора.

Вук је свој дар за језик осећао и онда када је у служби у устаничкој администрацији саслушавао сељаке који су се парничили: кад би чуо неку нову, непознату реч, „просто из радозналости брзо је записивао да је не би заборавио, иако још није имао на уму никакве научне циљеве“ (45). Он ће рећи и то како су писци славеносербске школе оптуживали Вука „због јереси католичанства - аргумент који у вези с Караџићем, уосталом, нема никаквог значаја“. Он с правом истиче да још увек говоре „како је Копитар, подстичући Вука да у српску азбуку уведе неколико нових знакова, а искључи неколико старих, само следио тајне политичке циљеве и био оруђе аустријске интриге“ (47). Кулаковски одбацује ово мишљење српских и руских славјанофила, и поред тога што је у погледу филозофије историје и културе њима припадао. Он је веома добро упознат с вишедеценијском Вуковом борбом и са његовом полемиком с опонентима, и мисли да се та полемика односила „углавном на питања ортографије и чишћење српског језика од русизама и славјанизама“ (70).

³ Платон Кулаковски, *Вук Караџић, његов рад и значај*, Београд 1987, 9. Сви наводи у раду су према овом издању, у заградама у тексту је број странице.

Тиме као да је намеравао да каже како суштина Вукове реформе - борба за народни језик као основу за књижевни - није оспоравана. Он мисли да Вуков *Рјечник* није само скуп речи „живог српског језика, него и опис обичаја и нарави српских, а исто тако и збирка предања и легенди српског народа“ (65). Вукова борба завршила се победом, „иако се можда није завршила и у прилог српске народности“, „која је била сувише слаба да би могла самостално да се одржи под притиском немачког и германског света“ (66). У овом исказу долази до изражаја друга основна мисао Кулаковског, изразито славјанофилска, и у опреци је са првом. Основна славјанофилска идеја је да је опстанак словенских народа изван Русије могућ једино под заштитом крила моћног руског орла и да самосталан живот малих словенских народа скрива опасност њихове денационализације. Та мисао је оживела поново свом снагом после Берлинског конгреса 1878. године, када је себичном политиком руског државног врха Србија била бачена у аустроугарску интересну сферу. А књига Кулаковског је настајала управо у то време.

У односу према Вуку као писцу посебно је значајно мишљење Кулаковског о Вуковим биографијама најзначајнијих учесника Устанка. Он посебно истиче *Житије Ајдук-Вељка Петровића*, „тог српског Ахила достојног Хомерових певања“. Он набраја и све устанике о којима је Вук писао. По њему, „Караџић веома живо саопштава главне чињенице из живота личности које описује“, „често преноси њихове речи и разговоре“. Вук је, мисли Кулаковски, у „тим својим животописима сачувао анегдотски карактер“, што му је дозволило „да уз помоћ живих личности окарактерише нарави и схватања времена“ (79). Он истиче Вуков књижевни поступак који путем дијалога као формом приповедања и непосредних исказа личности које описује дочарава и њихов карактер и догађаје у којима они суделују. Историјске списе Вукове Кулаковски оцењује веома високо, сматра да су они и поуздан извор за историјску науку и вредна књижевна остварења. Он изричито наглашава да су ови списи „дело уистину даровитог човека и познаваоца свога народа и своје нове историје“, да „садрже изванредне карактеристике из времена нове српске историје“, када се у народу, „измученом ропством“, појављују људи „ништа мање значајни од оних најдивнијих хероја светске историје“ (82). Он подсећа на сеобу многих Срба у Русију половином XVIII века као на живу везу између Срба и Руса и на вредности тих људи, које говоре о вредности читавог народа. Тада је Русија постала „земља у којој су многи тражили могућност да опробају своје способности и своја знања“. Та жива веза омогућила је руску подршку у остваривању српске слободе у времену које Вук описује. Та веза је налазила израз и у српској књижевности. Кад говори о Вуковој књизи *Милош Обреновић, књаз Србији, или грађа за историју нашег времена*, Кулаковски истиче да је Вук настојао да се у опису Милошевог живота „држи објективног излагања чињеница, колико му је то било могуће“ због лично блиских односа с кнезом. Ово дело се 1825. године појавило на руском језику у преводу Михаила Германа. Допуњено издање на српском појавило се 1828. године у Будиму. Оба издања, и руско и српско, „у суштини су иста у свом основном делу“. Кулаковски наводи Вукове речи којима је одговорио на Светићеве нападе да је уздизао Милоша на рачун Карађорђа: „Лоши су они Крађорђеви пријатељи који

мисле да се Карађорђе не може хвалити, а да се не куди Милош, као и Милошеви који мисле да се не може хвалити Милош, а да се не куди Карађорђе“ (86–87). Ова Вукова књига, мисли Кулаковски, послужила је као основ за дело *Die serbische Revolution* Леополда Ранкеа. Руски научник ће први истаћи да је Вук талентовани приповедач „који зналачком кичицом слика читаоцу слику по слику тадашњих страдања српског народа“; „уметничка вештина и живост слика и приповедања чине то дело једним од најзначајнијих српских дела ове епохе“ (88). Он наглашава да су историјска дела Вукова „омогућила излазак српског народа из анонимности. Ранке је своју историју српске револуције написао на основу Караџићевих казивања, унео је ’широки историјски поглед’, али уметнички ефекат Ранкеовог казивања заслуга је Вука Караџића“.⁴ Кулаковски мисли да Вуково дело *Правитељствујушци Совјет српски* „спада у слабија његова дела“, „у њему мало говори о раду Совјета“, али се зато „саопштава много података за историју Карађорђеове владавине и његовог односа према тадашњим српским старешинама“ (97).

Кулаковски се задржава на Вуковом *Додатку к Санктпетербургским сравнителњим рјечницима свију језика и нарјечја с особитим огледима Бугарског језика*. У овом свом делу Вук је објавио 273 бугарске речи „водећи рачуна о њиховом тачном изговору“, „али употребивши своју ортографију и за бугарски језик“ (98). Ту је објавио и неколико бугарских песама. Он мисли да ово дело има само историјску вредност, „као прво тумачење“, али у исто време истиче да је „Караџић у њему показао своје осећање за анализу језичких облика и звукова“ (99). Истичући Вуково настојање „да систематизује податке о српском језику“ у раду *Главне разлике између данашњег славенскога и српскога језика*, он скреће пажњу на два дела овога рада - у првом је показана лексичка разлика, у другом граматичка. Кулаковски мисли како је Вук настојао „да докаже да је српски језик, онај који су његови књижевни противници називали *говедарским* и *свињарским* правилнији, чистији и милозвучнији него што је то језик славеносербске школе“ (101–102). Кад говори о Павлу Соларићу као о једном од непосредних претходника Вукових, који је указивао на онај пут „којим реформатор српског књижевног језика и српског писма треба да иде“, „али се није одважио да направи одлучујући корак“, Кулаковски пише да је Вук „остао заслужан и за састављање првог српског буквара“ (104). Он говори о Вуковом сукобу с Јованом Хацићем, који је о Вуковој реформи књижевног језика и правописа судио с висине свестан своје „учене надмоћи над необразованим Вуком“, али је „и сам Караџић био осетљив према свакој речи која је осуђивала његову правописну реформу“ (105). Кулаковски као да жали што је дошло до сукоба, па каже да су у Матицу српску „ушли само они чија су схватања била потпуно супротстављена Караџићевим“. Тако Матица и њен „Летопис“, уместо да постану средиште „за све најважније српске писце оног доба, догодило се супротно“ (107). То се догодило из два разлога. Први је „подозрење српских родољуба да је Вукова реформа покушај

⁴ Кулаковски пише како је Леополд Ранке у свом делу *Serbien und die Türkei* из 1879. године нагласио да се у основи његове *Die serbische Revolution* „налази Вуковино казивање“, да је „сваку реч у том делу Вук потврдио сведоцима очевицима“. (89)

да се у српском народу тајно пропагира католицизам“, „да нови српски књижевни језик треба да послужи као средство да се српска књижевност одвоји од руске и тако лиши сваког ослонца“. Други разлог је суревњивост појединих учесника у спору (107). У исто време он ће рећи да су сви тадашњи писци „потпуно јасно схватили да је с раскидом са језиком црквене и руске књиге српска књижевност лишена оног чврстог ослонца на коме је дотле стајала, и да ће бити препуштена самој себи“. И овај исказ је у супротности са оним што је пре написао. У славјанофилском заносу он ће написати и ово: „Да се у српској књижевности појави законодавац као што су били Ломоносов и Карамзин у руској - нема сумње да би се створио одређени српски књижевни језик на истој основи на којој се развио и руски, и српска књижевност се не би удаљила од руске, као што се то десило после победе Караџићевих реформи.“ (109)⁵ Кулаковски као да је изгубио из вида разлику између Ломоносовљевог и Карамзиновог језика, а није водио рачуна о томе да су Руси од Ломоносова до Пушкина и Гогоља трагали за правим основама свог књижевног језика и да су га у Пушкиновом и Гогољевом делу нашли у оријентацији на живи руски народни језик. Он је и сам доказао у овој књизи да је српска књижевност до Вука и сама била кренула путем секуларизације. Он, па и његови критичари, нису водили рачуна о томе да су се Вукове реформе одвијале као битан елемент радикалне измене погледа на свет, као израз преображаја народне масе у модерну нацију. Српска књижевност до Вука била је израз духовног живота одређених друштвених слојева народне периферије. Вукова реформа настаје у епицентру народног бића. Ипак, суштина спора између Хацића и Вука је начелне природе. Спор је окончан књигом Ђуре Даничића *Рат за српски језик и правопис* 1847. године.

И поред славјанофилских заноса, као обдарен човек који води рачуна о живом току науке и књижевности, Кулаковски Вукове реформе посматра у развојном току српског духовног живота. Он ће рећи како је Вук 1833. године објавио књигу „коју је Лука Милованов саставио још 1810. године *Обишта настављења к сербској сличноречивости и слогмјерју или просодији*. Још тада је Лука Милованов „дошао до закључка да у оно време уобичајени српски правопис и књижевни језик морају бити упрошћени и промењени, како би постали ближи живом говору“ (111). Он ће рећи и то да је Милованов „први дигао глас против владајуће метрике у српској поезији, која је час била силабичка, час одговарала нормама класичне метрике. И поред тога што није познавао народну поезију, као ни дубровачку књижевност, тачно је истицао да се управо у народној поезији мора тражити основа за законе у српском стиху“ (113). Кулаковски сматра да је друго издање *Рјечника* најбоље Вуково дело о језику. Кад га пореди са издањем из 1818. године, он истиче да је Вук „и лично прикупио речи које нису биле ушле у прво издање, вадио их из песама и користио помоћ многих“. Он наглашава да су у *Рјечник* ушле речи из најважнијих

⁵ На ово је одговорио Ватрослав Јагић: „Ја, дакле, само што не мислим да је несрећа што су Срби, место Ломоносова, Карамзина (додајмо још Пушкина, Тургњева и тд.), који су право сви у погледу језика и стила тежили Вуковом циљу, одмах добили Вука, него главни значај Вуков налазим баш у томе што је он у својој личности усредредио напредак читавих генерација и тај напредак умео да преда својим савременицима.“ (*Archiv für slavische Philologie*, Berlin 1882, VI, 804)

Караџићевих радова, „народних песама, пословица, народних прича, које је издао, предања и историјских догађаја, етнографских истраживања и географских бележака...“ (115) Појава овог издања „није усковитлала буру каква је била она коју је Вук морао да поднесе после првог издања 1818. године“. На замерке што није унео речи које су биле у употреби у књижевном језику тога времена Кулаковски је добро разумео Вука који је *Рјечником* имао намеру да „покаже богатство народног језика и промени језик српске књиге“ (117). Превод *Новог завета* у непосредној је вези „с установљавањем српског књижевног језика“. Вук је видео да је рускословенски текст светих књига готово потпуно неразумљив Србима. Ово Вуково дело је изазвало снажне отпоре и у српској и у руској средини. Архимандрит Никанор Грујић мисли да је Вук у намери да их упрости „придао јеванђелским изразима тривијалан карактер“ (122). Измаил Иванович Срезњевски, велики поштовалац Вуков, мислио је да је Вук „могао да не употреби турске, а да остави старословенске, руске или српске речи у тексту и да да тумачење у фуснотама“ (124). Срезњевски није мислио да фонетски правопис не одговара овом сакралном делу. У критици Вуковог превода 1858. године Александар Фјодорович Хиљфердинг је једно место у преводу протумачио како је „имало за циљ да припише св. Петру врховну власт над апостолима“ и да је превод издат „за рачун римске пропаганде“.⁶ Кулаковски као одличан познавалац Вуковог дела није прихватио „гласине“, али је своје незадовољство преводом ипак изразио: „Мора се признати да је Вуков превод *Новог завета* дао пучки карактер таквој светој књизи као што је *Нови завет*.“ Он каже како се Вук спуштао „до нивоа схватања и најобичнијег човека“ и настојао „да најбитније јеванђелске појмове прилагоди схватањима најобичнијег Србина“. Он се „није придржавао оне мере која је неопходна приликом превода Светог писма да би се очувала узвишеност *Новог завета*.“ (125) Руски научник обраћа пажњу на Вуково дело *Народне српске пословице и друге различне, као оне у обичај узете ријечи*, издате на Цетињу 1836. године. Њему је занимљив Вуков предговор том издању, у коме се саопштавају подаци о „различитим особинама српског језика и изговора у разним крајевима које настајују Срби“. Он ће изричито нагласити да је Вук „већ у то време осетио недовољност свог правила: *пиши као што говориш*“. Кулаковски је добро учио развој и богаћење Вуковог схватања разноврсности изговора појединих гласова у разним крајевима где Срби живе, али као да је изгубио из вида да је Вук засновао своју реформу књижевног језика на говору који одликују репрезентативне особине српског језика. После обиласка крајева где Срби живе Вук је у предговору *Рјечнику* из 1852. године изнео своје гледиште да је нови књижевни језик наддијалекатски, и у *Рјечнику* узео у обзир све оно што је на својим путовањима запазио и забележио. Кулаковски мисли да је Вуков рад на реформи српског књижевног језика био израз оданости своме народу и наводи Вукове речи из писма П.А.Ширински-Шахматову да је његов рад „служење словенству на пољу српске књижевности“.

⁶ Кулаковски пише: „У својој оптужби Караџића Гиљфердинг је био само преносилац гласина које су колале у друштву.“ (125)

Кад говори о „значају Вука Караџића у српској књижевности“, Кулаковски добро види како српски историчари књижевности (ту пре свега има у виду Стојана Новаковића) сматрају Вука „за изузетну појаву, за потпуно оригиналног чиниоца, који није имао претходника“. Он каже да је овакво искључиво схватање разумљиво „при данашњем положају српског народа“, али указује да је велики реформатор у свом подухвату имао претходнике, што не умањује вредност и значај његовог рада. У исто време он мисли да је победа „нових начела српске националне књижевности“ ипак „плаћена скупо“: „одвојила је Србе и њихову књижевност од источних Словена, и није им дала алтернативу ослонца“ (141). Он мисли да је та победа изложила српску књижевност, „и у наше време веома слабу и сиромашну“, случајностима, „оставила је незаштићену пред све јачим притиском западноевропских књижевности“. Руски славјанофили нису никако могли да се ослободе свог заштитничког односа према другим словенским народима и своје илузије о стварању словенске цивилизације на патријархалним односима. Руски и српски славјанофили су добро запазили да је интензивним формирањем модерних нација престајао покровитељско-штићенички однос између великог словенског и малих словенских народа. Они, међутим, нису уочили да престанком покровитељско-штићеничких односа настају односи у вишој равни, односи братства равноправних националних ентитета. Ни Кулаковски то није видео. По њему, Вук „као скупљач и издавач народних песама и уопште народне књижевности“ „заузима прво место међу свим посленицима новог времена у овој области“. Он добро уочава да је Вук чврсто везан за живи извор народне песме - село и народ. „По природи богато надарен, он је интуитивно умео да одреди вредност сваког дела народне књижевности“. Био је дубоко у праву кад је рекао да су Вукова издања народне књижевности помогла Србима и у „политичком смислу“. У народним песмама остала је очувана историјска свест која је постала основа националне свести. Кад је српско усмено народно стваралаштво дошло у додир с романтичарском свешћу европских народа, устаничка Србија скреће пажњу света на постојање малих народа у царству турског војног феудализма. Ово високо мишљење Кулаковског о Вуку као скупљачу и издавачу народног усменог стваралаштва навело је наше критичаре новијег времена да мисле како је овај руски научник остале области Вуковог рада потцењивао. А није тако! Кулаковски истиче да је Вук „створио српску националну књижевност, створивши с једне стране, од српског народног језика књижевни језик, чистећи га од свих туђих, мртвих елемената а, с друге, одредивши извесну једнообразност правописа, који је пре тога готово искључиво зависио од хира онога који пише“ (143). Вук је, истиче Кулаковски морао за нови књижевни језик створити и „одговарајући правопис“. И поред тога што је имао извесне резерве према Вуковом правопису, Кулаковски је добро знао да је реформа правописа чврсто повезана са подизањем живог народног језика на степен књижевног. Он чак истиче како је Вук „морао да направи избор између српских дијалеката“ на коме ће засновати књижевни језик. Вукова реформа истовремено је и закључак претходних трагања и почетак нове епохе. „Пре појаве Вука Караџића у српској књижевности су се јасно уобличила два схватања о разрешавању питања српског књижевног језика: једни су видели потребу да га учине више народним, иако се још нису усуђивали

да се одрекну словенског језика,... други су се чврсто држали уверења да је развој српског књижевног језика могућ само на рускословенском језику...“ (151) Кулаковски је овим индиректно указао на законитост настајања српског књижевног језика на основама народног. Он пише како је Вук први груписао „у граматичке рубрике особености српског језика“ и одредио „оне правописне новине које су преобразиле српску азбуку и српска слова, и удаљили их од руских“ (153).

У свом проучавању народног језика Вук је прво поделио говоре на херцеговачки, ресавски и сремски, и ту поделу није уопште мењао, али их је касније преименовао у *јужни*, *западни* и *источни*. Кулаковски мисли да је разумљиво што је победио Вуков принцип да народни језик мора бити основа књижевног, „што проистиче из природе ствари“. У исто време он каже како није било лако „савладати предубеђења против увођења народног српског језика у књигу, као и против мишљења да су словенски и српски језик исто“ (157). Питање стварања новог српског књижевног језика „постепено се разрешавало у прилог Вуковог начела“. Кулаковски ће бити изричит: „Ова победа начела *пиши као што говориш* добила је још већи значај онда кад је Гај у Хрватској прихватио Караџићев српски језик као књижевни језик Хрватска.“ (160) Да Кулаковски високо цени и Вуков правопис говори његов исказ да је „азбука у присном односу са звуком речи“, да је азбука која пружа могућност „да се тачније означе сви гласови у језику боља и сврсисходнија“, због чега „ћирилица заузима једно од најзначајнијих места међу азбукама“ (162). И поред тога што је имао доста претходника, „нико од њих није умео тако строго и систематично да спроведе нова правописна начела“ као Вук. У раду *Азбукопротрес* Саве Мркаља може се наћи све, пише Кулаковски, „што је касније приложио, остварио у погледу српског правописа Вук Караџић“ (168). Вук је имао учене противнике, „што му подиже значај као добром познаваоцу језика српског“. Кулаковски истиче да је уношење графеме *ј* у српску азбуку „најзначајнија правописна новина Вука Караџића“. Као битну одлику Вуковог правописа он истиче искључивање „удвајања сугласника“, допуштање „да се приликом писања изразе све фазе њиховог једначења“, а све то је „засновано на начелу *пиши као што говориш*. Ова слобода у писању проистиче из суштине фонетског правописа“. По Кулаковском, Вук је „фонетски систем правописа довео до крајњих граница“ (178). Он наглашава да Вукови претходници нису довољно познавали народни језик и „нису имали довољно енергије да постигну да се у српску писменост уведе нови књижевни језик и да се изврше промене у азбуци које су смерали“ (178). Нису Вукови претходници имали ни устанички центар који је био извориште неслућене енергије. Сви су они изникли на периферији националног бића. Уз све личне особине, Вук је изникao из средишта народне стихије и постао духовни израз те стихије. Наслућивао је то Кулаковски кад је рекао да је енергија коју је Вук испољио у борби с противницима „и упорност са којом је спроводио све што је пропагирао у својим делима стављају га у исти ред са вођама српског народа у време његовог политичког препорода“ (179). Видео је он да је реформа српског књижевног језика у време српског националног, културног и политичког препорода „била утолико природнија“ као саставни део општеевропског кретања. „Извештаченост псеудокласицизма и високопарност романтизма и сенти-

ментализма дали су простор живој природности и живој истини.“ Захваљујући Вуковој делатности, „српска књижевност је постала народна и приближила се животу; српска приповетка која је пре тога времена по садржини и по језику била удаљена од стварног живота, почела је да се бави грађом из свакодневног живота...” (179) У закључку свог размишљања о Вуку Кулаковски поново каже да Вукова реформа српског књижевног језика и правописа „није била благотворна у сваком погледу“. Он мисли како „нико неће одрицати да сваки живи словенски језик има право на своју књижевност“, али да је Вукова реформа извршена „сувише нагло“, да је „сувише брзо прекинула све везе српске књижевности са руском и њеним језиком“, везе које су биле чврсте и које су обећавале да ће се српска књижевност, „тада у повоју“, развијати заједно с руском књижевношћу и њеним језиком. Разочарење покровитеља што је штићеник кренуо својим путем овде више делује као израз прилагођавања Кулаковског становишту својих ментора и учитеља, водећих славјанофила, а не природан закључак озбиљне и темељне анализе Вуковог дела коју је обавио. Он наивно мисли да је било целисходније постепено уносити „елементе живог језика“ и на тај начин побољшати „језик народне писмености“ и стварати нови књижевни језик. Вук је, међутим, нагло „издигао живи народни језик, истина нежан и звучан, али сиромашан, на степен науке и књижевности“ (180). Испушта руски научник из вида да у Вуковој борби није било ништа нагло - борба за нови књижевни језик и правопис трајала је преко пет деценија и да је постала поуздана основа даљем развоју и богаћењу српског књижевног језика. Постепени развој руског књижевног језика од класицистичке сувопарности, преко сентименталистичке салонске осећајности до чистог моћног народног израза код Пушкина и Гогоља прошло је пуних седам деценија. Кулаковски је имао у виду поступност развоја руског књижевног језика, али је испустио из вида да су се руска књижевност и језик развијали у условима руске слободне државе и снажног феудалног друштва, да и тада није био једноставан развојни пут од племићког, аристократског језика оптерећеног романизмима и германизмима, до живог, „нежног“ и „поетичног“ руског народног језика. Уз то, рускословенски и славеносербски језик код Срба није био у вези с руским језиком Ломоносова и Карамзина, већ са оним који је претходио Ломоносову и одлазио у прошлост.

Одмах после појаве књиге Кулаковског огласили су се Ватрослав Јагић, Викентиј Макушев и Светислав Вуловић. Вуловић је у априлском броју часописа „Отаџбина“ 1882. године објавио опширнију критику ове књиге. Он ово дело Кулаковског оцењује као „драгоцен прилог историји нове срп. књижевности, тим дражи што нам је послан из богате братске руске књижевности...“ Он истиче да је Кулаковски проучио не само што је о Вуку и његовом времену писано код Срба, већ је проучио и српску књижевност „Вукова и ранијег времена“. ⁷ Вуловић је веома добро уочио противречности у размишљању Кулаковског о Вуку. Кад анализира књижевноисторијске и језичке чињенице, он „исказује свој суд о њима тачно“, као што су исказивали „најбољи српски и словенски смаграоци“, уз то он „често новим аргументима

⁷ *Отаџбина*, година четврта, књига десета, април 1882, 146.

утврђено већ мишљење подупире и негдашње криве назоре обара“. А кад се одмакне од „појава и чињеница“, „онда исказује мисли супротне онима, које је већ био исказао, и приступа назорима, које је већ обарао“.⁸ Вуловић, с правом, мисли да је Кулаковски „свагда“ против Вукових противника, али се „сложио с њима у једној мисли, да је Вук отуђио срп. књигу од руске“. Српски критичар је у праву кад каже да главна мисао „као да је владала писцем пре него што је приступио свом послу“ и није га остављала док је писао ову књигу, „мисао да се Вуковим реформама срп. књижевност на штету своју отуђила од руске“. Та мисао је навела Кулаковског да изрекне „и још неколико погрешних мисли“, „које је сам побијао док се непосредно фактима бавио“.⁹ Истакнути слависта славјанофилске оријентације и члан Друштва српске словесности Викентиј Макушев је 1879. године, пре појаве књиге Кулаковског о Вуку, писао да је Вуков фонетски правопис ненаучан, да такав правопис омета проучавање језика, да прекида све везе са старом српском књижевношћу и с књижевностима других словенских племена, која се придржавају историјског или етимолошког правописа. Према наводу Вуловића, у својој рецензији књиге Кулаковског Макушев каже да је Вук био „плохой“ филолог кад је могао изабрати јужни говор за српски књижевни језик. Он чак подозрева да је то Вук учинио под Копитаровим утицајем не да Србе уједини, већ „да их историјским зидом одвоји од осталих Словена“. Макушев мисли да је „грно безумље“ уводити фонетски правопис „у словенске дијалекте, који имају своју историјску азбуку, кириловску“. „Не, вели он, то је више него безумље, то је преступ.“ А затим Вуловић наводи један део из Макушевљеве рецензије књиге Кулаковског, веома карактеристичан за славјанофиле: „За то г. Кулаковски није требало да велича Карацића као српског родољуба. Са знањем или без знања уводећи у срп. књижевност фонетички правопис, он је *издао* свој народ, не само тиме што му је прекинуо везу с историјом, но још и тиме што је отежао и другим Словенима разумевање српског језика, и тиме удаљио од њих Србе.“¹⁰ Кулаковски је одговорио Вуловићу и каже да се нашао у процепу два потпуно супротна гледишта: један га рецензент прекорева што је назвао Вука патриотом, јер је увођењем фонетског правописа у српски књижевни језик *издао* свој народ; други га криви што прекорева Вука да је својим реформама прекинуо везу српског језика и књижевности с руским језиком и књижевношћу. Извесно је да је развој српског језика и књижевности дао за право Вуловићу, исто онолико колико његовим замеркама Кулаковском, толико и његовој оцени да је књига Кулаковског „драгоцен прилог историји нове срп. књижевности“.

⁸ На истом месту, 147.

⁹ На истом месту, 148-149.

¹⁰ *Отаџбина*, година четврта, књига дванаеста, 1882, 672. Макушев је упознао Вука у Дубровнику 1863. године, и ево како га је видео: „В его обращнии была смесь старческого добродушия с юношеской запальчивостью, но вообще он производил впечатление человека доброго и честного, но *недалекого*.“ (*Отаџбина*, година четврта, књига дванаеста, 1882, 672)

Витомир Вулетич

ПЛАТОН АНДРЕЕВИЧ КУЛАКОВСКИЙ О ВУКЕ КАРАДЖИЧЕ

Резюме

В 1882 году в Москве опубликована книга П. А. Кулаковского „Вук Караджич, его деятельность и значение в сербской литературе“. Русский ученый рассматривает деятельность этого крупного деятеля сербского национального возрождения как реформатора сербского литературного языка, как историка, этнографа и фольклориста. П. А. Кулаковский считал, что Караджич был непревзойденным собирателем и издателем устного народного творчества, блестящим биографом вождей Первого и Второго сербского восстания и умным реформатором сербского литературного языка. Как славянофил, П. А. Кулаковский считал, что вуковская реформа сербского литературного языка ослабляет связи сербской литературы с русским языком и литературой.

Дара Дамљановић (Београд)

БИБЛИД: 1450–5061, III (2008) р. (35–42)
УДК 378.4 (497.1)''18'': 811.161.1:821.161.1

ОТВАРАЊЕ КАТЕДРЕ ЗА РУСКИ ЈЕЗИК И ЛИТЕРАТУРУ НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ

У раду се разматрају друштвено-политичке и културне прилике које су претходиле и довеле до отварања Катедре за руски језик и литературу на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета Велике школе у Београду. Прате се прве године рада Катедре под руководством московског професора руског језика и књижевности Платона А. Кулаковског.

Кључне речи: Катедра за руски језик и литературу, историјат, Платон А. Кулаковски (1848–1911).

Досадашња проучавања историјата српског школства у домену наставе страних језика показала су да је најважнију улогу у избору страних језика имала држава и државни органи (Игњачевић 2006). Увођење појединих страних језика у школски систем увек је зависило од укупних друштвено-политичких прилика у земљи, политичких, економских и културних односа са државама чији се језици изучавају. Као други важан фактор који у наше време добија на значају може се сматрати укупна политичка, економска и културна снага једне земље и њен утицај у свету.

Када говоримо о статусу руског језика у српском образовном систему лако се може уочити да је до његовог увођења и ширења долазило у време када је политичка, економска и културна снага Русије и њен утицај на прилике у свету и посебно на Балкан и Србију био значајан. Размотрићемо укратко друштвено-политичке и културне прилике и околности које су претходиле и пратиле отварање Катедре за руски језик на Великој школи средином седамдесетих година 19. века.

Почетком седамдесетих година 19. века у Србији су значајну улогу имале две велике политичке странке: либерали и народњаци. Највише су се разликовале у својој спољној политици: либерали су били за потпуно повезивање са Русијом, а народњаци за веће повезивање са западноевропским државама. И радикали су имали јаке везе са руским политичким круговима. Велики ослонац руске политике и руског утицаја у Србији био је српски митрополит Михаило.

Од краја шездесетих година до октобра 1880. на власти су били либерали. У својој унутрашњој и спољној политици ослањали су се на подршку Русије. Крајем седамдесетих година утицај либерала слаби и у октобру 1880. на власт долазе народњаци који уз краља М. Обреновића воде проаустријску политику. Када су народњаци 1881. године сменили митрополита Михаила, односи између Русије и Србије били су готово прекинути. До побољшања односа долази после 1888. године када су радикали извојевали своју прву политичку победу. Они су позвали митрополита Михаила да се врати у Србију и тиме је један од главних разлога погоршања српско-руских односа био отклоњен. Крајем 1893. године између Русије и Србије

потписан је трговински уговор на неограничено време и он је довео до оживљавања међудржавних трговинских веза (Павлюченко 1987, 24).

Велики утицај на српске интелектуалне кругове вршила је руска књижевност која је средином и особито у другој половини 19. века заузела водеће место међу европским књижевностима. Шездесетих година наши најеминентнији интелектуалци, Стојан Новаковић, Милован Глишић, Лаза Лазаревић, Пера Тодоровић, Илија Вучетић, Светозар Марковић и други, баве се превођењем са руског језика. Крајем седамдесетих и почетком осамдесетих година 19. века, према виђењу Б. Нушића, разни слојеви српске читалачке публике имали су свог омиљеног руског писца.

„Од руских писаца, који су тада били најпопуларнији, Чернишевског, Тургенјева и Гогоља први је био омиљени писац нових људи, следбеника Светозара Марковића; Тургенјев је постао љубимац књижевно-интелигентне публике... а Гогољ је био писац целе тадање омладине, која се њиме одушевљавала са његове оштре сатире, нарочито оне која се односила на руску бирократију. У Гогољевим типовима омладина је видела ону нашу бирократију која је заостала из првих дана грађења државе и која је, додуше, већ тада изумирала, али још увек бележила јасне трагове у нашем јавном животу. Милован Глишић, најнепосреднији ученик Гогољев и најизразитији представник реалистичког правца, био је уједно и најпопуларнији писац, као што је Гогољев *Ревизор* био најомиљенија лектира омладине“ (Стојнић 1994, 44).

У другој половини седамдесетих година 19. века, у време увођења руског језика у Велику школу и средње стручне школе, значајна дела руске књижевности већ су била преведена на српски језик: „Јунак нашег доба“ М. Ј.Љермонтова, „Ревизор“ и „Мртве душе“ Н. В.Гогоља, „Очеви и деца“ И. С.Тургенјева, „Шта да се ради“ и „Естетски односи уметности и стварности“ Н. Г.Чернишевског, „Рушење естетике“ Д. И.Писарева. Стога се у Београду, нарочито међу слушаоцима Велике школе, сматрало обавезним знање руског језика, и никада се код нас нису читале тако многе руске књиге (Бабович 1978, 84).

Ширењу утицаја руске књижевности, уметности, културе, друштвено-политичких идеја допринела је наша омладина која је тада у великом броју студирала на руским универзитетима. Њима су се често обраћали ученици Велике школе тражећи да организују предавања из руског језика, који се изучавао само у оквиру предмета Словенска филологија.

Окретање према Русији и тражење њене помоћи било је неизбежно током српско-турског (1876–1877) и руско-турског рата (1877–1878), па је било природно да се учење руског језика тада прошири у српским школама. О томе је расправљала Народна скупштина на заседању од 24. јула 1877, када је донета одлука о проширењу учења руског језика који се до тада учио само у богословији. Руски језик се уводи као наставни предмет у средње стручне школе: Учитељску школу, Вишу женску школу, Војну академију. У наставни план Богословије овај страни језик укључен је још 1849. године. Управо тада долази до отварања Катедре за руски језик и литературу на Великој школи.

ОТВАРАЊЕ КАТЕДРЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА И ЛИТЕРАТУРЕ НА ВЕЛИКОЈ ШКОЛИ

Предлог за отварање Катедре руског језика и руске литературе на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета Велике школе потекао је од српске владе, а реализован је преко министра просвете Алимпија Васиљевића и ректора Велике школе Стојана Бошковића.

„Савет професорски Велике школе, ја сам уверен, – писао је министар Васиљевић, оцениће оне политичке и научне разлоге, с којих је влада желела ту катедру завести, и са којих жели још ове године ту катедру попунити“. Свестан да сама одлука о отварању катедре не значи много уколико нема професора, А. Васиљевић одмах предлаже Академијском савету Велике школе да се на ту дужност изабере Платон Кулаковски, професора руског језика у московској гимназији. Професорски савет Московског универзитета препоручио је министру Васиљевићу овог одличног слависту као најспремнијег кандидата јер он „не само да се показао као изврстан професор руског језика и руске литературе, него још зна и сва словенска нареција и добро влада српским језиком“. Препоруку професорског савета пренели су Нил Попов и Аксаков уз обећање Платона Кулаковског „да две, највише три године врши ту дужност, и у почетку да правац изучавању руског језика и руске литературе, а међутим ми за то време да спремимо човека, који ће га заменити“, наводи се у писму А. Васиљевића.

Предлог министра просвете изнео је ректор С. Новаковић пред Академијски савет на седници одржаној 15. октобра 1877. године. Савет је био повређен непоштовањем одређене законске процедуре у чему је видео угрожавање својих права. Наиме, покретање иницијативе за оснивање нових катедри било је у надлежности Академијског савета. На поменутој седници Савет је превазишао настали проблем и донео одлуку у којој се каже:

„Иако се установљење нове катедре уопште може сматрати као добит за нашу Велику школу, Академијски је савет по довољном обавештењу о овој ствари одлучио: да се акт ваш о томе прими на знање, с оградом за будуће случаје, да би у питању о установљењу нових катедара, ваљало најпре изискати мишљење професорског савета“.

Тако је Академијски савет Велике школе 15. октобра 1877. године донео одлуку о отварању Катедре за руски језик и литературу на историјско-филолошком одсеку Филозофског факултета Велике школе. На тој седници Академијски савет није извршио избор професора, сматрајући да му није поднета потребна документација према којој би просудио о кандидатовој квалификацији.

Платон Андрејевич Кулаковски изабран је за професора руског језика и литературе на седници Академијског савета одржаној 12. децембра 1877. године. Пошто је у међувремену министар Васиљевић доставио ректору С. Бошковићу тражену документацију, избор је извршен једногласном одлуком Савета. Тиме су све формалне одлуке за отварање катедре и почетак наставе руског језика биле донете, али до њихове реализације доћи ће тек наредне године.

Указом кнеза Милана Обреновића Платон Кулаковски је именован за контрактуалног професора Велике школе 1. јула 1878. године. Тај указ гласи: „На предлог нашег министра просвете и црквених дела, а по саслушању Академијског савета, решили смо: да се Платон Кулаковски може примити за контрактуалног професора Велике школе, под обичним условима за странце. Наш министар просвете и црквених дела нека овај указ изврши“. Истог дана сачињен је уговор између П. Кулаковског и А. Васиљевића, министра просвете о његовом постављењу за професора Велике школе. Кулаковски, „примајући се тога звања, обавезује се предавати руски језик и руску литературу“. Уговор је потписан на годину дана.

П. Кулаковски је лепо примљен у професорском колегијуму Велике школе. Своје приступно предавање под називом *Кратки преглед историје развића руског књижевног језика* одржао је 28. октобра 1878. године. Предавање, у коме је дао преглед развоја руске књижевности од најстаријих времена, одржао је на руском језику. Уз помоћ М. Милићевића текст предавања је преведен на српски и у целини објављен у *Српским новинама* у марту 1879. године.

Интересовање шире јавности за руски језик било је велико тако да је Професорски савет Велике школе донео одлуку о јавним предавањима. Управа Велике школе послала је у *Српске новине* обавештење о јавним предавањима из руског језика која ће Кулаковски држати према одлуци Професорског савета од 13. новембра 1878 године. Та јавна популарна предавања одржавана су средом и суботом у времену од пет до шест сати после подне у слушаоници број 41. Курс је почео 2. децембра, али слушаоци су се стално мењали, нередовно долазили на предавања те је Кулаковски прекинуо тај рад.

Платон Кулаковски (1848–1911) завршио је историјско-филолошки одсек московског универзитета 1870. године и одмах се запослио као наставник руског језика у гимназији Владимирске губерније. Већ у децембру исте године премештен је у Москву, где је у Четвртој московској гимназији предавао латински, а нешто касније и руски језик. У јануару 1871. положио је професорски испит и стекао звање професора руског језика и словесности. Овај предмет предавао је све до одласка у Београд на катедру за руски језик и литературу. Бавио се проучавањем историје и књижевности словенских народа и, пре доласка у Београд, два пута је боравио на Балкану (Љубљана, Загреб) на стручним и научним путовањима.

П. Кулаковски упућен је у Београд на период од три године. О избору за професора руског језика у Великој школи обавестио га је лично министар просвете Васиљевић писмом од 22. марта 1878. Министар истовремено обавештава Кулаковског да је предвиђен његов трогодишњи боравак у Београду и стога га моли да дође у одређено време да преузме „дужност професора руског језика и словесности на Великој школи“. П. Кулаковски дошао је у Београд 1. јула 1878. године и остао је на Великој школи пуне четири године, до 1. јула 1882. године.

Настава руског језика у Великој школи почела је 10. октобра 1878. године приступним предавањем П. Кулаковског. У школској 1878/79. години предавао је руски језик студентима прве, друге и треће године, а руску књижевност студентима друге и треће године историјско-филолошког одсека Филозофског факултета.

Следеће школске године руски језик предаје студентима прве године а историја руске књижевности „има се предавати у једном курсу, који слушају уједно друга и трећа година“. Студије на Филозофском факултету трајале су три године. Предавања из руске књижевности у школској 1879/80. години Кулаковски је посветио руској литератури 18. века, следеће школске године предавао је прву половину 19. века. Својим предавањима желео је постићи да ученици „науче да слободно читају на руском језику и да се тако оспособе да користе дела богате руске књижевности“ (Данченко 1989, 81). Кулаковски је свој предмет предавао са љубављу и надахнуто. Тежио је да научи студенте да говоре, читају и пишу на руском језику, да разумеју и воле руску књижевност. О својим студентима он пише Ламанском 18. марта 1881. г. „Моји студенти радо уче руски језик, предавања о новијој руској књижевности слушају веома пажљиво. Многи студенти се баве превођењем са руског, и њихов студентски часопис *Побратимство* попуњен је превасходно преводима са руског“ (Данченко 1989, 81–82).

Први испити одржани су 21. јуна 1879., а резултати говоре о високим захтевима у односу на студентска знања. Пријавило се пет студената треће, четири студената друге и шест студената прве године. Сви пријављени кандидати нису полагали испит. Испит из руског језика положио је Ђорђе Врбовац, студент треће године са оценом добар, Милош Марковић, студент друге године са оценом врло добар. Студенти прве године показали су најбоље резултате: Бата Вучковић, Божидар Прокић и Димитрије Милојевић добили су оцену одличан, Љубомир Ћирић врло добар, Владимир Јовановић добар. У септембарском испитном року (26. септембра 1879.) испит из руског језика положили су: Милорад Петровић са оценом врло добар, Стеван Ђорђевић и Драгутин Јанковић са оценом добар, сва тројица студенти треће године. Студент друге године Димитрије Алексић положио је са оценом добар, а Милош Пеиновић добио је оцену слабо (2). Исту оцену добио је студент треће године Мијаило Церовић који је због болести испит полагао накнадно, 23. новембра 1879. године. На свим испитима председавао је Стојан Новаковић.

У архиви Велике школе сачувани су резултати испита које је Кулаковски одржао пред крај свог боравка у Београду. У марту 1882. два студента друге године историјско-филолошког одсека полагали су испит из историје руске књижевности. Били су то Сретен Ђорђевић и Милош Николић, а оцењени су оценом врло добар. Исти испит полагао је 15. марта студент треће године Владимир Јовановић и добио оцену врло добар. Испитима је сада председавао Панта Срећковић. Из молбе Радована Јовановића, студента четврте године, који моли да накнадно полаже испит из Историје руске литературе, види се да је П. Кулаковски, те 1882. године предавао стари век. Овде треба забележити молбу студента друге године Ј. Несторовића упућену Академијском савету као први случај поништавања испита. Несторовић моли да му се одобри поновно полагање испита из руске књижевности јер оцена добар коју је добио на испиту одржаном 8. јуна 1882. није довољна за добијање државне стипендије.

П. Кулаковски је желео да што пре напише уџбеник за своје ученике који су почињали учити руски језик. Већ у пролеће 1879. у издању Државне штампарије

објављена је његова „Руска читанка“. Ова збирка текстова може се сматрати првим универзитетским уџбеником руског језика у Србији (о уџбенику више у: Дамљановић 2000). Читанка је „састављена из одломака разних списа чувених руских писаца“ – пише аутор у једном извештају министарству просвете, „јер сам је на брзу руку саставио у цели, да што пре дам у руке мојим ученицима на Великој школи једну руску књигу“ (Кулаковски 1880, 135).

Као професор на Великој школи П. Кулаковски се ангажовао у многим пословима везаним за шире унапређење наставе руског језика. Вршио је надзор наставе руског језика, био је члан комисије за полагање стручних професорских испита, одређивао теме за професорске испите, писао рецензије.

Као изасланик министра просвете Кулаковски је присуствовао годишњим испитима из руског језика у београдским средњим стручним школама. Надзору рада наставника основних и средњих школа министарство просвете поклањало је посебну пажњу јер се та мера, у недостатку других облика надзора, показала корисном. За време свог четворогодишњег боравка у Београду П. Кулаковски је три пута именован за министарског изасланика: 7. јуна 1879, 3. јуна 1880, 20. маја 1881. године. Према извештајима који су штампани у Просветном гласнику за 1880 и 1881. годину Кулаковски је посетио Учитељску школу, Богословију и Вишу женску школу, први пут у јуну 1879, а други две године касније, у јуну 1881. У својим извештајима оставио је драгоцене податке о стању наставе руског језика у овим школским установама (Кулаковски 1880; 1881).

Платон Кулаковски није се ангажовао само у настави руског језика и књижевности већ се залагао за шире унапређење услова рада Велике школе. Познато је његово ангажовање око снабдевања библиотеке Велике школе књигама из свих научних области. Боравећи у Москви у лето 1879. успео је да од Словенског добротворног друштва из Петрограда добије на поклон за ученичку библиотеку Велике школе 256 књига, а за професорску 122, укупно 378 књига. Међу овом књигама заступљени су готово сви руски класици, писци 18. и 19. века, као и нека дела страних писаца у руском преводу. Ученичка библиотека добила је 97 наслова, углавном дела из књижевности. Заступљени су: Кољцов (издање из 1874), Њекрасов (1879), Јазиков (1858), А. К. Толстој, Гогољ, Тургенев, Л. Н. Толстој, Гончаров, Жуковски, Достојевски, Грибоједов, Шчедрин, Аксаков, Островски, Фонвизин, Крилов, Батјушков, Державин, Риљејев, Доброљубов, Бјелински, Карамзин. Од страних писаца у преводу на руски језик ту су била дела Ранкеа, Шекспира, Бајрона, Шилера, Мицкјевича. За учење руског језика и књижевности ученици су добили хрестоматије Галахова и Буслајева, Историјску граматику руског језика Буслајева, Граматику савременог руског језика, Историју руске литературе Карцева (1878), Историју нове руске литературе Водовозова (1877). За проучавање словенских књижевности било је ту ново издање Пипинове Историје словенских књижевности (1879). Књиге намењене професорској библиотеци, укупно 66 наслова, биле су из више научних области: историје (опште, светске, руске), историје књижевности, логике, филозофије, грађанског права, статистике.

П. Кулаковски је желео да се у Београду отвори руска читаоница, добро снабдевена литературом на руском језику. Та читаоница би била центар за ширење руске књижевности, науке, уметности, културе, знања о Русији и руском народу. У јесен 1879. године морао је одустати од овог амбициозног подухвата. Књиге које је набавио послужиле су за формирање руског одељења при београдском читалишту. Од Петроградског славенског добротворног друштва добио је 67 књига (42 наслова) за ово одељење и књиге за професорску и ученичку библиотеку Велике школе. У јуну 1880. године исто друштво послало је у Београд сто примерака руско-српског речника П. А. Лавровског.

Платон Кулаковски је пратио све важне друштвене догађаје у Србији, учествовао у јавном, културном и научном животу српског друштва. Тако је 20. октобра 1880. тражио од ректора Велике школе десетодневно одсуство како би у Алексинцу присуствовао освештењу споменика добровољцима погинулим у рату 1876. године. У молби наводи да ће по потреби пропуштене часове надокнадити. Објављивао је своје радове у српским часописима, присуствовао је седницама Српског ученог друштва, упознао руску читалачку публику са приликама у Србији. Изабран је за члана Српског ученог друштва 22. новембра 1881. године.

Своје приступно предавање, које је означило почетак наставе руског језика у нашој тада највишој образовној установи, Кулаковски је завршио речима: „Висока част, положити почетак предавању руског језика у Великој школи слободне Србије, припала је мени, и ја ћу употребити све моје силе, да би допринео што већу корист српској младежи“. Целокупан његов рад на Великој школи одвијао се у духу тога обећања.

ЦИТИРАНА ЛИТЕРАТУРА

- Бабович М., „Сто лет русистики в Сербии.“ – *Русский язык за рубежом*, Москва, 1978, 3, стр., 84–85.
- Дамљановић Д., *Руски језик у Србији: уџбеници до 1941. године*. Београд: Филозофски факултет, 2000.
- Данченко С. И., *Российско-сербские общественные связи (70–80е годы XIX века)*. Москва, Наука, 1989.
- Игњачевић А., *Енглески језик у Србији*. Београд: Филолошки факултет, 2006.
- Кулаковски П., „Извештај о годишњим испитима из руског језика у београдским средњим школама.“ – *Просветни гласник*, 1881, св. 14, стр., 496–497.
- Кулаковски П., Извештај о испитима из руског језика у Бого словији, Учитељској школи и Вишој женској школи. – *Просветни гласник*, 1880, стр., 133–135.
- Кулаковски П., „Кратки преглед историје развића руског књижевног језика“ – *Српске новине* бр. 71 од 29. 03. 1879, с. 325–326; бр. 72 од 30. 03. 1879, с. 329–330.
- Кулаковски Платон А., *Руска читанка за Велику школу*. Београд, Државна штампарија, 1879. –112 стр., 23 см.

Павлюченко О. В., *Россия и Сербия, 1888–1903. (Дипломатические отношения, общественные связи)*. Киев, 1987.

Стојнић М., *Руско-српска књижевна преплитања*. – Београд, 1994.

Дара Дамлянович

ОТКРЫТИЕ КАФЕДРЫ РУССКОГО ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ В БЕЛГРАДЕ

Резюме

В работе рассматриваются общественно-политические и культурные обстоятельства, способствовавшие открытию Кафедры русского языка и литературы на Историко-филологическом отделении Философского факультета Великой школы в Белграде. В связи с этим обсуждается просветительская деятельность Платона Кулаковского, первого профессора русского языка и литературы, работавшего профессором с октября 1878 по июнь 1882 гг.

ПАРАДИГМАТИЧЕСКИЙ ХАРАКТЕР „ГРАММАТИКИ РУССКОГО ЯЗЫКА“ РАДОВАНА КОШУТИЧА

В докладе рассматриваются лингвистические термины в грамматике Р. Кошутича, и доказываются парадигматический принцип его описания русского языка. В связи с этим оказываются избыточными те упреки, которые неоднократно высказывались в адрес Кошутича по поводу предложенной им терминологии. Устаревшими оказываются эти замечания, а не сама грамматика Кошутича.

Ключевые слова: Радован Кошутич, парадигматический принцип, русский язык, грамматика, терминология.

Данный доклад представляет вторую часть моего прошлогоднего доклада под заголовком „Вклад Р. Кошутича в развитие Московской Фонологической Школы“. В том докладе речь шла о первой части „Грамматики“ Р. Кошутича – о фонетике русского языка, в терминологии автора – это „Гласови“. Сейчас речь пойдёт о второй части „Русской грамматики“ Р. Кошутича, в его терминологии – это „Облици“. Разумеется, что остаётся в силе и общая оценка того огромного вклада Р. Кошутича, который он внёс в развитие МФШ и её перерастание в Московскую Лингвистическую Школу. К сожалению, у себя на родине Р. Кошутич часто получал несправедливую оценку своих трудов: специфика его метода описания различных ярусов русского языка и связанная с таким методом описания его терминология подавались как недостатки его научного исследования. На прекрасного лебедя смотрели как на неправильного и потому „гадкого“ утёнка. Один из главных упреков состоял в том, что Р. Кошутич дал описание морфологии русского языка, вообще не обращаясь к термину „морфема“, так же, как при описании фонетики русского языка, он вместо греческого „фонэ“ употребил сербский аналог – „гласови“.

В известной басне Эзопа „Ворон и лисица“ лиса, провоцируя ворона и пытаясь заставить его бросить мясо, хвалит ворона за красоту его внешнего вида и обещает ему, что если и голос его так же красив, то он станет царём всех птиц. Итак, ворону надо доказать, что он обладает такой же красотой „фонэ“, как и его „морфэ“ (внешний вид) – по-сербски это „облик“. Верный последователь идей Кирилла и Мефодия о необходимости перевода и передачи наиболее важных идей на славянском языке, Р. Кошутич использует сербские слова как подходящие лингвистические термины для описания грамматики русского языка для сербского читателя.

В русской грамматической традиции сербскому термину „облик“ соответствует термин „форма“ (латинский термин). Учение о форме слова стало центральным в концепции Ф. Ф. Фортунатова, основоположника Московской формальной школы, чьи идеи легли в основу и теории МФШ и концепции ПЛК. „Фортунатовский заквас“ – как это называл Р. О. Якобсон.

Именно Фортунатов ввёл в русскую лингвистику понятие нулевого окончания и его отличие от слов с отсутствующим окончанием. Нулевое окончание выявляется прежде всего в парадигме, т. е. там, где оно противопоставлено ненулевым окончаниям: так, напр. в именительном падеже слова „стол“ мы имеем нулевое окончание существительного в единственном числе, так как эта форма противопоставлена по числу форме множественного числа „стол-ы” и форме единственного числа, но родительного падежа „стол-а“. С другой стороны, у слова „пальто“ (например) нет нулевого окончания, так как эта форма не противопоставляется никакой другой словоформе этой лексемы ни по числу, ни по падежу. Итак, в парадигме мы имеем дело с чередованием единиц, иногда совсем непохожих друг на друга, но отождествляемых, если их различие можно объяснить разницей позиций. Так, словоформы, чередующиеся в зависимости от падежа (у существительных) или лица и времени (у глаголов) отождествляются, т. е. считаются принадлежащими одной и той же лексеме, т. е. образуют общую парадигму.

Р. Кошутич не употребляет термин „парадигма“. Этому термину в грамматике данного автора соответствует термин „промена“, т. е. чередование, и вся грамматика русского языка даётся как грамматика чередований-парадигм. В современной лингвистике иногда вместо термина „промена“ – чередование употребляется термин „альтернация“. Следует отметить, что несмотря на „аристократическое“ латинское происхождение последний термин хуже, чем „промена“, так как латинское слово „альтер“ означает „один из двух“ и, значит, и „альтернация“ должна предполагать чередование и выбор одного из двух элементов, тогда как „промена“ не ограничивает число чередующихся единиц.

Разумеется, что существует множество самых различных методов описания одного и того же объекта, одного и того же языка. Выбор определённого метода иногда зависит не только от характера, специфики структуры самого предмета описания, но ещё от того языка, для носителей которого делается такое описание. Если это синтагматический по своему строению язык, то тогда, вероятно, можно давать синтагматически и описание изучаемого языка, в данном случае, русского, напр. когда русский язык описывается для носителей английского или французского языка. Но грамматика Р. Кошутича – это описание русского языка для сербов, а и сербский язык и русский – это языки парадигматические. Центральное место в таких языках принадлежит слову, а не морфеме. Существует в русской грамматической традиции два разных определения морфемы: 1. „морфема – это минимальная значимая единица языка“; 2. „морфема – это минимальная значимая часть слова“. Последнее определение показывает зависимость, вторичность морфемы от слова. Первое определение, напротив, подчёркивает самостоятельность и первичность морфемы. В связи с этими определениями морфемы существуют и два разных типа слов. Слово – как синтагма морфем и слово – как парадигма словоформ. В синтагматических языках центральной единицей является морфема, и слово в таких языках является производным от морфемы, здесь оно – синтагма морфем. В таких языках чётко видны швы между морфемами в слове, значение слова – это сумма значений составляющих его морфем, и поэтому слово легко делится на морфемы.

В таких языках не всегда легко различить, слово / или словосочетание. В русском языке слово – фразеологично, а „во фразеологизмах значение целого больше, чем значение всех его составляющих частей.“¹ При этом способ соединения морфем внутри слова – это слияние (фузия) вместо механического склеивания (агглютинации), которое представлено в синтагматических языках. Именно поэтому далеко не всякое русское слово можно поделить на морфемы.² Носители русского языка учат свой язык не по грамматикам, из них они только учат термины: и до школы они знали свои словоформы склонения и спряжения, просто они не знали, что это называется склонением и спряжением. Поэтому в русских грамматиках для носителей языка не описывается вся грамматика языка. Такая грамматика подобна вершине айсберга – всё наиболее страшное прячется под водой. Если требуется научить морфемному анализу слова, то приводятся в качестве примера такие слова, которые легко делятся на морфемы, а то, что в русском языке большинство слов, которые трудно поделить на морфемы без остатка – об этом молчок. Или, в лучшем случае, такие слова выносятся в исключение. И получается, что русский язык – какой-то неправильный: сплошные исключения! Вместо стройного и красивого описания стройного и красивого лебедя получается громоздкое и неуклюжее описание неправильного и потому „гадкого“ утёнка.

Следует отметить, что мода на синтагматическое описание языка пошла от Ф. де Соссюра, который ввёл термин „синтагма“ как обязательный при синхроническом описании языка. Если учесть при этом, что языкознание XIX века занималось диахроническими исследованиями и описаниями, то станет понятным, что и термины в таких описаниях тоже толковались как передающие диахронию языка. Напр. „звук“ воспринимался как диахроническая единица: изучались его изменения, „переходы“ в разное время и в разных языках. Поэтому, когда Соссюру понадобился термин для обозначения фонетической единицы в синхронии, он вводит термин „фонема“ и для уровня языка и для уровня речи. К сожалению, в современной лингвистике победил термин „фонема“ в толковании Бодуэна де Куртенэ, как и его термин „морфема“, хотя с точки зрения древнегреческого языка как первоисточника употребление у Соссюра намного корректнее, и терминотворчество современных лингвистов при их манипуляции греческими морфемами и словами при полном отсутствии знания их форм и семантики было бы менее чудовищным, если бы они пошли по пути Соссюра, а не „другим путём.“ Слово „синтагма“ в греческом означало нечто „составленное“, „со-единённое“ и использовалось в самых разных контекстах: это и со-звездие (на небе), и боевой отряд (в войске) и свод законов (ср. латинскую кальку – „конституция“ и сербскую „устав“). В произведении Аполлония Дискола, благодаря которому мы получили лингвистический термин „синтаксис“, уже был представлен синтагматический подход к описанию единиц каждого уровня языка, т. е. не только синтаксического, но даже и фонетического, где слог рассматривается как синтагма звуков. В сущности, если бы греки не имели синтаг-

¹ М. В. Панов, „Позиционная морфология русского языка“, Наука, Москва, 1999, с. 62.

² См. об этом М. В. Панов, Ук. соч, глава „Членимость слова“, с. 80–114.

матического взгляда на слог, они бы и не поделили его на гласные и согласные и тем самым не смогли бы создать из слогового письма буквенный алфавит.

Итак, в современной лингвистике со времён Соссюра под синтагмой понимается следующее: 1. синтагма всегда состоит как минимум из двух единиц; отсюда следует, что синтагмой может быть не только словосочетание, но и сочетание морфем или сочетание фонем. В ПЛК при их синтагматическом подходе к описанию фонем даже сама фонема представлена как синтагма ДП (дифференциальных признаков). 2. синтагма – это всегда членимая совокупность единиц, где нет членения – там нет и синтагмы. Отсюда и основная функция членов синтагмы – различительная.

Другое дело – парадигма. Парадигматический подход также возможен для всех ярусов языка, начиная с фонетического и кончая синтаксическим. Однако, в отличие от синтагмы парадигма – это не соединение, не совокупность единиц, а их чередование, причём, этот ряд позиционно чередующихся единиц может включать совсем не похожие друг на друга единицы вплоть до нулевых. Тем не менее, так как эти чередующиеся друг с другом единицы обусловлены сменой позиций, вся парадигма этих единиц воспринимается как целостность. Отсюда и основная функция парадигматических единиц – это функция отождествления. В концепции МФШ фонема – это ряд позиционно чередующихся звуков в морфеме или словоформе, т. е. фонема здесь – это парадигма звуков, а слово – парадигма словоформ. Морфема при таком подходе – это прежде всего ряд позиционно чередующихся морфов, а не синтагма фонем, архифонем и морфонем. Стоит отметить, что синтагматический и парадигматический принципы присутствуют не только в системе языка или в способах его описания, но они присутствуют и в способах мышления и толкования мира. Для древнего грека его язык был посредником между ним и окружающим миром: язык объяснял окружающий мир. Своё восприятие мира грек отразил в грамматике своего языка, где в центре был Логос – Слово (= мысль и = имя). За видимым разнообразием мира, за его хаосом случайностей надо было увидеть стройность порядка, красоту устройства (= космос). Подобно тому, как боги в греческой мифологии переживают различные метаморфозы, не меняя однако при этом своей сути, напр. Зевс может предстать и в облике молнии, и в облике лебедя (перед Ледой), и в облике быка (перед Европой), или в виде тучи (перед Нефелой), но всегда, во всех своих ипостасях (буквально – подстановках) остаётся Зевсом, а его трансформации – это его парадигма, так и в греческом языке, согласно Аристотелю, слово (будь то имя, будь то глагол) тоже переживает свои трансформации, свою парадигму претерпеваний, т. е. то, что Аристотель назвал словом птосис (= падение), которое на латинском дало кальку „казус“, а на старославянском – „падеж“. Итак, у Аристотеля это слово означало любую форму слова как у имени, так и у глагола кроме основной, исходной. Само понимание слова как целостности, как неделимого единства (у греков оно могло делиться только фонетически – на слоги, но не на морфемы) заставляло толковать различные формы одного и того же слова как некие претерпевания, падения. Слово здесь – это отождествление чередующихся словоформ при смене его позиций – падений; такая теория чередований или мен могла появиться прежде всего как результат парадигматического восприятия слова.

Следует подчеркнуть, что синтагматический подход к слову, толкование слова как членимой синтагмы морфем по своей сути не имеет ничего общего с чередованием, поскольку, если разные словоформы – это просто разные сочетания морфем, то никакая целостность из этих словоформ не может быть создана. При таком синтагматическом подходе к слову нет принципиальной разницы между словоизменительными и словообразовательными формами слова. С другой стороны, говоря о парадигматическом подходе к слову в античности, следует вспомнить спор между александрийскими и пергамскими учёными об аналогиях и аномалиях в языке. В сущности, речь шла о двух различных типах парадигм: для аналоговистов образцом являлась парадигма, где сменялись только флексии, тогда как аномалисты настаивали на существовании парадигм со всеми могучими чередованиями и внутри основ, допуская при этом чередование самих основ, т. е. супплетивизм, напр. супплетивизм в склонении имени Зевса (Дзеус / Диос / Дии / Диа) напоминает метаморфозы самого Зевса в греческой мифологии.

Здесь уместно вспомнить, что к синтетическим способам передачи грамматических значений относится не только аффиксация, но и различные мены внутри самих основ: чередования гласных, согласных, удлинение или укорочение самих основ, мена ударений и, наконец, супплетивизм. И пока в языке присутствуют мены такого типа, центральной единицей этого языка является слово как парадигма словоформ, потому что только парадигматическая функция отождествления обеспечивает целостность такого слова. Русский язык является именно таким языком: с разными степенями огласовки корня (петь/пой; пить/пью/пей и т. п.), с чередованием согласных в результате прошедших палатализаций (бегу/бежишь, хотеть/хочу, слать/шлю и т. п.), с усечением основы (Христос/Христ-а) или с удлинением основы (мать/матер-и), с передвижением ударения (засыпать/засыпать), наконец, с супплетивизмом (год/лет) и т. п. При синтагматическом подходе к такого рода явлениям пришлось придумать массу лишних терминов: унификс, суффиксоид, тематические гласные, уникальные окончания (-ос) и т. п. А при допустимости изменения только вне корня получим: петь/пей. При парадигматическом подходе – это просто разные типы парадигм: промен, по терминологии Радована Кошутича. На русский язык слово „промена“ переводится и как „изменение“, и как „мена“. „Изменение“ – понятие диахроническое, „мена“ – явление синхроническое. Р. Кошутич употребляет это слово в синхроническом описании, чтобы обозначить их позиционные чередования грамматических форм (облици). Название падежа сообщает позицию для имени, а указание на лицо – для глагола. Причём, для глагола сразу сообщается не только о мене окончаний, но и о мене основ, а сами эти основы определяются путём отсекания конца слова у определённых словоформ. При таком подходе нет никакой нужды в таком „кирпичике“, из которых мы привыкли складывать слова, т. е. нет необходимости в понятии „морфема“. И её нет ни в описаниях своей грамматики у древних греков, ни в Грамматике русского языка Р. Кошутича. Именно поэтому было крайне наивным упрекать автора в том, что он не различает суффикс и окончание, поскольку и в том и в другом случае употребляет слово „наставак“. Дело в том, что „наставак“ Кошутич может употребить не только вместо терминов „суффикс“

и „окончание“ по отдельности, но и тогда, когда они стоят вместе, поскольку это для него не название определённого типа морфем, а просто остаток слова, который получается, когда из слова выделена основа. Слово у Кошутича членимо на основу и наставак. Если после основы идёт суффикс, то „наставак“ – это тот суффикс, если после основы идёт окончание, то „наставак“ – это окончание; ну, а если после основы идут и суффикс и окончание, то „наставак“ – это они вместе. Наставак это просто продолжение слова, подобно тому, как „завршетак“ – это не окончание, а просто „конец“ слова. То, что конец русского слова грамматически очень информативен, можно убедиться, обратившись к „Грамматическому словарю русского языка“ А. А. Зализняка (М. „Русский язык“, 1980), где деление слов на грамматические разряды весьма похоже на „врсте“ Кошутича. И сам автор, объясняя обратный принцип расположения слов в своём словаре, отмечает: „Дело в том, что одинаковый или сходный тип словоизменения (т. е. склонения или спряжения) в русском языке имеет слова со сходным концом, (а не со сходным началом)“ (с.4)

Стоит отметить, что и последняя книга М. В. Панова „Позиционная морфология русского языка“ (1999 г.), ещё мало изученная и оценённая современными русистами, наряду с общепризнанным „Грамматическим словарём“ Зализняка, свидетельствует, что Р. Кошутич имеет единомышленников, а его блистательная грамматика, где дана ещё и история русского языка, и его стилистика – не только не устарела, но и показывает тенденции дальнейшего развития языка,

Подобно тому, как в истории античной науки вслед за Платоном пришёл Аристотель, так и в истории сербской русистики вслед за Платоном Кулаковским пришёл Радован Кошутич, и его с полным правом можно назвать Аристотелем сербской русистики.

Вера Борисенко-Свинарски

ПАРАДИГМАТСКИ КАРАКТЕР
„ГРАМАТИКЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА“ РАДОВАНА КОШУТИЋА

Резиме

У реферату се даје анализа граматичких термина Р. Кошутића и на основу тога се изводи закључак да је Р. Кошутић користио парадигматски приступ изградњи морфологије руског језика. У реферату је приказано и тумачење лингвистичких појмова „синтагма“ и „парадигма“ са тачке гледишта Московске Лингвистичке Школе.

ПРОТОЈЕРЕЈ САВА ПЕТКОВИЋ И ЊЕГОВ ДОПРИНОС СРПСКОЈ СЛАВИСТИЦИ

У раду се, после кратке биографије Саве Петковића, даје осврт на његове радове из области проучавања црквенословенског језика и српског рукописног наслеђа. Биографски подаци црпени су и из докумената Митрополитског архива у Сремским Карловцима (МА-СК).

Кључне речи : Сава Петковић, српска славистика, црквенословенски језик, опис рукописа, принципи.

Сава Петковић родио се 1878. године у Сремској Митровици. Српску основну вероисповедну школу и четири разреда реалне гимназије завршио је у родном месту, а остала четири разреда са матуром у Сремским Карловцима, где је 1900. (Гавриловић 1984, 246) или 1901. године (Енциклопедија Н. Сада 2002, 307; Знамените личности Срема 2003, 261) завршио и Богословију.

Митрополит дабробосански Николај Мандић рукоположио га је у свештени чин и поставио за наставника Богословије у Рељеву. У тој школи марљиво је вршио своје дужности пуне две године. Због тешких породичних прилика захвалио се на наставничкој служби и вратио у Срем. Ту је „служио као администратор парохије у селу Крушедолу од 4/17. марта 1903. г. па до 11/24. децембра 1904. г., а од тада као парох у Добановцима све до 17/30. новембра 1920. г.“ (МА-СК, Званична сведоџба Архидијецезалне Конзисторије у Сремским Карловцима од 25. новембра 1920; К 3063/1920).

По објави рата Србији 1914. године, аустроугарске власти су га затвориле и злостављале. У затвору је остао до уласка српске војске у Срем. При повлачењу српске војске из Срема избегао је у Србију и у Нишу је радио у српском Црвеном крсту. Са војском се повлачио преко Црне Горе и Албаније до места Сан-Ђовани ди Медуа (Петковић 1939). Одатле је отишао у Рим, где је провео три године. Ту је вршио дужност Старешине српске цркве у Италији и пароха за српске избеглице у Риму, како пише у писму Пречасној Архидијецезалној Конзисторији у Сремским Карловцима од 6. марта 1919. године (МА-СК, К 801/69 /1919). Почетком 1919. године вратио се на своју парохију у Добановцима. Следеће, 1920., године постављен је за професора богословије у Сремским Карловцима и произведен у чин протојереја. Као професор у богословији радио је до 1932. године, када је и решењем Светог архијерејског синода пензионисан.

Протојереј Сава Петковић замонашио се 1936. године, после смрти своје супруге. Исте године произведен је у чин архимандрита и постављен за старешину манастира Крушедола, где га је затекао Други светски рат. Под притиском усташког терора избегао је у Београд, где је преживео тешке дане окупације. Када се после

рата вратио у Срем није могао, због слабог здравља, примити управу манастира Крушедола, те је живео као пензионер у Сремским Карловцима и манастиру Врднику. Последње дане свога живота провео је у манастиру Привина Глава. Умро је 4. фебруара 1957. године.

Као образовани и предани црквенослужитељ, Сава Петковић је оставио велики број радова објављених у црквеним часописима (библиографија радова С. Петковића у њима може се пратити у : Цисарж 1986), а написао је и радове из области историје, иконографије, црквенословенског језика и проучавања старог српског рукописног наслеђа (Енциклопедија Н. Сада 2002, 308; Знамените личности Срема 2003, 261).

Из научног опуса Саве Петковића – за ову тематски и временски омеђену приrodu – осврнућу се на његове радове из области славистике. Ту мислим на радове из области црквенословенског језика и проучавања нашег рукописног наслеђа.

У чланку *О нетачном читању црквенословенског језика у нашој Цркви* (Петковић 1926) Сава Петковић је умесно изложио разлику у читању тврдих сугласника *l*, *n*, *r* и непчаних *lø*, *nø*, *rø*. Напомене о изговору ових сугласника уследиле су после приговора „са много страна, компетентних и некомпетентних; од много личности, позваних и непозваних“ (Петковић 1926, 52) ученицима богословије Светог Саве у Сремским Карловцима у погледу нетачног читања у тој Богословији. То *нетачно* читање састојало се у томе што ученици „не читају црквеносл. речи онако, како су у тексту написане, него тобоже умекшавају сугласнике *l* и *n* пред самогласницима *e* и *i*, те тиме уводе руски начин читања у Српску цркву и уносе русизме у овај језик Њен“ (Петковић 1926, 53).

Позивајући се на српске слависте који су се бавили овом проблематиком (В. Ст. Караџић, Јован Бошковић, Јован Живановић), Сава Петковић показује у којим је ситуацијама исправно умекшавати сугласнике *l* и *n* пред самогласницима *e* и *i*. Он при томе заступа читање које се може карактерисати као етимолошко, јер у први план не ставља начин писања, већ порекло написаних облика. Стога Сава Петковић и закључује : „Без познавања старослов. језика не може се ни замислити темељно знање, па ни правилно читање, црквеносл. језика“ (Петковић 1926, 54). Додајем, ни без познавања српкословенског и српског, јер се под утицајем ових двају језика рускословенски на српском говорном подручју изменио на пољу управо фонетске реализације. Данашњи црквенословенски језик у Срба представља рускословенски са српским изговором (Ранковић 2006, 299–305). Гледање само на старословенски језик одвело је, по свој прилици, Саву Петковића на погрешну страну у погледу читања непчаног *rø*. Он, наиме, предлаже изговор *rj*, што се коси са физиологијом гласова српског језика. Неприхватљиви су, дакле, изговорни облици *морјем*, *царјех* за црквенословенске облике *moremъ*, *carehъ*, како предлаже Сава Петковић (Петковић 1926, 69). Приближавање црквенословенског језика српскоме могуће је, по Сави Петковићу, ако „задржимо акценат српског језика, који је и иначе у нашој Цркви уобичајен“ (Петковић 1926, 72).

Уз подсећање да је неприхватљива говорна реализација непчаног *rø* као *rj*, да одсуствује „осећај“ за тзв. „непостојано *a*“ – у примеру *vn+tr#+d+* (Петковић 1926,

70), читање које је било заступљено у Богословији у Сремским Карловцима – а које је заступао и Сава Петковић – сасвим је у духу садашњег читања црквенословенског језика у нашој цркви (види осврт на овај рад С. Петковића : Ђорђевић 1931, 239–242). Наведени рад Саве Петковића представља пажње вредан допринос нормирању изговора црквенословенског језика у српској цркви.

Друго дело Саве Петковића на које овом приликом желим подсетити јесте *Речник црквенословенскога језика* (Петковић 1935), који је до данас доживео више од 20 издања. Грађу за *Речник* Сава Петковић ексцерпирео је из Светога писма, богослужбених књига и речника – како црквенословенских тако и старословенских и мешовитих. У *Речнику* је сабрано око 7000 „непознатијих црквенословенских речи“ (Хришћанска мисао 1935, 16). Жеља аутора била је да, како сам истиче у *Предговору*, на основу само практичних и углавном ненаучних речника изради на научној основи што тачнији речник црквенословенског језика. У том смислу С. Петковић се трудио да се држи одређене методологије обраде одредница. Он прво наводи одредницу или заглавну реч. Затим, врло често, ставља старословенски облик да би „омогућио читаоцима...правилно читање и изговарање појединих црквенословенских речи“ (Петковић 1935, VI). То може омогућавати да се прати однос старословенског и црквенословенског језика, односно да се, колико је то могуће, сагледају фонетско-фонолошке карактеристике руске редакције у односу на старословенски. Следи исписивање граматичких података и основних променљивих облика. Даље С. Петковић даје грчку – изворну – реч, што је омогућило боље схватање црквенословенске речи. То је чак и неопходно, јер се црквенословенски језик – како класични, старословенски, тако и редакцијски – развијао и богатио под грчким утицајем. Следе : превод на српски језик – мање или више успешан, адреса – упућивање на извор, текст где се дати пример налази, и цитат – одломак из текста који је довољно информативан да потврди одређену одредницу.

Овакав план по коме је Сава Петковић обрадио и израдио *Речник* (заглавље – старословенски еквивалент – граматички податак – изворник – превод на српски – адреса – цитат) у исто време је и научан и практичан. Недостаци, извесне омашке па и грешке (Ђорђевић 1936, 213–236) не умањују значај овог *Речника* за српску славистику. Важно је поменути да је то први опширни речник црквенословенскога језика на српском говорном подручју до, како каже састављач, „појаве бољег и потпунијег“ (Петковић 1935, VI).

Из области проучавања старог рукописног наслеђа Сава Петковић има два значајна наслова : *Опис рукописа манастира Крушедола* (Петковић 1914) и *Збирка рукописа манастира Кувезждина, Дивше, Шишатовца и Гргетеза* (Петковић 1951). Поћи ћу од осврта на његов, временски гледано, старији рад.

Опису рукописних јединица претходи *Увод* аутора у коме су, осим изложених побуда за настанак овог рада и речи захвалности упућених онима који су помогли његовом уобличавању, изложени принципи описа рукописа. Грађу за овај *Опис* С. Петковић је прикуписао у два маха. Први пут је то чинио „из задовољства“, о чему пише : „Налазећи се за време кратке своје свештеничке службе у селу Крушедолу, у непосредној близини манастира, ја сам...у слободним часовима разгледао, пре-

листавао и читао ове лепе рукописне књиге и, дивећи се садржини и уметничкој изради њиховој, бележио из њих оно, што сам сматрао за вредно и потребно“ (Петковић 1914, VIII). Други пут је то чинио када му је од еп. Илариона стигао позив да започети посао око описивања рукописа манастира Крушедола настави и доврши. О принципима по којима је описана збирка од 88 рукописа манастира Крушедола аутор пише: „Радио сам по утврђеним научним принципима, по којима се рукописи описују и по којима су израђени најбољи описи рукописа, специјално руски. Чинило ми се незгодно, да удесим своје описе тако, да би они задовољили или само богослове, или само филологе, или само историчаре. Таки би описи били за нас доиста недозвољен раскош! Зато сам и усвојио у науци утврђену форму описивања старих рукописа. Код излагања пак и исписивања текста, те разлагања садржине и расправљања о њој трудио сам се да задовољим, колико сам могао, оправдане захтеве и жеље и богослова и филолога и историчара“ (Петковић 1914, VIII-IX). Свака јединица описа садржи као заглавље редни број с називом рукописа. Опис садржи физичко – кодиколошке податке и садржај рукописа. Тамо где је, по мишљењу аутора, потребно он даје исцрпни опис повеза рукописа. У описима појединих рукописа богослужбене намене упозоравао је на грчке оригинале словенских превода, као и на одступања у тексту и извесне богослужбене разлике у њима. Мада је после *Предговора* навео коришћену литературу, аутор наглашава : „Пошто филолошки тачно издани текстови задовољавају редовно и историчаре, то ми преостаје само још да споменем, да нисам могао опширнију скупљену литературу испод линије наводити, него сам одабирао само најважнија дела и расправе и то такве, до којих се код нас може лакше доћи. У противном би случају научни апарат испао преопширан и књига би изгубила карактер једноставног описа рукописа“ (Петковић 1914, IX). Поједине рукописе аутор је упоредио с грчким оригиналима и другим сличним рукописима из других библиотека до којих је дошао.

Иако се може дати приговор, и то с правом, да *Опису* недостају резултати филолошко-истраживања, резултат огромног труда аутора збирку рукописа манастира Крушедола представља широко и студиозно. И поред тога што аутор због „својих разгранатих дужности у пространој парохији, удаљеној од наших књижевних центара“ у датом тренутку можда и није могао више од урађенога, овај *Опис* представља једно значајно археографско дело. И то једно од првих у Срба.

Друго дело Саве Петковића из области археографије (Петковић 1951, 1–88) настало је по упућеном позиву од стране епископа горњокарловачког Максимилијана Хајдина и Александра Белића – тада председника Академије наука – Сави Петковићу да настави рад на опису рукописа фрушкогорских манастира. Ову збирку рукописа – садржи 183 јединице – обрадио је по принципима описа које је применио у првом раду, о чему пише у *Предговору*: „Радио сам је по принципима које сам изложио у предговору свога „Описа рукописа манастира Крушедола“. Отступио сам овде од ових принципа утолико, што нисам, из извесних разлога, поједине важније рукописе упоређивао са њиховим оригиналима и другим сличним рукописима других библиотека и што нисам истраживао и наводио њихове изворе и преписе, њихове евентуалне издаваче и места њихова издања, као што сам то, по могућности, чинио

у своме „Опису рукописа манастира Крушедола“, него сам се ограничио само на то : да наукама богословској, филолошкој и историској ставим на расположење једну сирову, али поуздану и сређену, грађу с којом ће оне моћи по својим научним методама слободно оперисати“ (Петковић 1951, 1). Овом приликом обратио је пажњу и на манастирске протоколе, које није узимао у обзир при опису рукописа манастира Крушедола, јер се у њима налазе драгоцени подаци за историју ових манастира. И овом приликом, међутим, изостала су филигранолошка истраживања.

После анализе радова Саве Петковића из области црквенословенског језика и археографије може се дати и оцена њиховога доприноса српској славистици. Кратак по обиму, рад „О нетачном читању црквенословенског језика у нашој Цркви“ представља спомињања вредан допринос нормирању читања црквенословенскога – богослужбенога – језика у српској цркви. Остала три овде анализирана рада сведоче о минуциозном, понекад о акрибичном, раду Саве Петковића. Јер, и после толико година од њихова објављивања – по принципима састављања и методологији обраде материје и грађе – нису застарела.

ЛИТЕРАТУРА

- Гавриловић 1984 – Др Н. Гавриловић, *Карловачка богословија (1794–1920)*, Сремски Карловци 1984.
- Ђорђевић 1931 – П. Ђорђевић, *Карактеристика савременог изговора нашег црквеног језика*. – Богословље, VI, Београд 1931, 3, 236–245.
- Ђорђевић 1936 – П. Ђорђевић, *Речник црквенословенског језика*. Изradio прота Сава Петковић, професор богословије у пензији. Сремски Карловци 1935. – Богословље, XI, Београд 1936, 3, 213–236.
- Енциклопедија Новог Сада 2002 – *Енциклопедија Новог Сада. Књига 19*. Главни уредник др Д. Попов, Нови Сад 2002, 307–308.
- Знамените личности Срема 2003 – *Знамените личности Срема – од I до XXI века*, Сремска Митровица 2003, 261.
- Петковић 1914 – С. Петковић, *Опис рукописа манастира Крушедола*, Сремски Карловци 1914.
- Петковић 1926 – С. Петковић, *О нетачном читању црквенословенског језика у нашој цркви*. – Гласник, VII, Сремски Карловци 1926, 4, 52–54; 5, 69–72.
- Петковић 1935 – С. Петковић, *Речник црквенословенског језика*, Сремски Карловци 1935.
- Петковић 1939 – С. Петковић, *Из ропства у слободу (Моји доживљаји из Светског рата)*. I У ропству. Нови Сад. „Уводна реч“ датирана 1939. у манастиру Крушедолу
- Петковић 1951 – С. Петковић, *Збирка рукописа манастира Кувездина, Дивше, Шишатовца и Гргетега*. – Споменик САН, СГ, Одељење друштвених наука, Нова серија, 3, Београд 1951, 1–88.

- Ранковић 2006 – З. Ранковић, *Напомене о црквенословенском језику у Срба*. – Црквене студије, III, Ниш 2006, 3, 299–305.
- Хришћанска мисао 1935 – Хришћанска мисао, I, Београд 1935, 8, 16.
- Цисарж 1986 – Б. А. Цисарж, *Један век периодичне штампе СПЦ. Библиографски опис часописа и листова са прегледом – садржајем свих радова објављених у њима од 1868. до 1970.*, I-II, Београд 1986.

Зоран Ранкович

ПРОТОИЕРЕЙ САВВА ПЕТКОВИЧ И ЕГО ВКЛАД В РАЗВИТИЕ СЕРБСКОЙ
СЛАВИСТИКИ

Резюме

В начале предлагаемой статьи автор приводит основные биографические сведения о протоиерее Савве Петковиче, преподавателе Карловацкой Духовной Семинарии, а потом подвергает анализу его основные труды, внесшие заметный вклад в развитие сербской славистики, а именно науки о церковнославянском языке. Эти труды посвящены, с одной стороны, нормированию сербской редакции церковнославянского языка, в частности, ее произносительной нормы, а с другой, описанию лексического состава и археографическому разбору рукописей фрушкогорских монастырей. Принципы методологического подхода к изучаемому материалу, заложенные прот. Петковичем, по мнению автора статьи, остаются актуальными и по сей день.

РУСИСТИКА У ЧАСОПИСУ „ЖИВИ ЈЕЗИЦИ“

У реферату је изложен преглед русистичких радова, претежно лингвистичких, у органу Друштва за стране језике и књижевности Србије, који је покренут 1957. године и више или мање излазио пуних 35. година.

Кључне речи: лингвистичка русистика, лингвометодика, руски језик, конфронтациона анализа, часопис „Живи језици“.

Часопис „Живи језици“ излазио је 35 година (од 1957. до 1992–93) као орган Друштва за стране језике и књижевности Србије и бавио се питањима лингвистике, књижевности (у осетно мањој мери), методике наставе страних језика, приказима и хроником. Финансијске тешкоће и опште неприлике 90-их година прошлог века довеле су до престанка излажења овог часописа, који је својим садржајима у претходном периоду оправдао своје излажење, попунивши једну празнину у нашој филологији. Писац ових редова био је 18 година члан уредништва ове публикације, те је стекао потпуни увид у проблеме везане за један користан посао. Стога се и прихватио задатка да да један кратак преглед русистичке проблематике садржане у овој публикацији.

Сличан часопис који се бавио страним тековинама речи излазио је код нас пре Другог светског рата, у периоду између 1927. и 1939. године, и звао се „Страни преглед“. Он се бавио скоро искључиво књижевним темама, претежно везаним за Француску. Доиста, може се наћи понеки рад посвећен настави страних језика и књижевности. На самом почетку излажења таквом приступу инклинирали су и „Живи језици“, да би часопис затим попримио претежно лингвистички и лингводидактички карактер, што је било условљено потребама интензивираних наставе страних језика у нашем школском систему.

У *Уводној речи* за први број часописа „Живи језици“ из 1957. године Александар Белић, као покретач часописа, говори о значају покретања часописа овог профила. У вези с тим он каже: „Било би, истина, боље да свака страна филологија има свој орган, као што их имају други народи... Али ово је почетак, па се морамо ограничити на друкчије задатке“ (стр. 1). На овом месту ваља подсетити да је шездесетих година од стране проф. Радована Лалића била покренута иницијатива за издавање посебног часописа за словенску филологију, као и да је он окупио једну групу сарадника и поделио задужења везана за покретање часописа који је требало да се зове „Славист“. Извесна грађа за први број налази се у архиви Славистичког друштва Србије. Различите околности – заузетост проф. Лалића многим пословима, па и болест – допринеле су да се не крене даље од почетка.

Тек 1997. године, у време највећих санкција и финансијских тешкоћа, ипак се, захваљујући највише главном и одговорном уреднику Богољубу Станковићу,

нашло средстава за покретање часописа „Славистика“, који до данас, једном годишње, редовно излази. Пожелимо му дуговечност. Белић би сигурно био задовољан сазнањем да се најзад појавио посебан часопис за словенску филологију у најширем значењу те речи. Тиме је удовољено Белићевој жељи да „свака страна филологија има свој орган“ (стр. 1).

Даље Белић каже: „Овај часопис, у то смо уверени, јасно ће показати да се развитак студија о иностраним језицима и књижевностима не ограничава само практичним савлађивањем једног језика и познавањем онога што је тим језиком до данас написано, мада ни једно ни друго није за потцењивање као увод у те студије – већ у дубоком и свестраном истраживању саме језичке и књижевне материје које ће открити њихове унутрашње и спољашње особине...“ (стр. 1).

Белић покреће још једну значајну компоненту везану за „Живе језике“. Он каже: „Овим часописом наша наука ступа у везу са светском науком. Преносећи на наше земљиште знатне покрете који се у интернационалној науци јављају, ми упознајемо остали стручни и нестручни свет са њима и са своје стране се старамо да им пружимо своје прилоге. Тако се подиже ниво тих студија у наших народа и буде се нове енергије да се окушају на научном пољу... Уосталом, духовна веза са страним културама увек је била за нас корисна“ (стр. 2). Иако Белић у овоме тексту више говори о духовним и књижевним везама са страним културама, као да се осећа утицај часописа „Страни преглед“ о коме је на почетку било речи, ипак је веома релевантна његова реченица: „У овом лепом предузећу наших стручњака у области језика и књижевности страних народа важно је, по мом мишљењу, то што језик није одвојен од књижевности.“ (стр. 1).

Ипак, у „Живим језицима“ однеле су превагу лингвистичке и лингвометодичке теме, јер је то био данак времену, у коме је после Другог светског рата нарасла потреба за наставницима страних језика који су морали да обучавају бројно нарасле генерације ученика разних школа руском, енглеском, француском и немачком језику, тзв. школским језицима. Истовремено развијала се и наука о појединим страним језицима, па је требало пратити нова научна достигнућа у области лингвистике и лингводидактике. Поред школских језика у „Живим језицима“ штампани су и радови за друге језике (турски, арапски, италијански, шпански, скандинавске језике итд.). Тако су у „Живим језицима“ објављивани како научни радови из опште лингвистике, тако и из лингвистике појединих језика (лингвистичке русистике, лингвистичке англистике итд.). Своје природно место добили су и радови из примењене лингвистике (методика наставе страних језика, теорија и пракса превођења). Ево само неколико наслова везаних за општу лингвистику: *Генеративна граматика*, *Глосемантика*, *Дистрибутивна лингвистика*, *Психолингвистика*, *Сосирова лингвистика*, *Структурализам у лингвистици*, *Функционална лингвистика*, *О предмету лингвистичке семантике*, *Перцепција и продукција говора*, *О принципима уџбеничке лексикографије*, *О међуодносима теоријске лингвистике, психолингвистике и глотодидактике*, *Контрастивна анализа стручног текста*, *О граматици функционално-језичких поља*, *О граматичком значењу*, *Двојезични речник као контрастивна граматика*, *Савремена текст лингвистика и њена примена*, итд. Напомињемо да су

наведене општелингвистичке теме обрађивали представници разних језика који се баве питањима опште лингвистике, питањима која могу проширити видике наставника страних језика, а неке од њих и применити у пракси. Природно је да су нека питања обрађивана унилатерално, а нека билатерално, имајући у виду језичку грађу којом су се користили.

С обзиром на то да се ради о језичкој теорији и пракси, природно је што су доста места заузеле конфронтационе односно контрастивне теме. Кад смо код овог термилошког питања треба рећи да се термини *конфронтативни*, *конфронтациони*, *конфронтација* први пут срећу у нашој лингвистици управо у часопису „Живи језици“ за 1969. годину и да потичу из пера овога аутора. Они су преузети из чешке лингвистичке школе и прилагођени нашем језику, а постепено су узимали маха и у нашој лингвистици. Иначе, они се углавном срећу приликом поређења словенских језика, мада се не искључује ни термин контрастивни, карактеристичан за западне језике. Доиста, и у немачким текстовима често смо наилазили на термин *конфронтативни*, наравно, у немачкој верзији.

Рекосмо да су билатерални односи доминантни у „Живим језицима“, било да се ради кроз те анализе о сазнајном аспекту, било да је реч о примени тих теоријско-сазнајних резултата у наставној пракси. (уџбеници, речници, наставни планови и програми и сл.). Број чисто књижевних тема је ограничен, било да је реч о чистој литературологији, било да су то радови на овај или онај начин везани за наставу страних језика. Неговала се и рубрика приказа која је пружала оцене и увиде у текућу домаћу и страну лингвистичку продукцију. Негована је и рубрика Хроника која је пружала увиде у лингвистичка и лингвометодичка догађања.

Овај општи поглед на структуру „Живих језика“ неминовно намеће и питање пропорционалности у заступљености појединих језика. Природно је да из ових или оних разлога апсолутну пропорционалност није било могуће остварити. Због тога је у неким бројевима било заступљено мало русистичких радова, а било је и бројева у којима су русистички радови доминирали.

Најбољи увид у тематику русистичких радова уопште, као и русистичких радова објављених у часопису „Живи језици“, може се стећи помоћу четири тома незаменљиве библиографске публикације коју је издала Матица српска на иницијативу проф. Предрага Пипера (Прва три тома имају наслов *Библиографија југословенске лингвистичке русистике*, која обухвата период од средине XX века до деведесетих година, а IV том, који обухвата период од 1991. до 2000. године носи наслов *Библиографија српске лингвистичке русистике*. Аутор прва два тома је проф. Предраг Пипер, трећег тома Ксенија Кончаревић и Радослава Трнавац, а IV тома Биљана Вићентић и Предраг Пипер. Ова значајна четвортотмна публикација представља важан прилог српској славистичкој баштини у словенском контексту, те се аутоматски подразумева русистика, заступљена у часопису „Живи језици“. Неће бити згорег ако се овај скуп обавести да је русистика у „Живим језицима“, у бројевима од 1 до 21, пописана и сређена, а затим презентована кроз реферат потписника ових редова на V међународној конференцији уредника русистичких часописа, одржаној од 2–6 IX 1980. године у бугарском граду Копривштици. Уз реферат је додата и ком-

плетна шапирографисана русистичка библиографија и подељена учесницима конференције. Реферат је касније објављен у часопису „Болгарская русистика“. Пошто је обрађен 21 број „Живих језика“, можда не би било лоше обрадити и остале бројеве, закључно са бројем 34–35. Али, пошто часопис већ 12 година не постоји, питање је ко би се подухватио тога посла.

Било би незахвално овде побројавати и класификовати најзапаженије русистичке радове који су у „Живим језицима“ оставили најдубљи траг. Сваки објављени рад је прошао кроз редакцијску рецензију на основу извештаја чланова редакције за поједине језике. Водила се брига о квалитету, тако да је било случајева да неки радови нису бивали прохваћени за штампање. Низ радова је, према увиду и сазнањима овог аутора, више пута цитиран. За већу цитираност често је релевантан тематски аспект и актуелност питања која поједини чланци нуде. То не значи мању вредност нецитираних чланака.

Највећу пажњу, чини нам се, изазвали су радови проф. Радована Лалића *О Кошутићевом методу учења руског језика код нас*, проф. Наталије Радошевић *Радован Кошутић и нека савремена лингвистичка схватања*, проф. Миле Стојнић *Неки методолошки проблеми превођења*, Богдана Терзића *О проблему славистичких конфронтативних студија*, Богољуба Станковића *О рекцијским разликама руских и српскохрватских глагола*, Предрага Пипера *О принципима уџбеничке лексикографије и О морфолошкој класификацији заменица у руском језику у поређењу са српскохрватским (Парадигматски аспект)*, Стојадина Костића *Књижевни текст у настави страних језика*, Ксеније Кончаревић *Лингвистичке и лингвометодичке основе концепције нових дидактичких граматика руског језика код нас* итд.

Нека нам је дозвољено да, по личном избору, наведемо још неколико наслова: *Неки руски творбени типови и српскохрватски еквиваленти*, *Поводом дискусије о неким померањима у руској изговорној норми*, *О неким видовима транспозиције руске нееквивалентне лексике на српскохрватски и словеначки језик*, *О граматичком значењу*, *Морфолошка адаптација руских топонима у српскохрватском језику*, *Неке специфичности конфронтација словенских језика*, *О граматички функционално-семантичких поља*, *Типови међујезичких паронима у руско-српскохрватским речницима*, *Конфронтациона анализа руских и српскохрватских предлога и особености њихових усвајања у настави*, *Контрастивно проучавање лингвостилистике руског и српскохрватског језика*, *О речницима и њиховом коришћењу у настави страних језика*, *Проблем превођења руских паремија на српскохрватски језик* итд., итд.

Наведени наслови имају за циљ да прикажу, бар делимично, сву разноликост русистичке тематике којом су се бавили сарадници „Живих језика“. То су научни и стручни прилози историји српске русистике, заступљени у само једној публикацији посвећеној страним језицима и књижевностима. Русистичким и славистичким текстовима они су се на достојан начин уписали у српску славистичку баштину, која може млађим генерацијама бити од значајне користи. Не би требало да падне у заборав једна корисна филолошка публикација из друге половине XX века.

И на самом крају две опсервације. Аутор овог чланка наишао је у 27. свесци на пријатно изненађење. Наиме, у рубрици *Хроника* објављен је петитом подужи

текст проф. Ђорђа Живановића под насловом *Тридесет пет година Славистичког друштва*, у коме се документовано приказује историјат Друштва до тог времена. То је заиста био леп гест редакције „Живих језика“.

Случај је хтео да последњи текст у последњем броју ове едиције буде текст потписника ових редова, који представља некролог свом учитељу професору Кирилу Тарановском.

Богдан Терзич

РУСИСТИКА В ЖУРНАЛЕ „ЖИВИ ЈЕЗИЦИ“

Резюме

В докладе дан обзор работ по русистике, представленных в журнале „Живи језици“ – органе Общества по изучению иностранных языков и литератур в Сербии. Это Общество начало свою деятельность в 1957 году и его журнал выходил в свет в течение 35-ти лет, пока не прервал свою деятельность в 90-тые годы XX века в связи с усложнившейся политической и финансовой ситуацией в Сербии тех лет..

ПРОФЕСОР РАДОВАН ЛАЛИЋ У СЛАВИСТИЧКИМ ОРГАНИЗАЦИЈАМА (Поводом стогодишњице рођења)

Реферат је посвећен стогодишњици рођења професора Радована Лалића и осветљава једну значајну компоненту његове славистичке делатности – ангажовање у домаћим и међународним славистичким организацијама, а у првом реду у Славистичком друштву Србије.

Кључне речи: славистички покрет, Славистичко друштво Србије, Међународни комитет слависта, Савез славистичких друштава Југославије, Скуп слависта Србије, Радован Лалић.

О професору Радовану Лалићу (1908–1972) до сада се у више наврата и прилика говорило и писало, те је његово научно и наставно дело добро познато и у ширим славистичким круговима¹. Међутим, иако није заобиђено, релативно мало је приказано и осветљено Лалићево ангажовање у славистичком покрету, тј. његове активности у домаћим и међународним славистичким организацијама. Како су се у 2008. години стекла два јубилеја – 100-годишњица рођења Р. Лалића и 60-годишњица Славистичког друштва Србије – створена је прилика да се и поменуте активности подробније прикажу и осветле. А тим активностима проф. Лалић посветио је изузетно много личног времена, енергије и инвентивности и кроз њих је оставио видног трага не само у научној и наставној области, већ „и у области организовања целокупног славистичког живота у нашој средини“². То ангажовање одвајало га је од кабинетског рада и, нема сумње, умањило број његових личних библиографских јединица, али је оно незаобилазан улог у библиографијама генерација српских слависта.

Према нама познатим подацима, прво ангажовање Радована Лалића у организованом славистичком покрету је планирано и очекивано, али неостварено, учешће у раду Трећег међународног конгреса слависта, који је требало да се одржи

¹ Живот и дело Р. Лалића најпотпуније је приказао његов друг са студија и колега са посла проф. Ђорђе Живановић у више текстова, од којих ћемо овде поменути само неколика: *Научни и педагошки рад професора Радована Лалића*, Токови, Иванград, 1971, 2–3, стр. 77–92; *Радован Лалић (Прегрнут сећања)*/реферат поводом 10-годишњице смрти Р. Лалића, поднет на Скупу слависта Србије 27. јануара 1983/, објављено у зб.: *Славистичка истраживања Радована Лалића*. Славистички зборник, Београд – Никшић, 1997, књ. VII–VIII, стр. 7–14; *Радован Лалић – организатор наставе славистике на Београдском универзитету* /реферат поводом 80-годишњице рођења Р. Лалића поднет на Скупу слависта Србије 26. јануара 1988/, објављено у зб.: *Славистичка истраживања Радована Лалића*, стр. 15–20. У зборнику „Славистичка истраживања Радована Лалића“ објављени су и реферати које су на поменута два Скупа слависта Србије поднели: М. Сибиновић, Н. Килибарда, М. Стојнић, М. Милидраговић, Р. Маројевић, Б. Терзић, В. Николић.

² Богдан Терзић, *Место Радована Лалића у развоју универзитетске славистике у Србији*. Славистика, Београд, 2007, књ. XI, стр. 20.

у Београду од 18. до 25. септембра 1939. године, али је због отпочетог Другог светског рата отказан. У списку чланова (пријављених учесника) Конгреса налази се и име Радована М. Лалића, тада проф. I мушке гимназије у Скопљу³.

Пуно ангажовање Р. Лалића на организовању славистичког покрета почиње и тече паралелно са његовим универзитетским ангажовањем, тј. од 1946. године, кад стаје на чело београдске Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности. Приказујући послератни развој поменутог Катедре Р. Лалић истиче да је она активно „учествовала у свим пословима чији је циљ био унапређење славистике или подизање стручног нивоа слависта“, те „ради остварења поменутих циљева било је потребно обновити старе славистичке организације или створити нове“⁴. У том смислу Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности покреће иницијативу за оснивање Славистичког друштва НР Србије⁵.

Оснивачка скупштина одржана је 29. јуна 1948. године на Катедри за источне и западне словенске језике и књижевности, а она се тада налазила у једном делу просторија које сада користи Катедра за српску књижевност Филолошког факултета. Реферат о задацима славистике поднео је Александар Белић, потом су усвојена Правила Друштва и изабрана Управа. За председника је изабран А. Белић, а за потпредседнике Радован Лалић, шеф Катедре за источне и западне словенске језике и књижевности и Петар Колендић, шеф Катедре за историју југословенске књижевности⁶.

Убрзо по одржавању Оснивачке скупштине, 8. јула 1948. године одржана је прва седница Управе, на којој је разматран будући рад Друштва. У центру пажње било је покретање часописа за који су била предложена три могућа наслова: *Славист*, *Славистика* или *Славистички гласник*. За главног уредника будућег часописа био је предвиђен Радован Лалић. На овом састанку Управе утврђено је да се први радни састанак Славистичког друштва НР Србије одржи 15. септембра⁷.

Већ током лета 1948. године политичке прилике у земљи постале су тешке, недавно изузетно пријатељски односи са словенским земљама су се погоршали, па је популарисање њихових језика, књижевности и култура постало непожељно, чак и ризично. Ентузијазам испољен при оснивању Друштва је обуздан, тада усвојена Правила нису предата на одобравање надлежним органима унутрашњих послова да би Друштво и де јуре постојало, али је регистровано код органа власти надлежних за школство и науку. У Друштву је урађен План рада за 1949. годину, у коме је, између осталог, било предвиђено да Радован Лалић са кореферентима на пленарном састанку Друштва одржи предавање „О историјском роману у словенским књижевнос-

³ В.: *III међународни конгрес слависта (Београд, 18–25. IX 1939)*. Репринт-издање материјала неодржаног конгреса. Београд, 2008, стр.744.

⁴ *Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности*. Сто година Филозофског факултета, Београд, 1963, стр. 395.

⁵ На истом месту.

⁶ В. фототипски објављена документа о Оснивачкој скупштини у часопису *Славистика*, Београд, књ. VII, стр. 540–545.

⁷ В. фотокопију архивске грађе у часопису *Славистика*, Београд, 2003, књ. VII, стр.. 546–547.

тима⁸. У допису којим се План доставља Комитету за научне установе, универзитет и високе школе Владе НР Србије на крају стоји да Друштво у 1949. години неће радити⁸. Такве неприлике потрајале су више година и оне су се изузетно неповољно одразиле на изучавање источних и западних словенских језика и књижевности код нас. О томе најубедљивије сведочи податак да се 1951. године на групу за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Београду уписао само један студент, док их је школске 1946/47. године било уписано близу триста⁹. Тих година за нове генерације ђака било је потпуно укинута учење руског језика, те се руски језик нагло гасио и у школама. На Радовану Лалићу лежала је тешка обавеза да спасава Катедру и да се избори за повратак руског језика у наше школе. Успео је у томе, између осталог, и изузетним ангажовањем на организовању слависта и стварању и развоју славистичких организација.

Чим су се политичке прилике почеле побољшавати, српски слависти предузимају интензивне активности на конституисању југословенског славистичког покрета и оживљавању међународне сарадње слависта, тј. обнављање међународног славистичког покрета. Као резултат тих активности дошло је до састанка представника слависта југословенских република у Београду 28. и 29. децембра 1954. године, коме је председавао Александар Белић. Тада је договорено да се у Скопљу и Охриду крајем маја 1955. године одржи саветовање слависта Југославије.

На ово саветовање Славистичко друштво Србије упутило је 19 делегата. Радован Лалић поднео је реферат „Настава руског језика и књижевности у средњим школама“ у коме се залаже за побољшање положаја руског језика. Каснијим објављивањем овог реферата на српском¹⁰ и македонском језику¹¹ Лалићева залагања допрла су до шире јавности и установа надлежних за решавање школских проблема. На саветовању у Македонији основан је Савез славистичких друштава ФНРЈ, усвојена су Правила, за председника је изабран Александар Белић, а за секретара Радован Лалић. Наредне две године седиште Савеза било је у Београду, ту је обављена прва његова регистрација код Државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, припремљен и у времену од 11. до 14. септембра 1957. године одржан Први конгрес југословенских слависта. Само по себи се разуме да је највећи део послова и обавеза лежало на секретару Савеза – Радовану Лалићу.

Истовремено и увелико паралелно са припремама за конституисање југословенског славистичког покрета текле су и припреме на обнављању међународне сарадње кроз међународни славистички покрет, које су уродиле одржавањем Београдског међународног славистичког састанка од 15. до 21. септембра 1955. године. Тада је установљен и изабран Међународни комитет слависта (МКС), за првог његовог председника изабран Виктор Владимирович Виноградов и одлучено да се Четврти

⁸ Архива Славистичког друштва Србије (АСДС), кутија 1948–1960.

⁹ *Катедра за источне и западне словенске језике и књижевности*. Сто година Филозофског факултета, Београд, 1963, стр. 391, 394.

¹⁰ R. Lalić, *O nastavi stranih jezika kod nas*. Naša stvarnost, Beograd, 1955, br. 9, стр. 363–369.

¹¹ Р. Лалик, *За наставата на рускиот јазик и литература кај нас*. Литературен збор, Скопје, 1955, св. 3–4, стр. 135–139.

међународни конгрес слависта одржи у Москви 1958. године¹². Тада је договорено и да се у земљама-учесницама Састанка око припрема њихових делегација за конгрес у Москви старају (и у том циљу оснују) национални комитети за сазив Четвртог међународног конгреса слависта. Радован Лалић био је члан Организационог одбора, активно учествовао у припреми Састанка и у његовом одржавању, а по одржавању њему су, као потпредседнику Славистичког друштва Србије и секретару Савеза славистичких друштава Југославије, припале све организационе обавезе око припрема југословенске делегације за московски конгрес, да би касније – 10. марта 1957. године при конституисању Југословенског националног комитета слависта њега изабрали за секретара¹³, те тако он добија и трећу, високу и одговорну, функцију у славистичком покрету.

Свим организационим пословима везаним за учешће југословенских слависта на Четвртом међународном конгресу слависта у Москви Р. Лалић успешно руководи и они бивају благовремено обављени, те у Москву путује релативно бројна делегација састављена од представника свих република. А на Конгресу у Москви (од 1. до 10. септембра 1958) Лалић је члан председништва Књижевне секције, у подсекцији „История славянских литератур XVIII и XIX вв. и их связей” подноси реферат *К проблеме русского влияния на литературу сербского реализма*, у истој подсекцији учествује у дискусијама¹⁴.

У свом поздравном говору на отварању Београдског међународног славистичког састанка у септембру 1955. године А. Белић је изразио оптимистичка очекивања за славистику у условима побољшаних политичких прилика. Између осталог он је тада рекао: „Danas su se te prilike iz osnova izmenile. Izgledi za trajni mir povoljniji su nego ikada dosada i izmirenje slovenskih rukovodnih krugova na osnovu uzajamnog razumevanja i poštovanja – danas je stvarnost kojoj se od sveg srca raduju svi slovenski narodi. Sve će to zajedno značiti nesumnjivo početak nove epohe uzajamnih kulturnih veza među slovenskim narodima, a sa tim svakako i novi polet naše nauke.”¹⁵

И није се преварио. У повољним условима активирало се и Славистичко друштво: почело је да одржава своје пленарне састанке и да припрема одржавање прве скупштине после Оснивачке из 1948. године. Скупштина је одржана 24. маја 1957. године, на њој су усвојена нова Правила, за председника поново изабран А. Белић а за, по новим Правилима јединог, потпредседника поново изабран Р. Лалић. Један од првих задатака у даљем раду било је да Друштво организационо ојача, а то значи пре свега регулисање правног статуса. Наравно, та обавеза припада пре свега потпредседнику, чијем извршењу он одмах приступа и Друштво већ почетком

¹² Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX 1955). Izdanje organizacionog odbora, Beograd, 1957, стр. 14, 16.

¹³ *Zapisnik sa sastanka Nacionalnog komiteta za Kongres slavista u Moskvi 1958.* (10. III 1957), стр. 8. АСДС, Тематски фонд (Тф) Међународни комитет слависта (МКС).

¹⁴ В.: IV Международный съезд славистов. Отчет. АН СССР, Москва, 1960, стр. 138, 145, 146.

¹⁵ Beogradski međunarodni slavistički sastanak (15–21. IX 1955), стр. 5.

августа добија решење Државног секретаријата за унутрашње послове НР Србије да му се одобрава рад¹⁶.

И тако у само неколике године (1955–1958) у славистичком покрету у српским, југословенским и међународним релацијама одвијају се догађаји који увелико чине окосницу његове историје у XX веку: Славистичко друштво Србије добија статус правног лица; оснива се Савез славистичких друштава Југославије и одржава Први конгрес југословенских слависта; конституише се Међународни комитет слависта и успоставља континуитет одржавања међународних славистичких конгреса. А у епицентру свих тих догађања од незаобилазног историјског значаја био је Радован Лалић.

У знатно повољнијој клими после одржавања московског конгреса славистички живот у свету, ондашњој Југославији и у Србији постаје изузетно динамичан. У Славистичком друштву Србије води се организована акција да се руски језик врати у школе, теку припреме за други конгрес југословенских слависта, у Југословенском националном комитету слависта одвијају се активности на реализацији одлука Четвртог међународног конгреса слависта и прве припреме за предстојећи (пети) конгрес.

26. фебруара 1960. године изненада је преминуо Александар Белић. У телеграму Белићевој породици, који је као потпредседник Славистичког друштва упутио, Р. Лалић између осталог каже: „Његово велико дело остаће као трајна народна тековина, а његов светли пример сачуваће се у неизбрисивој успомени његових ученика и сарадника“¹⁷. А као секретар Националног комитета он 1. марта 1960. године организује састанак његових чланова са члановима МКС из више земаља који су дошли да одаду пошту преминулом А. Белићу. Своју реч при отварању састанка завршио је: „Мислим да ћемо се успомени проф. Белића најбоље одужити ако наставимо овај посао коме је он посветио сав свој живот па и последње дане и часове свог живота“¹⁸. Својим делом Р. Лалић је до краја живота потврђивао и потврдио овде цитиране његове речи. Том послу и он је несегично посветио цео свој преостали живот.

Пошто су се припреме за Пети међународни конгрес слависта увелико одвијале, било је неопходно да се Југословенски славистички комитет што пре састане, и то се десило 15. априла 1960. године. Седница, коју је отворио секретар Радован Лалић, почела је одавањем почаст преминулом председнику А. Белићу, а потом је Р. Лалић образложио дневни ред, који је садржао питања припреме предстојећег међународног конгреса и организациона питања, тј. избор председника, председништва и представника у Међународном комитету слависта. На овој седници Р. Лалић је изабран за потпредседника Националног комитета. Вршећи потом ту дужност низ година он ће бити изузетно ангажован и у МКС и значајно доприносити успеш-

¹⁶ В. фототипски објављени докуменат у часопису Славистика, Београд, 2005, књ. IX, стр. 551.

¹⁷ АСДС, кутија 1948–1960.

¹⁸ *Записник са заједничке седнице чланова Међународног славистичког комитета који су допутовали на сахрану Александра Белића и чланова Југословенског националног славистичког комитета*, стр. 1. АСДС, Тф МКС.

ности његовог рада. Тако у јесен 1960. године он је члан југословенске делегације на пленарном састанку МКС у Софији, где се утврђивала коначна тематика предстојећег конгреса уз много спорова са бугарским представницима. А кроз годину дана, од 9. до 11. октобра 1961. МКС заседа у Београду, на коме он подноси извештај о активностима и резултатима Југословенског славистичког комитета на припремама за Пети међународни конгрес слависта. Ту је он нарочито истакао значај рада појединих комисија¹⁹. Једнако активан у раду МКС био је и низ наредних година, за шта му је на Шестом међународном конгресу слависта у Прагу 1968. године уручено високо признање – Златна плакета „Јозефа Добровски“.

Истовремено он је ангажован и у активностима Савеза славистичких друштва Југославије, посебно у припремању и учешћу на конгресима југословенских слависта и то: 1961. у Љубљани, 1963. у Охриду, 1965. у Сарајеву и 1969. године у Будви, на којима је подносио пленарне реферате. На свим овим конгресима он је као председник предводио делегацију и заступао Славистичко друштво Србије.

После смрти А. Белића Славистичко друштво било је релативно дуго без свог председника. Његов потпредседник Р. Лалић током академске 1960/61. године био је ван земље – на студијском боравку у Француској. У пословима руковођења како Катедре за славистику, тако и Друштва успешно га је замењивао професор Ђорђе Живановић. А по Лалићевом повратку из Француске започете су интензивне припреме изборне годишње скупштине и она је одржана 23. новембра 1961. године. Р. Лалић је поднео уводни реферат под насловом „Поглед на данашњи рад у области славистике“. Његово излагање имало је програмски карактер и у њему он истиче примарне задатке на организационом, наставном и научном плану, при том је присутно његово залагање за целовитост славистике и њено јединство у различитостима, што се и потврдило избором нове Управе у којој су заступљени србисти, русисти, полонисти и бохемисти²⁰, а он изабран за будућег председника Друштва, да би потом више пута бивао реизабран и остао на тој дужности до краја живота.

Под његовим руковођењем у Славистичком друштву се и реализују постављени задаци. На организационом плану Друштво постиже пуну консолидацију, огромно увећање чланства, формирање подружница у свим већим градовима, редовно одржавање годишњих скупштина. На наставном плану, пре свега у области учења руског језика долази до изразитог повећања школа у којима је овај језик заступљен, тако да је већ 1964. године у основним школама Србије руски језик учило 59,4% ученика²¹. У таквим околностима јавља се проблем стручне заступљености наставе, те Друштво систематски приступа стручном усавршавању наставника организовањем семинара, пре свега у току зимског распуста, који се од 1964. године одржава под устаљеним називом *Скуп слависта Србије*. Међутим, овај Скуп није се ограничавао само садржајима за практичне наставне потребе, већ је пружао могућности да

¹⁹ Записник са Пленума Међународног комитета слависта – Зседање у Београду од 9. до 11X 1961, стр. 15–17. АСДС, Тф МКС.

²⁰ Записник са Годишње скупштине Славистичког друштва НР Србије одржане 23. новембра 1961. године. АСДС, кутија 1961–1966.

²¹ Годишњи извештај Славистичког друштва СР Србије за 1965. годину. АСДС, кутија 1961–1966.

се изложе и резултати научних истраживања, те је он од самог почетка имао и својства научног симпозијума и у великој мери омогућавао да се остварују постављени задаци и на научном плану. Сем на Скупу слависта Србије и раније помињаних ангажовања на југословенским и међународним славистичким конгресима Друштво је за време председниковања Радована Лалића било ангажовано и у организацији два значајна међународна симпозијума: 1964. године симпозијум посвећен стогодишњици смрти Вука Караџића и 1967. симпозијум са темом *Октобарска револуција у совјетској књижевности и књижевностима других народа*.

На зимским Скуповима слависта Србије Р. Лалић поднео је следеће реферате: 1964 – Вук и Руси; 1965 – Горки и смисао ангажовања у литератури; 1965 – О настави руског језика и о убденицима руског језика код нас; 1966 – Коштутићев метод учења словенских језика; 1967 – О проблему превођења; 1967 – О граматници и значењу граматике у језичкој пракси; 1968 – Место Максима Горког у руској и светској књижевности; 1969 – Иван Тургенев; 1970 – О украјинској књижевности и српско-украјинским књижевним везама до И. П. Котљаревског; 1971 – Јан Хус и његов значај у историји.

На основу и самих наслова може се закључити о славистичкој свестраности професора Лалића. Он се не бави само руском књижевношћу већ и међусловенским културним везама – српско-руским и српско-украјинским, питањима превођења, питањима методике учења словенских језика, чешком историјом. Њему то није било тешко јер је и по образовању, и по интересовању био свестрани слависта. Будући широког славистичког видокруга, он је својим ангажовањем у славистичким организацијама доприносио и њиховој ширини и целисходној вишестраности: у МКС-у борио се против настојања да се тематика конгреса сужава и прилагођава земљи у којој ће се конгрес држати, а у Савезу славистичких друштава Југославије залагао се за једнаки третман националне славистике и инославистике. Посебно снажан печат своје личности оставио је у Славистичком друштву Србије. Није допуштао да се оно претвори у асоцијацију русиста, без обзира што су они својим бројем и активностима у њему предњачили. Ту је он остао у неизбрисивој успомени својих сарадника и следбеника који, настављајући његово дело, настоје да се на најбољи могући начин одуже његовој успомени.

Богољуб Станковић

ПРОФЕССОР РАДОВАН ЛАЛИЧ В СЛАВИСТИЧЕСКИХ ОРГАНИЗАЦИЯХ

Резюме

Доклад посвящён столетию со дня рождения профессора Р. Лалича и освещает один очень важный компонент его славистической деятельности – ангажированность в национальных и международных славистических ассоциациях, а именно, в Славистическом обществе Сербии, Союзе славистических обществ Югославии, Международном комитете славистов и

Национальном славистическом комитете Югославии. В Славистическом обществе Сербии он со дня его учреждения (29 июня 1948 г.) занимал должность вице-президента, а с 1961 года до своей кончины (1 октября 1972 г.) он был его президентом, и очень способствовал его организационному развитию и его достижениям как в области славистической науки, так и в преподавании инославянских языков в Сербии, особенно в обучении и распространении русского языка.

ЖИВОТ ПОСВЕЋЕН ДОСТОЈЕВСКОМ

Реферат је посвећен приказу живота и анализи русистичког дела Милосава Бабовића, професора руске књижевности на Универзитету у Београду.

Кључне речи: Милосав Бабовић, русистика, историја књижевности, Достојевски

Милосав Бабовић је у себи срећно сјединио три дара која су му омогућила да се исказе као књижевник, научник и предавач. Први се огласио књижевник. Ратни записи и приче, објављиване под псеудонимом, сведоче о несумњивом књижевном дару који је свесно потиснут и жртвован. На срећу, он се није могао сасвим изгубити, остао је присутан у композицији Бабовићевих књига и студија, у начину излагања и својењу резултата научних истраживања. То даје посебну драж његовим радовима који се читају као узбудљиво књижевно штиво.

Као научник, Бабовић се развијао у незавидним условима. Студирао је у првим послератним годинама, без одговарајућих уџбеника, без довољно добрих наставника и у друштвеној клими која је тражила да се књижевна дела тумаче превасходно с идеолошког становишта. Избегавајући утабане стазе, Бабовић се почетком педесетих година посветио изучавању Достојевског, чија су се дела опирала владајућим канонима и клишеима. Први резултати самопрегорног рада почели су да пристижу 1958. година, када је одбранио докторску дисертацију „Достојевски код Срба“ и објавио превод „Злочина и казне“. Године 1960. изабран је за доцента, а 1972. за редовног професора на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду. Крајем 1988. постао је члан Црногорске академије наука и умјетности. Из предавања која је држао студентима београдског, новосадског и скопског универзитета родио се вансеријски уџбеник: Руска књижевност деветнаестог века. Реализам. (1971) и Руски реалисти деветнаестог века (1983). У првој књизи засебна поглавља су добили Некрасов, Тјутчев, Гончаров, Тургенев и Достојевски, а у другој Фет, Островски, Салтиков-Шчедрин, Толстој и Чехов.

Крајем деветнаестог века Достојевски је заузео место у самом врху српске преводне књижевности и ту је остао до данашњих дана. Његова дела излазила су у великим тиражима, о њима се често и много писало, али на праву књигу дуго се чекало. Захваљујући Бабовићем уџбенику, српска књижевност је добила монографију која би служила на част свакој култури. Дело Достојевског у њој је приказано шире и дубље него у сличним књигама на Западу, а протумачено је слободније и оригиналније него на Истоку. Критичари су то осетили, па су је прихватили као „капитално дело“ које ће подстаћи изучавање стваралаштва Достојевског у свету.

Достојевски је остао у центру Бабовићевих интересовања и током осамдесетих и деведесетих година. За јубиларно издање Сабраних дела Достојевског у двадесет

књига написао је обиман предговор и превео „Браћу Карамазове“. Поводом сто-годишњице пишчеве смрти организовао је у Београду велики међународни симпозијум који је окупио најпознатије светске слависте. Написао је више огледа о Достојевском с којима је учествовао на научним скуповима широм света и које је затим објавио у угледним страним публикацијама. Најзад, припремајући ово издање, на маргинама је извршио бројне измене и допуне које, нажалост, није стигао да унесе у текст. Тај мукотрпни посао с великом љубављу и одговорношћу завршила је његова супруга Стојанка Бабовић

У настојању да што боље и потпуније прикаже стваралаштво Достојевског, Бабовић се одлучио за јединствен поступак: најпре даје историјат настанка дела и преглед критике, затим прелази на тумачење идејног, етичког, психолошког и филозофског плана, да би се на крају посветио утврђивању уметничких вредности дела. По природи ствари, највећу драж ове књиге представља дубока и инвентивна анализа психолошког плана романа, посебно „Двојника“, „Злочина и казне“ и „Браће Карамазових“. Ту је аутор дошао до изузетно занимљивих запажања која су, без сумње, обогатила критичку мисао о Достојевском. Она уједно значе и раскид са неким заблудама, а пре свега са легендом о Достојевском као проповеднику патње и смирења. Показујући да се у „Пониженима и увређенима“ нико не мири с неправдом, Бабовић наводи речи јунакиње Нели, која пред смрт поручује Вањи: „Кад прочиташ шта сам написала, отиди и реци му да сам умрла, али да му нисам опростила. Реци му, такође, да сам недавно читала Јеванђеље. Тамо је казано: Праштајте и непријатељима. Ја сам то читала, а њему ипак нисам опростила, зато што су мамине последње речи на самрти, док је још могла да говори, биле: проклињем га: и ја га ево проклињем...“

„Записе из подземља“ руски и наши издавачи дуго су избегавали. Том делу, које је превео и објавио још 1962, Бабовић је у монографији посветио значајну пажњу. Супротно увреженом схватању, он сматра да смисао „Записа из подземља“ није у полемици са Чернишевским, већ у критици егоизма. „Достојевски је и показао индивидуализам у искључивој форми да би јаснија била порука: разум није снага која може контролисати нагон саможивости, на коме су се спотакли сви ранији покушаји остварења среће за све људе. Ту снагу не треба тражити у природи људској, већ у историји, у Христовој етици (зато што савршеније није имао), у моралним законима који не наређују, већ траже свесно одрицање од егоизма у име човекове узвишености и лепоте. Зато је од изузетног значаја пишчева изјава да је у делу хтео да изрази „потребу вере у Христа“. Христос овде не значи религиозно решење проблема, већ етички идеал. Позитивно се, дакле, афирмише преко негативног, оптимални алтруизам преко крајњег индивидуализма. Велики дијалектичар је таквим решењем потврдио дубину и моћ свог генија.“

Изузетна пажња посвећена је роману „Зли духови“, који је совјетска критика смаграла најотворенијим и најгрубљим нападом на социјалисте. Аутор се супротставља општеприхваћеном мишљењу

да је реч о уметнички слабом делу и закључује: „По комплексности и богатству система мотивација „Зли духови“ не заостају за најбољим романима Достојевског.

Уопште узев, по многим квалитетима они заслужују да се уброје у најбоља дела великог романсијера, мада антинихилистичка тенденција умањује њихову вредност. Судбина романа може бити пример у којој мери глобална вредност дела зависи од идејне компоненте и уметничка лепота од истине. Истовремено треба рећи да је „Зле духове“ њихова уметничка вредност спасила да не доживе судбину антинихилистичких романа Љескова, Писемског и Крестовског.“

Заблуда је и да су „Браћа Карамазови“ „црковњачки роман“ који позива на смирење. Напротив, Достојевски је и ту дао беспоштедну критику неправедних друштвених односа и Цркве која их подржава. „Богатство и животна истинитост песничке слике – пише

Бабовић – демантују сваку једнострану оцену и најбољи су аргумент да су „Браћа Карамазови“ дело које носи у себи велику буну, трајне проблеме света и такве вредности у домену мисли, психологије и естетике, каквих нема ниједан класични роман у светској књижевности“ Достојевски, дакле, не позива на смирење пред неправдама, него на смирење пред страстима које бришу границу између добра и зла, између идеала Мадоне и Содоме. У својој исповести Дмитриј Карамзов долази до сазнања да у сваком човеку чучи инсект сладострашћа који га наводи на грех и да само смирење може да доведе до бољег разумевања и братства међу људима. Тек када обузда своје страсти, Дмитриј ће схватити да су сви криви за све и да нико нема права да буде срећан док на свету постоји макар и једно дете које пати. Тако он, као и Раскољников, прелази пут од охолости до смирења, односно од егизма до самоодрицања. Јунаци који су се својим идејама или поступцима одвојили од других људи, а немају снаге да се покају и пређу тај пут, завршавају трагично као Иван Карамазов или Свидригајлов.

За Бабовића не постоји дилема шта је важније: садржина или форма? Стојећи на становишту да се велика уметничка дела одликују јединством садржине и форме, он се подједанко страсно бави и питањима композиције и стила. У том погледу, посебно се издваја поглавље о Великом инквизитору, које несумњиво спада у антологијске текстове посвећене Достојевском и његовом делу. Завршни пасос надахнуте анализе симбола у Ивановој поеми заслужује да се овде цитира. „Особеност казивања у Легенди је у распореду и међусобном односу симбола. Они су супротстављени као две искључиве концепције света, као два супротна начела у природи људској, као Христос и Инквизитор. Контрастирају хлеб и камен, слобода и покорност, избраници и песак морски, Храм и Кула Вавилонска, бунтовно племе и послушно стадо, врлина и Блудница на звери, дух одрицања и осана. Али слободи не контрастира само принуда, већ и хлеб, и мравињак, и чудо, тајна и ауторитет. Око симбола се групишу речи и плету у пророчку беседу о људској судбини. И као што на Анапурни нема вегетације, већ само гола стена подупире небо, тако ни у Легенди нема орнамента слике – постоји само реч преображена у симбол. А лепота настаје од силе значења, од сугестије и резонансе под сводом који је сав свет и вечност.“

Бабовић изванредно познаје критичку литературу о Достојевском, нарочито руске изворе. Познати руски слависта А. Григорјев примећује да Бабовић у својој књизи упућује читаоце на руску научну литературу, али да се истовремено чвр-

сто држи своје научне концепције. Оба запажања су тачна, ваља само додати да је та самосталност и узрок размимоилажења с неким изворима с којима Бабовић радо улази у полемику, не избегавајући при том ни признате ауторитете, као што су Фридендер, Бахтин, Шкловски, Ејхенбаум, Ингарден и Велек. Читаоци се вероватно неће сложити са свим његовим ставовима, али једно је сигурно: они никог не остављају равнодушним.

Милосав Бабовић је за собом оставио импозантно дело од девет монографија, готово две стотине студија и чланака и преко двадесет преведених књига. Учествовао је на многим научним скуповима у земљи и иностранству, држао је предавања по позиву на више страних универзитета, био је потпредседник МАПРИЈАЛА и уживао је велики углед међу колегама. О томе, поред многих других, сведочи и др Наталија Грознова: „Упечатљива, темпераментна мисао, самосталност судова, дубоко поимање општељудских духовних вредности и истовремено задивљујућа способност запажања особености словенске, руске душе – ти квалитети су већ шездесетих година увели М. Бабовића међу најзначајније научнике двадесетог века.“

Ценећи дело Милосава Бабовића и његову фанатичну посвећеност руској књижевности, отаџбина Достојевског доделила му је Пушкинову медаљу, награду Савеза руских писаца „Максим Горки“ и диплому почасног доктора Московског универзитета.

Зоран Божович

ЖИЗНЬ, ПОСВЯЩЁННАЯ ДОСТОЕВСКОМУ

Резюме

В докладе дан обзор творческой деятельности Милосава Бабовича. Особое внимание уделяется анализу его научных трудов, связанных с изучением классиков русской литературы, прежде всего – Ф. Достоевского.

ЛИНГВОДИДАКТИЧКО НАСЛЕЂЕ ПРОФ. ДР ВЕРЕ НИКОЛИЋ

У раду се разматра место и улога проф. др Вере Николић у заснивању и развоју српске русистичке лингводидактике и даје преглед њених теоријских радова и уџбеника.

Кључне речи: Методика наставе руског језика, конфронтациона анализа руског и српског језика, уџбеници руског језика, Вера Николић (1925–1999).

Историјат сваке научне дисциплине у оквиру лингвистичке русистике може се пратити кроз реконструисање развоја њених теоријских поставки, доминантних праваца (концептуалних система), методолошких оријентација, затим кроз сумирање постигнутих резултата, квантитативно и квалитативно приказивање и валоризовање објављених наслова, као и разматрање делатности најеминентнијих представника научне мисли на датом подручју. Русистичка лингводидактика код нас до сада је ретроспективно приказана у неколико радова, чији су аутори Р. Маројевић¹ и К. Кончаревић². Од значајних њених представника до сада су предмет истраживања били Радован Кошутић³, Радован

¹ Р. Маројевић, *Радован Кошутић и развој југословенске лингвистичке русистике*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 31–46. Лингвометодика је овде приказана у склопу општег развоја русистике, дакле у глобалним цртама (стр. 44).

² К. Кончаревић, *Методика наставе руског језика у српској говорној средини: традиција и перспективе (уз 50-годишњицу појаве Митропанових „Методских напомена“)*. Настава и васпитање, Београд, 1996, 3, 570–584 (интегрални преглед развоја за период 1946–1996); К. Кончаревић, *Русистичка лингводидактика на размеђу векова*. Славистика, Београд, 2000, 4, 115–122 (фрагментарни преглед историјата из перспективе актуелних задатака); К. Кончаревић, *Теорија уџбеника руског језика и русистичка уџбеничка продукција у Србији и Југославији: традиција и перспективе*. Славистика, Београд, 1998, 2, 189–196 (преглед историјског развоја једне области русистичких лингводидактичких испитивања).

³ Б. Терзич, *Лингвистические основы сопоставительного метода профессора Радована Кошутича*. Русский язык за рубежом, Москва, 1972, 1, 65–66; Б. Терзич, *Лингвистические основы сопоставительного метода проф. Радована Кошутича*. Русский язык, София, 1969, 5–6, 73–79; Б. Станковић, *Сопоставительный подход к проблеме сочетаемости в трудах профессора Радована Кошутича*. [В сб.:] А. Менац (ред.), *Вопросы методологии и методики описания русского языка в сопоставлении с родным*. Zagreb, 1985, 109–113; Б. Станковић, *Елементи синтаксе у „Примерима књижевног језика руског“ професора Радована Кошутича*. Анали Филолошког факултета, Београд, 1976, 593–618; Д. Чампар, *Кошутичеви елементи творбе речи*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 97–104; Б. Ј. Дабић, *Грамматичка терминологија Радована Кошутича*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 113–122; Љ. Милинковић, *Лексикографски рад Радована Кошутича и савремени руско-српскохрватски школски речници*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 85–91; В. Јовин, *Радован Кошутић као лексикограф*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 91–96; Р. Лалић, *О Кошутичевом методу учења руског језика код нас*. Живи језици, Београд, 1966, 1–4, стр. 1–10; Б. Терзич, *Вклад профессора Р. Кошутича в исследование интерференции при изучении русского языка говорящими на сербохорватском языке*. [В сб.:] *Лингвистические основы и методические проблемы интерференции при изучении русского языка славянами*. София, 1973, 58–62; М. Todorović, *Košutićev metod učenja ruskog jezika – preteča kontrastivne analize*. Godišnjak Saveza društava

Лалић⁴, Петар Митропан⁵, Наталија Радошевић⁶ и Мила Стојнић⁷. У овом раду покушаћемо да представимо лингводидактичко наслеђе Вере Николић, истакнутог српског слависте и једног од наших најеминентнијих методичара наставе страних језика.

На почетку ћемо изнети неколико најбитнијих биографских података. Вера Николић рођена је 5. марта 1925. године у Сомбору. На Катедри за руски језик и књижевност Филозофског факултета у Београду дипломирала је 1950. године. Уследиће једногодишњи рад у лесковачкој Гимназији и четворогодишњи ангажман на Вишој педагошкој школи у Крагујевцу (напоредо са радом у једној крагујевачкој основној школи). Од 1957. до 1961. године предавала је руски језик на Економском факултету у Београду, затим – до 1976. године – на Вишој школи за спољну трговину (Вишој економској школи). Од академске 1968/69. до 1975/76. године предавала је Методику наставе руског језика на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду у звању вишег стручног сарадника. Године 1976. изабрана је за доцента на истој катедри, пошто је годину дана раније успешно одбранила докторску дисертацију под насловом „Проблеми у настави руске лексике“ (научни руководиоца проф. др Радосав Бошковић). До пензионисања (1986) ће проћи кроз сва наставничка звања, од доцента до редовног професора, изводећи предавања из Методике наставе руског језика, Морфологије глагола и Лексикологије савременог руског књижевног језика. Преминула је 20. септембра 1999. године у Београду.

Теоријско бављење Вере Николић русистичком лингвометодиком отпочело је 60-их и трајало до краја 80-их година. Да бисмо могли компетентно приступити валоризацији њеног наслеђа, потребно је сместити га у општи и национални контекст

за применјену лингвистiku Jugoslavije, Beograd, 1983–1984, 7–8, 667–671; M. Todorović, *Kuzmičev pristup učenju stranih jezika u poređenju sa Košutićevim metodom*. Sarajevski slavistički dani, Sarajevo, 1985, 1, 69–77 (прештампано и у: *Škola danas*, Mostar, 1985, 1–2, 89–93); М. Стојнић, *Критеријуми за одабир и тумачење књижевних текстова у Кошутевици Примерима*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 69–76; В. Николић, *Радован Кошутић као коментатор руских текстова („Напомене“ – друга књига „Руских примера“)*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 77–84; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, 198–211, 213–216, 237–249, 277–279, 281–284; о Кошутевином приступу концепирању уџбеника у контексту допарадигмалног периода методике наставе руског језика посматраног у светским оквирима високу оцену даје и А. Бондаренко, *Формирање практичког напрoвления в обучении русскому языку как иностранному (XIX – первая половина XX века)*. Дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 2007.

⁴ Ђ. Живановић, *Научни и педагошки рад професора Радована Лалића*. Токови, 1971, 2–3, 73–92; К. Кончаревић, *Методички погледи професора Радована Лалића*. „Славистичка истраживања Радована Лалића“. Славистички зборник, Београд – Никшић, 1997, 7–8, 73–83; Б. Терзић, *Место Радована Лалића у развоју универзитетске славистике у Србији*. Славистика, Београд, 2007, 11, 20–26.

⁵ К. Кончаревић, *Допринос руских емиграната филолога теорији наставе руског језика у нас*. [У зб.:] *Руска емиграција у српској култури XX века*, том I. Београд, Филолошки факултет, 1994, 231–240; К. Кончаревић, *Вклад русских эмигрантов-филологов в развитие теории преподавания русского языка в Сербии*. [В. сб.:] *Русская эмиграция в Югославии*. Москва, Российская академия наук – Институт славяноведения и балканистики – Кафедра славистики Белградског универзитета, „Индрик“, 1996, 251–262; К. Кончаревић, *Уџбеничко наслеђе Петра Митропана*. Славистика, Београд, 2007, 11, 27–36.

⁶ К. Кончаревић, *Допринос...;* К. Кончаревић, *Вклад...* (в. нап. 5)

⁷ К. Кончаревић, *Проф. др Мила Стојнић као методичар и педагог*. [У књ.:] *Мили Стојнић у част*. Београд, Славистичко друштво Србије, 1999, стр. 61–68.

развоја ове научне дисциплине – због ограничености простора овом приликом понудићемо само основне назнаке овог потоњег.

Методика наставе руског језика у српској говорној и социокултурној средини почела се развијати релативно касно, од појаве *Методских напомена за наставнике руског језика* Петра Андрејевича Митропана (1946). Кашњење теоријског осмишљавања наставе руског језика у односу на праксу њеног извођења утолико је уочљивије уколико имамо у виду богате традиције предавања руског језика у српском школству – институционално од 1849.⁸, а шире посматрано још од 20-их година XVIII века⁹, као и континуитет издавања уџбеничке и приручне литературе још од средине XIX века¹⁰. Појавом Митропановог дела означена је прва етапа у развоју наше русистичке методике – етапа њеног настанка, која ће обухватити наредних петнаестак година и која, стицајем неповољних историјско-културних околности (укидање руског језика после Резолуције Информбироа и радикално смањење броја ученика њиме обухваћених, културно-просветна и научна изолација земље, прекидање дотока литературе на руском језику, рестриктивна политика уписа на славистичке студије и сл.) неће дати значајније резултате ни у квалитативном, ни у квантитативном смислу: тако ће се у периоду од 1945. до 1950. на страницама југословенске научне и стручне периодике појавити свега 14 русистичких методичких радова (1945–2, 1946–2, 1947–3, 1948–3, 1949–2 и 1950. – 2)¹¹ везаних превасходно за општа принципијелна питања организације наставе и анализу наставних планова и програма и изаћи две монографије – поменути Митропанов¹² и приручник М.

⁸ Имамо у виду увођење руског језика у београдску Богословију у својству обавезног наставног предмета почев од октобра 1849. – Исп. детаљније: М. Радевић, *Први Руси професори у Београду*. Историјски гласник, Београд, 1965, 1, 85–93; М. Радевић, *Почеци наставе руског језика у Србији*. Неколико докумената 1852–1864. Настава и васпитање, Београд, 1971, 4, 493–505; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године*. [У зб.:] *Сто година славистике у Србији*. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27–29.10.1977) издат 30 година касније. Београд, Славистичко друштво Србије, 2007, 31–36; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године*. Историјски часопис, Београд, 1980, 27, 183–188; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији*. Уџбеници до 1941. године. Београд, Филозофски факултет, 2000, 62–65.

⁹ Постоје веома основани разлози да се почетак изучавања руског језика у српском школству помери за више од 120 година у односу на традиционално прихваћено датирање, односно да се он веже за две сремскокарловачке школе основане у трећој и четвртој деценији XVIII века – *Славенску школу* Максима Суворова (1726–1731) и *Славенско-латинску школу* Емануила Козачинског (1733–1737). – Исп. детаљније: П. Пипер, *Двеста осамдесет година руског језика у српским школама*. Славистика, Београд, 2006, 10, 17–23; Д. Дамљановић, К. Кончаревећ, *Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве*. [У зб.:] *Српско богословље у XX веку – истраживачки проблеми и резултати*. Београд, Православни богословски факултет, 2007. (у штампи)

¹⁰ П. Митропан, *Први уџбеници руског језика у Србији*. [У зб.:] *Сто година славистике у Србији*. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27–29.10.1977) издат 30 година касније. Београд, Славистичко друштво Србије, 2007, 37–49; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији*. Уџбеници до 1941. године. Београд, Филозофски факултет, 2000, 68–74, 163–175, 191–192.

¹¹ Квантитативне податке на овом месту и у даљем излагању дајемо према: П. Пипер, *Библиографија југословенске лингвистичке русистике*. I (1945–1975), II (1976–1985). Нови Сад, Магица српска, 1984, 1990.

¹² П. Митропан, *Методске напомене за наставнике руског језика*. Београд, „Просвета“, 1946.

Шапића¹³; од 1951. до 1960. бележимо 17 часописних прилога и две монографске студије (Ђ. Јазић, М. Шапић)¹⁴. Шездесете године, када се Вера Николић јавља са првим часописним публикацијама и првим уџбеницима, пружају нове импулсе за развој русистичке методике, који ће је увести у етапу њеног конституисања у научном смислу, обележену порастом продукције радова (1961. – 5 радова, 1962. – 6, 1963. – 10, 1964. и 1966. – по 18, 1965. и 1967, по 14, 1968. – 17, 1969. – 15, са даљом тенденцијом пораста годишње продукције у 70-тим годинама: 1970. – 22, 1971. – 25, 1972. – 25, 1973. – 25, 1974. – 22, 1975. – 23), ширењем дијапазона изучаваних области (проблеми метода, обучавања аспектима језика и видовима говорне делатности, специфичности наставе у појединим профилима и на одређеним узрастима) и појавом првих синтетичких студија П. Митропана (1963.), М. Скљарова (1964. и 1969.), С. Костића (1967. и 1968.), Р. Медаковић (1968.), Н. Радошевић (1970. и 1973.), К. Висковића (1967. и 1976)¹⁵. Од средине 70-их година отпочеће трећа етапа у развоју наше русистичке лингводидактике – раздобље њеног усавршавања, које ће потрајати наредних петнаестак година и донети најблиставија остварења у њеном целокупном досадашњем развоју. То је доба појаве значајних научних монографских студија које утемељују методiku наставе руског као инословенског језика¹⁶, интензивирања дисертацијских истраживања на плану методике, које само на Београдском универзитету резултирају са три одбрањене докторске и осамнаест магистарских теза од 1974. до 1991.¹⁷, снажног пораста продукције методичких прилога у периодичним публикацијама (од 1976. до 1985. објављена су 243 оригинална и прегледна рада, готово двоструко више него у читавом претходном тридесетогодишњем раздобљу, за које библиографски извори бележе 131 наслов), а у квалитативном погледу – етапа

¹³ М. Šamić, *Iz metodike nastave stranih jezika (ruskog, francuskog, engleskog)*. Сарајево, „Свјетлост“, 1949.

¹⁴ Ђ. Јазић, *Почетна настава руског језика*. Нови Сад, Виша педагошка школа, 1959; М. Šamić, *Metodika nastave i tehnika učenja živih jezika*. Сарајево, „Свјетлост“, 1959.

¹⁵ П. Митропан, *Методика наставе руског језика*. Београд, Завод за издавање уџбеника СР Србије, 1963; М. Skljarov, *Очерки по методике преподавания русского языка и литературы*. Загреб, Sveučilište, 1964; М. Skljarov, *Методика преподавания русского языка и литературы*. Загреб, Sveučilište, 1969; С. Костић, *Методика наставе руског језика*. Београд, Удружење студената Више педагошке школе, 1967; С. Костић, *Методика наставе руског језика*. Сарајево, Републички завод за унапређивање школства – Завод за издавање уџбеника, 1968; Р. Медаковић, *Методика руског језика*. Шабац, Виша педагошка школа, 1968; Н. Радошевић, *Функције школског уџбеника у светлости савремене науке. Уџбеник руског језика*. Београд, „Научна књига“, 1970; Н. Радошевић, *Процес усвајања сродног (руског) језика у српскохрватској говорној средини*. Нови Сад, Универзитет, 1973; К. Вискович, *Изучение звуковой системы русского языка в школах с сербскохорватским родным языком учащихся*. Москва, АПН СССР, 1967; К. Вискович, *Лингводидактические основы методики начального обучения русскому языку в школах с сербскохорватским языком преподавания*. Москва, АПН СССР, 1976.

¹⁶ В. Николић, *Проблеми у настави руске лексике*. Београд, Филолошки факултет, 1979; Б. Станковић, *Интерференција у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика*. Београд, Филолошки факултет, 1979; Б. Тошић, *Проблеми у настави руске лексике*. Сарајево, „Свјетлост“, 1985.

¹⁷ Исп. Ј. Vučo, К. Končarević, *Bibliografija magistarskih radova iz metodike nastave stranih jezika odbranjenih na Filološkom fakultetu u Beogradu*. Glossa, Београд, 1994, 1, 37–41; К. Končarević, *Bibliografija doktorskih disertacija iz metodike nastave stranih jezika odbranjenih na Filološkom fakultetu Univerziteta u Beogradu*. Glossa, Београд, 1995, 2, 54–55.

обележена праћењем доминантних токова у светској науци, проширивањем интересовања на нова подручја методике и плодним изучавањем специфичности руско-српске билингвометодике (посебно интерферентних и трансферибилних појава при учењу руског језика у српској средини). Управо у ово доба Вера Николић понудиће своја најзрелија остварења, без којих би успон наше русистичке лингвометодике био незамислив.

У покушају синтетичког приказивања научног дела Vere Николић најпре ћемо нагласити да су се у њеним истраживачким преокупацијама складно преплитале и међусобно допуњавале две области: лингвистика, конкретно – конфронтациона анализа руског и српског језика, и лингводидактика. Плодоносна спрега двеју дисциплина на најубедљивији начин остварена је у њеним вредним монографијама – студији *Проблеми у настави руске лексике* (Београд, 1979) и универзитетском учебнику *Методика наставе руског језика са практикумом*, насталим у коауторству са Маријом Межински (Београд, 1984)¹⁸.

За своје докторско истраживање Вера Николић одабрала је подручје које је, по многим, од пресудне важности за овладавање страним језиком – наставу лексике. Проблемима у настави руске лексике она приступа најпре из угла конфронтационе лексикологије руског и српског језика – дисциплине која је овим њеним радом заправо и заснована у нашој русистици, нудећи властиту типологију односа лексема двају блискородних језика и анализирајући је, квантитативно и квалитативно, на методички релевантном материјалу – лексичком минимуму неопходном и довољном за средњи ниво учења (око 2.000 јединица). У понуђеној типологији издвојене су: 1. лексеме чији је матерњи омотач у два језика исти, а значење исто или готово исто (заступљене са 36,11% у речнику-минимуму); 2. лексеме чији је материјални омотач готово исти у оба језика, а значење исто или слично (12,42%); 3. лексеме са истим или готово истим кореном и истим или сличним значењем (4,31%); 4. лексеме са истим или готово истим кореном, са различитим значењем, али које се реализује у истој семантичкој сфери (3,25%); 5. речи са истим значењем, а различитим омотачем – међујезички пароними (33,82%); 6. међујезички хомоними (7,10%); 7. речи са истим омотачем, али неједнаком стилистичком маркираношћу (2,99%), из чега су даљом анализом изведене импликације по остваривање трансфера (код 52–53% вокабулара) и интерференције (најизразитије у 4. и 6. групи) у ситуацији руско-српског билингвизма¹⁹. Следи валоризација тада актуелних школских речника и теоријско-концептуално заснивање наставне лексикографије, такође пионирског карактера у нас, да би се у трећем, завршном делу дисертације сагледали микропроблеми наставе и учења руске лексике (семантизација, активизација, евалуација владања лексиком, развијање наслућивања и способности употребе речника), који своју актуелност нису изгубили ни до данас. Као посебан квалитет дисертације истакли бисмо вредност коришћене литературе, односно заступљеност у њој радова

¹⁸ V. Nikolić, M. Mežinski, *Metodika nastave ruskog jezika sa praktikumom*. Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984; друго, прерађено издање: 1996.

¹⁹ В. Николић, *Проблеми...*, стр. 11–50.

класика лингвистичке (Л. Блумфилд, Р. А. Будагов, В. В. Виноградов, В. Г. Гак, О. Јесперсен, А. Меје, Е. Сапир, Ф. де Сосир, Н. Чомски) и лингводидактичке мисли (С. Г. Бархударов, Б. В. Бељајев, Ј. М. Верешчагин, В. Г. Костомаров, А. А. Мирољубов, И. В. Рахманов, В. С. Цетлин и др.), што теоријској основи рада даје додатну тежину.

Систематски преглед методике наставе руског језика, као плод дугогодишњег властитог промишљања ове проблематике у стваралачком дијалогу са релевантном литературом, понудиће Вера Николић у уџбенику без сумње најобухватнијем од свих до тада издатих у нас²⁰. Ово дело одражава актуелни ступањ развоја лингвистичке лингводидактике у доба њеног успона и формирања њеног „канона“; штавише, за време у коме се појавила била је чак и авангардна, што ће јој обезбедити дуготрајност употребе (издање је обновљено 1996). У многобројним позитивним оценама на страницама наших лингвистичких и педагошких гласила ова монографија једнодушно је оцењена као незаобилазна литература за све који се на било који начин баве проблемима наставе и учења инословенског језика²¹, и та оцена, по мишљењу аутора овога прилога, стоји и данас. Поред брижљиво осмишљене композиције, избора и дидактичког обликовања материјала, обима и квалитета консултоване литературе, уџбеник плени упечатљивим примерима који се лако урежу у сећање и високом стилизованошћу израза, што је квалитет који се у овој врсти штива ретко среће.

У расправама и чланцима Вера Николић бавила се пре свега разним аспектима теорије уџбеника: методичким стандардима концепције уџбеника, ликовно-графичким обликовањем, дидактичким транспонованњем елемената стране културе у школској књизи, типологијом и функцијама приручне литературе и елемената уџбеничког комплета²². Ови радови, нагласићемо, настају у време када се теорија уџбеника као научна дисциплина тек зачиње, када се тек оцртавају обриси могућих истраживачких проблема и методолошких приступа. Један занимљив и подстицајан

²⁰ Имамо у виду методике П. Митропана из 1946. и 1963. године, С. Костића из 1967. и 1968., Радмиле Медаковић из 1968. и Михе Скљарова из 1964. и 1969. године – в. нап. 15. Иначе, после *Methodike* В. Николић и М. Межински на српском језичком подручју, појавио се само један универзитетски уџбеник из ове области, двадесет година касније (К. Кончаревић, *Савремена настава руског језика: садржаји, организација, облици*. Београд, Славистичко друштво Србије, 2004).

²¹ Исп.: М. Стојнић, *Приручник као подстицај стваралаштву*. Савремени уџбеник, Београд, 1985, 7, 13–14; А. Терзић, В. Николић, М. Межински, *Methodika nastave руског језика са практикумом*. Београд, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984. Живи језици, Београд, 1985, 1–4, 172–174; Јб. Милинковић, В. Николић, М. Межински, *Methodika nastave руског језика са практикумом*. Београд, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984. Настава и васпитање, Београд, 1985, 3, 496–498; В. Раичевић, В. Николић, М. Межински, *Methodika nastave руског језика са практикумом*. Београд, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1984. Педагошка стварност, Нови Сад, 1985, 6, 476–478.

²² В. Николић, *Elementi stranih kultura u likovnim prilozima*. [У зб.:] *О функцији ликовно-графичке опреме савременог уџбеника*. Београд, 1979, 198–200; В. Николић, *Страноведческие сведения в учебнике русского языка*. [В сб.:] *Четвертый конгресс преподавателей русского языка и литературы: Тезисы докладов и сообщений*. Берлин, 1979, 151–152; В. Николић, *Приручна литература и настави руског језика*. [У зб.:] *Приручна литература и настави страних језика*. Београд, 1981, 35–40; В. Николић, *Прилог дискусији о методској концепцији уџбеника руског језика*. Савремени уџбеник, Београд, 1985, 5, 3–4.

рад односи се на историју домаће славистике – на методичко наслеђе Радована Кошутића, чији је, како произилази из целокупног њеног опуса, Вера Николић непосредни следбеник²³; неколико чланака посвећено је лингвокултурологији као новом подручју филолошких фундаменталних и примењених истраживања²⁴. И друге расправе Vere Николић из области методике²⁵ показују њену завидну лингвистичку компетентност, несвакидашњу ерудицију и снагу њеног дара. Сви њени радови одликују се једноставним, живим, лапидарним казивањем, са снажном аргументацијом и научничком егзактношћу, али и литерарним квалитетима у саопштавању онога што није само промишљено, него и дубоко доживљено, искуствено спознато, у пракси проверено. Навешћемо два карактеристична примера²⁶:

Избор текстова је Радован Кошутић извршио према свом укусу и према својим дидактичким мерилима. Када је Кошутић припремао своју хрестоматију, никакав императив у виду наставног програма или неког сличног диктата није био пред њим. То је с једне стране олакшало, а с друге, отежало његов избор.

Одавно је познато да се о укусу не расправља. Ипак би се могле изрећи бар две, најнеутралније и најбезазленије, замерке.

Прва замерка је дидактичке природе. Готово је невероватно да се „у Чехова и Корољенка није нашло ништа што би било угодно за почетно читање“. Да је уместо тога речено „у Буњина“, могло би се то некако и схватити. Чудно је такође да, на пример, бар неке странице за хрестоматију нису узете из Херцена, који тако јасно описује руске прилике и живот двадесетих и тридесетих година прошлог века. Да ли је дидактички оправданије било понудити, на пример, текст из кога ученик (тада континенталне Србије) сазнаје како се на руском зове „доње једрило на предњој катарци“ или „велико једро на доњој пречаги средње катарке“ и сл.?

Друга замерка је идејне природе и односи се на извесну Кошутићеву мизогионију. Његово женомрзачко расположење се пре свега огледа у избору текстова, а затим у извесним објашњењима у „Напоменама“. Било би добро да овде нисмо у праву и да то неко оспори. Ипак је чудно да се од толиких стихова и прозе у којима су представљени дух и карактер, храброст и пожртвованост руске жене – ништа није уврштено у хрестоматију. Нема ту ни руске сељанке која може да обузда коња у пуном трку, нема ни подвига руских кнегиња које, напуштајући удобност и сигурност богатог дома, одлазе у Сибир да деле судбину својих мужева. Није се Кошутићу свидела ни екстравертирана Наташа Ростова ни интровертирана Лиза Калитина. Кошутић бира одломак који Ану Карењину приказује у тренутку нај-

²³ В. Николић, *Радован Кошутић као коментатор руских текстова („Напомене“ – друга књига „Руских примера“)*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 77–84.

²⁴ В. Николит, *Страноведческие элементы в обучении чтению*. [В сб.:] *Активизация учебного процесса в преподавании русского языка и литературы*. Нитра, 1978, 99–102; V. Nikolić, *Učenje stranih jezika i nastava kulture*. Godišnjak SDPLJ, Beograd, 1979, 3, 357–362.

²⁵ В. Николић, *Повратна информација о методској и постметодској реалности у делима лепе и мемоарске књижевности*. Живи језици, Београд, 1981, 1–2, 95–103; V. Nikolić, *Lektira na stranom jeziku i formiranje lokalnih asocijacija*. [У зб.:] *Priručna literatura u nastavi stranih jezika*. Beograd, 1981, 35–40.

²⁶ В. Николић, *Радован Кошутић као коментатор...*, 77–78, 82.

већег понижења и дубоког бола; даје Белу, кнегињицу која постаје наложница; а, вероватно, осуђује Татјану Ларину због писма Оњегину.

Нешто даље следи минуциозна анализа лексичких коментара у „Напоменама“, где је сваки пасус мали трактат из одређене области лингвистике, лингвокултурологије, историје, историје књижевности. Запажања задивљују дубином и обавештеношћу ауторке о стварима о којима пише, на пример:

Чуди нас да Кошутих, као уосталом ни већина коментатора Пушкинових совјетских издања, не зна за познату бајку из збирке браће Грим чији је наслов *Der Räuberbräutigam*. [...] Та је бајка била извор Пушкинове мале поеме *Жених*. Кошутихево објашњење настанка поеме није сасвим тачно.

Најплодније поље делатности Вере Николић свакако је била израда уџбеничке литературе. Импресиван је податак да је испод њеног пера, самостално или у коауторству са другим – по правилу најјеминентнијим – методичарима наставе и истакнутим практичарима – изашло 18 наслова уџбеника у 87 издања, чији укупан тираж износи преко 700.000 примерака. Ови су уџбеници опслуживали више профила: наставу руског језика као општеобразовног предмета у гимназијама и, касније, средњем усмереном образовању²⁷, наставу руског језика као стручног предмета у средњем образовању²⁸, наставу руског као језика струке у вишем и високом образовању и на течајевима за одрасле²⁹. Реч је о запаженим остварењима уџбеничке литературе, писаним у сладу са поставкама когнитивног приступа, што је утолико значајније истаћи уколико се имају у виду оштре полемике из 60-их година у вези са сврсисходношћу овакве оријентације, која ће касније у нашој средини однети апсолутну превагу над интуитивним стратегијама (разне варијанте директног метода), у чијем су духу стварани бројни уџбеници, посебно у оквиру загребачке школе и

²⁷ *Руски језик за 2. разред гимназије* (са К. Свинарским), 1962 (одавде и даље наводимо само податке за прво издање); *Руски језик за 4. разред гимназије природно-математичког смера* (са К. Свинарским), 1962; *Граматика руског језика. Фонетика и морфологија* (са Б. Терзићем, 1966; *Руски језик за 2. разред гимназије природно-математичког смера* (са К. Свинарским), 1972; *Руски језик са избором научно-популарних текстова и текстова из савремене литературе за 1. разред заједничке основе средњег усмереног образовања* (са М. Межински и С. Памучином), 1977; *Руски језик за 2. разред средњег усмереног образовања* (са А. Терзићем, М. Межински и С. Памучином), 1979; *Руски језик за 3. разред усмереног образовања: општи део* (са Б. Станковићем, А. Терзићем, М. Межински, Бр. Станковић), 1979; *Руски језик за 4. разред усмереног образовања: општи део* (са Б. Станковићем, А. Терзићем, М. Межински, Бр. Станковић), 1981.

²⁸ *Руски језик за 3. разред усмереног образовања за струке делатности у области културе и јавног информисања, преводилачку и архивско-музејску и угоститељско-туристичку* (са А. Терзићем, М. Межински, И. Секички), 1981; *Руски језик за 4. разред усмереног образовања за струке делатности у области културе и јавног информисања, преводилачку и архивско-музејску и угоститељско-туристичку* (са А. Терзићем, М. Межински, И. Секички), 1981; *Руски језик за 4. разред усмереног образовања: струка преводилачка и архивско-музејска: занимање инокореспондент* (са М. Маројевић и М. Богдановићем), 1981; *Руски језик за 3. разред средњег образовања културолошко-језичке струке* (са А. Терзићем, М. Межински, И. Секички), 1990.

²⁹ *Спољнотрговинска преписка и документација на руском језику за комерцијалне школе и курсеве* (са Р. Станојевић), 1964; *Руски језик за комерцијалисте* (са Р. Станојевић), 1964; *Руски језик: приручник за царинске службенике*, 1965; *Руски језик у туризму и угоститељству. Скрипта* (са Р. Станојевић), 1971; *Руски пословни језик* (са Р. Станојевић), 1971; *Руски језик у продавницама* (са Р. Станојевић), 1975.

под утицајем аудиовизуелно-глобалноструктуралног метода Петра Губерине. Вера Николић чврсто се држала проверених традиција београдске славистичке школе, базирајући своје уџбенике на диференцијалном приступу обради и активизацији језичке грађе што га је утемељио и разрадио проф. Радован Кошутих и зналачки примењујући у њима достигнућа каснијег развоја лингвистике и лингводидактике, а посебно конфронтационе анализе руског и српског језика. Угледање на зачетника и најеминентнијег представника српске славистике особито је приметно у презентирању лингвокултуролошке грађе, обрађене кошутихевски акрибично, са суптилним коментарима и упечатљивим, репрезентативним, аутентичним детаљима који ученицима приближавају дух руске националне културе, као и у лексикографској обради јединица намењених активном усвајању. Ваља истаћи и брижљив, на високом вредносним (естетичким и етичким) начелима заснован одабир текстуалних материјала у овим уџбеницима, њихову зналачку адаптацију и савесно израђену апаратуру организације усвајања.

Приказ методичког наслеђа Vere Николић не би био потпун када не бисмо поменули њен немерљив допринос стасавању научног подмлатка и усавршавању славистичког кадра кроз менторства у изради магистарских радова, са веома широким распоном истраживачке проблематике – од наставе на нижем основношколском узрасту и игре као стимулације у настави до питања структуре универзитетског уџбеника, обучавања читању, различитих аспеката наставе лексике, ортографије, лингвокултурологије, појединих фрагмената из историје нашег школства³⁰.

Име Vere Николић у славистичким круговима с правом је представљало синоним прецизности у мисли и изразу, широке научне и општекултурне обавештености, страсне доследности и изузетности у стваралаштву и животу. То име, о којој се год области радило – научном раду, педагошкој делатности, преводилаштву – сугерира један изузетан и за наше прилике неуобичајен квалитет. Вера Николић живела је готово неприметно, тихо, уздржано, као да жели – како би песник рекао – „застрти та окна на својој души, и бити невидљива“. Па ипак, ретки су тако изврсни, тако савршени сабеседници као што је била проф. Николић: умела је и лепо говорити, и мирно саслушати онога са ким говори; своја мишљења изрицала је одмерено, нерадо се упуштајући у дуге или узавреле дискусије. Читала је добре књиге, радо водила разговоре на интелектуалне теме, а у сваком саговорнику ценила је и његов осећајни свет, и његове ставове. Њена високо интровертована личност пленила је хармоничном уравнотеженошћу разума, осећања и интуиције.

Нама, који смо је познавали, поштовали и волели, остаје њен јединствен пример и – завет: да својим живљењем и стваралаштвом следимо пут те изузетне личности, сећајући је се и по дужности, и из љубави.

³⁰ Исп. J. Vučo, K. Končarević, *Bibliografija magistarskih radova...* Под научним руководством проф. др Vere Николић написани су магистарски радови В. Брадића, Р. Жуљевић, М. Јакшића, П. Каталанић-Удовчић, Н. Пејовић, В. Раичевића, С. Раките, Бр. Станковић, И. Тановића, П. Тешића, Б. Тошића.

Ксения Кончаревич

ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ ПРОФЕССОРА, ДОКТОРА ВЕРЫ НИКОЛИЧ

Резюме

Профессор, доктор филологических наук Вера Николич – один из наиболее авторитетных сербских русистов и, наряду с П. Митропаном и Н. Радошевич, основоположников методики преподавания русского языка в сербской языковой и социокультурной среде. Вместе с тем, она была автором (или соавтором) 18 учебников русского языка для разных профилей обучения, вышедших с 1962 по 1990 год в 87 изданиях общим тиражом в 700.000 экземплярах. В предлагаемой работе рассматривается место и роль Веры Николич в становлении и усовершенствовании отечественной лингвометодики, приводится обзор ее важнейших теоретических работ и учебников.

КОНФРОНТАЦИОНА ИСТРАЖИВАЊА ВЕРЕ НИКОЛИЋ У ОБЛАСТИ РУСКОГ И СРПСКОГ ПОСЛОВНОГ ЈЕЗИКА

Издавање је посвећено приказу конфронтационог бављења Вере Николић пословним стилем руског и српског језика пре свега на лексичком нивоу. Са посебном пажњом се приказују њена решења преводне семантизације пословних термина.

Кључне речи: пословни стил, руски језик, српски језик, конфронтациона анализа, преводна семантизација, Вера Николић.

На програму овога Скупа, који се бави темом „Српска славистичка баштина у словенском контексту“ један реферат је посвећен приказу и анализи целокупног лингводидактичког наслеђа проф. др Вере Николић (в. претходни реферат). Како се, међутим, она међу првима код нас почела бавити сучељавањем функционалних стилова српског и руског језика (пре свега пословног), испољавајући при том изузетну минуциозност, осетили смо потребу да приложимо ово своје кратко саопштење осветљавању тог аспекта њеног русистичког дела.

Вера Николић је била аутор и коаутор читаве серије уџбеника за средњу школу, односно гимназију, али и аутор више уџбеника из области руског пословног језика, будући да је готово двадесет година предавала руски пословни језик – прво на Економском факултету у Београду у периоду од 1957. до 1961. године, а затим, од 1961. до 1976. године, на Вишој школи за спољну трговину, односно Вишој економској школи. Седамдесетих и осамдесетих година прошлог века штампано је 14 издања уџбеника *Руски пословни језик* који је Вера Николић написала у коауторству са Ружицом Станојевић. Рецензенти овог уџбеника били су Ђорђе Јазић и Богдан Терзић. Од истих аутора појавиле су се и књиге *Спољнотрговинска преписка и документација на руском језику* и, средином седамдесетих година, *Руски језик у продавницама*. У коауторству са Ружицом Станојевић и Миленом Маројевић Вера Николић је написала и уџбеник *Руски језик у угоститељству и туризму* (рецензент је био Кирил Свинарски). Од средњошколских уџбеника које је саставила Вера Николић два се односе на угоститељско-туристичку струку (за 3. и 4. разред усмереног образовања, објављени 1981. године).

Наведени високошколски уџбеници били су намењени студентима економско-комерцијалних школа и студентима туризма и угоститељства, али и радницима у области спољне трговине, туризма и угоститељства, чији посао захтева познавање руског пословног језика.

У уџбенику *Руски пословни језик* обрађене су свакодневне теме и ситуације на које може наићи пословни човек, као и сваки туриста који путује у Русију: припреме за пут, ситуације у току путовања, на царини, у хотелу, ресторану, мењачници, банци,

пошти; обилазак знаменитости града, продавнице прехрамбених производа, робна кућа, пристаниште, аеродром и тај део уџбеника има претежно дијалошку форму. Предвиђено је усвајање језика и термина спољне трговине, а презентовани пословни разговори представљају основу за вођење пословних разговора у пракси. Посебно је изражено настојање аутора да језик трговине буде широко обухваћен и да сваки текст пружа нова сазнања и нову лексику. Други део уџбеника презентује пословну терминологију кроз текстове о трговини, понуди, уговору, спољној трговини, проблемима у трговини, реклами, изложбама и сајмовима, берзи, конкуренцији на међународном тржишту. Као додатак у другом делу су дати текстови за писмени превод који се односе на мениџу, девизе, девизни курс, уговоре, примену трговинских обичаја, маркетинг. Ови текстови су пренети из економских речника и часописа.

У презентовању лексике, како у овом, тако и у осталим наведеним уџбеницима, Вера Николић полази од става да је питање одабирања речи централно питање методике наставе страних језика. Ту она и најконкретније демонстрира и потврђује своје ставове изложене у њеној докторској дисертацији: „Семантизација речи се врши на различите начине, али у сваком конкретном случају се бира најприкладнији начин откривања значења. Речи се дају у реченицама које добро илуструју доминантно значење речи, а коментарима се једна реч одваја од других речи које су сличне по облику и значењу. Они треба да спрече све врсте интерференције. Лице које учи страни језик наилази на проблеме у поимању значења позајмљеница, проналажењу правога значења вишезначне речи у конкретном тексту, спојивости одређене речи са другим речима. Извор проблема је и учење једног словенског језика у другој словенској средини, јер се оно разликује од учења других (несловенских) језика пре свега због веће могућности погрешака, изазване постојањем међујезичких хомонима“.¹

Будући да наслућивање игра важну улогу у учењу страних, посебно блискоградних језика, и да наставник, како је то рекао Франтишек Малирж мора да негује правилно наслућивање, а спречава погрешно, Вера Николић је, попут Радована Кошутића који је у својим Примерима стављао узвичнике, тј. „бандере“ у студентском жаргону, упозоравала студенте напоменама „не путајте слова...“, како не би погрешно наслутили значење. Она доследно издваја и објашњава синониме (нпр. претензија и рекламација – Мы делаем претензию. Мы предъявляем рекламацию), хомониме (брак – Она вступила в брак. Мы получили стекло с браком), вишезначне речи (нпр. реализација), као и међујезичке хомониме (кран, склад), и то са врло детаљним објашњењима свих значења уз навођење великог броја примера – реченица или одговарајућих синтагми.

У оквиру лексичких напомена подробно су објашњене и речи *глава, голова, интерес, сплав, превод*, разлика између *придева домашний и отечественный* и многе друге речи и термини, неопходни пословном човеку.

У руско-српскохрватском и српскохрватско-руском речнику у оквиру приручника *Спољнотрговинска преписка и документација на руском језику* аутор даје сва

¹ Николић В., Проблеми у настави руске лексике, Београд, 1979, стр. 117–118.

значења појединих речи – и она у општем језику и она у пословној терминологији (нпр. уз *предложение* дају се значења понуда, предлог, реченица, уз *бланк* – формулар, образац, меморандум). При семантизацији врло фреквентних пословних термина, као што су, на пример, *цена, расчет, аккредитив, выпуск, оферта*, аутор даје готово све примере спојивости тих термина са другим речима.

Из данашње перспективе могу се у уџбеницима Вера Николић пронаћи и извесне непрецизности у презентовању значења појединих термина (на пример, недовољно објашњени термини *подряд* или *бухгалтерия*). Али много је битније да и данас лексикографи могу пронаћи у њеним књигама грађу за допуњавање својих издања. Још увек није у све руско-српске речнике, на пример, ушло значење „уговор“ уз руску реч *сделка*, или, на пример, значење „рекламација“ уз *претензия*, „меморандум“ уз руску реч *бланк*, „провизија“ као једно од значења речи *комиссия*, или да у пословном језику термину *экспедитор* одговара српски термин „шпедите“, да *запрос* има и значење „упит“, да у опште речнике треба унети и реч *оферта*, јер је она врло фреквентан термин у Грађанском законнику Руске Федерације. Чак и код речи које се региструју у свим општим руско-српским речницима, на пример *курорт*, Вера Николић даје много шири обим значења него што је то у таквим речницима – бања, лечилиште, одмаралиште, летовалиште, а у општим речницима најчешће се дају само значења бања и лечилиште. Наравно, наведеним значењима требало би додати и значење „зимски центар“. Исто тако, Вера Николић уз руски термин *объединение* наводи и значење „организација“, који недостаје и у данашњој двојезичној лексикографској литератури.

Можемо закључити да је Вера Николић, пре свега, изврсно познавала потребе пословних људи у области руског језика, што јој је помогло да при писању уџбеника и приручника адекватно реши питање одабирања речи и да семантизацију пословних термина, као и друге лексике, врши на различите начине, али увек најприкладније, најрационалније и крајње систематично.

Вера Белокапич

СОПОСТАВИТЕЛЬНЫЕ ИССЛЕДОВАНИЯ ВЕРЫ НИКОЛИЧ В ОБЛАСТИ ДЕЛОВОГО СТИЛЯ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ

Резюме

В докладе рассматриваются результаты сопоставительных исследований Веры Николич в области делового стиля русского и сербского языков на лексическом уровне, которые содержатся в её учебниках и пособиях по русскому языку для специальных высших учебных заведений.

СТОЈАДИН КОСТИЋ У СРПСКОЈ МЕТОДИЦИ НАСТАВЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА

У овом раду укратко је приказана научна делатност проф. др Стојадина Костића, једног од најистакнутијих настављача Кошутећеве „школе“ и утемељивача српске методике наставе руског језика у другој половини 20. века, указује се на његове теоријске погледе у приступу настави и усвајању блиско сродног руског језика у српској културнојезичкој средини.

Кључне речи: методика наставе руског језика, конституисање српске методике, уџбеници руског језика, методи и приступи, лингводидактично наслеђе.

Развој методике наставе и учења руског језика у Србији пратиле су различите историјске околности и друштвена кретања у прошлости која су утицала на наставу страних језика, на динамичну и често корениту промену наставних програма, циљева и задатака, метода и садржаја ове наставе. Истовремено томе треба додати и честе промене укупне уџбеничке литературе која се стално прилагођавала новим националним програмским стратегијама и садржајима и различитим концепцијама израде уџбеника.

У различитим етапама развоја методике наставе руског језика у српској културнојезичкој средини, још од њених почетака пре 130 година, а посебно после Другог светског рата, јављали су се у српској русистици и славистици најјеминетнији представници и носиоци лингвометодичке мисли, нових приступа и метода. У плејади истакнутих српских представника на овом подручју срећемо и име проф. др Стојадина Костића (1927–1996), уз најистакнутије настављаче Кошутећеве „школе“ и пионире у конституисању и даљем развоју српске методике наставе руског језика као научне дисциплине у другој половини 20. века – уз Петра Митропана, Наталију Радошевић и Веру Николић. Ова генерација српских методичара и лингводидактичара успева да у релативно кратком временском периоду конципира један модернији теоријски приступ, методологију, систем и стратегију наставе блиско сродног (руског) језика у српској говорној и културној средини.

Професор Стојадин Костић истовремено је био историчар и теоретичар књижевности, преводилац и, без сумње, веома успешан педагог. Његова наставничка каријера започиње у Љигу, а наставља се у Ужицу, где је радио као професор руског језика. Након кратке паузе због обављања дужности директора и уредника листа „Вести“ (1961–1963), он се враћа наставничком позиву, али као високошколски предавач на Вишој педагошкој школи у Београду, где од 1963. године предаје руску књижевност и методiku наставе руског језика. Године 1971. прелази на Филолошки факултет у Београду – на Одсек за славистику – где започиње своју плодну универзитетску делатност, у звањима од лектора до ванредног професора, изводећи наставу руске књижевности, руског језика и методике наставе руског језика, све

до пензионисања. Он се паралелно бавио научним истраживањима и проучавањем на два подручја која су била предмет његових посебних интересовања – у области руске књижевности, у првом реду проучавањем руско-српских књижевних веза и паралела и у области методике наставе руског језика у српској културнојезичкој средини. На подручју књижевности посебно истичемо његов обиман научноистраживачки рад – докторску дисертацију *Владимир Мајаковски на српскохрватском подручју* (1984), која, према општој оцени, представља једну од најобимнијих и најбољих студија о рецепцији руске књижевности у нашој средини.

Овим поводом, међутим, наш главни задатак је да се осврнемо на научну делатност проф. др Стојадина Костића у области лингводидактике и методике наставе руског језика.

Претходно, сматрамо да је потребно да само укратко укажемо на прилике и време у којем је проф. Костић почињао своју активну научну и педагошку делатност, на нека кретања у области лингводидактике и методичке науке 60-их година 20. века у Русији, која су имала пресудан утицај и на конституисање и развој методичке мисли у нашој земљи. Једна од главних карактеристика овог периода је теоријско уобличавање лингвистичких основа наставе страног језика, под значајним утицајем Л. В.Шчербе. Своју најбољу потврду лингвистичке основе нашле су у првој општој методици наставе руског језика као страног, коју су урадили Г. И.Рошкова, О. П.Расудова и Н. М.Лариохина (Методика, 1967), у редакцији С. Г.Бархударова. Лингвистичка концепција се базирала на језику као систему и на неопходности да се језичке појаве изучавају јединствено, а језик се, природно, третира као средство комуникације и међусобног разумевања људи. Према Л. В.Шчерби, разграничавају се три аспекта језичких појава – *језик, говор и говорна делатност*, које треба да су предмет изучавања у настави страног језика, а конкретније то је: упознавање са језичким системом, овладавање најфреквентнијим функционалним језичким средствима и правилима и њихово коришћење у различитим реченичним моделима неопходним за елементарну комуникацију, формирање и формулисање мисли уз помоћ језичких јединица у процесу комуникације и оспособљавање за говорну делатност у процесу примања и преношења поруке и различитих информација. Јасно се разграничавају практични, општеобразовни и васпитни циљ наставе језика, с тим што је као водећи третиран практични (комуникативни) циљ. Теоријска разрада оваквог приступа резултирала је и јасним опредељењем за равномерно развијање свих видова говорне делатности. Поред тога, ударају се основе новој концепцији свесног усвајања језика као система и средства комуникације, односно промовисање *свесно-практичног и свесно-контрастивног метода* који треба да имају водеће место у настави страног језика, уз напомену да је први метод у знатној мери интегрисан и у савремени приступ учењу страних језика, док по другом методу комуникативни циљ наставе има секундарни значај, а културолошка компонента се готово и не укључује у наставни процес; у то време такође се разграничава рецептивно и продуктивно владање језиком; даље, граматика не треба да се изучава у целисти, већ у оквирима одређеног граматичког минимума у зависности од циљева и задатака и етапе наставе. Поклања се већа пажња специфичностима матерњег

језика ученика и његовом поређењу са датим страним језиком на свим језичким нивоима, с посебним маркирањем за ученике најтежих језичких појава које изазивају међујезичку интерференцију и отежавају оладавање системом страног језика. С друге стране, *психолошке основе методике руског језика* као страног 60-их година 20. века формирале су се под утицајем трију теорија које су резултат темељних психолингвистичких истраживања: *теорије говорне делатности* (оснивачи су Л. С.Виготски и А. Н.Леонтјев, коју даље развија њихов следбеник А. А.Леонтјев), *теорије формирања говорних навика и умења* (утемељивачи Л. Б.Вороњин, И. И.Богданова, Ј. А.Бурлаков) и *теорије етапног формирања умних радњи*, касније преформулисане у *теорију управљања усвајањем* (П. Ј.Гаљперин). Међутим, теоријској разради психолошких основа методике наставе руског језика као страног много је допринео и Б. В.Бељајев (1965). Он је први дефинисао и разрадио процесе говорних делатности – аудирање, говорење, читање и писање, а разрадио је и два приступа овладавања страним језиком – интуитивни и свесни и дефинисао корелације језичких знања и говорне праксе, па самим тим и теоријски образложио основе свесно-практичног метода. Ипак, у центар пажње стављена је говорна пракса на страном језику као одлучујући фактор наставе, док су се језичка знања уводила у виду концизних правила и инструкција с коришћењем узорних синтаксичких и говорних модела.

Током 60-х година 20. века, у време јасног научног конституисања методике наставе руског језика у Србији, евидентан је пораст продукције научних и стручних радова и монографских студија у овој области. Подручја истраживања су проблеми наставе руског језика у блиско сродној културнојезичкој средини у различитим профилима школа и на различитим нивоима учења језика, обучавање језичким аспектима и свим видовима говорне делатности итд. Управо у то време јавља се са својим радовима и проф. Стојадин Костић, пре свега са својом *Методиком наставе руског језика*¹¹, прво у издању Удружења студената ВПШ у Београду, 1967, а годину дана касније у издању Завода за издавање уџбеника у Сарајеву, 1968. године. *Методика* професора Костића је значајан и вредан универзитетски уџбеник. Стога, желели бисмо да је, после 40 година од њеног објављивања, у најкраћим цртама представимо данашњој стручној јавности и укажемо на њену садржину и концепцију и истакнемо њене главне карактеристике и квалитете. Њену структуру чини девет поглавља: I. Општи део, II. Однос сродних језика, III. Наставне методе, IV. Лексика и језичко градиво, V. Орална настава, VI. Ортографија, VII. Граматика, VIII. Текстови и говорне вежбе и IX. Посебан део.

О свом приступу у конципирању садржаја и разматрању основних теоријских питања током рада на овој књизи проф. Костић у уводним напоменама *Методике* истиче следеће: "...колико ми је знање и искуство стечено у наставној пракси дозвољавало, питања наставе руског језика разматрам у складу са новим циљевима и

¹¹ С. Костић, *Методика наставе руског језика*. Београд, Удружење студената ВПШ, 1967, 160 стр. Тир. 215; С. Костић, *Методика наставе руског језика*. Сарајево, Завод за издавање уџбеника, 1968, 178 стр. Тир. 1500. (Наставна библиотека, 35).

задацима наставе страних језика у савременој школи, а који су фиксирани у најновијим наставним плановима и програмима. Ти нови циљеви и задаци се састоје, на првом месту, у истицању потребе за развијањем и неговањем говорног језика, као најважније компоненте у склопу овог наставног предмета, при чему сви други аспекти добијају спореднији значај, а нарочито стицање пасивних знања језика, форсираних применом ранијих наставних метода. Због тага сам и покушао да покажем неопходност друкчијег и новијег прилажења проблему изучавања страних језика, а нарочито кроз примену умерене директне и комбиноване методе, на основу којих сам тумачио обраду градива и појединих партија и фаза наставног процеса. При томе сам нарочиту пажњу посветио разматрању и методском нагледавању *почетног или оралног курса* у настави страних језика, који ни до данас није довољно теоретски прокоментарисан и разрађен у нашој литератури, а ни у наставној пракси“ (стр. 3). Особиту пажњу он посвећује проблемима извођења наставе руског као блиско сродног српскохрватском језику, јасно указујући на „психофизиолошке услове усвајања страног језика блиско сродног матерњем и на посебне критерије и методске поступке у настави руског језика у нашој говорној средини, као и на типичне грешке које се при томе јављају“ (стр.3). Он подвлачи потребу „сталног конфронтативног упоређивања језичких појава у руском и српскохрватском језику ради строже диференцијације њиховог гласовног система и структуралних облика“ (стр.4). Овакав приступ проф. Костића говори о њему као једном од настављача Кошутиневог диференцијалног метода. Његова лингвометодичка концепција наставе руског као страног језика веома је блиска когнитивном и контрастивном приступу, чије се прво теоријско дефинисање у Русији везује за крај 50-их година прошлог века, а развија се и афирмише током наредних деценија. Током рада на овој књизи проф. Костић се концепцијски ослањао и на ауторитете тога доба који су се бавили проблемима наставе страних језика и руског као страног језика, посебно В. М.Чистјакова, нарочито на његов комбиновани метод, уз тада актуелне домаће ливидидактичаре Мидхата Шамића и Петра Митропана, чије је идеје посебно уважавао. Међутим, проф. Костић критички разматра поставке самог Чистјакова, у првом реду његов третман директне презентације граматичког материјала и фаворизовање преводне семантизације лексике. При томе он подвлачи да само аутоматизовање говорних навика и умења није довољно да се адекватно савладају одређене граматичке структуре и пледира на потребу јасног и концизног указивања на граматичке законитости индуктивним путем (од примера ка извођењу правила и закључака о граматичким појавама).

Први, *Отити део* ове књиге садржи неколико одељака који се односе на пре-паративну етапу наставе, где су размотрена следећа питања: предмет и научне основе методике наставе руског језика, циљ и методи наставе, васпитни циљ и задаци наставе, затим наставни планови и програми за основну школу и одлике наставе руског језика у основној школи. У другом одељку аутор подвлачи да је „и данас још увек спорно питање да ли је методика наука, или вештина, или нека научна дисциплина“ (стр. 9), истичући да, како у свету тако и на совјетском подручју, „многи научници сматрају да је методика наука“, тим пре што је и педагогија наука, па самим

тим и методика као педагошка дисциплина и јесте наука. То говори да су се у то време још увек водиле расправе и полемике о статусу и научној заснованости методике као научне дисциплине, што се убрзо и показало, и доказало, да то заиста и јесте. С друге стране, аутор упућује и на тесну повезаност методике са другим научним дисциплинама – лингвистиком, педагогијом, психологијом и, у тадашњим друштвеним околностима и релацијама, обавезно са дијалектичким материјализмом. На крају он закључује „да се методика страних језика заснива на наставној пракси и искуству врских методичара“. То, с једне стране, показује какав је ауторов приступ и курс на ову дисциплину, као и то да је методика наставе страних језика у знатној мери примењена научна дисциплина, чији пут ипак иде од праксе ка теорији.

Друго поглавље књиге – *Однос сродних језика* – разматра више веома важних питања и проблема наставе руског језика у блиско сродној српскохрватској средини. Као посебно интересантне, овде издвајамо два одељка, под насловима: Проблеми наставе руског језика као језика блиско сродног матерњем и Типичне грешке при усвајању руског језика. У проблеме наставе аутор наводи више чинилаца, пре свега, факторе психолошке природе који се манифестују у наметању и поистовећивању структура матерњег језика у процесу учења руског језика, и то на свим језичким нивоима. Даље, у одељку који се бави појавама типичних грешака наших ученика, посебно се маркира тај проблем у почетној настави руског језика где се грешке „најчешће јављају у читању и изговору“. Аутор наводи подужи списак од 18 најчешћих случајева јављања грешака, почев од неправилног изговора руског непалатализованог самогласника “ы”, све до погрешног изговора сугласничких група *жч, зч, чн, гк, гц* итд., који се огледа у словном читању услед непознавања закона асимилације и дисимилације и других фонетско-фонолошких појава у руском језику (стр. 28–29). Да би се отклониле уочене грешке, он истиче да „треба настојати да се у наставном процесу говорне вежбе и развијање говорног језика што више одвијају паралелно са вежбањем читања и изговора“, наравно, у једном дужем периоду „кроз све видове и форме оралног вођења и извођења наставе“, поштујући дидактички принцип поступности и континуираности (стр.29).

Даље се издваја исти број (18) случајева настајања типичних грешака ученика при преласку на писање, нарочито при претварању акустичке у графичку слику, почев од погрешног обележавања руских самогласника: *я, ю, ё, е*, особито у позицијама на почетку речи и после самогласника, када се изговарају као два гласа, бележећи их српском графијом: *ја, ју, јо, је* или помоћу руских графема: *йа, йу, йо, йе*, све до начина писања сугласничких група према изговору, онако како се оне чују, као што су, нпр. групе: *нч, чн, чк, нц, тј*. услед палатализовања првог слова уметање меког знака “ь” међу сугласнике (*нъч, чън, чък, ньц*). У отклањању различитих грешака у настави писања неопходне су добро испланиране, организоване и континуиране вежбе, не само у почетној етапи него и на свим нивоима учења руског језика. Све своје тврдње проф. Костић, свакако, заснива на посматраним и уоченим појавама и чињеницама у наставној пракси. У овом поглављу проф. Костић посебно подвлачи потребу поређења руског и српскохрватског језика ради „строге диференцијације њихових структуралних облика“, као и ради предупређивања међујезичке интер-

ференеције на свим језичким нивоима, што је у сагласју и са савременим конфронтационим приступом у настави блиско сродних језика. Међутим, он такође наводи низ предности и повољних могућности у учењу овог блиско сродног словенског језика у српској говорној средини, које су, како онда, тако и данас добро познате.

Трећи део књиге посвећен је *наставним методима и поступцима*. Ово поглавље је заиста темељно, комплексно и информативно обрађено с обзиром на то да су методи и поступци једне од кључних категорија опште дидактике и лингводидактике. Професор Костић се у изношењу својих ставова о овим питањима позива и на домаће, и на стране ауторитете педагошке, дидактичке и методичке науке онога времена, као што су Б. Бељајев, П. Хегболдт, С. Патаки, Р. Теодосић, Б. Прокић, М. Јањушевић, Б. Јесипов, Н. Поткоњак, Љ. Крнета, М. Шамић и други. Овде он у првом реду разматра оне методе који су се у том тренутку искристалисали, активно се примењивали или се активно примењују у наставној пракси, почев од граматичко-преводног до тзв. психолошког метода, с тим што посебну пажњу посвећује граматичко-преводном, директном и комбинованом методу. При томе залаже се за комбинован метод у настави руског језика јер „одговара циљевима и задацима савремене школе, развоја и негује говорни језик, али не искључује наставу граматике која ипак остаје у пристојнијим и временски могућим оквирима...” Овај метод, „и те како води рачуна о низу момената који диктирају и профил метода и циљеве и задатке наставе страних језика: о психологији детета, о условима под којима се ради, о узрасту, о афинитету и наклоности итд. Заснива се на принципима свесног, а не механичког усвајања језика“ (стр. 60). Ставови проф. Костића, како о методима тако и принципима и приступима настави страног језика јасно говоре о његовом схватању процеса и система наставе страног (руског) језика, који је у суштини и предмет изучавања методике, и у потпуности су у духу онога времена и оквирима дотадашњих достигнућа у лингводидактици и методици наставе руског језика.

Четврто поглавље садржи неколико одељака који су посвећени *лексици и језичком градиву*. Посебно издвајамо одељак о избору, односно о минимизацији лексике у настави руског језика. Овде се износе најважнији критеријуми и принципи избора лексике за потребе наставе на различитим нивоима учења, као што су употребна вредност или фреквенција речи, тематска припадност речи, семантичка вредност речи и њена творбена способност. Ови критеријуми и данас се узимају као кључни.

Веома вредно, информативно и инспиративно пето поглавље – *Орална настава* – од посебне је користи за практичну наставу. Бави се осетљивим и суштинским питањима почетне наставе, њеним циљевима и карактером, широким репертоаром методских поступака са максималним коришћењем очигледних средстава, затим дидактичке игре и учење песама и њихово певање, организацијом и планирањем, али и предностима оралног курса. Овде се још једном испољава, како компетентан теоријски приступ проф. Костића обради ове материје тако и његово одлично познавање наставне праксе.

Шесто поглавље књиге – *Ортографија* – једно је од најобимнијих и најсвеобухватнијих, где се разматра шири круг и данас актуелних ортографских питања и

проблема у настави руске ортографије, почев од теоријске обраде свесног усвајања акустичке и графичке слике при преласку на читање и писање, преко разноврсног репертоара вежбања различитог типа – диктата, попуњавања текста, састављања примера и одговора на питања, слободних писмених састава, домаћих задатака и других – све до исправљања школских писмених задатака и кориговања грешака, пре свега оних које настају као последица интерференције.

Седмо поглавље – *ГраMATика* – посвећено је најважнијим питањима наставе руске граматике у српскохрватској језичкој средини. Овде се аутор исправно залаже за адекватан, одмерен избор граматичке грађе која треба да се sukcesивно обрађује и увежбава, по принципу концентричних кругова и принципу од лакшег/једноставнијег ка тежем/сложенијем, наравно, у зависности од етапе учења руског језика и узраста ученика. Професор Костић и на овом месту критички се односи према превазиђеном граматичко-преводном методу, чији је главни објект наставе била граматика, подробнија обрада граматичких структура, уз обилне граматичке вежбе и превођење текстова, али се критички односи и према ортодоксним заступницима директног метода који инсистирају на говорном језику, сматрајући да граматика готово да и није потребна. И једна и друга крајња позиција представља једнострано гледање и схватање места и улоге граматике у настави страних језика. Стога се проф. Костић залаже за крајње одмерен и функционалан приступ у настави граматике кроз савладавање и развијање свих видова говорних делатности, јер, каже он, „граматика није сама себи циљ него средство за савлађивање језика и постизање циљева и задатака страних језика“ (стр. 117).

Настави читања, избору наставних текстова и настави говора посвећено је најобимније осмо поглавље *Текстови и говорне вежбе*. У неколико посебних одељака значајна пажња посвећена је читању као сложенем наставном процесу који следи непосредно после завршеног оралног курса, потом даље говори о различитим врстама читања, особито изражајном читању, екстензивној и интензивној обради текстова, вежбама на тексту, драматизацији текста, примени превода као средства семантизације лексике, затим о вежбама за развијање говорних способности, лексичком минимуму у оквиру тематских говорних вежби, употреби очигледних средстава, обради слике и обради песме за певање. Посебна пажња посвећена је обради и критеријумима избора текстова, најефикаснијим формама рада, развијању говорних и комуникативних способности ученика посредством различитих врста вежби са ослоном на тематске текстове аутоматизацијом стечених навика, уз свесно, смишљено и креативно, а не механичко, усвајање и употребу говорних модела, како би се постигло активно коришћење језика у различитим ситуацијама.

Последње, девето поглавље – *Посебан део* – односи се на активности наставника. Аутор говори о припремама наставника за час, рационализацији наставног процеса уз примену најефикаснијих наставних метода и поступака, о играма у настави руског језика као једном од веома корисних средстава у мотивисању и активирању ученика, стварању позитивне радне атмосфере на часу, о коришћењу аудио-визуелних средстава, индивидуализацији наставе и самосталном раду ученика, о праћењу напредовања и оцењивању ученика.

Посебан прилог књизи је речник фреквенције речи под насловом *Речник 1200 најчешће употребљаваних речи* веће групе руских аутора, који је у то време представљао резултат најновијих истраживања у области руског разговорног језика, урађен на Универзитету „Патрис Лумумба“ у Москви (1965). Овај прилог, према проф. Костићу, иако није најпогоднији за ученике наших основних школа, свакако може да послужи студентима и наставницима за потребе организације говорних вежби и лакшем избору лексике у оралној етапи наставе.

Методика наставе руског језика проф. Стојадина Костића у много чему је и данас актуелна, али је пре свега треба прихватити као незаобилазну, инспиративну литературу и као драгоцену лингводидактичко наслеђе у формирању и развоју српске методике као научне дисциплине у другој половини 20. века.

Поред уџбеника методике, професор Костић је објавио и више студија, расправа и приказа из области методике наставе страног (руског) језика у нашим реномираним педагошким и стручним часописима и листовима: *Нашој школи*, *Настави и васпитању*, *Педагошком раду*, *Педагошкој стварности*, *Живим језицима*, *Просветном прегледу* и другим. Ти радови се односе на конкретна методичка питања рада на књижевном тексту и питања његове функционалности у настави страних језика, на усвајање графије и ортографије, на школске писмене задатке, на поступке праћења напредовања и оцењивања ученика²² и друго. Затим је, дужи низ година био коаутор (са проф. др Богољубом Станковићем) уџбеника руског језика, првобитно за 3. и 4. разред некадашњег усмереног образовања, а потом за 3. и 4. разред средње школе³³, који су доживели више издања, још од 1980. године до наших дана. Ови уџбеници и данас се користе у настави руског језика у средњим школама. Општер су типа, а намењени су ученицима средњих стручних школа различитог профила. По својој концепцији и садржајима оријентисани су на развијање комуникативних способности у свим видовима говорне делатности, посебно на оспособљавање ученика за елементарну усмену и писмену комуникацију на руском језику у типичним ситуацијама, на развијање способности разумевања текстова, служења речником и стручном литературом. Осим тога, значајна пажња посвећена је индивидуализацији наставе и самообразовању ученика. Примена ових уџбеника подразумева и комплексност са осталим деловима уџбеничког комплекта за средњу школу – школ-

²² Функционалност уметничког текста у настави страног језика. Настава и васпитање, Београд, 1971, XX, 2, стр. 193–202.

Школски писмени задаци у руском језику и проблем усвајања ортографског система. Pedagoška stvarnost, N. Sad, 1968, XIV, 3, tr162–170.

Књижевни текст у настави страних језика. Живи језици, Београд, 1988, XXX, 1–4, стр. 57–63.

Једна функционална граматика: (Љубица Несторов-Богољуб Станковић, Граматика руског језика, ЗИУ, Београд, 1978). Просветни преглед, Београд, 9. 3. 1979, стр. 11 (Приказ).

³³ *Руски језик за 4. разред усмереног образовања: општи део* (Богољуб Станковић, Стојадин Костић, Бранка Станковић). Београд, ЗУНС, 1980 (више издања).

Руски језик за 3. разред средње школе/Богољуб Станковић, Стојадин Костић. Београд, ЗУНС, 1991 (више издања).

Руски језик за 4. разред средње школе/Богољуб Станковић, Стојадин Костић. Београд, ЗУНС; Нови Сад, ЗИУ; Подгорица, Завод за школство, 1992 (више издања).

ским двојезичним речником, граматиком руског језика и, према профилилу школе, са збирком стручних текстова.

Професор Стојадин Костић је у својој плодној наставничкој универзитетској делатности на Филолошком факултету у Београду био ангажован као наставник методике наставе руског језика на основним, специјалистичким и постдипломским студијама; био је ментор бројним кандидатима при изради специјалистичких радова, магистарских теза и докторских дисертација, међу којима је и потписник ових редова. Осим тога, дуже време је предавао и руски језик као изборни страни.

На крају, можемо закључити да је професор др Стојадин Костић развој српске методике и славистике дао велики допринос, да је по својој вокацији био узорни педагог и наставник од науке и струке, предавши јој се свим својим бићем, који је све генерације својих ученика и студената пленио благодушношћу, добротом, ентузијазмом и безрезервном посвећеношћу свом позиву.

ЛИТЕРАТУРА

- Вићентић Б., П. Пипер, *Библиографија српске лингвистичке русистике*: 1991–2000. Нови Сад, Матица српска, 2006.
- Ксенија Кончаревић, *проф. др Стојадин Костић*/In memoriam. Зборник Матице српске за славистику, Нови Сад, 1997, књ. 52, стр. 357–362.
- Кончаревић К., Р. Трнавац, *Библиографија југословенске лингвистичке русистике*: 1986–1991. Нови Сад, Матица српска, 2004.
- Пипер П., *Библиографија југословенске лингвистичке русистике*: 1945–1975. Нови Сад, Матица српска – Рукописно одељење Библиографије, 1984.
- Пипер П., *Библиографија југословенске лингвистичке русистике*: 1976–1985. Нови Сад, Матица српска – Рукописно одељење Библиографије, 1990.
- Практическая методика обучения русскому языку как иностранному*. Под ред. А. Н.Щукина. Москва, Русский язык, 2003.
- Щукин А. Н., *Методика преподавания русского языка как иностранного*, Москва, Высшая школа, 2003.

Вучина Раичевич

СТОЈАДИН КОСТИЧ В СЕРБСКОЙ МЕТОДИКЕ ОБУЧЕНИЯ РУССКОМУ ЯЗЫКУ

Резюме

В предлагаемой работе рассматривается научный вклад профессора Стоядина Костица, одного из самых авторитетных преемников „школы” профессора Кошутича и одного из основоположников сербской методики обучения русскому языку во второй половине 20-го

века; указывается на его теоретические взгляды в подходе к обучению близкородственному русскому языку в сербской языковой и культурной среде.

Ключевые слова: методика обучения русскому языку, сербская методика, методы и подходы, учебники русского языка, лингводидактическое наследие.

РАЗВОЈНИ ПУТ СЛОВАКИСТИЧКОГ ВОЈВОЂАНСКОГ ДРУШТВА

У прилогу се приказује развојни пут стручног удружења Словака Друштва словакиста Војводине од његовог оснивања (1969) до данас. Новембра 2005. године оно је пререгистровано на Словакистичко војвођанско друштво и у већој мери се посвећује научној и издавачкој делатности. За непуних 40 година рада словакисти су постигли запажене резултате у свим сферама статутарне делатности.

Кључне речи: Друштво словакиста Војводине, Словакистичко војвођанско друштво, истраживања, издавачка делатност, активи друштва

Друштво словакиста Војводине (даље: ДСВ) је основано у априлу 1969. године. Реч је о асоцијацији у чију делатност су укључени просветни, културни и јавни радници из редова Словака, који доприносе сачувању словачког идентитета, али и припадници других националности. По статуту делатност се одвијала у оквиру језичког, књижевног, школског и културноисторијског актива. Деведесетих година културноисторијски актив је реорганизован и из њега су се развили историјски актив, етнографски актив и ликовни актив.

Сем других улога ДСВ је имало и има научне амбиције. У трогодишњем односно четворогодишњем интервалу организовало је симпозијуме са којих су објављивани зборници радова. Научне конференције имале су следеће теме: 1) *Петровачка гимназија у развоју словачке културе у Војводини* (1969), 2) *Традиционална култура Словака у Војводини* (1970), 3) *50 година часописа Свит* (1973), 4) *Самообразовни кружок Сладкович* (1975), 5) *Годишњица оснивања часописа Dolnozemský Slovák као 75 година континуитета словачке публицистике у Војводини* (1977), 6) *Nový život у књижевности и култури Словака у Војводини* (1979), 7) *Владимир Хурбан Владимиров – творац модерне словачке драме* (1984), 8) *Живот и дело Густава Маршала Петровског* (1987), 9) *Пољопривредне традиције војвођанских Словака* (1988), 10) *125 година аматерског позоришта Словака у Војводини* (1991), 11) *250 година живота Словака у Војводини* (1995), 12) *Ликовна уметност Словака у Југославији* (1997). Са наведених симпозијума објављени су зборници радова; једини симпозијум са ког за сада није објављена књига организован је 2002. године (о Михалу Годри).

У вези са издавачком делатношћу ДСВ треба представити *Zborník Spolku vojvodinských Slovakistov* (Зборник Друштва словакиста Војводине), покренут 1979. године. У њему се штампају радови из словакистике у најширем смислу те речи и на основу рецензија објављених код нас и у Словачкој можемо рећи да у погледу садржаја, стручног нивоа радова, тематике и графичке опреме часопис спада међу запажене публикације из дате области. Када је основан часопис, редакција је имала

у виду да се словакистика разгранава, да стручњаци пишу радове које због обима нису могли да објављују у часопису за књижевност и културу *Nový život*. Одговорни уредник Зборника од оснивања до краја био је универзитетски професор у Новом Саду Данијел Дудок, а чланови уредништва су били Андреј Чипкар, Самуел Человски, Михал Харпањ и Михал Тир (сем Андреја Чипкара, уредника Покрајинског завода за издавање уџбеника, сви остали су запослени на Катедри за словачки језик и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду). Код броја 15 (1993) уредништво је проширено за једног члана, Емила Хорака, који је у то време био лектор словачког језика у Новом Саду, а у троброју 16–18 уместо Андреја Чипкара именован је за члана редакција писац Вићозслав Хроњец.

Уредништво је објавило концепцију у првој књизи Зборника. При томе је одредило строге критеријуме познавајући ситуацију у науци и књижевности код војвођанских Словака. Између осталог у концепцији се истиче да ће Зборник постићи циљ уколико се буде посветио у првом реду проблематици везаној за живот и културу словачке националности код нас, али и узајамним везама, пре свега српско-словачким.

Зборник ДСВ је до броја 11–12 излазио редовно, односно са незнатним закашњењем. Штампани су бројеви 1 (1979), 2 (1980), 3 (1981), 4 (1982), 5 (1983), 6–7 (1984–1985), 8–9 (1986–1987), 10 (1988) и 11–12 (1989–1990). Највише прилога су објавили Данијел Дудок из дијалектологије и историје словачког књижевног језика (о словачком књижевном језику код нас у прве две деценије 20. века: 1979; о словачком говору Арадца: 1980; о месту и улози часописа *Nový život* са аспекта историје словачког књижевног језика: 1981; о језику и стилу драмског писца Владимира Хурбана: 1986–1987; словачки говор Гложана: 1988; дијалекатска лексика у области исхране: 1989–1990), Мирослав Дудок, пре свега из стилистике и лингвистике текста (ред речи у словачком и српскохрватском језику на плану граматике исказа: 1979; актуелно рашчлањивање у словачком и српскохрватском језику: 1981; актуелно рашчлањивање у стиливима јавног комуницирања у словачком и српскохрватском језику: 1982; речнички покушаји Јана Мичатка: 1983; „конексија“ и конексија драмског текста: 1986–1987), Марија Мијавец са социолингвистичким и компаративним студијама (о помоћном глаголу *buť* – бити на релацији словачки језик – српскохрватски језик: 1979; обимна студија Тенденције у савременом развоју словачког књижевног језика у Југославији: 1984–1985; језичко – стилске карактеристике Хурбанове прозе: 1986–1987; фразеологизми са глаголом *buť* – бити у словачком и српском језику: 1991).

Вредну грађу је сакупио Михал Филип у своја два прилога (Лексичке позајмице из немачког и мађарског језика у говору Словака Старе Пазове: 1984–1985; Пословице, узречице, изричаји, псовке и претње из Старе Пазове: 1988). Овај други прилог је инспирисао познатог словачког фразеолога Јозефа Млацека да у истом броју (1988) напише документовану студију под називом Карактеристике дијалекатске фразеологије Старе Пазове. Сем тога ерудовани Михал Филип је објавио у Зборнику ДСВ и материјал из културне историје (Писма Густава Маршала Петров-

ског породици и родбини: 1979; Прилог историји прве штампарије код Словака у Југославији: 1980; Прилог библиографији часописа *Mravec*: 1981).

Иначе у часопису доминирају лингвистички радови, али су заступљене и студије из историје књижевности и науке о књижевности (Јан Кмећ, Михал Харпањ, Јармила Ходолич, Јозеф Валихора), из историје и културне историје (Јан Сирацки, Самуел Человски), из библиографије (Вићазослав Хроњец), из етнографије (Власта Винковч).

До броја 11–12 средства за штампање Зборника ДСВ обезбеђивала је покрајина Војводина. После овог двоброја је објављен 1993. године уз финансијску помоћ Словачке штедионице у Петровцу број 15 посвећен XI међународном конгресу слависта одржаном у Братислави са рефератима прихваћеним за овај скуп. На укупно 64 стране заступљени су ови аутори: Јан Кмећ (Порука узајамности Јана Колара), Михал Харпањ (Рецепција Јана Колара у српској књижевности), Данијел Дудок (Настанак и карактер словачког говора у Војводини), Марија Мијавец (Словачко – српски билингвизам у Југославији), Михал Тир (Конгруенција предиката са квантитативним субјектом у словачком и српском језику), Мирослав Дудок (Средства микрокомпозиције текста у словачком и српском језику) и Емил Хорак (Вук Карацић и Људевит Штур као утемељивачи књижевних језика).

Деведесете године су за Зборник ДСВ кризне јер је требало наћи новог финансијера за штампу. Књига 13 за 1991. годину објављена је 1995. године из средстава Министарства науке и технологије Републике Србије. У оквиру 6 табака сем већ наведене студије Марије Мијавец ту су радови Јармиле Ходолич (о војвођанском словачком писцу Алберту Марђишу) и Јозефа Валихоре (Рецепција књижевног дела Бранислава Нушића код Словака у Војводини) и рецензије двеју књига.

Књига 14 за 1992. годину штампана је из средстава Државног фонда *Pro Slovakia* из Братиславе 1997. године и посвећена је јубилеју професора Данијела Дудока. У њој је у доследној мери примењена троконтекстуалност. Прилоге су написали овдашњи словакисти и србисти и истакнути лингвисти из Словачке. Овај број садржи 276 страна разноврсне грађе. Од српских лингвиста су заступљени Јован Јерковић (Прилог бољем познавању српског књижевног језика средине 19. века) и Драгољуб Петровић (Ономастика српско-арбанашког пограничја у светлости карпатологије).

И троброј Зборника ДСВ 16–18 за године 1994–1996 штампан је (2000. године) захваљујући Словачкој: овог пута штампање је финансирало Министарство иностраних послова Словачке. Зборник има 212 страна. Доминирају аутори из редова новосадских словакиста, али прилоге су написали и истакнути лингвисти из Словачке Јан Качала, Марија Писарчикова, Клара Бузашиова, Јан Хорецки и други. За проучаваоце словачке лингвистике у Србији објавио је документовани материјал Јарослав Чјеп (Библиографије лингвистичких прилога у часопису *Nový život* 1974–1994, с. 149–186). Као код књиге посвећене Данијелу Дудоку овај број се завршава сличним прилозима о Марији Мијавец. Њен лингвистички профил приказују у два прилога Јан Хорецки и Михал Тир, ту је и интервју и на крају *Списак радова Марије Мијавец за период 1985–1999*. Ово је уједно последњи број Зборника ДСВ.

Треба још рећи да издавачка делатност није замрзла после 1990. године захваљујући ентузијазму појединаца. Године 1995. ДСВ оснива едицију „Тер“ (Пуц), у оквиру које су до 1998. године објављене књиге *Прве словачке досељеничке породице у Ковачици* (1995) и *Породица Марко из насеља Сене у Ковачици* (1997) од Јана Марка, *Развој словакистике* (1997) од Мирослава Дудока и *Презимена Словака у Југославији* од Данијела Дудока (1998, друго издање 2001). Године 2000 ДСВ је штампало књигу *Дечји дом у Ковачици* од Јана Марка (на српском језику, са резимеом на словачком и на енглеском језику). Вредне пажње су и библиофилије.

Преглед досадашњег рада ДСВ је најдеталније приказан у билтенима *Správy SVS* (Вести ДСВ).

Статутарна делатност остваривана је у оквиру актива. Књижевни актив приређивао је вечери поезије и прозе (2–3 пута годишње), а школски актив у сарадњи са језичким активом одабрао је као традиционални облик септембарске семинаре наставника.

Од 1969. до 1974. г. председник ДСВ био је Данијел Дудок. Од године 1974. до 1980. г. ДСВ је водила Ана Маканова. Тада је дошло до реорганизације ДСВ и делатност је јењавала. Године 1981. на чело ДСВ долази Јан Кмећ; захваљујући њему су уведени као стални облик делатности *Зимски сусрети словакиста* (1982–2002), реализовани 21 пут. Традиционално су организовани у јануару и у фебруару, касније су померени. У периоду 1983–1985. г. на чело ДСВ је дошао Самуел Чеман. У току два четворогодишња мандата (1985–1993) председник је био Мирослав Кривак. Следећи председници били су Мирослав Дудок (1993–1997) и Самуел Болдоцки (1997–2002). Године 2002. за председника је изабран Зорослав Спевак, а за секретара Јарослав Чјеп. Због опструкције надлежног новосадског полицијског органа нови статут није прихваћен и нови председник није евидентиран у том органу.

Словакистички сусрети организовани једном годишње почињали су годишњом скупштином на којој су усвајани извештаји о раду у претходној години и планови рада за следећи период. Следила је информативна седница са 5–6 актуелних реферата, педагошка седница (3–4 реферата) и научна седница (2–3 реферата). Увече се ишло на забаву, углавном у КУД „Павел Јозеф Шафарик“ у Новом Саду.

Осведочени облик делатности били су и словакистичке приредбе у седиштима регионалних подружница (Нови Сад, Петровац, Стара Пазова, Ковачица). ДСВ је био осим тога суорганизатор такмичења из матерњег језика.

У вези са радом ДСВ треба још рећи да деведесете године 20. века су утицале на његову трансформацију. Део послова које је обављало друштво преузела је Матица словачка у Југославији (данас Србији). А на почетку овог миленијума, 2001. године основана је Асоцијација словачких педагога, а следеће 2002. године у оквиру демократских промена као нова институција се јавља Национални савет словачке националне мањине. Упркос овој чињеници део послова од животног интереса за словачку енклаву остао је непокривен. Због тога је група словачких интелектуалаца покренула иницијативу за реорганизацију ДСВ која је нашла плодно тло у Министарству за људска и мањинска права у Београду где је регистровано у новембру 2005. године Словакистичко војвођанско друштво (*Slovakistická voj-*

vodinská spoločnosť). Ово стручно као и научно удружење делује већ две године на челу са председником Михалом Тиром. Функцију секретара обавља Зузана Тирова, а седиште асоцијације се налази на Филозофском факултету у Новом Саду (Одсек за словакистику, 2. спрат). Треба истаћи да већину потписника за обнову друштва под новим именом сачињавали су наставници и сарадници Филозофског факултета у Новом Саду, али и други овдашњи истакнути интелектуалци – Словаци. И Зборник ДСВ је преименован и јавља се као нови часопис *Slovakistický zborník* (Словакистички зборник). Прва књига *Slovakistický zborník 1* је објављена 2006. године уз финансијску подршку Покрајинског секретаријата за прописе, управу и националне мањине и Покрајинског секретаријата за образовање и културу. У уводним напоменама уредништва које ради у саставу др Самуел Человски, др Мирослав Дудок, др Михал Харпањ, др Михал Тир (одговорни уредник) се истиче да часопис наставља пут свог претходника. Између осталог позивају се на сарадњу аутори из редова војвођанских Словака, стручњаци из Словачке, али и Срби и припадници других народа уколико су њихови радови везани за овдашњу словакистику. Знатан број Срба је иначе био укључен у тематске зборнике ДСВ у претходном периоду. У првој књизи од 14 прилога два су из Банске Бистрице (Ева Чулен, Мартина Кубеалак), 11 су написали радници Одсека за словакистику Филозофског факултета у Новом Саду (Мирослав Дудок, Ана Марић две студије, Зузана Тир, Михал Тир и Ана Макиш из језика, Михал Харпањ, Јармила Ходолич, Марина Шимац, Адам Светлик и Јозеф Валихора из књижевности), док је аутор прилога о предшколским установама у Војводини са словачким наставним језиком Зорослав Спевак са одсека за педагогију.

Slovakistický zborník 2 (2007) објављен је крајем децембра уз финансијску подршку Уреда за Словаке у дијаспори (са седиштем у Братислави). И овог пута доминирају радови чланова Одсека за словакистику, заступљени су и стручњаци из Словачке (Банска Бистрица, Братислава), а пажњу завређује исто тако прилог Милине Склабински из етномузиколошког стваралаштва Словака.

Словакистичко војвођанско друштво је и надаље суорганизатор регионалних такмичења и републичког такмичења из словачког језика за основношколце и за средњошколце, а развија сарадњу са осталим сличним асоцијацијама (традиционална сарадња словакиста са Славистичким друштвом Србије, учешће на научним скуповима из примењене лингвистике, учешће на симпозијумима и слично). Део статутарних послова обавља у сарадњи са Националним саветом словачке националне мањине и са Асоцијацијом словачких педагога. Самостално припрема биографско-библиографски речник универзитетских и научних радника из редова Словака у Србији.

ЛИТЕРАТУРА:

Документација Друштва словакиста Војводине и Словакистичког војвођанског друштва

- DUDOK, Daniel: *Priezviská Slovákov v Juhoslávii*. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov, 1998 (drugo izdanje 2001), 219 s.
- DUDOK, Miroslav: *Vývin slovakistiky. Štúdie z dejín jazykovednej slovakistiky – 18. a 19. storočie*. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov, 1997, 98 s.
- MARKO, Ján: *Prvé slovenské osadnícke rodiny v Kovačici*. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov – Kovačica, Miestne spoločenstvo, 1995, 134 s.
- MARKO, Ján: *Senianski Markovci v Kovačici*. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov – Kovačica, Miestne spoločenstvo, 1997, 170 s.
- Obzory: Príloha Hlasu Ľudu pre kultúru, vedu, umenie a literatúru, *11*, 5–6, 25. júna 1994. (Тематски двоброј додатка недељника Hlas Ľudu, објављен 25. јуна 1994, посвећен 25-годишњици Друштва словакиста Војводине)
- Slovakistický zborník 1 (2006); 2 (2007). Издавач Словакистичко војвођанско друштво, Нови Сад.
- Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 1 (1979); 2 (1980); 3 (1981); 4 (1982); 5 (1983); 6–7 (1984–1985); 8–9 (1986–1987); 10 (1988); 11–12 (1989–1990); 13 (1991); 14 (1992); 15 (1993); 16–18 (1994–1996). Издавач Друштво словакиста Војводине, Нови Сад.

Michal Týr (Nový Sad)

VÝVINOVÁ CESTA SLOVAKISTICKEJ VOJVODINSKEJ SPOLOČNOSTI

Resumé

V príspevku sa podáva históriát Spolku vojvodinských slovakistov založeného roku 1969, pre-registrovaného v novembri 2005 na Slovakistickú vojvodinskú spoločnosť. Čitateľom sa sprítomňuje najmä vydavateľská činnosť, ale nachádzame zmienku aj o iných formách činnosti (semináre, slovakistické stretnutia, vedecké sympóziá, spolupráca so školami, spolupráca s inými spolkami).

О ОСНИВАЧИМА СЛОВАЧКЕ КАТЕДРЕ У НОВОМ САДУ ПОВОДОМ ДВА ЈУБИЛЕЈА (Јан Кмећ и Даниел Дудок)

У раду се описује животни пут и значај дела оснивача Катедре словакистике у Новом Саду, а то су академик Јан Кмећ и др Даниел Дудок. Године 2007. се напунило 80 година од рођења академика Јана Кмећа и 75 година од рођења др Данијела Дудока. Поред ова два значајна педагога, у раду се спомиње још један од првих одличних педагога Михал Филип.

Кључне речи: Јан Кмећ, Даниел Дудок, Михал Филип, словачка катедра (Нови Сад), славистика, словакистика, словачки језик, словачка књижевност

Заслуге што је Нови Сад постао истакнути словакистички наставнички и научни центар имају пре свега академик Јан Кмећ у области књижевности и проф. др Данијел Дудок у области лингвистике. Они су били први предавачи на наставној групи Словачки језик и књижевност на Филозофском факултету у Новом Саду основаној школске 1961/62. године. На факултету су обојица остали до краја свог радног века.

Академика Јана Кмећа су познавали, чак и лично, скоро сви Словаци. Године 2007. се славило 80. година од рођења овог изузетног човека. Био је заиста великан словачке војвођанске енклаве и једини војвођански Словак који је носио титулу академика, најпре Војвођанске академије наука, а затим и Српске академије наука за свој научноистраживачки рад. Он је битно утицао на војвођанску словакистику и књижевност и учествовао је на многим пољима литерарног, културног, школског и друштвеног живота. Невероватно је где је налазио толико енергије за свој богат у садржајан живот.

На животни пут академика Јана Кмећа битно је утицала и његова учитељска породица и, наравно, његов интелектуални потенцијал. Рођен је 18. октобра 1927. године у Арадцу. Његови родитељи Мартин Кмећ и Емилија Демчакова су радили као учитељи (те је Кмећ и зато заволео словачки језик) и били су саставни део војвођанске словачке интелектуалне елите. Зато и не чуди што су и његова браћа Мартин и Владимир одабрали учитељски позив, једино се сестра Емилија школовала за инжењера агрономије.

На место школовања академика Јана Кмећа су утицала и радна места његових родитеља. Основну школу је похађао у Силбашу (1933–1935) и Бачком Петровцу (1935–1937). Тадашње ниже разреде гимназије је завршио у Бачком Петровцу (1937–1941), те је годину дана више разреде похађао у Новом Саду (1941–1942), а затим се опет вратио у Петровац, али је школовање због рата морао да прекине 1944. године. Као млад седамнаестогодишњак прикључио се 14. војвођанској сло-

вачкој бригади у којој је имао и водеће функције. По завршетку рата вратио се у гимназијске клупе у Б. Петровцу и завршио своје средњошколско образовање.

Са академиком Јаном Кмећом живот као да се поигравао. Живео је у врло динамичном времену и зато је упркос томе, што је хтео да заврши словакистику у Братислави на Филозофском факултету Универзитета Коменски, морао да одустане од ове идеје. Након резолуције Инфорбира, вратио се у Југославију и запослио се у петровачкој гимназији и учитељској школи. Факултетску професорску диплому је стекао у Београду 1952. године, али као ванредни студент.

Може се рећи да је у петровачком (али и целословачком) школству оставио дубоке трагове. Година 1959–1960. када је дошло до реорганизације школа и када је основана четворогодишња гимназија, а разреди прогимназије су додати разредим аосновне школе, запослио се као први директор новоосноване Основне школе „Јан Чајак“ у Бачком Петровцу.

Од 1960. године се преселио у Нови Сад где је радио као професор на Вишој педагошкој школи (смер словачки језик и књижевност), а од 1961. до пензије неуморно је преносио своја знања из словачке књижевности (али и језика) студентима словакистике на Филозофском факултету у Новом Саду. На овом факултету је одбранио и докторску дисертацију *Југословенски мотиви у словачкој књижевности* (1965) и ту је био доцент, касније ванредни (1972–1977) и на крају редовни професор (1977–1995). У пензију је отишао 1995. године.

Наставно-научни рад Јана Кмећа је оценила и Војвођанска академија наука и уметности те је 1987. добио титулу академика. Године 1989. Универзитет Коменски у Братислави му је доделио звање почасног доктора наука, а 1991. године је титулу академика добио и од Српске академије наука и уметности у Београду.

Јан Кмећ је битно утицао на институционализацију словакистике и осамостаљивање Катедре словачког језика и књижевности, касније Одељења словакистике на Филозофском факултету у Новом Саду. Као шеф (1977–1985) био је одличан организатор, јер је за његовог мандата запослен велики број садашњих професора. Број запослених на словакистици у Новом Саду је достигао максимум половином 80. година 20. века. У вези с тим треба споменути да је др Јан Кмећ био и декан Филозофског факултета у Новом Саду (1975–1977). Он се трудио да сви запослени напредују у својој каријери, школују се, посећују семинаре, конференције. Подржавао је младе људе – научнике да се образују.

Током свог богатог и плодног живота неуморно је радио на свим пољима војвођанског културног живота. Поред школске праксе био је и уредник часописа *Nový život* (1954–1966), организовао је књижевне састанке, био је уредник књижевних издања у издаваштву Култура, би је један од твораца наставних програма из словачког језика и књижевности за основне и средње школе и написао је много уџбеника и читанки за ове школе. Кмећ је био књижевни критичар, историчар, преводилац, аутор књига... Током живота је написао и објавио више од тристо чланака, есеја, студија, самосталних публикација и научних монографија.

Студије и чланци из педесетих година имале су информативни и педагошки карактер јер је због недостатка књига из Словачке из њих је наша културна јавност

добила знања о класицима словачке књижевности. Сем тога Кмећ се ангажовао у издавачкој делатности приређивањем књига класика словачке књижевности што је било од значаја у доба Инфорбира због изолованости.

После тога своје поље научноистраживачког рада Јан Кмећ је усмерио на књижевну историју и компаративистику. Припремио је и објавио две монографије (на српском језику), а то су: *Југословенски мотиви у словачкој књижевности* (1971) и *Југословенско-словачке славистичке везе* (1987).

Свој књижевнокритички рад је крунисао књигама: *Pohl'ady a portréty* (1963), *Od predkov k potomkom* (1987), *Dolnozemské obrisy slovenskej sebaúcty* (1994) и *Erby a ohniská* (1997).

Академик Јан Кмећ преминуо је 16. октобра 2003. у Новом Саду, а сахрањен је на петровачком гробљу 17. октобра. Његово дело је још увек актуелно, његови уџбеници још увек користе као основно помоћно средство за студенте словакистике.

Данијел Дудок је рођен 26. јуна 1932. године у Ердевику где је завршио основну школу. Гимназију је похађао у Бачком Петровцу и матурирао је 1950. године. Студирао је на Филозофском факултету у Београду чешки и словачки језик и књижевност. После студија провео је годину дана на студијском боравку у Прагу и Братислави. На Филозофском факултету у Новом Саду почео је да ради 1958. године као асистент старословенског језика. После оснивања словачке студијске групе преузима већину језичких предмета јер је у то време професор Михал Филип био запослен у Београду (а у Новом Саду је радио хонорарно). Данијел Дудок је, дакле, предавао словачки језик бројним генерацијама студената све до 2002. године. Сви ти словакисти су стекли потребно стручно знање захваљујући и Данијелу Дудоку и примењивали га на својим радним местима. Умео је да заинтересује студенте за историју језика и дијалектологију, али исто тако и за књижевни језик и културу изражавања.

Лингвистички рад Данијела Дудка можемо поделити у три групе: дијалектологија, књижевни језик и језичка култура. Увек је то рад усредсређен на домаћу језичку ситуацију и на потребе словачке језичке заједнице у Војводини. Почети деловања у неким сегментима су управо везани за име Данијела Дудока. Рецимо за успостављање контаката Филозофског факултета у Новом Саду и Филозофског факултета у Братислави пресудан је био његов боравак у Братислави и упознавање са Др Емилом Хораком, касније у више наврата лектором словачког језика код нас у Новом Саду. У свом научноистраживачком раду Данијел Дудок је имао у виду два основна облика језика: књижевни језик и дијалекте. Конфронтира их с једне стране са словачким језиком и дијалектима у Словачкој, с друге стране са српским као језиком у контакту. Евидентан је, дакле, социолингвистички приступ.

У првом плану ауторовог интересовања је ипак дијалектологија. Докторат лингвистичких наука је стекао 1966. године одбраном дисертације *Словачки говор села Пивнице*, писане на српском језику. Из овог драгоценог материјала проистекла је монографија на словачком језику *Nárečie Pivnice v Báčke* (Мартин 1972) која је представљала после Штолцове књиге *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Братислава 1968) значајну прекретницу. Био је то допринос научној обради словачких дијалеката у

тадашњој Југославији. За развој словачке националне мањине у Војводини монографија је значајна као дело које означава почетак властитог научноистраживачког рада у области словачког језика.

Од многобројних дијалектолошких радова Данијела Дудока треба поменути обимну студију о настанку насеља и говору Арадца објављену под насловом *Vznik obce a nárečia Aradáča v Banáte ako príklad vzniku nových slovenských obcí a nárečí na území Vojvodiny* (Zborník Spolku vojvodinských slovakistov, 2, 1980). У студији аутор утврђује које карактеристике аутохтоних дијалеката су се у новој средини сачувале, а које су нестале. Циљ рада био је утврдити однос говора у Арадцу према говорима насеља у Словачкој одакле потиче становништво. Предметом проучавања је и однос овог говора према говорима других војвођанских словачких насеља (па чак и према сличним словачким говорима у Мађарској).

Д. Дудок као истраживач посматра језичке појаве у уској повезаности са конкретним друштвеним, привредним и културним приликама у животу Словака у Војводини, те његови дијалектолошки радови представљају допринос и за познавање опште историје словачке националности. Једну такву синтезу са много података налазимо у раду *Charakteristické znaky reči Slovákov v Juhoslávii ako výsledok kontaktov s inými jazykmi* (Nový život, 29, 1977, бр. 2, с. 164–174).

Сем писања дијалектолошких радова велики значај има његов наставни рад на предмету дијалектологија. Дијалектолошки научноистраживачки рад Д. Дудока се заснива на брижљивом сакупљању материјала, а у методологију тог рада систематски уводи и студенте. Управо Д. Дудок има највеће заслуге што се на Одсеку за словакистику Филозофског факултета у Новом Саду налази богат дијалектолошки материјал у виду парцијалних дијалектолошких речника, али и дипломских радова и слично.

Вредно пажње је и ауторово интересовање за питање словачког књижевног језика у Војводини при чему обрађује проблематику историје словачког књижевног језика (дијакхронијски аспект), али и садашње доба. Много његових радова те врсте објављено је у зборницима и часописима код нас, као и у Словачкој и Мађарској, те је име Данијел Дудок познато и широј словачкој и славистичкој јавности.

За проучаваоце дела Данијела Дудока биће незаобилазна књига *O slovenskom jazyku v Juhoslávii* (О словачком језику у Југославији) у издању „Културе“ (Бачки Петровац, 1996). Издавач је на једном месту објавио студије из двеју тематских целина: 1. историја словачког књижевног језика у Војводини/Југославији; 2. словачки дијалекти у Југославији. У књигу су уврштене студије објављене у зборницима радова са научних конференција које је организовало Друштво словакиста Војводине, у „Зборнику Друштва словакиста Војводине“ и у зборницима у Словачкој. Аутор се определио у избору на фундаменталне студије и књига је наишла на добар одјек код стручњака и шире словакистичке јавности. Представља неизбежан приручник погодан за студенте словачког језика и књижевности. На 200 страна текста налазимо богат материјал за познавање овдашњег словачког језика.

Већ 1998. године изашла је трећа Дудокова књига из лингвистике: *Priezviská Slovákov v Juhoslávii* (Презимена Словака у Југославији). Издало ју је Друштво сло-

вакиста Војводине, а због великог интересовања појавило се друго издање 2001. године. Ова ономастичка монографија је подељена у три дела: 1. уводни део; 2. класификација и анализа презимена; 3. регистар презимена обухваћених у раду. Рад представља финализацију дугогодишњих истраживања, а материјал је скупљан у свим насељима са словачким живљем.

Име Данијела Дудока је записано златним словима и у историји Друштва словакиста Војводине чији је оснивач (1969. године) и први председник. Истовремено он је главни и одговорни уредник часописа *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov* покренутог 1979. године.

Професор Данијел Дудок је допринео и унапређивању прагматичне (примењене) словакистике (рад у редакцијама, предавања на семинарима за наставнике, организовање научних скупова). Афирмисао се и као преводилац српских писаца на словачки језик. Још увек је активан.

Биографске податке о Данијелу Дудоку и његовом раду и његову биографију садрже пре свега ови извори:

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 4. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1982, s. 119–131.

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 14. Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1997, s. 261–273.

Када говоримо и оснивачима словакистике у Новом Саду, не смемо заборавити још једно име, а то је Михал Филип.

Име Михала Филипа је сваком војвођанском словакисти познато. Овај скроман и пажљив човек је био учитељ многих припадника старије генерације словачке интелигенције у Војводини. Често, а посебно на почетку своје каријере, када је у Војводини било мало образованих словакиста који су били спремни да истражују, био је отворена енциклопедија, поуздана библиографија, жива књига. Сматрамо га за нестора војвођанске словакистике као научне дисциплине. Млади, углавном студенти словачког језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду се са његовим именом свакодневно срећу у семинарској библиотеци (јер је овде као легат оставио целу своју богату и вредну библиотеку).

Михал Филип се родио 7. јануара 1915. године у Старој Пазови, где је завршио и основну школу. Гимназију на словачком језику похађао је у Бачком Петровцу (1928–1936). Најпре је у Београду почео да студира медицину да би након првог семестра прешао на Филозофски факултет. Ту је и 1941. године дипломирао на студијској групи српскохрватски и старословенски језик као ђак реномираног српског лингвисте Александра Белића. С обзиром на то да је био изванредан студент, понуђено му је да остане у Београду на факултету, али је ову понуду одбио, јер је желео да настави свој педагошки рад међу Словацима. Зато је отишао у Стару Пазову, где је због рата био само од 1942–1943. године па је опет отишао у Београд, а затим у Ковачицу (1944. године), те у Бољевце. Након ослобођења, па све до 1952. године радио је као професор у већ споменутој словачкој гимназији у Бачком Петровцу. Ово је уједно било и најпродуктивније време његовог живота, како је често и сам говорио. Овде је био надзорни професор обновљеног Самообразовног ђачког кру-

жока „Сладкович“, овде је режирао позоришне представе, био је драматург, сценограф, костимограф, преводилац позоришних представа (посебно са српскохрватског и словеначког). Тако је проширивао круг позоришних аматера. Након одласка из Петровца престао је да се бави режијом, али је остао и надаље најбољи познавалац дела познатог војвођанског писца драма Владимира Хурбана Владимирова који је био пореклом из Старе Пазове.

Михал Филип је поставио својеврсни камен-темељац у развоју словакистике у Београду, када је школске 1952/53. године дошао као лектор за словачки и чешки језик (с обзиром да су до тада словакистичка истраживања на Универзитету у Београду била у уској вези са изучавањем чешког језика и књижевности). У исто време у овом периоду је дат одлучујући иницијални допринос настанку новосадске словакистичке школе (што је нарочито важно за данашњу старију и средњу генерацију новосадских словакиста). Наиме, водећи словачки педагози, научни и културни радници, не само на Филозофском факултету у Новом Саду, већ и у многим другим институцијама словачке мањине у Војводини су дипломирали управо на Филозофском факултету у Београду. То су нпр. Јан Кмећ (дипломирао 1952), Данијел Дудок (1955), Павел Мучаји (1955), Самуел Дубовски (1955), Марија Мијавец (1956) итд.

Значи, Михал Филип је у периоду од 1952. до 1969. године био лектор словачког (али и чешког) језика на Филозофском факултету у Београду (касније Филолошком). Ипак у ово време, тачније 1961. године је у Новом Саду на Филозофском факултету отворена Катедра источних и западних словенских језика и књижевности, а у оквиру ње су почеле и студије словачког језика и књижевности, те је овде професор Филип три године (1961–1964) екстерно радио као виши стручни сарадник за словачки језик. Од школске 1969/70. године прелази у Нови Сад, али се тиме његова сарадња са Београдским универзитетом не прекида. Школску 1970/71. годину проводи као лектор српскохрватског језика на Филозофском факултету Универзитета Коменског у Братислави. Година 1975–1979. је поново радио као лектор словачког језика на Филолошком факултету у Београду, да би се након овог раздобља вратио у Нови Сад где је и остао све до пензионисања 1983. године. Упркос томе и надаље је остао врло активан у свом научноистраживачком раду.

Умро је 26. маја 1989. у Старој Пазови.

Занимљив део рада професора Филипа представља књига *Štúdie a články* (у преводу Студије и чланци; Нови Сад 1990), која ја изашла након његове смрти. Своје радове је објављивао у књижевно-научном часопису војвођанских Словака *Nový život*, недељнику *Hlas ľudu*, као и „Зборнику Друштва словакиста Војводине“ и у научним публикацијама овог Друштва, чији је био врло активан члан. Успешно се бавио и преводилачким радом. Преводио је пре свега на словачки, и то са српског (I. Andrić: *Pokušenie a iné rozprávky*, Б. Петровац, 1955), са словеначког (I Sankar: *Král na Betajnovce*, *Nový život*, 1958; V. Brest: *Vtáci a ker*, Б. Петровац, 1957), са чешког (K. Čapek: *Rozprávky z jedného a druhého vrecka*, Б. Петровац, 1957).

Михал Филип и војвођанска научна словакистика су сачињавали нераздвојиву целину, јер је почео да се бави овом научном дисциплином још као гимназијалац у Бачком Петровцу и истрајао је у томе до краја живота. Целог свог живота бавио се

сакупљачким и истраживачким радом у области словачке културе у Војводини. Без његових радова из области лингвистике, књижевности, културне историје, школства, етнографије или историје (без обзира што није пуно објављивао, јер је увек стремио ка перфекционизму) не може се почети озбиљно проучавање историје војвођанске словакистике и Словака уопште. Његово дело је увек актуелно.

Напомињемо да биографске податке о Михалу Филипу и његову библиографију садржи књига: *Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme, Esa, Bratislava 1994*, s. 21.

ЛИТЕРАТУРА

HRICOVÁ-TOPOĽSKÁ, Katarína: Spomienka na akademika Jána Kmeťa. In: *Nový život*, 10–12/2007, s. 42–43.

Slovník slovenských spisovateľov Dolnej zeme, Esa, Bratislava 1994, s. 21.

TÝROVÁ, Zuzana: Michal Filip, zakladateľ vojvodinskej slovistiky. *Obzory*, br. 1 (248), XXII (2005), s. 4.

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 4. *Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1982*, s. 119–131.

Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 14. *Nový Sad, Spolok vojvodinských slovakistov 1997*, s. 261–273.

Zuzana Týrová

O ZAKLADATEĽOCH KATEDRY SLOVENSKEHO JAZYKA V NOVOM SADE PRI PRÍLEŽITOSTI DVOCH JUBILEÍ (JÁN KMEŤ A DANIEL DUDOK)

Resumé

Zásluha, že sa Nový Sad stal významným slovakistickým pedagogickým a vedeckovýskumným centrom, majú zakladatelia Katedry slovenského jazyka a literatúry (1961/1962). Sú to predovšetkým, z oblasti literatúry akademik Ján Kmeť a z oblasti lingvistiky Dr. Daniel Dudok. Okrem nich netreba zabúdať aj na vynikajúceho odborníka v oblasti jazyka Michala Filipa, ktorý pôsobil aj v Belehrade, aj v Novom Sade.

ДОПРИНОС СРПСКИХ ЛИНГВИСТА ТУМАЧЕЊУ РАЗВОЈА ПРАСЛОВЕНСКИХ ГЛАСОВНИХ ГРУПА *kti, *gti, *chti

У првом делу овог чланка разматра се Даничићево учење о судбини гласовних група *kti/*ktī, *gti/*gtī, *chti у прасловенском језику, у другом — Белићево тумачење тих група, а у трећем се образлаже ново објашњење развоја наведених гласовних група аутора чланка и ново тумачење фонетских процеса који су довели до појаве облика *khi* у српском језику.

Кључне речи: гласовне групе *kti/*ktī, *gti/*gtī, *chti, тумачење Ђ. Даничића, тумачење А. Белића, тумачење Р. Маројевића.

1. ТУМАЧЕЊЕ Ђ. ДАНИЧИЋА

1.1. У одељку „Смягчение зубных **d** и **t**“ своје Прасловенске граматике Г. А. Иљински је истакао: „вопросъ остается такимъ же темнымъ, какимъ онъ былъ еще при Daničić, которому принадлежитъ заслуга его перваго систематическаго изслѣдованія“ [Иљинский 1916: 250].

За Даничићево тумачење гласовних група које у овом раду разматрамо Иљински каже: „Болѣе оригинальный взглядъ высказалъ Daničić на процессъ смягченія группъ **gt**, **kt** и **cht** [...]. **Д. училъ, что группы gt, kt и cht, безъ всякаго вліянія со стороны слѣдующихъ гласныхъ**, перешли въ силу ассимиляціи перваго элемента второму въ группу **tt**; **затѣмъ** одно изъ этихъ **t** отпало, **взамѣнъ** чего другое получило послѣ себя паразитное **i**, **измѣнившееся** потомъ въ **j**. Такъ возникла секундарная группа **tj**, **давая въ соврем. слав. языкахъ тѣ** же рефлексы, что и **исконная** группа **tj**“ [Иљинский 1916: 251].

1.2. Ђуро Даничић је, у реферату који је одржао у Загребу у Југославенској академији знаности и умјетности 10. јула 1867. године, питање правилно методолошки поставио. Он полази најпре од тога „**da i od gt i od kt i od xt isti glasovi izlaze u svakom jeziku slovenskom**“, даље да „**svaki slovenski jezik što ima od elemenata gt i kt i xt, isto ima i od elemenata tj**“, да би закључио: „**Priličnije je dakle misliti da su se elementi gt i kt i xt približili elementima tj, t. j. s njima se kako god izjednačili**“. У наставку аутор покушава да одговори на питање: „**kako bi od glasova gt i kt i xt moglo postati tj?**“ [Daničić 1867: 118].

Даничић за анализирану гласовну промену налази аналогију у романским језицима: „**Poznato je da je u romanskim jezicima asimilacija glasova kt pravilo [...], t. j. k stojeći pred t izjednačuje se s njim, te od kt biva tt [...]; poslije asimilacije jedno od dva t otpada [...]; po što jedno t otpadne, često se naknagja glasom i**“ (за сваку од наведених

промена наводе се примери). Исте фонетске промене аутор претпоставља и у словенским гласовним групама: „od našega **гт** i **кт** i **хт** postalo je asimilacijom **тт**; jedno od dva **тт** moralo je otpasti već i za to što se u slovenskim jezicima dva jednaka glasa ne trpe jedan do drugoga; a po što je jedno otpalo, došao je u naknadu [...] laki glas *i*, koji se, kao što često biva, pretvori u *j*, i tako od **тт** dobismo **тј**“ [Daničić 1867: 119].

1.3. Интерпретација Даничићевог тумачења коју је дао Иљински [види т. 1.1] – није сасвим тачна. Прво, Даничић уопште не говори о ирелевантности карактера вокала после разматраних сугласничких група у прасловенском, па чак ни у романским језицима (ово друго следи из наведених примера). Друго, Даничић не каже да је, пошто је једно од два *t* отпало, друго добило после себе паразитско *i*, које се касније изменило у *j* (што би било слично једној од фаза коју ми реконструирамо [види т. 3.1]), него тврди да се на месту једног од двају *t* појавило секундарно *i*. У фусноти наш лингвиста додаје: „Što u nas dolazi *i* iza suglasnoga *a* u onijem drugim jezicima vidimo ga pred suglasnijem, to mislim da ne može biti nikakva smetnja, šta više može biti da tako stoji upravo po zakonu slovenskih jezika“ [Daničić 1867: 119 (нап.)], па у наставку наводи примере у којима се у прасловенском остваривала метатеза. Даничић, дакле, полази од промене карактеристичне за романске језике ($kt > tt > jt$), која на словенском терену има метатезу као додатну карику ($jt > tj$). Другим речима, друга Даничићева фаза, као резултат, идентична је с другом Белићевом фазом [види т. 2.2], с тим што први полази од метатезе, а други од „прогресивног“ јотовања као следеће фазе.

II. ТУМАЧЕЊЕ А. БЕЛИЋА

2.1. Белићево тумачење судбине прасловенских гласовних група ***kti**, ***gti**, ***chti** добило је овакву оцену Радосава Бошковића, његовог ученика у области палеославистике и дериватологије: „Белић претпоставља овакав прасловенски развитак група *kti*, *ktb*, *chti*: ***pekti** = *pek-ti* > *pe-kti* > *pe-kti* > *pe-kti* > *pe-iti* > *pe-t'i*; ***verhti** = *verch-ti* > *ver-chti* > *ver-chti* > *ver-iti* > *ver-t'i*; то значи: у групама *kt*, *cht*, створеним деловањем закона отвореног слога, добијено је палатално *k'*, *ch'*, које се, нашавши се пред експлозивним сугласником, изгубило остављајући траг у несложном *i*; тако је добијена група *it*, која се развила на исти начин као етимолошко *tj*, тј. у *t'*. / Ово је једно од највероватнијих објашњења развитка група *kti*, *ktb*, *chti* у прасловенском језику; па ни оно није без контрадикције. На пример: оно оперише са *pe-iti*, где имамо отворен слог, и са *ver-iti*, где имамо затворен слог“ [Бошковић 1968: 99–100 (у цитатима знак | указује на прелазак на нову страну, а знак / прелазак на нов ред)]. Бошковић не наводи групе *gti*, *gtb* јер узима да су се оне једначењем по безвучности изједначиле с групама *kti*, *ktb*.

2.2. Учење о судбини прасловенских гласовних група ***kti**, ***gti**, ***chti** може се сматрати једним од најсложенијих питања упоредне граматике словенских језика којим се Александар Белић бавио (задњонепчани сугласник *x* он обележавава словом *h* из српске, а Бошковић диграмом *ch* из чешке латинице, док се у русистици и при латиничкој реконструкцији користи ћирилично слово *x*). Учење је изложено у

расправи: *Српскохрватске гласовне групе* -jt-, -jd- и *прасловенско* -kti-, -gti- и -hti- [Јужнословенски филолог, Београд, 1921, књ. II, св. 3–4, 217–226 (исправљене су техничке грешке у наслову)], која је прештампана у седмом тому његових *Избраних дела* [Белић VII: 214–220].

Ево како Белић објашњава развој разматраних гласовних група: „У случајевима као **pekti* (срп. *пећи*, ст. слов. *пеити* и т. д.) и свима другим сличним примерима ја сматрам да смо већ у прасловенском језику имали **pe-kti*, **mo-gtʰ* (*моћ*, ст. слов. *моитъ* и сл.), **no-ktʰ* и т. д. У оваквом положају *k*, *g* и *h* подвргавали су [су се – Р. М.] извесном умекшавању, јер је несумњиво и *t* било испред *i*, *ь* до извесне мере умекшано. | Добили смо, на тај начин, **pe-kʰti*, **mo-gʰtʰ*, **ver-hʰti* и сл. Овакво *kʰ*, *gʰ*, *hʰ*, зато што се находило непосредно испред *t* и са њим образовало један слог, није се могло развити у фрикативне сугласнике или африкате, као што обично у оваквом положају бива са *kʰ*, *gʰ* у новијим словенским језицима [...]. Облици *pe-kʰti*, *mo-gʰtʰ* у којима је *kʰ* – *gʰ* морало ишчезнути, давали су, по моме мишљењу, *pe-iti*, *mo-ity* и сл. Овакво *iti* једнога слога давало је даље *-i'ĩ'* [Белић 1921: 221–222; уп. Белић VII: 217].

Белићево тумачење садржи реконструкцију трију фаза у развоју, неједнаке уверљивости. П р в а фаза (умекшавање задњонепчаних сугласника) не може се ни филолошки потврдити, ни фонолошки доказати, али се може – фонетски претпоставити. Може се претпоставити да је палатализација *k*, *g*, *ch* као своју прву фазу имала алофоне [kʰ], [gʰ], [chʰ], а да је завршна фаза дала нове меке сугласнике као засебне фонеме <č>, <ž>, <š>, при чему се испред гласовне групе **ti* остваривала само прва фаза. Д р у г а фаза (трансформација меког сугласника у неслоговно *i* у одређеним фонетским условима) веома је убедљива: потврђују је бројни факти из историје словенских језика. Т р е ћ а фаза (прогресивно јотовање н а р е д н о г *t*, *d* без претходне метатезе) потпуно је неуверљива: нема за њу ни филолошких доказа ни лингвистичких изгледа. Али ова фаза је спорна само као фонетско објашњење – није спорна као фонолошки резултат. Белић је видео један процес (прогресивно јотовање), а могла су се остваривати, практично без временске дистанце, два процеса: прво метатеза, а одмах затим регресивно јотовање.

Белићево учење, и као хипотеза која је развојем науке превазиђена [види т. 2.3], методолошки је инспиративно: оно потврђује да је наш лингвиста у трагању за објашњењем језичких појава ишао испред науке своје епохе, смело корачајући кроз лавиринте дијахроније, наоружан не само компаративно-историјским него и општелингвистичким знањима.

2.3. Белићево тумачење има, како је истакао Бошковић [види т. 2.1], својих контрадикторности. П р в а је она коју је, као пример, навео Бошковић. Али је она и најбезазленија. Гласовна група **tert* под утицајем закона отвореног слога могла се „отворити“ пре него што су се почеле трансформисати гласовне групе **kti*, **gti*, **chti*: у јужнословенским дијалектима и чешко-словачкој групи добили смо **vr̥c-hti*, у осталим дијалектима – **vere-hti*. Д р у г а контрадикторност није уопште безазлена. Ако је развој *k > kʰ*, *g > gʰ*, *ch > chʰ* дао као заједнички резултат неслоговно *i*, зашто то неслоговно *i* заједно с претходним вокалом језичко осећање није схватало као дифтонг и зашто се тај дифтонг није трансформисао на класичан начин (монофтонгизацијом)?

Ако је *pektī дало *pe^{3/4}ti, зашто *e^{3/4} није прешло у *i*? Или: ако је *noktī дало *no^{3/4}ť, зашто дифтонг *o^{3/4} није дао *ě*, тј. јат? Т р е ћ а контрадикторност је хронолошка. Ако се у другом и трећем лицу једине императива *плету* < *plekto^{3/4} гласовна група *kt упрошћавала у *t* пре монофтонгизације дифтонга *o^{3/4} > *i*, зашто се то није дешавало са истом гласовном групом у инфинитиву (јер се у епоси дифтонга гласовна група у инфинитиву налазила испред дифтонга *e^{3/4}, који је касније монофтонгизиран у *i*)? Или је раније монофтонгизирано *e^{3/4}, а касније *o^{3/4}, а у међувремену остварен развој који Белић претпоставља? Или је пак промена остварена фонетски у инфинитивима типа *pektīs да би се затим аналогijом пренела на инфинитиве типа *pekte^{3/4}s?

III. ТУМАЧЕЊЕ Р. МАРОЈЕВИЋА

3.1. Наше тумачење развоја гласовних група *ktī/*ktī, *gtī/*gtī, *chtī, које је у дефинитивном облику образложено на научном скупу о Собољевском и руској историјској лингвистици (Москва, Институт за руски језик Руске академије наука, јун 2007), састоји се у следећем.

1° Испред високих вокала предњег реда $\hat{i} > i$, $\hat{i} > ь$ гласовне групе *kt, *gt, *cht трансформисале су се у гласовне групе *kt^{3/4}, *gt^{3/4}, *cht^{3/4}, као што се испред истих вокала трансформисала гласовна група *gn у *gn^{3/4} [види т. 3.2].

2° Развој слабог гласа *j* (*i*) у почетку је имао позициони, чисто фонетски карактер: фонема <ʋ> између задњонепчаног сугласника (*k, g, ch*) и високог вокала предњег реда ($\hat{i} > i$, $\hat{i} > ь$) имала је свој алофон, позициону варијанту [t^{3/4}]. Кад је јотовање гласовне групе *tj у речима типа *světja било извршено, добили смо у српском (= штокавском) дијалекту нову палаталну фонему <ć>, у хрватском (= чакавском) дијалекту нову палаталну фонему <tʰ>, а у другим дијалектима прасловенског језика резултат јотовања *tj подударно се са већ постојећим палаталним фонемама, добијеним од *k* првом палатализацијом — <č> у староруском и словеначком дијалекту, или трећом палатализацијом — <c> у западнословенским дијалектима; на периферији старосрпског ареала метатезом компоненти африкате <ć> добијена је гласовна група *št* (види тумачење у [Маројевић 2000: 117–122]). Исти фонетски резултат у словенским дијалектима дао је алофон [t^{3/4}] фонеме <ʋ>, при чему се резултат јотовања фонологизовао те смо добили одговарајућу палаталну фонему. Развој *kti > *kt^{3/4}i > *kci (односно одговарајући јотован сугласник у другим словенским језицима) потврђује облик *khi* у српском књижевном језику, додуше – са новим, тачним тумачењем свога постанка [види т. 3.3].

3° Гласовне групе *kt, *gt, *cht, без обзира на то да ли је *t* у њима било самосталан глас или прва компонента африкате, упростиле су се – од два експлозивна сугласника изгубио се први, задњонепчани (за *ch* Белић оправдано претпоставља да је био нека врста експлозивног сугласника *kh*). Да су гласовне групе *kt, *gt, *cht заиста губиле иницијалну компоненту није спорно: гласовна група *kt у прасловенском се упрошћавала у *t*, о чему сведоче глаголски облици на које се Белић позива: *plektq > *pletq*, *plektedī > *pleteši*; у другом и трећем лицу једине императива упрошћавање је извршено пре монофтонгизације дифтонга – и зато није био могућ развој *kti > *kt^{3/4}i >

*kći (односно одговарајући јотован сугласник у другим словенским језицима): *plek-to^¾ > *pleto^¾ > *pleti* [Белић 1921: 226; Белић VII: 220]. Ево шта о томе Белић још каже: „Основна црта с в и х упрошћавања консонантских група у прасловенском није а с и м и л а ц и ј а сугласника, већ р е д у к ц и ј а сугласника после губљења експлозије“ [Белић 1921: 223; уп. Белић VII: 218], *сматрајући да је* „*k* ишло са потоњим сугласником, тако да се његова експлозија није могла извршити“ [Белић 1921: 223; Белић VII: 218]. Ми полазимо од тога да су се на описани начин сугласници *k*, *g* и *ch* губили не само испред *t* као самосталног гласа него и испред африкате која има као прву компоненту *t*: у српском дијалекту *kts̄ > ts̄ (= č), у староруском *kts̄ > ts̄ (= č), у западнословенским дијалектима *kts > ts (= c, тј. ц). А није се губила само спорадично, на пример у српском облику *khu* < *(dъ)kts̄i [види т. 3.3].

Ново тумачење, које смо образложили у овом чланку, има сву неопходну аргументацију.

П р в о, ако је *gn̄i/*gn̄i несумњиво прелазило у *gñi/gñь* преко фазе коју смо реконструисали као *gn̄^¾i/*gn̄^¾ь [види т. 3.2], зашто то не би чиниле групе типа *gti/*gti? Као што је *n* предњојезички (алвеоларни) сугласник који је морао да помери своју артикулацију уназад према изговору претходног *g* и наредног *i*, тако је – исто тако предњојезичко (зубно) *t* померило своју артикулацију, па се у оба случаја појавило позиционо ^¾ које је потом јотовало претходни сугласник.

Д р у г о, ако су се у гласовним групама *kt, *gt, *cht сугласници *k*, *g* и *ch* губили у случају кад је *t* самосталан глас, зашто се не би губили кад је *t* компонента африкате? При упрошћавању сугласничких група компоненте африкате понашају се као самостални гласови (упореди, на пример, развој *kuh̄ñi* → *kutñi* у дијалектима: упрошћава се *ts̄ñ* у *tñ*).

Т р е ћ е, то што оба прасловенска фонетска процеса о којима говоримо имају изузетке само указује, с једне стране – да они нису били обавезни, нису били фонетски закони, с друге стране – да је деловала аналогија.

Одсуство јотовања у сингуларним облицима императива не мора да значи да се *kt упростило у *t* у време кад је после *t* био дифтонг *o^¾. Могли су да утичу плурални и дуални облици императива у правцу уједначавања основе (однос *pleći – *pletēte* могао је бити „исправљен“ у *pleti* – *pletēte* > *pletite*). Друго могуће објашњење било би: анализирана гласовна промена фонетски се остварила, с једне стране, у инфинитивима типа *pektis̄ да би се затим аналогијом пренела на инфинитиве типа *pekte^¾s (имамо у виду Бошковићево тумачење постанка инфинитива), с друге стране, фонетски се остварила у номинативима типа *pektis̄ (и другим падежима с редукованим степеном основинског наставка), а по аналогији у генитиву *pekte^¾s (и другим падежима с пуним степеном основинског наставка).

Сложеније ствар стоји са чувањем гласовне групе *kt (тј. *kts̄* = *kñ*) у облицима именице *kñi* у српским дијалектима (и књижевном језику). То питање ћемо посебно размотрити [види т. 3.3].

3.2. У прасловенском језику гласовна група *gn̄i/*gn̄i такође је прешла у *gn̄^¾i/*gn̄^¾ь, после јотовања: *gñi/gñь*. О томе сведочи стара *ī основа мушког рода (номинатив) *ogñь*, (генитив) *ogñi*, као и глагол *gñiti*. Сугласник *n* прелазео је у *n^¾

и даље у *ñ* ако се испред њега налазио задњонепчани сугласник (у примерима: *g*), а после њега високи вокал предњег реда, тј. вокал реда *i*. Промена се спорадично вршила и испред јата ако је он имао фонетску вредност дифтонга [ie] или ако је дао рефлекс [ije]: исп. дијалекатско ијекавско *гњијездо*, *гњијев*, у Његошевом језику на пример. У раном староруском (пре секундарног умекшавања полумеких сугласника) забележени су примери: *s7gˆnila*, *razgˆn5va sS*, *ogˆnS* [Маројевић 2000: 117–122].

На промену гласовне групе *gn у *gñ* први је обратио пажњу Леонид Васиљев у чланку *Объ одному случаѣ смягченнаго звука п въ обще-славянскомъ языкѣ, явившагося не посредствомъ слѣдующаго за нимъ древняго j* [Васиљев 1913: 71–76]. Он, додуше, не издваја промену испред вокала реда и од промене испред других вокала (не само других вокала предњег реда него и високог вокала задњег реда), која је могла бити и по аналогiji, али наводи бројне примере из старих споменика и нових словенских језика.

Једну ауторову формулацију морамо исправити. Васиљев се у фуноти ограђује: „Впрочемъ, въ словѣ *огнь* мягкость *n* могла развится и, помимо разбираемаго здѣсь фактора, съ переходомъ этого слова изъ схемы склоненія основъ на *ñ* в схему склоненія основъ на *jo*“ [Васиљев 1913: 72 (нап.)]. – Прелазак у деклинацију основа на *¾ ð био је условљен мекоћом сугласника *ñ* (а та мекоћа је у прасловенском могла настати само јотовањем), а не обратно. Да сугласник *n* није био мек, именица би прешла у деклинацију основа на *ð, као што су то учиниле у српском језику све старе основе на *ї мушког рода, осим *огањ* < *ogñ и *угаљ* < *ogľ. А оне су изузетак само зато што су се, после јотовања у гласовним групама *gni > *gñi*, *gli > *gl'i*, завршавале на мек, палаталан сугласник.

У закључном пасусу поменутог чланка Леонид Васиљев указује „что мягкое *n*, помимо группы *gn*, развивалось и въ сочетаніи съ нѣкоторыми другими согласными“, па наводи секундарну групу *kn* у српској речи *knjèginja*, али обраћа пажњу и на меко *gl* у групи *gl* у чакавским (= хрватским) императивним облицима *gl'è*, *gl'ète* [Васиљев 1913: 76]. За ову последњу групу имамо, међутим, и један несумњив прасловенски пример. ПЕТАР СКОК наводи основу на *i *ogľ као реконструисани лик именице *угаљ* (рус. *уголь*) [Skok 1973 III: 537, s. v. *ùgalj*], а слично је и код других аутора. А тај пример је несумњиви одраз преласка гласовне групе *gli/*gl'i у *gl^¾i/*gl^¾ъ, после јотовања: *gl'i/gl'ь*, што значи да именицу треба наводити у позном прасловенском лику *ogľ. И развој ове гласовне групе потврђује наше тумачење генезе прасловенских гласовних група *kti, *gti, *chti, које смо овим чланком образложили.

3.3. На разноврсне српске ликове прасловенске именице *d̥kti Белић се не осврће, али саму именицу (*d̥k̥t̥i) помиње међу „примерима у којима се находи *kt*, *gt* и *ht*“, закључивши „да се ово силно умекшавање *k*, *g* и *h* преко полумекога *t* вршило једино пред самогласницима реда *i* (*ь*, *i*). То би показивало да су сугласници бивали неједнако умекшавани пред самогласницима реда *i* и реда *e*: пред првим знатно више него пред другим“ [Белић 1921: 226; Белић VII: 220]. Белић не помиње зависне падеже именице *d̥kti (ген. *d̥ktere, дат. *d̥kteri, ак. *d̥kterъ итд.), у којима се гласовна група *kt* нашла испред *e*, али је сигурно претпостављао да се

у њима рефлекс јотовања развио по аналогији с номинативом једнине, у процесу уједначавања основе.

Разноврсне српске ликове прасловенске именице *dъkti ПЕТАР СКОК је покушао да објасни „promjenom teške konsonantske grupe *dć*, која је nastala gubitkom poluglasa [...], u *kć > hć > šć > ċ*”, а та промена је „nastala djelovanjem zakona asimilacije i disimilacije u isto vrijeme: *dtś > ttś > gtś > ktś > htś > štś > tś*” [Skok 1972 II: 71, s. v. kći].

Концепција о истовременом деловању асимилације и дисимилације и извођење не само свих српских него и хрватских (= чакавских) и кајковских, односно словеначких ликова једних од других – само су последица погрешне научне парадигме. Зато ћемо ми размотрити само лик *khu* (дат. *khepu*, ак. *khep*) у српском језику, који је настао на следећи начин: *dъkti > *dъkti^{*i} > *dъkći. После губљења полугласника у слабом положају група од два експлозивна сугласника се упростила на начин који је Белић тачно описао: редукција првог сугласника након губљења његове експлозије. Дакле: *dъkći > *dkći > *tkći > kći.

Чување гласовне групе *kt (тј. *ktś = kh*) у облицима именице *khu* у српским дијалектима (и књижевном језику) – а слично је стање и у словеначком језику (*hči*) – за наше тумачење има значај крунског доказа. Али оно мора бити објашњено: зашто се само у облицима ове именице чува неупрошћена гласовна група *kći < *(dъ)ktsi*, а не чува се у инфинитивима типа *peći < *(pe)ktsi*, *moći < *(mo)gtsi* и облицима именица типа *noć < *(no)ktsъ*, *moć < *(mo)gtsъ*? Наш одговор на ово питање гласи: само је именица *dъkti испред гласовне групе *kti имала високи вокал задњег реда *ū > њ, који је спречио упрошћавање *kt, и то само у неким српским говорима и у словеначком дијалекту. Ово тумачење је потпуно прихватљиво: вокал *ū је раздвајао експлозију сугласника *k* од експлозије сугласника (односно компоненте африкате) *t* и тако спречио редукцију *k*. Али је прогресивни утицај вокала *ū, тј. утицај на *k* у наредном слогу, био релативно слаб, па се *k* и сачувало само у неким говорима. Аналоган случај имамо са фонетским условима за трећу палатализацију: вокал *ū (и *ů) спречавао је промену задњонепчаног сугласника. Разлика је само у томе што је регресивно деловање вокала *ū, тј. деловање на *k* (и *g*, *ch*) у истом слогу, било снажније, па се и остваривало на општесловенском плану (осим случајева кад је аналогија реметила фонетске резултате).

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1921: А. Белић. *Српскохрватске гласовне групе -jt-, -jd- и прасловенско -kti-, gti- и hti*. – *Јужнословенски филолог*, Београд, 1921, књ. II, св. 3–4, с. 217–226.
- Белић VII: *Изабрана дела* Александра Белића. Седми том. *Историја српског језика*: Студије, расправе, критике. [Београд, 1999].
- Бошковић 1968: Радосав Бошковић. *Основи упоредне граматике словенских језика*. I. *Фонетика*. Београд, 1968.
- Васильев 1913: Леонидъ Васильевъ. *Объ одномъ случаѣ смягченнаго звука п въ обще-славянскомъ языкѣ, явившагося не посредствомъ слѣдующаго за нимъ древняго*

- j.* – Рускіи филологическіи вѣстникъ, Варшава, 1913, № 3, т. LXX (вып. 1-ый), с. 71–76 [прве арапске пагинације].
- Daničić 1867: *h i ħ u istoriji slovenskih jezika*. Čitao u sjednici historičko-filologičkoga razreda jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 10 srpnja 1867 pravi član Gjuro Daničić. – **Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga I.** U Zagrebu 1867, с. 106–123.
- Ильинский 1916: Г. А. Ильинскій. *Праславнская грамматика*. Нѣжинъ, 1916.
- Маројевић 2000: Радмило Маројевић. *Старославенске студије*. Београд–Крагујевац, 2000.
- Skok 1972 II: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga druga: K – Poni¹. Zagreb, 1972.
- Skok 1973 III: Petar Skok. *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Knjiga treća: Poni² – Ž. Zagreb, 1973.

Радмило Мароевич

ВКЛАД СЕРБСКИХ УЧЕНИХ В ОБЪЯСНЕНИЕ СУДЬБЫ ПРАСЛАВЯНСКИХ
ЗВУКОВЫХ ГРУПП *kti, *gti, *xti

Резюме

В настоящей статье рассматривается учение Дж. Даничича и А. Белича о судьбе звуковых групп *ktī/*ktĭ, *gtī/*gtĭ, *xtī в праславянском языке и обосновывается новое толкование развития указанных звуковых групп и новое толкование фонетических процессов, которые привели к возникновению формы *khi* в сербском языке.

СЛОВЕНСКА МИСАО У СРПСКОЈ КЊИЖЕВНОСТИ МОДЕРНЕ

У раду се истражује присуство словенске идеје у епохи српске модерне и њена корелација са јужнословенском и националном идејом. Иако је процес трансформације и модернизације националне књижевности означен појмом „европеизациј“ био углавном окренут западноевропским културном моделу и књижевним узорима, словенска идеја је у различитим облицима остала присутна у културном и уметничком животу српског народа с почетка 20. века.

Кључне речи: српска модерна, неославизам, панславизам, славенофилство, југословенска идеја, словенске и јужнословенске књижевности

Исцрпније истраживање присуства словенске идеје у српској књижевној модерни, у први мах може деловати изненађујуће, чак и исфорсирано. Неке друге тенденције и процеси, несумњиво, снажније су обележили духовне, идејне и уметничке токове националне књижевности с почетка 20. столећа. Процес европеизације, који је подразумевао угледање на културне моделе и књижевне узоре развијених западноевропских култура и посредством *Српског књижевног гласника* и његових утицајних уредника Богдана Поповића и Јована Скерлића био пропагиран у српском књижевном и културном животу, представљао је несумњиво једну од суштинских одредница српске модерне. Наглашавање националног, друго је битно својство и колико противтежа, толико и регулатив модернизацијских процеса и аналогно је оним у књижевностима земаља у окружењу (Бугарској, Хрватској, Словенији, Румунији). Јужнословенска, односно југословенска идеја је трећа карактеристична одредница епохе српске модерне и вишеструко је у вези са словенском идејом. У досадашњим истраживањима тежишне су биле прве три одреднице, док је словенска мисао остала некако скрајнута. Да ли оправдано или не?

Наиме, српски модернисти, прихватајући идеје и схватања савремених западноевропских култура и раскидајући са статичким принципима патријархалне културе, нису неопозиво раскидали са националном духовном и књижевном традицијом, па ни са јужнословенском (југословенском) и свесловенском идејом. Као и национална, и југословенска и словенска идеја су добијале нове форме и облике и међусобно биле у динамичном односу прожимања и преиспитивања, конвергенције и дивергенције. Не само као доминатнија већ и као успешно реализована стварањем заједничке државе после Првог светског рата, југословенска идеја је с правом била више и чешће истраживана. То је био случај и када се тежило њеној афирмацији као и онда када су се у тој идеји и њеним поборницима откривале разлике и несагласја, указивало на различитост културних традиција, верских разлика и политичких пројеката. Словенска идеја је у време модерне имала ужи дијапазон деловања, била је лишена политичких и државних претензија, али је акцентовала сличности у духов-

ним и културним традицијама и указивала на актуелна прожимања. То је била битна разлика у односу на југословенску, односно јужнословенску идеју.

Јужнословенска идеја за разлику од *словенске /свесловенске/* поред осећања словенског заједништва и залагања за што интензивније облике културне и економске сарадње, имала је за циљ национално ослобођење и уједињење јужнословенских народа. До Првог светског рата биле су успостављене блиске културне везе између балканских Словена (Срба, Хрвата, Бугара, Словенаца). Само током две године између 1904. и 1906. одржана су четири словенска скупа у Загребу, Софији и Београду, бројне изложбе, концерти, песничке вечери, позоришне представе.

Словенска идеја, која се почетком 20. века појављује под нешто измењеним именом – *неославизам* претпостављала је шири, неформалнији облик словенске сарадње, заједништва и солидарности. Неославизам је био нека врста пандана панславистичким, односно славенофилским идејама 19. века, али са другачијим усмерењем, тежњама и деловањем. Прагматичнији, утемељен на принципима реалног и могућег у датим околностима овај покрет је био лишен било какве примисли о политичком уједињењу и стварању велике словенске државе.

Неославизам као облик „културне, интелектуалне и економске заједнице“ заступао је Карел Крамарж, чешки посланик у аустро-угарском парламенту и као легитимне и ефикасне видове сарадње сматрао „савезе научних, уметничких, гимнастичких удружења, размену књижевних производа, оснивање банака, приређивање изложби“.¹

Неославистичкој идеји у Србији нов полет су дали свесловенски скупови одржани у Прагу (1908) и Петрограду (1909). Јован Скерлић и Коста Кумануди су се не само осврнули на те скупове већ су их они подстакли да се неославизмом више позабаве и да га програмски дефинишу.

У чланку „Неославизам и југословенство“ у бечкој *Зори* Скерлић се посебно бавио дистинктивним одређењем појмова неославизам и панславизам, односно словенофилство, сматрајући ове потоње анахроним и непримереним духу новог времена: „Први панслависти су проповедали расинску солидарност свију словенских племена, тврдили да ће словенски ум просветити и обновити свет и да ће свежи и млади Словени заменити на позорници историје уморне и остареле Латине и Германе. Сав тај први панславизам био је у основу своје једна романтичарска теорија, без реалне подлоге и без услова за живот... Славенофилство је било израз православног словенства, Руса у првом реду... Славенофили су проповедали: православље, самодржавије и сливање свију словенских река у руско море. Мање него романтични панславизам, брутално и назадно славенофилство је имало малог успеха“².

И Коста Кумануди је, под приметним утицајем Скерлића као националног идеолога, заступао слично мишљење у чланку „Неославизам“, објављеном, такође, у часопису *Зора*. За Куманудија је панславизам био тек „декламаторски израз узбуђене

¹ „Словенска идеја“ *Зора*, Беч, 1910, I, 2, стр. 60.

² *Зора*, Беч, 1910, I, 1, стр. 3.

маште и витешки излив песничке душе из доба фебруарске револуције 1848”, а назадно и затуцано славенофилство „неуспели покушај 60-тих и 70-тих година 19. века да се помоћу светог православља и свемоћног царског самодржавља под своје окриље прикупи и збратими цео словенски свет“.³

Неославизам Скерлић и Кумануди доживљавају као нову идеју примерену националним потребама и захтевима времена: „У наше дане иста идеја поново васкрсава, ево је опет у пуној светлости, али се једва опет може познати – толико је друкчији њен облик, и њен смисао и њен смер. Она је добила име неославизам као контраст застарелим, напуштеним и умрлим погледима у којима се некад манифестовала“⁴, писао је Кумануди. То промењено схватање Скерлић је још прецизније разјаснио: „Неославизам је одстриано сваку мисао о превласти ове или оне вере, овог или оног племена и као циљ поставио “ аутономију и федерацију свију равноправних племена словенских“⁵. То „федералистичко и демократско устројство“ Скерлић је сматрао и суштинском одликом „реалног схватања словенске солидарности“.

Оба аутора, дакле, трезвено приступају идеји неославизма, критички указују на њене границе, недоследности и недостатке (још је актуелан био руско-пољски спор, анексија Босне и Херцеговине нија наишла на адекватан одјек у словенским земаљама), па, као реалнију и актуелној друштвеној констелацији примеренију опцију, заговарају идеју југословенства.

За популарисање идеје словенског заједништва у Србији посебно су били заслужни њени високошколци (и они из Србије, као и из Војводине, Босне и Хрватске) који су студирали у Бечу, Прагу или Пешти и били у блиском контакту са студентима из других словенских земаља. Код оних који су долазили из Аустро-Угарске, али и оних из југоисточних крајева, расла је са свешћу о националној самобитности и спознаја о заједничким етничким, језичким и духовним коренима словенских народа. Посебно велики и значајан је био утицај Томаша Масарика, прашког професора и једног од главних идеолога словенства. На српске студенте из Босне и Херцеговине тај утицај је био готово пресудан. О томе у својим сећањима на студентске дане у Прагу убедљиво сведочи Перо Слијепчевић:

„Господин Масарик је међу нама стекао толики морални ауторитет да се с њим није могло мерити ништа на свету ...Између Анексије и светског рата, када је моја генерација била на високим школама, још су се мање истицале мисли Г. Масарика као баш његове. За петнаест година оне су дотад биле толико популарисане у нашој земљи, и провађане у дело, да су изгледале свачије. Пошавши с катедре, оне су се потопиле у народу и постале анонимне: највећа слава коју су могле дочекати...Народно просвећивање, соколство, трезвењаштво, страст за акцијом и мржња на фра-

³ *Зора*, Беч, 1910, I, 2, стр. 59.

⁴ Исто, стр. 60

⁵ *Зора*, Беч, 1910, I, 1, стр. 3.

зу, осорност према цркви уз потребу унутарње религије, свесловенска солидарност, смејање романтици – нема збора све те наше пароле биле су његове⁶.

Та „Масарикова духовна физиономија код прашких ђака“ није била само део њиховог идејног ангажмана и акционости већ је посредно утицала и на обликовање њихових књижевних и поетичких начела. Код најмлађе генерације српских модерних, пре свега оних из круга југословенске револуционарне омладине, идеји словенског заједништва била је придодата и национална идеја: „Па ипак, нећу рећи да нам је Г. Масарик испуњавао свима сву душу. Ми смо долазили из песмарице, од очева ускока, од планине и од мора, а нико нам није могао сасвим ишчупати романтику из главе. Чували смо је, сами од себе, у скровитим дубинама. Чак смо сачували веру отаца и у баћушку, и други трећи месец рата погледали смо се и снебивали: камо га већ?“⁷

Из тог особеног укрштаја националне и словенске идеје, у коме је не малог удела имала и експресионистичка /западњачка/ идеја месијанизма и титанизма, никако је специфични национални и социјални патос предратног песничког поколења и његова усхићеност идејом расног. Расно је било словенско и у митотворачком језику епохе, парадоксално, често супротстављано управо западњачком. Тако је и појава Масарикова представљала оличење младе и неистрошене снаге Словена који ће обновити свет и досегнути Истину: „Масарик нам се чинио као силни оклопник, сав у мрку гвожђу, соко из наше песмарице, само духовни“, онај који је “ успео да упије све сокове своје расе ...те да, како то већ Словен уме, крене против струје, противу тмуше и стихје... да обухвати у наручје оно опасно сунце ком је име Истина“⁸.

Тај митотворачки језик и идеја словенског расног посебно је дошла до израза у рецепцији Мештровићевих скулптура, а након Првог светског рата у Мицићевом зенитизму и његовом барабарогенију.

Наиме, у Мештровићевој пластици предратни револуционарни песнички нараштај, окупљен око Младе Босне, поред националих особености утемељених на етничком и расном, и на јужнословенској културној традицији („Иван Мештровић је национални умјетник, личност дубока, кроз коју проговара наша раса, душа, историја“⁹), откривао је и ширу словенску компоненту. То је посебно видљиво у приказу Венецијанске изложбе М. Видаковића где се Мештровићев Видовдански храм поставља као контраст словенске западњачкој уметности: „У тој вароши је сење лепоте, мозаичке свечаности и минуциозне украшености на коју леже умор времена, Мештровић, представник народа који се диже, нов свеж, снагом својих

⁶ „Г. Масарик и предратна омладина“, *Критички радови Пере Слијепчевића*, прир. Предраг Протић, Српска књижевна критика, књ 16, Матица српска, Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд, 1983, стр. 399.

⁷ Исто, стр. 400.

⁸ Исто, стр. 400.

⁹ Димитрије Митриновић „Иван Мештровић“, *Писци као критичари пре Првог светског рата*, књ. 12, прир. П. Палавистра, Матица српска, Институт за књижевност и уметност, Нови Сад – Београд, 1979, стр. 411.

мишица и понорном величином своје душе, свакако као заглушна лупа, као циновски хук раскида уморну хармонију брижно наслаганих боја и потамнелог злата... Голема громада Видовданског храма, чији је дрвени модел овде изложен, са свим својим голим пећинским површинама, са стотину својих љутих лава, са целом шумом немих каријатида, убија, уништава, сићушну дуждеву палату, где нема камена неизрецкана, где је сва фасада посута исплетеним орнаментима, а унутрашњи зидови покривени небројеним сликама славних поморских битака, срањује са земљом плашљиве, молећиве, звонике побожних и преживелих цркава¹⁰.

Ако се има у виду да је Видаковић овај приказ објавио 1914, када су политичке тензије на Балкану биле узуреле и када је у часопису *Дело* већ била објављена утицајна расправа Николаја Велимировића „Ниче и Достојевски“ у којој су метафорично говорећи, такође били противстављени Исток и Запад, може се видети како је словенска идеја добијала различите садржаје и облике и имала активног утицаја на формирање културног мњења. Наиме, у Велимировићевом раду тежиште је на Ничеу и Достојевском не као философима или метафизичарима већ као етичарима „као живим силама којима свет живи.“ Ниче, виђен као апостол Запада, а Достојевски Словена, означавали су два сукобљена пола оновременог света: „Борба у име Ничеово и у име Достојевскога већ се заподева. Но, одсутна, страховита борба има тек да дође. Дух свечовека и надчовека ићи ће пред војскама“.¹¹ У тој борби Велимировићу, као и већем делу младих модерниста, идеал свечовека постао је ближи, мада се граница није тако јасно и непорециво оцртавала. Ниче као дух индивидуализма и изнова откривене неспутане воље појединца био је и остао једно од нескривених духовних упоришта и српских као и западноевропских модерниста.

Идеју свечовека из традиције руске философске мисли, пре свега преко Соловјева и Достојевског, прихватили су Димитрије Митриновић и револуционарно песничко поколење Младе Босне. Месијанизам свог свечовека градио је Митриновић, како примећује П. Палавестра, на „дијалектичким противречностима између Ничеовог *натчовека* и *богочовека* Владимира Соловјева прокламујући принцип разграђености старе културе као покретачку енергију будућег света“¹².

Упутно је, можда, када је уопште реч о руском утицају на национални књижевни и културни живот, а преко њега и словенске идеје, сетити се суда Исидоре Секулић из 1912. године: „Кадгод се догоди какав крупнији, судбоноснији догађај код нас или у Русији, из нашег народа, једнодушно и елементарно, груне талас симпатије веровања и надања у велику словенску царевину. Док се, међутим, по хладном, методском испитивању, руски уплив на наш национални отпор своди на сасвим другу меру“¹³.

¹⁰ Милош Видаковић, „Изложба у Венецији“, *Књижевност Младе Босне*, књ. 2, прир. П. Палавестра, Срајево, 1965, стр. 150.

¹¹ Николај Велимировић, „Ниче и Достојевски“, *Критичка мисао философа и научника*, књ. 25, прир. Милан Радуловић, Матица српска, Институт за књижевност и уметност, Нови Сад -Београд, 1995, стр. 363.

¹² Предраг Палавестра, „Песничка утопија Душана Срезојевића“, *Критика и авангарда у модерној српској књижевности*, Београд, 1979, стр. 187.

¹³ Исидора Секулић, „Културни национализам“, *Сабрана дела*, књ. 12, Нови Сад, 1964, стр. 121.

Несумњиво је да су анексија Босне и Херцеговине и потом Балкански и Први светски рат представљали прекретничке политичке догађаје који су изнова актуелизовали тај механизам и у националним оквирима постулирали словенску идеју. Најзначајнију улогу у њеном популарисању и ширењу имала су књижевна гласила и клубови високошколаца као и југословенски оријентисана национална културна елита (Божа Марковић, Јован Цвијић, Стојан Новаковић) која је стајала на челу најважнијих образовних и културних институција. Словенска удружења и клубови који су постојали у Москви, Петрограду, Одеси, Прагу, Бечу, Љубљани, Загребу, Софији имали су своје бројне поборнике и у Београду. Свесловенске прославе и свечаности, изложбе, словенске вечери и беседе, соколски слетови били су само неки од бројних облика афирмације словенске идеје и јачања међусловенских веза на српском културном простору.

Ипак, часописи младих постали су главни расадници словенске и јужнословенске идеје. Посебно истакнуто место међу њима имали су *Словенски југ* и бечка *Зора*.

У програмском тексту „Реалност наше идеје“ уредништво *Словенског југа* је назначило свој концепт словенства и направило отклон од „наивног поетског доба“ покрета и његова „некадашњег романтизма“. Приврженост идеји словенског певезивања и сарадње требало је реализовати средствима примеренијим актуелном тренутку и констелацији политичких снага: „Ми смо генерација сита немоћних декларација о Великосрпству, Великохрватству, Великој Бугарској и Великој Словеначкој. Ми видимо поједине људе и странке у њиховим земљама како се заносе тим идејама, где у време навале 80 милиона Немаца на Исток, са народима економски слабирим, неписменим, малобројним, хоће да оснивају царства краткотрајне, сумњиве вредности, Звонимира, Симеуна, Душана. Ми се боримо против тога – и ми смо фантасте, идеолози, људи који иду за утопијама, а ти људи су реални и практични“¹⁴.

Покренут као гласило Клуба великошколске радикалане омладине, лист је наставио своје излагање као орган грађанског клуба и читаонице „Словенски југ“. Као његов претеча на јужнословенском простору може се сматрати словеначки *Југ* (1901) који је излазио у Бечу и чији је уредник био Фрањо Дерганц.

Упоредо са политичким и културним збивањима у јужнословенским земљама, праћена су и она у другим словенским земљама. У читаоници клуба могли су се наћи различити словенски листови и часописи, а и сам *Словенски југ* је редовно слан и дистрибуиран у бројне словенске центре. О наглашеној словенској оријентацији часописа говори и податак да су у њему више од домаћих били објављивани словенски, посебно, у сагласју са именом, јужнословенски писци: Иван Вазов, Кирил Христов, Елин Пелин, Пенчо Славјеков, Отон Жупанчич, Иван Цанкар, Драгутин Кете, Антон Ашкерц, Владимир Назор, Драгутин Домјанић, Љуба Визнер, Јосип Козарац, Јанко Лесковар, Рикардо Николић...

Слично као и *Словенски југ* и бечка *Зора* је словенској претпоставила југословенску идеју, тј. програмски се залагала за ослобођење и уједињење јужносло-

¹⁴ „Реалност наше идеје“, *Словенски југ*, 1910, VII, 1, стр. 1.

венских народа, пре свега Срба, Хрвата и Словенаца. Основан као орган Српског академског друштва „Зора“ 1910, овај часопис је већ 1912. године постао гласило словеначке, хрватске и српске национално-радикалне омладине и мења места свог излажења: Беч, Загреб, Карловци и Праг. Ипак, захваљујући сарадницима који су били прашки и бечки ђаци (попут Пере Слијепчевића и Луке Смодлаке) и словенска идеја је у овом часопису била веома добро прихваћена и пропагирана.

Међутим, упркос јаким настојањима да се почетком 20. века идеји словенства, словенске сарадње и узајамне солидарности поставе реални темељи и достижни циљеви, те да се уважи принцип равноправности и самобитности свих словенских народа, знало се склизнути на несигурно тло утопијских очекивања и унитаристичких захтева. Ту тенденцију потврђује и обновљена идеја о стварању заједничког словенског језика тзв. „словенског есперанта“ потекла од двојице чешких лингвиста. Приказ А. Фринта у часопису *Slovansky Prehled* тог пројекта универзалног словенског језика, био је повод да се на страницама карловачког *Бранковог кола* поведе жустра расправа. Један од полемичара здушно се залагао за заједнички словенски језик који би превасходно био коришћен „у знанственој литератури“, али би могао да функционише и као службени језик словенских народа, чиме би била унапређена њихова међусобна комуникација¹⁵. Његов опонент је био мишљења „да питање афинитета међу словенским народима не стоји у вези с питањем језичког јединства“ већ напротив „тежња за одржавањем свога индивидуализма, дабоме и језичког, основна је црта сваког културног народа, па и словенског“¹⁶.

Било је то сучељавање два различита концепта словенства. Први је био близак старијем интегралистичком и панславистичком концепту насталом у претходном веку, а други је сагласно прагматичном и индивидуалистичком духу новог времена пледирао за идеју словенског културног јединства. Отуда је у епохи српског модернизма тешко говорити о кохерентно сазданој и јасно профилисаној идеји словенства, односно, како се тада говорило – неославизма, о унисоном схватању идеје словенске солидарности, узајамности и братства, како је она била формулисана и програмски заступана. Ни код других словенских народа ситуација није била другачија. На то упућује и закључак Стефана Бопчева, истакнутог бугарског интелектуалца и великог поборника словенства, да не постоји јасан и издиференциран став „о самом изразу у којем би се могла практички исказати словенска мисао“. Напротив, и даље су била у оптицају „различита политичка, национална и општечовечанска или само културна становишта“¹⁷.

Један од њихових појавних или пратећих облика у Србији било је и интензивније превођење словенских писаца у књижевној периодици. У Нушићевој *Звезди* и *Бранковом колу* устаљују се рубрике или се доносе избори превода чешких, пољских, словачких или бугарских песника. Руски писци (пре свега Толстој, Чехов, Андрејев, Тургенев) су били веома добро заступљени, а поједини тематски бројеви

¹⁵ Славко, „Словенски есперанто“, *Бранково коло*, 1913, XIX,13, стр. 442–443.

¹⁶ М. С. „Словенски есперанто“, *Бранково коло*, 1913, XIX,10, стр. 375.

¹⁷ „Словенска идеја“, *Зора*, 1910, I, 8, стр. 346.

Босанске виле и *Звезде* Ј. Веселиновића били су посвећени Пушкину и Љермонтову. И *Српски књижевни гласник*, иако више окренут француској књижевности, поред руске, објавио је већи број превода из пољске, чешке и бугарске књижевности.

Да резимирамо: у основи „неославистичка“ идеја је представљала модификовану идеју „словенске узајамности“. Та идеја више није имала политичку конотацију нити за циљ стварање посебног словенског духовног и културног ентитета, али је поседовала свест о заједничким духовним и језичким коренима, те културној традицији и указивала на елементе који су повезивали и били подстицајни. Иако уједно обима и слабијег замаха од панславистичке и славенофилске идеје, неославизам је био потврда остварене националне самосвести и зрелости српске књижевности почетком 20. века.

Весна Матович

СЛАВЯНСКАЯ ИДЕЯ В СЕРБСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ МОДЕРНИЗМА

Резюме

Славянская идея в эпоху сербского модернизма появляется под названием „неославизм“ и тесно связана с национальной и югославской идеей. Она частично наследовала некоторые элементы панславистического и славянофильского движений XIX века, но при этом значительно отличается от них. Она прагматична и более свободна от романтических ожиданий и утопических надежд. В отличие от югославской идеи, имевшей ярко выраженную политическую окраску и подразумевавшей освобождение и объединение южнославянских народов, неославизм был направлен на осознание общих духовных и языковых корней и подчеркивал близость культурного наследия славянских народов, а особенно культивировал идею взаимного сотрудничества и солидарности. Будучи менее масштабным и интенсивным, чем панславистическая и славянофильская идеи, неославизм доказывал национальное самосознание и зрелость сербской литературы начала XX века.

ПУШКИН И НАШИ ЗНАМЕНИТИ ЉУДИ – ВЛАДИСЛАВИЋ, ОРФЕЛИН, ЗОРИЋ И МИЛОРАДОВИЋ

Циљ овог рада је да осветли место знаменитих Срба – Саве Владиславића, Захарије Орфелина, Симеона Зорића и Михаила Милорадовића – у животу и делу Александра Пушкина. Проблематици приступамо са историографске, културолошке и социографске тачке гледишта. Притом полазимо од кратких историографско-социографских портрета наведених посленика српског порекла, користећи се старијим али и новијим изворима, да бисмо затим прешли на истраживање њихове везе са великим руским писцем.

Кључне речи: Пушкин, Владиславић-Рагузински, Орфелин, Зорић, М. Милорадовић

Промишљање теме из наслова неминовно води промишљању српско-руских и руско-српских веза и односа кроз историју. Добро је познато да се ове везе могу пратити од пријема хришћанства до данас. О њима постоје многа сведочанства. Међу најраније сачуваним то су, на пример, фреске српских светитеља Саве, Симеона и кнеза Лазара у Архангелској саборној цркви московског Кремља. За увод у експликацију насловне теме од значаја су претензије руских царева – Ивана IV Васиљевића (Грозног), и још више Петра Великог – да буду предводници православља, па и целокупног хришћанства уопште. Познато је да се управо Петар Велики налази на исходишту тзв. „балканског правца руске спољне политике“, оног усмерења које, пролазећи кроз различите епохе, околности, стадијуме и мене, истрајава до данас.

Петар I се године 1711, ради подршке у борби против Турака (тзв. Прутски поход), обратио једним манифестом балканским хришћанима, међу њима становништву Црне Горе, Херцеговине и Војне Границе. У том прогласу је, између осталог, писао:

„Због тога вам у ово од Бога послано време приличи да древну своју славу обновите, сјединивши се с Нашим снагама и заједно се с Нама подигавши да војујете против непријатеља, за веру и отечество, за част и славу вашу, за слободу и независност вашу и ваших потомака. А ако се ко од вас у овом праведном рату потруди, тај ће пре свега од Бога добити свако благо уздарје, а од Нас милост и награду, и сваки ће по заслугама и жељама бити награђен привилегијама Нашим. Јер Ми себи друге славе не желимо сем да тамошње хришћанске народе од поганске тираније ослободимо, православне цркве поново да украсимо и животворни крст да узвисимо. И тако, ако се будемо заједно, свако по својим могућностима, за веру трудили и борили, име Христово ће се прославити још више, а погани, Мухамедови следбеници, биће прогнани у старо њихово отечество, у песак и степе арапске.“¹

¹ Цит. по: Захарија Орфелин: *Петар Велики*, књ. II. Савремена језичка верзија др Д. Богдановића. Београд, 1970, с. 33.

Петар је овако поступио на предлог Саве Владиславића-Рагузинског, за кога се с правом претпоставља да је писао ову грамату, бирајући капетана Ивана Лукачевића као емисара који ће је предати владици Данилу. Иван је пак за водича придобио Михаила Милорадовића, трговца стоком који ће доцније бити произведен у пуковника руске војске. Овај догађај био је од далекосежног значаја за развој јужнословенских веза у XVIII веку.² Мада се тадашњи устанак Црногораца против турске војске завршио поразом – култ Његовог Царског Величанства Петра Великог био је створен, и отада је у народу само учвршћиван, посебно од стране народних певача:

А сада те, Боже, мољу,
 Ти исполни нашу вољу,
 За Велико Име Твоје:
 Ђаволи се Тебе боје
 А камоли неће Турци,
 Који ходет како вуци.
 Пошљи, Боже, силна ветра
 Да довијет Царја Петра
 Константину равном Пољу.
 Допусти Му Твоју вољу
 И по суху и по мору,
 Ослободи Свету Гору,
 И по Гори монастире
 И остале све пастире. (...) Итд.³

Толико о глобалним руско-јужнословенским односима у XVIII веку. Даље је наше интересовање усмерено на неке истакнуте Србе који су привукли пажњу Александра Сергејевича Пушкина.

1.

Најпре ћемо о већ поменутом Петровом сараднику који је у руској историји познат као **Сава Лукић Владиславић-Рагузински**, (Фоча 25.I 1668–10.VI 1738, Матокса, код Санкт-Петербурга).⁴ Свакако најзначајнији за неговање успомене на

² О Русији и Србима у XVIII веку постоји обимна литература. Она је садржана у таквим студијама као што су: R[adovan] L[alić]: *Sovjetsko-jugoslavenski odnosi*. Enciklopedija Jugoslavije, t. 7. Zagreb, MCLXVIII, s. 460–480; Витомир Вулетић: *Улога Русије у културном и националном развоју Срба у XVIII и XIX веку (1978)*, у књ.: У руско-српском књижевноисторијском простору, Београд, 2006, с. 7–34; И. И. Лещиловская: *Сербский народ и Россия в XVIII веке*. Санкт-Петербург, 2006.

³ Захарија Орфелин: Исто, с. 96.

⁴ Зaslуге за утврђивање тачног датума Савиног рођења припадају нашем савременом истраживачу Душану Синдику. (Вид. његове текстове: *Прилог биографији Саве Владиславића*. „Сентандрејски зборник“ 3, 1997, с. 163–172; исти: *Владиславић-Рагузински Сава*, у: *Српски биографски речник*, том 2. Главни

овог просветитељски универзалног делатеља је наш познати књижевник Јован Дучић, и сам изданак из Савине лозе. Његов седмогодишњи истраживачки рад на реконструкцији Савиног животописа успешно је крунисан публикавањем историографске монографије (1942),⁵ књиге која нам и данас служи као извор и полазиште сазнања.

У најкраћем, Сава Владиславић је дете херцеговачког краја, завичаја из кога воде порекло Немањићи и многи други знаменити Срби: Св. Василије Тврдошки и Острошки (са којим је пријатељевао његов отац Лука), Руђер Бошковић (пока-толичен у Дубровнику), затим отац Николе Тесле, па Јован Дучић...⁶ Пореклом из властелинске породице, прогањане од стране потурчењака Ченгића, Сава је стекао одлично образовање – не зна се тачно у којој школи / школама, али се претпоставља да се образовао и у Дубровнику (у коме су Владиславићи имали породичне поседе, па и у Италији. Сећање на њега било је још свеже када га је Орфелин у својој монографији о Петру прецизно окарактерисао као „човека окретног и проицљивог“, природно обдареног убедљивом речитошћу. Био је то, очигледно, човек необичне енергије, свестрано талентован поседник универзалних знања и вештина. Речено данашњом терминологијом „ренесансни тип“. Тешко се одлучити шта је код њега било примарно. У познавању језика беше прави полиглота: владао је латинским, италијанским, грчким, руским и турским, а у току свога службобања у Пекингу

уредник Чедомир Попов. Нови Сад, 2006, с. 250. Наиме, досадашњи извори, и наши и руски, одређивали су годину његовог рођења само приближно. (Упор. код Јована Дучића: „Рођен канда 1664. године“, у: *Један Србин на двору Петра Великог и Катарине I: Гроф Сава Владиславић*. Београд-Питебург 1942, с. 80, што се не слаже са исказима венецијанских сведока Савине друге супруге Вирђиније о томе да је гроф Сава познат по имену и гласу, умро кад је имао 85 година живота и више, односно у скоро 90-ој години“. Ј. Дучић, исто, с. 340а, 346–347).

⁵ наведеног следи да је 2008. година *двоструко јубиларна* за Саву Владиславића: у њој се навршава *340 година од дана његовог рођења и 270 година од дана смрти*. Ради обележавања ових годишњица и подизања споменика „једном од највећих Срба XVIII столећа“ (Дучићев исказ) Културни центар „Карловачка уметничка радионица“ је у сарадњи са општином Сремски Карловци 19. децембра 2007. године формирао Организациони одбор. Њега чине: Драган Аврамов, председник; Богдан Косановић, потпредседник; Жарко Димић, секретар; Милена Тепавчевић, извршни секретар. Захваљујући залагању Милене Тепавчевић, професора руског језика из Новог Сада, успостављен је контакт са руским партнером – Фондом социјалних и културних програма „Школа успеха“ из Санкт-Петербурга, на челу са госпођом Аном Василевном Зорином. У плану је обнављање надгробне плоче Владиславића погребених у Благовештенској цркви Лавре Александра Невског. На изради споменика Сави Владиславићу започео је рад Ђорђе Лазич-Њапша. Предвиђено је да истоветни споменици буду откривени у Сремским Карловцима и Санкт-Петербургу, по свој прилици и у Савином завичају (на тргу у Гацком; разговори о овоме су у току). У обележавању јубилеја ће свакако бити укључени Република Српска и Црна Гора. У плану је и одржавање једног научног симпозијума посвећеног овом заслужном мужу.

⁶ Вид. фусноту 4.

⁶ Узред, од пралозе Владиславића су и Вукомановићи. Прота Радислав, који је доживео дубоку старост (96 година) да би испунио Дучићево завештање да у новоподигнутој требињској Грачаници служи службу Божију, испративши земне остатке песникове, сведочио је да је на гробу његовог деде уклесано „Њеко Вукомановић-Владиславић“ (Вид. књ. *Протојереј-ставрофор Радислав Вукомановић 1908–2004*. Приредио неђо Шиповац. Гацко, 2002, с. 20). Гранање лозе је по правилу тешко пратити, будући да су у старини од патронима настајала презимена. О томе говори, нпр., и породично стабло лозе Поповића, чију рукописну копију поседујемо.

могао је понешто научити и кинески. Знао је добро класичну и италијанску књижевност.

Вешто је владао пером. Притом не само што је учествовао у састављању дипломатске преписке и формулисању дипломатских споразума, већ је иза себе оставио и два преведена дела, као и рукопис мемоара о боравку у Кини. Значајан је његов превод историјског дела дубровачког опата Мавра Орбинија *Краљевство Словена* (*Regno degli slavi*, Pesaro 1601), у скраћеном облику објављен у Санкт-Петербургу 1722. године, на лични захтев Петра Великог.⁷

Сава је, исто тако са италијанског, превео и књигу *Савети мудрости, или зборник Соломонових сентенци* („Советы премудрости, или Собрание определенных Соломоновых“). Међутим, ово дело, посвећено Петру I, није угледало свет.

Сави нису биле стране ни друге уметности. Напротив. Забележено је, такође, да се он на весељима вешто користио свиралом. На молбу и препоруку цареви куповао је у Венецији и Риму уметничко благо – првенствено статуе, скулптуре и бисте – да би га затим бродовима слао у руску престоницу. Тако је, нпр., успео да после дугих преговора, у замену за мошти Св. Бригите, откупи познату античку статуу Тавричевске Венере, која се данас чува у музеју Ермитаж.

За нас је значајна његова стална подршка цркви и народном просвећивању Срба. Оно што му верски нетолерантна Дубровачка република, и поред интервенције Петра Великог, није дозволила – да на своме имању сагради црквицу и гробницу за остарелу мајку – успело му је доцније у далеком Сибиру 1728. године, када је на граници Русије и Кине подигао утврђени град Тројицосавск, а у њему храм посвећен Св. Сави Српском.⁸ Даривао је многе српске манастире и цркве – у Херцег Новом, Житомислићу, Пиви, Боки Которској... Може се лако претпоставити да је Сава Владиславић био упознат са слањем руских учитеља у српску Војводину. О околностима боравка Василија, првог руског учитеља у Сремским Карловцима (од 1709. до 1713. године), зна се мало. Али, усрдна молба митрополита Мојсија Петровића цару Петру Великом, она која је резултирала слањем Максима Суворова, засигурно није могла проћи без знања царевог саветника Саве Рагузинског, као и без његове подршке. Све ово, и много тога другог, показује потпуну неоснованост својатања Саве Владиславића као тобожњег Хрвата, или бар протагонисте хрватске културе.⁹

⁷ *Книга историография початия имене, славы, и разищрения народа славянского. (...) Преведена со италианского на российской язык и напечатана повелением и во время счастливаго владения Петра Великаго (...), в Санктпетербургской типографии, 1722 году.* У том преводу је ово, од римског папе проскирибовано дело, читано на словенском југу. Библиотеца Сремскокарловачке гимназије некад је поседовала један овакав примерак из кога су се о словенском заједништву и зближавању словенских народа училе многе генерације наших и страних слависта. Он је негде бесповратно отуђен. Зато је било дирљиво сада се послужити једним сачуваним примерком из библиотеке Саве Текелије, који се чува у Библиотеци Матице српске у Новом Саду. Тек 1968. године добили смо наш први превод *Краљевства Словена*, са великим скраћењем текста.

⁸ Јован Дучић: нав. дело, с. 328,

⁹ Вид. Magdalena Medarić: *Odjeci hrvatske kulture u djelu A. S. Puškina*. „Књижевна смotra“, Zagreb 1999, бр. 112–113, с. 35–44.

Судбина је хтела да Савине кумулативне делатности у служби руског двора достигну зенит у дуготрајној дипломатској мисији у Пекингу, у коју га је послала Јекатерина I. Формално је требало обавестити кинеског цара о променама на руском двору (тј. о Петровој смрти), али су главни циљеви похода руске делегације били: преговарање о правном дефинисању руско-кинеске границе и постизање трговинских споразума. Извори сведоче да су преговори били исцрпљујући (са укупно 40 конференција и 20 планова споразума), те да су вођени не само у кинеској престоници, већ и на самој граници. Сава је том приликом показао велику енергију и умешност – делујући путем убеђивања, обећавајући каткад нераскидив мир, каткад пак претећи и силом, понекад се служећи и митом.¹⁰ Тако је наш сународник заслужан за израду карти простране, ваљда најдуже копнене границе на свету, која је била непромењена читав век, све до стварања независне Монголије, али је добрим делом и данас важећа. У сарадњи са капетаном Берингом, он је израдио и географске карте Сибира, тако да ће упознавање Камчатке убрзо довести до открића тзв. Руске Америке, тј. Аљаске (1741).

Међутим, могло би се рећи да је Јекатерина I само наследила Петрову дипломастију. Што се бар Саве Владиславића Рагузинског тиче – он је незамислив без Петра. Његов комплексни дух најбоље је дошао до изражаја управо у сарадњи са Петром – од 1703. године па до краја Петровог живота. Фигуративно: то је однос *искре* и *камена*.¹¹ Сем привилегованог трговца и мануфактуристе, Сава је био и царев финансијски агент, бродоградитељ, конфидент, тајни саветник, војни аналитичар – како бисмо то данас рекли, затим курир, дипломата у поверљивим мисијама (у Ватикану, Венецији, Дубровнику, Турској, итд.). Зато је овај херцеговачки властелин, римски патрициј, дубровачки и руски гроф богато награђиван – привилегијама, имањима, дворцима, царевим кумством, гробницом поред царске крипте...

Читав један век дели Александра Сергејевича Пушкина, тог „Адама руске књижевности“, од епохе Петра Великог, дакле и Саве Владиславића. Слично Владиславићу, само у другачијим околностима, и Пушкин је фасциниран форматом Петрове личности, мада она за њега редовно није једнозначна. Идеологему Петра Великог можемо пратити од програмске песме *Станце* („Стансы“, 1826), преко поема *Полтава* (1828) и *Бронзани коњаник* („Медный всадник“, 1833) недовршених прозних остварења *Арапин Петра Великог* („Арап Петра Великог“, 1829–1830) и исписаног конспекта *Историје Петра* („История Петра“, 1835–1836), завршно са стиховима *Гозба Петра I* („Пир Петра Первого“, 1835).

Пушкиново интересовање за своје порекло, његово проучавање живота својих предака неумитно га је, такође, водило ка епоси Петра Великог и Саве Владиславића. Своја сазнања најпре је преточио у песму *Моје родословље* („Моя родословная“, 1930). Овде, као и у песмама *Јурјеву* („Юрьеву“, 1820) и *Јазикову* („К Языкову“, 1824), али и у сачуваном почетку конспекта аутобиографије („Начало

¹⁰ За овај дипломатски подвиг награђен је чином тајног саветника и орденом Александра Невског, учврстивши се тако као један од оснивача модерне руске дипломатије.

¹¹ Име *Сава* је пореклом из арап. и значи *старац*, у цркв. терминологији – монах послушник, односно послужник. *Петар* грч. = стена, камени масив, камен.

автобиографии“, 1834) он износи сазнање да су његови преци по оцу Пушкини-Мусини, старог племићког порекла, угледног рода, али да су, највише због бунтовништва, падали све ниже. У *Post scriptumi* песме *Моје родословје* он овако одговара на Булгаринове сплетке које је, иначе, морао разјаснити и министру полиције Бенкендорфу:

„Решил Фиглярин, сидя дома,
Что черный дед мой Ганнибал
Был куплен за бутылку рома
И в руки шкиперу попал.

Сей шкипер был тот шкипер славный,
Кем наша двигнулась земля,
Кто придал мощно бег державный
Рулю родного корабля.
Сей шкипер деду был доступен.
И сходно купленный арап
Возрос, усерден, неподкуплен,
Царю наперсник, а не раб.

На српском, у преводу Н. Бертолина:

Вольом Булазиновог ума,
За мога деду Ханибала,
(Иначе Црнца), боцу рума
Морнарчина је нека дала.
Тај морнар је био капетан
Што земљи даде полет нови,
И отад брод наш неометан,
Морима освојеним плови.

Арапин, купљен бамбадава,
Стекавши доброг господара,
Растао је ко верност права,
Ко миљеник а не роб цара.

Дакле, Пушкин је родослов своје мајке с правом сматрао занимљивим:

„Дед ее был негр, сын владетельного князька. Русский посланик в Константинополе как-то достал его из сераля, где содержался он аманатом, и отослал его Петру Первому вместе с двумя другими арапчатами“.¹⁴

У преводу на српски:

И был отец он Ганнибала,
Пред кем средь чесменских пучин
Громада кораблей вспылала,
И пал впервые Наварин.

Решил Фиглярин вдохновенный:
Я во дворянстве мещанин,
Что ж он в семье своей почтенной?
Он? Он в Мещанской дворянин.¹²

Он беше отац Ханибала
Пре којим је, кад пожар снађе
У заливу крај чешме лађе,
Утврда наваринска пала.
Рече Булазин за ме јасно:
Грађанин сам племству своме.
А он је у свом роду часном
Племићу грађанском, дабоме.¹³

¹² Сви цитати из Пушкинових дела на руском су према издању А. С. Пушкин: *Полное собрание сочинений в 10-ти томах*. Изд. 3. Москва, изд. АН СССР, 1962–1966.

¹³ Цитати из превода Пушкинових дела на српском према: *Сабрана дела Александра Пушкина у 8 књига*. Београд, 1972.

¹⁴ *Начало автобиографии*, с. 78, у: А. С. Пушкин: *Полное собрание сочинений в 10-ти томах*, изд. III, т. VIII, Москва, 1965.

„Њен деда беше Црнац, син владајућег кнеза. Руски послник у Константинопољу га је некако извукао из тамнице, где је држан као талац, и послао га је Петру I, заједно са друга два Арапчића“.

Овај Пушкинов прадеда (по мајци) је пореклом или из Етиопије (како се раније мислило), или из садашњег Камеруна (а некадашњег Судана), како то доказују новији извори. Рођен је највероватније 1696. године у месту Логону (или Лагану), да би као осмогодишњи дечак био заробљен и допремљен на пијацу робова у Константинопољ. Пушкин у својој аутобиографији није био сасвим прецизан. Наиме, тачно је да је тадашњи руски послник Петар Андрејевич Толстој (узгред, чукундеда чувеног писца Лава Николајевича), знао за децу о којој је реч, као и за помодне обичаје тадашњих европских дворова да своју живописност увеличају држањем младих црначких пажева, али је ову „Арапчад“ откупио Сава Владиславић, који их је (1705. или 1706. године) поклатио цару Петру.¹⁵ Једном од њих је било суђено да постане Петров миљеник и усвојеник. Наиме, цар га је покрстио у православље, преименовавши га од Ибрахима у Абрама, дао му очево име по себи, а презиме по славном картагинском војсковођи Ханибалу. Као царев љубимац, Абрам се школовао за војног инжињера у Француској, учествовао је у рату против Шпаније, да би по повратку у Петербург каријеру остваривао у руској војсци. Једно време је био предавач математике и цртања у провинцијској техничкој школи. Недуго после Петрове смрти прогнан је у Сибир, али га је одатле спасао Сава Владиславић, по свом повратку из Кине.¹⁶

Познато је Пушкиново интересовање за историјски колорит, у том смислу и литерарно фотогеничне личности. Да је он био на путу да литерарно трансформише не само биографему Абрама Ханибала, већ и породице Владиславића-Рагузинских, показују нам прве главе из недовршеног романа *Арапин Петра Великога*, дела које је обећавало високе домете. Навешћемо два кратка а занимљива за нашу тему одломка из овог романа. Најпре сам почетак:

„В числе молодых людей, отправленных Петром Великим в чужие края для приобретения сведений, необходимых государству преобразованному, находился его крестник, арап Ибрагим. Он обучался в парижском военном училище, выпущен был капитаном артиллерии, отличился в Испанской войне и, тяжело раненный, возвратился в Париж. Император посреди обширных своих трудов не престававал осве-

¹⁵ Вид. Ганибал (Абрам Петрович) у: *Энциклопедически словарь, том VIII, С.-Петербург 1892, с. 88–89.*

¹⁶ Абрам је најпре био ожењен једном Гркињом, коју је уз велики скандал отерао, због неверства. Са другом женом је имао шесторо деце. Пушкинова мајка била је ћерка његовог другог по реду сина – Осипа. Већ крајем XVIII века Ханибали су били русификовани. (Интригантно је да су Пушкинови отац и мајка рођаци у трећем колону). Постоји предање да је ова лоза дала тако изванредне интелектуалце, као што су: барони Николај Јегорович Врангел и његов син Петар. (О томе вид. А. Бенуа: *Мои воспоминания*, т. 2. Москва, 1980, с. 337–340). Сви постојећи историјски извори говоре о Ханибаловој великој даровитости која се између осталог огледала у писању мемоара на француском, откривању војничког талента Суворова и сл. Али се истовремено слажу и у оцени његовог плаховитог карактера (прву жену није пуштао из куће више од једне деценије, у наступу беса спалио је мемоаре и сл.).

домляться о своем любимце и всегда получал лестные отзывы насчет его успехов и поведения“.

У преводу на српски:

„Међу младим људима које је Петар Велики послао у стране земље да стекну знање, преко потребно преобрженој држави, беше и његово кумче, Арапин Ибрахим. Он је учио у париској војној школи, изашао из ње као артиљеријски капетан, истакао се у шпанском рату и, тешко рањен, вратио се у Париз. И поред толиких својих послова, цар је добијао гласове пуне хвале о његовом успеху и владњу.“

А сада одломак у коме писац говори о пријему Ханибала на двору, одмах по повратку из Париза:

„Между тем некоторые из особ, приближенных к государю, собрались во дворец. Ибрагим узнал великолепного князя Меншикова, который, увидя арапа, разговаривающего с Екатериной, гордо на него покосился; князя Якова Долгорукого, крутого советника Петра; ученого Брюса, прослывшего в народе русским Фаустом; молодого Рагузинского, бывшего своего товарища, и других пришедших к государю с докладами и за приказаниями.“

Преведено на српски:

„За то време у дворцу се сакупише неке личности блиске цару. Ибрахим познаде наочитог кнеза Меншикова, који га охоло погледа испод ока кад виде да Арапин разговара с Катарином; кнеза Јакова Долгоруког, строгог саветника Петровог; ученог Бриса, који се у народу прочуо као руски Фауст; младога Рагузинског, некадашњег свога друга, и још неке који беху дошли да цару поднесу извештај и да приме наређења.“

Дакако, тешко је и незахвално претпоставити како би се даље могла развијати радња овог историјског романа, у ком правцу би ишла карактеризација његових тек назначених јунака. Пратећи нашу тему запажамо да се „млади Рагузински“, што ће рећи Савин син из првог брака и његов непрежаљени наследник (умро у 19. години живота), кретао у највишем друштву ондашње Русије, да је пријатељствовао са најпознатијим личностима из царског окружења, што никако није могло промаћи Пушкину као летописцу догађаја.

У Пушкиновом тек скицираном, незавршеном прозном делу *Историја Петра I* срећемо четири помена Саве Владиславића Рагузинског: најпре као саветодавца цару да се за помоћ у походу против Турака обрати „Црногорцима и другим словенским племенима“, затим је реч о Савиним трговачким привилегијама, најзад о томе да га је цар Петар I послао у дипломатску мисију у Италију. Пушкин је за ове своје белешке црпио податке од И. И. Голикова, а у првом помену Савине делатности и З. Орфелина (посредно, преко Голикова).

2.

Захарија Орфелина (1726–1785) смо већ доводили у везу са Александром Пушкином. Сада ћемо о тој вези рећи нешто више.

О овом нашем готово самоуком ерудити знамо да се родио у Вуковару, где се научио писмености, да би школовање наставио у Новом Саду и Сремским Карловцима, затим у Бечу и Венецији. Међу многобројним делатностима Орфелиновим за ову прилику издвајамо да се он огледао као песник, историограф, зналац природних наука, преводилац, гравер, иконописац, штампар, публициста (издавач првог српског часописа)¹⁷, итд. Орфелин је у Венецији завршио и штампао своје животно дело, под насловом *Историја о животу и славним делима великога владара императора Петра Првога самодрица сверускога* („История о житии и славных делах великого государя императора Петра Первого самодержца всероссийского“, часть первая – часть вторая, 1772).¹⁸ Данас је већ добро познато да је наш барокни мајстор ово дело, због цензуре, објавио непотписано. Та биографија не само што је врхунила култ Петра Првог међу Јужним Словенима, већ је била веома популарна и широко распрострањена у ондашњој Русији.¹⁹ Ово издање држао је у својој библиотеци Александар Пушкин и њиме се обилато користио. Он аутора назива „венецијанским историком“, будући да није знао, нити је могао знати, његово право име.²⁰

Милорад Павић је утврдио да се Пушкин у своим исписима-материјалима за будућу књигу – десет пута директно позвао на Орфелина. Текстолошком упоредном анализом може се показати да је Пушкиново индиректно коришћење Орфелинове замашне историографске биографије Петра I знатно учесталије. Притом је улогу посредника најчешће имао И. И. Голиков.²¹ Пушкин се, као и увек, критички односио према датим историјским изворима, поредећи их, важући и коментаришући. За нас је битно да је ишчитавајући Орфелинову књигу Пушкин употпуњавао своја сазнања о Србима и њиховој култури. Он се од Орфелина није само обавестио о Петровом саветнику Сави Владиславићу, већ и о поморском капетану Матији Змајевићу, митрополиту Мојсеју Петровићу и његовој услишеној молби да му руски цар пошаље књиге и учитеље-просветитеље.²²

¹⁷ „Словеносрпски магазин“ (1768), конципиран по узору на руске периодике.

¹⁸ Вид. Нашу савремену језичку верзију (Захарија Орфелин: *Петар Велики, прва књига, друга књига* (превели З. Божовић и Д. Богдановић). Београд, 1970.

¹⁹ Две године после издања у Венецији прештампано је у Санкт-Петербургу, са извесним исправкама и допунама.

²⁰ Тек је 1887. године Димитрије Руvaraц дошао до првих, ретких потписаних примерака ове Петрове биографије, са граверском барокном посветом царици Јекатерини II.

²¹ И. И. Голиков, тај по Белинском „полуписмени трговац“, скрибомански се бавио Петром у 80-тим и 90-тим годинама XVIII века, објавивши на десетине томова под насловом *Делатност Петра Великог* („Деяния Петра Великог“, 1788–1797) и сам се обилато служио подацима из Орфелинове књиге.

²² Ову тему детаљно је обрадио Милорад Павић у студији *Орфелин и Пушкин* (1970). Вид. његову књ. *Језичко памћење и песнички облик*. Нови Сад, 1976, с. 45–74.

3.

О Симеону Зорићу (1743?-1799) постоји обимна историографска грађа.²³ Рођен је негде у Потиској крајини (данашњој Бачкој), од оца Гаврила Неранчића/Наранчића и мајке Стефаније Зорић. Претпоставља се да је нешто мало школе похађао у граничарском шанцу, али се засигурно зна да је као једанаестогодишњак уписан у хусарски пук у Славеносербији. Ту га је усинио мајчин рођак – руски генерал-поручник Максим Зорић. Под будним оком свог поочима наочити Симеон је одлично изучио војне вештине. Примењиваће их храбрим учешћем у ратовима („Седмогодишњи“, затим у Пруској, у Пољској, у руско-турском рату, угушивање сељачких немира). Рађаван је и одликован у више наврата, а извесно време је провео у турском заточеништву. Вртоглави успон у каријери је доживео када га је примио кнез Потјомкин, изабравши га за свог ађутанта и препоручивши га самој царици. Код Руса познат као „красавец Семен Гаврилович Зорич“, постаје царичин миљеник, ађутант и љубавник, богато награђиван новцем, имањима, ордењем и чинонима – све до генералског. После сукоба са сујетним Потјомкином, Зорић је био принуђен да се повуче на своје имање на Дњепру, у место Шклов. Кратак боравак на двору (око годину дана) оставио је неизбрисиви траг у животу овог темпераментног, необузданог Србина. Научио га је „светском понашању“, усмерио ка духовном животу. Сви његови биографи говоре о својеврсној „малој империји“ коју је он створио у Шклову. У свом замку имао је богату библиотеку, оркестар и позориште. Отворио је школу за децу сиромашних провинцијских племића, а затим и кадетски корпус. Овај део живота је провео понашајући се лакомислено, расипно, распусно и авантуристички, отворивши свој дом за разне придошлице – међу њима коцкаре, преваранте-фалсификаторе, варалице... Међутим, Зорић је истовремено испољавао и своје велико српско родољубље. Угостио је и материјало помагао многе наше људе, међу њима и Доситеја Обрадовића, Александра Пишчевића, Саву Текелију, архимандрита Герасима Зелића.

Живописна фигура Симеона Зорића ушла је у легенде и анегдоте и постала предмет интересовања многих људи од пера, међу њима Пушкина и Црњанског, на пример. Зорића је Пушкин увео, као епизодну личност, у своју психолошки изнијансирану приповетку *Пикова дама* („Пиковая дама“, 1833). Ево те епизоде:

„Но вот что мне рассказывал дядя, граф Иван Ильич, и в чем он меня уверял честью. Покойный Чаплицкий, тот самый, который умер в нищете, промотав миллионы, однажды в молодости своей проиграл – помнится Зоричу – около трехсот тысяч. Он был в отчаянии. Бабушка, которая всегда была строга к шалостям молодых людей, как-то сжалилась над Чаплицким. Она дала ему три карты, с тем, чтобы он поставил их одну за другою, и взяла с него честное слово впредь уже никогда не играть. Чаплицкий явился к своему победителю: они сели играть. Чаплицкий

²³ Избор те доступне литературе на српском језику вид. код Радована Мићића: *Генерал Симеон Зорић*, у зб. *Сеоба Срба у Руско царство половином 18. века*. Гл. уред. Средоје Лалић. Нови Сад, 2005.

поставил на первую карту пятьдесят тысяч и выиграл соника: загнул пароли, пароли-пе, – отыгрался и остался еще в выигрыше...”

У преводу:

„Али ево шта ми је причао мој ујак, гроф Иван Ильич, и у шта ме је уверавао својом чашћу. Покојни Чаплицки, исти онај што је умро у беди списавши милионе, једном је у младости изгубио – сећам се од Зорића – око тристо хиљада. Био је очајан. Бака, која је увек била строга према враголијама младих, некако се сажалила над Чаплицким. Она му је дала три карте с тим да их стави једну иза друге и узела од њега часну реч да никад више неће играти. Чаплицки тад дође свом победнику, седоше да играју. Чаплицки стави на прву карту педесет хиљада и доби; даде парола, парола-пе те поврати изгубљено и још му остане...”

Која је функција овог помена Симеона Зорића? Рекли бисмо да приповедачка реминисценција на Зорића појачава интертекстуалну референтност приповедања. Наиме, Пушкин је анегдотским подсећањем на Зорића комплетирао кабалистички списак авантуриста-хазардера. Претходно је била реч о Сен-Жермену, лажном магу и алхемичару, који је „московској Венери“, а „потоњој старој грофици“, тобоже открио тајну картарошког добитка. Ту се приповедач Томски позива и на Ђакома Казанову, познатог авантуристу-еротомана, да бисмо нешто доцније – у једном епиграфу – срели и име Емануела Сведенборга, за зналце ове проблематике познатог тумача снова и врача-погађача добитних комбинација бројева/карата. Помињање ових стварних, мање-више историјских личности у функцији је предочавања стварносне, реалистичке слике света, насупротив оне друге, такође присутне – мистично-фантастичне. А то су две балансирајуће потке у *Пиковој дами*, с тим што фантастика у њој има статус могућег, или, пак, близу могућег. Хоћемо рећи да нам уметничко ткање може послужити као добра илустрација за квалификатив тзв. „петербуршког текста“, као преплета „рационалног, логично-дискурсивног, историјског и философског, дискретно појмљивог, – са ирационалном, уметничком, интуитивно-мистичком константом“.²⁴

Интригантни Зоричев животопис још једном је привукао Пушкинову пажњу у тридесетим годинама, у једној код нас мање познатој анегдоти, нађеној у пищевој заоставштини. У тим својим „ћаскањима за столом“ (општи наслов ових забележака је *Table-talk*), скициран је један нимало ласкав, али културолошки веродостојан лик овог у свом времену експонираног а контроверзног човека:

„Зорич был очень прост. Собираясь в чужие края, он не знал, как назвать себя, и непременно думал путешествовать под чужим именем, чтоб не беспокоить Европу. Он был влюблен в кн. Долгорукую, которая жила в Могилеве, где муж ее начальствовал дивизией. У Зорича был домашний театр, и княгиня играла в нем в опере *Annette et Lubin*. Зорич, не зная, как ее угостить, выдумал велеть палить из пушек, когда *Annette* взойдет хозяйкой в свою хижину. Когда она бросается на колени перед своим господином, то из-за кулис велено было выдвинуть ей бархатную подушку etc.“

²⁴ Вид. Владимир Топоров: *Петербургский текст русской литературы*, Санкт-Петербург, 2003, с. 50.

У преводу:

„Зорић је био простак. Намеравајући да путује у иностранство, он није знао које име да узме и обавезно је путовао под туђим именом, да не би узнемирио Европу. Он је био заљубљен у кнегињу Долгоруку, која је живела у Могилџову, где је њен муж командовао дивизијом. Зорић је имао кућно позориште, те је кнегиња глумила у њему у опери *Annette et Lubin*. Не знајући како да је угости, Зорић је смислио да нареди паљбу из топова када *Annette* уђе као газдарица у своју колибу. Кад се она баци на колена пред своим господаром, наређено је да јој се иза кулиса подметне јастуче од кадифе etc.“

4.

Михаил Андрејевич Милорадович (1771–1825) је Србин који је одиграо судбинску улогу у животу Александра Сергејевича Пушкина.

Милорадовићи су херцеговачка породица, досељена у Русију за време Петра Великог. Михаил Милорадовић, као први досељени члан ове шире породице, био је, као што смо већ рекли, царев повереник у дизању буне у Црној Гори. После овог свог похода он се у Русију вратио са браћом Гаврилом и Александром. Карактеристично је да су се Милорадовићи успешно адаптирали у Русији и, највише захваљујући вези са царем, стицали високе чинове, племићке титуле и иметак. Али, већ у другом поколењу они су се сасвим русификовали.

Гроф Михаил Андрејевич Милорадович, који нас сада интересује као утицајни човек из Пушкинове ере, јесте праунук негдашњег Петровог специјалног повереника Михајла. Он је већ Рус, са свешћу о српском пореклу. Био је то образовани, углађени племић. Између осталог, похађао је неколико страних универзитета: у Кенингсбергу, Гетингену и Стразбуру. Био је близак са Суворовом. Ратовао је у Италији, Швајцарској, против Турака... Истакао се у Бородинској бици. Код Лајпцига је, заједно са својом јединицом, водио и Немце у победу против Француза. Једно време служио је као генерал-губернатор Кијева, да би био постављен за војног генерал-губернатора у Санкт-Петербургу. Погинуо је на Сенатском тргу, 14. децембра 1925. године, од пуцња декабристе П. Г. Каховског.

Овај рафинирани интелектуалац и богомдани војник широко је познат и као Пушкинов заштитник. Наиме, зна се да се млади Пушкин по завршетку Лицеја понашао слободније него што је то иначе било допуштено племићима тога доба. Имајући бурни темперамент, водио је раскалашан јавни живот – зачињен честим испадима. Томе треба додати још и слободољубиво понашање, слободомне стихове, епиграме на представнике власти, па чак и на самог цара. Једном приликом је у позоришту псовкама извређао секретара канцеларије генерал-губернатора Милорадовича, алудирао је и да је цар Александар I на престо дошао оцеубиством. Љутити цар је реаговао наредбом Милорадовичу да се претресе Пушкинов стан, а он сам одведе у затвор. Песник је хитро спалио све рукописе који би га могли компромитовати, да би на рапорту код Милорадовича (средином априла 1820) пред-

ложио да их на лицу места васпостави по памћењу. Оваквим својим понашањем задобио је поверење и поштовање генерал-губернатора, који му је у императорово име великодушно опростио, пославши Александру I свеже исписану свеску. Али то није одобровољило цара. Незадовољан Милорадовичевим поступком, он је и даље претио да ће због „бунтовничких стихова“ (рус. „возмутительные стихи“) песника послати у Сибир.²⁵ Осим Милорадовича, у тим драматичним тренуцима за Пушкина су се заузели и његови утицајни пријатељи – Чаадајев, Ф. Глинка, па и сам Кармзин. Они су издејствовали да Пушкин буде само „службено премештен“ на југ Русије, у Јекатеринослав. Његов преплашени отац је одахнуо: „Што се тиче грофа Милорадовича, не знам да ли ћу се, кад га сусретнем, пре бацити њему под ногу или у загрљај“. („Что касается графа Милорадовича, то я не знаю, увидя его, брошусь ли я к его ногам или в его объятия“).²⁶

Пушкин се у свом стваралаштву није успео детаљније позабавити личношћу свога ауторитетног спасиоца Михаила Андрејевича Милорадовича. Ипак, никако га није заборавио. Он је, наиме, дискретно смештен у стихове *Бронзаног коњаника*, посвећене поплави од 7. новембра 1824. године:

По ближним улицам и дальным,
В опасный путь средь бурных вод
Его пустились генералы.

У преводу:

По улицама оближњим и удаљеним
На опасни пут у бурну воду
Запутише се цареви генерали.

У ремарки на крају ове поеме Пушкин је ставио до знања да се ради о грофу Милорадовичу и генерал-ађутанту Бенкендорфу. Дакле, на овај начин, мада само у назнакама, и Милорадович је утемељен у потентно-конструктивни „петербуршки текст“ руске литературе.

* * *

Закључак би био да су личности српског порекла, које смо овде доводили у везу са Пушкином одиграле битну улогу у успостављању и ширењу вишевековних плодних руско-српских и српско-руских веза. И данас лепо годе нашем уху речи похвале Србима које је својевремено упутио адмирал Чичагов цару Александру I: „Та је нација за нас драгоценa“.²⁷

²⁵ По сведочанству Ф. Н. Глинке, поверљивог службеника у Милорадовичевој канцеларији. (Вид. А. С. Пушкин в воспоминаниях современников, т. 1. Москва 1974, с. 208).

²⁶ Цит. по: *Пушкинская энциклопедия 1799–1999*. Москва, 1999, с. 393.

²⁷ И. И. Лещиловская, цит. дело, с. 5.

Показује се да су – уз Карађорђа и његову породицу, кнеза Милоша, Вука Караџића, Атанасија Стојковића, Јована Ризнића и ине – и они знаменити људи о којима је реч у овом раду заслужили пажњу и поштовање великог словенског песника. Остаје нам да се из наше прошлости подучимо садашњости и потпомогнемо остваривање визије будућности.

Богдан Косановић

ПУШКИН И ЗНАМЕНИТЫЕ СЕРБЫ – С. ВЛАДИСЛАВИЧ, З. ОРФЕЛИН, С. ЗОРИЧ И
М. МИЛОРАДОВИЧ

Резюме

Настоящая статья посвящается освещению места знаменитых сербов – Саввы Владиславича, Захарии Орфелина, Симеона Зорича и Михаила Милорадовича – в жизни и творчестве Александра Пушкина. Проблематика маркируется с помощью кратких историко-социологических портретов данных деятелей, сербов по происхождению. Потом автор переходит к исследованию их связей с великим русским писателем.

УКРАЈИНСКО-СРПСКЕ СЛАВИСТИЧКЕ ВЕЗЕ У 19. И 20. ВЕКУ

Овај рад садржи преглед основних тенденција украјинско-српских славистичких контаката и прожимања током периода који се одликовао најинтензивнијом сарадњом научника свих словенских народа. У 19. веку такав процес је условљавало доминирање у словенском свету покрета уједињења Словена који је изнедрио аутентичну идеју словенске узајамности, док 20. век доноси делимичну реализацију те идеје у измењеним друштвено-политичким приликама. У тако профилисаном општесловенском контексту сарадња украјинских и српских Слависта посматра се путем истицања њених појединих смерница, како у погледу доприноса научника-слависта популаризацији својих култура и језика у инословенској средини, тако и са тачке гледишта размене појединих филолошких идеја, теорија, учења.

Почетком 19. века у украјинској култури, која је била обележена тежњом ка националној идентификацији у оквирима двеју великих империја – Руске и Аустријске, запажа се покрет заснован на буђењу националне свести и оријентисан на препород традиционалне народне културе и формирање одређеног политичког програма. То је време појачаног интересовања украјинских интелектуалаца не само за историју свог народа која је остала забележена у летописима и фолклорној баштини, али и према историји и актуелном друштвеном и интелектуалном животу других словенских народа. Очигледно је да се поменути период буђења и духовног препорода Украјинаца, као и његови идејни оквири, подудара са идентичним тежњама осталих словенских народа, који су били спутани у националном развоју и друштвено маргинализовани. У источној Украјини национално буђење било је подложно утицају руског словенофилства, док су западни Украјинци гајили своје идеале на начелима јужно и западнословенског културног препорода.

Током двадесетих година 19. века у Лавову формирано је друштво заговорника идеје словенске узајамности који су сматрали својим циљем упознавање са културом и историјом разних словенских народа и успостављање односа пријатељства и добронамерности међу њима. Истовремено је створено Друштво словенске старине које је прикупљало материјале за збирку Осолинеума.

Тих година Осолинеум био је понос Лавова, велики научни и културни центар. За ову лавовску установу обавезно се достављао по један примерак свих издања која су објављивана на територији Аустријске империје. О његовој делатности били су обавештени „Часопис Чешког музеја“, „Летопис српски“, „Московићанин“ и др. Из Прага, Варшаве, Кракова, Москве, Кијева за Осолинеум шаљу своје радове са аутограмима истакнути словенски научници и књижевници.

У дневнику читаонице библиотеке Осолинских, који је пронађен крајем 20. века, могу да се нађу занимљиве чињенице о њеним редовним посетиоцима. Међу првим посетиоцима те библиотеке били су организатори познатог западноукрајин-

ског друштва „Руська трійця“ (Русинска тројица 1833–1837) Маркијан Шашкевич, Иван Вахилевич и Јакив Холовацки (Малець 1997: 22). Према записима у поменутом дневнику омиљена лектира истакнутих украјинских будитеља било је бечко издање *Старина* Јоакима Левеа, *Правда руска* Ивана Раковецког са предговором о историји, традицијама, обичајима и језицима Словена, *Славин* Јозефа Домбровског, *Кћи Славе* Јана Колара, *Историја словенског језика и књижевности свим наречјима* Павла Шафарика, као и бројна друга дела истакнутих слависта (Малець 1997: 22). Тим поводом велики украјински књижевник и слависта Иван Франко је писао „Одакле су црпли ови млади људи закључани у зидовима семеништа податке о савременим покретима и плановима братских словенских народа? Био је то Институт Осолинских са богатом библиотеком, богатом управо славистичким књигама и издањима“ (Франко 1920: 35).

Маркијан Шашкевич и његови пријатељи одржавали су присне контакте са чешким, словачким и српским научницима и књижевницима: Павлом Шафариком, Карелом Запом, Јаном Коубеком, Хавличком-Боровским, Вуком Караџићем. Они су размењивали научне информације, помагали објављивање дела која се нису могла штампати у Галицији. Управо галицијским Украјинцима припада идеја да се то дописивање претвори у заједнички књижевни покрет у оквиру научно-књижевног часописа који је делимично реализован у пројекту алманаха *Русалка Дњестрова*¹. Овај алманах је издат 1837. године у Будиму напорима Ивана Холовацког који се још за време студија у Пешти 1834–1835. године спријатељио са Коларом и српским студентима Ђорђем Петровићем, Николићем, Поповићем. Ђорђе Петровић – пријатељ пештанског цензора, посебно доприноси објављивању овог зборника. Поучени искуством забране њиховог првог зборника поезије *Зора* од стране лавовског цензора, чланови *Тројице* шаљу Петровићу примерак *Русалке* у септембру 1836. године, а пештански цензор већ у октобру одобрава његово објављивање (Гуц 1966: 20). Позната је чињеница да је у *Русалци* објављено осам превода српских народних песама². Јакв Холовацки превео је још 21 српску народну песму (преводи су објављени у Бечу 1846. године у збирци *Вінок русинам на обжинки* заједно са преводима српских песама из *Русалке*). У предговору збирци, као и у напоменама, Холовацки – аутор прве у Украјини студије о српским народним песмама (Гуц 1966: 31), пореди српске народне песме са украјинским, истиче њихове заједничке и специфичне црте. У другом делу збирке *Вінок русинам на обжинки* (Беч, 1847) Холовацки објављује преводе 150 српских загонетака, док су његови рукописи великог броја превода српских народних песама објављени у часопису „Радянське літературознавство“ тек 1965. године³.

¹ Избор из најрелевантнијих текстова о алманahu Русалка Дњестрова приређен је у првом броју Украјинско-српског зборника *Украин* (2006: 115–174) који уређује међународни славистички одбор на челу са Дејаном Ајдачићем.

² Детаљну анализу ових превода налазимо у раду Ивана Брика „*Русалка Дњестрова* и Србија“ (Брик 1930), као и у монографији Михајла Хуца „Српскохрватска народна песма у Украјини“ (Гуц 1966).

³ Радянське літературознавство, 1965, 2, 74–79.

Како примећује истакнути украјински фолклориста Михајло Хуц, аутор монографије *Српскохрватска народна песма у Украјини* (Гуц 1966), „осим преводилачке делатности, Холовацки значајно доприноси размени књига и ширењу српске књиге у Галицији“. Хуц наводи цитат из писма Теодора Павловића Јакову Холовацком од 22. априла 1837. године у којем он захваљује Холовацком на љубави према Словенима и шаље му преко Владислава Антића, Србина из Херцеговине који је тада живео у Лавову, српске књиге (Гуц 1965: 34).

Посебну пажњу заслужује чињеница да су чланови *Русинске тројице* у својим филолошким радовима примењивали и развијали лексикографске и ортографске принципе Вука Караџића. Вукове идеје и напоре по питању нормирања српског језика они су применили у својим граматикама, као и у речнику. *Gramatyka języka ruskiego w Galicyi* Ивана Вахилевича (1845), његов речник украјинског језика⁴, *Граматика руського языка* Јакова Холовацког (нису били само од регионалног, већ и од општеукрајинског значаја. Упоредо са романтичарском поезијом која је стварана на матерњем језику, они су доприносили нормирању савременог украјинског књижевног језика.

Оцењујући утицај научних идеја и делатности Вука Караџића на *Русинску тројицу* Иван Франко примећује следеће: „...Вуков пример у Србији утицао је на младу генерацију галицијско-русинских писаца. Сам Шашкевич увео је у *Русалци Дњестровој* правопис који се битно разликовао од оног који је био устаљен у црквеним књигама, а Јосип Левицки издао је једну од својих песама у част Сњихурског на народном језику и правописом који је био радикално фонетски, прекопиран од Вука“ (Франко 1955, 18: 260). Украјински слависта Иван Билодид прецизира наведени пример: „Ј. Левицки у својој граматизи „малоруског језика“ (1834) која је издата на немачком језику за обележавање украјинског сугласника *дж* увео је ортографему *и* која је позајмљена из азбуке В. Караџића. Њу су користили и у алманаху *Русалка Дњестрова*“ (Білодід 1965: 22).

Истраживање матерњег језика, као и његово поређење са другим словенским језицима, негирало је општеприхваћени став који се устаљио средином 18. века да је украјински језик дијалект руског, који није погодан за књижевну употребу. Нестајао је утисак узалудности проучавања украјинског језика, историје, културе. Такав поглед на улогу народног језика у поређењу са књижевном традицијом хронолошки се подударало са одговарајућим ревизијама погледа у односу на друге словенске језике – западне и јужне. Као што је познато, Вукови напори били су управо усмерени у правцу понарођавања књиге и њеног одвајања од општекњижевног језика средњевековља. Била је то логична појава и то не само у словенском свету. Међутим, многи нису прихватили Вукову концепцију књижевног језика и његову намеру да реформише српски правопис. Поједини научници и друштвени делатници у Србији били су против увођења народног језика у књижевну употребу, али су прихватили идеју црквенословенске црквене редакције као средњег стила књижевног језика (Добрашиновић 1987: 7–25). У међународним славистичким круговима

⁴ Овај речник помиње у свом истраживању И. Билодид (Білодід 1965: 22).

Вукове реформе су наишле на одобравање – Копитар их је у потпуности подржао, док су за Шафарика, Ханку и Челаковског оне постале основа за став у односу на народни говор.

Вукове идеје у односу на народни језик биле су водиле и за украјинске слависте који су улагали све напоре да прикажу украјински језик у свој његовој лепоти и изражајности. На обележавању 50. годишњице смрти Маркијана Шашкевича, оцењујући његов допринос украјинској култури и науци, галицијски друштвени делатник и писац Олекса Бобикевич је нагласио: „Шта је било велико у томе што је учинио Маркијан Шашкевич да је његово име постало познато у целој нашој Галицијској Украјини?... Све што је он написао стало је у малу књижицу... Зашто је тако? Није чудо сада написати неку књигу на нашем матерњем језику, када га свуда у писму употребљавамо, али је било чудо велико запевати на том језику тада, када је на њему причао само сељак у својој кући, када су га ниподаштавали, као и сељака који је тим језиком говорио и када нико није веровао да се тим језиком може ишта ваљано написати – тада када су сви наши учењаци писали на немачком или црквенословенском“ (Малець 1997: 37).

Процес развоја српске писмености и борба Вука Караџића за књижевни језик на народној основи били су честа тема дискусија украјинских научника. Они су поредили тај процес са оним шта се збивало у Украјини по питању нормирања украјинског књижевног језика на народној основи. Караџић се поредио са Котљаревским. Тако украјински научник Борковски је писао крајем 19. века: „Доситеј Обрадовић – 30 година старији од нашег Котљаревског, први је почео да пише на живом народном језику, иако још и не у потпуности очишћеном од црквштине. Нахушкали су се на њега други српски писци, и тада су завладале у српској књижевности права побуна и пометња. Сваки писац је писао на свој начин, сваки је користио други павопис и други језик. Трагом Обрадовића је кренуо и Димитрије Давидовић. Али тек Вук Караџић, који је 18 година млађи од Котљаревског, скупио је и објавио српске народне песме и показао је на њиховом примеру какав је заправо српски језик и како тим језиком треба Срби да пишу...“ (Борковський 1899: 11). Као што видимо, процес стандардизације српског језика приказује се у контексту сличних процеса у словенском свету, а делатност истакнутих српских филолога пореди се са одговарајућим напорима украјинских филолога 19. века, што указује на чињеницу стихијног настанка компаративне славистике која није везана само за универзитетске катедре.

О елементима компаративне словенске граматографије у контексту украјинско-српских славистичких контаката можемо говорити почев од периода 18. века. Познато је да се на иницијативу српске јавности и Синода у Србију почетком 18. века упућују наставници из редова Кијевске академије. Након мисије руског учитеља Максима Суворова, који је боравио у Србији до 1732. године, 1733. године у Србију стижу украјински учитељи-васпитаници Академије на челу са Мануилом Козачинским – првим ректором Карловачког духовног колегијума, аутором прве српске националне драме (Ерчић 1980). У студији о улози Кијева у међусловенским везама Ф. П.Шевченко примећује следеће: „Позитивно је било то што вероватно

не само у Карловцима, али и у другим школама тада су сарађивали српски и украјински наставници који су студирали у Кијеву... Истовремено су деловале школе у Осјеку, Београду и на другим местима. Тимофиј Левандовски је предавао у школи која је створена у Вуковару. Митрополит Вићентије је одредио М. Козачинског за надзорника свих школа у његовој епархији“ (Шевченко 1963: 34).

Наставници из Русије донели су са собом граматике украјинских филолога. Максим Суворов донео је 70 примерака познате граматике украјинског аутора Мелетија Смотричког (према једним наводима (Шевченко 1963: 35), Нимчук наводи податак да је Суворов донео са собом у Србију 100 примерака ове граматике⁵), која је била једини уџбеник црквенословенско језика код Срба до друге половине 18. века.

Значајно је да је Суворов донео у Србију издање граматике Смотричког из 1721. године које, за разлику од ранијег московског издања из 1648. године, веома пажљиво прати прво издање из 1619. године. Како је приметио приређивач факсимилног издања граматике из 1619. године и њен проучавалац В. В. Нимчук, у граматици из 1721. године „издавач добро разликује црквенословенски језик од староукрајинског. Староукрајинске примере он не изоставља, већ даје поред њих пратеће напомене, чак и преводе: „Аще бы: гды бымъ читалъ. Или нынѣ обыкновенѣе сице: ежели бы я читалъ“; „Яко: Нарѣчїе оуподобленїа знаменующе/ малороски якъ, ижъ, абовѣмъ, гдыжъ...“; „Славенски преводи(м), Оудержи азыкъ твой... Малороссы толкують, Гамуй азыкъ свой... и оуста твои нехай не мовѣтъ зрады...“ и др. (Нимчук 1979: 101). И у даљем тексту: „неке црквенословенске особине овде се квалификују као украјинске. Приликом промене бројева троји, четверо речено је: „аще оу малороссовъ по древнеми ихъ обычаю единственнымъ и двойственнымъ числами и скланяхуса...“; као украјинска одређује се конструкција за обележавање времена са предлогом за: „За время знаменуа оу малороссо(в)/ сочинатса родителному: яко... за цаа Константина... вмсто рещи, при Црѣ Константиѣ и прочаа...“ (Нимчук 1979: 101). Ове чињенице указују на то да су српски ученици током целог 18. века имали увид не само у граматичку делатност украјинских научника 18. века, која је према мишљењу истакнутих слависта обележила развој славистичке филолошке мисли у 16–18. веку⁶, већ су и имали могућност да упознају поједине одлике староукрајинског језика и да их упореде са одређеним карактеристика српског језика.

Традиција украјинско-српских славистичких контаката у области компаративне граматографије наставља се и у 19. веку. Истраживач веза Вука Караџића са украјинским славистима, истакнути украјински научник Иван Билодид у својој

⁵ В. В. Нимчук позивајући се на бројне изворе наводи податак да је Максим Суворов донео у Србију 100 примерака *Грамматике* Смотричког из 1721. године (Нимчук: 1978: 108) коју ће касније митрополит Ненадовић дати на прештампивање у Римнику 1755. године под насловом „Грамматика въ пользу и употребленїе отроковъ Сербски желающихъ основательнаго наученїа Славенскаго діалекта...“ (Нимчук: 1978: 108).

⁶ В. В. Нимчук у овом контексту ослања се на исказ истакнутог слависте Вајнхарта који је тврдио да „током пола века од изласка *Грамматике* Смотричког у целокупној научној јавности у лингвистичком проучавању црквенословенског језика било је учињен мањи напредак него што је био постигнут у југозападној Русији на граници 16.-17. века „ (Нимчук 1979: 90).

темељној студији која је прочитана на свечаном Симпозијуму на Београдском универзитету поводом 100. годишњице Вука Караџића 1964. године *Вук Караџић у историји украјинско-српских научних веза* исказао је основану претпоставку да је Вук Караџић био упознат и са граматичким питањима украјинског језика. Он наводи чињеницу да у једном од својих писама Караџићу Копитар помиње украјинску граматику која је стигла за њега у једној од пошиљки коју је он добио⁷. „Нема сумње“ – пише Билодид – „да је то била *Грамматика* О. Павловског из 1818. године. Друге граматике украјинског језика са таквим насловом у то време није било. Вероватно са њоме био је упознат и В. Караџић“ (Білодід 1965: 25).

Као што је било раније напоменуто, Вукове идеје утицале су на творце граматику украјинског језика Ивана Вахилевича, Јакова Холовацког, Јосипа Левицког.

Истакнути украјински слависта Јосип Бођански (1808–1877) за учење српског језика користио је зборнике народних песама Вука Караџића које су му доспеле у руке још за време студија у семеништу у Перејаславу (Білодід 1965: 23). „Вероватно је Караџић иницирао или појачао у Бођанском жељу да скупља и наше украјинске песме и бајке, а од тога је сама по себи морала да настане жеља да сам пише на украјинском и да прати друге који тако пишу“ (Драгоманов 1878: 514).

О везама украјинских слависта са Вуком Караџићем писали су украјински и српски слависти (Білодід 1965; Недић 1958). Посебна пажња у њиховим истраживањима додељује се пријатељству које је постојало између Вука Караџића и украјинског и руског слависте, првог доктора славистичких студија у Русији Измаилом Срезњевским. Срезњевски је оснивач харковске славистичке школе која је дала тако истакнуте преставнике украјинске филологије, као што су Олександар Потербња, Михајло Дринов, Леонид Булаховски, Олександар Билецки који су пренели најбоље славистичке традиције на своје ученике – наставнике славистичких катедара на Кијевском, Лавовском, Чернивецком, Ужгородском, Одеском универзитету, сараднике НАНУ.

Измаил Срезњевски већ за живота уживао је велики ауторитет међу научницима и књижевницима како источне, тако и западне Украјине. Он је био један од представника харковске школе украјинских романтичара заједно са Хулаком-Артемовским, Боровиковским, Метлинским, Костомаровим и другим познатим украјинским књижевницима. Стога је чланове *Русинске тројице* дубоко гануо долазак Срезњевског у Лавов. Они су видели у њему не само великог научника, већ и књижевника-истомишљеника који је писао на украјинском језику. Холовацки му је посветио песму, а Вахилевич је писао: „На земљи својих предака туђин сам одрпан и исмејан... Дакле, ја – туђин у свом завичају освећеном крвљу славних предака, примам тебе госте-брата. Старина протекла спава сан непробудни и сања о Кијеву, о борби са паганима, за отаџбину, за веру... Можда ће из тих снова и мисли једном изнићи светлост, а с њоме и живот велики...“ (Малець 1997: 27).

Миодраг Поповић истиче да је Иван Срезњевски, ученик и биограф Вука Караџића, у свом говору поводом отварања катедре славистике на Харковском универ-

⁷ Вукова преписка, књ. 1, Београд, 1907, стр. 271.

зитету 1842. године ставио Караџића и Ханку на чело светске славистике (Білодід 1965: 26). Исте, 1842. године била је отворена и катедра славистике на Кијевском универзитету. Према наводима Білодида у предавањима и штампаним радовима из српскохрватске књижевности украјински слависти В. Јароцки, А. Степович и други су темељно приказивали научне идеје Вука Караџића, приликом изучавања предмета користила су се Вукова дела упоредо са делима Шафарика, Палацког, Копитара (Білодід 1965: 27).

Иако су фонетски принцип ортографије који је био близак оном који је увео Вук Караџић примењивали многи украјински писци 19. века, међу којима и Тарас Шевченко, питање нормирања украјинског правописа дуго није било решено. Током 70. година 19. века украјински научници, књижевници и друштвени делатници на челу са филологом Петром Житецким радили су на прикупљању лексичког материјала који је легао у основу речника „Словарь української мови“ који је приредио Борис Хринченко. Научници примењивали су у свом раду фонетски правопис који су звали *херцеговинка* (Білодід 1965: 35). Овај термин недвосмислено упућује на оријентисање украјинских научника на принципе приређивања речника и израде правописа који је примењивао Вук Караџић. Дакле, доминантна улога фонетског принципа у ортографији савременог украјинског језика недвосмислено може да се повеже са филолошким идејама Вука Караџића.

Појединим питањима украјинско-српских славистичких контаката у 19. веку и почетком 20. века посвећене су посебне монографије. Најпотпуније је обрађена тема „Иван Франко и Срби“ која је обрађена у монографији Ј. Голберга „Иван Франко и украјинско-српске културне везе (Гольберг 1991), зборнику радова међународне научне конференције „Иван Франко и Срби“ (2001)⁸, као и у појединим поглављима других монографија⁹. Мање је проучена грађа о научним контакатима између Матице српске, Српске краљевске академије и Научног друштва „Тарас Шевченко“ у Лавову, као и нека друга питања чије решавање тек предстоји.

У 20. веку украјинско-српска славистичка прожимања могу да се прате на примеру развоја различитих области истраживања – фолклористичких, књижевноисторијских и лингвистичких. Научне принципе украјинске фолклористике у 20. веку утемељио је истакнути научник и књижевник Максим Риљски. Њему припадају бројне компаративистичке студије из области проучавања словенског фолклора¹⁰. Ослањајући се на свог великог претходника Ивана Франка Максим Риљски пажљиво разматра прожимања мотива у украјинским и српским епским песмама, указује

⁸ У раду конференције учествовало је око двадесет научника – познатих истраживача ове проблематике из Украјине и Србије (међу њима М. Гольберг, М. Иљницьки, Т. Салиха, И. Јушчук и многи други). Зборник реферата и саопштења са конференције „Иван Франко и Срби“ објављен је у Новом Саду 2006. године – поводом 150. годишњице Франкове смрти. Посебну пажњу у Зборнику у контексту ове проблематике привлачи рад Марије-Магдалене Косановић *Иван Франко према савременим му српским и хрватским филолозима* (Иван Франко и Срби 2006: 75–83).

⁹ Види поглавље *Иван Франко и српска књижевност* у монографији *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Поповић 2007: 96–113).

¹⁰ Види студију *Украјинске думе и јуначки епос словенских народа* (Риљски та ін. 1963) која је легла у основу саопштења на **V међународном конгресу слависта**.

на њихово позајмљивање, чак и на текстуална подударања, рецимо у украјинској думи *Плач заробљеника* и српској песми *Мали Радоица*, у думи *Смрт козака бандуристе* и српској песми *Јово и његова тамбура* (Рильський та ін. 1963: 19). Непосредно после другог светског рата Максим Риљски борави у Југославији где стиче многа познанства у средини српских слависта. Ово путовање подстиче његово интересовање за српски фолклор. Већ 1955. године у Украјини излази велики зборник *Српска народна поезија* у којем Максим Риљски наступа у улози приређивача и преводиоца. На Институту за историју уметности, фолклор и етнографију НАНУ који данас носи име Максима Риљског већ тада се покреће истраживање проблематике украјинско-српских фолклорних веза као посебна тема у оквиру програма научно-истраживачке делатности (Білодід 1965: 38). Бројне студије које су настале у оквиру тих истраживања, посебно монографије Михајла Хуца *Српскохрватска народна песма у Украјини* (1966), Володимира Лирниченка *Српскохрватска народна лирика* (1977), Оксане Микитенко *Српске тужбалице (Сербські голосіння. Поетичний та історико-географічний аналіз*, Київ 1992) сведоче о високом нивоу научне сарадње украјинских и српских фолклориста у 20. веку.

Високе научне темеље контрастивног истраживања српског и других словенских језика ударио је украјински лингвиста Леонид Булаховски. Булаховски обилно користи у својим истраживањима српску језичку грађу, а његов предговор поменутом издању *Српске народне поезије* (1955) под насловом *Српски народни епос* указује на ширину филолошких истраживања Булаховског који се подједнако оријентисао у питањима савремене му лингвистике и поетике књижевног текста, стилистике и др. Школа Булаховског одредила је принципе украјинске лингвистичке србистике коју су развијали Иван Білодид, Ала Коваљ, Аделаида Смољска, Вероника Јармак и бројни други украјински лингвисти. Почетком шездесетих година 20. века тадашњи доцент Кијевског универзитета „Тарас Шевченко“ Ала Коваљ одржала је низ предавања из украјинистичке лингвистике на Београдском, Загребачком, Љубљанском, Новосадском универзитету што је, између осталог, допринело увођењу у наставне програме ових универзитета предмета Украјински језик и/или Украјинска књижевност.

Србистичка књижевноисторијска истраживања у 20. веку такође дају плодне резултате. Међу научницима који су се посебно истакли у истраживању ове проблематике су добро познати српским славистима Иван Јушчук, Надија Непорожња, Јевхен Пашченко, Павел Руђаков, Олена Дзјуба, Иван Лучук, Ала Татаренко, Вероника Јармак, Јулија Білонох, Зорјана Хук, као и бројни други¹¹.

У српској средини украјинистичка проблематика у 20. веку, у различито време и са различитих аспеката, проучавана је од стране таквих истакнутих научника-слависта као што су Властимир Ерчић, Милорад Павић, Кирил Тарановски, Радован Кошугић, Радован Лалић, Петар Митропан, Јулијан Тамаш, Миодраг Сибиновић, Богдан Терзић, Предраг Пипер, Дејан Ајдачић и многих других. Доприносу ових

¹¹ Види о томе детаљно у поглављу Одроз у одразу. О узајамној рецепцији украјинске и српске књижевности монографије Фокусна перспектива украјинске књижевности (Поповић 2007: 71–148)

научника српској украјинистици посвећене су многе странице у монографији *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Поповић 2007: 71–148).

Схватајући да украјинистичка истраживања поменутих слависта представља обимну грађу која може да послужи за израду посебне монографије о том питању, овим поводом желели бисмо само да додамо једну скицу портрету Петра Митропана о чијој је славистичкој делатности 2007. године било поднето саопштење на научном скупу „Руска дијаспора и српско-руске културне везе“ (Терзић 2007). Међутим, српској славистичкој јавности мање је позната чињеница да је Петар Митропан унук украјинског песника Васиља Кулика (1830–1870) који је провео свој живот у околини Полтаве. Свом деди, украјинском песнику-романтичару, Петар Митропан посвећује есеј *Сећање на деду* који објављује у књижевним новинама *Литературна Украјина* 26.11.1965. године. Сећање на деду и приврженост његовом делу подстакли су Петра Митропана на прегалаштво на пољу популаризације украјинске књижевности у српској средини. Као што је познато, Митропан је приредио прво издање *Кобзара* Тараса Шевченка (Београд, 1969) које је опремио својим поговором и коментарима. О Шевченковом *Дневнику* пише у часопису *Нова Европа* (1939: бр.4–5). У Борби објављује чланак *Шевченко и југословени* (15.03.1964), тако да се може рећи да је Митропан један од истраживача проблематике која представља основну тему овог рада. У *Кобзар* који је приредио Митропан ушли су преводи Шевченкове поезије из пера његове супруге Јованке Хрваћанин која, као што је познато, била блиска Десанки Максимовић. Десанкини преводи Шевченкове поезије, као и њени преводи поезије Лесје Украјинке, одсликавају особеност Десанке као преводиоца чији се интегритет може пратити како на текстуалном нивоу превода, тако и на примеру принципа по којем је бирала песме за превођење¹², али несумњиво је да је у окретању Десанке Максимовић превођењу украјинске поезије велика лична заслуга Петра Митропана.

Формирање у Београду 1991. године Српско-украјинског друштва које су иницирали истакнути београдски слависти Милорад Павић, Миодраг Сибиновић, Богдан Терзић, Богољуб Станковић, Јанко Сабадош и др.¹³, увођење у наставу на Филолошким факултету у Београду предмета Украјински језик¹⁴ (истакнути београдски слависта Богдан Терзић – први наставник украјинског језика на Универзитету у Београду, предавао је овај предмет током школске 1991/1992. године), формирање у оквиру Одсека за славистику Универзитета у Београду наставне групе за украјин-

¹² Види о томе у поглављима *Љубав и смрт у поезији Десанке Максимовић и Лесје Украјинке, Десанка Максимовић и књижевни препород шездесетих у Украјини* у монографији *Фокусна перспектива украјинске књижевности* (Поповић 2007: 114–126, 128–148).

¹³ Његова подружница у Новом Саду 1994. године прераста у самостално друштво које окупља истакнуте српске слависте из Новог Сада.

¹⁴ Предмет „Украјинска и светска књижевност“ на Универзитету у Новом Саду предаје академик НАНУ Ј. Тамаш, а од 1997. годину у наставне програме Катедре за русински језик и књижевност и Катедре за Славистику Универзитета у Новом Саду уведен је и предмет „Украјински језик“. Наставници Катедре за Русински језик у Новом Саду крајем 20. – почетком 21. века наступају као иницијатори неколико међународних научних скупова у којима учествују бројни научници из Украјине, покрећу заједно са украјинским славистима неколико научноистраживачких пројеката.

ски језик и књижевност (2002), бројни украјинистички радови који су објављени у српској славистичкој периодици од почетка деведесетих година до данас, стапање младог украјинистичког кадра, стално присуство од 2002. године на катедри за славистику у Београду сарадника Кијевског универзитета „Тарас Шевченко“, а од 2007/2008. школске године и Лавовског универзитета „Иван Франко“, редовна годишња размена студената са поменутиим универзитетима, покретање у НАНУ и САНУ заједничког пројекта израде украјинско-српског и српско-украјинског речника, бројни научноистраживачки пројекти које заједно спроводе украјински и српски слависти, десетине преведених књига сведоче о посебном интензивирању сарадње украјинских и српских слависта крајем 20. – почетком 21. века.

СПИСАК ЦИТИРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

- Білодід 1965: Білодід І.К. *Вук Караджич в історії українсько-сербських наукових зв'язків*, Київ, Наукова думка.
- Борковський 1899: Борковський О. *Про славного сербського ученого Вука Стефановича Караджича*, Львів.
- Брик 1930: Брик І. Переклади сербських народніх пісень у „Русалці Дністровій“// *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, т.99, Ювілейний збірник на пошану Акад. Кирила Студинського, ч.1, Праці філологічні, Львів, 213–231.
- Гольберг 1991: Гольберг М.Я. *Иван Франко та українсько-сербські культурні зв'язки*, Львів, Світ.
- Гуць 1966: Гуць М. В. *Сербо-хорватська народна пісня на Україні*, Київ, Наукова думка.
- Добрашиновић 1987: Добрашиновић Г. Русија у покрету и делу Вука Караџића, *Славистички зборник*, књ. II, Београд, Савез славистичких друштвава СР Србије, 1987, 7–25.
- Ерчић 1980: Ерчић В. *Мануил (Михаил) Козачински и његова трагедокомедија*, Нови Сад, Београд, Институт за књижевност и уметност, Матица српска, Српско народно позориште.
- Иван Франко и Срби 2006: *Иван Франко и Срби*, Нови Сад, Српско-украјинско друштво, Архив Војводине.
- Косановић 2006: Косановић М. М. Иван Франко према савременим му српским и хрватским филолозима// *Иван Франко и Срби*, Нови Сад, Српско-украјинско друштво, Архив Војводине.
- Лірниченко 1977: Лірниченко В. А. *Сербо-хорватська народна лірика*, Київ, Наукова думка.
- Малець 1997: Малець С. *За часів Маркіяна Шашкевича*, Львів, Центр Європи.
- Митропан 1969: Митропан П. Тарас Шевченко// *Т. Шевченко, Кобзар*, Београд, Рад.

- Недић 1958: Недић В. Везе Вукове са Украјинцима// *Ковчежић*, књ.1, 1958, Београд.
- Німчук 1979: Німчук В. В. *Граматика М. Смотрицького – перлина давнього мовознавства*, Київ, Наукова думка.
- Поповић 2007: Поповић Љ. *Фокусна перспектива украјинске књижевности*, Београд, Филолошки факултет.
- Рильский та ін. 1963: Рильський М. Т., Сухобрус Г. С., Юзвенко В. А., Захаржевська В. О. *Українські думи і героїчний епос слов'янських народів*, V Міжнародний з'їзд славистів, Видавництво АН УРСР.
- Смотрицький 1979: Смотрицький М. *Граматика. Факсимільне видання 1619 р.*, Київ, Наукова думка.
- Франко 1920: *Матеріали до історії культурного життя в Галичині в 1757–1857 рр. Замітки тексти*, Львів.
- Шевченко 1963: Шевченко Ф. П. *Роль Києва в міжслов'янських зв'язках у XVII-XVIII ст.* V Міжнародний з'їзд славистів, Видавництво АН УРСР.

Людмила Попович

УКРАИНСКО-СЕРБСКИЕ СЛАВИСТИЧЕСКИЕ СВЯЗИ В XIX-XX ВЕКАХ

Резюме

В статье рассматривается сотрудничество известных украинских и сербских славистов в XIX и XX вв. Украинско-сербские славистические связи в XIX веке подаются в контексте традиционного сотрудничества украинских и сербских филологов, а также на фоне идеи о славянском сообществе, нашедшей свое отражение в установках украинских литературных, филологических и идейно-политических обществ, а также в деятельности выдающихся ученых того времени. Совместная деятельность украинских и сербских славистов в XX веке рассматривается с точки зрения их вклада в развитие сопоставительных филологических исследований в области фольклористики, литературоведения и лингвистики.

О ЗНАЧАЈУ „ЧЕХОСЛОВАЧКО-ЈУГОСЛОВЕНСКЕ РЕВИЈЕ“

Реч је о часопису „Чехословачко-југословенска ревија“ који је излазио у периоду од 1931. г. до 1939. г., периоду експанзије политичке и културне узајамности Масарикове Чехословачке и Краљевине Југославије. Анализира се концепција часописа и његов значај за даља истраживања у области славистике и осталих друштвених наука.

Кључне речи: Чехословачко-југословенска ревија – културне везе – историја славистике

Повезаност и узајамност српске и чешке културе има дугу традицију. Пратећи историју културних веза ове две словенске културе, пратимо историјски, политички, друштвени и економски развој српске и чешке средине посебно, али и узајамне утицаје и преплитања, који су се дубоко урезали у језгро националне баштине сваке од њих. У тим историјским и културним преплитањима два народа, које можемо пратити од средњег века до данас, у различитом обиму и интензитету, отвара се читав корпус различитих чинилаца које су подстицале или отежавале, па чак и онемогућавале културну узајамност чешког и српског народа. Овом приликом издвајамо само један сегмент, једну карику у ланцу, која је несумњиво учврстила чешко-српске одн. југословенске везе. Реч је о часопису „Чехословачко-југословенска ревија“ („Československo-jihoslavska revue“), који је излазио у периоду од 1931. г. до 1939. г. Период између два светска рата био је период узлета и учвршћевања свих сфера узајамних веза између Масарикове Чехословачке и Краљевине Југославије. Тој експанзији политичке и културне узајамности свакако је допринела и поменута Ревивија.

Оснивачи и издавачи часописа били су Чехословачко-југословенска лига у Прагу и Савез Југословенско-чехословачких лига у Београду. Лига је основана 1922. г. а њен први председник био је др Милан Хоџа, тадашњи чехословачки министар пољопривреде, касније министар просвете, који је још пре Првог светског рата био активан на страни угарског парламента која је подржавала сарадњу три земље Мале Атанте. После 15 година, дакле 1937. г., на чело Лиге стао је дотадашњи подпредседник др Петар Зенкл, приматор и почасни грађанин Београда. То признање стекао је тиме што је за југословенске (а пре свега, београдске) студенте изградио у Прагу студентски дом, познату Александрову колеј. Главни циљеви Лиге били су брига о чехословачко-југословенским културним односима, старање о узајамном упознавању на пољу културе, привреде и друштвених односа, оснивање месних одбора и ширење чланства. Осим спровођења различитих акција, организације предавања и путовања у обе земље, Лига се прихватила и издавања часописа који је излазио месечно и то са вишејезичном концепцијом (на чешком, словачком, српско-хрватском и словеначком).

За генералног секретара основаног часописа био је именован Антинин Берингер, запослен у чехословачком Министарству просвете, преводилац и секретар Лиге¹. Главни уредници часописа у периоду од 1931.г. до 1934.г. били су Антонин Ухлирж (за редакцију у Прагу) и Момчило Милошевић (за редакцију у Београду). Одговорни уредник био је др Карел Паул. Пето годиште Ревиије (1935.г.) доноси донекле измењен графички изглед корица и састав редакција. Главни уредници су Антонин Берингер и Момчило Милошевић, културну рубрику уређује др Јул. Хајденрајх, рубрику туристике Јарослав Урбан, економију инг. Вацлав Полечек. Седмо годиште часописа (1937.г.) доноси измене у саставу редакције: др Отон Беркопец уређује рубрику о југословенским новим књижевним издањима, док инг. Вацлав Полечек уређује економску рубрику. Од седмог годишта уведен је и редовни додаток Словенски Јадран који је уређивао Адолф Весели. Главни уредник последњег годишта Ревиије (1938.г.) је Антонин Берингер, уредник је Јосеф Павличек, одговорни уредник и даље је др Карел Паул, док редакција остаје неизмењена.

Током осам година излажења, Ревиија није значајније мењала свој графички изглед. Часопис димензија 24 x 17 cm, обима око 60 страница, штампаних петитом, повремено је само мењао графику и боју насловне корице (чиме се и визуелно разликују годишта часописа). Иако преовлађују текстови на чешком језику, заступљени су оригинални текстови на српскохрватском, словеначком и словачком, као и ауторски текстови у преводу на неки од заступљених језика. Састав рубрика био је променљив, али основна концепција Ревиије у основи се није мењала. Све време излажења овог часописа доминира концепција размена актуелних информација из области привреде, економије и културе, али се негује и заступљеност текстова који са научног и стручног аспекта анализирају историјске, политичке, привредне и културне везе Чехословачке и Краљевине Југославије. Равноправно су заступљени информативни чланци из области привреде, економије, просвете, туризма и прегледи културних дешавања. Такви чланци данашњем истраживачу пружају богат извор информација, заборављених или мало познатих чињеница, које систематизоване и обрађене могу бити драгоцене за даља истраживања, не само узајамних чехословачко-југословенских веза, већ и посебних заступљених словенских националних култура. Листајући бројеве часописа читамо детаљне економске извештаје, извештаје о чешкој мањини у Краљевини Југославији, о православним споменицима у Чехословачкој, о тада актуелној Декларацији о школским и културним везама, детаљне пописе саобраћајних веза и возне редове, репортаже из југословенских градова, приказе нових издања књига или извештаје са изложби, чак и извештаје са фудбалских утакмица. Сви ови чланци заједно склапају верну и скенирану слику деценије у којој је ентузијазам и напор у тежњи за продубљивањем односа југословенских и чехословачких народа достигао свој врхунац.

Овом приликом посебна пажња посвећена је оној другој категорији текстова којом обилују сва годишта Ревиије. Реч је о књижевно-историјским, лингвистичким, културолошким и социјолошким студијама, стручним предавањима или есејима на-

¹ Антинин Берингер је приредио Избор из југословенске народне епике (Праг, 1932)

писаним из пера реномираних чехословачких и југословенских слависта, историчара, публициста... Верни сарадник Ревиије био је Франк Волман (1888–1969), познати професор и слависта. Његове кратке и прегледне студије о чехословачко-југослованским културним везама ²или о проучаваном Илирском покрету³, а које су објављиване у Ревиији, представљају незаобилазан извор података за сваку компаратистичку студију која се бави узајамним везама ових народа. Волман у својим текстовима (од којих су неки и публикована ауторова предавања са научних скупова), покреће питања које ће постати тема на којој ће уредништво Ревиије доста инсистирати у својој концепцији. Волман се пита да ли постоји чехословачки и југословенски менталитет, да ли су се са настанком ових држава учврстиле и „народне егзистенције“ које се колебају између истока и запада и да ли је настала општа нивелизација моралних и културних вредности која угрожава узајамне културне односе. После конкретних примера из издавачке делатности, позоришних репертоара, са музичке и ликовне сцене, аутор закључује да свуда недостаје довољна блискост, информисаност и познавање друге историје и културе. Волман пише: „Непознавање неког –изма или културне појаве из западних култура сматра се за срамоту, а непознавање научних и уметничких чињеница из нпр. југословенске средине, пребацује се само малобројним знаљцима.“⁴ Разматрају се појаве регионализма, ксенофобије, комплекса „малих“ култура и централизма на обе стране. Све је то, по Волману, резултат „политизовања јавног живота“ и новинарске политике која се ставља на страну по-одног европејства.

У сличном тону конструктивне критике, написан је и чланак др В. Мјерка из Нитре који наводи да постоји тенденција омаловажавања словенске мисли и да влада погрешни став како словенске мисли нема без Руса. Мјерка сматра да управо Чехословаци и Југословени могу бити препородитељи и носиоци нових међусловенских односа.⁵ Још конкретнији је аутор из Загреба П. Скок који се пита зашто је тако мало доследности у неговању словенских односа, зашто тако мало људи учи чешки језик?! Његов чланак је апел за ширење учења чешког на универзитетима. Критикује недостатак приручника из словенске књижевности у средњим школама и једностраност слависта који студирају уске, националне језике а занемарују шири контекст словенски: „Питајте било ког од наших слависта било шта о Достојевском, Словацком, Врхлицком, Махару, Бржезини... дајем главу да ће избечити очи у свом незнању.“⁶ У другачијој врсти текста, у репортажи са пута у Чехословачку, земунски професор Ђорђе Глумац бави се студијом чешког менталитета, историјског и културног наслеђа, али помиње и недовољно познавање сличности и разлика на-

² Frank Wollman: Československo-jihoslavské kulturní styky, Československo-jihoslavská revue, 1932, god. 2, br. 6, str.241–251; F. Wollman: Československo-jihoslavské styky kulturní do války, ČJR, 1934, god. 4, br. 7, str. 153–157 i br. 8, str. 172–177;

³ Frank Wollman: Ilýrism a Česchoslováci, ČJR, 1935, god. 5, br. 6–7, str. 125–135;

⁴ Frank Wollman: Československo-jihoslavské kulturní styky, ČJR, 1932, god. 2, br. 6, str.246;

⁵ Dr V. Mjerka : Slovenska misao danas, ČJR, 1932, god. 2, br.2, str. 45;

⁶ P. Skok: Slovenská solidarita na lingvistickém poli, ČJR, 1933, god. 3, br. 6–7, str. 218;

ших народа.⁷ Крешимир Георгијевић се у свом чланку „За лингвистичку, литерарну и културну солидарност словенску“ позива на дискусију коју је у истом часопису отворио проф. Скок а коју су наставили проф. Људевит Јонке и др Отокар Колман (год. 3, бр. 7 и 8). Георгијевић наводи да је Коларов програм сасвим рационалистички са нешто романтичарских премиса. Књижевна узајамност, по Коларовом схватању, јесте општи удео свих племеских грана са њиховим духовним производима. Колар је инсистирао на лингвистичко-лексикалној узајамности, а Георгијевић сматра да је новом времену стало до потребних ширих знања о словенским народима. Иако у Коларовој подели Словена и захтеву познавања свих словенских језика и књижевности има романтичарских премиса, остаје, по Георгијевићу, да је изучавање словенских језика услов за познавање других словенских култура. Затим следи анализа изучавања словенских језика по факултетима. Аутор помиње како се у Загребу назив слависта непримерено даје сербокроатистима и југославистима. Због тога оспорава Скокову критику југословенских слависта, јер њих заправо и нема⁸.

Попут одговора на ове захтеве да се систематски развија интерес за словенске културе и за развој славистичке науке, Ревивија је објављивала студије и чланке који се баве историјском, социјолошком и антрополошком анализом чехословачке и југословенске културне баштине, али и узајамном рецепцијом у различитим областима културе. Тако читамо лингвистичку студију о односу чешког и српскохрватског језика др Карела Паула, која се бави историјским развојем ових језика, лингвистичком и фонетском анализом⁹. Зaslуге Јосефа Холечека, чешког писца и новинара, који је преводио нашу народну епску поезију, описане су у чланцима Јулиуса Хајденрајха¹⁰ и Јиржине Карасове¹¹. Хајденрајх поводом седамдесетогодишњице Богдана Поповића пише афирмативни чланак о његовом научном доприносу и назива га „српским Шалдом“, родоначелником „београдског стила“ у књижевној критици¹². У истом броју Ревивије објављен је и некролог Бранимиру Тосићу из пера професора Крешимира Георгијевића. Чести су и чланци посвећени делима Бранислава Нушића, обично у контексту приказа премијера његових драма на чешким позорницама. Да је уређивачка концепција Ревивије била да продуби знања чехословачких читалаца о историји југословенских књижевности, сведочи и преведена обимнија студија у 11 поглавља Павла Поповића „Југословенска књижевност као целина“, преузета из Гласа Српске краљевске академије (ЧЈР, 1935, год.5, бр.1–2), у којој се прати историја ових књижевности од средњег века до половине 18. века.

Посебна врста текстова односи се на узајамне контакте и везе знаменитих људи чехословачког и југословенских народа. Јосеф Пата приказује чланак Васе Стојића

⁷ Đorđe Glumac: Moj boravak u Čehoslovačkoj, ČJR, 1933, god. 3, br. 5, str. 161–167;

⁸ Krešimir Georgijević: Za lingvističku, literarnu i kulturnu solidarnost slovensku, ČJR, 1934, god. 4, br. 2, str. 25–28;

⁹ Karel Paul: Poměr jazyka českého k jazyku srbochorvatskému, ČJR, 1933, god. 3, br. 5, str. 167–174;

¹⁰ Jul. Heidenreich: Josef Holeček a Jihoslované, ČJR, 1933, god. 3, br. 6–7, str. 222–226;

¹¹ Jiřina Karasová: O aktuálnosti Josefa Holečeka, ČJR, 1934, god. 4, br. 1, str. 5–8;

¹² Jul. Heidenreich Bogdan Popović sedmdesátikem, ČJR, 1934, god. 4, br. 1, str. 8–10;

из Суботице о односима песника Јована Јовановића Змаја са Чехословацима¹³, а сам пише студију о везама чешког професора Арношта Муке са Југословенима¹⁴, и открива везе чешког песника Петра Безруча и преводиоца Јована Кршића, као и историју настанка Безручове песме Жудња (Видовдан 1916), посвећене сарајевском атентату¹⁵. Пагина заслуга је и то што упознаје читаоце Ревје са везама чешког писца Јана Неруде са словенским југом у чланку објављеном у истом годишту часописа. О препису Константина Јиречека и Стојана Новаковића, читамо из пера београдског универзитетског професора Милете Новаковића. Из преписке је очито колико напора су два научника уложили у проучавање српске историје од 11. до 15. века¹⁶.

Драгоцени извор података за данашње истраживаче представљају библиографски прегледи преведених дела са српскохрватског и словеначког на чешки и словачки језик. Један од најпотпунијих пописа ових превода у Ревји сачинила је Ана Урбанова, а објављен је у четири наставка у четвртом годишту овог часописа. Тако сазнајемо да је током 1934.г. укупно објављено 12 посебних издања превода на чешки језик, 132 превода у часописима и 20 посебних издања у рукописима. Наводи се 35 имена преводилаца а побројана су и имена преведених аутора. Прецизна је статистика који часописи и дневни листови су објављивали преводе и у ком броју. Штампан је и списак превода у рукопису који чекају на објављивање¹⁷. Од велике помоћи за истраживаче су и годишњи прегледи објављених студија, чланака, рецензија и приказа у протеклом годишту излажења Ревје. За историју славистике драгоцени су детаљни извештаји са Словенских конгреса и скупова, као и посебни чланци о раду познатих слависта, који се могу пронаћи у скоро сваком броју Ревје.

Од делимичне измене у саставу редакције Ревје, тачније од четвртог годишта њеног излажења, примећује се мањи број чланака и студија из културе. Доминирају текстови из области економије, историје, политике и туризма. Један од разлога ове измене у уређивачкој концепцији може се тражити и у чињеници да тих година излази и часопис Словенски преглед (*Slovanský přehled*) у коме се објављују чланци о друштвеним и културним темама из југословенске средине. Тих година словенским темама и узајамним везама баве се и чешки часописи *Slavia*, *Slovanský Jadran*, *Ročenka slovanského ústavu*, *Slovanská spolupráce*, као и српски часописи Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор, Српски књижевни гласник и неколико хрватских и словеначких часописа. Тако Ревја није једина периодика овог типа, те уредници тежиште концепције померају у правцу мање заступљених области. Такође, од седмог годишта Ревје очигледна је диспорпозија у праћењу друштвених и културних збивања из југословенске средине. Преовлађују информације, прегледи, прикази и анализе из словеначке и хрватске културе. Уведена је нова стална

¹³ Josef Páta: O stycích básníka J. J. Zmaje s Čechoslováky, ČJR, 1932, god. 2, br. 4, str. 154;

¹⁴ Josef Páta: Prof. dr. Arnošt Muka a Jihoslované, ČJR, 1932, god. 2, br.2., str. 52–56;

¹⁵ Josef Páta: Petr Bezruč a Jihoslované, ČJR, 1934, god. 4, br. 3, str. 60–64;

¹⁶ Miletta Novaković: Konstantin Jireček i Stojan Novaković, ČJR, 1933, god. 3, br. 9–10, str. 306–309;

¹⁷ Anna Urbanová: Překlady z jihoslovanského písemnictví, ČJR, 1935, god. 4, br. 3, str. 76–79.

рубрика Књижевност-наука-уметност у оквиру које се објављују кратке вести из културе. Уведена је и посебна рубрика о новим издањима књига на српскохрватском и словеначком језику у којој су очигледно запостављени српски аутори и издања. То можемо објаснити чињеницом да у редакцији часописа више није Момчило Милошевић, чиме се формално угасила београдска редакција Ревие, те су информације и текстови из српске културе мање доступни. Пажљивим прелиставањем последња два годишта Ревие примећује се и нови полемички тон у политичким и економским чланцима, па чак је редакција понекада присиљена да се ограђује од исказаних ставова или да објављује реплике са супротним мишљењем.

После Другог светског рата Чехословачко-југословенска ревија није више излазила, али је добила своје потомке у часописима *Pro přátele*, часопис Савеза пријатеља Титове Југославије (1969–70), касније часопис Друштва пријатеља Југославије (1990–1992) и Друштва пријатеља јужних Словена (1992–2000). Од 2001.г. излази часопис овог друштва под називом *Slovanský jih* са редакцијом у Брну.

Библиотека Катедре за Славистику Филолошког факултета у Београду може се похвалити поседовањем скоро комплетних годишта часописа Чехословачко-југословенске ревије, која због свог значаја пре свега за област проучавања историје славистике, и данас представља инспиративни извор за нова истраживања.

Aleksandra Korda-Petrović

O VÝZNAMU ČESKOSLOVENSKO-JIHOSLOVANSKÉ REVUE

Resumé

Zakladatelem a vydavatelem časopisu Československo-jihoslovanská revue byl Svaz Československo-jihoslovanské ligy. Revue vycházela v období od r. 1931. do r. 1939. Přispěla k expanzi politické a kulturní vzájemnosti našich narodů v meziválečném období. Všechny ročníky časopisu mají podobnou koncepci výměny aktuálních informací v oboru hospodářství a kultury, ale také byly zastoupeny odborné a vědecké studie a články z dějin, literární, divadelní a umělecké kritiky, sociologické analýzy atd. týkající se hlavně československo-jihoslovanské vzájemnosti. Proto Revue představuje bohatý pramen údajů pro bádání v oboru slavistiky a jiných humanistických věd.

ФОЛКЛОРНА ЗБИРКА У ДЕЛУ ПАВЛА РОВИНСКОГ „ЦРНА ГОРА У ПРОШЛОСТИ И САДАШЊОСТИ“

Рад се бави обимном збирком народних умотворина садржаном у монографији Павла Ровинског *Црна Гора у прошлости и садашњости*, али и пратећим коментарима сакупљача и, нарочито, развијеним опсом обредне и обичајне праксе, који битно доприноси целовитости и значају ове збирке.

Кључне речи: лирика, епика, лирско-епске песме, обред, обичај, усмена проза, кратке народне умотворине.

Допринос руских слависта сакупљању и тумачењу српске и јужнословенске усмене књижевности и њеног обредно-обичајног контекста није, нажалост, доживео целовиту валоризацију међу савременим изучаваоцима српског и јужнословенског фолклора, или, тачније речено, ова рецепција и валоризација изразито је селективна. Рад и постигнућа Владимира Пропа, Романа Јакобсона, Елеазара Мелетинског, Михаила Бахтина, Вјечеслава Иванова, Владимира Топорова, Никите Толстоја, Тајајане Цивјан, Бориса Путилова, Димитрија Лихачова, па и Михаила Лотмана, и др. суштински су утицали и утичу на теоријске поставке и методолошки приступ српских научника. Ипак, с часним изузетком млађих аутора¹, поједини значајни доприноси руских сакупљача и изучавалаца српског и јужнословенског усменог стваралаштва остали су само спорадично осветљени.

То пре свега важи за драгоцену дело Ивана Јастребова *Обичаји и песме турских Срба*², које би по времену бележења и значају забележеног могло представљати захтевну и значајну тему неке будуће докторске дисертације, али и за збирку усмениог стваралаштва и описе обреда и обичаја, које у делу *Црна Гора у прошлости и садашњости* даје Павел Аполонович Ровински (1831–1916). Као и збирка Ивана Јастребова и збирка Павела Ровинског је кориштена и навођена, али није доживела

¹ Магистар Драгољуб Периф бавио се у својој књизи *Трагом древне приче* (Библиотека прва књига, Матица српска, Нови Сад 2006) доприносом руских истраживача, изучавању српске епске поезије (*Руски фолклористи о српској епској поезији; Епика и /гео/политика. Српска епска поезија очима странаца – од србофобије до србофилије*). У овом сегменту књиге дат је довољно прецизан опис изучавања српске епике у славистичком компаративном кључу, нарочито с обзиром на могућа митска значења, сјижее и ликове и поетичке премисе, које из њих произлазе, те форме класификације и поимања природе и значења овог песништва. Сажето су приказани радови Бориса Путилова, Романа Јакобсона, Елеазара Мелетинског, Виктора Жирмунског, Вјечеслава Иванова и Владимира Топорова, али и унеколико заборањени допринос Николаја Кравцова. Уз добро познавање и уважавање постигнутих резултата, али и уз неопходну меру критичности – аутор овим радом осветљава један релативно занемарени домен истраживања, показујући, према властитим речима: „један део (...) комплексне мозаичке приче, која (да ли на срећу или на жалост) вероватно никад неће бити испричана у целисти“.

² И. С. Јастребов, *Обычаи и пѣсни турецкихъ Сербовъ (въ Призрѣнѣ, Инекѣ, Моравѣ и Дибрѣ)*, Изъ путевыхъ записокъ, С. Петербург 1886, стр. XXIV + 626

целовиту презентацију и пуно вредновање. Обим и претензије овог рада нису ни приближно такви да би могли одговорити на овај сложени задатак, али покушаћемо да бар скренемо пажњу на значај и могуће будуће правце изучавања овог аспекта рада Павела Ровинског.

Главнину збирке чини трећи том дела, насловљен *Етнографија – књижевност и језик*.³ Да би се пак успоставила целина збирке, било би неопходно пажљиво ишчитати сва четири тома дела, пошто Ровински веома често и радо илуструје своје поставке усменим предањима, анегдотама, кратким народним умотворинама, користећи их на начин близак ономе на који су их користили њихови ствараоци, као поенту, гномски сажетак, необориви аргумент иза којег стоји ауторитет „целог народа“.

Сакупљачки рад Павела Ровинског битно је обележило и његово темељно и обухватно образовање, али и одређена дистанца, позиција странца који јесте суштински срђен са средином о којој пише, али ипак поседује унеколико померену перспективу, способност за објективније, дистанцираније сагледавање предмета којим се бави. О образовању Павела Ровинског, и то управо у домену етнологије и културолошких истраживања, сведоче извори на које се он позива. Настанак Млечнога пута описан у црногорском етиолошком предању он, рецимо, пореди са Тејлоровом грађом из дела *Примитивна култура* (књига је изашла у Лондону 1871), што јасно говори о обухвату и ширини његових интересовања. Уочљиво је и његово веома добро познавање руске етнолошке и усменокњижевне грађе и њених изучаваца, али свакако најимпресивније јесте изузетно добро познавање претходних бележења и укупне етнографске грађе која се тиче Срба и Јужних Словена. Ровински детаљно познаје Вукове збирке и његове етнографске записе, као и песничку збирку Симе Милутиновића и *Огледало српско*. По потреби он се позива и на Петрановићеве збирке на Беговићев *Живот и обичаји Срба граничара*, на грађу и бележења из „Српско-далматинског магацина“. Веома значајно за његов укупан сакупљачки рад, а нарочито за опис обреда и обичаја јесте познавање Врчевићевих бележења и његове књиге *Три главне свечаности: Божић, крсно име и свадба*.⁴

Своје описе обреда и обичаја Ровински често конципира тако да допуњава оно што његови претходници нису забележили и тежи да да описе обичаја из оних средина које су остале необухваћене претходним бележењима. Он детаљно познаје и рад свог савременика Ивана Јастребова и у више наврата указује на сличности и разлике које постоје у обичајима Црногораца, Муслимана и *турских Срба*, о којима је писао Јастребов. Дода ли се овоме и изванредно познавање историје, историјских извора и црногорске законодавне праксе (Ровински често указује на сличности и

³ Павел Аполоневич Ровински, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том III, *Етнографија – књижевност и језик*, превела с руског Видосава Стојановић, редактор превода др Александар Терзић, Издавачки центар „Цетиње“, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Цетиње – Нови Сад 1994. (Даље: Ровински, број стране.)

⁴ Вук С. Врчевић, *Три главне свечаности: Божић, крсно име и свадба*, сабрао по Боки которској, Црној Гори и Ерцеговини и описао – – – Ришњанин, Наклада књижаре браће Јовановића, Панчево 1883.

разлике које постоје између обичајне норме и Богишићевог *Законика*,⁵ а детаљно пореди и поједине чланове из законика Петра Првог и књаза Данила), као и дуг боравак и бројна путовања по Црној Гори – јасно је да је реч о изузетно компетентном истраживачу, чији је рад и до данас вишеструко релевантан. Обухватно познавање претходних етнографских изучавања, бележења усмене књижевности, историје и социјалних односа у Црној Гори, Ровински успешно обједињава са властитим искуством и непосредним увидима у начин живота и културу Црногораца.

То се непосредно уочава у његовом опису обичајно-обредне праксе. Одређење обичаја и обреда какво даје Ровински одступа од данас општеприхваћеног. Он обред посматра као „само једну формалност, која прати овај или онај обичај“⁶, значи, сматра га неком врстом појединачне реализације широко распрострањених начина понашања. Као илустрацију свог поимања односа обреда и обичаја Ровински наводи пример свадбе: „Свадба код свих хришћанских народа представља један те исти обичај, али на огромну разлику наилазимо у обредима који је прате, и то не само код различитих народа него чак и код истог народа у различитим мјестима“⁷. Под непосредним утицајем Тејлора и његове теорије прежитака Ровински посебну пажњу обраћа управо на ове разлике, верујући да се „у обредима понекад крију остаци далеке прошлости“⁸ – културни прежици. Тако ће, насупрот тези да код „црногорског народа, који чини дио српског племена, углавном ништа не срећемо суштински ново ни особито од општег српског“⁹, Ровински посветити изузетну пажњу свим, па и најмањим разликама које се уочавају у обредно-обичајној пракси.

Описи обреда садржани у делу Павла Ровинског вишеструко су драгоцени. Обредно-обичајна пракса несумњиво представља контекст у коме се јавља и развија усмено стваралаштво и без познавања тога контекста ни сагледавање усменог стваралаштва неће бити довољно обухватно. Због тога је драгоцено то што је Ровински настојао да да „потпуне чињенице“ и што тачније опише обичајно-обредне праксе. Поделивши обичаје на религиозне обреде, обичаје који прате главне догађаје породичног живота и ситне обичаје и правила из свакодневног живота, он је унутар ове класификације дао детаљна и прецизна разврставања заснована на различитим принципима. Тако се религиозни обреди даље деле на опис најзначајнијих годишњих празника, Божића и Ускрса, који се описују у широко захваћеном обредном контексту, (рецимо, у опис Божића укључује и укупна обредна пракса од Мратиндана до светог Јована, а у опис Ускрса и све припреме и потоњи празници до Тројица).

Ровински прецизно описује све аспекте празника, специфичне облике понашања, храну, празничне реквизите, даје детаљан и прецизан опис обредне праксе. У оквиру описа он не пропушта да укаже на специфичности које се јављају у градској

⁵ Валтазар Богишић, *Општи имовински законик за Књажевину Црну Гору*, Обод, Цетиње 1980. Види, такође: Валтазар Богишић, *Правни обичаји у Црној Гори, Херцеговини и Албанији*, приредио Томица Никчевић, ЦАНУ, Титоград 1984.

⁶ Ровински, 113.

⁷ Исто, 114.

⁸ Исто.

⁹ Исто.

обредној пракси, на социјалну стратификованост обичаја (често наглашава по чему је специфично празновање Божића и Ускрса на кнежевом двору) и редовно даје и властите, понекад анегдотске увиде и искуства. Тако ће опис Божића допунити анегдотом о расечању пецива, које је ножем или сабљом ритуално пресецао отмени гост. Он сам имао је прилику да расече пециво у кући у којој је домаћица била трудна и она је после многих кћери родила дечака: „Добро си ми ти исјекао” – рече ми послје тога домаћин куће, приписујући томе рођење дјечака. Он се, заправо, шалио, али у кући његови неки су стварно у то вјеровали.¹⁰

Поимајући суштинску синкретичност празновања Ровински даје богате илустрације обредне праксе, наводи песме, поступке, веровања, изреке и пословице које прате обред. Из његовог описа може се, рецимо, извући читав низ података о обредној антропоморфизацији бадњака, о поступању с њим као са људским бићем, или, тачније, божанством. Тако, према његовом опису, у Васојевићима „на бадњак сједају дјевојку, полно зрелу, и дају јој да се пољуља на њему, од чега би се у стаду родило стоке женског пола, тако ће бити више приплода код стоке.“¹¹ Такође, као изузетно упечатљив детаљ јавља се и његово сведочење о ритуално инверзном понашању у градској средини, које је праћено прављењем штете и намерним насилничким понашањем: „Једном тако на Његушима весело друштво, дошавши у кућу где није било добре ватре, јер се није могло донијети дрва због великог снијега, побаци на огањ кобасице које су висиле изнад огњишта. У другој кући поломили су посуђе, клупе, разбили прозор, а да нису уопште били пијани.“¹² Да је реч управо о ритуалној инверзији, указује и то што су, према сведочењу Ровинског, гости у кући Марка Миљанова, тадашњег управника Подговрице, узимали јела постављена на столу и ломили посуђе: „Украдене ствари даривали су другој кући. Храну су јели сами и давали другима које су сретали, нарочито сиромасима. Нико се у таквим случајевима није љутио и није жалио штету, јер ће то по народном вјеровању све бити награђено од Бога.“¹³ Иако се сва тумачења која даје Ровински са становишта модерних истраживања не могу прихватити, детаљност и прецизност његових описа драгоцене је и са становишта етнолога, и са становишта фолклористе, и са становишта изучаваоца усмене књижевности.

У религиозне обичаје Ровински укључује и низ других празника, а говори детаљно и о поштовању значајних дана у недељи, о крсном имену, литијам и заветима, и освећењу уља. Говорећи о литијама он ће, уз остало, дати исцрпан опис литије у којој је и сам учествовао 3. јула 1883.

Као главне догађаје породичног живота Ровински издваја брак, рађање и крштење и смрт и сахрану. Свадбене обреде он описује од просидбе и веридбе, преко одвођења девојке у младожењину кућу и венчања, до онога што зове „ситније допуне и обичаји послје склапања брака“. И овде се показује слојевитост, пластичност и обухватност његовог описа, а са становишта проучаваоца усмене књижевности по-

¹⁰ Исто, 124.

¹¹ Исто, 128.

¹² Исто, 126.

¹³ Исто.

себно значајним чини нам се детаљан опис *добре молитве*. Значај молитвене чаше већ је разматран у радовима који се баве песмом *Диоба Јакишића*¹⁴, али новина коју доноси опис Павла Ровинског јесте особено применовање овог обредног предмета: „Затим узима чашу отац [прва благослов и добру молитву, према опису Ровинског, казује мајка – напомена Љ. П.Љ.] и такође говори поуку са благословом последије чега испије вино до дна и оставља чашу, коју дјевер прихвата и узима за себе, та се чаша, која се звала *молитвена*, сада зове *дјеверова*. Дјевер је затим предаје млади која је чува као породичну драгоценост.“¹⁵ (Нагласио П. Р.) Наизглед неважно, ово преименовање додатно мотивише разлоге због којих Анђелија може као уздарје за молитвену чашу добити старешинство. Она у суштини враћа деверу оно што је било његово, а што је њој поверено на чување, враћајући му тиме и свест о изузетном значају и светости односа који је међу њима венчањем успостављен.

Део књиге посвећен обичајима садржи и детаљан опис обичаја ван породице и правних обичаја, који су веома значајни за живот заједнице, а чије познавање је, опет, неопходно за свако изучавање и разумевање усмене књижевности. Ту су обухваћени: побратимство /посестримство и кумство, имовински односи, уговор о миру (Ровински се посебно бави арнаутском *бесом*), давање уточишта и, посебно развијено, крвна освета и мирење крви и функција суда. И овај сегмент описа прожет је бележењем низа предања, изрека, казивања из живота, и у њему је садржана цела једна збирка усмене прозе и кратких умотворина. Исто важи и за описе материјалног и природног света, и духовног и натприродног света, које Ровински богато илуструје демонолошким предањима, извојивши као посебну категорију *Сујевејерје Мухамеданаца у Црној Гори*.

Плодове слободне фантазије и оштроумља чине усмене прозне творевине, које су подељене на предања о свецима и о догађајима са историјским именима и поводом географских назива и бајке. Значајно је што ова подела у потпуности следи опште прихваћену савремену поделу усмене прозе на предања и приповетке у ужем смислу, а драгоценост је и то што Ровински уз поједине записе даје и имена казивача и записивача и основне податке о њима. Захваљујући познавању претходних збирки он успева да забележи или нове, непознате приповетке, или претходно незабележене варијанте, што чини значајном његову невелику збирку. Посебно интресантним међу његовим бележењима чине се предања о светој краљици, која се везују за историјску личност Јелену Анжујску, али несумњиво садрже и низ веома старих представа о женским божанствима и демонима. Сегмент збирке насловљен *Бајке* чини жанровски синкретичне мешавина бајки, новела, предања. Тако се, на пример, у приповеци *Зла маћеха*, коју је казивала девојка Стојана, кћер попа Милића из Андрејевице, преплићу мотиви *Ивице* и *Марице* и намерног одвођења деце у

¹⁴ Марија Клеут, *Дијоба Јакишића*, „Домети“, Сомбор, пролеће – лето 1992, год. 19, бр. 68–69, 104–113. и Хатица Диздаревић-Крњевић, *Обредни предмет – чаша молитвена – мотивација у песми „Диоба Јакишића“*, у књизи: *Утва златокрила. Дело творност традиције, поговор (Делотворност традиције у тумачењима Хатице Диздаревић-Крњевић)* Снежана Самарџија, „Филип Вишњић“, Београд 1997, 71–108.

¹⁵ Ровински, 195.

шуму, са мотивом јарца живодерца¹⁶, демонолошким предањем о враћању бабиних очију од вила, типичним бајковитим бекством кроз препреке које настају бацањем бруса („збруси се“ земља) и гребена (израсте честар густ попут зубаца на гребенима)... Приповетка се окончава женидбом јунака вилом и вилиним бекством са свадбе деветога сина. Истовремено, као посебан квалитет ове прилично заплетене приповетке избија лични удео девојке–приповедачице: бројни преокрети јунакове судбине не спречавају га да се освети маћехи, да сестри обезбеди богат мираз „и лијепе хаљине“ и уда је.

Жанровска мешавина ове збирке, коју сачињава девет предања и петнаест приповедака означених као бајке, а састављених од бајки, новела, легендарних прича, шаљивих прича, говори о аутентичности записа, пошто је, како је више пута засведочено, усмено приповедање суштински жанровски синкретично.¹⁷ Збирка приповедака Павла Ровниског садржи и шест басни и загонетке, које су подељене према појавама на које се односе: на оне о спољној природи, о човеку, о кући, јелу, одећи, домаћим пословима, и о сеоском газдинству. Анегдоте и шале последња су прозна целина, у којој доминирају подругачице и анегдоте везане за конкретне историјске личности.

Збирка песама издвојена је у целину насловљену *Књижевност и језик* и претходи јој увод у коме Ровински говори о карактеристикама усмене поезије опште и српске посебно, те о форми и карактеристикама црногорских и, што је веома значајно, о специфичним одликама муслиманских песама, разматрајући, уз то, и њихов утицај на осталу усмену поезију. У општој подели Павела Ровниског није тешко уочити рефлексе Вукове поделе на женске, јуначке, и пјесме на међи. Ипак он термилошки одступа од Вукове поделе, утолико што уместо термина *женске* користи термин *лирске песме*, *јуначке песме* зове *епским*, а бави се и категоријом *епско-лирских* песама, сагледаном као „лирске пјесме с епским садржајем“, али и као „епске пјесме које се пјевају без гусала“.

Опште карактеристике усмене поезије Ровински сагледава са становишта по коме „пјесма задовољава морално-естетску потребу народа, њој су туђи сви практични циљеви. Зато пјесма више него свака друга духовна дјелатност народа, прожета је његовом субјективношћу“.¹⁸ Тај „субјективни свијет“ који се зрцали у песмама, каже Ровински, „отвара пред нама душу народа“.¹⁹ Душа народа, у схватању Павела Ровниског, није идентична романтичарској представи о духу народа, већ пре представља метафору за особену духовну сублимацију историјске и социјалне судбине певача и његове заједнице. Најзначајнији у коментарима Ровниског свакако је

¹⁶ Слепа вештица, попут Тора, убија, једе и оживљава свог јарца (Мирча Елијаде, *Историја веровања и религијских идеја, Од каменог доба до Елеусинских мистерија*, књ. I, превела Биљана Лукић, Просвета, Београд 1991, 20), штавише, она управо маљем (типично Торново оружје) огледа је ли дечак њен или није – ако преживи три удараца маљем – њен је.

¹⁷ Види: Снежана Самарџија, *Особности усмених прозних врста*, „Књижевност и језик“, год. 54, бр. 1–2 (2007), 13–28.

¹⁸ Ровински, 439.

¹⁹ Исто, 440.

опис начина певања које прати игру у црногорском ору (мушком колу): „Ево како се то ради: двоје сједа директно на земљу скупивши ноге испод себе, једно наспрам другог и почињу пјевати наизмјенично. Узму неку пјесму што се пјевају уз гусле и отежу одмах веома високим тоном и јаким подрхтавањем гласа: ’О-о-о...у здравље нашег господара, и у здравље његових синова’, итд. зачим слиједе различите жеље, а послије тога сама пјесма: ’Вино пију до два побратима’ ... Протеже се то дуго и при крају направе два спуштања гласа, ниже, и још ниже, такође са отежањем, којим се тај начин одликује од пјевања уз гусле (...) Уз такву просту, монотону, и унеколико дивну пјесму игра се ништа мање проста и једнолична игра, која се састоји од скакања у кругу и дизања руку у вис са подврискивањем и пуцањем из пиштоља...“²⁰

Основна подела лирских песама коју Ровински нуди, на обичне или свакодневне пјесме, и песме које прате различите обичаје и обреде, вишеструко је вредна пажње. Неким сличним типом поделе вероватно би се могла превазићи постојећа противречност у одређењу обичајних и обредних песама, као и условност поделе песама према садржини. Мимо овог општог нивоа, који се више слути него што се формулише, подела Павла Ровинског је условљена природом грађе. Тако ће он међу песама које нису свакодневне издвојити оне које прате игру, шалтиве и дејје, разбрајалице, успаванке, свадбене песме, али и једну и једину „коју у Зети пјевају дјеци на крштењу“. Такође као засебну групу песама он издваја муслиманске песме. Овако сачињена подела, уза сву несистематичност, драгоцен је јер говори о живом контексту извођења, о стварном животу песме. Певаче лирских песама Ровински не наводи уз сваку песму правдајући се обимношћу збирке, али их помиње у уводном тексту.²¹

Раздвајање лирско-епских песама на лирске песма са епским садржајем, и епске које се певају без гусала, изведено је, превасходно, са становишта дужине па, унеколико, и са становишта садржине. Међу лирским песама лирским са епским садржајем доминирају осмерачке епске песме, и тим је драгоценији опис њиховог извођења који Ровински даје. Епске песме које се певају без гусала (напредушке) записане су од жена певачица (или преузете из Милутиновићеве *Пјеваније*), и прати их напомена да жене у Црној Гори нипошто нису узимале гусле, са изузетком Милутиновићеве певачице Јаглике Мушкобање, која је, како бележи Ровински, носила мушку одећу и ишла у чету и гуслала.²²

Уводни текст о епским песама Ровински почиње разматрањем познатих збирки епских песама и развија у разматрање односа песама према историји односно, онога што он назива „преовладавање маште над стварношћу“. Иако је његово гледање на епске песме делом превазиђено, пошто он верује у постојање првобитног

²⁰ Исто, 441.

²¹ „То су били: дјевојка Стојана, ћерка свештеника Милића и њена удата сестра Симона Радоњић у Васојевићима; удовица Марица Гарова у Цетњу и Зако Рогошић из Подгорице...“ Исто, 438.

²² „...Кажу да је била потпуно као мушкарац: одјевала се као мушко, носила је оружје и ишла у четовање и зато је могла пјевати уз гусле.“ Исто, 445.

обрасца, праваријанте песме, и попут Серенсена,²³ покушава да утврди какав је он могао бити, и овај део збирке Павла Ровинског изузетно је значајан. Настала после Вукових, Милутиновићевих и Његошевих бележења, а пре збирки забележених у 20. веку, збирка Павла Ровинског открива специфично дотрајавање јуначког обрасца. Без обзира је ли реч о песмама „мистичког садржаја“, онима о Ђурђу Кастриоту – Скендер-бегу, „општесрпским пјесмама“, или хроничарским васојевићким пјесмама – готово све забележене варијанте откривају снажан посредан или непосредан утицај писаних збирки и тежњу ка обједињавању историјских знања, предања о јунаку, и већ објављених песама у неку врсту песама–тезауруса.²⁴ Једна од најинтересантнијих јесте песма муслиманског певача Османа Абдулаха из Гусиња, пореклом Куча, који је опевајући бојеве у Полимљу, од 27. новембра и 27. децембра 1879. године, дао и особени, епски коментар „велике историје“. Као увод у сукоб између књаза Николе и Гусињана, певач наводи у десетерце преточена актуелна историјска збивања. Вила са Маглића дозива остарелог гусињског Али-пашу и казује му:

О, који се јади направише
У Берлину, латинскоме граду!
Ту се седам окупило краља,
Седам краља од седам земаља.
Међу њима књаз Никола дође,
Те затражи Плава и Гусиња,
И робињу у Дечане цркву,
И широку земљу Дукађина,
Гиздавицу шехер-Ћаковицу,
До Приздрена и Шарган-планине:
'То је српско отачаство старо,
То је царство Душаново било!
Краљи даше, цара не питаше,
И осмога направише краља,
Да му влада на Призрен завлада...

Потресан је, али истовремено и готово комичан, покушај несумњиво талентованог певача да дипломатско надмудривање великих сила и трговину земљама и народима преточи у епску нарацију, у којој се, иначе, по правилу сукобљавају ве-

²³ Асмус Серенсен, *Прилог историји развоја српског јуначког песништва*, превео с немачког Томислав Бекић, поговор (*Асмус Серенсен – заборављени допринос изучавању народне књижевности*) написала Марија Клеут, Завод за уџбенике и наставна средства – Вукова задужбина – Матица српска, Београд – Нови Сад 1999.

²⁴ Песмама тезаурисима Р. Меденица назива оне песме које, попут лексиконске или енциклопедијске јединице, сабирају већину певачевих знања о јунаку, стечених било из усмене традиције, било из писаних извора. – Радосав Меденица, *Наша народна епика и њени творци. Црногорско-херцеговачка планинска област постојбина патријархалне културе и епске песме Динараца*, Обод, Цетиње 1975, 263. Види, такође: Исто, 287–305. и Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук – мит, историја, песма*, Матица српска, Нови Сад 2002, 16–21.

лики јунаци.²⁵ У свету у којем „муртати цара освојише“, места за епску слику света више нема. Истовремено јасно је да је певач, био писмен или не, под непосредним утицајем писаних извора и да покушава да извештаје штампе преточи у апастрактну патетику десетерца. Управо слика растакања чини збирку Ровинског вредном пажње. Без покушаја да се то растакање схвати, не може се разумети ни претходни ни потоњи живот епске песме.

Збирка Павла Ровинског, једнако као и његови описи обичајне и обредне праксе у Црној Гори, драгоцени су извори за изучавање усменог фолклора. Смештена између значајних збирки с почетка и средине 19. века и потоње масовне гусларске просјудуције, ова збирка представља, по много чему, карику која недостаје и јесте драгоцено сведочанство, не само о трајању и животу усменог певања и приповедања већ и о традиционалној усменој култури уопште, и то у тренуцима када су они, по много чему, већ на издисају. Због свега речено требало би цело дело Павла Ровинског, и нарочито његов трећи том, размотрити са становишта усмене књижевности и ширих филклористичких истраживања. Овај рад је више предлог за такво разматрање, него његов систематичан почетак.

Лиљана Пешикан-Љуштановић

СОБРАНИЕ ФОЛКЛОРА В ПРОИЗВЕДЕНИИ ПАВЛА РОВИНСКОГО „ЧЕРНОГОРИЯ В ПРОШЛОМ И НАСТОЯЩЕМ“

Резюме

В работе исследуется объемное собрание произведений народного творчества, содержащееся в монографии Павла Ровинского „Черногория в прошлом и настоящем“, а также сопроводительные комментарии собирателей фольклора и, в особенности, описание обрядовой практики и обычаев, существенно усиливающее целостность и значение данного собрания. Собрание Павла Ровинского, равно как и его описания обычаев и обрядовой практики в Черногории, являются бесценным источником изучения устного народного творчества. Данное собрание во многих отношениях представляет собой недостающее звено в ряду значительных сборников начала и середины XIX века и последующих массовых произведений певцов фольклора-гусларов. Оно является важным свидетельством не только непрерывности и жизни устного песенного и повествовательного творчества, но и традиционной устной культуры в целом в то время, когда эти формы угасают.

²⁵ Љиљана Пешикан-Љуштановић, Исто, 206–210.

СЛОВЕНСКИ ИМПУЛСИ У РАЂАЊУ МОДЕРНЕ СРПСКЕ
ПОЕЗИЈЕ ЗА ДЕЦУ

Словенски, претежно руски импулси у српској поезији за децу јављају се, пре свега, као посредници у ослобођењу од кругог соцреалистичког концепта после Другог светског рата. Књижевне идеје Максима Горког: одбрана бајке од кругог идеолошког утилитаризма, његово инсистирање на естетској функцији књижевности за децу напоредо с њеном социјалном функцијом, као и елементи фантастике и хумора у књижевном делу Самуила Маршака – доприносили су првим корацима у успостављању слободе за фантастично у српској поезији за децу. На другој страни, песма пољског песника Јулијана Тувима *Пан Тралислав Тралалински* доносила је слободу за игру и нонсенс у српску поезију за децу и била узор унутар поетике коју је развијао Душан Радовић.

Кључне речи: модерна поезија, социјалистички реализам, социјална функција, естетска функција, бајка, фантастично

Генеза модерне српске поезије за децу сложен је и поступан књижевноис-торијски процес, започет тридесетих година, и до краја концептуализован тек у педесетим и шездесетим годинама 20. века. Овај процес је, несумњиво, саставни део ширих историјских збивања која су се одигравали у српској књижевности. Истовремено, књижевност за децу је по много чему аутономно књижевно подручје, које има и своју специфичну историчност. То зачиње одређено двојство унутар историјских процеса у српској књижевности за децу. То двојство тиче се и импулса из страних књижевности који су се рефлектовали у њој. Другим речима, генеза модерне српске поезије за децу догађала се, између осталог, и под дејством страних импулса: делом на исти начин на који су се ови импулси рефлектовали и у српској књижевности опште, делом је имала и своје специфичне „дечје“ путеве. Дијалектика између општекњижевног и специфично дечјег можда је најзанимљивија када је реч, управо, о импулсима из словенских књижевности.

Зачетак *модерне српске поезија за децу* везује се за појаву поеме Александра Вуча *Подвизи дружине „Пет петлића“*, 1933. године. Поема је објављена као „надреалистичко издање“, с колажима и прозним међутекстовима Душана Матића. Својеврсна допуна целог тог историјског окружја био је и есеј још једног писца из круга београдских надреалиста, Марка Ристића *О модерној дечјој поезији, Поводом књиге: Подвизи дружине „Пет петлића“*.¹ У њему је први пут код Срба употребљен атрибут *модерна* уз поезију за децу. Књижевноисторијска (па, тиме, и компаратвна) позиција Вучове поеме за децу може се, с разлогом, интерпретирати у оквиру књи-

¹ Marko Ristić, *O modernoj dečkoj poeziji. Povodom knjige: Podvizi družine „Pet petlića“*, *Danas*, književni časopis, I/3, 1934, 366–372.

жевноисторијске позиције надреализма (и, уопште, авангардне књижевности) на почетку тридесетих година двадесетог века.

У часу појаве Вучове поеме за децу постојала је већ и радикална критика авангардне књижевности („послератног модернизма“²) у српској књижевности. Та критика са становишта левичарске идеологије почивала је на појачаном захтеву за социјалним ангажманом. Крајем двадесетих и почетком тридесетих у српској књижевности је „све јечало и одјекивало од социјалног, као што јелова гора јечи од песме и отпевања“³, како пише, 1932. године, иронично Станислав Винавер.

Померање тежишта од естетског према социјалном у српској књижевности несумњиво има свој компаративни контекст. У њему, поред једног броја социјалних и културних подстицаја националног порекла, видну улогу игра књижевна и културна политика која се артикулисала у првој земљи социјализма, у Совјетском Савезу, током двадесетих и тридесетих година двадесетог века.

Покрет социјалне литературе несумњиво је најзначајнији преносилац совјетских књижевних идеја у југословенски простор, поготову оних које су се залагале за утилитарну функцију литературе и за „социјалистички реализам“.⁴ Насупрот њему, формирала се на другом полу књижевне левеце група коју су, пре свих сачињавали београдски надреалисти (управо онај део који се окупио око Вучових *Петлића*) и Мирослав Крлежа. Ова група залагала се, истовремено, и за естетско и за социјално, верујући да се ове две у начелу супротстављене функције књижевности могу синтетисати. Културна политика која се артикулисала у Совјетском Савезу рефлектовала се на ову групу посредно, кроз најопштији захтев за социјалним ангажманом, међутим, они су у многим аспектима били тој политици полемички супротстављени, а то се поготово читавало у „сукобу на књижевној левици“.

Подвизи дружине „Пет петлића“ је управо дело које покушава да синтетиче и естетску и социјалну функцију књижевности. Дечја дружина која је главни јунак Вучове поеме, сачињена је од дечака који су укључени у свет рада, то су, углавном, грубо експлоатисани шегрти – њихова акција ослобођења девојчице Мире из девојачког института јесте, симболички, друштвена акција, акција социјалног ослобођења, која се окончава бекством деце на зелену аду као царство слободе. Међутим, социјални ангажман ове поеме, па и реалистички елементи урбаног простора у њој, не значе, аутоматски, и реалистичност целог дела. Напротив, прича о Мирином ослобођењу у једном битном слоју остаје фантастична прича, дечаци имају повишене моћи које прелазе границе реалистичности, они попут јунака пустиловних прича, авантуристичких филмова или стрипа, чине „немогуће ствари“. Истовремено, у појединим деловима поеме мешају се сан и јава, повезују се међусобно неповезиве ствари, по диктату несвесног – на надреалистички начин. Ново

² Оно што данас најчешће називамо књижевноисторијски *авангардом*, или *авангардном књижевношћу* после Првог светског рата, у време свог настанка најчешће је именована и самоименована или кроз различите изме или као *модерна књижевност*.

³ Станислав Винавер, *Жива уметност и материјалисти*, Време, XII/3623, 11. фебруар 1932, 2.

⁴ Види: Stanko Lasić, *Sukob na književnoj ljevici 1928–1952*, Liber, Instiut za znanost o književnosti, Zagreb 1970, 30..

Вуковић ће устврдити да „подсвјесно, кошмарно и халуцинантно избијају у таквим призорима у први план, трансформишући реалност доводећи је до границе кад она у строгом смислу ријечи престаје то да буде“.⁵ Вуковић препознаје у *Петлићима* фантастику сродну фантастици Луиса Керола „засновану на слободној и свемоћној игри фантазије“.⁶ Сем тога, у поеми постоји и слој фолклорне фантастике, тако, на пример, Мирино спасавање више личи на спасавање отете принцезе у бајци него на социјалну акцију у реалном историјском времену и простору. Ако се свему томе додају језик поеме, добрим делом заснован на жаргону, необична поређења која доводе у везу веома далеке појмове, еластичан стих који мења дужину од четварца до шеснаестерца – открива се дело наглашене естетичности, сложене и отворене структуре, у коме реалистички елементи, социјални и идеолошки ангажман сачињавају јасно истакнут, али само један слој.

Иако Вучови *Подвизи дружине „Пет петлића“* нису ни под најнепосреднијим утицајем књижевнополитичког комплекса који се артикулисао двадесетих и тридесетих година у Совјетском Савезу и уобличио у *социјалистички реализам*, тај комплекс је имао и те какав значај за збивања у српској поезији за децу после Другог светског рата. Посредством Комунистичке партије Југославије, која је изашла као војни и политички победник из светског рата, совјетски модел књижевне и уопште културне политике појавио се непосредно после рата као узор и као својеврсна норма и у књижевности за децу. Раскид са тим књижевнополитичким концептом уследио је као последица политичког разлаза југословенске партије и државе са Совјетским Савезом и ИБ-ом 1948. године. Радикално одбацивање совјетских модела, а истовремено очување комунистичког идеолошког оквира, отворило је питања идеолошког легитимитета, довело је, између осталог, и до бурних полемика, до обнове старих распри о односу естетске и социјалне функције књижевности. Последица свега била је појава новог таласа модернизма у српској књижевности почетком педесетих година двадесетог века. Он се ослањао на искуства модерне и авангарде, али је, пре свега, афирмисао нову књижевну генерацију и књижевност коју је она стварала. Део ових историјских процеса била је и даља генеза модерне српске поезије за децу. Она се, рађала мирније, еволутивније, у односу на *модерну књижевност* „за одрасле“, а њена еманципација од соцреалистичке норме имала је специфичне путеве, који су водили и преко руског књижевног искуства.

Специфичност тих путева може се наслутити у реферату Мире Алечковић *Десет година развоја југословенске литературе за децу* одржаном на Четвртном конгресу Савеза књижевника Југославије 1955. године у Охриду. Описујући развој југословенске књижевности за децу после Другог светског рата, она је устврдила да је у развоју ове књижевности „прва фаза била она од 1944. па негде до 1947.“ и да се та „прва фаза развоја литературе за децу поклапа са развојем остале наше литературе, али она је (литература за децу, прим. Ј. Љ.) нешто раније изашла из ње, и из тога се

⁵ Др Ново Вуковић, *Иза границе могућег, Фантастично и чудесно у књижевним дјелима за дјецу насталим у периоду између два свјетска рата на српскохрватском језичком подручју*, Научна књига, Београд 1979,83.

⁶ Нав. дело, 80.

видело колико се ова литература развијала несметано и самостално...⁷ Могло би се на основу овога претпоставити да је у књижевности за децу већ 1947. године дошло до отколоне од поетике социјалистичког реализма. Алечковићка о овом разграничењу даје само овај податак: „Негде 1947. године на једном ужем саветовању при ЦК омладине поставља се већ питање уметничке вредности дела, и карактеристично је да га постављају сами писци.“⁸ Истина, она унеколико наговештава садржину те и сличних форумских расправа из друге половине четрдесетих: „Већ сасвим у почетку води се борба за ширину, за бајку, за пример, против накарадних схватања да је за нас, за социјализам, бајка сама по себи реакционарно оруђе, и ма колико то данас (1955, прим. Ј. Љ.) изгледало смешно и многим непознато, на неколико темељних саветовања о дечјој штампи постављана су на дневни ред ова и слична питања, за чије су се правилно решење залагали писци“.⁹

Иако смо упорно трагали, у штампи из 1947. године, никаквог трага о овом и сличним саветовањима нисмо нашли. Такође, и овлашан поглед на српску књижевност за децу из друге половине четрдесетих указује на снажно присуство соц-реалистичких импулса у њој.¹⁰ Ипак, имамо разлога да претпоставимо да су у дискусијама непосредно после Другог светског рата били присутни рефлекси једне велике међуратне интернационалне расправе о бајци, пре свега, о њеној психолошкој и социјалној примерености деци.¹¹ Та расправа је у Совјетском Савезу имала своју социјалистичку варијанту и своје одјеке на југословенској левици. Тако се, на пример, совјетски педагог Јанковска питала *Да ли је потребна бајка пролетерском детету?*, тврдећи да је „свака народна бајка носилац идеологије туђе социјалистичком друштву“.¹² Рефлекси оваквог схватања појављивали су се пре Другог светског рата и у југословенској периодици.¹³

На совјетској културној сцени, оваквој критици бајке супротставио се и сам Максим Горки. Пишући 1929. године предговор за ново издање *Хиљаду и једне ноћи*, он на почетку брани оно што је у бајци највише оспоравано, педагошку функцију бајке: „...Нема ни бајки које не би садржавале у себи материјал **’дидактике’**, **поуке**.

⁷ Мира Алечковић, *Десет година развоја југословенске литературе за децу*, Летопис Матице српске, година 131, књига 376, 4, 1955, 364.

⁸ Нав. дело, 367.

⁹ Нав. дело, 365.

¹⁰ Ево како је, на пример, Душан Радовић певао у лето 1949. године (*Верност*, Пионирске новине, IV/42, 1949, 2.):

Ми знамо: Тито и партија бдију
над играма нашим
и нашим песмама.
Трактори ору, компресори рију.
Ту земља наша пут отвара нама.

¹¹ Види: Др Даринка Митровић, *Савремени проблеми естетског васпитања*, Завод за издавање уџбеника Социјалистичке Републике Србије, Београд 1969, 90–104.

¹² Нав. дело, 99.

¹³ Види: Првош *Сланкаменац*, *Дечја књижевност у Русији*, Српски књижевни гласник, нова серија, XXIV /7, 1928, 521–580; *Mato Lovrak*, *Literatura za djecu i savremena pedagogija*, Учитель-Учителј, педагошки часопис југословенског учитељског удружења, XV(XLXIX)/1, 1934, 270–275.

У бајкама је, пре свега, поучно 'измишљање'...¹⁴ Горки „измишљање“ види као саставни део сваког стваралачког процеса, па и оног у природним наукама и техници. Уз то, он говори о бајци као „чаролији слатких измишљотина“, као о исконској народној умовторини „чије су разнобојне, свилене нити рашириле се по читавој земљи, прекривши је ћилимом речи чудесне лепоте“.¹⁵

Овај текст Максима Горког биће код нас штампан у преводу тек 1949. године, али неки други текстови, не о бајци само о бајци него и о литератури за децу уопште, штампани су одмах по ослобођењу и служили су као идеолошке смернице и извор совјетског књижевног искуства везаних за ову врсту литературе. У брошури *Дајте деци литературу*, заступљена су три аутора, Горки, Бељајев и Таубер,¹⁶ али два ударна текста јесу текстови Горког,¹⁷ док по један текст остале двојице аутора функционишу као нека врста допуне: Бељајев пише о научнофантастичној литератури, а Таубер о илустрацији дечје књиге. Оба текста Горког јесу програмски, наглашено су материјалистички по начину мишљења и аргументацији, 1933. године дат им је у Совјетском Савезу највиши могући публицитет¹⁸, и имају инструктивни тон, постављају захтеве у име виших идеолошких циљева и дају налоге, тако да су типични књижевно-политички текстови.

Ипак, текст *Дајте деци литературу*, колико год био идеолошки императиван, значајан је и зато што се Горки у њему zaloжио, и то веома непосредно, за естетску функцију литературе за децу. Мада понајвише говори о научно-популарној литератури, он каже: „Не треба мислити да све дечје књиге без изузетка треба да дају материјал за стицање знања. Наша књига не сме бити дидактичка, не сме бити грубо тенденциозна. Она мора говорити језиком слика, она мора бити уметничка. Потребна нам је и весела, забавна књижица која ће код деце развити осећање за хумор“.¹⁹ Ако се томе дода да је у тексту *О темама дечје књижевности* изнет у основи позитиван, мада материјалистички функционализован став о бајци: „Морамо једном схватити да нема фантастичних бајки које не оправдавају рад и науку...“ и да је из тога извучена консеквенца: „Деца треба да уче не само да рачунају, мере, већ и да замишљају, маштају и предвиђају“²⁰ – открива се један идеолошки модел који није апсолутно затворен за естетску функцију књижевности и није ограничен само на реалистичке жанрове.

Има много разлога да се претпостави да је у форумским расправама о књижевности за децу у Југославији 1947. године на једној страни стајало, по свој прилици,

¹⁴ Максим Горький, *О детской литературе*, Издательство „Детская литература“, Москва, 1968, 95. Превод цитиран по: Максим Горки, *О књижевности*, преводилац Стојић Вера, редакција превода Исидора Секулић, Култура, Београд 1949, 383

¹⁵ Нав. дело, 384.

¹⁶ Горки, Бељајев и Таубер, *Дајте деци литературу*, с руског Радован В, Теодосић, Ново поколење, Београд 1945.

¹⁷ *Дајте деци литературу* и *О темама дечје књижевности*, Нав. дело, 5–24.

¹⁸ Оба текста објавили су истовремено и *Правда* и *Известија*, а текст *О темама* и *Литературная газета*. Види белешке: Максим Горький, *О детской литературе*, 367.

¹⁹ Максим Горький, *О детской литературе*, 115. Цитирано по: Максим Горки, *О књижевности*, 176.

²⁰ Горки, Бељајев и Таубер, *Дајте деци литературу*, 22.

круто схватање социјалне и педагошке функције књижевности за децу, засновано вероватно и на предратној критици бајке и на соцреалистичким захтевима за непосредним одражавањем друштвене стварности, а наспрам њега, либералније схватање, ослоњено на идеје Максима Горког о праву социјалистичке књижевности за децу на естетску функцију, али и праву писаца на индивидуалне литерарне склоности.

Можда најупечатљивији траг ове расправа о бајци јесте песма Десанке Максимовић објављена у *Пионирима* 1947. године – *Над књигом бајки*. Већ насловом, песма је доведена у позицију да суди о књижевности самој, о једном њеном жанру и, самим тим, стављена је у програмски, аутореференцијални положај. Њена прва строфа доноси сложену и заокружену слику света која у потпуности излази из постојећих оквира реалистички и материјалистички схваћене књижевности за децу:

Дечаче, признајем ти, ни за мене нема
у свету ствари ни мртве ни неме,
камење хода и певају траве;
све ствари су у свету живе, и големе,
све говоре и имају људске очи праве.²¹

Позиција одраслог лирског субјекта у овој строфи може се вероватно читати и као нешто „ко бајаги“, као начин да се преузме нешто од дејче слике света да би се успоставила комуникација с децом, а не као озбиљан однос према свету. Међутим, у слици животности свега постојећег и јединства живог и неживог света и може се препознати и онај *пантеизам* који се конституише као темељно емотивно-спознајно становиште Десанке Максимовић кроз целу њену поезију и значајно се разликује од идеолошки актуелног погледа на свет. Следеће строфе, ипак, песму враћају у очекивану идеолошку равн, у њој се бајка ишчитава не као прича о другачијем разумевању света, него као прича о сукобу добра и зла, и још више од тога, као алегоријска прича о победи социјалне правде, о остварењу марксистичког пројекта ослобађања света: „За љубав теби биће срећна свака/ земља, одавде – па до на крај света.“

Песма *Над књигом бајки*, ма колико била несумњива књижевна чињеница из године 1947, у часу појављивања ипак је прилично усамљени глас, који неће у првом тренутку покренути озбиљније књижевне промене. Тек неколико година касније ова песма ће се показати као несумњиви програмски текст неких од најважнијих праваца новог певања за децу.

Отвореност за нереалистичку књижевност за децу (што је, по природи ствари, значило и отвореност за естетску функцију књижевности за децу) долазила је из руске књижевности и другим путевима. Она је, по свој прилици, најнепосредније стизала кроз преводе на српски језик истакнутог руског писца за децу Самуила Маршака, штићеника, пријатеља и истомишљеника Максима Горкога. Ти преводи

²¹ Десанка Максимовић, *Над књигом бајки*, Пионир, IV/6, 1947, 4.

који се нижу већ од 1945. године,²² када се сведу на књиге, нису сувише бројни.²³ Притом, реч је, добрим делом, о драмским и прозним текстовима²⁴, али и они су прожети фантастичним, засновани на причама о животињама и бајкама, што је, несумњиво, имало своје рефлексе и у поезији.

Рефлекси Маршаковог дела (пре свега као нека врста идеолошке дозволе да и социјалистички писац може писати на тај начин) могу се, по свој прилици, наћи код Бранка Ћопића који има и сопствене наклоности за нереалистичку књижевну фактуру, јер је још пре Другог светског рата објавио збирку прича за децу с елементима фолклорне фантастике *У царству лептирова и медведа*²⁵. У предговору збирке *Сунчана република*, упркос императиву социјалне реалистичности који доминира књигом, Ћопић пита: „А зашто да каткад не запевамо и о меци и његовој дружини, када сам ја својим очима видео како безброј дјеце у зоолошком врту стоји пред кавезима разних животиња и с интересовањем их посматра“.²⁶ И Ћопићева поема *Јежева кућа* може се довести у везу с Маршаковим делом. Она садржи елементе исконске фолклорне приче о животињама (антропоморфност али и очување појединих природних особина животиња, њихово међусобно удруживање и сукоб с животињом – главним јунаком), али и елементе политичке алегије у којој је јежева одбрана сопствене куће алузија на право на одбрану личног и националног идентитета. Управо, тај спој фолклорног сижејног склопа²⁷ и савремене политичко-идеолошке алегије, јесте оно што Ћопића повезује са Самуилом Маршаком, на пример с Маршаковим драмским текстом *Замчић-чардачић* у коме ситне животиње (жаба, миш, јеж, петао) бране свој дом од оних крупних (медведа, вука лисице). Године 1949. *Јежева кућица* читана је као деци намењена алегија одбране југословенске националне самосталности пред нападом Совјетског Савеза и земаља ИБ-а, али књижевни модел који је омогућава такво тумачење врло вероватно совјетског је порекла, можда баш посредован делом Самуила Маршака.

Многе рефлексе Маршакове поезије за децу у српској поезији тешко је докучити између осталог и због расутости њених превода по листовима и часописима,

²² Први превод је: Самуил Маршак, *Двадесет школских правила ученицима да науче напамет*, преводилац Александар Вучо, НОПОК, Београд 1945.

²³ Уз *Двадесет школских правила*, четрдесетих и педесетих година објављена је у Југославији још једна изразито васпитно оријентисана књига у стиху: Самуил Маршак, *Књига о књигама*, Ново покољење, Загреб 1950. Такође, штампана је и Маршакова сатирична поема: Самуил Јаковљевич Маршак *Мистер твистер*, Просвета, Београд 1948.

²⁴ Преведене су и прозна и драмска верзија бајке *Дванаест месеци*, коју је Маршак написао по мотивима чешких и словачких бајки. Прозна варијанта је: Самуил Јаковљевић Маршак, *Дванаест месеци*, преводилац Зрнић Маја, Просвета, Београд 1947. Драмска варијанта је: С. Маршак, *Дванаест месеци*, *Позоришни комад – бајка*, с руског превела Милена Бошков, Матица српска, Нови Сад 1948. Такође, објављена је и књига с два драмска текста за децу: Самуил Јаковљевић Маршак, *Замчић-чардачић и Мачкин дом*, Дечја књига, Београд 1951.

²⁵ Издање: Геца Кон, Београд 1939.

²⁶ Бранко Ћопић, *Сунчана република*, Ново покољење, Београд-Загреб, 1948.

²⁷ Види: Снежана Самарџија, *Фолклорни основ „Јежеве куће“ Бранка Ћопића*, Годишњак – Филолошки факултет у Београду. Катедра за српску књижевност са јужнословенским књижевностима, I/1, Београд 2005.

односно радио емисијама које су у педесетим годинама двадесетог века биле веома слушане и утицајне, а чији се садржај данас уопште не може реконструисати. Несуњиво је следеће: Маршакова поезија је свакако допринела отварању српских песника за анмалну тематику, не само за фолклорне сижее прича о животињама, већ и за краће, хумором прожете песме о антропоморфним животињама, блиске дечјем начину гледања на животињски свет. Иако српска поезија за децу има у овом подручју и сопствену песничку традицију, оличену у песничком делу за децу Јована Јовановића Змаја и његових следбеника, слуги се Маршаков утицај, на пример, на *Веселу зоологију* Гвида Тартаље, која је, по начину антропоморфизације животиња и хуморном приступу њима, блиска *Мом зооверту*²⁸ Самуила Маршака.

Рефлекси књижевних идеја Максима Грког и дела за децу Самуила Маршака у српској поезији за децу, крајем четрдесетих и почетком педесетих, допринели су да се развије жанр „напредне бајке“, нереалистичке приче (бајке, приче о животињама, басне) у стиховима, са социјалном функцијом посредованом алегоријом. Независно од социјалне функције, у основи свега јесте књижевни модел бајке у стиховима, чије се порекло може везати за песничке бајке Александра Пушкина.

Један од праваца којим су кренуле југословенске књижевности за децу, укључујући и српску, после 1948. године, јесте обраћање националној, пре свега народној традицији. У том духу, Бранко Ћопић испева читав низ поема које су инспирисане народним причама о животињама, бајкама и предањима и обједињује их у јединствену књигу – *Чаробну шуму*. У *Чаробној шуми* у великој мери је поновљен романтичарски однос према народној традицији, при чему је Ћопић непосредно преузео нешто од тога односа из Пушкиновог *Руслана и Лјудмиле*. Пушкин у *Прологу* свога дела пева о необичној шуми која је простор сабирања чудесног из народне традиције. Таква шума прераста у симбол народног духа: „Све је то руско... руски дух!“²⁹ Слично њему, Ћопић каже: „У шуми овој, ко зна да слуша, / бесмртно дише народна душа.“³⁰ Ипак, ни Пушкин ни Ћопић не понављају механички народну традицију, него је интерпретирају, тако да се у њиховим „чаробним шумама“ збира колико оно што је засведочено у националном фолклору толико и оно што је настало у њиховој песничкој имагинацији, по узору на фолклорну традицију. Ћопић, уз то, уноси у своје песничке бајке модеран, изразито меланхоличан доживљај света.

Ма колико то звучало парадоксално, српска поезија за децу еманциповала се од совјетских (може се рећи, претежно руских) књижевних утицаја сабраних у крут идеолошки модел социјалистичког реализма, уз помоћ импулса из руске књижевности, импулса који сви нису били сасвим изван тога модела, а долазили су од Максима Горког, Самуила Маршака и (најчешће посредно) од Александра Пушкина. Можда је то био логичан начин, да се у озрачју снажних, сродних а супротстављених интернационалних и националних идеолошких ауторитета, изгради пут умет-

²⁸ Малена сликовница: Самуил Јаковлевич Маршак, *Мой зоосад*, Детиздат ЦК ВЛКСМ, Москва 1938, може се и данас наћи у нашим јавним библиотекама, на пример, у Библиотеци Матице српске.

²⁹ Александар Сергејевич Пушкин, *Руслан и Лјудмила*, препевао Никола Бертолино, Дечје новине, Горњи Милановац 1989, 6.

³⁰ Бранко Ћопић, *Чаробна шума*, Народна просвјета, Сарајево 1957, 22.

ничке слободе, при чему је оно што је идеолошки ригидније потискивано оним што је уметнички отвореније, слободније, при чему је задржаван оквир идеолошке легитимности.

Све то је био важан међукорак у освајању уметничке слободе у српској поезији за децу. Начелима те слободе несумњиво је допринео још један словенски писац, пољски Јврејин Јулиан Тувим. Једна његова песма за децу имала је већег одјека него целокупно песничко дело многих писаца. Та песма је и данас једна од најпопуларнијих песама пољске поезије за децу, а зове се *Пан Трелислав Тралалински*. Објављена у Пољској 1938. године,³¹ песма је веома брзо нашла пут и до југословенских читалаца.³² Она је прештампана као једна од две песме за децу у Бенешихевој избору Тувимове поезије која је објављена 1950. године.³³ Ипак, пуна актелизација Тувимове песме одиграла се 1951. године, у *Пионирима*,³⁴ листу старог назива и нове концепције. Уређивао га је Душан Радовић, и овај лист је имао прекретничку улогу у промени сензибилитета у српској књижевности за децу, јер је први одлучно промовисао литературу за децу која је разиграна, забавана, слободна, окренут дечјим интересовањима и потребама и растерећена од непотребног дидактизма. Тувимова песма се најнепосредније уклапа у поетичке идеје Душана Радовића и у концепцију *Пионира*. Она је сва од игре у језику и с језиком: у кући оперског певача Тралалинског оноματοпеја певања *тра-ла-ла-ла* именује све од жене и деце до мачке и миша. Тако, оноματοпеја певања, толико пријемчива дечјој чулној усредсређености, на разигран, хумористички начин уређује свет, проналазећи унутар свог бића и додирне тачке између природно завађених: мачке и миша. Истовремено ова песма, својим понављањима, личи на разбрајалицу. У њој је присутно све што је присутно и у поезији Душана Радовића: усредсређеност на аутентично дечје искуство, игра значењима, еуфонијском страном језика, жанровима... Радовић је за свој лист бирао песника од кога је вероватно учио и песму која је у најдубљој сродности по духу с његовим схватањем поезије за децу.

На једном Саветовању Змајевих дечјих игара 1967. године, Драган Лукић, присећајући се рађања модерне српске поезије за децу после Другог светског рата, описује како су „наши писци за децу били изненађени Каролом и Милном, Маршаком и Тувимом“. Он каже: „Имали смо ми једно време у нашој књижевности *Милновиће*, *Тувимовиће* и *Маршаковиће*.“ То накнадно сведочење потврђује значај страних импулса за рађање модерне српске поезије за децу. И по Лукићевом суду, уз англосаксонске, најзначајнији су били импулси из словенских књижевности. Њихово дејство је модерна српска поезија за децу стваралачки асимиловала, поступно се еманципујући од њега, али они су свакако значајно допринели њеној генези.

³¹ Први пут је објављена у рубрици *Wiersze dla dzieci*, листа *Wiadomości Literackie* (Warszawa 17. 4. 1938, nr. 17, s. 18). Оснивач рубрике поезије за децу у листу за одрасле је Јулиан Тувим.

³² Преведена је у књизи *Poljska lirika*, *priređio Julije Benešić, Zaklada Tiskare Narodnih novena, Zagreb 1939*, 204. Има индикација да је прештампавана у листовима и часописима и пре Другог светског рата.

³³ Julian Tuwim, *Stihovi*, prevod Julija Benešića, Zora, Zagreb 1950.

³⁴ Јулијан Тувим, *Пан Трелислав Тралалински*, *Пионири*, 1/5, 1951, 1.

Йован Люштанович

СЛАВЯНСКИЕ МОТИВЫ
В СОЗДАНИИ СОВРЕМЕННОЙ СЕРБСКОЙ ПОЭЗИИ ДЛЯ ДЕТЕЙ

Резюме

Генезис сербской поэзии для детей начинается с тридцатых годов двадцатого века, с появления поэмы Александра Вучо „Подвиги дружины „Пять петушков“. Для этого генезиса особо значимо славянское влияние, особенно в годы после Второй мировой войны. Русские мотивы в сербской поэзии для детей появляются прежде всего в качестве посредников в освобождении от жесткого концепта соцреализма. Литературные идеи Максима Горького – защита сказки от жесткого идеологического утилитаризма, отстаивание эстетической функции литературы для детей наряду с ее социальной функцией, – а также элементы фантастики и юмора в литературных произведениях Самуила Маршака, способствовали первым шагам к творчеству, свободному для фантастики, в сербской поэзии для детей. С другой стороны, стихотворение польского поэта Юлиана Тувима „Пан Тралислав Тралялинский“ привнесло в сербскую поэзию для детей свободу игры и выдумки и стало образцом для поэтики, развиваемой Душаном Радовичем.

ШАМАНСКА БОРБА ЗООМОРФНИХ ЈУНАКА У СЛОВЕНСКОЈ ЕПИЦИ

Предмет овог истраживања чини древна представа о борби зооморфних јунака, која представља касније транспоновање митологеме о борби Громовника и Змаја на план усмене епике.

Кључне речи: митолошка епика, шаманска борба, преображавање, зооморфни јунак, обред прелаза

Старијој словенској епској традицији, недвосмислено, припадају и јунаци који могу мењати своја појавна обличја по потреби,¹ као и релативно ретки сижеи у којима они учествују. Стога, сижејни модел *борбе зооморфних јунака* обележен је изразитом архаичношћу, што потврђују како „упамћене“ митске представе, тако и малобројност сачуваних записа песама. Носиоци овог сижејног модела јесу, пре свега, Волх Всеславјевич и Секула Бановић, а могли би се, евентуално, овим јунацима придружити и Змај Огњени Вук и Добриња Никитич.

У билинама, најчешће се преобраћа **Волх Всеславјевич**², и то у: *сокола* (Данилов, 1977, бр. 6; Ляцкий, 1920, 13–16; Былины, 1955, 27; ОБ II, 1950, бр. 73; ОБ II, 1950, бр. 156), *птицу* (БС, 1938; 73, 74; Былины, 1955, 23, 24; ОБ I, 1949, бр. 15, 247; ОБ II, 1950, бр. 91, 171, 172; БП I, 2001, бр. 1), *тура* (Данилов, 1977, бр. 6), *вука* (Ляцкий, 1920, 13; Данилов, 1977, бр. 6; Былины, 1955, 26, 27; ОБ II, 1950, бр. 73; ОБ II, 1950, бр. 91; ОБ II, 1950, бр. 156); *лава* (ОБ II, 1950, бр. 91); „*љуту звер*“ (*Слово*, 1971, 80; ОБ I, 1949, бр. 15, 248; БП I, 2001, бр. 1, 158),³ *хермелина* (Данилов, 1977, бр. 6; Былины, 1955, 25; ОБ II, 1950, бр. 91), те у *мрава* (Данилов, 1977, бр. 6) и *штуку* (ОБ II, 1950, бр. 73; ОБ II, 1950, бр. 91; ОБ II, 1950, бр. 156; Былины, 1955, 23, 27; БП I, 2001, бр. 1), односно *рибу* (ОБ I, 1949, бр. 15). Осим њега, зооморфни облик у билинама има још и **Добриња Никитич**, кога Маринка, за казну, претвара у златорогог тура (БП I, 2001, бр. 23–28, 30).

За разлику од Волха Всеславјевича, број појавних обличја јунака српске епике веома је сведен – углавном је реч о претварању у змаја, односно (крилату) змију,

¹ Такав митски лик се у руској фолклористици обично помиње као *оборотень*, док се у англоамеричкој литератури он назива *shapeshifter* (више о томе на сајту <http://www.encyclopedia.thefreedictionary.com>).

² Именовање јунака, поред очите везе са волсима, остварује, својим кореном, по мишљењу Иванова и Топорова, извесну етимолошку повезаност и са Велесом – словенским митским змајем (уп. Иванов – Топоров, 1974, 125). Ово, вероватно најстарије, именовање доводи се касније у везу и с вуком (као и у песмама о Змај Огњеном-Вуку) и (В)ољгом, тј. Ољгом Вешчим (Пропп, 1999, 560–561), односно Ољгом Свјатославјевичем Дрвљанским (Рыбаков, 1963, 54–58), могућим историјским прототипом јунака.

³ Иванов и Топоров сматрају да би се ово Волхово појавно обличје требало читати у духу старе словенске фразеологије као *лютый змей* – в. Иванов – Топоров, 1974, 124.

при чему овај облик могу узети на себе, или пак носити нека од змајевских обележја **Змај Огњени Вук** (Рјечник, 1977, s. v. *Змајогњени*; СНП II, 1988, бр. 43; Оточанин, 1864, 144; СГП, 1966, бр. 495; Стојадиновић I, 1869, бр. 14; БВ XXVIII, 1913, 12; Шаулић, 1929, 325; Кашиковић, 1951, 152–153) и **Секула Бановић** (Богишић, 1878, бр. 19; СНП II, 1988, бр. 85 и 86; HNP I/1, 1896, бр. 78 и коментари: 592, 593, 594; БВ XVIII, 1903, бр. 3–4, 54–75; Даница X, 1869, 377–378), било да се својевољно претвара у змаја, или да је у њега насилно преображен (в. HNP I/1, 1896, бр. 74).⁴

У прилогу старини овога сижеа говоре и могуће индоевропске паралеле – још у Махабхарати постоји мотив борбе полиморфних јунака, коју воде демон Гхатоткаћа и Сунчев син Карна,⁵ а којој, у низу наизменичних метаморфоза, по виђењу Иванова и Топорова, прибегава и змајолики Перунов противник – Велес (Иванов – Топоров, 1974, 77). Претварање људи у животиње помиње се још и у грчком миту о Протеју, у Овидијевим *Метаморфозама* и т. сл.

Посматрани сижејни модел заснива се на древном веровању у способност нарочито одабраних појединаца – шамана, односно чаробњака (волх/в/а⁶), да душом, која узима облик неке животиње, напусте тело, и даље делају независно од њега, остављајући га у стању обамрлости (В. Elijade, 1985, 282). Овај вид шаманизма⁷ засведочен је и међу Словенима, у тексту *Чаровника*, који каже да (волх/волси) „Тђло свое хранитъ мертво и летаеть орломъ и ястребомъ, и ворономъ, и дятлемъ, и совою – рышчуть лютимъ звѣремъ, и вепремъ дикимъ, и волкомъ, летають змиемъ, и рышчуть рысию и медвѣдемъ” (Нав. према: Jakobson- Szeftel, 1966, 316). При том, ова „душа у животињском облику“, односно „душа живот“ (Уп. Elijade, 1985, 91) представља средиште снаге шамана, сам његов живот. Стога, ако она страда у двобоју с душом каквог моћнијег шамана, незадуго потом, побеђени шаман ће умрети (Исто).

Привилеговано месту у појавним облицима јунака јужнословенске епике има појављивање јунака у облику *змаја*. Томе је, можда, погодувало распрострањено веровање код Словена у змајевеће – полуљудске синове змаја (В. Халанский, 1885, 167–176; Чајкановић 5, 1994, 272; Пешикан-Љуштановић, 2002, 32–51, СМР, 1970 и

⁴ Претварање неког другог јунака у у животињу у епском песништву словенских народа редак је случај, и вероватније је да се ради о контаминацији, тј. уношењу другог јунака у сиже у коме су се првобитно јављали поменути ликови, него о јављању неког новог сижејног модела.

⁵ „Strašno je bilo i pogledati taj užasni okršaj dvaju gorostasnih ratnika koji su divlje urlali pokušavajući da jedan drugoga nadvladaју silom svojih opsenа. Prаtvarali su se u vatru i more, u Garudu i Takšaku, u oblak i vetar, u grom i planinu, u dva golema slona, u Rahua i Sunce, i stvarahu stotine različitih privida odlučni da jedan drugoga unište.” (Mahabharata, 2005, 358).

⁶ Поред овог назива, племенски чаробњаци Источних Словена помињани су још и као волшебници, облакопрогонители, жреци, ведуны, чародеи, чаровници, храниљници, потворници, коцунници, баяны, кудесници и кобници (в. Рыбаков, 1988, 298), у зависности од њихових специјализованих чаробњачких моћи, при чему је способност шаманске екстазе шаманска моћ *par excellence* – њом се одликују само они магови најмоћнији по својим магијским способностима.

⁷ Назив *шаман* и *шаманизам*, у тексту овог рада даље се користе као скупни назив за различите чаробњачке сталеже који се одликују особином „помичне“ душе, тј. њихова душа има моћ да напушта тело без последица (в. Elijade, 1985).

др.) невероватне снаге и способности, који, понекад (нарочито у кризним тренуцима каква је борба), могу и сами да се претворе у змајеве.

Овај вид метаморфозе, у контексту сижејног модела шаманске борбе зооморфних јунака у усменој фолклорној традицији Словена, остао је сачуван као реликт само у кругу малобројних песама о Секули, који се, претворен у змаја, бори са турским султаном / везиром преобраћеним у сокола. Ова представа опетује древну тему теомахије Громовника и његовог противника, при чему је помоћник бога Грома соко, односно орао, а савезник хтонског бога змија / змај (в. МНМ II, 1988, s. v. *птицы*). Чин преображавања веома је сведен,⁸ док опис борбе најчешће има централно место у песми:

Vidi vezir da će poginuti,
Pa se stvori u sokola siva,
Pa poleće nebu pod oblake,
A Sekul u zmiju šarovitu,
Pa no leti za sokolom sivim.
Gdje ga stiže tu ga i prestiže,
Od krila mu sivo perje diže,
Sve no ciči soko tica mala.

(HNP I/1, 1896, бр. 78, 442)

Песма „зна“ за три основна начина трансфигурације у змаја. Јунак се преображава у змаја или тако што се огрће / скида своју змајеву кошуљу (што је аналогно одевању у вучју кожу, при ритуалном „преображају“ у вука),⁹ или помоћу шаманске екстазе, након што душа – *сен* привремено напусти тело,¹⁰ или пак тако што јунак развија своја (скривена) крила (В. Рјечник, 1966, s. v. **Змајогњени**; Оточанин, 1864, 144; Стојадиновић, 1869, 174–175).

Понекад се овај сижејни модел контаминира са сродним му сижејним моделом – *борба јунака са змајем*, при чему је метаморфоза у песми прикривена, али се, ипак, може наслутити из начина кретања јунака током потере за змајем:

А ћера га Змај-Деспоте Вуче,
На високо њега сустигао [...]

(СНП II, 1988, бр. 43)

⁸ Обично се констатује, неретко само једним стихом: *Па се сазда у шарену гују* (СНП II, 1988, 369), односно *Створио се змијом шестокрилом* (Исто, 366).

⁹ Уп. стихове: *Секул скиде змајеву кошуљу, Рађен иде Јанкову шатору* – БВ ХVIII, 1903, бр 4, 75).

¹⁰ Карактеристичан облик шаманизма, при ком душа на неко време напушта тело, остао је сачуван само у најстаријем јужнословенском запису песме с овим сижејним моделом, у стиховима: *Из њедара пустио љуту змију крилатицу* (Богишић, 1878, 57).

Способност јунака да лети представља једну од основних шаманских моћи (в. Елијаде, 1985, 122), а, истовремено, укључује идеју о преображају.

Претварање човека у вука у фолклору Словена има дугу и древну традицију (Уп. Palavestra, 1963, 32–36; Рыбаков, 1988, 295, 730–731, 734–736; СМ, 2001, s. v. *вукодлак*). Оно, највероватније, представља одраз древног словенског култа вука (В. Чајкановић 1, 451–462; Чајкановић 5, 1994, 194) који се, већ у Херодотовим записима, везује за протословенско племе Неура (Palavestra, 1963, Исто). С обзиром на амбивалентност митске симболике вука (В. Гура, 2005, 115), управо ова животиња била је најпогоднија да симболички обележи амбивалентну позицију неофита који, посредством *обрета прелаза*¹¹, тек треба да покаже своју снагу и неустрашивост да би, тек после ове провере, био прихваћен у својој заједници. Пошто се мислило да вук поседује ове особине, укључујући при том и значај вука као тотемске животиње, не чуди да је управо вук послужио као аломорф младог ратника – неофита.¹²

С обзиром на то да билине о Волху приказују јунаков *први* (иницијацијски) подвиг, вучји облик јунака указује на лиминални статус Волха Всеславјевича (В. Данилов, 1977, бр. 6; ОБ II, 1950, бр. 73; ОБ II, 1950, бр. 91; ОБ II, 1950, бр. 156). Способност претварања у вука песма представља као више знање којим јунак суверено влада – *премудрост* (Данилов, 1977, бр. 6, 33), *вражба* (Исто, 34) / *ворожба* (Ляцкий, 1920, 14), односно *веитво* (БП I, 2001, бр. 1, 158). Волх као вук обезбеђује храну за своју дружину (Данилов, 1977, бр. 6, 34) и онеспособљава противникове коње за борбу, поклавши их (ОБ II, 1950, бр. 91). Такође, и вучји белези на телу Змај-Огњеног Вука (в. Рјечник, 1977, s. v. *Змајогњени*; Оточанин, 1864, 144; СГП, 1966, бр. 495; ННР I/1, 1896, 580; Матицки, 1985, 219; Стојадиновић I, 1869, 174) упућују на древну словенску митологему о вукодлаку (Jakobson – Ružičić, 1966, 29–30), као и на могућу представу о преображају јунака у претпостављеном митолошком супстрату.

Иако Волх активно користи од зооморфних хипостаза и *птичји облик* (БС, 1938; 73, 74; Былины, 1955, 23, 24; ОБ I, 1949, бр. 15, 247; ОБ II, 1950, бр. 91, 171, 172; БП I, 2001, бр. 1), билине ипак, нису сачувале сижејни модел борбе јунака претворених у птице. Међутим, разложном се чини претпоставка да је судбина мотива шаманске борбе јунака чаробњака била таква да се овај мотив постепено повлачио,¹³ све док није остао изолован у контекст сна који сања противникова супруга (БС, 1938; 73, 74; ОБ I, 1949, бр. 15; ОБ II, 1950, бр. 91, 173), а који, симболички, најављује погинуће Волховог непријатеља и јунаков тријумф:

А ночесь спалось, во снях виделось:
Быв спод восточных спод сторонушки

¹¹ О обредима прелаза в. Meletinski, b. g., 230; Лич, 2002, 116–118 и др.

¹² При том, на иницијацијски контекст упућује и институција староиндијске ратничке дружине младих јунака, одевених само у вучју кожу (што је, заправо, ритуална метонимија метаморфозе у вука), чији су чланови су себе називали вуцима (v□*hrka*), и, пијући опојне напитке, уображавали да су донста вукови, чинећи при том невероватне подвиге (в. Лома, 2002, 88) – уп. и МНМ I, 1980, s. v. *волк*.

¹³ Овај мотив тиме би делио судбину других фантастичних мотива у словенском епском песништву – постепеног одумирања, повлачења и губљења првобитног смисла, све до коначног ишчезавања.

Налетала птица малая пташица,
 А спод западней спод сторонушки
 Налетала птица черной ворон:
 Слеталися оны во чистом поле,
 Промежду собой подиралися;
 Малая птица пташица
 Чернаго ворона повыклевала,
 А по перышку она повыщипала
 А на ветер все выпускала

(ОБ II, 1950, бр. 91, 173)

Ова слика реликт је древне митске представе о борби беле и црне птице, која у себи крије космогонијски смисао борбе доброг и злог начела, односно птице која долази с истока и носилац је плодности (В. МНМ II, 1988, s. v. *птицы*), и гаврана, демонске птице, маркираног негативном семантиком у бинарној митолошкој опозицији (Уп. МНМ I, 1980, s. v. *ворон*).

Скупно узев, борба с претварањима јавља се у најархаичнијем слоју епике индоевропских и словенских народа и, с обзиром на своју архаичност, запретана је наносима из познијих времена и накнадним рационализацијама. Но, и поред тога, показује се да се у оквиру овог сижејног модела, као носиоци радње, превасходно појављују јунаци који су (*полу*)*демонска бића* – Гхатоткаћа, син ракшаси Хидимбе и ратника Бхиме (в. Mahabharata, 2005, 61), односно јужнословенски и српски змајевихи Секула и Змај Огњени Вук, као и њихов источнословенски аналогон – Волх Всеславјевич (в. Jakobson – Ružičić, 22–29). При том, лик Волха (Вољге) показује тенденцију рационализације јунакових чудесних преображаја његовом способношћу чарања. Стога, изгледа да је, за разлику од јужнословенског епског песништва које чува чвршћу повезаност с митском матрицом, епско песништво Источних Словена развило неке нове сижејне моделе, у оквиру којих се јављају полиморфни јунаци, с тим да древније јунаке-демоне наслеђују нешто млађи јунаци чаробњаци – Маринка, или пак Добрињина кума, моћна стара чаробница која има своју „книгу волховную”, и које се и Маринка боји (в. БП I, 2001, бр. 24). Волх при том представља међустање – он јесте чаробњак, али истовремено и биће рођено из везе смртне жене и змаја (Уп. Данилов, 1977, бр. 6; БП I, 2001, бр. 1).

Понекад, јунак бива кажњен претварањем у животињу. У *Махабхарати*, због охолости, у дивовску змију претворен је краљ Нахуша (Mahabharata, 2005, 146–149). Адекватне паралеле постоје и у словенској епској традицији: Секулу вила претвара у змаја услед огрешења о социјалну и религиозну норму (HNP I/1, 1896, бр. 74), док Добрињу Никитича¹⁴ у тура *златних рогова*¹⁵ преобраћа чаробница Маринка (БП I,

¹⁴ Само у једној од варијаната јунак се зове Чурило – уп. БП I, 2001, бр. 28.

¹⁵ Златни рогови у словенском фолклору помињу се као једна од карактеристичних црта змаја у предањима Источних Словена (В. Гура, 2005, 241). С обзиром на то је Велес, поред тога што је бог подземног света још и бог стоке и богатства, као и с обзиром на то да се обред *турицы* прослављао код Руса за

2001, бр. 23–28, 30), пошто је Добриња, нехотице, убио Маринкиног љубавника¹⁶, а затим одбио да се ожени њом.¹⁷ Сви ови зооморфни појавни облици јунака, поново, упућују на Перуновог змајоликог противника Велеса (Уп. МНМ I 1980, s. v. **Велес**), који је, највероватније, послужио као узор за све словенске *shapeshifter*-e.

Без обзира на то да ли је јунак претворен у животињу казном, или сопственим избором, сама представа о могућој полиморфности јунака веома је архаична и недвосмислено указује на то да су у словенском епском песништву постојали сижери у којима су фигурирали старији епски јунаци. Упркос томе што су од традиције митолошке епике Словена остали само оскудни реликти, они се, ипак, не могу занемарити.

ЛИТЕРАТУРА

- БВ XVIII, 1903 – *Босанска вила*, Лист за забаву, поуку и књижевност, год. XVIII, Сарајево, 1903.
- БВ XXVIII, 1913 – *Босанска вила*, Лист за забаву, поуку и књижевност, год. XXVIII, Сарајево, 1913.
- Богишић, 1878 – Валтазар Богишић, *Народне пјесме из старијих, највише приморских записа*, сабрао и на свијет издао – – – , књига прва, са расправом о „бугарштицама“ и с рјечником, Гласник српског ученог друштва, друго одељење, књига десета, Биоград, 1878.
- БП I, 2001 – *Былины Печоры*, Свод русског фолклора, Былины в 25 томах, том I, Наука – Издательский центр Классика, Санкт Петербург – Москва, 2001.
- БС, 1938 – *Былины старины*, подготовка текста, статья и комментарий С. К. Шамбинаго, Государственное издательство „Художественной литературы“, Москва, 1938.
- Былины, 1955 – *Былины*, предисловие и подготовка текста В. Н. Водовозов, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1955.
- Гура, 2005 – А. Гура, *Симболика животиња у словенској народној традицији*, с руског превели Људмила Јоксимовић, Снежана Ранковић, Вера Лазаревић, Светлана Богојевић, Весна Маричић, Мирјана Грбић, Бримо – Логос – Глобосино „Александрија“, Београд, 2005.
- Даница X, 1869 – *Даница*, лист за забаву и књижевност за годину 1869, десета година, издаје и уређује Ђорђе Поповић, у новом Саду, Печата Игњат Фукс, 1869.

време Велесових дана (Рыбаков, 1988, 531), могло би се претпоставити да се и Добрињино претварање у тура може, у извесној мери, довести у везу са митологемом о Велесовим трансформацијама.

¹⁶ У једној од варијаната (БП I, 2001, бр. 23) улогу Маринкиног љубавника понео је Змей Горыцький.

¹⁷ Могућност даљег развијања мотива чаробњачке борбе присутна је у претњи Добрињине куме, старе чаробнице, да ће Маринку, не буде ли поново преобратила Добрињу у човека, претворити у кучку, односно, у кобилу (БП I, 2001, бр. 23–28, 30)

- Данилов, 1977 – Кирша Данилов, *Древние российские стихотворения*, собранные Киршею Даниловым, второе дополненное издание, Издательство Наука, Москва, 1977.
- Elijade, 1985 – Mirča Elijade, *Šamanizam i arhajske tehnike ekstaze*, preveo s francuskog Zoran Stojanović, Matica srpska, Novi Sad, 1985.
- Иванов – Топоров, 1974 – Вячеслав Всеволодович Иванов и Владимир Николаевич Топоров, *Исследования в области славянских древностей: лексические и фразеологические вопросы реконструкции текстов*, Наука, Москва, 1974.
- Jakobson – Ružičić, 1966 – Roman Jakobson и Gojko Ružičić, *Srpski Zmaj Ognjeni Vuk i ruski ep o Vseslavu*, u knjizi: Roman Jakobson, *Lingvistika i poetika*, prevod Draginja Pervaz, Tomislav Bekić, Vjera Vuletić, Sreten Marić, Ranko Bugarski, Nolit, Beograd, 1966.
- Jakobson – Szeftel, 1966 – Roman Jakobson, *The Wseslav Epos* (with Marc Szeftel), у књизи: Roman Jakobson, *Selected Writings IV, Slavic Epic Studies*, Mouton & co., The Hague – Paris, 1966.
- Кашиковић, 1951 – Никола Т. Кашиковић, *Народне пјесме*, из збирке – – -, Свјетлост, Сарајево, 1951.
- Лич, 2002 – Едмунд Лич, *Култура и комуникација*, превео с енглеског Борис Хлебце, Библиотека XX век, Београд, 2002.
- Лома, 2002 – Александар Лома, *Пракосово*, Српска академија наука и уметности (Балканолошки институт) – Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Крагујевцу, Београд, 2002.
- Ляцкий, 1920 – Е. А. Ляцкий, *Былины*, старинки богатырския, вступительная статья Е. А. Ляцкого, издание второе, изд-во „Северные огни“, Стокхольм, 1920.
- Mahabharata, 2005 – Mahabharata, zamislili, izabrali i preveli s engleskog Slobodan Vlaisavljević i Goran Andrijašević; sa sanskrtskim izvornikom uporedio, izradio konkordanciju s engleskim prevodom i kritičkim izdanjem sanskrtskog teksta po pevanjima, napisao napomenu i beleške Miroslav Ježić, pogovor Dušan Pajin, *Svetovi*, Novi Sad, 2005.
- Мелетинский, 1986 – Елеазар Мелетинский, *Введение в историческую поэтику эпоса и романа*, Наука, Москва, 1986.
- МНМ I 1980 – Мифы народов мира, энциклопедия, том 1 (А-К), главный редактор С. А. Токарев, издательство „Советская энциклопедия“, Москва, 1980.
- МНМ II 1988 – Мифы народов мира, энциклопедия, том 2 (К-Я), второе издание, главный редактор С. А. Токарев, издательство „Советская энциклопедия“, Москва, 1988.
- ОБ I, 1949 – *Онежские былины*, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года, том I, Повенецкое побережье, Толвуй, Пудога, издание четвертое, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1949.
- ОБ II, 1950 – *Онежские былины*, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года, том II, Кижы, Выгозеро, издание четвертое, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1950.

- ОБ III, 1951 – *Онежские былины*, записанные А. Ф. Гильфердингом летом 1871 года, том III, Водлозеро, Кенозеро, Моша, издание четвертое, Издательство Академии Наук СССР, Москва, 1951.
- Оточанин, 1864 – Јоксим Новић Оточанин, *О нашим народним пиесмама, Огледало србско за есикъ, повестницу и смјесу књжевну*, св. 4, год. I, у Новомь Саду, 1864.
- Palavestra, 1963 – Vljako Palavestra, *naša narodna tradicija i Herodotove zabilješke o Neurima*, prilog proučavanju naše narodne tradicije, Posebni otisak Glasnika Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1963.
- Пешикан-Љуштановић, 2002 – Љиљана Пешикан-Љуштановић, *Змај Деспот Вук* – мит, историја, песма, Матица српска, Нови Сад, 2002.
- Пропп, 1999 – Владимир Яковлевич Пропп, *Русский героический эпос*, собрание трудов, Лабиринт, Москва, 1999.
- Рјечник, 1966 – *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима* (1818), скупио га и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, у Бечу, 1852, Сабрана дела Вука Караџића, књига друга, приредио Павле Ивић, Просвета, Београд, 1966.
- Рыбаков, 1963 – Борис Александрович Рыбаков, *Древняя Русь*, сказания, былины, летописи, Издательство АН СССР, Москва, 1963.
- Рыбаков, 1988 – Борис Александрович Рыбаков, *Язычество древней Руси*, Издательство Наука, Москва, 1988.
- СГП, 1966 – *Српска грађанска поезија XVIII и с почетка XIX столећа*, књ. II приредио Боривоје Маринковић, Просвета, Београд, 1966.
- Слово, 1971 – *Слово о полку Игореве*, Художник РСФСР, Ленинград, 1971.
- СМ, 2001 – *Словенска митологија*, енциклопедијски речник, *Zepter Book World*, Београд, 2001.
- СМР, 1970 – Шпиро Кулишић, Петар Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Нолит, Београд, 1970.
- СНП II, 1988 – Вук Стеф. Караџић, *Српске народне пјесме*, скупио и на свијет издао – - -, књига друга у којој су пјесме јуначке најстарије, у Бечу, у штампарији јерменскога манастира, 1985, Сабрана дела Вука Караџића, књига пета, приредила Радмила Пешић, Просвета, Београд, 1988.
- Стојадиновић, 1869 – Благоје Стојадиновић, *Српске народне песме* (епске) I, скупио их и на свет издао – - -, у Београду, 1869.
- Халанский, 1885 – М. Халанский, *Великорусскія былины киевскаго цикла*, в типографіи Михаила Земкевича, Варшава, 1885.
- HNPI/1, 1896 – *Hrvatske narodne pjesme*, odio prvi, Junačke pjesme, knjiga prva, uredili dr Ivan Broz i dr Stjepan Bosanac, sakupila i izdala Matica hrvatska, Zagreb, 1896.
- Чајкановић I, 1994 – Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1910–1924*, Сабрана дела из српске религије и фолклора, књига прва, приредио Војислав Ђурић, Српска књижевна задруга – БИГЗ – Просвета – Партедон М. А.М, Београд, 1994.

Чајкановић 5, 1994 – Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Сабрана дела из српске религије и фолклора, књига пета, приредио Војислав Ђурић, Српска књижевна задруга – БИГЗ – Просвета – Партедон М. А.М, Београд, 1994.

Шаулић, 1929 – Новица Шаулић, *Српске народне пјесме*, из збирке народних пјесама – - -, књ. I, св. 1, Београд, 1929.

<http://www.encyclopedia.thefreedictionary.com>

Драгољуб Перич

ШАМАНСКАЈА БОРБА ЗООМОРФИЧНЫХ ПЕРСОНАЖЕЙ В СЛАВЈАНСКОМ ЭПОСЕ

Резюме

Настоящее исследование относится к одному из древнейших эпических сюжетов – к сюжету о борьбе превращенных в животных героев славянского эпоса: героя –шамана и его врага. Этот сюжет появляется только в небольшом числе сербских народных песен о Секуле, а также, частично, в русском сюжете о походе Волха Всеславьевича на царство индийское и в одной сербской песне о дуэли Змея Огненного Волка с драконом. Вопреки тому, что этот корпус может показаться недостаточным для полного воссоздания общей картины архаического рассматриваемого сюжета, он оказался вполне достаточным для того, чтобы провести исследование о шаманизме, проявляющемся на мифологическом уровне этих песен. Поэтому можно предполагать, что и в эпосе славянских народов, как и у других народов, существовал мифологический эпос.

DRAME A. P. ČEHOVA NA ŠCENI CRNOGORSKOG NARODNOG POZORIŠTA U PODGORICI

Crnogorsko narodno pozorište, osnovano 1953, na svojoj sceni postavilo je i značajan broj dramskih tekstova i dramatizacija ruskih autora: Gogolja, A. N. Ostrovskog, Dostojevskog, Gončarova, Čehova, Majakovskog, Gorkog, Valentina Katajeva, Aleksandra Volodjina, Aleksandra Vampilova i Valentina Krasnogorova.

Medju rediteljima CNP-a najviše tekstova ruskih pisaca, sedam, na scenu ovog nacionalnog teatra postavio je Nikola Vavić, takodje i kao prvi reditelj, koji je u ovom teatru postavio jedan komad Čehova.

U CNP-u, kao matični projekti, izvodjeni su „Ujka Vanja“ (premijera 1965) u režiji Vavića, „Tri sestre“ (premijera 1972) u režiji Blagote Erakovića, i „Galeb“, prva postavka Nikole Vavića (1978) i druga, Paola Madjelija (2002), koja je dostigla najveću popularnost kao jedan od komada Čehova u Crnoj Gori, sudeći po odzivima publike i kritike, i to prvenstveno zahvaljujući tzv. „novom scenskom čitanju“ Čehova.

U CNP-u je na Festivalu nacionalnih teataru u novembru 2003. prikazan i „Ujka Vanja“ u izvodjenju Nacionalnog rumunskog teatra „Bulandra“ iz Bukurešta i „Višnjik“ Narodnog pozorišta iz Beograda. Tokom 2005. i 2007. na Velikoj sceni CNP-a i Kraljevsko pozorište Zetski dom sa Cetinja igralo je svoju verziju „Višnjika“.

Ukupno gledano, pozorišna publika u Crnoj Gori mogla je na sceni CNP-a u dužem vremenskom periodu sagledavati osnove Čehovljeve pozorišne poetike, kao i njegove svestremene umjetničke poruke.

Ključne riječi: CNP / Crnogorsko narodno pozorište, drame i dramatizacije, A. P. Čehov, „Ujka Vanja“, „Tri sestre“, „Galeb“, „Višnjik“, „novo scensko čitanje“

Crnogorsko narodno pozorište osnovano je 1953. godine. Većinu glumačkog ansambla predstavljali su glumci iz Srbije, tačnije, Vojvodine, njih 12, koji su je javili na raspisani konkurs. Prvi direktor CNP-a, tada gradskog Narodnog pozorišta u Podgorici, bio je poznati pozorišni poslenik Vasilij Ivanovič Ščučkin, iz Novočerkaska na Donu (1896–1969), prvi put na crnogorskom kulturnom prostoru 1920. a od 1936. stalno nastanjen u Crnoj Gori, do kraja života aktivno sudjelujući i u radu Narodnog pozorišta Zetski dom na Cetinju, Narodnog pozorišta u Kotoru i Pionirskog u tadašnjem Titogradu.

Tako je crnogorski Nacionalni teatar zaživio u znaku srpsko-ruskih snaga. Uz promjenljive rezultate, na repertoaru su bila ostvarenja Plauta, Aristofana, Rasina, Molijera, Ibzena, Anuja, Brehta, Fejdoa, Lorke, Mrožeka, kao i Njegoša, Sterije, Nušića, Krleže, Lalića, M. Bulatovića, Žarka Komanina, i još nekih domaćih pisaca, u nastojanju da se repertoar gradi na klasičnim ostvarenjima, ali i djelima pisaca iz Crne Gore.

Od 1953. godine do danas CNP je imao blizu 300 premijera, od kojih je jedna trećina ostvarena prema tekstovima domaćih autora.

U programskoj orijentaciji ovog Nacionalnog teatra svoje mjesto u značajnoj mjeri imali su i ruski pisci.

Nakon prve dvije predstave na repertoaru zvanično formiranog teatra, „Ugašeno ognjište“ Petra Pecija Petrovića (premijera 1. XI 1953), i „Zla žena“ Jovana Sterije Popovića (premijera 18. XI 1953), pri čemu obje u režiji Olivera Novakovića, upravo u režiji Vasilija Ščučkina prvi ruski komad u ovom pozorištu, a treći na repertoaru, bio je „Šuma“ Ostrovskog, (premijera 16. decembra 1953). Ščučkin potom već sljedeće, 1954. režira i Gogoljevu „Ženidbu“, (premijera 20. aprila 1954), koju recenzent Milorad Stojović pozitivno ocjenjuje u drugom broju „Susreta“ iste godine. Ovaj kritičar u „Pobjedi“ od 7. XI 1954. daje povoljan sud povodom premijere komada A. N. Ostrovskog „Bez krivice krivi“, u režiji Ilije Nikolića, nakon premijere od 1. novembra 1954. Drama Gorkog „Neprijateljci“, u režiji Milana Popovića, premijerno je izvedena 29. XI 1957, a 1960. 1. oktobra komedija Valentina Katajeva „Dan odmora“. Po ocjeni Stojovića („Pobjeda“, 9. X 1960) rediteljski dubl, Nikola Vavić i Petar Vujović, nijesu ostvarili slojevitija rješenja. Gogoljeva „Ženidba“, nakon Ščučkinove postavke iz 1954. ponovo je, s drugim glumačkim sastavom, postavljena 1963. (premijera 26. X), ovaj put u režiji Nikole Vavića, o čemu piše Radovan Djukić u „Prosvjetnom radu“ (1–15 XI 1963). Dva komada ruskih autora postavljena su 1965. g.: „Pet večeri“ Aleksandra Volodina, u režiji Ilije Nikolića (premijera 13. II) i „Ujka Vanja“, u režiji Nikole Vavića, prvi komad Čehova na programu CNP-a, (premijera 17. IV). Sljedeće, 1966. godine postavljen je i komad A. N. Ostrovskog „Šuma“ takodje u režiji N. Vavića (premijera 8. X). Po ocjeni R. Djukića u „Prosvjetnom radu“ od 15. X 1966, predstava je oscilirala od „vrlo blijedog i neinventivnog početka do impresivnog ostvarenja u poenti“. Komad Majakovskog „Hladan tuš“, (premijera 28. XII 1966) je režirala Cisana Murusidze, rediteljka iz Rusije, angažovana u CNP-u do prelaska u Beograd, u Narodno pozorište. Čehovljeve „Tri sestre“ u CNP-u su postavljene 1972. u režiji Blagote Erakovića (premijera 23. XI). Nikola Vavić je režirao i „Talente i obožavaoce“ Ostrovskog (premijera 7. III 1974). Kao monodramu, u interpretaciji Vasje Stankovića, Slavoljub S. Ravasi postavlja Gogoljev „Dnevnik jednog ludaka“, premijerno izvođenje bilo je 1. XI 1975. Nikola Vavić režira i „Galeba“, 1978. (premijera 2. III). Dramu Aleksandra Vampilova „Prošlog ljeta u Čulimsku“ takodje režira Vavić; (premijera 24. XI 1981). Duodrama Ljubomira Djurkovića „Peti čin“ izvedena je prvi put 22. VI 1984. u Kotoru, kao projekat CNP-a. Tekst Djurkovića je nastao, kako navodi i Bojana Vujanović u prikazu „Ljudi i glumci“ („Pobjeda“, 26. VI 1984) na osnovu Čehovljeve jednočinke „Labudova pjesma“, koja „služi kao inspiracija i kao navod u drami *Peti čin*“. „Revizora“ 29. XII 1988. postavlja na scenu CNP-a gostujući reditelj Branko Stavrev. Trećeg oktobra 1998. Egon Savin je postavkom „Zločina i kazne“, u dramatisaciji Andžeja Vajde, otvorio 45. sezonu CNP-a (glavne uloge, Raskoljnikova i Porfirija Petrovića, Branimir Popović i Predrag Ejđus). „Oblomov“ I. A. Gončarova, u dramatisaciji i režiji takodje Egona Savina, premijerno je izveden 15. X 1999. Paolo Mađeli režira „Malogradjane“ Gorkog; premijera je održana 30. maja 2001. Riječ je o komadu, igranom, između ostalog, u Mariboru, Užicu, Rijeci, Bogoti (Kolumbija), i predstavi koja je dobila najviše priznanja po tekstu nekog ruskog autora... Na Jugoslovenskom pozorišnom festivalu – Užice 2002. dodijeljeno joj je priznanje „Sveti Ardalion“ za najbolju predstavu, i najbolju režiju. Nagrada Medjunarodnog festivala malih scena – Rijeka 2002. pripala je Metu Jovanovskom za najbolju mušku ulogu, Vanji Milačić za najbolju žensku, Željki Udovičić za dramaturgiju,

i Ljupču Konstantinovu za scensku muziku. Kao Egon Savin „Zločin i kaznu“ i „Oblo-mova“, tako i Mađeli, pored „Malogradjana“ režira još jedan projekat u CNP-u, „Galeba“ Čehova, koji je premijerno odigran 4. oktobra 2002, izveden u koprodukciji sa Dramskim kazalištem Gavela – Zagreb. Posljednji, zasad, komad po tekstu jednog ruskog autora je „Ajmo na seks“ (Valentin Krasnogorov) u režiji Lidiје Dedović; premijera je održana 6. oktobra 2006. Predstava je igrana i na Medjunarodnom festivalu glumca – Nikšić, 2007. i Medjunarodnom pozorišnom festivalu „Slavija“ – Beograd, 2007.

Kada je riječ o broju izvodjenja predstava po tekstovima ruskih pisaca, do sada su najviše igrane dramtizacije, i to „Oblovov“ i „Zločin i kazna“, sa po oko četrdeset puta. Ova dva komada i dalje su na repertoaru CNP-a, a u oba, u ulogama Ilje Iljiča, i Porfirija Petroviča, igra Predrag Ejđus, uz najviše ocjene pozorišne kritike i publike.

„Malogradjani“ su imali 23 izvodjenja. Nakon turneje, (9–18. maj 2002), povodom učešća na Medjunarodnom festivalu malih scena u Rijeci, igranja u Rijeci (1), Splitu, HNK (2), Beogradu, Narodno pozorište (1), i Novom Sadu, Srpsko narodno pozorište (1), uslijedile su još dvije predstave u matičnoj kući, sljedeće, 2003. godine: 29. i 30. aprila, i posljednji put, do neke moguće obnove, što je praksa u CNP-u, u dvorani „Park“ u Herceg Novom, 1. maja iste godine.

Brojke od četrdesetak izvodjenja jedne predstave za pozorišne prilike u Srbiji, posebno za vodeća pozorišta u Beogradu, apsolutno nijesu respektabilne, ali za mali pozorišni prostor Crne Gore imaju značaja.

Treba napomenuti da je pozorišna publika u Podgorici mogla vidjeti i postavke na sceni CNP-a tekstova ruskih pisaca u izvedbi drugih, posebno stranih pozorišnih ansambala.

Tako je Slovensko narodno gledališče iz Ljubljane 2. marta 2001. izvelo dramtizaciju „Idiota“ Dostojevskog, za koju je režiju uradio Mile Korun. Narodno pozorište iz Bitolja, uz sjajnu rediteljsku postavku Lilije Abadžijeve, prikazalo je Gogoljevu „Ženidbu“ 7. maja 2006. Isti komad izvelo je i Narodno pozorište iz Sarajeva 17. maja 2007. u režiji Petra Večeka.

Na Festivalu nacionalnih teataru u novembru 2003. na Velikoj sceni CNP-a 20. i 21. novembra 2003. Nacionalni rumunski teatar „Bulandra“ iz Bukurešta izveo je „Ujka Vanju“ u režiji Jurija Kordonskog. Narodno pozorište iz Beograda prikazalo je 26. i 27. novembra „Višnjik“ u režiji Aleksandra Popovskog.

Karakteristično je da Uprava Crnogorskog narodnog pozorišta nije iskazala interesovanje za rad na „Višnjiku“, kao jednoj od dvije najznačajnije drame Čehova, ali jeste Kraljevsko pozorište Zetski dom na Cetinju, koje je ovaj komad izvelo na Velikoj sceni CNP-a u tri navrata: 4. februara i 13. decembra 2005, kao i 23. januara 2007. Predstavu je režirao gostujući reditelj Ivica Kunčević.

Dakle, tokom pedeset pet godina postojanja, CNP je u svoj program uvrstio drame i dramtizacije sljedećih ruskih pisaca: Gogolja, A. N. Ostrovskog, Dostojevskog, Gončarova, Čehova, Majakovskog, Gorkog, Valentina Katajeva, Aleksandra Volodina, Aleksandra Vampilova i Valentina Krasnogorova.

Treba istaći da je među rediteljima CNP-a najviše tekstova ruskih pisaca, sedam, na scenu postavio Nikola Vavić: „Ženidbu“ Gogolja, „Šumu“ i „Talente i obožavaoce“

Ostrovskog, „Ujka Vanju“ i „Galeba“ Čehova; (Vavić je i prvi reditelj koji je u CNP-u postavio neki komad ovog pisca), te Valentina Katajeva „Dan odmora“ i Aleksandra Vampilova „Prošlog ljeta u Čulimsku“.

Nije naodmet napomenuti da je CNP, povodom stogodišnjice smrti Čehova, prikazao filmski ciklus „Čehov i film“ 2004. godine: „Dogadjaj“, 20. decembra (režija Vatroslav Mimica), „Dama s psetancetom“, 21. decembra (režija Josif Hajfic) i „Paviljon br. 6“, 22. decembra (režija Lucijan Pintilie).

Dakle, kao matične projekte, Crnogorsko narodno pozorište je postavilo na scenu tri drame A. P. Čehova: „Ujka Vanju“, „Tri sestre“ i „Galeba“. Pri tom, „Ujka Vanju“ i prvu postavku „Galeba“ uradio je isti reditelj, Vavić, „Tri sestre“ Blagota Eraković, a drugu postavku „Galeba“, nakon skoro četvrt vijeka od prve, Paolo Madeli.

Raspored uloga u „Ujka Vanji“, prvom postavljenom komadu Čehova u CNP-u (premijera 17. IV 1965), u režiji Nikole Vavića, jednog od najaktivnijih reditelja ove kuće, koji je doista bio posvećen afirmaciji ruske književnosti, bio je sljedeći: Serebrjakov – Petar Vujović, Jelena Andrejevna – Nada Blažević, Sofija Aleksandrovna (Sonja) – Ljubica Šarkić, Vojnicka, Marija Vasiljevna – Zlata Raičević, Vojnicki, Ivan Petrović – Veljko Mandić, Astrov – Mirko Simić, Teljegin – Petar Begović, Marina, stara dadilja – Mira Simić. Od značaja je napomenuti i da su povodom učešća u ovom komadu, kao i ukupnog dotadašnjeg rada, dva glumca, Veljko Mandić i Petar Begović, dobili i najviša državna priznanja, Trinaestojulsku nagradu, što takodje govori o ukupnim dometima i utisku u kulturnoj javnosti koje je ostavilo prvo izvodjenje „Ujka Vanje“ u Crnoj Gori. Povodom predstave u periodici je objavljeno ukupno deset tekstova, od kojih četiri na temu dodjeljivanja navedenih nagrada ali i četiri sadržajnije recenzije: R. Djukić, „*Ujka Vanja* na sceni“, „Prosvjetni rad“, Titograd, 1. V 1965; B. Vojvodić, „Velika dela uvek imaju publiku – razgovor sa Veljkom Mandićem“, „Borba“, Beograd, 29. VII 1965, S. Perović, „Anton Pavlović Čehov: *Ujka Vanja*, „Darovi scene“ I, Titograd 1986, 279, 280; i S. Piletić, „*Ujka Vanja* Antona Pavlovića Čehova“, „Savremena drama i pozorište u Crnoj Gori“, Novi Sad, 1987, 201, 202. Dokaz više aktuelnosti i uspjeha predstave jeste i da je o njoj pisano i u beogradskoj „Borbi“ i „Politici“, kao i zagrebačkom „Vjesniku“ (13. VII 1965).

U svojoj recenziji, R. Djukić ocjenjuje i sljedeće: „Može se reći da je Čehovljeva drama *Ujka Vanja* u drastičnom smislu beskonfliktna, jer se suština konflikta samo nazire kao silueta ispod kontinuiteta dramske panorame. Taj konflikt prenosi se, s podloge, s objektivnog na subjektivni teren pa njena kosmopolitska vrijednost nije u rješenju društvenih sukoba umjetničkim sredstvima, već u izvanrednoj umjetničkoj, misaonoj, stilskoj i jezičkoj kondenzaciji dramskog teksta i njegovoj poetičnoj lepršavosti. Suština drame, u ovom vremenu, je, da se tako izrazimo, u *nasladjivanju* i *napajanju* duha i osjećanja čistim umjetničkim vizija prošlosti“. Djukić ukazuje na, po njemu, disonantan tok dramske radnje, „od neinventivnog početka (...) do, zaista, uspjele poente drame odlaskom Serebrjakova“. U daljem tekstu recenzent kritički propituje glumačke domete, uz zaključak: „Kontinuiranim nastupom kolektiv Narodnog pozorišta pružio je gledaocima, premijerom *Ujka Vanje*, ako ne briljantnu predstavu koja fascinira, a ono, svakako, njeno epizodno ostvarenje iznad očekivanja“.

Uloge u komadu „Tri sestre“ (premijera 23. XI 1972), u rediteljskoj postavci Blagote Erakovića, bile su podijeljene na ovaj način: Prozorov, Andrej Sergejevič – Čedo Vukanović, Natalija Ivanovna – Grozdana Lengold, Olga, Maša i Irina – Ljubica Šarkić, Dragica Tomas, Sunčica Todić, Ljubica Barać, Kuligin, Fjodor Iljič – Drago Malović, Veršinjin – Petar Tomas, Tuzenbah – Tomislav Jović, Soljoni – Branislav Vuković, Čebutikin – Mirko Simić, Fedotik – Dragan Garić, Rode – Zef Dedivanović, Ferapont – Predrag Stojković, Anfisa – Mira Simić, i sobarica – Radmila Kitanović.

U periodici je objavljeno jedanaest tekstova o ovom izvođenju, između ostalog i u beogradskim „Večernjim novostima“ (3. XI 1972), „Ekspresu“ (20. XI 1972) i „Politici“ (22. XI 1972). U tadašnjoj titogradskoj „Pobjedi“ (16. XI 1972) objavljen je i razgovor sa rediteljem Erakovićem. Svetozar Piletić u prikazu „A. P. Čehov: *Tri sestre*“, štampanom u „Titogradskoj tribini“ (29. XI 1972) povodom rediteljskog učinka konstatuje: „Eraković je realističkim manirom ušao u Čehovljev svijet. On je želio da postigne sklad cjeline, da ostvari tonsku i vizuelnu ujednačenost. U svom maniru pokazao je dosta dosljednosti, težeći da izbjegne vodviljsko i da pronadje izrazitije dramske akcente, plasirajući ih nenametljivo. U tome je imao dosta uspjeha i ostvario je predstavu u kojoj se uglavnom osjeća štimung i održava kontinuitet“. Dajući ukupnu pozitivnu ocjenu glumačkih dometa u komadu, recenzent konstatuje da su se glumci „trudili da se oslobode šablonske patetike, bolećivosti i kićenosti. Željeli su da Čehova spuste na zemlju, a da to opet ne bude sitni realizam“. Piletić zapaža da su scenografija i kostimi arh. Velibora Radonjića „vrlo dopadljivi“, a muzika Bora Tamindžića „diskretna“.

Uloge u „Galebu“ (premijera 2. III 1978), u režiji Nikole Vavića, bile su rasporedjene ovako: Irina Nikolajevna Arkadina – Gordana Les, Konstantin Gavrilovič Trepljev – Šerif Aljić, Petar Nikolajevič Sorin – Čedo Vukanović, Nina Mihailovna Zarječna – Vesna Milinović, Ilja Afanasijevič Šamrajev – Gojko Kovačević, Polina Andrejevna – Ljubica Šarkić, Maša – Ljubica Barać-Vujović, Boris Aleksejevič Trigorin – Branislav Vuković, Jevgenij Sergejevič Dorn – Dragan Garić, Semjon Semjonovič Medvedenko – Zef Dedivanović, Jakov – Dragan Raković.

O ovom komadu objavljene su četiri recenzije, među kojima ćemo izdvojiti tekst Sretene Perovića, štampan u „Darovima scene I“, (Titograd 1986, 329–331): „O suštinama življenja (Čehovljev *Galeb* u režiji Nikole Vavića)“. U znalačkoj analizi osobnosti ove Čehovljeve drame kritičar izdvaja nastojanja pisca da „slika same valere življenja, svakodnevicu bez velikih uzbuđenja, vegetiranje ljudi koji imaju osobenih kvaliteta, ali su dospjeli u predvorja dosade, melanholične omorine gdje samo poneka iskra bljesne za tren i opet se život nastavlja na ivici čežnje i pogibeljne depresivnosti“. Pri tom zaključuje da „iza tog prividnog mrtvila, te banalne svakodnevice“ Čehov „otkriva dublje ljudske uznemirenosti, razlike između onoga što Čehovljevi junaci misle da jesu i onoga što jesu, što bi željeli, ili eventualno mogli da budu“. Reditelj Vavić je, po ocjeni Perovića, „pošao od neposredne spoznaje da nužnost svakodnevnog bitisanja ograničava naše snove, čežnju, poeziju, što je usmjerilo Čehova na saosjećanje s ljudskom patnjom, da čovjekove nevolje prožme tužnim humorom, ’osmijehom tužne simpatije’, pa je neprestano nastojao da na sceni ne ostvari *pozorišno zbiljanje* (osim scene na sceni) već da ljude posmatra u trenucima *življenja*, krajnje reducirajući scenske efekte i zahtijevajući da se

izvodjači oslobode svega što je u sferi *glumljenja*“. Recenzent sagledava modernost ovog dramskog teksta i u tome što Vavić probleme čehevskog doba prepoznaje i kao aktuelne u novom vremenu. Perović ističe i da je rediteljski zahtjev za glumačkom suzdržanošću ponekad išao na štetu potencijalnog šarma „crnohumornog bala na kojem svi igraju dvostrukost vlastite sudbine“. Osim uspješne role Sorina u izvedbi Čeda Vukanovića, kritičar nema povoljne ocjene za glumačke domete ansambla, u čemu vidi i najveće nedostatke ovog scenskog projekta: „Nameće se utisak da glumci nijesu imali dovoljno afiniteta, pa ni snage da protumače složenost Čehovljeve dramaturgije kao da im je njegov svijet isuviše stran, krajnje nepoznat. Možda i nije bilo razloga da se na repertoaru CNP, u ovom trenutku, nadje jedan od najtežih Čehovljevih komada: za takav poduhvat neophodan je ansambl drukčijeg senzibiliteta. Osim ako se htjelo, a to se i postiglo, sugerisati savremenom gledaocu da je Čehov u mnogim segmentima svoga djela naš pravi savremenik i da mu se treba vraćati ne kao muzejskoj vrijednosti već kao terapeutu za brojna traumatska stanja današnjeg čovjeka“. Perović na kraju zaključuje kako u svjetlu vjerovanja pisca da vrijeme dobrog života pripada budućnosti „povratak Čehovu ima smisla i kad za novi susret s njim nijesmo potpuno spremni“.

Nova postavka „Galeba“ u režiji Paola Mađelija (premijera 4. X 2002) imala je više uspjeha, i izazvala mnogo veću pažnju kod pozorišne kritike, i u cjelokupnoj crnogorskoj kulturnoj javnosti.

Objavljeno je oko sedamdeset tekstova o komadu, najava i prikaza, uz većinom afirmativne ocjene. Scenski projekat CNP-a u koprodukciji sa Dramskim kazalištem Gavela, Zagreb, pod rediteljskom palicom iskusnog reditelja kakav je Mađeli, i doista je predstavljao scensku novinu za inače probirljivu podgoričku publiku, nizom rediteljskih rješenja, sve do efekta direktne izmjene scenografije za prikaz obale bez spuštanja zavjese, padanjem velike količine krupnijeg pijeska sa scenskih cugova, i kišnog zastora takodje, uz zvučne efekte.

Glumački združeni crnogorsko-hrvatski sastav djelovao je uigrano i harmonično, a raspored uloga bio sljedeći: Irina Nikolajevna Arkadina – Jelena Miholjević, Konstantin Gavrilovič Trepljev – Srdjan Grahovac, Petar Nikolajevič Sorin – Mirko Vlahović, Nina Mihailovna Zarječna – Marija Vicković, Ilja Afanasjevič Šamrajev – Branislav Vuković, Polina Andrejevna – Žaklina Oštir, Maša – Barbara Nola, Boris Aleksejevič Trigorin – Milan Pleština, Jevgenije Sergejevič Dorn – Predrag Vušović, Semjon Semjonovič Medvedenko – Dejan Ivanić.

Kao dramaturg predstave potpisala se Željka Udovičić, scenograf Hans Georg Šafer, kostimograf Leo Kulaš, a kompozitor Ljupče Konstantinov.

Ovim komadom CNP učestvuje na Latinoameričkom pozorišnom festivalu Iberoamerikano de Teatro, u Bogoti (Kolumbija) 2004. na kojem mu je dodijeljeno Specijalno priznanje Festivala. Prva izvedba u Bogoti je bila 1. aprila, da bi zatim uslijedila još četiri izvodjenja: 2, 3, 4. i 5. aprila na istoj sceni teatra „Kolon“. U podgoričkoj „Pobjedi“ (8. IV) objavljen je tekst afirmativnog karaktera pod naslovom „Crnogorski *Galeb* oduševio Kolumbijce“.

Inače, nakon pretpremijere 3. i premijere 4. oktobra, „Galeb“ je igran u CNP-u 5. i 6. X, 19. i 20. novembra 2002, tokom 2003. 26. i 27. februara i 31. maja, a 2004. 7. i 8.

februara i 25. marta. Krajem novembra 2002. „Galeb“ je izveden i na sceni teatra „Gavela“ u Zagrebu, za razliku od jednodušno afirmativnog stava crnogorske kritike, i uz disonantne tonove. Tako Želimir Ciglar u zagrebačkom „Večernjem listu“ (28. XI 2002) publikuje tekst „*Galeb* podrezanih krila“, a Hrvoje Ivanković u zagrebačkom „Jutarnjem listu“ (29. XI) „Kultivirana ali beživotna postava Čehovljeve drame“.

U našem tekstu „Mađeli dekodira skrivene slojeve Čehovljeve drame“ („Publika“, Podgorica, 15. II 2004) ukazali smo na transponovani čehovski simbol raširenih galebovih krila, koji se kod Mađelija pretvara u scenu mahanja nogu Barbare Nole na proscenijumu, u ulozi Maše. Ovim Mađeli apostrofira svoje vidjenje naglašene ženske čulnosti u komadu, čime ostvaruje postupak tzv. novog čitanja dramskog teksta, „*dekodira* skrivene slojeve Čehovljeve drame, pokazujući osnovano da se ispod lirskog štimunga i melanholičnog ambijenta tzv. lirske drame Čehova kriju moćni slojevi čulnog, putenog, skrivene seksualnosti, u čijoj vlasti posrće većina junaka *Galeba*. Ako je Čehov *samokritički* tvrdio da njegove ovakve drame imaju *pet pudova ljubavi*, onda je Mađeli spustio zastor čehovskog fluida, i razotkrio podvodne moćne tokove dešavanja komada, približavajući ga tako i našem današnjem, *obnaženom vremenu*. Upravo zato reditelj na scenu u nekoliko navrata uvodi i tri nage žene, ponovo provokativno i demaskirajuće. Tri junakinje su različite tjelesne gradje, tako odabrane nimalo slučajno, svojevrsne *tri nage Maje*. (...) Sve tri čine kompleksnu viziju jedinstvene žene“, a reditelj ih izvodi na scenu u namjeri da pokaže oko čega se, po njemu, okreću tragični zamajci ove drame. Stoga „cijela predstava protiče u znaku rediteljskog postupka *demaskiranja*, skidanja velova, jednog po jednog sa teksta Čehova, pri tom ne narušavajući njegovu potku. Zato Mađelijev galeb čulnosti, uz bliske kontakte likova, tijela i ruku, uz zov tjelesnog, još od početka dramske igre neprekidno lebdi u zraku, na sceni, do njenog kraja“.

Interesantan je i jedan broj citata kritike, objavljen u monografiji CNP-a „Obnova, uspon, decenija“ (Podgorica, 2007). Dubravka Vrgoč iz Zagreba piše o Mađelijevom bavljenju Čehovljevim dramama. Povodom postavke „*Galeba*“ ističe praznu scenu na početku komada, podudarnu sa rediteljskim ciljem „ogoljavanja nostalgичnotjeskobne čehovljanske atmosfere koja se u ovom slučaju prevodi u slike potrošene svakodnevice. (...) Čehovljevi junaci sudarat će se jedan s drugim u neurotičnom ritmu koji nastoji preslikati histerični nemir naše stvarnosti“.

Balša Brković naglašava „sajnu, uravnoteženu glumu cijelog ansambla“ koji funkcionise homogeno, iako je sastavljen od dvije glumačke škole, crnogorske i hrvatske. Jovanka Kovačević-Djuranović ocjenjuje da je „*Galeb*“ CNP-a još jedan uspješan teatarski projekat, i takođe apostrofira odličan učinak mješovite glumačke ekipe. Takođe ukazuje i na dobro urađjen posao dramaturga Željke Udovičić, i kostime Lea Kulaša. Sreten Perović s pravom ukazuje da je Mađeli napustio čehovsku melanholiju ovog dramskog teksta, i da je dobijeno impresivno scensko ostvarenje, koje će trajati u vremenu. Zaključak Perovića je da „Mađelijeva inovantna postavka *Galeba* spada u predstave koje znače domet i za internacionalnu scenu, koje duže traju u neposrednom životu i ostaju kao biljeg u sjećanju. To je još jedan značajan uspjeh CNP“.

Sagleđavajući ukupnu kulturnu i pozorišnu atmosferu, vezanu za postavke Čehovljevih drama „*Ujka Vanja*“, „*Tri sestre*“, i „*Galeb*“ (dvije verzije), na sceni Crnogorskog

narodnog pozorišta u Podgorici, uz broj njihovih izvodjenja, i ocjene kritike, možemo sa sigurnošću zaključiti da su one ostavile traga u pozorišnim dešavanjima u Crnoj Gori, i da su sa dosta uspjeha uklopljene u pozorišne tokove. Sigurno je da će i u novim programima ove pozorišne kuće za dramski opus A. P. Čehova uvijek bivati prostora, nadajmo se, i više nego do sada. Popularnost Čehova, dramskog pisca, ne smanjuje se ni danas, i to u svjetskim okvirima, što je podatak koji takodje obavezuje.

BIBLIOGRAFIJA

- „Kritika i Crnogorsko narodno pozorište“, Tom I (1953–1978 / izbor i uvodna riječ Milovan Radojević – Podgorica; Crnogorsko narodno pozorište, Biblioteka Zetski dom, Cetinje, 2001.
- „Kritika i Crnogorsko narodno pozorište“, Tom II (1978–2003) / izbor i uvodna riječ Milovan Radojević – Podgorica; Crnogorsko narodno pozorište, Biblioteka Zetski dom, Cetinje, 2001.
- „Crnogorsko narodno pozorište 1953–2003“, edicija „Zetski dom“, priredio Milovan Radojević, saradnik Branka Vukašinić, Podgorica, 2003.
- „Obnova, uspon, decenija / Crnogorsko narodno pozorište 1997- 2007“, edicija „Zetski dom“, Podgorica, 2007.

Драган Копривица

ДРАМЫ А. П. ЧЕХОВА НА СЦЕНЕ ЧЕРНОГОРСКОГО НАРОДНОГО ТЕАТРА В ПОДГОРИЦЕ

Резюме

На сцене Черногорского национального театра поставлены пьесы и драматизации многих русских писателей: Гоголя, Островского, Достоевского, Гончарова, Маяковского, Горького, В. Катаева, А. Володина, А. Вампилова и В. Красногорова.

В этом театре поставлены и три пьесы А. П. Чехова: „Дядя Ваня“ /постановка Николы Вавича (1965)/, „Три сестры“ /постановка Благодеты Эраковича (1972)/ и „Чайка“ /постановка Николы Вавича (1978) и Паолло Маджелли (2002)/. Имея в виду рецензии театральной критики и отзывы зрителей, которые проявили большой интерес к спектаклю, самым большим успехом пользовалась „Чайка“ Маджелли, благодаря, во-первых, так называемым „новым чтением“ пьес Чехова.

OPŠTI POGLED NA RECEPCIJU STVARALAŠTVA BORISA LEONIDOVIČA PASTERNAKA NA SRPSKOM JEZIČKOM PODRUČJU

U ukupnoj kulturnoj javnosti na srpskom jezičkom području, počev još od 1926. godine, ime Borisa Leonidoviča Pasternaka živo je prisutno. Književna kritika na srpskom jeziku iskazala je kontinuiran interes u sagledavanju opusa ovog pisca. Kada je riječ o prezentovanju Pasternakovih lirskih i prozних ostvarenja na srpskom jeziku, naši prevodioci su uglavnom u kontinuitetu, uz manje vremenske osjeke, poklanjali znatnu pažnju prevodjenju Pasternakovog opusa, i na taj način u produženom periodu upoznavali našeg čitaoca sa pjesničkim i proznim ostvarenjima ovog ruskog nobelovca, i prvenstveno autora čuvenog romana „Doktor Živago“.

Prvi koji su na srpskom jezičkom području skrenuli pažnju kulturnoj javnosti na stvaralaštvo Pasternaka bili su ruski emigranti B. Sosinski, M. Slonjim i L. Zaharov, objavljujući najčešće tekstove u „Ruskom arhivu“.

Autentičnim tumačenjem poetike Pasternaka prvenstveno su se bavili naši istaknuti rusisti, M. Jovanović, M. Babović, B. Kosanović, M. Stojnić, S. Penčić, kao i Sveta Lukić, i drugi.

„Doktora Živaga“ prevela je Olga Vlatković, a poeziju su, između ostalih, prevodili M. Živančević, M. Stanisavljević, N. Bertolino, M. Tabaković, N. Bogdanović, i drugi, kao i pjesnici, posebno Stevan Raičković, Desanka Maksimović, Milovan Danojlić, Branko Miljković, Grigor Vitez, i prozni pisac Miodrag Bulatović.

Ključne riječi: – Boris Leonidovič Pasternak, „Doktor Živago“, „Zaštitna povelja“, „Djetinjstvo Ljuversove“... /

U književnoj kritici na srpskom jeziku proteklih decenija evidentan je kontinuiran interes u sagledavanju stvaralačkog opusa pisaca ruske književnosti, i ukupnog odraza na naše tokove i kulturnu realnost u cjelini.

Bogati lirski, pripovjedački i prozni opus Borisa Leonidoviča Pasternaka, njegov životni i stvaralački put u snažnoj uzajamnoj uslovljenosti, rezultirali su kontinuiranim i trajnim interesom književne kritike na srpskom jezičkom području, na nivou drugih velikih imena ruske književnosti XX vijeka.

Kada je riječ o prezentovanju Pasternakovih lirskih i prozних ostvarenja na srpskom jeziku, naši prevodioci i književna kritika dali su izuzetan i trajan doprinos, koji je u dužem vremenskom periodu, tokom poslednjih osam decenija rezultirao brojnim prevodima, kritičkim prikazima, kao i tekstovima informativnog karaktera o sudbini pisca i njegovog djela. U tom smislu, objavljeno je preko 130 priloga, prikaza, ogleđa, članaka i studija, uz više od trideset prevoda na srpski jezik tekstova stranih kritičara, većinom ruskih o ovom piscu.

Prvi pomen o stvaralaštvu Pasternaka na srpskom jezičkom području objavljen je u *Srpskom književnom glasniku* 1926. godine od strane anonimnog autora, pod naslovom, *Nova ruska literatura*, u kojem se govori o Pasternaku, a prema članku *Revue de Paris*. Godine 1922, kako je navedeno u Bibliografiji Dobrila Aranitovića „Boris Leonidovič

Pasternak kod Jugoslovena (1922–1995)¹, na srpskohrvatskom jezičkom području po prvi put su objavljeni Pasternakovi stihovi u časopisu „Zenit“, koji je tada izlazio u Zagrebu, a riječ je o stihovima „U snu ti si buncala ženo...“, u prevodu Anuške Lj. i Ljubomira Micića („Zenit“, 2/1922, 17–18, 52–53.).

Od značaja je pomenuti i stepen interesovanja za stvaralaštvo ovog pisca na srpskom jezičkom području od prvih pomena do i nakon Drugog svjetskog rata. Manji broj priloga u periodici, prema našem istraživanju, počev od 1926. do 1936. godine, inače stranih autora, ruskih kritičara i pisaca (B. Sosinski, M. Slonjim, L. Zaharov, M. Cvetajeva, i I. Erenburg), govori u prilog ograničenog stepena interesovanja u doratnom periodu za djelo Pasternaka. Istovremeno, iz navedenog podatka vidimo da su ruski prikazivači književnog i građanskog puta pjesnika i proznog pisca ostvarili svoju kulturnu misiju, približavajući Pasternaka našem čitaocu. Kada je riječ o prevodima, predratna čitalačka publika upoznala se sa njegovom poezijom, i to preko tri prevoda M. M. Pešića 1936. godine. Nakon Drugog svjetskog rata i poznatih zahladjenja odnosa dvije države u znaku 1948. godine, književna kritika na srpskom jeziku prvo prilozima Miodraga Bulatovića, i njegovim prevodima poezije Pasternaka, svraća ponovo pažnju kulturnoj javnosti na značaj ovog stvaraoca. Do 1958. godine prevodjene su isključivo pjesme, kada se otpočelo i sa prevodjenjem proznog stvaralaštva („Zaštitna povelja / izbor proze). Od 1953. prilozima o Pasternaku takodje su različitog karaktera, pri čemu se uključuju i naši poznati rusisti, pjesnici, drugi poznavaoци djela ovog pisca i prevodioci. U poratnom periodu, od ukupnog broja od 135, objavljen je najveći broj priloga o Pasternaku, 126 (studije, članci i osvrti). U istom periodu do danas u periodici je objavljeno oko 220 prevoda pjesama, od kojih neke i u više navrata od različitih prevodilaca. Od posebnog značaja je štampanje zbirke poezije Pasternaka, uključujući i prvu knjigu „Dela Pasternaka u 5 knjiga“, 1979, što je za dati vremenski period jedinstven kulturni poduhvat integralnog predstavljanja ovog pisca i na nivou svjetske kulturne javnosti. U okviru ovog izbora štampana je i poezija „Zaštitna povelja“ i druge pripovijetke, „Doktor Živago“, i „Eseji i članci, Autobiografski ogled“, uz pogovor Svete Lukića.

Medju prvima koji su na srpskom jezičkom području skrenuli pažnju na stvaralačke domete Pasternaka, bili su ruski emigranti Branislav Sosinski, Mark Slonjim i Lav Zaharov, koji su tekstove o njemu objavljivali najčešće u „Ruskom arhivu“.²

Jedan od prvih tekstova od velikog značaja za šire upoznavanje naše kulturne javnosti s djelom Pasternaka, objavljen je u izdanju „Narodne misli“ 1932. iz pera Marine Cvetajeve, „Osvrti na Borisa Pasternaka“, prenesen iz knjige „Pesnik i vreme“, u prevodu

¹ Dobrilo Aranitović, *Boris Leonidovič Pasternak kod Jugoslovena (1922-1995)*, *Gradina*, br. 3, 1998, str. 93-117.

² Branislav Sosinski, *Boris Leonidovič Pasternak: Темы и вариации Москва, 1924*, *Ruski arhiv*, 1928-1929, I, str. 181-182.

Mark Slonjim, *Portreti savremenih ruski pisaca*, preveo Miloš Moskovljević i T(rajko) J(ovanović), *Ruski arhiv*, 1930, VIII, 145-158, IX, str. 103-121.

Lav Zaharov, *Nove pesme Borisa Pasternaka*, *Srpski književni glasnik*, nova serija, 1932, XXXVII/1, str. 77-78; Potpisano E. Z.

Branke Kovačević, inače preštampan iz „Ruskog arhiva“. Sljedeće 1933. i 1934, takodje radovi M. Cvetajeva o Pasternaku, štampani su u „Ruskom arhivu“.³

U „Srpskom književnom glasniku“ 1936. pojavljuje se i tekst „Boris Pasternak“ Ilje Erenburga, u prevodu M. M. Pešića, u kojem se Erenburg bavi Pasternakovim neponovljivim pjesničkim talentom.⁴ Iste godine u „Srpskom književnom glasniku“ M. M. Pešić prevodi Pasternakove pjesme „Zašto da se plašim“, „Iz sujeverja“, i „Ne ko ljudi, ne nedelje svake...“

Prvi sljedeći pomen na srpskom jezičkom području o Pasternaku, objavljen je poslije višegodišnje pauze, vezane za period Drugog svjetskog rata, kao i za političku klimu u poratnim godinama u Jugoslaviji. Tek 1953, u časopisu „Književnost“, Miodrag Bulatović objavljuje tekst „O Borisu Pasternaku“.⁵

Sljedeći važan datum u prezentovanju djela ovog pisca na srpskom je 1990. godina, na stogodišnjicu rođenja, kada je takodje objavljen veći broj radova, a potom više pisano i 1998. u „Gradini“; treći broj ovog časopisa tematski je posvećen Pasternaku.

Početak XXI vijeka smanjuje se broj pomena na ovom piscu, koji se veličinom osvjedochenog, integralnog, pjesničkog i proznog talenta neizbrisivo utkao u književne i ukupne kulturne tokove i na našem, srpskom jezičkom području.

Autentičnim tumačenjem poetike Pasternaka, uz donošenje niza zaključaka od značaja za razumijevanje njegovog stvaralaštva na srpskom jezičkom području, prvenstveno su se bavili naši istaknuti rusisti: Milivoje Jovanović, Milosav Babović, Bogdan Kosanović, Mila Stojnić, Sava Penčić i drugi. Njegovim opusom takodje se značajnije bavio i Sveta Lukić. U ovom pogledu na recepciju stvaralaštva Pasternaka izdvojicemo značajnije radove ovih autora. Godine 1958, koja je obilježila cjelokupno stvaralaštvo i životni put Borisa Pasternaka na planu umjetničke satisfakcije, budući da ga Švedska akademija proglašava za dobitnika Nobelove nagrade za roman „Doktor Živago“, Mila Stojnić piše rad „Boris Leonidovič Pasternak: *Doktor Živago*“⁶, Milivoje Jovanović 1959. „Na marginama *Doktora Živaga*“⁷, Milosav Babović, u okviru svoje knjige „Pesnici i revolucija“, 1968. „*Doktor Živago* Borisa Pasternaka“⁸, Sava Penčić 1959. „*Zaštitna povelja* Borisa Pasternaka“⁹, i Bogdan Kosanović, 1970. „Pasternakov i Linov 'Doktor Živago'“¹⁰. Sveta

³ Marina Cvetajeva, *Osvrti na Borisa Pasternaka*, prevela Branka Kovačević, {U knjizi}: *Pesnik i vreme, Narodna misao*, Beograd, 1932, str. 8-16; preštampano iz *Ruskog arhiva*, 16-17; *Ep i lirika savremene Rusije. Vladimir Majakovski i Boris Pasternak*, prevela Branka Kovačević, *Ruski arhiv*, 1933, XXII-XXIII, str. 14-36; *Pesnici sa istorijom i pesnici bez istorije*, prevela Branka Kovačević, *Ruski arhiv*, XXVI-XXVII, str. 104-142.

⁴ Ilja Erenburg, *Boris Pasternak*, preveo M. M. Pešić, *Srpski književni glasnik*, nova serija, 1936, XLIX/2, str. 123-124.

⁵ Miodrag Bulatović, *O Borisu Pasternaku*, *Književnost*, 8/1953,6, str. 586-587.

⁶ Mila Stojnić, *Boris Leonidovič Pasternak: 'Doktor Živago'*, *Savremenik*, 1958, 8-9, str. 250-261.

⁷ Milivoje Jovanović, *Na marginama 'Doktora Živaga'*, *Izraz*, 3/1959, 1, str. 26-38.

⁸ Milosav Babović, *'Doktor Živago' Borisa Pasternaka*, {U knjizi}: Milosav Babović, *Pesnici i revolucija*, *Sloboda*, Beograd, 1968, str. 259-312.

⁹ Sava Penčić, *'Zaštitna povelja' Borisa Pasternaka*, (Nolit, Beograd, 1958), *Stvaranje*, 14/1959, 3, str. 247-249.

¹⁰ Bogdan Kosanović, *Pasternakov i Linov 'Doktor Živago'*, *Dnevnik*, 1970, (22. novembar), str. 12. (Ibid, *Indeks*, 1971, str. 10; i u knjizi: *Tajne života i stvaralaštva*, *Krovovi*, Sremski Karlovci, 1999, str. 49-54).

Lukić objavljuje u više navrata, počev od 1958,¹¹ radove o Pasternaku, među kojim je najznačajnija studija „Dileme i sinteze Borisa Pasternaka“¹².

Pasternakov lirski opus i u prevodilačkom smislu izaziva značajno interesovanje i kod jednog broja naših pjesnika, posebno Stevana Raičkovića, Desanke Maksimović, Milovana Danojlića, Branka Miljkovića, Grigora Viteza i prozaiste Miodraga Bulatovića.

Poeziju Pasternaka takodje su prevodili: Milorad Živančević, književni istoričar i slavista, koji je preveo najveći broj njegovih pjesama na srpski jezik, Olga Vlatković, Miodrag Stanisavljević, Nikola Bertolino, Milan Tabaković, Nana Bogdanović, Milan Čolić, Petar Vujičić, Slobodan Marković, Božo Bulatović i drugi. Čitalačka javnost svakako se mogla osloniti na stručne i književne autoritete prevodilaca Pasternakovih djela na srpski jezik. I pojedinačno gledano, na primjer, sam podatak da je prevod „Doktora Živaga“ Olge Vlatković i jedini na srpskom, uz više izdanja, govori u prilog tome da je ovaj prevod najznačajnijeg Pasternakovog ostvarenja kod stručne i čitalačke javnosti izdržao probu vremena.

Sagledavajući ukupne stavove književne kritike na srpskom jezičkom području u navedenom periodu, kao i brojnost prevoda lirskih i proznih ostvarenja ovog pisca, možemo izvesti jedinstven zaključak da je on autentičan nastavljaj poetike i dometa klasične ruske književnosti. Gledajući u cjelini, kada uzmemo u obzir da su na srpski jezik prevedene gotovo sve Pasternakove pjesme, i to u više izdanja, kao i pojedinačno u periodici, da je iz proznog opusa u više izdanja publikovan „Doktor Živago“, kao i druga djela u prozi, pri tom uz značajan broj kritičkih priloga o ukupnom stvaralaštvu, onda sa sigurnošću potvrđujemo značajan stepen popularnosti ovog pisca kod naše ukupne kulturne javnosti.

U našoj kritici ocijenjeno je i da je Pasternak, iako u jednom periodu izložen represivnim mjerama aktuelnog režima povodom publikovanja „Doktora Živaga“, imao pred sobom prvenstveno zadatak da stvori umjetničko djelo izvan tendencija i zauzimanja stava prema revoluciji: za i protiv, ostajući izvan programiranih poetika. No, u vezi sa ovim u našoj kritici, i u ocjenama rusista postoji lepeza stavova. Tako, na primjer, Milosav Babović, analizujući roman „Doktor Živago“, uz ocjenu da je pisac više orjentisan ka ličnosti, a manje prema istoriji, ipak ostaje na stanovištu da je riječ o romanu o revoluciji.¹³ Milivoje Jovanović takodje apostrofira autorovo interesovanje prema ličnoj sreći jedinke u globalnim previranjima, ali zaključuje da Pasternak ima pasivan odnos prema epskim događajima.¹⁴ Bogdan Kosanović ocjenjuje da je glavnom junaku stran kolektivizam, i onog trenutka kada biva ugrožen njegov položaj kao jedinke, on se od revolucije udaljava, što predstavlja projekciju stavova samog autora.¹⁵ Sagledavajući ove iznesene stavove, svakako se nameće zaključak prema kojem je pisac na poziciji distanciranja od revolucije u korist jedinke. U ovom kontekstu u kritici je naglašen i stav da je Pasternak imao građanske i stvaralačke hrabrosti da se suoči sa epohom i vremenom državnog diktata, i da u takvom društvenom miljeu progovori kao odgovoran i slobodan stvaralac.

¹¹ Sveta Lukić, *Pasternak i neke paralele*, *Vidici*, 4/1958, III-IV, str. 35-36.

¹² Sveta Lukić, *Dileme i sinteze Borisa Pasternaka*, Studija, *Prosveta*, Beograd, 1979, str. 113.

¹³ Milosav Babović, citirano djelo, str. 260.

¹⁴ Milivoje Jovanović, citirano djelo, str. 33.

¹⁵ Bogdan Kosanović, citirano djelo, str. 52.

Ukazano je i na faze njegovog približavanja literarnim školama simbolizma i futurizma, uz zaključak da je u dovoljnom stepenu ostao samosvojan, vodjen prije svega stvaralačkim imperativom sopstvenog umjetničkog iskaza. U jednom broju značajnih radova zapaženo je da su uticaji različitih pravaca evidentni u ranoj fazi Pasternakovog stvaralaštva, i to na planu odabira izdvojenih poetskih sredstava, motiva i likova. Iako se ukazuje na svojevrmeno prisustvo Pasternaka u „Centrifugi“, a potom i u „Lefu“, kao grupacijama sa futurističkim predznakom, u našoj kritici ovaj period njegove literarne orijentacije okarakterisan je šire, u znaku težnje za obnovom pjesničkog jezika i izraza. Pri tom, apostrofirana je njegova podjednaka udaljenost od simbolizma, akmeizma i futurizma, uz uočavanje nekih elemenata ovih pravaca, koji poput zvučnosti poezije i otkrivanja suštine stvari, u isti mah pripadaju i univerzalnim kategorijama ovog žanra. Imajući u vidu ovakve ocjene, nesumnjivo možemo konstatovati da je kritika na srpskom jeziku afirmativno ocijenila autentičnost Pasternakovog poetskog izraza, koji prevazilazi čvrsto postavljene žanrovske granice, kao rezultat visokog književnog nivoa u cjelini.

Treba istovremeno naglasiti da u ocjenama naših kritičara postoje i pojedinačni, izdvojeni stavovi, kao svojevrstan danak političkim prilikama u bivšoj Jugoslaviji. Sveta Lukić na nekoliko mjeseci prije nego što će pisac biti proglašen za nobelovca, donosi pogrešan sud o književnom nivou „Doktora Živago“, ocjenjujući ga kao promašaj u Pasternakovom proznom opusu, u niz negativnih, kritičkih kvalifikacija.¹⁶ Iako je u ovom kritičkom prikazu tvrdio da je riječ o naglom silaznom dijelu putanje pisca, uz pad umjetničkog nivoa, pitajući se šta se desilo s autorom, Lukić dvadeset godina kasnije, posvećujući Pasternaku cijelu studiju, apostrofira značaj „Doktora Živago“. Roman vidi kao istinski književni poduhvat, tim prije što propituje najteže trenutke savremene istorije uz humanističku poziciju pisca.¹⁷ Od prvih pomena do danas Pasternakova pjesnička i prozna ostvarenja bivala su podjednako predmetom pažnje, kako naše, tako i strane kritike. Ne samo tekstovi ruskih kritičara i pisaca, B. Sosinskog, M. Slonjima, M. Cvetajeve, I. Erenburga, A. Gladkova, E. Vinokurova, A. Voznesenskog, nego i R. Jakobsona, S. M. Baure, L. Lenemana, Per Arne Bodina, R. Iblera i R. Pejna imali su višestruko korisnu funkciju u zaokruživanju osnovnih pitanja Pasternakove poetike. Takodje, mogli su dijelom poslužiti i kao svojevrstan tematski orijentir jednom broju naših kritičara u njihovom određivanju prema opusu ovog pisca. Komparirajući radove stranih kritičara o Pasternaku, prevedenih na srpski jezik, sa radovima u našoj kritici, u konceptualnom pogledu, možemo konstatovati zajednički pristup, očitovan u sprezi biografskog metoda sa unutrašnjim pristupom sagledavanja osobnosti umjetničkog djela. Pri tom je u značajnoj mjeri apostrofirana spoj, i preplitanje biografskog i umjetničkog u književnom postupku Pasternaka, uz zaključke da je njegovo djelo, u krajnjem, rezultat autentičnog stvaralačkog čina. Zapažajući da je početkom ovog vijeka interesovanje ukupne kulturne javnosti za djelo Pasternaka na srpskom jezičkom području na manjem nivou, možemo na osnovu višedecenijskih stavova kritike, i značajne posvećenosti našeg čitaoca opusu ovog pisca, zaključiti da on ostaje kod nas zabilježen kao izuzetan majstor stiha, i prvenstveno ipak autor čuvenog romana

¹⁶ Sveta Lukić, *Pasternak i neke paralele*, *Vidici*, 4/1958, III-IV, str. 35-36.

¹⁷ Sveta Lukić, citirano djelo, str. 237.

„Doktor Živago“. Ime Pasternaka tokom proteklih decenija bilo je živo prisutno, njegova djela su čitana i analizovana, što će se nesumnjivo, posebno dešavati i brojnim prigodama u vremenu koje dolazi. Jedna od njih zasigurno će biti 2010. godina, kada će i naša javnost obilježiti 120 godina od rođenja velikog ruskog i svjetskog pisca.

LITERATURA

- „Zaštitna povelja“, Izbor proze, Preveo Nikola Nikolić, {Predgovor Sveta Lukić, „Priblžavanje Pasternaku“}, „Nolit“, Beograd, 1958, (*Zaštitna povelja, Djetinjstvo Liversove, Il tratto di Apelle, Vazdušni kolosjaci, Pisma iz Tule*); {Biblioteka „Nolit“, Savremeni svetski roman}.
- „Doktor Živago“, I – II, Prevela Olga Vlatković, {Predgovor: Sveta Lukić, „Pasternak i roman“}, „Prosveta“, Beograd, 1962, 1963, 1966, 1970. – ćirilicom; Isto – latinicom: 1962, 1965, 1970, 1975.
- „Povest jednog leta“, Izbor proze, Preveo Milivoje Jovanović, „Progres“, Novi Sad, 1963, (*Povest jednog leta, Bez ljubavi, Iz novog romana o 1905. godini, Dva odlomka iz poglavlja romana, Nadmeni prosjak, Teta Olja*); {Biblioteka „Mala knjiga“, Kolo V, {sv.} 46.
- „Razgovori neznanih usta“, Izbor lirike, Preveo s ruskog, pogovor i napomene napisao M. M. Pešić, {Predgovor: Ilja Erenburg i Marina Cvetajeva}, „Nolit“, Beograd, 1966, (40 lirskih pjesama – iz Prvih ogleđa, iz knjiga: *Sestra moja – život i Teme i varijacije*, i dr.); {Biblioteka „Mala knjiga“, 89.}
- „Lirika“, Izbor i predgovor {„Lirika Borisa Pasternaka“} Miodrag Sibinović, Preveli: Nikola Bertolino, Milorad Živančević, Stevan Raičković, Miodrag Sibinović, Miroslav Topić, „Rad“, Beograd, 1972. (Početni period, Pjesme koje su ostale van osnovnih zbirki; iz knjiga: *Preko barijera, Sestra moja – život, Teme i varijacije; Pjesme iz romana; iz zbirke Kad se razvedri*).
- „Eseji i članci, Autobiografski ogleđ“, prevela Danica Jakšić i Milica Nikolić, „Slovo ljubve – Prosveta“, Beograd, 1979. Dela Borisa Pasternaka u 5 knjiga; knjiga 5.

BIBLIOGRAFIJA

- Miodrag Bulatović, „O Borisu Pasternaku“, „Književnost“, 8/1953, 6, str. 586–587.
- Milivoje Jovanović, „Jedan vid istorije pesnika“, „Književne novine“, 9/1958, 79, (7. novembar).
- Sveta Lukić, „Pasternak i neke paralele“, „Vidici“, 4/1958, III – IV, str. 35–36.
- Sveta Lukić, „Neka pitanja savremene proze u svetlosti Pasternakove *Povelje o imunitetu*“, „Delo“, 4/1958, 5, str. 633–651.
- Mila Stojnić, „Boris Leonidovič Pasternak: *Doktor Živago*“, „Savremenik“, 1958, 8–9, str. 250–261.

- Milivoje Jovanović, „Na marginama *Doktora Živaga*“, „Izraz“, 3/1959, 1, 26–38.
- Sava Penčić, „*Zaštitna povelja Borisa Pasternaka*“, (*Nolit*, Beograd, 1958), „Stvaranje“, 14/1959, 3, str. 247–249.
- Milosav Babović, „*Doktor Živago Borisa Pasternaka*“, {U knjizi}: Milosav Babović, „Pesnici i revolucija“, „Sloboda“, Beograd, 1968, str. 259–312.
- Bogdan Kosanović, „Pasternakov i Linov *Doktor Živago*“, „Dnevnik“, 1970, (22. novembar), str. 12.
- Milica Nikolić, „Vedrine Borisa Pasternaka“, „Književnost“, 25/1970, 10, str. 303–312.
- Vojin Matić, „Priroda koja opija“, „Književnost“, 26/1971, 11, str. 408–425.
- Milivoje Jovanović, „Boris Pasternak“, {U knjizi}: „Ruska književnost 2“, „Svetlost“, Sarajevo, „Nolit“, Beograd, 1978, str. 364–367.
- Sveta Lukić, „Dileme i sinteze Borisa Pasternaka“, Studija, „Prosveta“, Beograd, 1979, str. 113.
- Milosav Mirković, „Pasternak i mi sa Marinom“, „Bagdala“, br. 430–431, 1996, Kruševac, str. 21–23.
- Dobriilo Aranitović, „Boris Leonidovič Pasternak kod Jugoslovena (1922–1995)“, Bibliografija, „Gradina“, br. 3, 1998, str. 93–117.

* * *

- Branislav Sosinski, „Boris Leonidovič Pasternak“, *Темы и вариации, Москва*, 1924, „Руски архив“, 1928–1929, 1, str. 175–184.
- Mark Slonjim, „Portreti savremenih ruskih pisaca“, preveo Miloš Moskovljević i T(rajko) J(ovanović), „Руски архив“, 1930, VIII, 145–158, IX, str. 103–121.
- Lav Zaharov, „Nove pesme Borisa Pasternaka“, „Srpski književni glasnik“, nova serija, 1932, XXXVII/1, str. 77–78, Potpisano E. Z.
- Marina Cvetajeva, „Osvrti na Borisa Pasternaka“, prevela Branka Kovačević, {U knjizi}: „Pesnik i vreme“, „Narodna misao“, Beograd, 1932, str. 8–16; Preštampano iz „Ruskog arhiva“, 16–17.
- Marina Cvetajeva, „Ep i lirika savremene Rusije. Vladimir Majakovski i Pasternak, prevela Branka Kovačević, „Руски архив“, 1933, XXII–XXIII, str. 14–36.
- Marina Cvetajeva, „Pesnici sa istorijom i pesnici bez istorije“, prevela Branka Kovačević, „Руски архив“, 1934, XXVI–XXVII, str. 104–142.
- Ilja Erenburg, „Boris Pasternak“, preveo M. M. Pešić, „Srpski književni glasnik“, nova serija, 1936, XLIX/2, str. 123–124.
- Leo Leneman, „Pasternak sa suzama u očima“, preveo M. M. Pešić, „Književne novine“, 9/1958, 72, (18. jul).
- Ilja Erenburg, „Boris Leonidovič Pasternak“, preveo Milosav Babović, – {U knjizi}: Ilja Erenburg, „Ljudi, godine, život“, Knj. 1–2, „Kultura“, Beograd, 1962, str. 257–265.

- Roman Jakobson, „Marginalije uz prozu pesnika Pasternaka“, preveo s njemačkog Tomislav Bekić, – {U knjizi}: Roman Jakobson, „Lingvistika i poetika“, preveli Draginja Pervaz, Tomislav Bekić, Vjera Vuletić, Sreten Marić i Ranko Bugarski; „Nolit“, Beograd, 1966, str. 54–71.
- Sesil Moris Baura, „Pasternak kao pesnik prirode“, preveo Dušan Puvačić, – {U knjizi}: Sesil Moris Baura: „Nasledje simbolizma. Stvaralački eksperiment“, „Nolit“, Beograd, 1970, str. 362–395.
- Robert Pejn, „Pesnikovo detinjstvo“, prevela Milica Domazet, „Delo“, 16/1970, 5, str. 588–600.
- Aleksandar Gladkov, „Susreti sa Pasternakom“, preveo Miodrag Stanisavljević, „Književna reč“, 3/1974, 25, IV.
- Evgenij Vinokurov, „Čarolija Pasternakove poezije“, prevela Ina Krstanović, „Politika“, 75/1978, 23320, (7. septembar), str. 12.
- Andrej Voznesenski, „Četnaest mi je godina...“ (Uspomena na Pasternaka), preveli Gordana Stojković, Aleksandar Badnjarević, „Letopis Matice srpske“, 1981, str. 303–492.
- Per-Arne Bodin, „Doktor Živago i ideja Sofije“, prevela Biserka Rajčić, „Književne novine“, 45/1992, 845–846, str. 13.
- Rajnhard Ibler, „Poetski dijalog sa sopstvenim stvaralaštvom. O umetničkom odnosu verzija pesme *Marburg* Borisa Pasternaka (1917, 1928)“, prevela sa njemačkog Sanja Došlov, „Letopis Matice srpske“, 173/1997, 459/3, str. 293–313.
- I. M. Dubrovina, „S verom u svetsku harmoniju. Sistem slikovitosti Pasternakovog romana 'Doktor Živago'“, preveo Dobrilo Aranitović, „Gradina“, br. 3, 1998, str. 25–31.

Марина Копривица

ОБЩИЙ ОБЗОР РЕЦЕПЦИИ ТВОРЧЕСТВА Б. Л. ПАСТЕРНАКА В СЕРБСКОЙ ЯЗЫКОВОЙ СРЕДЕ

Резюме

Культурная общественность на сербском языке, начиная еще с 1926 года, уделяет большое внимание литературному творчеству и жизненному пути Бориса Леонидовича Пастернака. В этом плане, наши переводчики и литературные критики дали свой исключительный вклад.

Прозаические произведения и большая часть стихотворений Пастернака переведены на сербский язык, а в литературной критике до сих пор опубликовано свыше 130 очерков, газетных и критических статей, и научных трудов, и свыше 30 научных трудов иностранных критиков.

MJESEČEV KOD U DRAMI „SVETA KRV“ ZINAIDE HIPIJUS

Rad istražuje odjeke lunarne simbolike, karakteristične za Srebrni vijek, a naročito zastupljene u stvaralaštvu Zinaide Hipijus. Motivi ruskog folkora prepliću se sa hrišćanskom, ničeanskom i gnostičkom temom. Nas interesuje jedan od aspekata mogućnosti sinteze „suprotnih“ svjetova.

Кljučне riječi: Rusalka, Mjesec, lunarno, dijabolika

LUNARNA STRANA DUALISTIČKOG PINCIPA

Idejna struktura drame „Sveta krv“ formira se u sučeljavanju suprotstavljenih načela, u neprestanom nizanju opozicija i ispitivanju mogućnosti njihove sinteze. Osnovna opozicija zadata je na relaciji solarni–lunarni svijet. Simbolika lunarnog svijeta¹ najgušća je na samom početku drame, u didaskalijama prve scene, i to ona koja se odnosi na njegove spoljašnje, fizičke karakteristike, dok je metafizička suština tog svijeta data u pjesmama rusalki. Pomenuti početak drame oštro je kontrastiran njenom naslovu, koji je nosilac vrhunskog simbola solarnog svijeta, čiji su predstavnici u drami likovi otac Pafnutije i poslušnik Nikodim. Willem Weststeijn podvlači opštost dramskog prostora koji se sastoji od nedefinisanih elemenata prirode.² Na taj način sugerise se različitost tog prostora od realnog, njegova odvojenost i posebna egzistencija. Drama počinje intenzivnim preplitanjem vizuelnog i zvukovnog plana. Prostorne koordinate lunarnog ambijenta zadate su šumom, jezerom oivičenom trskom, poljanom, tipičnim nosiocima dijabolične estetike, dok noć obasjana mladim mjesecom definiše vremensku osu i sa pjesmama rusalki stapa se u naizgled potpun dekor za savršenu pagansku noć. Prostor je obezbojen i distinkcija formi vrši se pomoću svjetlosne game i kontrastiranja između svijetlog i tamnog. Jezero je *svijetlo*, mjesec obasjava poljanu *mutnom* svjetlošu, rusalke u roju su *blijede, mutne i gole*. Onostranost svijeta rusalki naglašena je odsustvom ne samo jakih, definisanih boja, nego i odsustvom punih zvukova. Melodije rusalki su *spore* i *ravne* i u funkciji su opšte statičnosti pejzaža. Zvuk zvona je akustički lajtmotiv koji nagovještava postojanje druge stvarnosti, oglašavajući njenu religioznu prirodu. Nad vodom je *magla*, koja intenzivira sive tonove i takođe izaziva sumnju u predmetnost tog svijeta, brišući jasne linije i ostav-

¹ O karakteristikama lunarnog svijeta u ruskom simbolizmu i u poeziji Z. Hipijus vidi u knjigama: А. Ханзен-Лёве, *Русский символизм*, „Академический проект“, Санкт-Петербург, 1999 i *Русский символизм*, Академический проект“, Санкт-Петербург, 2003

² O tome vidi u: Willem G. Weststeijn, „*Святая кровь*“, *Love, God and Death in the Work of Zinaida Gippius*, Festschrift für Herta Schmid. Ed. Jenny Stelleman and Jan van der Meer, Amsterdam 1989. s. 114

ljajući samo sjenke.³ Zvono koje se u različitom intenzitetu čuje paralelno sa pjesmama rusalki nagovještava dualističku prirodu svijeta i diskretno ali neumoljivo oglašava postojanje drugog svijeta koji je u opoziciji sa njihovim svijetom. Međutim, njegova simbolika upućena je samo čitaocu, dok dramski junaci ne naslućuju njen smisao, odnosno ne registruju semantiku tog zvuka. Akustička pozadina koja prati dramsku radnju, konstantno podsjeća na opoziciju i preplitanje dva različita svijeta.

Lunarni svijet i jeste svijet sjenki, pošto Mjesec ne generira sopstvenu svjetlost, nego odražava i predaje sunčevu. Na taj način, sunčevi zraci se reflektuju na zemlju u prelomljenoj, potamnjenoj, obezbojenoj i promijenjenoj formi. Lunarni svijet je „blijed“ ili jednostavno bijel, što je izraz apsolutnog nepostojanja.⁴ Kako nema sopstvene svjetlosti, lunarni svijet nema ni sopstvene suštine, unutrašnjeg sadržaja. On je simbol postepene, posredne, hladne spoznaje. Analogno tome, Rusaločka nema duše, dakle nema ni sopstvenog sadržaja. Solarni svijet je nosilac životvornog načela, lunarni je iluzoran. Njegove oznake su san, iluzija, ludilo...

Obmanu lunarnog načela Hanzen-Leve vidi u tome, što je „strastvenost“ samo spoljna iluzija iza koje se krije unutarnja praznina, hladnoća i odsustvo strasti.“⁵ Rusaločka je nesvjesna erosa i pola, i samo po reakciji Nikodima koji njenu pojavu doživljava kao iskušenje, saznajemo da ona i te kako ima spoljna obilježja pola.

INVERZIJA PRINCIPA DOBRO – ZLO U „PJESMAMA RUSALKI“

Aspekt lunarne refleksije, odraza, naročito je izražen u „Pjesmama rusalki“.⁶ U njoj imamo inverziju uobičajene simbolike lunarnog i solarnog, odnosno, izokrenute polove ove opozicije, pa je solarna simbolika negativna, a lunarna pozitivna, tj. uobičajena simbolika je deformisana. Rusalkama je lunarni svijet ovostran, a solarni onostran i kao takav, nosilac je letalnog načela. U cijeloj drami je dominantna simbolika lunarnog na-

³ (До поднятия занавеса слышен далекий и редкий звон колокола. Лесная глушь. Гладкое, плоское, светлое озеро, не очень большое. У правого берега, поросшего камышом, поляна, дальше начинается темный лес. На небе, довольно низко, но освещающая тусклым, немного красноватым светом озеро и поляну, стоит ущербный месяц. Рой русалок, бледных, мутных, голых, держась за руки, кругом движется по поляне, очень медленно. Напев их тоже медленный, ровный, но не печальный. Он заглушает колокол, который звонит все время, но когда русалки умолкают на несколько мгновений – он гораздо слышнее. Не все русалки пляшут: иные, постарше, сидят у берега, опустив ноги в воду, другие пробираются между камышами. У края поляны, около самого леса, под большим деревом сидит старая, довольно толстая русалка и деловито и медленно расчесывает волосы. Рядом с нею русалка совсем молоденькая, почти ребенок. Она сидит неподвижно, охватив тонкими руками голые колени, смотрит на поляну, не отрывая взора, и все время точно прислушивается. Час очень поздний. Но тонкий месяц не закатывается, а подымается. По воде стелется, как живой, туман.), Т. 4, с. 345

⁵ Vidi citati navode se po: Гиппиус З. Н. Собрание сочинений, Москва Русская книга, 2001, uz navođenje toma i stranice.

⁴ Vidi: Ханзен-Лёве, 1999, str. 199

⁵ Vidi: Ханзен-Лёве, 1999, str. 205

⁶ Vidi: Ханзен-Лёве, 1999, str. 207

čela. Willem Weststeijn primjećuje poetski šarm drame⁷ koji prouzrokuje interpolacija rusalkinih pjesama u dramski tekst. Opisi iz didaskalija samo su odrazi slika iz pjesama rusalki, odnosno, one predstavljaju eksplikaciju lunarne simbolike opisanog ambijenta.

Pjesme rusalki govore da je svaka datost sreća i da je treba tako prihvatiti. One ne tragaju za značenjima izvan kruga, ne talasaju sudbinu i uživaju u dimenziji prostora koji im je dat, ne želeći da prekorače granicu. Samo se mlada Rusaločka izdvojila iz „stada“ i usudila da odgoneta smisao pjesama i zadaje pitanja na koja pjesme ne daju odgovor.

РУСАЛКИ

Мы белые дочери озера светлого./От чистоты и прохлады мы родились./ Пена, и тина, и травы нас нежат./Легкий, пустой камыш ласкает;/Зимой подо льдом, как под теплым/Стеклом, мы спим, и нам снится лето./Все благо: и жизнь! и явь! и сон!/
 Пение прерывается, движение круга на мгновение безмолвно, неускоренное и незамедлительное. Колокол слышнее.

Мы солнца смертельно-горячего/Не знаем, не видели;/Но мы знаем его отражения./ Мы тихую знаем луну./Влажная, кроткая, милая, чистая./ Ночью серебряной вся золотистая./ Она – как русалка – добрая.../Все благо: и жизнь! и явь! и сон!/
 Опять движение круга безмолвно несколько мгновений. Звучит колокол.

У берега, меж камышами./Скользит и тает бледный туман./Мы ведаем: лето сменяется зимою,

Зима – весною много раз./Час наступит сокровенный./Как все часы – благословенный./ Когда мы в белый туман растаем./И белый туман растает./И новые будут русалки./ И будет луна им светить, –

И так же с туманом они растают./Все благо: и жизнь! и мы! и свет! и смерть!/⁸

SIMBOLIKA KRUGA

Dijaboličnost Rusaločke naglašena je njenom statičnošću u odnosu na ostale rusalke. Dok plešu u ravnomjernom laganom ritmu u krugu, ona nepomično sjedi, čuti i ne miče se. Kao takva, odudara od kruga i od ustaljene harmonije svojih sestara. Stara rusalka primjećuje da se ona neobično ponaša, „tačno kao da je mjesec ne grije“.⁹ Kako je Rusalka biće noći, njena energija treba da kulminira pod Mjesecom, ali ona ne učestvuje u tihoj sreći svojih sestara. Njena ukočenost, hladnoća, distanciranost od okruženja, pitanja koja postavlja i koja ostaju bez odgovora daju joj sve crte lunarno-dijaboličnog. Ali ta

⁷ Vidi: Weststeijn, str. 111

⁸ T.4, str. 345–346

⁹ „Старая русалка (равнодушно). Опять заостенела! И что это за ребенок!

Ее и месяц точно не греет. (Продолжает расчесывать волосы. Слышно тихое и медленное, в такт мерным, скользящим движениям, пение русалок.)“, T.4, str. 345

ukočenost i izolacija, samo su akumulacija snage pred pokušaj izlaska iz „stada“. Žudnja za dušom koju nema, potraga za boljom sobom, nepristajanje na nemogućnost – čine Rusaločku nepovratno različitom od njenih sestara, ali je ne izjednačavaju sa ljudima među koje bi htjela.

Uočljiva je simbolika kruga: rusalke plešu u krugu, harmonično i zadovoljno, pjevajući pjesme koje govore o životu njihovog sestrištva, objašnjavajući postanak, život i kraj rusalki, prihvatajući sve njegove etape kao neminovnost i opjevajući ljepotu te neminovnosti. Sve je savršeno poput kruga, čitav život lagano i predvidljivo klizi ka svom logičnom svršetku i pokorno teži da se na svom kraju zagrlji i stopi sa novim početkom, darujući mu svoju posljednju iskru.

Paradigma cirkularnosti povezana je ili sa izolacijom ili sa spasenjem. Biti unutar kruga znači biti zaštićen. Rusalka je sigurna dok je u granicama svog kruga, ali ona dobrovoljno želi da izađe iz njega.

TRAGANJE ZA MOSTOVIMA VAN KRUGA

Dojam koji ostavlja njena fizička pojava, čak i prije nego što izloži svoja razmišljanja, odaje njenu posebnost. Upravo ta uzdržanost od učestvovanja u opštoj sreći i uljuljkanosti, upravo to izostajanje iz zajedničke opijenosti životom, stvara pogodan ambijent za razmišljanje i preispitivanje valjanosti i uslovnosti te zajedničke sreće. U duhu gnostičke interpretacije ćutanja kao puta do saznanja, Rusaločka ćuti poslije pjesama svojih sestara. Takvo ponašanje ukazuje na njenu svijest o sopstvenom elitizmu.

U dijalogu sa Starom rusalkom ona pokušava da rastumači pjesme koje je rastužuju. Stihovi koji govore o smrti rusalki koje se na kraju pretvaraju u maglu podstiču niz pitanja, od kojih je najintragantnije „Zašto rusalke nemaju dušu?“ Priča o Hristu koji je svojom krvlju omogućio besmrtnost ljudske duše, ali tim činom i izdigao ljudsku vrstu iznad vrste rusalki, opsjeda Rusaločku i motiviše sve njene dalje postupke.

Pafnutije i Nikodim su predstavnici solarnog svijeta i muškog načela i time su suprotstavljeni svijetu rusalki, obilježenom ženskim predznakom. Dokle god ta dva svijeta žive paralelne živote, bez međusobnog presijecanja, paganska i hrišćanska energija su u ravnoteži. Vještica posreduje između dva svijeta, omogućava miješanje suprotstavljenih načela, što dovodi do poremećaja ustaljenog poretka. To može dovesti ili do uspostavljanja novih i savršenijih odnosa ili do pogoršanja starih. U svakom slučaju, harmonija kruga je nepovratno narušena izlaskom Rusaločke iz njega.

Ženski i muški svijet odvojeni su dobom dana u kojem funkcionišu. Muški princip jača sa buđenjem Sunca, a ženski svijet živi noću, pod okriljem Mjeseca, koji simbolizuje ženski princip.

Svijet rusalki oslobođen je svih demonskih karakteristika koje mu pripadaju u ruskom folkloru i blizak je pastirskoj idili. Stara rusalka (već smo govorili o inverziji uobičajenih elemenata) podvlači da su one dobre, a da kod ljudi postoje mržnja i zavist.

Ne slažemo se sa Solivietti¹⁰ da je Rusaločka vlasnica isključivo negativnih osobina ove zagonetne figure ruskog folklora. Solivietti takođe podvlači pokvarenost Vještice, ali mi ne mislimo da je to pravilna percepcija ovog lika: u svojoj potrebi za igrom i zavrzlamom, ona koristi sinergiju svog iskustva i znanja, ali to više liči na nestašluk nego na istinsku pokvarenost.

Prije ćemo se prikloniti mišljenju J. Kot da Hipijus na originalan način koristi folklorni lik rusalke i da su likovi oslobođeni seksualnih i „nečistih“ elemenata.¹¹ I zaista, izvorno demonska priroda ovih bića potpuno je neutralisana. Folklorni demonizam Rusaločke ublažen je i načinom njenog, naglašeno kolokvijalnog govora, uz frekventnu upotrebu deminutiva.

Znanje Stare rusalke je ograničeno, tako da ona peporučuje Vješticu, kao biće koje zna više. Rusaločkinu obraćanje Vještici govori o njenoj neobaviještenosti i nevinosti i potrebi da bude inicirana. Srazmjerno sa povećanjem saznanja, Rusaločka gubi svoju intelektualnu nevinost, ali istovremeno sazrijeva i postaje spremna za konačno preobraćanje svoje datosti. Rusaločkinu traganje ima značenje kreativnog čina. Ona je tvorac sopstvene sudbine, transformator života koji joj je dodijeljen – Nadrusalka, varijanata ničeanskog nadčovjeka. A da bi stvorila novo, mora srušiti staro. I tu treba tražiti korijene Nikodimove netrpeljivosti prema njoj. Nikodim se ponaša isključivo po pravilima i spreman je da sankcioniše svakog ko ne postupa isto.

Rusalka traži most do novog svijeta. Novi svijet moguć je samo ako se razori staro. A Ničeov Zaratustra kaže da su najveći stvaraoci i najveći rušioци i da dobri najviše mrze stvaraoca. Otud tolika mržnja Nikodima prema Rusaločki kao kršiteljki starih vrijednosti, stvaraocu novih. Poetizovana eteričnost paganskih noći pod okriljem mjeseca i vesele pjesme predstavljaju svijet čije zakone poznaje i iskonski po njima živi. Od momenta spoznaje da na svijetu postoji nešto što joj nije blisko – i više od toga – nije joj dopušteno – ona više nije srećna u svojoj grupi i hoće ono što nema i što i ne postoji. I ta žudnja za nemogućim, jedna je od karakteristika dijaboličnog ideala.

Rusaločka želi da leti iznad kruga svog jata i da vidi šta ima iza najvišeg vrha. Ona ne želi da životari, već da živi, neće rutinu, hoće stvaranje. Zakoraćenje u novi, viši životni nivo podrazumijeva prekid događaja koji se kreću u krugu, prekid ponavljanja i usmjerenost ka događajima koje karakteriše intenzivnost i sukcesivnost koja vodi do novog kvaliteta. Životna rutina je idealna sredina za osrednje vrijednosti, zato se u njoj guši ličnost. Rusaločka ne pristaje na osrednjost, ona je drugačija, jača i bolja od ostalih – ona je Nadrusalka.

Ona dionizijske sokove crpi iz svoje paganske srođenosti sa prirodom, što je naročito očigledno u scenama njenog kupanja na jezeru, u kontaktu sa vodom, kao njenom prirodnom životnom sredinom.

¹⁰ Vidi o tome: K. Соливиетти, „Неуловимость слова“: к тройственной структуре пьесы Зинаиды Гиппиус *Святая кровь, полугтропон* (к 70-летию Владимира Николаевича Топорова), „Индрик“ Москва 1998, str. 641

¹¹ Vidi: Joanna Kot, *Manipulating Distance In Zinaida Gippius' Drama Holy Blood: A Well-Balanced Experiment*, Northern Illinois University, str. 656

Stara vještica je antipod Rusaločke, pošto ima ono što njoj nedostaje – iskustvo i znanje, pomoću kojih uspijeva da manipulira drugima. Međutim, i ona posjeduje izvjesnu nevinost u zloupotrebi znanja: ona ne manipulira s namjerom da učini zlo, već iz želje da se zabavi.

Još jedan paradoks u drami, koji iznosi Stara rusalka je da ljudi znaju za ljubav, ali su nosioci načela zla, a pastoralni svijet stvari put je sredjenosti i ravnoteže, organizovan je na principima harmonije i vladavine dobra, dok, sa druge strane ne poznaje kategoriju ljubavi.

Rusaločka i Pafnutije su, poput anđela, nesvjesni svog pola. U njima su muška i ženska strana potpuno slivene u polno univerzalan osjećaj. Odsustvo rodnog obilježja omogućava platonsku i uzvišenu prirodu njihove međusobne naklonosti. Poslušnik Nikodim je jedini svjestan Rusaločkinog erosa i doživljava ga kao prijetnju.

Solivietti uočava da se pomirenje paganskog i religioznog panteizma i novi kvalitet razumijevanja ostvaruje privremeno kroz ljubav između Pafnutija i Rusaločke. Rusaločka ubija Pafnutija da bi dobila svoju i spasila njegovu dušu, ali ubija njegovo tijelo protiv njegove volje, tako da smrt Pafnutija može biti nepotrebna, a ona zauvijek osuđena.

IZMEĐU DVA NEBA

Na kraju drame Rusalka je potpuno otuđena i izolovana, ali upravo ta pozicija ravnodušnosti i krajnje distanciranosti čini je bližom Bogu. Ispunivši svoju misiju ona kao da ulazi u nivo stoičke ataraksije, apsolutnog spokoja duše.

Postavlja se pitanje da li je poslednji Rusaločkin čin rušilačke ili stvaralačke prirode, da li je to ubistvo ili žrtva? Transformacija, rađanje bića višeg reda moguće je samo kroz neko kršenje postojećeg reda. „Najveće zlo je potrebno za natčovekovo najveće dobro“ – kaže Zaratustra.¹²

Rusalka ostaje razapeta između paganskog i hrišćanskog bezdana, nadomak spiritu- alnog svijeta i prokleta u realnom. Čistota i snaga njene vjere i napora sredstvo su preko koga se vrši pjesnička pravda i jedino u čemu se može tražiti izvjesna apologija ubistva. Nju najvjerovatnije čeka smrt, jer je ljudi neće prihvatiti.

Idejna struktura drame zasniva se na ideji Mereškovskog o „sintezi hrišćanske istine o nebu i paganske istine o zemlji“ iznesene u pjesmi „Двойная бездна“ i na njegovoj metafori spajanja i sjedinjavanja životnih niti. Dvojakom prirodom svih fenomena bavi se Hipijus u pjesmi *Электричество*¹³ u kojoj se krajevi *Da* i *Ne* prepliću i dodiruju poput Uroborosa. Glavna junakinja drame nalazi se u poziciji opisanoj u pjesmi „Meždu“¹⁴, u vazdušnoj mreži, jednako udaljenoj i od neba i od zemlje.

/А я качаюсь в воздушной сетке,/Земле и небу равно далек./

Ili bolje reći, ni na nebu ni na zemlji.

¹² Fridrih Niče, *Tako je govorio Zaratustra*, Oktoih, Podgorica, 1999, str. 356

¹³ T. 2, str. 484

¹⁴ T.3, str. 518

И вот я в сетке – ни там, ни тут.

Ali za razliku od lirskog junaka ove pjesme koji se plaši dodira sa suncem, misleći da će ga ono spržiti, ona ide u susret Suncu. Kao što je jabuka poznanja izmijenila Adamov i Evin život, tako je saznanje o Hristu izmijenilo Rusaločkin. Kraj drame ostaje nejasan: Da li je Bog prihvatio Rusaločkinu žrtvu ili je odbacio kao što je odbacio Kainovu?

Prolivanjem Pafnutijeve krvi Rusaločka se sjedinjuje sa Bogom, kao što su učesnici bahanalija komadanjem i jedenjem mesa postizali jedinstvo sa Bogom. Trenutak prolivanja krvi je vrhunski momenat i najveća žrtva u njenom životu, jer ona, slijedeći svoj put individuacije ubija onog kojeg najviše voli i zahvaljujući kome upoznaje kategoriju ljubavi.

Ипак, питање из pjesme rusalki

Где конец небу верхнему?

*Где конец небу нижнему?*¹⁵

ostaje bez odgovora, a Rusaločka ostaje razapeta između dva svijeta, ali u spokoju sama sa sobom, sama svoj početak i svoj kraj.

Татьяна Йовович

КОД ЛУНЫ В ПЬЕСЕ „СВЯТАЯ КРОВЬ“ З. ГИППИУС

Резюме

Направляясь по следам серебряных отблесков в пьесе „Святая кровь“, мы исследовали лунарную символику в упомянутом тексте, особенно погружаясь в слои диаволистической парадигматики.

¹⁵ Т. 4, стр. 371

МОТИВ ИСТОРИЈСКЕ ЦРКВЕ У РОМАНУ ДМИТРИЈА МЕРЕШКОВСКОГ „СМРТ БОГОВА. ЈУЛИЈАН ОТПАДНИК“

На грађи романа „Смрт богова. Јулијан Отпадник“ истраживали смо однос Д. С. Мерешковског према улози цркве као институције у животу Римске империје четвртог вијека.

Кључне ријечи: историјска црква, црквени сабори, хришћанство, клир.

Однос Д. С. Мерешковског према историјској цркви био је веома сложен. Он је био један од иницијатора организовања Религиозно-филозофских скупова (1901–1903), чији је смисао био покушај превладавања разједињености Руске цркве и културног слоја руског друштва. Основне узроке те разједињености Мерешковски проналази у следећем: да је од јеванђеоске заповијести „љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, свом мисли својом и свом снагом својом“ и „љуби ближњега својега као самога себе“¹ историјска црква прихватила само први дио, чиме је почела да служи једино Богу, што је резултирало одбацивањем овога свијета и презиром према култури, као нечему што припада овоземаљском; црква је такође у потпуности прихватила аскетску страну Христовог учења, али је заборавила на Његов однос према грешнику, према ближњем².

У историјској науци и код историчара цркве увијек је мишљење да су Васељенски сабори у Римској империји формиранли налик на римски Сенат јер имају сличну процедуру и протокол, само што се не баве политичким проблемима већ питањима Цркве, због чега их именују и као „царске саборе“³. У том духу Мерешковски у роману „Смрт богова. Јулијан Отпадник“ описује прве саборе као императорске скупове епископа на којима владају иста правила која су важила на сједницама римског Сената. Он не узима у обзир чињеницу да су одлуку о оснивању сабора прихватиле све Цркве Христове и потчиниле се синодалном систему. Ова чињеница значи да је у природи саме Христове Цркве од њеног почетка постојала идеја саборности, јер она сама представља сабор (συναγωγή), скуп, заједницу вјерника⁴. Дмитриј Мерешковски описује Милански сабор из 355. године који је међу историчарима цркве⁵ познат по томе што је светом Атанасију одузета александ-

¹ Мт XXII, 37 и 39; Мк XII, 31.

² О томе види: Записки петербургских Религиозно-филозофских собраниј (1901–1903). Общ. ред. С. М. Половинкина. М., 2005.

³ Види о томе: Епископ Атанасије, *На путевима оцаца*, Храст, Београд, 1991, књ. 1, стр. 11.

⁴ Довољно је присјетити се новозавјетне Тајне вечере Христа и његових ученика гдје се први пут обзнањује саборност Цркве.

⁵ О утицају присталица аријанства на догађаје који су претходили Миланском сабору, као и о самом сабору видјети у: *Свят. Афанасий Великий. Послание о Соборах, бывших в Аримине италийском и в Селевкии исаврийской* \ Творения иже во святых отца нашего Афанасия Великаго, Архиепископа Алек-

дријска катедра захваљујући, првенствено, панонским владикама Урсакију и Валенту, присталицама Аријевог учења и Констанцијевим штићеницима. Због чега је присталицама аријевске секте циљ био свргнуће Атанасија Александријског? Иако Мерешковски не наводи те разлоге, из патристике је познато да је један од највећих и најозбиљнијих противника александријског свештеника Арија и његовог учења управо био Атанасије и сматрало су да његовим уклањањем више ништа неће стајати на путу да своје учење прогласе за догму. У младости, док је још био ђакон, у пратњи александријског архиепископа Александра на Првом Васељенском Сабору (у Nikeји 325. године) Атанасије успијева да оповргне Аријево учење, чиме изазива непријатељство присталица аријанства и одобравање од стране светих Отаца. У спису „Посланица о Саборима одржаним у Аримину и Селеукији“ Атанасије разобличава учење како самог Арија тако и његових присталица⁶, а нарочито Урсакија и Валента који су захваљујући блискости с императором Констанцијем издејствовали одржавање саборâ на којима су покушали да Nikeјско исповиједање вјере замијене својим⁷. Дмитриј Мерешковски се користио поменутиим Атанасијевим списом приликом описивања догађаја на Миланском сабору. Тако, на примјер, Атанасије наводи да су присталице аријевске јереси (међу њима и владике Урсакије и Валент) које одричу вјечног Сина, „назвали Констанция вечным Царем“⁸, док у роману Урсакије чита царску наредбу владикама: „Констанций Победитель Триумфатор досточтимый и вечный (курзив аутора –Н. А.) Август“ [1: 120]⁹. Када помиње Аетија, Аријевог наследника, писац наводи да су га „называли безбожником“ [1: 119], исто

сандријског. Часть третья. Изд. Спасо-Преображенскаго Валаамскаго монастыря. М. 1994. С. 92–165; Самуиловъ В. Исторія Арианства на Латинскомъ Западѣ. СПб., 1890; Протојереј Георгије Флоровски, *Источни оци четвртог века*, Манастир Хиландар, 1997, стр. 17–24, 32, 44; *Hefele-Leclercq, Histoire des Conciles*, t. 1, 2, pp. 869–877; Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Истина, Шибеник, 2002.

⁶ „Они и сами себе противоречат, и отложившись от Отцев, не стоят в одном мнении, но влауются умом, так и иначе различными образами меняясь в мыслях. Оспоривая Собор Nikeйский, сами составляли много Соборов, на каждом излагали веру, и не устояли ни в одном изложении; да и никогда не перестанут поступать так, потому что худо ищут, и не обретут премудрости, которую возненавидели“ [*Свят. Афанасий Великий*. Послание о Соборах, бывших в Аримине италийском и в Селевкии исаврийской] \ Творения иже во святых отца нашего Афанасия Великаго, Архиепископа Александрийскаго. Часть третья. Изд. Спасо-Преображенскаго Валаамскаго монастыря. М. 1994. С. 119].

⁷ О одлучујућој улози светог Атанасија у разоткривању суштине Аријевог учења пише Григорије Богослов: „Здесь-то наиболее и обнаружилась в Афанасии чистота и твердость веры во Христа. Ибо когда все прочие, исповедовавшие наше учение, [...] заражены были недугом [...], он первый, и один, или с весьма немногими, дерзнул стать за истину ясно и открыто, на письме исповедав единое Божество и единую сущность трех (Лиц) [...] и принеся царю подлинный царский и великолепный дар, то есть письменное исповедание благочестия вопреки неписанному нововведению (арианское вероучение), чтобы преобладали были Царем – царь, Словом – слова, написанным – написанное“ [*Богослов Г. Собрание творений*. Т. 1. Изд. АСТ. М. 2000. С. 394].

⁸ *Свят. Афанасий Великий*. Послание о Соборах, бывших в Аримине италийском и в Селевкии исаврийской \ Творения иже во святых отца нашего Афанасия Великаго, Архиепископа Александрийскаго. Часть третья. Изд. Спасо-Преображенскаго Валаамскаго монастыря. М. 1994. С. 92.

⁹ Код Сократа Схоластика, који, између осталог, описује догађаје на Миланском сабору, нема подака да је на овом сабору читана Констанцијева наредба, али имамо неколико императорових посланица са ранијих сабора које почињу исто: „Победник Констанције, Велики, Август – епископима и свештеницима саборне цркве“, „Победник Констанције Август – Атанасију, епископу“, „Констанције, победник,

проналазимо и код Атанасија: „Аэтий, прозванный безбожником“¹⁰. У складу са историјским чињеницама, у роману Констанције подлијеже утицају аријевских владика и изјављује: “Я не успокоюсь, пока, живой или мертвый, не будет он (Афанасий – Н. А.) в моих руках“ [1: 126].

Поштујући историјске чињенице, писац смјешта Милански сабор на двор императора Констанција. Наиме, овај сабор се одржавао у цркви током десет дана. За то вријеме панонске владике Урсакије и Валент успијевају убиједити присутне епископе да потпишу осуду Атанасија Александријског. Православни становници Милана који су пратили одвијање догађаја на сабору отпочели су побуну када су чули за осуду светог Атанасија. Плашећи се реакције народа и свјесни Констанције подршке, епископи настављају са радом на двору цара Констанција¹¹. Иако окупљени епископи данима расправљају о симболима вјере и о свргнућу Атанасија, све је то узалуд јер коначну одлуку доноси свјетовна власт – цар Констанције, и они су приморани да потпишу царско (аријевско) исповиједање вјере. Користећи историчарима цркве познату чињеницу¹² да је Констанције прислушкивао разговор епископа кријући се иза „ковровой завесой“ [1: 116], Мерешковски овим јунаковим поступком управо указује на његов однос према представницима Цркве. Тај однос се огледа у чињеници да он сав клир посматра као средство за остварење свог циља, наиме, хришћанство му служи као религија која уједињује народе Римског царства, а тиме учвршћује и своју позицију „императора по вољи Божјој“, како себе назива. Мерешковски због тога приказује Констанцијеву религиозност у чисто оспољеном виду: тачно поштовање ритуала (читање прецизно прописане молитве), цара расхлађују сребрним махалицама у облику шестокрилих серафима које изгледају као рипиде, руменило он чува у сребрној кутијици која подсећа на ковчег за свете мошти, на свим предметима из његовог окружења налазе се крстићи са урезаним монограмом Христовог имена¹³. Спајањем предмета из сфере свакодневне употребе којима се функција своди на његовање тијела (махалице, кутијица за пудер) са асоцијацијом на њихову употребу у Светим Тајнама током богослужења (рипида, ковчег за свете мошти, крст)¹⁴ писац наглашава цареву потребу десакрализовања и банализације предмета који захваљујући својој симболичкој природи имају везу са духовним свијетом. Сличан је и његов однос према представницима Цркве. Он на сабору епископе прислушкује, њихове ставове о питањима вјере не жели ни да саслуша, већ им даје написане формуле аријанског исповиједања вјере које они само треба да потпишу, а главног противника Аријевог учења, Атанасија да протјерају.

Август – епископима који су сазвани у Аримину“. [Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Истина, Шибеник, 2002, стр. 72, 69, 90.]

¹⁰ *Свят. Афанасий Великий*. Послание о Соборах... С. 93.

¹¹ О догађајима на Миланском сабору видјети у: *Самуилов В.* Историја Аријанства на Латинском Западџ. СПб., 1890. С. 17.

¹² Вјачеслав Самуилов, позивајући се на спис епископа Луцифера који је био присутан на сабору, описује Констанцијево понашање: „Императорџ сидџель, скрытџй занавџсомџ, и слџдилџ за ходом засџданияџ“ [*Самуилов В.* Историја Аријанства на Латинском Западџ. СПб., 1890. С. 18].

¹³ *Мерешковский Д. С.* Собрание сочинений. В 4-х тт., М., 1990, т.1. С. 112, 115.

¹⁴ Ови предмети свједоче о побједи над људским гријехом и смрћу, као последици тог гријеха.

Мерешковски приписује случају даљи пут којим ће кренути Црква у свом развоју. Наиме, берберин, који је примио „талант злата“ од аријевских владика Урсакија и Валента, припрема цара за ново исповиједање вјере, објашњавајући му суштину Ипостаси. Цар подлијеже утицају и наређује сабору да се свргне Атанасије и да се прогнају сви који не подржавају Аријево учење. Мерешковском је за увођење лика берберина који убјеђује цара за аријевско исповиједање вјере могао послужити податак који се налази код Сократа Схоластика да су у то вријеме слуге на двору тумачиле Аријево учење¹⁵, али писац проширује ову слику именујући чин бријања који припада свакодневици као „таинство брадобритија“ [1: 112]. Паралела са Светом Тајном Крштења је очигледна. Док се у цркви вјерник током ове Свете Тајне упознаје са симболима вјере, и цар се током „тајне бријања“ упознаје са аријевским симболима.

Мерешковски експлицитно не наводи чињеницу да је на Никејском васељенском сабору који је сазван захваљујући цару Константину Великом, аријанство проглашено за јерес, али из догађаја описаних на Миланском сабору јасно нам је да је у памћењу владика и епископа још живо сјећање на анатему бачену на Арија током Првог Васељенског Сабора¹⁶.

Основни проблем који се третира на Миланском сабору јесте термилошки проблем *истовјетности* (ὁμοούσιος) и *сличности* (ὁμοιούσιος) у грчком језику. Разлика се састоји само у једној јоти. Проблем изгледа споредан у роману, пошто се у Светом Писму, по ријечима анонимног монаха, термин суштина – *усиа*, уопше не употребљава. Међутим, свештенству овај проблем изгледа нерешив, јер није само ствар у термилошком одређењу, већ је, прије свега, богословски проблем и састоји се у утврђивању природе Свете Тројице. Према Аријевом учењу, које на сабору заступа антиохијски ђакон Аетије, својом суштином Бог Отац се разликује од Сина и Светог Духа. На тај начин, постоје Тројица, и њихова лица се разликују по слави. Бог Син се разликује од Бога Оца по својој суштини зато што је рођен, или, прецизније речено, зато што је *постао*, што значи да је Он само творевина, твар и по слави је испод Бога Оца. Оно што карактерише Свети Дух, по вјеровању аријеваца јесте *исхођење*, дакле, вјечити процес у Светој Тројици. Опасност овог учења огледа се у свођењу хришћанства на „строги“ монотеизам, као и у тумачењу три природе Божанства међу којима постоји онтолошко првенство, што повлачи за собом порицање сотериолошке, а тиме и есхатолошке идеје. Ако је Син по природи различит од Оца, ако се Слово као Бог Откривења везује за вријеме, онда не може бити *пут*, *истина* и *живот*, не може спасити палог човјека јер не може сјединити у себи божанску и људску природу, нити обожити творевину јер је он по Аријевом учењу само творевина, и као таква је измјењива и постоји у времену. Међутим, иако аријевско учење не представља хришћанство, јер одриче улогу Христа у спасењу свијета, оно захваљујући случају постаје званична религија, наравно само у краћем

¹⁵ Сократ Схоластик, *Историја Цркве*, Истина, Шибеник, 2002, стр. 52.

¹⁶ „Чей-то голос произнес: – Гнусную арианскую ересь анафематствуем!“ [Д. С. Мерешковский. Смерть богов. Юлиан Отступник. С. 121]

временском периоду, јер ће Други Васељенски Сабор осудити сва учења антитринитарних хришћанских секти чије је представнике цар Јулијан едиктом вратио из прогона. Као што смо већ поменули, главна црта Аријевог учења била је да постоје три Ипостаси Бога и три суштине. Овакво тумачење није подржавао символ вјере оца Атанасија. Његов символ у роману заступа презвитер Пафнутије, савелијанац¹⁷, и истиче да су три Ипостаси Бога, али је једна суштина, тако да је Бог Један – Јединосуштни. Знамо да је управо овај символ вјере данас присутан у хришћанству, иако је на тренутак захваљујући цару Констанцију побједило учење аријеваца. Дмитриј Мерешковски је очигледно био упознат са стваралаштвом Атанасија Великог, његовим животним путем и духовним развојем. Тако нам писац, узгред рекавши да је Пафнутије био савелијанац, заправо посредно саопштава историјску чињеницу да је Атанасије оптуживан за савелијанизам. Међутим, проблематичност Савелијевог учења састоји се у увођењу космологије у теологију, што значи да су присталице ове јереси тумачили Бога из свијета и кроз свијет. Овакав приступ теологији био је карактеристичан за хеленски свијет, као и за већину хришћанских секти. Они су тражили каузалне везе између космологије и хришћанске теологије, али је управо значајна улога у животу Цркве била улога светог Атанасија јер је указао на разлику између *тварног* свијета и *нетварног* Бога, истакао је апсолутну слободу Бога који ствара слободном вољом из ничега, као и неусловљеност и независност Бога од свијета и свеукупне творевине. Мерешковски у роману даје успјелу критику историјске цркве уводећи лик неименованог испосника док описује ужасе мучења хришћана који не желе да прихвате Свете Тајне од стране аријеваца: „Ариане [...] открывають рот деревянными снарядами, состоящими из двух соединенных палок, наподобие рогатины, и насильно вкладывают Причастие; детей пытают; женам раздавливают в тисках или выжигают раскаленным железом сосцы [...]. И все это даже не из-за одного слова, а из-за одной буквы, из-за одной *иоты*, отличающей греческое слово *единосущный* – ὁμοούσιος, от *подобносущный* – ὁμοούσιος” [1: 118]. Такође писац провоцира да се запитамо о суштини сукоба тако што наводи Аетијеву изјаву да вјерује у дијалектику, а не у оно што пише у Светом Писму и да жели да разговара само у Аристотеловим категоријама и силогизмима. Дакле, Аетије филозофске термине преводи у симболе вјере и у категоријама разума жели да одгонетне Божанску суштину. Најзначајнија критика Мерешковског упућена историјској цркви може се свести на идеју да свештенство, проповиједајући Бога, потпуно запоставља љубав као кључно својство тог истог Бога. Занимљиво да на сабору представнике Цркве подсећа на љубав једино онај који је због вјере био прогањан и понижаван

¹⁷ Суштина савелијевог учења састојала се у покушају сливања Божјих Ипостаси. Управо зато што није раздвајао лична својства Оца, Сина и Светог Духа (Ипостаси), Савелијево учење је проглашено за јерес. Григорије Богослов је најјасније дефинисао заблуду присталица и Аријевог и Савелијевог јереси: „Мы поклоняемся Отцу и Сыну и Святому Духу, разделяя личные свойства и соединяя Божество. Не смешиваем трех (ипостасей) в одно, чтоб не впасть в недуг Савеллиев, и единого не делим на три (сущности), разнородные и чуждые друг другу, чтобы не дойти до Ариева безумия” [*Богослов Г. Собрание творений*. Т. 1. Изд. АСТ. М. 2000. С. 364].

– пиктавијски владика Иларије, поборник учења светог Атанасија. Овај владика директно прозива цара Констанција због убистава и људи и саме Божанске љубави, закључивши да је способан на такав чин само онај ко је Антихрист. Занимљиво да осуду Констанцију изриче Иларије, мада је постојала полемика међу историчарима да ли је он уопште присуствовао Миланском сабору. Самуилов наводи да се присуство пиктавијског владике на сабору помиње једино у „Житију светог Јевсевија“, али да томе не треба вјеровати, јер ово житије „несомњно имѣть легендарный характеръ”¹⁸. Међутим, познато је касније Иларијево оштро писмо упућено Констанцију у име пиктавијских галских епископа који су се побунили против одлука Миланског сабора, као и његово дјело „*Contra Constantium imperatorem*”¹⁹ што је могло послужити Мерешковском као повод да доведе овог владика на сабор, упркос историјским чињеницама.

Да писац суштински није вјеровао у могућност реформисања постојеће цркве, говори нам и чињеница да је двије године прије појављивања замисли о организовању Религиозно-филозофских скупова (1901) у разговору са Зинаидом Хипијус нагласио да је потребно основати Нову Цркву као лик јеванђеоске, хришћанске религије, религије Плости и Крви²⁰.

Неда Андрич

МОТИВ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ В РОМАНЕ Д. С. МЕРЕЖКОВСКОГО „СМЕРТЬ БОГОВ. ЮЛИАН ОТСТУПНИК“

Резюме

На материале романа „Смерть богов. Юлиан Отступник“ мы исследовали, как Д. С. Мережковский, описывая происшествия на Соборе в Милане, отмечал стержневые недостатки Церкви как исторической институции.

¹⁸ Самуиловъ В. Исторія Аріанства на Латинскомъ Западѣ. СПб., 1890. С. 16.

¹⁹ *Hilarii Pictaviensis episcopi de trinitate libri duodecim, de synodis, ex opere historico fragmenta, ad Constantium liber primus et secundus, contra Constantium* (Migne Patr. S. L. 10).

²⁰ *Gunnyc 3. H.* Собрание сочинений. Т. 8. Дневники 1893–1919. Русская книга. М., 2003. С. 70.

СТИЛ И МЕТОД У ГЛОСОЛАЛИЈИ АНДРЕЈА БЕЛОГ

Метод и стил су, за Белог, појмови који осветљавају две стране истог „формосадржајног“ процеса. У *Глосолалији* се демонстрира начин на који се у овом процесу међусобно одnose гносеологија и естетика. Она даје језик у настајању, теоријско становиште кроз праксу језичког стваралаштва.

Кључне речи: стил, метод, Андреј Бели, Глосолалија, гносеологија, естетика

Стил је појам који се везује за анализу форме, метод за анализу садржаја. Однос форме и садржаја је оно што одређује природу сваке појаве, па и уметничког и научног дела. У стваралаштву Андреја Белога ово је питање посебно значајно, како у његовим теоријским радовима, тако и у стваралачкој пракси. Његова делатност је била континуирано усмерена како у правцу уметничког обликовања, тако и научног заснивања. При томе се ове области његовог рада нису развијале независно, већ се у највећој мери допуњавајући и преплићући, често преиспитујући узајмну повезаност и поље разграничавања. Обе су наине почивале на истом основу једне индивидуалне свести, која је своје постојање црпела из смисла схваћеног као снага Логоса, и из преломљености ове снаге у искуству која се изражава као индивидуални поглед на свет¹. *Глосолалија* је дело у коме је однос између различитих мисаоних, светоназорних и стваралачких тенденција Белог дошао до врхунца заострености и у коме су се на јединствен начин објавиле оне супротности које су у његовим каснијим делима нашле своје разрешење². Зато је то и дело у којем се може посматрати на који начин уметничка природа (ношена снагом стила) управља погледом у сазнајну природу (одређену методом).

Поглед на свет Андреја Белога јесте непрекидни одговор на питање како настаје поглед на свет. Он је потрага за смислом који произилази из кретања кроз различите перспективе, тј. различите светоназоре. Бели га одређује као „поглед на погледе на свет“³. Његове основе он је представио још 1903. у тексту *Символизам как миропоимание*, и даље га развијао, да би о њему најподробније проговорио 1928. године, постављајући га у однос са својим животним искуством, у аутобиографском огледу *Почему я стал символистом...*⁴, као и у рукопису *Основы моего мировоззрения* из

¹ „мировоззрение – индивидуальный путь к целому, где целое храм о многих дверях; мое мировоззрение есть мой путь в храм смысла: именно через эту дверь, не через ту; храм же целого есть содеянность мною космоса из хаоса беспорядочной данности. Мировоззрение есть участие в сотворении индивидуума, называемого: действительность.” (Душа самосознающая, с. 27)

² Наука у филозофском делу *История становления самосознающей души* и уметност у роману *Маски*.

³ „воззрение на мировоззрения”, Душа самосознающая, с. 11

⁴ Пун назив чланка гласи „Почему я стал символистом и почему я не перестал им быть во всех фазах моего идейного и художественного развития”. Написан је марта 1928. године и није објављен за ауторовог живота.

1922. године, где га сагледава га у контексту других погледа на свет и у контексту еволуције људске свести.

„Нерв мировоззрения моего есть вопрос о стилистике мировоззрений”⁵.

Бели филозофију симболизма представља као најјаснији пример у историји филозофије када је естетика продрла у логику. Питање стила је важно за сваки поглед на свет⁶, али у симболизму ова повезаност стила и смисла је постала сасвим очигледна и „самосвесна”. Симболизам се налази у једном специфичном односу према критицизму, према филозофији Канта. Сваки поглед на свет после Кантове критике морао је да рачуна са тим да се избори са аргументима које Кант нуди и којима поставља границе моћи знања. Бели је свој одговор нашао у симболизму, који је од почетка формулисао као виши степен знања, а не само уметнички правац. „Искусство есть гениальное познание. Гениальное познание расширяет его формы”⁷. Симболизам је област где се сусрећу естетика и гносеологија, питање стила и питање метода.

Бели је сматрао да се унутрашње одређење склоности ка одређеном погледу на свет може наћи у области *естетике*. Човек је извесним унутрашњим естетским осећајем побуђен на то да заступа овај или онај поглед на свет. За то не могу постојати „објективни” разлози, нити је сам поглед на свет нешто што је могуће „доказати”⁸. *Укус* одређује избор појава према којима тумачимо свет, које затим одређују нашу делатност у свету. Човек не прихвата бесмисао у свету из естетских разлога, из потребе за хармонијом и лепотом он своје мишљење и искуство обликује на начин који утемељује смисао⁹.

„Понятие смысла есть понятие эстетическое”¹⁰.

Смисао је, према Белом, она естетска категорија која одређује како метод, тако и стил. Метод и стил су унутрашња и спољашња страна процеса којим се долази до јединства, тј. до смисла самог¹¹. Смисао је најпре постављен у почетку као полусвесни производ фантазије, као „натчулна слика” или представа која све елементе доводи у однос, тј. као инстинктивно организујуће начело¹². После процеса споз-

⁵ Душа самосознающая, с. 11.

⁶ Сваки поглед на свет се може одредити са два гледишта: у погледу суштине и у погледу стила, в. Душа самосознающая, с. 8

⁷ Символизм как миропонимание, с. 247

⁸ Одређени поглед на свет заправо једино може да докаже сам себе, а то се не може сматрати валидним доказом, с обзиром да он будући у себи утемељен сам себи кореспондера. У том погледу се сваки сваки поглед на свет затвара у своје границе, у којима он може себе доказати, а све друге концепције оповргнути. Смисао погледа на свет зато се може досећи само ако се изађе из затвореног круга једног погледа на свет у поље свих могућих.

⁹ То ипак не значи да овај смисао није *реалан*, јер смисао и јесте нешто што је квалитет човековог делања, тј, квалитет који не постоји „по себи”, већ га човек додељује свету и стварима

¹⁰ Душа самосознающая, с. 60

¹¹ „Смысл есть стиль рисуемой картины роста всех познавательных результатов в их лежании друг относительно друга”. Душа самосознающая, с. 27.

¹² „Целое – ставимый нашей фантазией сверхчувственный образ, определяющий выбор элементов и их расположение в комплексе, он – организующее начало комплекса ответов на то, что такое явление; он – их организм”. Исто.

наје, изнутра – методом, споља – стилем, смисао постаје посведочен, освешћен, упознат у свом дејству. Он је доведен на ниво самоодредивости, на ниво самосвесног Ја. Преображен је у *сопствени* смисао, чиме је постао морално делатан¹³. На тај начин се омогућава координација делања, стварања и мишљења: кроз спознају смисла као самоодређујег, ношеног од стране Ја.

Стил и индивидуалност

Стил је квалитет који нечему даје целовитост, обележавајући сваки део једне целине и ову целину издвајајући од осталих. За Белог овај квалитет настаје као последица деловања индивидуалности, везан је, дакле, за израз безвременог у временско-просторном свету. Као такав, он је самоодредив и приписује се непосредном утицају бића *Ја*. То је оно што се може назвати изграђеним стилем у смислу у коме је Бели разумевао стваралаштво, тј. теургијски. Оно је, дакле, изграђивање и обликовање самог човека кроз његове више снаге, његово комплетно самостварање (које затим укључује и сваки облик уметности у уобичајено смислу, с обзиром да спољашњост постаје исто толико индивидуално доживљена као унутрашњост). Ово самоизграђивање подразумева изграђивање себе кроз један део себе, тј. кроз Сопство, или *више Ја*: у томе за човека настаје нови квалитет свега што је он раније био. Ако желимо да одредимо која је област човековог бића при томе делатна, онда би то била целокупност његовог свесног живота, која се кроз сам процес проширује и мења област утицаја (поље свесности). Ако пређемо на књижевно-теоријску област, то значи да сам процес стварања постаје мерило квалитета дела, а не његове спољашње особине. Бели овој процес назива *формосадржајним процесом*¹⁴. Мерило за дело је човек сам, тј. оно што у њему постоји на духовни начин, а то је само оно што је ношено од стране *Ја*, и оно што је кроз биће *Ја* сведочено¹⁵. Питање је шта се при томе дешава са језиком, и да ли он може у таквим условима још да функционише као средство комуникације?

Језик као догађај

Језик је при томе доведен у ситуацију да постаје „нефункционалан“, јер га не одређује – нити у појави, нити у садржају – његова намена или функција – већ искључиво његово сопствено биће, у идеалном случају идентично са бићем ствараоца. Ситуација је блиска уметничком стваралаштву, код кога се садржај поистовећује са формом до тог степена да постају неодвојиви или узајамно замењиви¹⁶. Овај је изван дискурса¹⁷ и изван функционалних стилова. Такав језик није могуће

¹³ „осмысление есть стилистика; мировоззрение в смысле всегда – эстетический феномен; вкус, определяющий выбор явлений, слагающих мне мое зрение на мир (мирозрение) – мораль; моральное действие есть действие смысловое (или стилистическое)“. Душа самосознающая, с. 27

¹⁴ Мастерство Гоголя, с. 17.

¹⁵ Сам Бели у свом делу сведочи искуство оног бића које само себе препознаје као делатно, и у доживљају овог сусрета са собом или у доживљају „прага“ јесте окосница његовог стваралаштва.

¹⁶ Бели развија идеју Потебње о језику као уметничкој творевини. В. Белый А. *Мысль и язык (Философия языка А. А. Потебни)*. / „Логос“, Москва, 1910. с. 240–258

¹⁷ Оно што се овде може још додати ради појашњења схватања дискурса, јесте да за човека у односу на владавину дискурса могу постојати два пута: он се или прилагођава дискурсу, или сам ствара свој „дискурс“. Постоји ипак и трећа могућност, која је могућа тек код самосвесних учесника ситуације: доз-

схватити као средство, већ као *догађај* и могуће га је описати као јединствено дешавање, један одређени сусрет између свести и самосвести, између бића унутрашњег и спољашњег света, на граници којих човек налази себе самог. На тај начин раније несвесни процеси улазе у област свести. Прва област, коју је Бели подвргао овом „самоопажају“, најтајанственија и истовремено најдоступнија, био је *процес говора*. Бели је веровао да су тајне скривене у овом процесу најдубље тајне човековог бића, и њима се бавио на један начин који је био покушај да се ритмови говора осветле и испрате појмовима, а да се њихов покрет не наруши. Томе покушају је и посвећена његова поема о звуку, *Глосоластија*. Она је одразила, на несавршен и фрагментаран начин, оно што се покретало у унутрашњости душе која посматра говор, оно што се у њој придизало када је посматрала настанак речи и настајање еуритмије¹⁸, уметности која у видљивом уметничком облику открива суштину језика, његову унутрашњу природу и начин његовог обликовања.

Глосоластија је написана 1917. године, пошто се Бели вратио у Русију, након што је четири године провео у Немачкој и Швајцарској као ученик Рудолфа Штајнера. Он се вратио у Русију као човек са новим искуством, са искуством које је тражило нове изразе. Он се осим тога вратио у Русију која је постајала једна сасвим нова земља. У том смислу је *Глосоластија* сусрет светова, и једно прожимање руском душом општечовечанских садржаја духовне науке. Слобода израза која је постигнута у *Глосоластији* јесте сведочеанство како се жива мисао ослобађа свих дискурса и како – још увек на несавршени начин – али ипак са пуном одговорношћу – сведочи себе саму¹⁹.

Искуство језика

„Было бы совершенно превратно в „Глоссоластии“ видеть теорию, собирающуюся кому-то что-то доказать. „Глоссоластия“ — импровизация на несколько звуковых тем; так, как темы эти во мне развивают фантазии звукообразов, так я их вылагаю; но знаю я: за образной субъективностью импровизаций моих скрыт вне-образный, несубъективный их корень.“²⁰ *Глосоластија* се гради на супротности између фантазије и теорије. Оно што је у њој „несубјективно“ јесте однос према звуку. Она представља један метод посматрања. Човек је упућен на то да посматра на који начин се реч одева у звук, тј. на који начин звук живи у ваздуху и какве облике у њему ствара. „Штейнер советует звук наблюдать: произнесения – опыт; необходимо восчувствовать, как звук *a*, проносяся по воздуху, ткнет себе ткани“²¹. Бели је

волити да се из међусобних односа свих учесника, из духовног аспекта ситуације – знад целокупности дешавања створи штимуг, боја или тон у коме се дешава један дискурс који не припада никоме, а пренешен се (као кроз проводник) кроз оне који су за њега били отворени. То се дешава у отворености према другима, у интересовању за биће других људи, а не у свесном или несвесном насиљу над њима.

¹⁸ Еуритмија, уметност покрета настала 1912. године, основана од стране Рудолфа Штајнера. Она представља „видљиви говор“ или језичке форме у правилном покретању људског тела.

¹⁹ Кључна дела Рудолфа Штајнера за разумевање „Глосоластије“ су „Die Geheimwissenschaft im Umriss“ (1910) „Die Geheimnisse der biblischen Schöpfungsgeschichte“ (1910) и „Eurhythmie als sichtbare Sprache“ (1924).

²⁰ Глоссоластија, с. 21.

²¹ Глоссоластија, с. 76.

подстакнут исказима Р. Штајнера, Ј. Бемеа, Хумболта, Потебње, као и тумачењима Талмуда, на то да тражи доживљај језика који би реч доживео и схватио у њеној целовитости, не као ознаку мисли, већ као форму битисања, феномен који претходи мисли. Он полази од ове представе о језику као могуће, и затим покушава да кроз посматрање, доживљавање и кроз снаге имагинације дође до нових представа.

Посматрање како се „гласови одевају у облик“²² чини емпиријски метод у покушају да се покаже како се смисао појављује у облицима слика и звукова, а не само у појмовима. Језик се ослобађа наноса разумевања и употребе. Оно што је у језику специфично *језичко* треба да дође до изражаја. А то је глас (као звучање), прожет унутрашњим смислом, и обликован овим смислом, тј. снагом смисла да образује ваздушно-топлотне форме у простору. Оно што се при томе дешава нема паралеле ни у једном другом чулно опажљивом догађају. Језик почињемо да посматрамо као појаву која нема себи сродне, и он престаје да буде „систем знакова“, већ постаје у форма постајања.

„Звук безобразен, непонятен, но – осмыслен; если б он развил смысл безотносительно к данным смыслам понятий, – за листопадом словес мы могли бы, проникая словесность, до дна проникать и себя: свою скрытую суть мы могли бы увидеть; и звуковословие – опыт: восстановлено мироздание в нем“²³.

Иза овог покушаја стоји идеја о томе да звук речи изражава смисао који је независтан од њеног појмовног смисла. Некада су ови смислови чинили јединство, али временом су се појмовни смислови осамосталили, кроз апстрактно мишљење, док је смисао звучања изгубљен. Оно чему Бели тежи и што види као будућност језика и мишљења јесте нова суштинска повезаност звучања и смисла. Друга идеја на којој се заснива садржај *Глосолалије* јесте представа о томе да су обликотворне снаге језика исте оне космичке снаге које су некада створиле човека.

Језик у настајању

За Белог језик је ваздушна струја „звучећег смисла“. Ова струја затим обраста сликама, „облаком метафора“, тј. сликовитост је слој говора који обавија пулсирајуће струје рутма. И најзад, најближе предметној свести појављују се појмовна значења. Ова три слоја: покрети ваздушне струје, сликовитост и појмовни смисао – чине одраз снага језика (онога што покреће ваздушну струју) у човековој души²⁴.

Гласове Бели не види као издвојене јединице говора, већ као непрекидну метаморфозу ваздушне струје. Човек не говори тако што ређа гласове један до другог (такву представу о говору он је стекао тек много касније, под утицајем писма), већ тако што обликује једно звучење, једно непрекидно трајање.

Као пример за начин на који се гласови тумаче у *Глосолалији* навешћемо ћемо опис који Бели даје за настанак гласа *h* (полувокала или *a* са аспирацијом). То је „први налет ваздуха из врелине, из ждрела“ („первое веяние воздуха из жара, из глотки“), у коме се показује веза унутрашњег, првобитног – које је топлота, и по-

²² Глоссопалия, с. 76.

²³ Исто.

²⁴ Исто, с. 42–43.

тоњег – ваздушног. (У еволуцији са гледишта духовне науке физички човек је настао као топлота, а затим се постепено згушњавао до стања ваздушног, воденог и чврстог.) Данас ова топлина, која је још део човекове унутрашњости и представљена је топлотом његове крви, кроз дах бива предата околини. Некада, околина је настајала кроз овај издисај тоpline. Ово настајање света има свој одраз у језику: у говору се непрекидно понавља уливање духовног смисла кроз топлотни и ваздушни елемент у форму околине (околина тиме бива преобликована). Зато Бели у гласу „*ha*“ види еманаацију, предавање²⁵.

Хтели бисмо да обратимо пажњу на начин на који се једно непосредно посматрање догађања надовезује на сликовито представљање. Није у питању научан опис у уобичајеном смислу, и нису у питању тврђења која траже да буду потврђена или оповргнута. Ипак, оно што Бели излаже о језику, иако не претендује да експлицитно изрази „истину“, ипак стоји у извесном односу према квалитету истинитости. То је управо карактеристично за *Глосологију*. Она није само фантазија. У њој постоји несубјективно језгро, смисао који је тешко преводив на језик дискурзивних појмова, али који тиме није мање реалан. *Глосологија* означава покушај новог усмерења у бављењу језиком, али може важити само као назначаване правца: ка емпирији²⁶. Истраживање језика тражи да језик најпре буде опажен и доживљен у својој природи. А специфичност језика јесте у томе што он није феномен који постоји независно од човека и човековог саморазумевања, већ онај који је са њим у непосредној вези. Тако мисли о језику непосредно утичу на његово обликовање. Човек га заснива у оном смислу који му сам даје. Наука о језику зато постаје више него само наука, она је истраживање принципа које је уједно и њихово заснивање и постављање као основа будућег развоја. Ако се језику приписује природа механизма или система знакова, онда му се у реализацијама утискује управо такав карактер. Ако се језик разумева као орган духа (Хумболт), као поезија (Потебња), или као форма настајања смисла (Бели), свакој реализацији се придаје адекватан квалитет и она ће према појму бити одређења импулсом који јој се придаје.

Бели у *Глосологији* спроводи експеримент којим се креће по граници између поезије и прозе у формалном смислу и између фантазије и науке у садржајном. Он ствара дело које је одређено интенцијом да се у језик захвати откривајући његову многострукост, као и нове могућности које леже у проучавању језика. Филологију у будућности Бели види као уметност-науку у којој су срасли мисао и реч, која је дошла до тога да откривајући корен свести сам звук поново пронађе као делатност стваралачких снага²⁷.

Глосологија не даје одговоре, она описује „живот питања“ у једној индивиду којој је стало до истине. Бели у њој тражи гест да изрази овај „живот питања“ и истовремено поведе ка томе да одговор *настане*. Не тражи се, дакле, појмовни одго-

²⁵ Глоссолалия, с. 47.

²⁶ „необходимо умение наблюдать”, Глоссолалия, с. 76.

²⁷ „филология в наши дни есть искусство медлительных чтений; в грядущем она – быстрый танец всех звезд: зодиаков, планет, их течений, горений; узнания мудрости – ноты и танцы; умение жестами выстроить мир означает, что корень сознания вскрыт – мысль срослась со словом“. Глоссолалия, с. 54.

вор, већ одговор као настајање новог квалитета бића, и новог квалитета свести која може да носи ово биће. То значи да се наука схвата теургијски, као стваралаштво истине, а не као њено огледало.

ЛИТЕРАТУРА

- Белый Андрей, *Мастерство Гоголя: Исследование*. – М.: МАЛП, 1996.
Белый Андрей, *Символизм как миропонимание*, Москва, „Республика“, 1994
Белый А. *Мысль и язык (Философия языка А. А. Потебни)*. / „Логос“, Москва, 1910. с. 240–258
Белый Андрей, *Душа самосознающая*, Составление и статья Э. И. Чистяковой, Москва: Канон+, 2004.
Belyj Andrej *Glossolalie Glossolalia Глоссолалия. Mit Anmerkungen und einer Einführung von Thomas R. Beyler, Jr. Pforte Verlag, Dornach 2003.*

Бояна Мишкович

СТИЛЬ И МЕТОД В „ГЛОСОЛАЛИИ“ АНДРЕЯ БЕЛОГО

Резюме

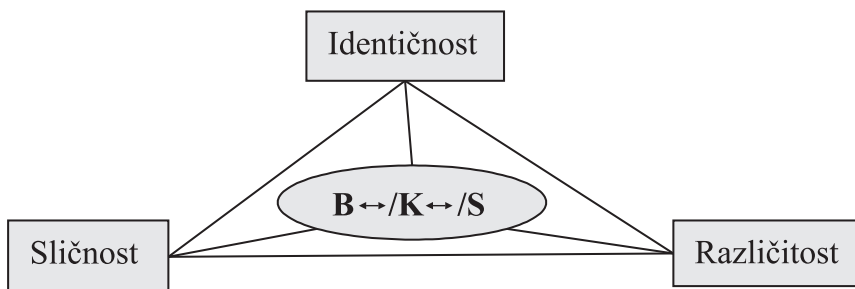
Для *Глоссолалии* характерен гносеологический подход к вопросам творчества, и „творческая“ обработка гносеологических проблем. Язык рассматривается как „орган духа“ (Гумбольдт), и его становление сравнивается с библейским становлением мира. Образы *Глоссолалии* субъективны, но за этими образами скрыт их *несубъективный* смысл. Согласно Белому, художественный стиль и научный метод по сути являются двумя сторонами „формосодержательного процесса“. *Глоссолалия* движется по грани между фантазией и наукой, она исследует „переходные“ явления и утверждает эмпирическим методом предположения мистиков. Искусство видится как „высшее познание“. Опыты, наблюдения звуков, при развитии имажинативной способности должны лечь, согласно Белому, в основу филологии будущего. *Глоссолалия* – попытка об этом будущем возвестить.

SRPSKO-HRVATSKO-BOŠNJAČKE KORELACIJE

U radu je učinjen pokušaj da se osmisli sistem odnosa koji stvaraju srpski, hrvatski i bošnjački jezik. Oni se dovode u vezu sa tri fundamentalne korelacije – identičnošću, sličnošću i različitošću i ukazuje na to koje postoje mogućnosti za stvaranje interakcijskog modela zasnovanog na prvoj, drugoj ili trećoj korelaciji. Zatim se tri jezika (srpski, hrvatski, bošnjački) i tri megaodnosa (identičnost, sličnost, različitost) razmatraju na nivou jezičkih dominantni – forme, značenja, funkcije i kategorije. Taj kompletan sistem autor naziva korelacionalom i razlikuje intrakorelacional, interkorelacional i ekstrakorelacional.

Ključne riječi: srpski, hrvatski, bošnjački, identičnost, sličnost, razlika, odnos, korelacional, kategorijal.

0. Srpski, hrvatski i bošnjački jezik (B, K, S) obrazuju veoma kompleksan sistem odnosa, od koji su tri fundamentalna: identičnost, sličnost i različitost/razlika. U interakciji ovih jezika svaki navedeni odnos dolazi kao relativna vrijednost jer identičnost implicira postojanje izvjesne sličnosti ili različitosti, a različitost postojanje određene identičnosti i sličnosti.

1. Identičnost je binarna veza koja se ispoljava na dva načina: **(1)** kao potpuna jednakost tipa *Bor je bor.*, u kome se podudara obim pojma subjekta (*bor*) i predikata (*bor*), **(2)** kao djelimična jednakost u izrazu kao što je *Bor je drvo.*, u kome subjekat (*bor*) čini dio opsega predikata (*drvo*).

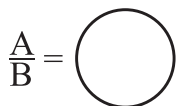
Dakle, s jedne strane, identičnost se realizuje kao homogeni odnos i to kao odnos **A** prema samome sebi **A** po formuli $A = A$, 'A je jednako A', 'A je isto što i A', 'svako je biće ono samo, ono što jeste, a ne nešto istovremeno drugo', 'svaka stvar je ono što jeste' (npr. *Drvo je drvo.* – *Bor je bor.* – *Novo je novo.*), a takođe „ja sam ja“, 'ja sam jedan te isti'. To mi nazivamo autoodnosom, autoidentičnošću, a neki govore o istosti. Autoodnos pokazuje da je svaka stvar identična samoj sebi. Ovdje se radi o čistoj tautologiji, koja je informativno prazna jer postoji i kvalitativno i kvantitativno podudaranje (preslikavanje po principu ogledala). Ako ovo primijenimo na **B**, **K**, **S**, dobićemo iskaz tipa *Srpski jezik*

je srpski jezik. Semantički ova rečenica ne nosi nikakvu novu ili dodatnu, a pogotovo suštinsku informaciju pa se radi o nepotrebnoj redundanciji. Međutim, takav izraz ima opravdanje ako se misao želi potencirati, pojačati. Može postojati razlog za takvu tautologiju kada se potencira samosvojnost, specifičnost srpskog jezika u odnosu na drugi/druge u značenju 'Srpski jezik je srpski, a nije hrvatski ili bošnjački'. Međutim, to izlazi izvan okvira autoodnosa $A = A$, jer se pojavljuje $B, C... X$.

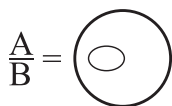
S druge strane, identičnost dolazi kao heterogeni odnos (odnos refleksivnosti) u kome je A jednako B , odnosno $A = B$. Znak = znači 'isti kao nešto', 'identičan, jednak nečemu', 'sve je jedno', 'sve je iz jednog te istog sastavljeno'. Neki to nazivaju jednakošću. Poseban tip čine slučajevi kada je A istoznačno sa B ($A \equiv B$). Heterogeni odnos daju iskazi tipa *Bor je drvo. Bor je jela*. U prvom slučaju *bor* dolazi kao hiponim (vrsta), a *drvo* kao hiperonim (rod). Međutim, u drugom iskazu *Bor je jela*, javlja se lažna identičnost, jer je radi o dvije različite vrste drveća, bor i jela se podudaraju u pogledu pripadnosti posebnoj vrsti stabala (zimzelenim), rodu (drveću) i živim bićima (biljkama). Dakle, istinito je da je bor bor, da je jela jela, da su i bor i jela (1) vrsta zimzelenih stabala, (2) vrsta drveća, (3) vrsta biljki i (4) vrsta živih bića. U slučaju B, K, S u ovom odnosu nastaju relacije tipa: srpski jezik = nesrpski jezik, srpski jezik = hrvatski jezik, srpski jezik = bošnjački jezik, srpski jezik = hrvatski jezik = bošnjački jezik. Ova pozicija javlja se kod onih koji dokazuju da su srpski i hrvatski jedan te isti jezik. Po takvom shvatanju govoriti o srpskom znači govoriti o hrvatskom i obrnuto ('Srpski jezik je isto što i hrvatski jezik', 'Srpski jezik je isto što i hrvatski jezik.', 'Srpski, hrvatski i bošnjački su isti jezici.'). Ako smatramo da srpski, hrvatski i bošnjački predstavljaju identičan pojam ($A \equiv B \equiv C$), onda nastaje pozicija koja potencira logičnu afirmaciju (da su isti) i implicira logičku negaciju (da su različiti). Ovakav stav može biti objektivan i istinit (ako zaista postoje valjani argumenti), subjektivan (ukoliko se polazi od ličnog osjećanja, želja, nastojanja, težnji, pretenzija i sl.) i lažan (kada je u suprotnosti sa realnim činjenicama). Postoje i neki iskazi koji ne izazivaju nikakvu sumnju, recimo *Srpski jezik je slovenski jezik*. Razlika između njega i izraza tipa *Srpski jezik je hrvatski jezik*, jeste u tome što je predikat prvog na nivou roda, hiperonima (*slovenski jezici*), a drugog na nivou vrste, hiponima/kohiponima (*hrvatski jezik*). To znači: što se više penjemo ka vrhu kategorijalnog sistema problem utvrđivanja karaktera i stepena identičnosti se smanjuje. Međutim, takva identičnost nije bitna u razmatranju odnosa $B \leftrightarrow K \leftrightarrow S$, jer se ona nalazi na intrakorelacionom planu.

Kao što se vidi, odnos identičnost nudi više mogućnosti za posmatranja interakcije $B \leftrightarrow K \leftrightarrow S$ pa se može govoriti o različitim tipovima identičnosti. Naša preliminarna analiza pokazuje da prvo treba razlikovati apsolutnu i relativnu identičnost. Apsolutna identičnost može se tražiti na ontološkom planu, ali je na negira filozofska postavka da ne postoje dva predmeta koja su potpuno ista. Ukoliko je tačna ova teza, to bi značilo da B, K i S ne mogu biti ontološki identični jezici. Međutim, na gnoseološkom planu identičnost dolazi kao vrsta spoznaje, što automatski isključuje apsolutizaciju identičnosti. U gnoseološkoj identičnosti, po našem mišljenju, pojavljuju se tri važne vrste – jednu ćemo nazvati integralnom, drugu parcijalnom, a treću elementnom. Pod integralnom identičnošću podrazumijevamo slučajeve kada se cjelina A podudara sa cjelinom B . Parcijalna identičnost se javlja ukoliko se dio/dijelovi cjeline A podudara(ju) sa dijelom/

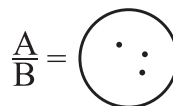
dijelovima cjeline **B**. Elementna identičnost dolazi u situacijama kada su jednaki elementi cjeline **A** i **B**. Parcijalna i elementna identičnost zasnivaju se na postavci da je identično ono što se podudara u svim suštinskim obilježjima i što oni u svim situacijama ostaju isti.

Integralna identičnost

Parcijalna identičnost

Elementna identičnost

Sve tri mogućnosti mogle bi se izraziti na sljedeći način: **A** (**a** i/ili **b** i/ili **c** i/ili **d**... i/ili **x**) = **B** (**b** i/ili **c** i/ili **d**... i/ili **x**). Svaka od njih može na logičnom planu dolaziti u binarnom odnosu kao istinska identičnost (ako se elementi, dijelovi ili cjelina **A** i **B** jednaki) ili kao lažna identičnost (ukoliko su oni samo prividno takvi, ili se želi vidjeti i predstaviti kao takve).

Ove vrste identičnosti imaju različite vrijednosti u izomorfizmu (odnosu s određenom mjerom identičnosti strukture dvaju ili više predmeta), homomorfizmu (ekvivalentnosti dvaju sistema u kome svakom objektu prvog sistema odgovara jedan objekat drugog sistema) i automorfizmu (izomorfizmu jedne strukture u sebi samoj).

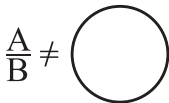
Mreža odnosa između **B**, **K** i **S** sastavljena od (a) apsolutne i relativne, (b) elementne, parcijalne i cjelovite i (c) istinske i lažne identičnosti obrazuje sistem koji nazivamo BKS- integralom i u kome postoji više teoretskih mogućnosti: **S** = **K**, **S** = **B**, **K** = **B**, **S** = **K** = **B**.

2. Razlika (različito) predstavlja odnos dvaju ili više predmeta u kome obilježje/obilježja jednog od njih izostaje/izostaju na nivou elementa, dijela ili cjeline. Svi predmeti, pojave, procesi, osobine, stanja i dr. koji se dovode u međusobnu vezu izdvajaju se i prepoznaju se po nekoj, manjoj ili većoj, diferencijaciji. Za prikazivanje takvog odnosa koristimo znak \neq , koji znači 'nije isto, nije identično' 'različito je'. Razliku možemo iskazati kao „**A** \neq **B**, **C**... **X**“, odnosno „**A** je **ne-B**, **C**... **X**“, „**A** se ne podudara sa **B**, **C**... **X**“. Budući da nju najčešće čine samo neka obilježja, formulu bi trebalo precizirati na ovaj način: **A** (**a** + **b** + **c** + ...**x**) \neq **B** (**a** + **b** + **c** + ...**x**). Pri tome se mora uzeti u obzir činjenica da se kao različiti mogu posmatrati (1) samo cjeloviti predmeti, predmeti kao cjelina, (2) predmeti sastavljeni od dijelova ili (3) predmeti kao skup obilježja.

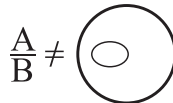
Postoje dvije osnovne vrste razlike. Jedna se javlja u autoodnosu, u okviru jednog te istog predmeta po principu **A** \neq **A**, što bi značilo 'A je različito od A.', 'A je različito u odnosu na samoga sebe (A)'. Npr. *Bor je različit od bora*. Ovakav iskaz se doima kao paradoksalan, jer je teško shvatiti i zamisliti da se jedan predmet može od samog sebe razlikovati. U našem slučaju to bismo imali ako bismo kazali *Srpski jezik se razlikuje od srpskog jezika*. – *Srpski jezik je različit od srpskog jezika*. Međutim, takav iskaz imao bi smisla i opravdanja ukoliko bi podrazumijevao činjenicu da srpski jezik nije homogen, da se on raslojava. A to je zaista tako, jer u realizaciji svakog jezika dolazi do funkcionalnostilske, teritorijalne, socijalne, polne, generacijske i dr. diferencijacije (više

v. Tošović 2002). Pošto se takva razlika nalazi na intrakorelacionom nivou (u sistemu odnosa unutar samo jednog jezika), ona nije relevantna za interakciju $B \leftrightarrow K \leftrightarrow S$.

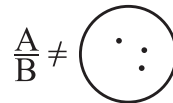
Druga mogućnost dolazi u slučajevima kada u odnos stupaju različiti predmeti po principu $A \neq B$ ('A je različito od B.'). Npr. *Bor je različit od jele*. Ovakvi iskazi su potpuno korektni i veoma česti, jer se stvari primaju, doživljavaju i opisuju u međusobnom poređenju i na bazi njihove specifičnosti, nepodudarnosti, izdvojenosti u odnosu na druge. Stoga su ovakvi izričaji i na lingvističkom planu važni. U našem slučaju takvi bi bili izrazi tipa *Srpski jezik je različit od hrvatskog jezika*. – *Srpski jezik je različit od bošnjačkog jezika*. – *Srpski jezik je različit od hrvatskog i bošnjačkog jezika*. Ovakva pozicija se često pojavljuje u raspravama o odnosu između navedenih jezika. Na različitosti posebno insistiraju hrvatski lingvisti, dok srpski lingvisti nerado o njoj govore. Svaki se predmet može diferencirati u odnosu na drugi/druge na tri nivoa: na nivou elementa, dijela i cjeline. Stoga postoje elementne razlike, parcijalne razlike i integralne razlike. Elementne i parcijalne razlike dolaze po sistemu A (a i/ili b i/ili c i/ili d... i/ili x) $\neq B$, npr. elementnu razliku imamo ako kažemo *Bor (A) se razlikuje od jele (B) po obilježjima a, b, c, d... x.*, – *Srpski jezik (A) se razlikuje od hrvatskog (B) po obilježjima a, b, c, d... x.* – *Srpski jezik (A) se razlikuje od hrvatskog (B) i bošnjačkog (C) po obilježjima a, b, c, d... x.*

Integralna razlika

Parcijalna razlika

Elementna razlika

Pored ove tri strukturne razlike postoje dvije globalne vrste nepodudarnosti – apsolutna i relativna. Apsolutna razlika je, prije svega, ontološke prirode i zasniva se na filozofskoj postavci da nema jednakih predmeta, odnosno da je svaki predmet unikat za sebe i da mora biti različit u odnosu na drugi/druge. Gnoseološka razlika zasniva se na spoznaji predmeta – oni se poimaju u cjelini, segmentu ili detalju u kao različiti. Pošto se radi o procjeni, jasno je da spoznajna razlika može imati samo relativni karakter. Kada je, recimo, u pitanju odnos bora i jele, apsolutna razlika se sastoji u tome što se nigdje na zemaljskoj kugli ne može naći jedan bor i jedna jela koji bi bili 100% identični. Na spoznajnom planu botaničar ili šumar će više i lakše razlikovati te dvije vrste drveta nego onaj ko se ne bavi botanikom ili šumarstvom ili ko sa tim drvećem ima slab ili nikakav dodir. Leksikograf će, primjera radi, napisati da je bor rod četinarskih visokih drveta s dužim iglicama, a jela četinarsko drvo visine i do 40 metara, na osnovu čega ćemo zaključiti da je za nauku o jeziku i leksikografiju bitna razlika u dužini iglica i visini stabla (Rečnik MS 2007: 103). Botaničar će mnogo detaljnije pokušati da objasni šta je jedno, a šta drugo. Relativnost razlike između **B**, **K** i **S** je toliko izražena da je potrebna veoma široka skala na koju bi stala sva mišljenja, počev od laičkog tumačenja pa do naučnih pogleda. Krajnju poziciju zauzima stav da su razlike ogromne ili pak da su minimalne, potpuno zanemarljive ili čak da ih uopšte nema. Zbog svega toga u spoznaji i deskripciji razlika između **B**, **K**, **S** može se pojaviti istinska i lažna pozicija. Istinska je ona za koju postoje neoborivi dokazi, a lažna dolazi u formi svjesnog zaobilaženja istine, unošenje

zabune, dovođenja drugih u zabludu, plasiranja dezinformacija, prevara i sl. Ta mreža odnosa sastavljena od (a) apsolutne i relativne, (b) elementne, parcijalne i cjelovite i (c) istinske i lažne razlike čini poseban sistem koji nazivamo BKS-diferencijalom i u kome postoji više teoretskih mogućnosti: $S \neq K$, $S \neq B$, $K \neq B$, $S \neq K \neq B$.

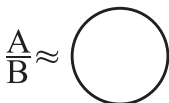
3. Svijet koji nas okružuje ne posmatra se isključivo bipolarno – kao ono što je samo identično ili samo različito. Identičnost i razlika se nalaze na suprotnim stranama linije na kojoj egzistira prelazna pojava – sličnost. Ona se pojavljuje tamo gdje nema stopostotne identičnosti ili stopostotne različitosti i podrazumijeva približavanje dvaju ili više korelata po nekim osobinama i odnosima, a prema formuli $A(a + b + c + d \dots x) \approx B$. Veliki problem predstavlja pitanje gdje se završava razlika, a gdje počinje sličnost. Identičnost implicira podudaranje, različitost nepodudarnost, a sličnost određen stepen podudarnosti i nepodudarnosti. Sličnost je, u suštini, manja, slabija razlika i/li nepotpuna identičnost.

U tumačenju sličnosti postoje dvije teoretske mogućnosti.

Prva nastaje na bazi homogene korelacije koja se zasniva na autoodnosu ($A \approx A$), refleksivnosti, odnosu prema samome sebi: da je A slično A , da A liči na A . Takav slučaj dobili bismo iskazom *Bor je sličan boru. – Bor liči na bor.* Kao što se vidi, ovdje se prožima odnos samoidentičnosti i odnos sličnosti. Isto bismo imali u iskazu *Srpski jezik je sličan srpskom jeziku. – Srpski jezik liči na srpski jezik.* On bi imao smisla, opravdanja i informacijsku vrijednost ako bi se, recimo, imala u vidu činjenica da se srpski različito realizuje na različitim mjestima i u različitim okolnostima (kao bosanskosrpski, crnogorskosrpski, srbijanskosrpski itd.), konkretno: *Bosanskosrpski jezik liči na crnogorskosrpski, srbijanskosrpski...* ($S_1 \approx S_2, \approx S_3$) Ovakva vrsta sličnosti nije relevantna za tumačenje B, K i S, jer se nalazi na intrakorelacionom planu (koji obuhvata odnose samo u jednom jeziku).

Druga mogućnost dolazi u heterogenom odnosu kada se u odnos sličnosti dovode dva različita predmeta (A i B) pa se dobija $A \approx B$. Npr. *Bor je sličan jeli., Bor liči na jelu.* Takav slučaj daju iskazi tipa: *Srpski jezik je sličan hrvatskom jeziku. ($S \approx K$), Srpski jezik je sličan bošnjačkom jeziku. ($S \approx B$), Srpski jezik je sličan hrvatskom i bošnjačkom jeziku ($S \approx K, B$).* Ova pozicija ima dosta pristalica, tačnije dosta onih koji smatraju da B , K i S nisu ni potpuno identični, ni potpuno različiti, već su u manjoj ili većoj mjeri slični.

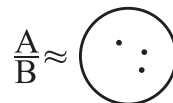
Sličnost može dolazi u tri pojavna oblika: kao intergalna sličnost (kada je cjelina A slična cjelini B), kao parcijalna sličnost (ukoliko dio/dijelovi cjeline A liče na dio/djelove cjeline B) i kao elementna sličnost (ako se radi o sličnosti elementa/elementa cjeline A i elementa/elementa cjeline B). Na logičkom planu one se mogu manifestovati kao istinska i lažna sličnost.

Integralna sličnost

Parcijalna sličnost

Elementna sličnost

Sličnost se ispoljava i u obliku homologije (sličnosti najvažnijih svojstava koja odražavaju suštinu predmeta).

Kompleks odnosa između **B**, **K** i **S** koji čini (a) apsolutna i relativna, (b) elementna, parcijalna i cjelovita, (c) istinska i lažna sličnost obrazuje sistem koji nazivamo BKS-similarom i u kome postoji više teoretskih mogućnosti: $S \approx K$, $S \approx B$, $K \approx B$, $S \approx K \approx B$.

4. U interakciji identičnosti, različitost i sličnosti ima dosta stvari teško dokučivih, zamršenih i spornih. Ako, recimo, postoji razlog da se identičnost, sličnost i različitost posmatraju na nivou cjeline, dijela i elementa, postavlja se pitanje koliko se podudara parcijalna identičnost i parcijalna različitost sa parcijalnom sličnošću, elementna identičnost i različitost sa elementnom sličnošću i kada dolazi do međusobne neutralizacije. Da bi se utvrdilo kako i koliko one koreliraju, potrebno je izvršiti širu analizu.

Problem odnosa između B, K i S se komplikuje time što nijedan od navedena sistema (integral, diferencijal, similar) ne funkcionišu izolovano, već se međusobno prožimaju, ukrštaju. Povezati i predstaviti tu interakciju veoma je teško. Ona bi, recimo, mogla da izgleda u formi tabele u kojoj bi se pokazalo koliko je na nivou elementa, dijela i cjeline zastupljena identičnost, sličnost i različitost. Jedna od varijanata takve tabele imala bi sljedeći izgled.

Jeziци	Odnos	Cjelina	Dio/Dijelovi	Element/i
B, K, S	=	+/-	+	+
	≈	+	+	+
	≠	+/-	+/-	+

Pomoću takve tabele mogao bi se tražiti odgovor na pitanje koliko su opravdane i utemeljene tri osnovne pretpostavke: „**B, K i S** su identični.“, „**B, K i S** su slični.“, „**B, K i S** su različiti.“

5. Identičnost i razlika nalaze se u svojevrsnom odnosu refleksivnosti, u kome identičnost odslikava/emituje razliku, a razlika refleksivnost. U bilo kojoj razlici postoji određena mjera podudaranja, isto kao što identičnost podrazumijeva razliku. Svijet je spojeni sud različitosti i identičnosti, u kome se one sudaraju, ukrštaju i neutralizuju. Te dvije pojave ne mogu jedna bez druge. Narušavanjem razlike aktualizuje se, potencira i pojačava identičnost. I obrnuto. Identičnost i različitost imaju reverzibilan karakter: ako je **A** isto/različito od **B**, onda je i **B** isto/različito od **A**. Identični odnos **a** (autoodnos) zasnovan je u potpunosti na simetriji, a identični odnos **b** na manjoj ili većoj simetriji, koju čine podudarni elementi s lijeve i s desne strane. Razlika je čista asimetrija: ono što nalazimo s lijeve strane, ne nalazimo s desne i obrnuto.

6. Što se tiče odnosa apsolutnosti i relativnosti u trouglu identičnost ↔ sličnost ↔ razlika, pod apsolutnošću se mora podrazumijevati da je nešto potpuno, 100% identično ili različito, a pod sličnošću da nešto ne može biti 100% identično ili različito, što znači da samo identičnost i različitost mogu imati apsolutne vrijednosti (u ovome smislu), a da je sličnost relativna kategorija, jer ne dolazi do nivoa od 100%. Međutim, ovdje treba imati u vidu činjenicu da se apsolutnost i relativnost mogu posmatrati i na drugi način: recimo, da 5% utvrđene sličnosti može biti apsolutna, ontološka. Ako **B, K i S** posmatramo na nivou apsolutne vrijednosti (kada se radi o cifri 100%), nude se tri mogućnosti: „**B, K i S**

su 100% isti.“, „**B, K i S** su 100% slični.“, „**B, K i S** su 100% različiti.“. Sva istraživanja govore protiv prve i treće mogućnosti, što znači da na ovome planu možemo govoriti samo o apsolutnoj sličnosti, odnosno o činjenici koju niko ne može pobiti: da su **B, K i S** na ovaj ili onaj način, u ovome ili onome slični. Reći da su 100% slični značilo bi da su oni samo slični i nikako i nigdje identični i različiti. I još nešto: apsolutna identičnost i apsolutna različitost se međusobno isključuju pa ne mogu dolaziti istovremeno.

Kada je u pitanju relativnost, pod njome se podrazumijeva da nešto ne može dostizati stopostotnu vrijednost, što na ovom planu daje tri pretpostavke (mogućnosti): 1. „**B, K i S** nisu 100% isti.“, 2. „**B, K i S** nisu 100% slični.“, 3. „**B, K i S** nisu 100% različiti.“ U prilog prve i treće postavke govore brojna istraživanja. Što se tiče druge pretpostavke, takvo tumačenje može ukazivati na to da u nekom procentu ovi jezici mogu biti potpuno identični (100% isti) ili potpuno različiti (100% nepodudarni). Prva i druga apsolutna vrijednost može dolaziti zajedno, dok se prva i druga relativna vrijednost nikako se javljaju istovremeno.

7. U tumačenju interakcije $\mathbf{B} \leftrightarrow \mathbf{K} \leftrightarrow \mathbf{S}$ važno je identičnost, sličnost i različitost dovesti u vezu sa dominantama jezika – sa onim na šta se može svesti sve što postoji u jeziku. Po našem mišljenju to je forma, značenje, funkcija i kategorija. Njih objedinjuje odnos kao fundamentalna pojava. Interakcija „identičnost, razlika, sličnost \leftrightarrow forma, značenje, funkcija, kategorija“ može dolaziti kao homogeni i heterogeni odnos. Homogenost podrazumijeva korelaciju identičnosti, sličnosti i razlike samo sa formom, samo sa značenjem, samo funkcijom ili samo sa kategorijom. Heterogenost nastaje u korelaciji identičnosti, sličnosti i razlike sa dvočlanim sistemom dominantni (formom i značenjem, formom i funkcijom, formom i kategorijom), tročlanim sistemom dominantni (1. formom, značenjem i funkcijom, 2. formom značenjem i kategorijom, 3. značenjem, funkcijom i kategorijom) ili četvoročlanim sistemom dominantni (formom, značenjem, funkcijom, kategorijom). Tako, dovođenjem u vezu identičnosti, sličnosti i različitosti na formalnom planu pojavljuju se tri mogućnosti: identičnost, sličnost i različitost formi. Kada je u pitanju heterogenost, **B, K i S** mogu imati identične forme, slične forme i različite forme. Na semantičkom planu njihove jedinice mogu biti semantički identične, slične i različite. Na funkcionalnom planu one mogu služiti u istu svrhu, imati sličnu ulogu i vršiti različitu funkciju. Osim toga, svaka funkcija jezika (strukturna ili vanjezička) može se u ovim jezicima različito manifestovati i izražavati. Jedna od njih je komunikativna, druga simbolička i sl. Na ovom planu vrlo je bitno da li BKS-identičnost, sličnost ili različitost služi u funkciji povećanja ili smanjivanja stepena razumljivosti. Na kategorijalnom planu **B, K, S** mogu imati iste, slične i različite kategorije. U ovome sistemu odnosa najznačajnije je razgraničavanje kategorije roda i kategorije vida, hiponimije i hiperonimije.

8. Pored identičnosti, sličnosti i različitosti za tumačenje interakcije $\mathbf{B} \leftrightarrow \mathbf{K} \leftrightarrow \mathbf{S}$ značajne su i druge korelacije, u prvom redu homogenost ($\mathbf{A} \leftrightarrow \mathbf{A}$), heterogenost ($\mathbf{A} \leftrightarrow \mathbf{B}$), refleksivnost: $\forall \mathbf{A} (\mathbf{A}=\mathbf{A})$, tranzitivnost ($\forall \mathbf{xyz} (\mathbf{x}=\mathbf{y} \wedge \mathbf{y}=\mathbf{z} \supset \mathbf{x}=\mathbf{z})$), simetričnost ($\forall \mathbf{AB} (\mathbf{A}=\mathbf{B} \supset \mathbf{B}=\mathbf{A})$), kao i postupci koji vode nekom od navedenih odnosa, prije svega, poređenje ($\mathbf{A} : \mathbf{B}$), supstitucija ($\mathbf{AB} \rightarrow \mathbf{AC}$). U heterogeni odnos stupaju različiti korelati po formuli $\mathbf{A} = \mathbf{B}, \mathbf{C} \dots \mathbf{X}$. Riječ je o korelaciji različitih predmeta koji su u nečemu

identični po principu 'A je isto što i B, C...x' ili 'A je identično sa B, C...x'. Na intrakategorijalnom nivou (u okviru samo jednoga jezika) dolazi do izražaja homogeni odnos: $S_1 \leftrightarrow S_2 \leftrightarrow S_x$; $K_1 \leftrightarrow K_2 \leftrightarrow K_x$; $B_1 \leftrightarrow B_2 \leftrightarrow B_x$. U tranzitivnosti dva se predmeta nalaze u interakciji sa trećim, a takođe u međusobnoj relaciji. Identičnosti je bliska reflektivnost (jednakost predmeta samom sebi): svaki se predmet nalazi u odnosu prema samome sebi po formuli $\forall x (x=x)$. U simetriji par predmeta stupa u odnos sa drugim ili istim parom: $\forall xy (x=y \supset y=x)$. Što se tiče postupaka, komparacija leži u osnovi BKS-interakcije. Ovdje je važan pojam tertium comparationis. Supstitucijom se odnos $a=b$ može transformisati tako da se zamijeni **a** ili **b** nečim drugim, a da se vrijednost (smisao) ne promijeni.

9. Srpski, hrvatski i bošnjački jezik obrazuju kompleksan i komplikovan interakcijski sistem koji mi nazivamo bks-korelacionalom. On se sastoji od intrakorelacionala, interkorelacionala i ekstrakorelacionala. Intrakorelacional predstavlja zasebni sistem veza unutar jednoga jezika pa postoji srpski intrakorelacional, hrvatski intrakorelacional, bošnjački intrakorelacional. Interkorelacional je mreža odnosa koju plete jedan jezik sa najmanje dva druga jezika. Njega može činiti, prije svega, dvočlana veza (srpsko-hrvatski interkorelacional, srpsko-bošnjački interkorelacional i hrvatsko-bošnjački interkorelacional), a takođe tročlana veza (u koju stupaju sva tri jezika). U svima njima nalazimo nekoliko vrsta interakcije. Prvu čini identičnost, sličnost i različitost, drugu homogenost i heterogenost, treću tranzitivnost, reflektivnost i simetričnost itd. Ekstrakorelacional sadrži interakciju manje bliskih jezika jezika, recimo (**a**) slovenskih (npr. srpskog i ruskog jezika) ili (**b**) neslovenskih (npr. srpskog i grčkog). U ekstrakorelacionalu **B, K, S pojedinačno, odvojeno ili zajedno stvaraju tri sistema odnosa** sa genetski manje bliskim ili dalekim jezicima. Suština ekstrakorelacionala najviše se ispoljava u kontaktima, dodirima sa evropskim i svjetskim jezicima. Ukoliko u bilo kome od njih dolazi do kompatibilnosti, nastaje kategorijal. Postoji intrakategorijal (kompatibilnost unutar jednoga jezika), interkategorijal (kompatibilnost između veoma bliskih jezika, npr. BKS-kategorijal), ekstrakategorijal – a) kompatibilnost manje bliskih (npr. srpsko-ruski kategorijal) i b) genetski različitih jezika (npr. srpsko-njemački kategorijal).

10. Kompletan BKS-korelacional možemo predstaviti u obliku četiriju prstenova (v. shemu). Prvi čine tri fundamentalna odnosa u koji stupa **B, K i S**: to su identičnost, različitost i sličnost. One se dalje dovode u vezu sa svim bitnim faktorima u okviru drugog, trećeg i četvrtog prstena. U drugom prstenu se identičnost, različitost i sličnost **B, K, S** dovode u odnos sa standardom i supstandardom. U trećem prstenu identičnost, različitost i sličnost **B, K, S** stupaju u interakciju sa vrstama globalne diferencijacije, prije svega funkcionalnostilskom (funkcionalnim stilovima), teritorijalnom (dijalektima) i socijalnom (žargonima). Posljednji prsten ima dva dijela – gornji i donji. U gornjem se identičnost, različitost i sličnost **B, K, S** dovode u vezu sa jezičkim dominantama (formom, značenjem, funkcijom i kategorijom), kvantitetom/obimom (cjelinom, dijelom, elementom), postupkom (komparacijom, supstitucijom...) i drugim važnijom odnosima (homogenošću, heterogenošću, simetričnošću, tranzitivnošću, reflektivnošću, revezibilnošću i sl.). U donjem dijelu identičnost, različitost i sličnost **B, K, S** koreliraju sa disciplinama koje ih proučavaju (filozofijom, logikom, aksilogijom, lingvistikom i dr.).

LITERATURA

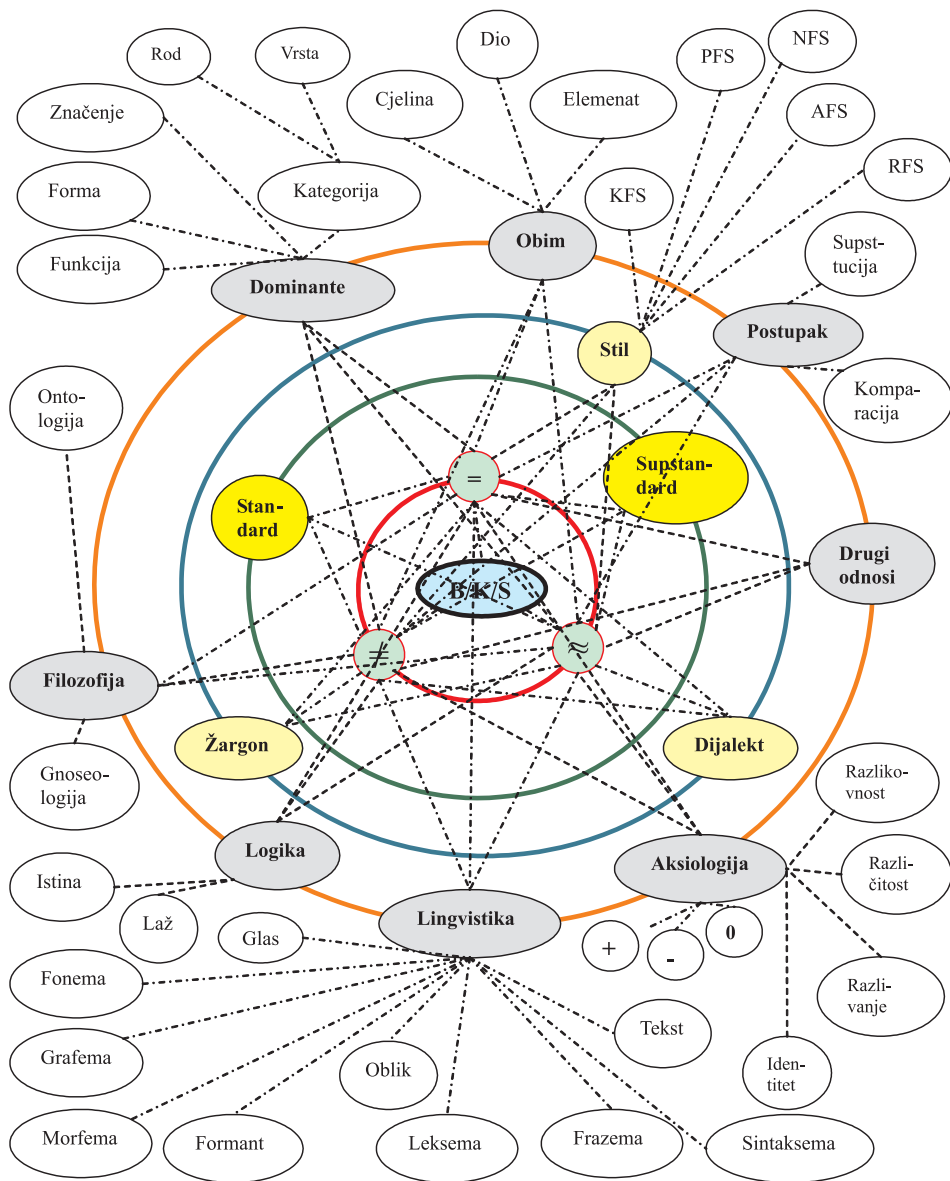
- Rečnik MS 2007: Rečnik srpskoga jezika / Redigovao i uredio Miroslav Nikolić. – Novi Sad: Matica srpska. –1561 s.
- Tošović 2002: **Tošović, Branko**. Funkcionalni stilovi. – Beograd: Beogradska knjiga. – 580 s.

Бранко Тошович

СЕРБСКО-ХОРВАТСКО-БОШНЯЦКИЕ КОРРЕЛЯЦИИ

Резюме

В настоящей статье сделана попытка рассмотреть систему отношений, создаваемую сербским, хорватским и бошняцким языками, которые автор соотносит с тремя фундаментальными отношениями – тождеством, сходством и различием. Он указывает на то, какие существуют теоретические возможности для создания модели, основанной на первом, втором или третьем, а также на их взаимодействии. В продолжение анализа соотносятся три языка (сербский, хорватский и бошняцкий) и три макроотношения (тождество, сходство и различие) с четырьмя языковыми доминантами – формой, значением, функцией и категорией. Всю эту систему автор объединяет и называет БКС-корреляционалом, в котором различает интракорреляционал, интеркорреляционал и экстракорреляционал.

ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ ПОГЛЕД НА СЛОВЕНСКЕ ЖАРГОНЕ

*„Култура – это то, что перед Богом оправдывает
существование нации“*

(Д. С. Лихачев)

На примерима фразеологизама и устаљених спојева речи из руског, пољског и српског омладинског жаргона, аутор показује како се у њима одсликавају концепти културе, културна семантика датог етноса, као и културно-национална менталност корисника жаргона.

Кључне речи: жаргон, култура, језик, лингвокултурологија, семантика, слика света, омладина

Пре него што почнемо анализирати однос жаргона и културе, покушаћемо да одредимо место жаргона у језичком систему. Када карактеришу савремени пољски језик, пољски лингвисти говоре о његовој нестабилности, вишеслојности, динамичности развоја. Они истичу да опозиција *књижевни језик и дијалекти* није више доминантна. Сада се да запазити нови доминантни центар – *општи језик*. Ово би се запажање могло односити и на друге словенске језике. Како општи језик није монолитан, неки су склони да у њему издвоје појединачне „језике“, као што су, на пример: језик монолога, језик политике, језик религије, компјутерски језик, омладински језик, говорни језик, језик вредности, језик медија, језик позоришта, језик науке, језик уметности, језик осећања, итд. Ипак, ни један од ових „језика“ не егзистира самостално у лингвистичкој стварности. Штавише, рекли бисмо да разлике у лексици нису довољан разлог да бисмо ове метафоричке термине назвали језицима.

Када је реч о жаргону, који се може оквалификовати као субстандард, идиолект, социолект и сл., он такође није „језик у језику“, јер се служи фонетиком, граматику и синтаксом националног језика, док се од стандарда понајвише разликује у лексици. Отуда је неспорно да жаргон одражава лингвокултурне процесе етноса коме припада, најпре у комуникацијском опхођењу и граматици. Са друге, пак, стране, носиоци жаргона граде, у оквиру заједничке слике света, своју властиту слику, будући да је, по Ани Вјежбицкој, лексика својеврсни класификатор.

У традиционалној лингвистици владао је објективистички поглед на релације између језика и реалности, док је новији приступ више усмерен ка субјективизму. Субјективизам се у језику манифестује у коришћењу језика, где се реалност сагледава кроз призму говорника. Говорници, зна се, имају своје сопствене животне представе, различита искуства и убеђења, различито перципирање стварности. Управо у жаргону велику улогу играју семантичке конотације средине, баш као и

индивидуалне конотације. Савремени руски лингвиста В. И. Пустоволова предлаже класификацију језичких слика света према њиховим индивидуалним творцима и носиоцима. Пустоволова пише о визијама света / сликама света детета и одраслог човека, обичних људи, примитивних и цивилизованих људи, чиновника и др.¹ Прихватајући ову концепцију, ми бисмо са своје стране ту додали и специфичну слику света твораца и носилаца жаргона.

Са аксиолошке тачке гледишта очигледно је да се жаргон карактерише специфичним системом људских вредности, другачијим идеалима и нормама понашања од оних које се сматрају општеприхваћеним, у мери да чине окосницу духовне културе. Другим речима, концепти културе у жаргону се понекад разликују од оних који су цивилизацијски прихваћени као „општекултурни“, они су чак на први поглед са њима у опреци. Међутим, треба напоменути да дискурс жаргона не мора увек да одговара стварном убеђењу говорника, његовим интенцијама. Као илустрација нека нам послужи пример могуће семантичке реализације из омладинског жаргона: младић који је заљубљен или, пак, машта о романтичној љубави, причаће о њој искључиво са ниподаштавањем, подвлачећи њену физиолошку страну.

Објекат интересовања једне релативно новије научне гране – лингвокултурологије је управо узајамно деловање језика који преноси информације културе са њеним смерницама и преференцијама, и човека који ствара културу помоћу језика.

На примерима из жаргонских руских, пољских и српских текстова покушаћемо показати како се у жаргонском дискурсу одражава културна семантика, културно-национална менталност твораца и корисника жаргона, начин на који жаргон оваплоћује, чува и транслатује културу у своје јединице.

Постоји низ жаргонских фразеологизама и устаљених спојева речи у чијем значењу важну улогу игра денотативни аспект. На пример, у руском омладинском жаргону се користе фразеолошке јединице (ФЈ): *Сейчас, только валенки зашнурую; Иди в баню тазики пинать; Придержатъ веник*. Ова прва ФЈ (*Сейчас, только валенки зашнурую*) значи да говорник не жели да нешто уради. Говорећи: *Иди в баню тазики пинать* – тражимо да се неко удаљи, остави нас на миру. Ако предложемо неком *Придержатъ веник*, онда тражимо да престане да говори. У датим фразеологизмима налазимо неколико семантичких јединица-денотата, односно назива предмета руске материјалне културе: *валенки, баня, тазики, веник*.

Познато је да су предмети од вуне као реалије одавно у употреби код Руса, а *ваљенке* представљају удобну обућу у облику чизме, без шавова, изваљану од овчије вуне. Оне су одувек биле саставни део руске ношње, асоцирају на руску зиму, успостављајући релације и са самим руским карактером. Отуд је у руском народу настала пословица „Прост как валенок“. Сада постаје јасно да једино познајући унутрашњи облик денотата фразеолошке јединице *Сейчас, только валенки зашнурую* можемо схватити како је, у ствари, реч о нечему неостварљивом, јер се *ваљенке* не шњирају, немају пертле.

¹ В. И. Пустоволова: *Роль человеческого фактора в языке. В: Язык и картина мира*. Ред. В. А. Серебренников, Москва 1988, с. 33.

Руска *баня*, како кажу историјски извори, има хиљадугодишњу традицију. Класично руско купатило (*бања*) је кућица саграђена од брвана, без иједног ексера. Ваздух у бањи се греје уз помоћ пећи обложене камењем, камење се полива водом из посуде која се зове *тазик*. Док вода испарава купачи се ударају брезовим, храстовим, или неким другим гранчицама (*веником*), ради масаже и загревања организма. Сем предмета материјалне културе унутрашњи облик ових фразеологизама садржи и семантичку информацију о ритуалу везаном за купање у бањи (руском купатилу). У том ритуалу *веник* игра важну улогу, о чему сведоче и крилатице: „В бане *веник* – господин“, „В бане *веник* дороже денег“, „*Баня* без *веника* – што самовар без труби“. Дакле, жаргонизам *Придержатъ веник* се заснива на употребној важности овог предмета материјалне културе.

У пољском омладинском жаргону пронашли смо метафору *Bigos przed polowaniem*, којом се номинује мршави човек. Сliku ове метафоре декодира њен унутрашњи облик. *Bigos* је старинско пољско национално јело од купуса и различитих врста димљеног и печеног меса, са зачинима и разним додацима. Отуд је *бигос пре лова* „сув, мршав“, односно то је сам купус, који чека на месо што је још „у шуми“.

Културна конотација даје маркираност српском жаргонизму *Ухватила га је зецја памет*, тј. побегао је. Из унутрашњег облика издвајамо слику конотативне речи: зец – плашљивац, спашава се бекством. У стандардном, пак, српском језику овом се објекту приписују и друге конотације, поред оне представљене у унутрашњем облику конотативне жаргонске речи. (Упор. „Плашљив као зец“). О томе сведоче фразеологизми: „Још је зец у шуми“ – прерано је за радост, јер постоји само нада за срећу; „Стари је он зец“ – искусан је он, има памети; „Тражиће зец матер“ – биће невоље или зиме – требаће вам заштита; „У том грму лежи зец“ – у томе је проблем.

Е. М. Верешчагин и В. Г. Костомаров сматрају да лингвокултурологија треба да истражује, сем речи и израза који спадају у материјалну културу датог народа, културолошки маркиране јединице – цитате из класичне књижевности, крилатице, флоскуле и политички дискурс.²

Пошто су творци и носиоци омладинског жаргона већином образовани млади људи – студенти, ђаци, војници и сл., није изненађујуће што се у њему може наћи више фразеологизама и устаљених спојева речи са прецедентним именима, више актуелних флоскула и цитата из књижевних дела и штампе, који су културно маркирани, познати свима, али њихов унутрашњи облик не одговара имплицитним значењима у жаргону. На пример, у руском жаргону име цара *Ивана Грозног* је чести надимак за омражене особе. Ко год је ишао у школу зна наслове дела руских класика: *Дворянское гнездо* И. Тургенјева (у жаргону еминентни скуп, зборница у школи); *Герой нашего времени* М. Љермонтова (жаргонски: неко ко прави изгреде); наслов Њекрасовљеве поеме *Кому на Руси жить хорошо* у жаргону младих војника везује се за куvara. Могли бисмо посумњати да овакви наслови, који у стандардном

² Е. М. Верешчагин, В. Г. Костомаров: *Лингвострановедческая теория слова*, Москва 1990.

језику имају само национално обележје, немају културну конотацију. Међутим, они у жаргонској употреби постају несумљиве културоносне јединице, са новом семантиком.

У руском жаргону користи се флоскула *Книга – лучший подарок*. Иако знамо да у стереотипу Руса једна од карактеристика гласи да Руси много читају, чак и у метруо и другим средствима комуникације. *Книга*, која би у овој конструкцији могла бити носилац културне конотације, у жаргону има значење „боца са алкохолом“, а флоскула се изговара приликом уручивања поклона слављенику.

У пољском жаргону користе се прецедентна имена из националних кључних концепата културе. На пример: *Mieć fryza jak Chopin po koncercie* – имати разбрушену фризуру. Нема смисла сада овде објашњавати ко је то Шопен и како је он изгледао. Подсетићемо само да у Варшави, у парку Лазјенки, стоји његов чувени споменик који може да изазове управо такве асоцијације.

Један од најпопуларнијих концепата српске културе је Краљевић Марко. Он је доспео у устаљене жаргонске фразеологизме. На пример: устаљени спој речи *Краљевић Марко и пинг-понг* односи се на потпуно различите појмове, те се управо ова јединица понекад користи и уместо познате изреке да неко „меша бабе и жабе“. Споменимо овде још једну фразеолошку јединицу везану за дати концепт: *Тандем јаше Краљевићу Марко*, што значи: лаж, којешта!

Током векова у свести Словена настајали су и таложили стереотипи о појединим народима. На пример: појам Немац има код Руса, Пољака и Срба читав низ устаљених значења: „неми“ странац, другачији, агресиван али послушан, штедљив, марљив и педантан радник и сл. Гледано са перспективе хитлеровског терора – окупатор и целат. Ово је нашло одраза у појединим жаргонизмима, на пример, у руском: *Немецкий счет* је жаргонски речено журка где свако сам плаћа за себе. У овом устаљеном споју речи долази до изражаја немачка педантерија у људским односима, где све мора бити сређено по постојећим правилима. Управо је ова црта немачког карактера непојмљива за Словене који су, према социокултуролошким истраживањима њиховог менталног склопа, по природи импулсивни, гостољубиви и несистематични. Стереотипно име везано за дефиницију словенско-немачких корелација је свакако Хитлер, који се често спомиње у словенским жаргонима, наравно, са негативном конотацијом. Упор. пољско: *Glupszy od Hitlera* – јако глуп; у српском жаргону: *Хитлер га је извукао на лутрију* – о неком изузетно ружном човеку.

У новије време, када на сваком кораку наилазимо на кинеске радње и сусрећемо се са њиховим власницима, приближио нам се стереотип Кинеза: радан човек, марљив, брзо учи. Ове особине су нашле одраз у омладинском жаргону. У руском: *Вкальвать как сто китайцев* – интензивно радити (*вкальвать* у жаргону значи радити тежак посао); *Пьян как сто китайцев* – о човеку под јаким дејством алкохола. Оба жаргонска компаративна фразеологизма подвлаче позитивне црте кинеског карактера: трудољубље, издржљивост и трезвеност. Колико нам је познато, број *сто* сам по себи нема неку посебну симболику, зато сматрамо да су га аутори жаргонизама употребили у функцији хиперболизације: Сто у овом случају значи

– јако много! Устаљени спој речи *китайский телевизор* означава царински преглед без рендгена. У овом жаргонизму препознајемо следећу конотацију: кинески производи су углавном ручне израде.

Жаргон се обилато служи устаљеним поређењима. Штавише, може се рећи да су компаративни фразеологизми носиоци изражајне културолошке конотације. Размотрићемо устаљено упоређење из пољског жаргона: *Mieć twarz jak baba z ruskiej bajki*, што у суштини значи *бити ружан*. Овом приликом ћемо занемарити чињеницу да се уместо стандардног облика *rosyjski* користи колоквијални израз *ruski* – то и јесте уобичајено у жаргону. Али неминовно се намеће питање: зар бабе нису ружне у свим бајкама? Овде би се могао стећи утисак да је у питању сложеност међукултурне комуникације у којој стереотипи описа других народа стварају препреке у прихватању њихове културе. Међутим, Ришард Токарски сматра да су за реконструкцију неких аспеката језичке слике света релевантне категорије које се могу дефинисати као бинарне опозиције „свој“ и „туђи“. „Свој“ је бољи, вреднији, паметнији, – за разлику од „туђег“, који је гори и мање вредан, па се у хијерахији налази на нижој лествици.³ На први поглед, то би могло бити објашњење горе наведене културоносне јединице. Међутим, нашли смо упоређење које је употребила Аријадна Ефрон у писму Борису Пастернаку: „Весна, пасмурная и неприветливая, как старухина дочка из русской сказки“.⁴ Оба поређења – од којих је једно жаргонски компаративни фразеологизам, а друго – оказионално поређење – имају по културолошкој обојености веома сличне компоненте. Њихове конотације су: *старица је ружна* и *ружна* и *намргођена је и њена ћерка*. Обе носе културолошку информацију: старице у руским бајкама су ружне. Али, са друге стране, може се извести и закључак како су руске бајке познате широм света.

У српском жаргону у компаративним фразеологизмима људи се карактеришу најчешће према физичким радњама, интелигенцији, спољашњем изгледу, понашању. На пример: *Висити ко лустер* (дуго чекати); *Венути ко зумбул* (патити од љубави); *Ограничен као балкон* (духовно ограничен); *Трести се ко вршилица* (дрхтати); *Стајати ко слону мидер* (лоше пристајати); *Навалити ко глуви на телефон* (досадно спопасти). Није тешко приметити да се културна информација жаргонизама изражена субјектом поређења/метафоре заснива на асоцијацијама.

Познато је да је семантика језичких знакова условљена објектом који описује. Дакле, значење речи је својеврсна интерпретација стварности. Сама интерпретација је субјективна и претпоставља више могућих погледа на свет који нас окружује. Један од субјективно могућих таквих погледа представљен је у жаргонској лексици.

Почев од 90-тих година прошлог века жаргон масовно продире у медије, као и у посмодернистичка књижевна дела. У земљама у транзицији почиње да се користи тзв. „новоговор“ (рус. новояз, пољ. powotowa). Нова слика културе рађа се заједно са новом сликом човека. Пољски научник Михал Гловињски тврди да је тешко из-

³ Ryszard Tokarski: *Językowy obraz świata w metaforach potocznych*. W: *Językowy obraz świata*. Red. Jerzy Bartmiński. Lublin, 1999, s. 80.

⁴ Цит. према В. А. Маслова: *Лингвокултурология*, Москва, 2004, с. 147.

бећи утицај новогора, али истовремено указује управо на омладински жаргон као на могући чинилац гротескно-пародијског одбрамбеног механизма против штетног утицаја новогора.⁵

Мария-Магдалена Косанович

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ ВЗГЛЯД НА СЛАВЯНСКИЕ ЖАРГОНЫ

Резюме

В настоящей статье анализируются фразеологические единицы и устойчивые словосочетания в русском, польском и сербском молодежном жаргоне. Автор доказывает, что в жаргонном дискурсе отражаются культурные концепты данных этносов, а также культурная семантика и культурно-национальная ментальность самих носителей жаргона. Рассматриваются ФЕ и устойчивые словосочетания, в значении которых главную роль играют денотаты – названия предметов материальной культуры. Культурно маркированными бывают ФЕ с прецедентными именами, лозунги, цитаты из литературных произведений и СМИ. Однако их внутренняя форма в жаргоне не соответствует имплицитным значениям. Особое внимание посвящается стереотипам в жаргонных ФЕ.

⁵ М. Гłowiński: *Nowomowa po polsku*. Warszawa, 1991, s.22.

ЈЕЗИК О ПОРОДИЦИ: МУЖ И ЖЕНА У АСОЦИЈАТИВНИМ РЕЧНИЦИМА РУСКОГ И СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Апстракт: У раду се врши семантичка анализа асоцијативних поља **муж** и **жена** у руском и српском језику и реконструише се значење ових речи на основу реакција на задате стимулусе. Добијени резултат указује на основне карактеристике стереотипа ова два појма у посматраним језицима.

Кључне речи: асоцијативно поље, муж, жена, брак, семантичка анализа, руски језик, српски језик

Семантичка анализа асоцијативних поља (АП) може имати вишеструки значај за лингвисте: она указује на начин на који говорници доживљавају сегмент света око себе (представљен стимулусом) путем утврђивања највероватнијих разлога за избор појединачне реакције, као и на то која су значења, посебно у случају полисемије, у датом тренутку најактуелнија и најфреквентнија.¹ Истраживања АП су у последње време у центру пажње когнитивиста и психолингвиста, и резултати њихових радова указују на значај асоцијативних речника који постају важан извор за проучавање језичке слике света.² Нас посебно занима представа о породици коју носе говорници руског и српског језика, те смо овде анализирали појмове *муж* и *жена* који у суштини представљају језгро породице.³

Поступак анализе се одвијао на следећи начин: реакције су груписане по семантичкој и концептуалној блискости, независно од врсте речи, у онолико група колико је то материјал захтевао, да би се видела евентуална структура АП, а затим су се посматрале подгрупе унутар група.⁴ Слика света коју пружају подаци из АР руског и српског језика о мужу и жени заснована је, очекивано, за домен брака, што се види на основу табеларног прегледа, као и на основу најфреквентнијих реакција у оба језика.

¹ О овоме в. Стефановић (2007).

² В. нпр. зборнике радова са сталног семинара „*Язык, сознание, культура: детерминационная зависимость*“ које објављује ИЯ РАН.

³ У анализи смо користили Асоцијативни речник српског језика (АРСЈ) и први том Руског асоцијативног речника (РАС). Определили смо се за прве томове јер они дају комплетан дијапазон реакција на стимулус. У другом тому оба речника су подаци који стимулуси су изазвали одређену реакцију, и они су, мада интересантни, ипак ограничени избором стимулуса понуђених у асоцијативном упитнику. С обзиром на чињеницу да стимулус *жена* није присутан у АРСЈ, били смо принуђени да користимо податке из другог тома АРСЈ, који је у штампи.

⁴ Чињеница је да индивидуалне реакције на исти стимулус, на основу којих су и настали АР, могу бити различите и променљиве, те смо користили заокружене проценте само као оријентир у представљању семантичке структуре АП.

Практично би се могло сматрати да су ово реакције на **концепт брака као институције**, а *муж* и *жена* представљају централни део овог концепта. Илустроваћемо то примером из српског језика.⁵ Групу условно названу **брак** смо поделили на две подгрупе. У првој су појмови везани експлицитно за њега, укључујући симболе (*бурма, прстен*), уобичајене синониме (*брачна заједница, брачни пар, други део* – подразумева се „пара“), традицију везану за склапање брака (*венчање, свадба*) итд., а у другој су реакције које су имплицитне реакције на концепт брака, што се објашњава узрастом испитаника:

1. *жена 210, брак 88, супруг 35, свадба, венчање 4, и жена 3, супруга, жени 2, брачна заједница, брачни пар, бурма, други део, пар, пола, први, прстен, супружник, удаја, женидба* – укупно 362 реакције, или 46% од укупног броја;

2. *будућност, далеко 5, не још, никад 2, блиска будућност, далеко је то, даљина, једног дана, јој не, не сад, неизвесност, нешто далеко* – укупно 27 реакција, или 4%.

Ситуација је слична и у руском језику, где бележимо 121 реакцију на институцију брака, и 8 оних које се тичу става испитаника према будућности:

1. *жена 106, и жена 4, единственный, жен, жене 2, супруг 2, брак, загс, замуж, кољцо, развод* – укупно 123 реакције, или 23%;

2. *неизвестность 2, будущее, будущий, нет; не представляю себе, какой он будет* – 6 реакција, или 1%.

Најинтересантније су биле групе које смо условно назвали **функцијама у браку**, односно оне које изражавају став испитаника према уобичајеним очекивањима од супружника. Материјал АП је захтевао издвајање двеју група реакција, које нису идентичне за мужеве и жене. Улога коју деле муж и жена је **емотивни партнер**, што је, како видимо у табели, друга по фреквенцији група реакција и у руском и у српском језику. Овде је посебно изражена оцена или став испитаника о ономе што је реалност или се очекује. У свим посматраним АП имамо доминацију позитивних оцена над негативним. Даћемо неколико примера: у руском је на стимулус *муж* 80% реакција позитивно, а 20% негативно:

позитивни аспекти: *верный 29, любимый 27, хороший 20, любящий 14, добрый 5, дорогой 4, идеальный, нежный, друг, любовь 3, любит 2, удовольствие, близкий человек; любимый друг; милый, отличный, родной, душевный, золотой, ласковый, обожаемый, хороший человек* итд. – укупно 128 реакција,

негативни аспекти: *неверный 6, плохой, ревнивый 4, изменник, любовник 3; изменил 2, измена, изменяет, любовница* – укупно 25 реакција.

У овом АП је, у складу са стварношћу на коју реагују говорници, или у складу са стереотипом, забележено и неколико реакција које сведоче о лошем односу жене према мужу: *рогатый 2, рога, рогоносец, святой рогоносец, обманутый*.

Слична је слика и за стимулус *жена* у руском језику, чак је и пропорција позитивних и негативних оцена слична (79%:21%). Навешћемо само неке од најфреквентнијих реакција:

⁵ Број иза лексеме указује на број испитаника који је тако реаговао на стимулус.

позитивни аспекти (139 реакција): *друг, любовь 7, подруга 5, верность 3, прелесть, умница 2, подруга жизни, половина мужа, или любимая женицина, близость, ум, верная 33, любимая 26, хорошая 12, добрая 7, милая, умная 4, ласковая 3*, али бележимо и негативне аспекте (36 реакција):

неверна, неверная 2, загуляла, измена, изменила, изменяет, любовник, любовница, скандал, шлюха итд.

У српском АП муж изазива реакције које одликују емотивног партнера у знатно мањем броју у односу на податке из РАС, само 11%. Позитивних особина је и овде више од негативних, 86 према 15, или 85% према 15%. На пример:

љубав 38, пријатељ 12, добар 5, верност, поверење 4, пратилац, доброта, друг, душа, особа од поверења, поштовање, прави, радост, разумевање, слагање, слава, спокојство, срећа, страст, Супермен, толерантан, топлина, вољен, задовољство, али и:

љубавник 7, швалер 3, издаја, издајица, неверан.

Интересантно је да стимулус *мужев* даје резултате који су ближи онима за руски

језик: у овој групи је укупно 20% реакција, од којих је 63% позитивних, а 27% негативних. Издвајамо:

љубав 18, добри 15, волећи 7, верни 6, пријатељи, воле 5, нежни 4, поштовање 3, љубити, пажљиви, су верни, верност 2, ценити, добра ствар, љубите, нежност, одани, оданост, паметни, се воле, спокојство, срећа, страст, су добри (укупно 100), а наводимо и неке од 57 реакција са негативним предзнаком:

неверни 7, неверство, варају, превара 6, швалери 5, варалице, варати 3, неверност, преваранти, преварити 2, често варају, изневерити, љубавница, љубавнице, љубавници, љубомора.

Реакције које смо овде издвојили се тичу експлицитно сексуалне (не)верности, јер велики број других евидентираних реакција – негативних оцена може да се примени на различите домене којима припадају концепти *муж* и *жена*, те смо њих издвојили у посебну групу, о којој ће бити речи касније.

Заштита и подршка су следећа група за коју је карактеристично да се јавља првенствено као реакција на стимулус *муж* у оба језика: у српском је оваквих реакција 92, или 12% од укупног броја, од чега негативних реакција има 12. Наводимо неколико примера:

обавеза 13, подршка 9, ослонац 8, сапутник, сигурност 7, партнер 5, слога, снага, стабилност 3, брига, заштита 2, јачина, јак, мир, мука, напор, нормалност, обавезе, оданост, помоћ, посао, сапутништво, савезник, успех, вредан, зрелост, али и роб 2, господар жене, ланци, неслобода, везаност, везивање, заробљеност, затвор, гунђање, страх, свађа.

Веома слично стање је и у АП *мужев*, те примере нећемо наводити. У АП за руски језик бележимо укупно 7% реакција (укупно 30) на овај домен. Међу позитивним асоцијацијама су *заботливый 4, надежный, опора, сила 3, честный 2, деловой, доброжелательный, забота, защитник, мудрый, надежная опора, надежность,*

надежный человек; сильный, совесть, совета, сотрудник, умный, хозяйственный, а негативне (укупно 9) су ругает, грозный, злой 2, сварливый, свирепый.

И жене се сматрају особама које пружају подршку и заштиту, нпр. рус. *уют 2, работа, партнер, сотрудник, помощница, связь, спутник*, али то представља свега 1% од укупног броја реакција.

Судећи према материјалу АР, домен **вођења домаћинства** је готово искључиво у сфери жене, јер су у АП која се тичу мужа упадљиво малобројне реакције које би указивале на кућу и активности у домаћинству. Изузетак представљају оне које се могу сматрати омиљеним местом, јелом или пићем, нпр. рус. *диван 2, ужин, чайник*, срп. *сарма, шприцер, кревет* и сл. Репертоар реакција је много разноврснији када се тиче жене, и оне чине укупно 7% реакција: у руском је жена

хозяйка 7, домработница 2, работница, экономка, работающая, женица в фартуке с половником в руке, сумка, фартук, фата, халат, а налази се дома 3. Забележене су и реакције *в доме, кухня, баракло, работа, капуста, мыло, обед, скоророда, варит*.

Раба 2, нищяя, рабыня су негативне реакције на статус жене у браку (и породици).

На жалост, у АРСЈ немамо реакције на стимулус *жена*, а подаци из другог тома не могу се овде навести због два разлога: у српском језику је *жена* полисемантична реч, а међу стимулусима на које би реакција могла бити *жена* није било много речи које би припадале овој семантичкој групи.⁶

Следећу семантичку групу у којој се налази већи број реакција смо назвали **потомство/родитељство**, и у њу улази по 5% реакција за стимулусе *муж* и *мужев* и у српском, 1% за *муж* у руском и 3% за стимулус *жена* у руском језику, као и 3% у српском. Наводимо неколико примера:

муж: *отац 24, тата 10, деца, дете 7, ћале, и деца; мужев*: *очев* 20, *отац 5, родитељи, синови 3, деца, тате 2, ћерке, мајке, мушки родитељи, родитељ, тата; жена*: *побачај 10, мама 8; кћерка 6, дете 5, млеко; муж*: *отец 3, дети 2, фаллос; жена*: *дети 7, мать 6, дочь, жена, ребенок 2, мама.*

Припадање породици је семантички блиско претходној групи. Статистика указује на нешто већи степен повезивања жене са другим члановима породице него што је то случај са мушкарцима: **муж** (3%): *породица 23, члан породице, свекар; мужев* (1%): *породица 3, дом 2, браћа, деде, рођаци, снаје, свекрва; жена* (срп.) – 16%: *снаха 63; ташта 48; тетка 24; рођака 10; таст 7, сестра, зет 2, породични, праг. жена* (срп.) – 16%: *снаха 63; ташта 48; тетка 24; рођака 10; таст 7, сестра, зет 2, породични, праг; муж* (рус.) – 1% (*семья 4, теца, и семья*); **жена** (рус.): *семья 7, невеста, родственник, свекровь, теца*(2%).

Због великог броја реакција – **негативних уопштених оцена** морали смо да издвојимо и овакву групу. Највише их је било код стимулуса *мужев* (58 или укуп-

⁶Овде можемо навести неколико стимулуса који су изазвали реакцију жене: *моћна 102; мудра 87; ја-ча 10, горд 4, независни 3, генијални, јак, мозак, мудар, ослободити, разуман, срдачни, срећа, срећом*, али не можемо их сматрати релевантним за наше истраживање због наведених разлога. Негативне реакције у овој групи би биле *неповерење, нервозан, завист 2, кривица, лаж, непријатељ, тужан, завера.*

но 14%), а следе *муж* у РАС (34 или 8%), *жена* у РАС (36 или 6%) и *муж* у АРСЈ (17 или 2%). С обзиром на генерализованост негативне оцене нисмо могли да распоредимо реакције као „негативни пол“ неке друге групе, што смо чинили тамо где је било очигледно (нпр. када се указивало на неверство у сфери емотивног партнерства, или на агресивно понашање у сфери подршке и ауторитета). Дајемо неколико примера:

мужевни: *досада 8, досадни 6, су досадни 3, лажљиви, лажу; лењи, нерадници 3, кревет, леже, спавају, хрчу, леништине, лењивци, лењост, залудни; алкохоличари 3, алкохол, пиће; лоши 3, црни, идиоти, лажови, непотребно, проблеми, зло 2, битанге, будале, егоисти, фуј, лоше, лудост, лузери, напаст, немарни, непријатељи, несрећа, несрећни, нестабилност, невоља, су стока, шмокљани, ужас, вампири; муж:* *досада 3, смор 2, смарач, будала 2, црно, фуј, лево, лош, осуда, отров, пропаст, вишак, заблуда; муж:* *пьяница 4, пьяный 2, алкоголик, гуљака, ленивый, лентяй, тупой 2, беда, гадость, горе, дубина, дряхлый, дурак, дьявол, идиот, изверг, ирония, надоело, надоело!, непостоянный,; постылевший, равнодушный, коварный, козел, кошмар, негодный, негодяй, обжора, сатана, сатрап, ужас; жена:* *сварливая 6, дура 4, злая 3, сатана, собака, стерва 2, ворчливая, вредная, надоела, не дай бог, недовольная, нелюбимая, плоха, ревнивая, ругаться, спесивая, темна, ужас, у-у-ух!!!, хомут, шушера, язва.*

Као што се види, највећу фреквенцију имају негативне особине повезане са алкохолизмом, лењошћу и досадом, што су реакције присутне у оба језика, а код жене је, чини се, посебно истакнута вербална агресија. Интересантно је да је далеко највише негативних оцена забележено за стимулус дат у плуралу (*мужевни*), што може да указује на то да је реакција стереотипна, тј. да се стимулус не доживљава као „свој“, већ као уопштена представа.

Реакције које се могу сматрати **дефиницијама** (непрецизним, додуше) представљају посебну групу са укупно 5% реакција на стимулус *муж* (*човек 23, мушкарцац 10, момак, мужјак 2, дечко, мушко, он*), 3% на *мужевни* (*мушкараци 19, људи 6, човек, мушкарац, мушки, мушко, он, сви мушкараци ожењени*) и *муж* (рус.) (*мужчина 13, человек 2, мужик*) и 2% за стимулус *жена* (рус.) (*женица 7, дева, человек*).

Спољашњост се истиче, пре свега, код жена. *Жена* је, према реакцијама у РАС, *красивая, молодая 6, красавица 5, ноги, прекрасная 2*, или *некрасивая* (укупно 4% реакција оваквог типа), руски *муж* је *старый 4, красивый 3, в очках, в черном, носки, толстый, усатый дядя, черный костюм, молодой* (укупно 2% реакција), српског *мужа* одликују *бркови 2, кравата, наочаре, панталоне*, он је и *дебео, леп, висок, господин* (укупно 1%), а и за *мужеве* су карактеристични *бркови 10, кравата, стомак 2, брада, очи, седа коса*, они су *дебели, фрајери, ценглмени, лепи, матори, згодни* (укупно 3% реакција). У АП *жена* се такође налазе реакције повезане са спољашњошћу, и оне чине укупно 15%: *груди 75; висока 19; тело 15; округла, старица 9; коса 6, нога 3, блиста 2, кожа, леп, лице, ружно, стар, врат.*

Две групе које следе су когнитивно блиске и најексплицитније репрезентују постојање прототипа⁷ који изазива стимулус: **посесивни облик** и **лично име**. У групи посесивних облика запажамо већи број реакција које се односе на жену (чини се да се жена чешће схвата као неко ко је „нечији“ од мушкарца⁸):

жена (рус.) – 66 реакција или 12%, нпр. *моя 16, чужая 11, мужа, соседа 4, брата 3, директора, офицера 2, баимачника, инженера завода, миллионера, министра, моряка, начальника, товарища, чиновника, мужняя 2, соседская*; **муж** (рус.) – 43 реакције или 8%: *ее 5, сестры 4, подруги 3, моей сестры 2, чей 2, Марии Алексеевны, твоей сестры, свой 2, твой, чужой, соседский, чей-либо; мой 11* итд.; **муж** (срп.) – 8 реакција, или 1%: *моје сестре, сестрин 2, мој; мужевни: њихови 3, мој, нашим, ваши* – 6 или 0,7%.

Властито име и лична заменица првог лица се јављају као реакција на стимулусе **муж** (срп.) – *Раде, ја 3* у 0,5% случајева, **мужевни**: *Дејан 2, Бојан, Душан, Небојша* итд. – 1% случајева, а интересантне су и 2 реакције са женским именима које се могу сматрати потенцијалним посесивним облицима (*Ана, Драгана*). Бележимо само једну реакцију на стимулус **муж** у РАС: *Олег*, и две на **жена**: *Татјана и Лена*.

Активности и интересовања су група која је типична за мужеве (овде можемо иронично да кажемо да су активности жене, према подацима из АР, сведене на спремање куће и кување, што смо и издвојили као њену улогу у браку).

Двадесет две реакције, или 3%, односи се на активности или интересовања кад

је стимулус **мужевни**: *фудбал 4, новине 2, другари, другови, друштво, фудбалери, карташко вече, клуб, рат, ратовати, сарма, шприцер, утакмица*, на стимулус **муж** реакције су *кућа 4, фотеља, кутлача, пецање, тв, стан* – 9 или 1%. Активности и интересовања **руског мужа** су, према АР, *диван 2, дом, дома, ужин, чайник, диета* – укупно 7 или 1% реакција.

Професија је, статистички гледано, сасвим на периферији када су у питању муж и жена, иако се и овде налази више примера за мушкарце (нпр. за стимулус **мужевни** реакције су *лопате, на послу, занатлије*, за рус. **муж** *в командировке 3, на работе, барин, военный, инженер, начальник, чин* (13 или 2%), а руска **жена** је, када није домаћица и кућна помоћница⁹ – *актриса*.

У оба АР су забележене и реакције које припадају категорији **прецедентних текстова** (нпр. *муж-пуж, америчка жена* итд.).

У групу „осталих“ асоцијација смо убројали оне које су, највероватније, везане за лична искуства испитаника, те се не могу са сигурношћу распоредити по већим семантички структурираним групама.

⁷ Термин *прототип* користимо у значењу у којем га даје Љ. Поповић: то је „*најупечатљивији пример из личног искуства говорног лица, похрањен у његовој епизодијској меморији и одмерен према вредносној скали субјективног денотативног простора између позитивног и негативног пола индивидуалне вредносне скале*“ (Поповић, 2006:182)

⁸ Овде треба споменути реакцију **вещь** која указује на могућност власништва над женом, али и на реакцију **тоже мое** која се односи на мужа.

⁹ Што смо груписали под *вођење домаћинства*.

Семантичка анализа АП **муж** и **жена** у руском и српском језику нам је омогућила да реконструирамо значења ових лексема: муж и жена су одрасле, зреле особе¹⁰ које ступају у брак, а у браку, који је, пре свега, емотивна и сексуална веза, имају одређене улоге. Мушкарац представља најчешће физичку заштиту,¹¹ а жена води домаћинство. У браку се рађају деца, која су, изгледа, више брига жене, а успостављају се и односи са другим члановима шире породице, које опет, чини се, више одржава жена.

Или, језиком когнитивне семантике, *муж* и *жена* су концепти чији је примарни домен¹² брак. Брак се може посматрати и као фрејм¹³ чији су елементи потомство и шири породица. Муж и жена, који су примарно јединке мушког и женског пола, улазе, наравно, у социјалну интеракцију и у том својству, те су забележене и реакције које се не односе искључиво на домен брака и међусобних односа супружника, него и на спољни изглед, професију, уобичајене активности изван овог домена и сл.

Резултати нашег истраживања указују на сличност језичке слике света коју о мужу и жени имају испитаници – носиоци руског и српског језика.

	МУЖ (С)	МУЖЕВИ	МУЖ (Р)	ЖЕНА (Р)	ЖЕНА (С)
Брак	50%	27%	24%	19%	
Емотивни партнер	11%	20%	30%	33%	
Заштита/подршка/ауторитет	12%	9%	7%	1%	
Вођење домаћинства				7%	
Потомство/родитељство	5%	5%	1%	3%	
Припадање породици	3%	1%	1%	2%	16%
Општа оцена (негативна)	2%	14%	8%	6%	
Спољашњост	1%	3%	2%	4%	15%
Посесивни облик	1%	0,7%	8%	12%	
Активности и интересовања	1%	3%	1%		
Професија			2%		
Дефиниција	5%	3%	3%	2%	
Прецедентни текстови	3%	3%	1%	1%	
Властито име	1%	0,5%			
Остало	1%	3%	1%	5%	
Укупно:*	~95	~85	~89	~90	

* Пошто смо заокруживали проценте, ово су само приближне пропорције.

¹⁰ На шта нам указују реакције из друге подгрупе у групи *брак*.

¹¹ Иако и финансијски моменат није занемарен – срп. муж је асоциран са *ковертом*, а за руског је забележена реакција *куш*.

¹² У примарном домену (енг. *primary domain*) се дефинишу најрелевантнији (централни) подаци о концепту.

¹³ Према Тејлору, фрејм је мрежа сазнања која повезује различите домене повезане са датим језичким обликом, тако да лексема која означава концепт по правилу изазива појаву целог фрејма. (В. Taylor 1991:87).

Цитирана литература:

Поповић, Људмила. *Прототип и стереотип у концептуализацији естетског у српском и другим словенским језицима*. Когнитивнолингвистичка проучавања српског језика: зборник радова / уредник Предраг Пипер. Београд: САНУ, 2006, 175–211

Taylor, John R. *Linguistic Categorization: Prototypes in Linguistic Theory*. Clarendon Press, Oxford, 1991.

Речници:

Русский ассоциативный словарь. В 2 т. Т. 1. От стимула к реакции: около 7000 стимулов / Ю.Н. Караулов, Г. А. Черкасова, Н. В. Уфимцева, Ю.А. Сорокин, Е. Ф. Тарасов. Москва, Издательство Астрель, 2002.

Асоцијативни речник српскога језика. Пипер, Предраг, Драгићевић, Рајна, Стефановић, Марија. Београд, Београдска књига, Филолошки факултет, Службени лист СЦГ, 2005.

Мария Стефанович

ЈЗЫК О СЕМЬЕ: МУЖ И ЖЕНА В АССОЦИАТИВНЫХ СЛОВАРЯХ РУССКОГО И СЕРБСКОГО ЯЗЫКОВ

Резюме

В настоящей работе мы провели анализ ассоциативных полей *муж* и *жена* в русском и сербском языках. Метод семантической и когнитивной группировки реакций привел к установлению стереотипов мужа и жены в двух языках, и к определению значения этих двух концептов в сознании носителей рассматриваемых языков. Показана связь между фреймом *брак* и концептами *муж* и *жена*.

АНАЛИЗА РАЗВОЈА КВАЛИФИКАТОРА ОРТОЕПСКИХ РЕЧНИКА РАН ДРУГЕ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

У датом раду разматра се развој ортоепских квалификатора („орфоэпических помет“) у ортоепским речницима РАН који фигурирају пред речима с варијантним акцентима или могућношћу варијантног изговора. Квалификатори су изоловани у односу на изговорне и акцентуацијске варијанте, класификовани, дефинисани и упоређени, а на основу тога су изведени одређени закључци.

Кључне речи: ОК I генерације, ОК II генерације, норма, нормализација, варијантност, општи квалификатор, стилски квалификатор.

Бавећи се проучавањем промена у нормативној фонетици савременог руског књижевног језика на материјалу ортоепских речника РАН друге половине XX века (променама у месту акцента, променама у алтернацијама непалатализованих консонантских гласова пред палатализованим консонантским гласовима, као и променама у изговору консонантских гласова пред вокалским гласом [e] у позајмљеницама и променама у изговору удвојених консонантских гласова у позајмљеницама), уочили смо да су све варијанте различитог акцентовања или изговора речи које су тематизоване у датим речницима снабдевене низом квалификатора који мењају свој облик и/или значење, једни нестају, а други се појављују у сваком наредном, млађем ортоепском речнику РАН.

Циљ овог рада био би да да преглед свих квалификатора, да их групише и анализира, као и да да схеме њиховог развоја и изведе одређене закључке у вези с њиховим развојем.

Квалификаторин анализирали у датом раду ексцерпирани су из четири извора: 1) *Русское литературное ударение и произношение*, опыт словаря справочника, под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова, Москва 1955, около 50 000 слов (даље у тексту ОК¹ 1955); 2) *Русское литературное произношение и ударение*, словарь-справочник, под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова, Москва 1959, около 52 000 слов (даље у тексту ОК 1959); 3) *Орфоэпический словарь русского языка*, (произношение, ударение, грамматические формы, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1983, около 63 500 слов (даље у тексту ОК 1983); 4) *Орфоэпический словарь русского языка*, (произношение, ударение, грамматические формы, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1989, около 65 000 слов (даље у тексту ОК 1989).

Проучавајући упоредо наведене изворе, уочили смо једну важну чињеницу која умногоме утиче на пораст броја и промену значења квалификатора: ови речници имају другачији однос према терминима „норма“ и „нормализација“. У ОК 1955: 4

¹ ОК = Ортоепски Кодекс

и ОК 1959: 4 стоји: „<...> редакция стремилась наиболее последовательной нормализации произношения и ударения. Только в некоторых случаях даются варианты произношения и ударения отдельных слов и форм в качестве устарелых или допустимых <...>. При настоящем состоянии науки современного русского литературного языка не представлялось возможным провести нормализацию более строго, чем это сделано в словаре (подвукла *Ж. Г.*).“ Једнак однос према норми и варијантности двају старијих ОК (ОК 1955 и ОК 1959) послужило нам је за термин ОК I генерације, који обухвата поменута два извора.

Код ОК 1983 и ОК 1989 однос према норми и варијантности је исти, али битно промењен у односу на ОК I генерације: „Иным стало понимание сущности нормализации и отношения к вариантам произношения, ударения, формообразования. Авторы разделяют <...> точку зрения, согласно которой вариативность рассматривается как закономерное явление литературного языка, возникающее в процессе языковой эволюции, а под нормализацией понимается возможно более адекватное отражение объективно существующей нормы. Настоящий словарь стремится отразить столько вариантов нормы, сколько их реально существует в языке на данной стадии его развития (подвукла *Ж. Г.*), по возможности точнее их квалифицировал.“ [ОК 1983:4; ОК 1989:4]

Имајући у виду репертоаре квалификатора сва четири извора, поделили смо их на две велике групе: опште квалификаторе и стилске квалификаторе. Даћемо преглед општих и стилских квалификатора, почев од ОК I генерације.

Општи квалификатори у ОК I генерације не срећу се у оквиру сваке ортоепске одреднице, већ се јављају у случајевима могућих варијаната у акцентуацији или изговору одређених консонантских гласова. Општих квалификатора у ОК I генерације има четири, и то: 1) **но:** (у ОК 1955 бележи се усправним слогом, а у ОК 1959 курзивом – *но:*²) значи да се варијанта акцентуације или изговора која следи јавља искључиво у наведеном примеру, на пример: *августовский* Δ *но/но:* Августовские леса. Ово би био пример позитивног (варијанта акцентуације која следи је позитивна) ограничавајућег (варијантност се ограничава само на један, наведени, случај. 2) **и (и/и)** у ОК 1959) значи да је варијанта акцентуације или изговора која следи прихватљива, с тим што се предност ипак даје варијанти која претходи, на пример: *глубоко* и/и *глубоко́*, *глубоки* и *глубоки́*.³ 3) **допустимо, и (допустимо) (доп./доп. и доп./и доп.)** у ОК 1959) значи да је варијанта акцентуације или изговора која следи мање прихватљива од варијанте која претходи, на пример: *акцентировать* [допусти-

² Курзивно решење у оквиру варијаната правилне акцентуације или реализације појединих консонантских фона преузимају и ОК II генерације. Функција курзивног бележења квалификатора јесте **визуелно контрастирање квалификатора** од онога што се квалификује (акцентуацији или изговор појединих консонантских фона). Ова функција није у пуној мери реализована у ОК 1955, док је у ОК 1959 у потпуности реализована. По овој функцији ОК 1959 је много ближе ОК 1983 и ОК 1989, док је по репертоару и значењима општих квалификатора близак ОК 1955.

³ Морамо истаћи да се дати општи квалификатор среће у веома малом броју случајева у ОК 1955, у нешто већем броју случајева у ОК 1959, док је, додуше с промењеним значењем (о чему ће нешто касније бити речи), веома чест у ОК 1983 и ОК 1989.

мо/доп. н'т']⁴. 4) **не/не** у ОК 1959) значи да се варијанта акцентуације или изговора која следи сматра погрешном, али ипак широко распрострањеном, на пример: болей [не/не болей].

Стилски квалификатори су, за разлику од општин, заступљени у ОК I генерације у веома великом броју ортоепских одредница које се односе на акцентуацијску проблематику, одређујући њену припадност одређеном изговорном стилу, припадност одређеним изразима, или пак, указујући на професионалну групу која се користи датом акцентуацијом, али је, најчешће, не нормирају, већ само указују на њено паралелно постојање с основном акцентуацијском варијантом (која претходи датом стилском квалификатору) у говору. На овом месту ћемо само набројати стилске квалификаторе, наводећи их заједно с примерима, не дефинишући их посебно, пошто сматрамо да је њихово значење „прозрачно“, тј. може се из самог примера извести (први пример од два у низу је из ОК 1955, док је други из ОК 1959): 1) договóр и (разг.) до́говор; договóр [разг. до́говор]; 2) бѣздáрь и (устар.) бездáрь; бѣздáрь [устар. бездáрь]. 3) нема одреднице у ОК 1955; дебракадѣр [в профессион. речи дебрака́дер]; 3а) ра́порт [у моряков рапóрт]; ра́порт [у моряков рапóрт]⁵ 4) девíчий и (в нек-рых выражениях) дѣвичий; девíчий и (в нек-рых выражениях) дѣвичий; 5) мелочнóй (в нек-рых сочетаниях) мѣлочный; дати квалификатор се губи у ОК 1959, код дате одреднице стоји мѣлочный [разг. мелочнóй] 6) мѣртво, мѣртвы и (для перен. знач.) мертвó, мертвы́; мѣртво, мѣртвы и (для перен. знач.) мертвó, мертвы́; 7) по́ле Δ во́ поле (в песнях); по́ле Δ во́ поле (в песнях).

Стилски квалификатори у ОК I генерације су много мање разноврсни него стилски квалификатори у ОК II генерације, јер, како стоји у ОК 1983: 5 и ОК 1989: 5: „данный словарь не просто является нормативным (нормативен любой словарь русского языка) а ставит целью представить литературную норму во всем многообразии ее проявлений“.

Сада бисмо дали преглед општин квалификатора ОК II генерације, дефинисали њихова значења и упоредили бисмо их (на местима где је то неопходно) с општим квалификаторима ОК I генерације: 1) **и/и** значи да варијанта акцентуације или изговора која следи равноправна варијанти која претходи, на пример: автáркия и автаркíя.⁶ 2) **и доп./доп; и доп./ доп.** (јавља се у свим графичким варијантама у оба ОК II генерације), значење непромењено у односу на ОК I генерације, стога нећемо наводити примере; 3) **и доп. устар.** има исто значење као у ОК I генерације

⁴ Наведени општи квалификатори јављају у већем броју случајева у ОК 1959, него у ОК 1955, без обзира на то што се у предговору експлицира да ће се број варијаната свести на минимум. У ОК 1959 већ постоје сигнали који представљају увод у схватање норме као у ОК II генерације.

⁵ Дати квалификатор смо третирали као подгрупу општег стилског квалификатора в профессион. речи, будући да се и он односи на говор професије, али овај пут, конкретизоване – говор морнара.

⁶ Услед суштинске промена значења општег квалификатора „и/и“ у ОК I генерације (варијанта која је претходила квалификатору имала је предност у односу на ону варијанту која је следила) у односу на ОК II генерације, сматрамо да је требало избећи његово идентично бележење. Овакво бележење у ОК II могло би представљати својеврсну „замку“ за читаоца, који, уколико је био упознат с принципима ОК I генерације предност може дати варијанти која претходи квалификатори „и/и“. Дати квалификатор је веома присутан у ОК II генерације.

и мање је присутан у ОК II генерације од претходна два наведена општа квалификатора; 4) **! не рек.** значи да се варијанта акцентуације која следи не препоручује („не препоручује се“). Овим квалификатором „оценивају се явления соответствующие общим тенденциям языкового развития; нередко этой пометой оцениваются варианты, о которых можно предполагать, что не в очень далёкой перспективе станут нормативными“. [ОК 1983: 6, ОК 1989: 6], на пример: *бездарь ! не рек.* *бездарь*⁷. 5) **! не рек. устар.** значи да се варијанта акцентуације која следи налази „с оне стране норме“, представља некадашњу норму. И овај општи квалификатор се развио из некадашњег стилског квалификатора **устар.** из ОК I генерације, на пример: *диагноз! не рек. устар.* *диагно́з*; 6) **! неправ.** значи да варијанта акцентуације која следи није правилна из угла ортоепске норме⁸, на пример: *взялась ! неправ.* *взя́лась*; 7) **! грубо неправ.** значи да варијанта акцентуације која следи представља грубо огрешење о ортоепску норму.

Опште квалификаторе 1) – 3) назвали смо „позитивним општим квалификаторима“, док смо квалификаторе 4) – 7) назвали „негативним општим квалификаторима“. Пошто је дошло до очигледног повећања броја општих квалификатора у ОК II генерације у односу на ОК I генерације, нешто ниже даћемо схематске прегледе општих квалификатора у обе генерације ОК.

Дали бисмо, на овом месту и преглед стилских квалификатора ОК II генерације, с напоменом да се наведена група квалификатора које смо ми назвали стилским дефинише у ОК 1983: 6 и ОК 1989: 6 на следећи начин: „эти пометы, даваемые в словаре на основе известного количества зафиксированных фактов, за исчерпывающий характер которых составители не могут ручаться (да вряд ли к ним вообще применим такой критерий) носят менее строгий характер <...>“. Поставља се питање мање строг карактер чега носе дати квалификатори које смо назвали стилским? Претпостављамо да се ради о мањем степену проскрипције (будући да они у ОК II генерације нису одвојени од општих квалификатора, тј. „нормативних помет“). Њихов графички лик је такође специфичан, наводе се после две усправне линије (само дата група квалификатора има овакав лик). Пошто ови квалификатори више описују него што прописују акцентуацијску варијанту која следи, и у складу с њиховим значењем у ОК I генерације, ми смо их сврстали у групу стилских квалификатора ОК II генерације. Издвојили смо само два оваква квалификатора, с тим што други од њих има 7 варијаната: 1) **|| в поэтич. речи возмоз. / || в народно-поэтической речи возм. / || в поэт. речи возм.** Наведени стилски квалификатори развили су се из стилског квалификатора (в песнях) из ОК I генерације, на пример: *внима́ть || в поэт. речи возм.* *внемлю́ и внемлю́*. 2) **|| в профессион. речи** значи да је варијанта акцентуације која следи карактеристична за професионалну употребу. Овај квали-

⁷Када су дати „негативни“ општи квалификатори дефинисани у ОК 1983 и ОК 1989, дати су у облику „не рек.“ (без „!“ који претходи увек, сваком од негативних квалификатора). Сматрамо да је и ово део негативног општег квалификатора, као што је „и/и“ део сваког позитивног општег квалификатора ОК II генерације.

⁸ОК 1983: 6 и ОК 1989: 6: „Пометы *не рек.* и *неправ.* должны восприниматься как „менее неправильно“ и „более неправильно“.

фикатор има неколико својих подтипова, који конкретизују професију (као што је у ОК I генерације то случај с квалификатором „у *моряков*“). Навели бисмо само, без навођења конкретних примера дате варијанте: || у *химиков*, || у *медиков*, || у *моряков*, || у *специалистов*, || у *спортсменов*, || у *музыкантов*, || у *деятеley театра*.

Проучавајући опште и стилске квалификаторе ОК I и II генерације, приметили смо и чињеницу да су ортоепске одреднице које припадају акцентуацијској проблематици најбоље снабдевене општим и стилским квалификаторима, тј. оне могу имати било који од општин или стилских квалификатора које смо навели, било позитиван, било негативан. Варијанте у изговору консонантских фона, пак, у ОК I генерације могу имати једини негативан општи квалификатор, док стилским никако нису снабдевене. У ОК II генерације, пак, варијанте у изговору не могу имати нити један од низа негативних општин квалификатора, нити један од позитивних општин стилских квалификатора који су настали трансформацијом стилских квалификатора из ОК I генерације. Оно што је „ван“ граница нормативног такође се квалификује, али само у акцентуацијским варијантама. Поставља се питање због чега ствари овако стоје – зашто су акцентуацијске варијанте снабдевене кудикамо ширим дијапазоном општин и стилских квалификатора од варијаната у изговору консонантских фона. Чини нам се да је то због чињенице што промена у месту акцента доноси такве промене које једна реч, када се изговори, много теже „подноси“: промена у месту акцента ремети и фонски оклоп дате речи – ремети се однос вокалских гласова у речи, вокалски гласови који су били под акцентом постају неакцентовани, подлежу редукцији, реч добија сасвим другачији вокалско-фонски лик, друкчије се поима. Не каже се без разлога да је акценат душа речи⁹. Наши извори у складу с овим и третирају акцентуацијски релевантне ортоепске одреднице. С друге стране, фонски састав речи се минимално ремети када је у питању изговор појединих консонантских фона, тј. проблем представља један једини консонантски глас – да ли је палатализован или не, да ли је удвојен или не – нема великог утицаја на могућност непоимања дате речи, па чак има и минималног утицаја на слух: тешко да у спонтаном говору можемо идентификовати палатализованост/ непалатализованост или удвојеност / неудојеност одређених консонантских фона.

Имајући у виду репертоаре општин и стилских квалификатора обе генерације ОК, можемо извести следеће закључке:

1. Репертоар општин квалификатора у ОК II генерације знатно је проширен у односу на ОК I генерације. Проширење је извршено:
 - а) скраћењем броја стилских квалификатора, њиховом трансформацијом у опште квалификаторе (додавањем нормативне квалификативне карактеристике);
 - б) проширивањем броја негативних општин квалификатора, тј. негативни општи квалификатор „*не/не*“ из ОК I генерације се замењује с неколико

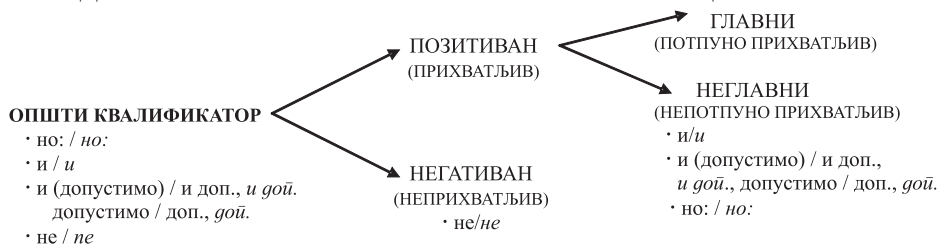
⁹ Федянина 1982: 3. „Древние грамматики называли просодии *anima vocis*. Ударение – поистине душа слова. Отнимите у слова ударение, и еги не станет. Поставите неправильно ударение – разрушится все слово.“

негативних опшћих квалификатора који хијерархијски нијансирају могуће неправилне (погрешне) акцентуацијске варијанте као „мање погрешне“ и „више погрешне“. До овог повећања броја опшћих негативних квалификатора дошло је због промене односа у третирању норме и варијантности, тј. норма се не посматра као у ОК I генерације „норма – ненорма“, „црно – бело“, већ се негативна значења опшћих квалификатора хијерархијски нијансирају, тако што се уводи „шкала нормативности“.

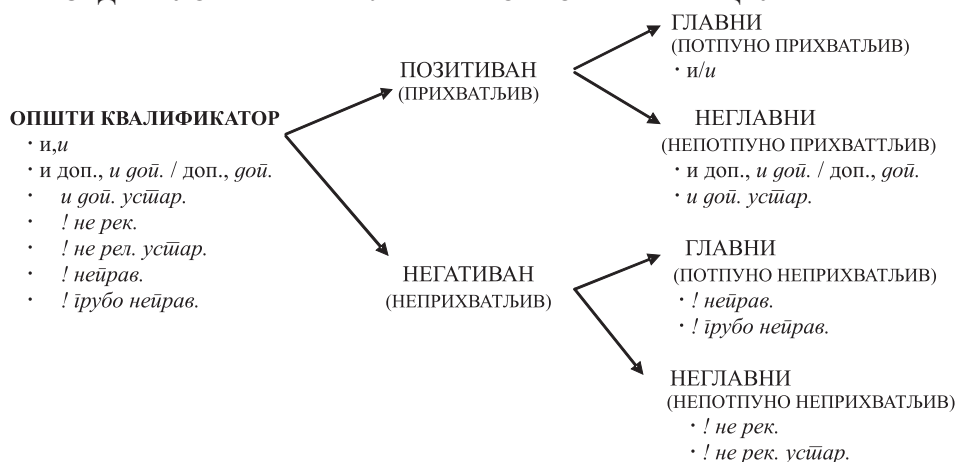
2. Негативни општи квалификатори из ОК II генерације јављају се само и искључиво пред варијантама у акцентуацији (никако изговору појединих консонантских фона), док се једини негативни општи квалификатор из ОК I генерације јавља и уз изговорне варијанте појединих консонантских фона.

На схеми садржаја опшћих квалификатора ОК I и ОК II генерације можемо лако пратити њихово гранање, тј. проширивање броја опшћих квалификатора, као и проширивање броја њихових визуелних ликова – усправан слог, курзив (у циљу испуњења функције визуелног контрастирања):

САДРЖАЈ ОПШТИХ КВАЛИФИКАТОРА ОК I ГЕНЕРАЦИЈЕ

САДРЖАЈ ОПШТИХ КВАЛИФИКАТОРА ОК II ГЕНЕРАЦИЈЕ

ИЗВОРИ

- Русское литературное ударение и произношение*, опыт словаря справочника, под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова, Москва 1955, около 50 000 слов;
- Русское литературное произношение и ударение*, словарь-справочник, под ред. Р. И. Аванесова и С. И. Ожегова, Москва 1959, около 52 000 слов;
- Орфоэпический словарь русского языка*, (произношение, ударение, грамматические формы, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1983, около 63 500 слов;
- Орфоэпический словарь русского языка*, (произношение, ударение, грамматические формы, под ред. Р. И. Аванесова, Москва 1989, около 65 000 слов (далее у тексту ОК 1989).

ЛИТЕРАТУРА

- К. С. Горбачевич, *Словарь трудностей произношения и ударения в современном русском языке*. – СПб: „Норинт“, 2000. – 304с.
- М. Л. Каленчук, Р. Ф. Касаткина, *Словарь трудностей русского произношения*. 2-е издание, стереотипное. – „Русский язык“, Москва, 2001. – 468с.
- Н. А. Федянина, *Ударение в современном русском языке*. 2-е изд. Перераб. И доп, „Русский язык“, Москва, 1982. – 304с.

Елена Гинич

АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОРФОЭПИЧЕСКИХ ПОМЕТ В ОРФОЭПИЧЕСКИХ СЛОВАРЯХ РАН ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Резюме

В данном докладе, на материале орфоэпических словарей русского языка РАН, выделяются, определяются и классифицируются орфоэпические пометы. В докладе их разделяем на две больших группы – „общие пометы“ и „стилистические пометы“. Имея в виду эти две группы орфоэпических помет, мы провели анализ их развития, дали схемы развития, на которых можно легко следить за расширением круга общих орфоэпических помет в двух младших орфоэпических словарях РАН (1983 и 1989г.) по сравнению с двумя старшими орфоэпическими словарями РАН (1955 и 1959г.). Мы пришли к выводу, что расширение круга общих помет в младших словарях (1983 и 1989г.) прямо зависит от принципа отношения к норме и вариантности, на которых они основываются, который ярко отличается от принципа отношения к норме в двух старших словарях (1955 и 1959г.).

КОНСТРУКЦИЈЕ СА ФАЗНИМ ГЛАГОЛИМА И ДЕВЕРБАТИВНИМ ИМЕНИЦАМА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се проучавају конструкције с фазним глаголима и девербативним именицама у руском и српском језику. Нарочита пажња поклања се синтаксичком понашању глагола *поче-ти, отпочети и започети* у српском језику. Уочава се једна група фазних глагола у српском која се употребљава уз девербативе и друга група фазних глагола која иде уз инфинитив, одн. конструкцију да+презент.

Кључне речи: девербативи, фазни глаголи, (не)прелазност, почети, синтакса, српски, руски

1. ФАЗНИ ГЛАГОЛИ.

У лингвистичкој литератури се под фазним глаголима подразумева група глагола која означава некакву фазу у протицању радње (почетак, наставак или завршетак радње). Најчешће се набрајају у руским граматикама следећи: *начать, продолжить, кончить, перестать, прекратить* и њихови парњаци несвршеног вида. У традиционалним граматикама се фазни глаголи помињу искључиво у поглављу посвећеном глаголском предикату, заједно с модалном модификацијом глаголског предиката.

У функционално конципираним граматичким теоријама фазним глаголима се посвећује већа пажња у оквиру изражавања фазног значења, шире, аспектуалности и начина глаголске радње. Овакав приступ омогућио је да се уочи већи број глагола сложеније фазне семантике у односу на оне основне, „несумњиво“ фазне глаголе. Тако, рецимо, Храковски наводи и истражује семантичко-синтаксичке особине следећих фазних глагола: *начать, стать, приступить, приняться, пуститься, броситься, кинуться, повадиться* са значењем почетка радње, *перестать, прекратить, бросить, кончить, закончить, окончить, завершить, стать* са значењем завршетка радње и *не переставать, продолжить* и *остаться* са значењем наставка глаголске радње (наравно, функционално проучавање семантике фазности подразумева и фазу изражену творбеним афиксалним средствима, нпр. *заговорить*).

Падучева такође уочава с једне стране тзв. фазне глаголе у ужем смислу (као *начать*) и фазне глаголе у широком смислу (као што су *наступить* и *перестать*), који не означавају фазу процеса, већ појављивање, настанак или, супротно, нестанак.

2. СЕМАНТИЧКО-СИНТАКСИЧКО ПОНАШАЊЕ ФАЗНИХ ГЛАГОЛА.

Фазни глаголи, дакле, представљају фазу у протицању радње. Да би глагол имао фазне модификације, он мора да траје, тј. да радња буде изражена глаголом несвршеног вида. Ово правило важи за оба посматрана језика. Показаћемо на примеру фазне модификације неколико различитих по семантици глагола несвршеног вида:

Начать писать статью – продолжить писать статью – перестать писать статью

Начать икать – продолжить икать – перестать икать

Начать обвинять – продолжить обвинять – перестать обвинять

3. УПОТРЕБА СА ДЕВЕРБАТИВНИМ ИМЕНИЦАМА¹ У РУСКОМ ЈЕЗИКУ.

Глагол *начать* може бити употребљен агентивно с девербативном именицом у објекту: *Они начали драку.*

Российские специалисты смогут не через десять лет, а прямо завтра начать разработку и производство частей самолётов...

Глагол *продолжить* такође може бити употребљен и уз девербатив: *продолжить чтение рассказа*, као и уз инфинитив глагола несвршеног вида. С непрелазним глаголом *перестать* није могућа употреба девербативних именица, он иде искључиво уз инфинитив глагола НВ. Уз девербативне именице, синтаксичке деривате одговарајућих пунозначних глагола, долази други фазни глагол: *прекратить*. Навешћемо неколико примера:

У нас нет уверенности, что гипотетические наследники Николая Васильевича могут потребовать прекратить использование великого имени для рекламы московско-аргентинских карамелек. (= перестать использовать великое имя)

Все идет к тому, что компания прекратит существование. (= перестанет существовать).

Из-за этого прекращается снабжение кровью миокарда (сердечной мышцы), и тот мертвоет. (=перестает снабжаться кровью миокард)

Представители Транснациональной радикальной партии, стоявшие с призывами к НАТО и мировой общественности прекратить бомбардировки в Сербии(...), оказались лицом к лицу с пикетом „Трудовой России“. (=перестать бомбить)

С тех пор внучка прекратила общение с бабушкой и близкой родственницей. (=перестала общаться)

Перестать означава само крајњу фазу, тј. сам престанак постојања некакве радње (Апресјан објашњава *перестать* као *начать не!*). *Прекратить* уводи и кау-

¹ Термин *девербативна именица* употребљавамо да означимо све творбене групе именица изведених од глагола са значењем *nomina actionis* или *nomina acti*. Храковски употребљава термин *предикатные имена* да би означио ту творбено-семантичку везу с глаголом.

затора престајања радње, ради се о прелазном, агентивном глаголу. Иако Храковски говори само о употреби глагола *прекратити* уз девербативне именице, наше истраживање указује на то да се *прекратити*, иако ређе, среће и уз инфинитив глагола (и речници савременог руског језика говоре о овоме).

Храковски издваја међу фазним глаголима са значењем почетка још и глаголе *приступити к*, *принятся* за које обједињује значење „почетак већ испланиране радње“ од којих се први ретко употребљава с глаголом, чешће са девербативном именицом (или именицом која указује на значење процеса, радње), а други и са инфинитивом глагола НВ, и са именицом (и глаголског, и неглаголског порекла). Од наведених код Храковског фазних глагола са значењем почетка радње само уз девербативне именице употребљава се глагол *затеять* (веома ретко с инфинитивом): *затеять драку*.

Ми бисмо додали још два глагола у руском *браться/взяться* и *заняться* (без парњака несвршеног вида у фазном значењу почетка радње) који се искључиво употребљавају уз девербативну именицу или именицу неглаголског порекла која се може предикативно прочитати.

Братся за чтение, за книгу.

Заняться приготовлением чая.

Морамо указати још на повратне фазне глаголе (које Храковски изоставља, али их Падучева обрађује) *начаться*, *прекратиться*, *кончиться*, *продолжиться*. Ови глаголи не иду уз инфинитив НВ, већ искључиво са девербативом именицом која означава процес, делатност, а у функцији је формалног субјекта реченице.

Началась посадка. Кончились выборы.

Прения продолжились.

У српском језику се у оваквим реченицама с девербативом као субјектом, а фазним глаголом као предикатом, употребљавају глаголи *почети* (нема повратног еквивалента!), *завршити се*, *окончати се*, *наставити се*. С тим што су и добијене конструкције различитих типова према руској истој *Посадка началась. Посадка кончилась: Укрцавање путника је почело. Укрцавање путника је завршено (се завршило* може али ређе). Дакле, еквивалент руског повратног глагола *кончилась* (који служи да деагентизује процес, или да вршиоцу радње додели, према Падучевој, улогу „за кадром“) јесте српски трпни облик *завршен* с истом функцијом.

4. ФАЗНИ ГЛАГОЛИ С ДЕВЕРБАТИВИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ.

У српским граматикама се издвајају углавном следећи фазни глаголи: *почети*, *наставити*, *продужити*, *престати* и помињу се у вези са грађењем сложеног предиката (према најновијој Синтакси – аналитичког фазног предиката). На помињање неких других фазних глагола у литератури нисмо наишли. Изузетак једино представља Радовановићев рад о именицама у функцији кондензатора, где се, без дубље анализе, успут, у фусноти наводи да се у дубинској структури реченице фазни гла-

голи *прекинути* и *завршити* морају заменити глаголом *престати* (Радовановић, 1977, 109).

Учили смо у нашој грађи^{2*} правилну замену (вршећи лингвистички трансформациони експеримент) једних фазних глагола (уз девербативну именицу) другим (*почети* и *престати* – уз глагол у личном глаголском облику или инфинитиву). Навешћемо дате глаголе према фази коју означавају у току радње, као и према падежу који захтевају од девербативне именице у функцији правог или неправог објекта (акузатив, датив, генитив).

Почетак радње:

... *предузети* (ак.) *пловидбу*... – *почео је да плови*
 ...*подухватати се* (ген.) *писања књиге*... – *почиње да пише књигу*
 ... *прећи с* (ген.) *писања на* (ак.) *куцање*... – *почео је да куца уместо да пише*
 ... *прихватити се* (ген.) *учења*... – *почео је да учи*
 ... *латити се* (ген.) *копања*... – *почео је да копа*
приступити (дат.) *писању романа* – *почео је да пише роман* – (?) *почети пи-
 сање романа* – * *приступио да пише роман*
 ... *посветити се* (дат.) *гајењу стоке*... – *почео је да гаји стоку*

Завршетак радње:

... *прекинути* (ак.) *дисање*... – *престаје да дише*
 ...*напустити* (ак.) *рвање*... – *престао је да се рве*
 ...*морају да заустављају* (ак.) *дисање* – *да престану да дишу* – **да зауставе да
 дишу*
 ...*остави перо, мане се* (ген.) *писања*... – *престане да пише*
 ...*одустати од* (ген.) *претреса*... – *престали су да претресају, нису хтели да
 претресају*
 ...*оканити се* (ген.) *борбе*... – *престао је да се бори, није хтео да се бори*

Очигледно да је први глагол маркиран, а други не. Први (*прихватити се*, *приступити*, *прекинути*, *манути се* и сл.) не може се употребити у контекстима у којима долазе фазни глаголи *почети* и *престати* (**прихватио се да учи*, **приступио је да чита*, **оставиће да пуши*), док ови други могу бити употребљени уз девербативне именице (*почело је играње*, *престаје пушење*). У том случају девербативна именица има функцију субјекта у реченици, ређе су реченице с девербативом у објекту ((?)*Почео је читање књиге*, пре *Отпочео је читање књиге*, али и *Престао је с пушењем* с допуном фазног глагола у инструменталу с предлогом *с*). Фазни глагол *наставити* слободно се употребљава у оба контекста.

Варијативност у употреби једних фазних глагола у реченици, а других у нереченици (веома погодан термин који употребљава Радовановић) могуће да заиста сведочи о постојању двеју различитих граматика, именичке и глаголске, што сугерише Радовановић у својим радовима посвећеним номинализацијама, кондензацији и сл.

^{2*} Користили смо електронски корпус српског језика проф. Душка Витаса.

Покушавајући да одгонетнемо природу ових двеју група глагола, учили смо следеће разлике:

- а) семантичке
- б) стилске
- в) разлике у комуникативном акценту

а) Оно што смо ми приметили као разлику у значењу ових двеју група глагола са значењем почетне фазе радње јесте компонента значења „почети извршавати унапред испланирану радњу“ (приступити пловидби, прихватити се учења и сл.). Ту компоненту значења истиче и Храковски у вези са руским глаголима *приступитъ*, *принятся*. Међутим, морамо напоменути да нисмо сигурни у то да фазни глагол носи ову компоненту значења. Чини се да управо девербативна именица својим предметним именским значењем ствара тај утисак унапред испланиране радње.

б) Већи број глагола из прве групе везан је за одређене стилске контексте: писани, званични језик докумената. С друге стране, то је стилски контекст који погодује и чешћој употреби девербативних именица.

в) Предикативни садржај изражен глаголом по природи својој носи јачи реченични акценат. Предикативни садржај изражен именицом доживљава се као датост, познато, тема, те као такав не задржава акценат на себи, већ сугерише динамички прелазак на нови предикативни садржај.

5. ФАЗНИ ГЛАГОЛИ *ПОЧЕТИ*, *ОТПОЧЕТИ* И *ЗАПОЧЕТИ* У СРПСКОМ.

На грађи смо посматрали синтагматско и реченично понашање фазних глагола *почети*, *отпочети* и *започети* у српском језику. Изнећемо закључке посматрања. Непрефиксални глагол *почети* у највећем броју примера се употребљава као фазни глагол у аналитичком предикату^{3*}:

Сестра паде на њега и поче да га љуби...

Почети се још употребљава као самостални предикат, непрелазни, уз именице у субјекту – неглаголског порекла:

Поче сутон, а онда и мрак.

Почела је киша.

Већ је почео новембар.

Или глаголског порекла, такође у функцији субјекта:

...поче у логору жагор...

Као прелазни глагол, с правим објектом у акузативу, *почети* се у нашој грађи нашао само у једном примеру:

^{3*} Све речено о глаголу *почети* тиче се и глагола *престати*.

Зора тек што је почела борбу са ноћном тмином...

С глаголима *отпочети* и *започети* другачија је ситуација. Као фазни у саставу аналитичког предиката (с конструкцијом да + презент или инфинитивом) они се ређе користе, свега неколико примера смо забележили:

*...план отмице (је) отпочео да се реализује око 21 час...
...да би убрзо започео да пише критике...*

Највише је забележених примера с овим глаголима као пунозначним уз објекат у акузативу:

*...уговарање откупа (је) започео и пре бербе...
Тај војсковођа је започео рат чувеном битком...
Овај суд је отпочео анализирање последица...
Народни покрет Отпор отпочео је данас тоталну блокаду...*

Једина разлика коју смо могли да уочимо између ова два префиксална глагола је у томе што се глагол *започети* ређе употребљава без објекта, са неглаголском или девербативном именицом у функцији субјекта, а *отпочети* се скоро равноправно употребљава и као прелазни и као непрелазни (*Мобтелов рад је иначе отпочео 1994. године...; *Мобтелов рад је иначе започео... и Мобтел је отпочео свој рад...; Мобтел је започео свој рад*).

Ову анализу смо спровели да бисмо установили у којим се позицијама јављају девербативне именице, а у којима је њихово постојање онемогућено. Као што примери показују, уз глагол *почети/почињати* онемогућена је (блокирана) употреба девербативне именице у објекту (навели смо једини пример из наше грађе). Другим речима, *почети* се ретко употребљава као прелазни глагол (осим у бирократизованим, клишеираним језичким обрасцима).

Као прелазни, па и уз девербативне именице у објекту, далеко чешће се употребљавају његове префиксалне изведенице *отпочети/отпочињати* и *започети/започињати*.

Уз сва три глагола се равноправно може још употребити девербативна именица у функцији семантичке допуне у инструменталу с предлогом *с*:

*...почећемо с радом на ту тему...
...отпочео је с извођењем наставе...
...одмах по доласку у Женеву, започео је с издавањем листа...*

Овом конструкцијом се успешно избегава и употреба директног објекта онде где она и није могућа (рецимо, *с престати*).

У прилог наших навода о неадекватности глагола *почети* у улози правог прелазног глагола (уз девербативе у објекту) говори и одсуство употребе трпног облика **почет*, док је потпуно уобичајено *отпочет*, *започет*.

У овом раду хтели смо да укажемо на неке појаве у вези са употребом девербатива у конструкцијама са фазним глаголима. Најзанимљивија запажања тичу се

српских фазних глагола који се скоро правилно распоређују у две групе с различитом синтаксичком употребом, док за руске фазне глаголе нисмо уочили правилност у овом степену. Друга појава која захтева пажњу науке јесте необично понашање глагола *почети* у српском језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Гуревич В. В. „Новое“ и „старое“ в их отношении к „началу“ // *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*, Москва, 2002, с. 56–60.
- Зализняк А. А., Шмелев А. Д. Семантика 'начала' с аспектологической точки зрения // *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*, Москва, 2002, с. 211–224.
- Коваленко Л. В. *Фазисные глаголы в современном русском языке*. Автореферат диссертации на соиск. уч. ст. канд. фил. наук, Москва, 1975.
- Кустова Г. И. Семантические аспекты лексических функций (глаголы со значением 'начаться' / 'кончиться') // *Логический анализ языка. Семантика начала и конца*, Москва, 2002, с. 69–82.
- Mirić Dušanka, Konstrukcije sa faznim glagolima u ruskom i srpskohrvatskom jeziku // *Kontrastivna jezička istraživanja. Zbornik radova sa simpozijuma*, Novi Sad, 1980, s. 81–86.
- Падучева Е. В. *Динамические модели в семантике лексики*, Москва, 2004.
- Radovanović Milorad, Imenica u funkciji kondenzatora (I) // *Зборник МС за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1977, XX/1, str. 63–144.
- Radovanović Milorad, Imenica u funkciji kondenzatora (II) // *Зборник МС за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 1977, XX/2, str. 81–154.
- Русская грамматика АН СССР*, Москва, 1982.
- Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. У ред. Милке Ивић, Београд, 2005, 1164 стр.
- Теория функциональной грамматики. Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис* (В. С. Храковский, Семантика фазовости и средства ее выражения), Ленинград, 1987.
- Хализева В. С. Сопоставительный семантический анализ глаголов начала // *Русский язык за рубежом*, Москва, 1976, 4, с. 74–77.

Биљана Вићентић

КОНСТРУКЦИИ С ФАЗОВЫМИ ГЛАГОЛАМИ И ДЕВЕРБАТИВАМИ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Резюме

В данной работе рассматриваются конструкции с фазовыми глаголами и девербативами в русском и сербском языках. Особое внимание обращается на синтаксические характеристики глаголов *почети*, *отпочети* и *започети* в сербском языке. Выделяется одна группа фазовых глаголов в сербском, которая употребляется в конструкциях с девербативами и другая группа – с инфинитивом или конструкцией да+ презенс.

ФУНКЦИОНИСАЊЕ КОНСТРУКТИВНИХ ПОЧЕТНИХ ГЛАГОЛА У УЖЕМ СМISЛУ У УКРАЈИНСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Предмет рада су конструктивни почетни глаголи у ужем смислу – глаголи чије је основно значење почетно и који функционишу као носиоци почетног значења у конструкцији. Анализирају се њихова значења, фреквентност и особености спојивости.

Кључне речи: почетан, конструкција, глагол, именица, процесуалност, егзистенцијалне ситуације

Глаголи типа *почети/почињати* и српском, односно *почати/починати* у украјинском представљају један од елемената плана израза категорије фазности. Категорија фазности део је поља акционалности¹, односно, шире, аспектуалности. Реч је о квалитативној аспектуалности као скупу таквих значења којима се описују етапе ситуације² локализоване у времену. Припајањем овог акционалног обележја интерпретацији ситуације врши се „издвајање једне фазе у протицању радње или стања – почетне, средње или завршне“ (Храковски, ТФГ 1987: 153). Најчешће се издваја управо почетна фаза, за чије изражавање постоји највише специјализованих акционалних средстава различитог типа³. Значења завршне и средње фазе мање су самостална будући да се често сливају са значењем достизања границе или приближавања њој односно незавршености, недостизања границе, што су основна видска значења. За изражавање завршне фазе постоји мање средстава, а за изражавање средње фазе могу се користити специјална средства само у оним случајевима када се указује на њено одвијање упркос спољашњим сметњама, односно на њен наставак (Храковски, ТФГ 1987: 153, Храковски 1980:22).

Почетно значење изражава се помоћу великог броја средстава различитог типа: творбених, лексичких и контекстуалних. Творбена средства – префикси *за-* (*запева-ти, заспвати*), *по-* (*потрчати, побігти*) у оба језика, као и *раз-* (*разболети се*), *про* (*проговорити*), *уз-* (*узбунити се*) у српском, *роз-* (*розкричатися*), *з-* (*збунтуватися*) у украјинском језику, обично нису специјализована само за изражавање почетног значења, оно је тек само једна од компоненти њихове семантике⁴. Глаголе у чију се-

¹ Акционалност представља семантичку категорију која обухвата такве невидске аспектуалне карактеристике радње као што су фазност, различита ограничења протицања радње у времену (нпр. делимитативност, пердуративност), специјалну резултативност, квантитативне карактеристике радње као и степен интензитета радње итд.

² Под ситуацијом подразумевамо радње, процесе и стања.

³ У великом броју и разноврсности средстава којима се изражава пре свега почетно, али и завршно значење Храковски види указивање на „велики прагматички значај“ ових фазних значења (Храковски 1980:22)

⁴ Тако се, на пример, за префикс *за-* у РСЈ као прво значење наводи „почетак радње или стања“ (РСЈ: 378), а затим следи још пет значења, за префикс *по-* такође се као прво у глаголским твореницама наводи

мантику почетно значење уносе афикси називамо афиксалним почетним глаголима. Међу лексичким средствима издвајају се, међутим, таква која су специјализована искључиво за изражавање почетног значења. Реч је о глаголима типа *почети/почињати* у српском, односно *почати/починати* у украјинском језику. За ове глаголе у односу на творбена средства карактеристична је практично неограничена спојивост са лексичко-семантичким и граматичким класама глагола и висока фреквентност, што их у хијерархији средстава изражавања почетног значења ставља на прво место. Осим ових глагола, које ћемо назвати почетни глаголи у ужем смислу, међу лексичким средствима издваја се још низ глагола који осим почетног могу имати и нека друга значења и који имају ограничену спојивост. То су почетни глаголи у ширем смислу – у српском: *стати, кренути, прихватити се/прихватати се, латити се/лаћати се, приступати, узети, ударити, дати се, надати се, повести, заподенути/заподевати, заметнути/заметати*, а у украјинском *стати/ставати, заходитися/зайтися, піти, кинутися/кидатися, метнутися, взятися/братися, хопитися, ухопитися, вдаритися/вдарятися, виникнути/виникати, повестися*. Све ове глаголе, будући да функционишу као семикопулативни и почетно значење не изражавају самостално већ у оквиру конструкције са неком другом речју, глаголском или именском, назваћемо конструктивни почетни глаголи.

Предмет нашег истраживања били су конструктивни почетни глаголи у ужем смислу. На корпусу од по 4000 страна српске и украјинске лепе књижевности XX века, као и материјалима добијеним претрагом публицистичких текстова на интернету⁵ покушали смо да саставимо списак ових глагола, да утврдимо њихове односе према фреквентности, значењима и основним карактеристикама спојивости.

У почетне глаголе у ужем смислу убрајамо *почети/почињати*, њихове творенице *започети/започињати, отпочети/отпочињати* и глагол *стартовати* у српском, *почати/починати, початися/починатися, розпочати/розпочинати, розпочатися/розпочинатися, стартувати* у украјинском.

Основно и једино значење глагола *почети/почињати* у српском и *почати/починати* у украјинском јесте обележавање почетне фазе неке ситуације, односно тренутка у коме престаје не-ситуација и почиње ситуација. Глагол *почети* представљен је у српском корпусу са 444 примера, а његов видски пар *почињати* са 127, у украјинском корпусу забележено је 458 примера са *почати* и 184 са *починати*. За разлику од украјинског, где постоје два глагола – двовалентан *почати/починати* и једновалентан *початися/починатися* у српском овај глагол има двојаку валентност. При двовалентној употреби у функцији друге валентности иступа глагол несвршеног вида у облику инфинитива, у српском чешће конструкције да + презент или имениска реч у облику акузатива без предлога у оба језика, у српском и инструментала са предлогом *са*. У српском корпусу забележено је 418 глагола, у украјинском

почетно значење, а затим још шест значења. Код префикса *про-, раз-, уз-* значење почетка не само да није једино, већ није ни основно.

⁵ Помоћу претраживача www.google.com

422 глагола, при чему су у оба језика заступљени и глаголи радње и глаголи стања и глаголи процеса најразноврснијих лексичко-семантичких класа⁶.

СРП Откад је постала моја, *почела је да бледи и ураста* и да ме чудно гледа (Булатовић: АСП).

Схватих да ћу *почети да патим* једино ако урадим нешто неуобичајено (Булатовић: АСП).

Неки дугокоси људи *почели су скакати* на зидове, *викати и бунити* народ (Црњански: АСП).

Он одмахује руком и, питомо се смешећи, *почиње да запиткује* (Михаиловић: АСП).

Ветар *почиње да дува*, врућ летњи ветар (Павловић: АСП).

УКР I коли відійшли так далеко, що їх хата зникла з овиду, їм *почало робитись* ніяково. До всього *почало* виразно *сутеніти* (Самчук).

Тоді Меланка впустилась у траву й *почала плакати* (Шевчук).

Јак тільки він закінчив говорити, виступила із-за нього баришня, молода, вся в браслетах, в шубі, і *почала* нам хрестики *роздавати* (Тјутуник).

Вона не вирвала руки і не відвела від нього свого погляду, а вся, якось зібгавшись, сиділа, притихла і очікуюча, губи її поволі відкривалися і очі вже *починали горіть* (Тјутуник).

Я вже *починаю турбуватись* (Шевчук).

Именска реч (именица, ређе заменица⁷) која иступа у функцији друге валетности у српском језику може бити у облику акузатива без предлога или инструментала са предлогом *са*, који су синонимични, док у украјинском језику функционише само облик акузатива без предлога. Забележено је 38 оваквих примера (од чега 9 у инструменталу) у српском корпусу, односно 34 у украјинском. Како у примерима са акузативом, тако и у примерима са инструменталом у српском, заступљене су искључиво именице са непредметним, односно процесуалним значењем: *гајење, делатност, игра, испитивање, јело, клање, лов, операција, остварење, посао, потрага, претрес, припрема, продаја, производња* итд. Исти тип именица заступљен је и у украјинском корпусу: *біг, боротьба, будування, господарство, косовиця, мандрівка*,

⁶ За разлику од афиксалних почетних глагола код конструктивних почетних у ужем смислу практично нема ограничења на спојивост ни формалног, као што је постојање префикса у творбеној структури глагола (уп. *почети извикивати, почети викати* и **заизвикати, завикати; почати оплакувати, почати плакати* и **заоплакати, заплакати*) ни семантичког типа (префикси се припајају махом атерминативним глаголима, најчешће су то одређене лексичко-семантичке групе глагола као што су глаголи звучања, глаголи говорења, глаголи кретања итд.). У том смислу дубље проучавање афиксалних и конструктивних почетних глагола захтевало би подробнију анализу њихове спојивости, као и услова употребе афиксалних и конструктивних глагола у оним случајевима када један те исти глагол може добијати почетно значење како припајањем афикса тако и увођењем у конструкцију са конструктивним почетним глаголом, на пример *запливати* и *почети пливати*, што није предмет овог рада.

⁷ У српском корпусу забележен је један пример са одручном заменицом *ништа* која може замењивати како процесуалну именицу тако и именицу која означава објекат елиптираног глагола, што се утврђује на основу ширег контекста:

Нашта нећеш почети, ово је твој крај! (Радовановић).

марш, навчання, султанування, пальба, плавба, поранка, пророкування, реформація, робота итд. У оваквим примерима по правилу је могућа трансформација у конструкцију са одговарајућим глаголом:

СРП Петар и ујак нису знали одакле *да почну остварење* свог замашног и велелепног пројекта (Савић) → ... *да почну да остварују* свој замашни и велелпни пројекат.

Канцеларија се све више пунила службеницима, који су заузимали своја места за разнобојним столовима, *почињали би* затим *са припремама* за рад ... (Јанковић-Бели) → ... *почињали би* затим *да се припремају* ...

УКР Я думаю завтра вже *почать косовицю* (Тјутуник) → ... *почать косити*.

— Не дасть і поспати дітям з дороги, — гнівно шепотіла Уляна, *починаючи свою поранку* біля печі (Тјутуник) → ... *починаючи поратися*...

Употреба именице уместо глагола омогућава да се радња оквалификује на најразличитије начине. У појединим случајевима, када је именица оквалификована атрибутом, оваква трансформација није могућа без промене значења или изостављања смисаоне компоненте садржане у атрибуту. Упореди:

СРП Тако, стишавајући себе, немам времена *да почнем разговор* с њоме (Лалић) → ... *почнем да разговарам*

То горко сазнање (...) помогло ми је да га лакше одбијем, и *да почнем тежак разговор* који сам стално одгађао, и стално мислио на њега (Селимовић 1) → ... *почнем *тешко* да разговарам*...

УКР Улас сів на лаву, але *розмови не починав* (Тјутуник) → ... *не починав розмовляти/говорити*

Вони *почали щоденну свою розмову*, ліниво перекидуючись словами й вітаючись на уклони перехожих (Шевчук) → ... *почали *щоденно* розмову*

Именица у акузативу може означавати не радњу, већ објекат настао као резултат те радње или на који је радња упућена. Овде је заправо реч о елипси прелазног глагола:

СРП Окреће се унуку и *почиње /да изговара/здравицу* (Митровић: АСП).

УКР Вихтір *почав /танцювати/ того гопака* поволі, тихо (Тјутуник).

Елипса је могућа и код непрелазних глагола или при апсолутивној употреби прелазних:

СРП Рече да би боље било да завежем, ја га подсетих да је он први *почео /да се свађа, да прича/* и да обично први *почиње /да се свађа, да прича/* (Лалић).

УКР Богдан завагався, чи вимовити те ймення, чи ні, та вже коли *почав /говорити/*, мав і довершувати, й він сказав (Билик).

Сам глагол *почети/почињати*, односно *почати/починати* може се употребљавати апсолутивно обавезно уз одредбу типа *добро, лоше, од чега, као ко*. У овим конструкцијама фразеолошког типа у значење почетног глагола инкорпорирана је семантика глагола *радити*, ређе *живети*:

СРП По гласинама, он је *почео као забављач* у сумњивим локалима где је вадіо голунове из шешира (Радовановић).

УКР А от на заводі він, кажуть, *добре починав* (Гончар).

Глаголи *початися/починатися* у українінском и *почети/почињати* као једновалентни у српском употребљавају се за описивање два типа ситуација. Први тип се на семантичком нивоу подудара са конструкцијама са глаголима *почати/починати* у українінском и *почети/почињати* као двовалентним у српском. Заправо, реч је о њиховој дијатези. У српском корпусу овакве конструкције представљене су са 19 примера, у українінском са 54. У функцији субјекта овде иступају именице⁸ које означавају различите радње и процесе, ређе стања, као што су у нашим примерима *брбљање, болест, весеље, завиривање, игра, испитивања, кашљање, пљивање, поздрављање, преговори, пробијање, рад, спор, суноврат, трагање, урушавање, ухођење, учење* у српском, *бий, бунт, вмирання, вознесіння, допити, зїтхання, любов, наступ, наука, перешїптування, приготування, роботи, розмова, танок, хвороба, частування* итд. у українінском. За разлику од двокомпонентних конструкција са субјектом вршиоцем радње или носиоцем стања и допуном у виду глагола у облику инфинитива (или да+презент у српском), односно именске речи у облику акузатива без предлога (или инструментала са предлогом *са* у српском) за ове конструкције карактеристично је фокусирање на саму радњу или стање, услед чега њен вршилац, односно његов носилац бива елиминисан са формалног нивоа, а радња или стање промовисани у првог учесника ситуације:

СРП Кад је пукао топ на Табији, огласивши крај поста, Осман се дигао, омрсио се, тобоже, залагајем хљеба и шашом ракије, зажелио свима срећан Бајрам, јер сутра богзна хоће ли и знати да је Бајрам, и тада *је почело весеље* (Селимовић 2).

УКР *І почалися зїтхання-нарїкання*, що доброго чоловіка тепер зі свїчкою шукай, що життя людське втратило всяку ціну (Лепки).

Ове конструкције такође се могу трансформисати у конструкције са одговарајућим глаголом, при чему најчешће, с обзиром на поменуто померање фокуса, у неодређено личне или уопштено личне⁹ са изостављеним или уопштеним субјектом типа *људи, сви/ люди, всі* и сл.

СРП У нашој планини *почело је пробијање* тунела који би варош најкраћим путем повезао с морем (Савић) → *почели су да пробијају тунел...*

УКР *Приготування* до них *почалися* вже тиждень перед ними (Самчук) → *почали готуватися* до них ...

Када на непосредног вршиоца радње или носиоца стања указује ужи (обично конгруентни или неконгруентни атрибут) или шири контекст, могућа је трансформација у одређено личне конструкције:

СРП Одмах након Отацбинског рата *почели су преговори* два државна архива о узајамном повраћају неке тонске и нотне грађе (Гаталица) → ... два државна архива *почела су да преговарају* ...

⁸ Могућа је и употреба заменица:

СРП *Све је почело* продајом постројења за нагризање, раздвајање и прераду времена (Јакшић, ходочасник).

УКР *Це почалося* безрезневог ранку 1525 року, через десять місяців після бучного весїлля Хатїджі й Ібрагіма (Роксолана).

⁹ Овакве конструкције знатно су заступљеније у українінском језику.

УКР *Почався наступ денікінських армій на Москву (Яновски) → Денікінські армії почали наступати*

Фокус се у оваквим конструкцијама често усмерава не на саму радњу или стање, већ на околности њеног започињања, те је честа употреба различитих одредби:

СРП *Моје учење је почело са зеленим скакавцем*, који се као мамац мора употребљавати у тачно одређено доба године, у тачно одређени део дана, сат после праскозорја или сат пре сутона (Пантић: АСП).

УКР *Двадцять восьмого дня велике поминання почалося зранку* (Билик).

Други тип почетних ситуација за чије се описивање употребљавају глаголи *початися/починатися* у украјинском и *почети/почињати* као једновалентни у српском јесу егзистенцијалне почетне конструкције у којима се констатује почетак, настанак неке појаве¹⁰. У нашем корпусу забележено је 9 оваквих примера за српски и 35 за украјински. Именице у функцији субјекта обично означавају неки временски период: *дан, јутро, пролеће, свитање/будні, квітењ, рік, свято*, на пример:

СРП Свјетлост је неједнака: на пропланцима изгледа да *почиње свитање*, а послјје се опет смркава (Лалић).

УКР А другог дня *почались* знов *будні* (Самчук).

У конструкцијама овог типа употребљавају се и глаголи *наступити/наступати, доћи/долазити* у српском, *настати/наставати, наступити/наступати, прийти/приходити* у украјинском помоћу којих је могуће само констатовати чињеницу наступања неког периода:

СРП Кад месец обасја, *ноћ дође*, јави ми се (Станковић: АСП).

УКР Нарешті *настав вечір*, і Володько пішов додому (Самчук).

Помоћу глагола *початися/починатися*, односно *почети/почињати* осим констатовања наступања неког периода може се указивати и на околности којима је испуњен тај период, при чему долази до метонимијског преноса са временског периода на његове околности, догађаје који се одвијају у њему (Падучева 2004: 185):

СРП *Пролеће је почело* (*наступило, *дошло) *јаким сунцем*, биће кишно лето (Радовановић).

УКР *Ранок почався* (*наступив, *настав, *прийшов) *скандалом*, бо замість відповідей на питання матері, син грубо обірвав її (<http://www.gazeta.rv.ua/?n=6947>).

Осим на настанак временског периода помоћу глагола *початися/починатися*, односно *почети/почињати* може се указивати и на почетак деловања временских прилика: *ветар, киша, лепо време, мраз/дош, зливи, метелиця, сльоти, холоднеча*, почетак манифестација и њихових делова: *представа, концерт, чин/антракт, вистава, учта* итд.

СРП Не треба ићи пошто *је почела трамонтана* (Петровић 2).

УКР По всій Європі *почалися* *страхотливі зливи* (Захребельни).

¹⁰ Уколико појам „ситуација“ не схватамо уско као „радња, процес, стање“, већ и као „постојање“, онда се конструкције са овим глаголима у потпуности уклапају у схему којом се дефинише почетна фаза: (до тренутка t ситуација не-Р); у тренутку t почиње ситуација Р^с.

Посебан тип представљају конструкције у којима у функцији субјекта иступа именица са значењем просторног објекта: *обала, праишума, село/ дубњак, плавни, рівнина* са обавезним указивањем на место почетка простирања тог објекта. Реч је о метонимијском преносу кретања у времену на кретање у простору на коју често указују истраживачи, нарочито у оквиру когнитивног приступа (Рянская 2002, Падучева 2004, Поповић 2007)¹¹:

СРП Овде *праишума почиње* већ од обале (Петровић 1).

УКР Перекопська *рівнина починається* за Дніпром (Јановски).

Глаголи *започети/започињати, отпочети/отпочињати* у српском и *розпочати/розпочинати, розпочатися/розпочинатися* представљају творбене и семантичке творенице глагола *почети/почињати*, односно *почати/починати* и *початися/починатися*, од којих се не разликују по значењу. Ови глаголи, међутим, имају знатно мању фреквентност (*започети/започињати* 57 примера, *отпочети/отпочињати* 35 примера према 571 за *почети/почињати*, *розпочати/розпочинати* 39 примера према 742 за *почати/починати* и 38 за *розпочатися/розпочинатися* према 87 за *початися/починатися*). Разлике се уочавају и у спојивости. Тако се у српском језику ови глаголи употребљавају махом у конструкцијама са именским речима, било у облику акузатива без предлога (или инструментала са предлогом *са*) било у облику номинатива, ређе са глаголима (укупно 16 примера), док се у украјинском језику употребљавају искључиво са именским речима:

СРП Пошто се окупах, зајох по башти и *отпочех да берем* цвеће, које ће мати, са свећом, однети на очев гроб (Станковић: АСП).

Чекали су да их неко наоружа и снабдије муницијом и храном, па да *отпочну хајку* на човјека (Јалић).

Испрва су је сви ћутке удивљено гледали, али домало *започе смијех и пијана граја* (Андрић: АСП).

УКР По вечері батько й мати *розпочали балачку* (Самчук).

Сварня між новосельцями *розпочалася* з першого дня (Самчук).

Зима розпочалася. Довга, смутна зимиська на хуторі (Самчук).

Као и код глагола *почети/почињати, почати/починати*, именица у акузативу означава процесуалну ситуацију или објекат на који је радња усмерена. Обележја ових конструкција у потпуности се подударају са обележјима конструкција мотивних глагола.

СРП Зато је са великим страхом *отпочињао* све те *припреме* за починак а будио се с још јачим осећањем прогоњеника кога само што нису стигли његови гониоци (Петровић3).

¹¹ Веза кретања у времену и кретања у простору одражена је и у употреби глагола кретања у функцији конструктивних почетних глагола: *кренути, приступити, повести* у српском, односно *кинутися, метнутися, піти* у украјинском.

СРП Они наново почеше да се одевају, стрина Перса *крете да распаљује* запретену ватру у штедњаку и да приставља велики лонац да се подгреје (Михаиловић: АСП).

УКР Мерщій *кинувся виправдовуватися* (Захребельни).

Господин који се тушира и облачи иза заклона излази и завршава *реченицу* коју је још *отпочео* док је био невидљив (Петровић1).

УКР По приході в село „роти“ *розпочинають торгівлю* (Самчук).

Характеристику Уласа він розпочинав від десятого родового коліна і не відступав навіть від дрібних фактів (Тјутуник).

Конструкције са једновалетним *започети/започињати*, ређе *отпочети/отпочињати* у српском и *розпочатися/розпочинатися* у украјинском могу представљати како дијатезу двовалентних, тако и егзистенцијалне конструкције:

СРП И тек што *започе мазање* пушака, чутурица за барут, гвоздених набијача, шкљоцала, игала, наливача, цевчица и свих других проклетих, зарђалих ситница, које су додавали једно другом, уз грозне псовке, опет певачи залелекаше еј ... (Црњански).

Некако баш тада, чини ми се, *отпоче и екипно првенство* (Михаиловић).

УКР Одним словом, я прошу, щоб зараз же, із весни, *розпочиналося будівництво* нового корівника (Тјутуник).

За пригрком *розпочинається панський парк*, густий, розлогий, з розкиданими старим будівљама та недокінченим кістяком напівзрујенованог палаци (Самчук).

У групу конструктивних почетних глагола у ужем смислу спада и двовидски глагол *стартовати*, односно *стартувати*, новија позајмљеница из енглеског језика. У нашем корпусу базираном на књижевности целог ХХ века, ни у украјинском ни у у српском материјалу није пронађен ниједан пример његове употребе. Претрага по интернету дала је, међутим, око 400.000 резултата за српски језик и око 350.000 за украјински. РСЈ даје два значења за овај глагол. Оба су почетна, прво је везано за спорт – „поставити и постављати се на старт у такмичењу, кренути, полазити са старта, почети, почињати трку“, друго је жаргонско *стартовати* у значењу „почети се удварати“ (РСЈ: 1268). Наш корпус показује, међутим, знатно ширу употребу, како у оквиру спортских текстова, где је и даље најзаступљенији (не само *започети трку* већ и било које друго такмичење), тако и у другим врстама текстова: *стартовати* може *кампања*, *преговори*, *споразум*, у компјутерском жаргону *стартује се програм*, *апликација*, а у аутомобилском свету *мотор*, *аутомобил* итд (у последња два случаја глагол *стартовати* синонимичан је заправо не глаголу *почети/почињати* већ *покренути/покретати*), при чему глагол *стартовати* може функционисати као једновалентан или двовалентан (именица у акузативу или инструменталу са предлогом *са*):

Утакмицом Олимпија – Црвена звезда данас *стартује Гудјур лига* (<http://www.danas.co.yu/20020928/sport.htm>)

Главни утисак је да су медији *стартовали* *кампању* прилично „затечени„и са дилемом како је пратити (http://www.cesid.org/rezultati/sr_dec_2003/monitoring.jsp).

Порески инспектори *стартовали са унакрсном проценом* имовине богаташа (<http://www.naslovi.net/2006-08-15/danas/svi-racuni-na-sunce/193988>).

За украјински глагол *стартувати* речници бележи више значења – од првог, уског, везаног за спортску терминологију: „почињати спортско такмичење“, све до веома уопштене дефиниције „почињати нешто“. Иако је полазно значење „спортс-

ко“, забележено је мноштво примера са именицама различитог значења као што су *кампанија, акција, програма, изставка, конференција, фестивал* (различите манифестације), *газета, операција, експедиција, избори, пројект, конкурс, продаји, фалсификацији* итд. У већини примера функционише као једновалентан, ретко као двовалентан – са именицом у облику акузатива без предлога.

Стартували продаји телефону HTW S116 на сонјачних батарејах (<http://media.mabla.ua/ua/news/2007/06/26/7454.html>)

На Кијвському мори *стартувала* најпрестижниша национална *вітрилна регата* „Кубок Вадима Гетьмана (<http://other.sport.com.ua/news.phtml?id=14753>).

Митци из кијвської групи Револуційний експериментальний простір (РЕП) *стартували фестивал* Нового українського мистецтва “24 hours. UA“, що триватиме майже два тижні (<http://radiosvoboda.org/articletext/2006/04/a8e785cf-655c-423e-8b7b-2bce04054330.html>).

И у српском и у украјинском језику могућа је елипса другог актанта при употреби глагола *стартовати/стартувати* у његовом основном значењу – „започети спортско такмичење“:

СРП Јанковићева *стартује* против Колумбијке Зулуаре (<http://www.danas.co.yu/20040813/sport1.html>)

УКР Катерина Бондаренко вдало *стартувала* на тенісному турнірі у Маямі <http://www.intv-inter.net/v/article/?id=813>

Српски и украјински језик показују, дакле, велику подударност у саставу и употреби конструктивних почетних глагола у ужем смислу. Што се тиче састава ове групе глагола – у оба језика чине их глагол *почети/почињати* односно *почати/починати* и његове творенице (формиране у српском помоћу префикса *за-* и *од-*, у украјинском помоћу префикса *роз-*) и позајмљени глагол *стартовати* односно *стартувати*. Сви наведени почетни глаголи у српском функционишу као једновалентни и двовалентни, у украјинском се сви осим *стартувати* формално разликују постфиксом *-ся*. Као двовалентни у српском језику употребљавају се са глаголом у облику инфинитива односно конструкције *да+презент* или именском речју у акузативу без предлога односно инструментала са предлогом *са*. За украјински језик није карактеристична толика формална разноликост – именска реч може бити само у облику акузатива без предлога, а уз твореницу *розпочати/розпочинати* за разлику од српског не функционишу глаголи већ само именске речи.

Веће разлике између проучаваних језика уочавамо у саставу и функционисању почетних глагола у ширем смислу. Међу њима се посебно издвајају глагол *стати* у српском и *стати, заходитися* у украјинском, блиски почетним глаголима у ужем смислу, што захтева дубљу анализу.

ЛИТЕРАТУРА

АТвСЛ 1991 – *Аспектологическая терминология в современной лингвистике. Учебно-методическое пособие*, Тверь, 1991

- ВРАУ 1980 – *Вопросы русской аспектологии V: Аспектуальность и средства ее выражения*, Тарту, 1980
- Коваленко 1975 – Л. В. Коваленко, *Фазисные глаголы в современном русском языке: Автореферат диссертации...* канд. фил. наук, Москва, 1975
- ОПРА 2002 – *Основные проблемы русской аспектологии*, С. Петербург, 2002
- Падучева 2004 – Е. В. Падучева, *Динамические модели в семантике лексики*, Москва, 2004
- Поповић 2007 – Људ. Поповић, *Когнитивни приступ опису категорије акционалности у словенским језицима*, у зб. Научни састанак слависта у Вукове дане, Београд, 2007
- Рянская, Э. М., *Способы действия в когнитивном аспекте: Дис. ... д-ра филол. наук*, Нижневартоск, 2002
- ТМУМ 2004 – Иван Вихованець, Катерина Гороиденська, *Теоретична морфологія української мови*, Київ, 2004
- ТФГ 1987 – *Теория функциональной грамматики: введение. Аспектуальность. Временная локализованность. Таксис*, Ленинград, 1987
- Храковский 1980 – В. С. Храковский, *Некоторые проблемы универсально-типологической характеристики аспектуальных значений*, в сб. ВРАУ 1980, 3–24
- Храковский 2002 – В. С. Храковский, *Семантика вида (Опыт исчисления)*, в сб. ОПРА 2002, 190–201

ИЗВОРИ ПРИМЕРА

За српски језик:

- АСП: *Антологија српских приповедача XIX и XX века* /приређивач М. Јосић Вишњић/, Београд, 1999
- Гаталица: А. Гаталица, *Диригент без публике*, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/ymetnicka/proza/agatalica-dirigent_c.html
- Јанковић-Бели: М. Јанковић-Бели, *Бледа месечева светлост*, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/fantastika/mjankovic/mjankovic-svetlost_c.html
- Лалић: М. Лалић, *Лелејска гора*, Београд, 1962
- Михаиловић: Д. Михаиловић, *Кад су цветале тикве*, Београд, 1984
- Радовановић: С. Радовановић, *Обрнута црква (новел о ђаволу)*, http://www.rastko.org.yu/knjizevnost/ymetnicka/sradovanovic/sradovanovic-obrnuta_c.html
- Савић: М. Савић, *Ујак наше вароши*, Београд, 1977
- Селимовић 1: М. Селимовић, *Дервиш и смрт*, Сарајево, 1968
- Селимовић 2: М. Селимовић, *Терђава*, Сарајево, 1970
- Петровић 1: Р. Петровић, *Африка*, Београд, 1955
- Петровић 2: Р. Петровић, *Људи*, Београд, 1955
- Црњански: М. Црњански, *Сеобе*, Београд, 1998

За українски језик:

Билик: І. Білик, *Меч Арея*, на CD

Гончар: О. Гончар, *Собор*, Київ, Дніпро, 1989

Захребельни: П. Загребельний, *Роксолана*, на CD

Јановски: Ю. Јановський, *Вершники. Мир*, Київ, Дніпро, 1967

Лепки: Б. Лепкий, *Мазепа*, на CD

Самчук: У. Самчук, *Волинь*, Київ, Дніпро, 1993

Тјутјуник: Г. Тјотјоник, *Вир*, Київ, Радянська школа, 1990

Шевчук: В. Шевчук, *Дім на горі*, на CD

CD: Золота скарбница України. Бібліотека української літератури для школарів, Студія Негоціант, 2000 (ISBN 966–7423–50–6)

Милена Иванович

**ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ СОБСТВЕННО НАЧИНАТЕЛЬНЫХ КОНСТРУКТИВНЫХ
ГЛАГОЛОВ В УКРАИНСКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ****Резюме**

В работе анализируются глаголы, основное значение которых начинательное и которые являются носителями начинательного значения в конструкции. Такие глаголы мы называем собственно начинательные конструктивные глаголы. В сербском языке это *почети/почињати, започети/започињати, отпочети/отпочињати* и *стартовати*, в украинском *почати/починати, початися/починатися, розпочати/розпочинати, розпочатися/розпочинатися, стартувати*. Рассматриваются их значения, частотность употребления и особенности сочетаемости.

ЛЕКСИЧКО-СЕМАНТИЧКИ ПОТЕНЦИЈАЛ НАЗИВА ЗА БРОЈ ТРИ У УКРАЈИНСКОМ И СРПСКОМ ФОЛКЛОРУ

У реферату се на основу 194 примера из укупно 135 украјинских бајки и 52 историјске песме и народне думе и 395 примера из укупно 104 српске приповетке и 83 епске песме разматра примарно номинативно, номинативно и пренесено значење назива за број три (ова неуобичајена синтагма указује на полисемантичку вредност нумералних лексема).

Кључне речи: украјински, српски, број три, бајке, приповетке, народне песме

Од давнина низу посебно важних сакралних бројева, који су описивали основне координате Света, припада број три. Он је обележавао број сфера: небо, земљу, подземни свет (свет мртвих). У многим религијама постоје три главна божанства – Света Тројица у хришћанству; Шива, Вишна и Брахма у индуизму; Озирис, Изиди и Гор у Древном Египту. Према источном погледу на свет, у основи свега суштинског налазе се три главна принципа: ин, јан и дао. У питагорејској школи ово је био најзавршенији, најсветији број, који у себи има хармонију и равнотежу, симболизује почетак, постојање и крај света.

Првим бројем у читавом низу традиција, укључујући и старокинеску, сматра се број три. Он отвара бројчани низ и квалификује се као савршени број. Три није само представа апсолутног савршенства, надмоћи (на пример: улога броја три као суперлатива: тресвети, треклети, итд), већ и основна константа митско-поетског макрокосмоса и социјалне организације, укључујући и норме стандардног причања. На пример: три сфере васељене, три највише вредности, божанска тројица, или троипостас, троглава божанства типа словенског Триглава, староиндијског Тримурта. Такође, могу се упоредити имена митолошких ликова са унутрашњим обликом три: Трит, Трајтаон, Тритон, Типтолем, Тритогенем, итд, три јунака бајке, три члана социјалне структуре и три социјалне функције, тројни принцип композиције и уметничких дела. На пример: облик трилогије, триптиха или терцин (Топоров 1982: 630).

Број три се такође пореди са идејом времена. Број три је у космогонији повезан са трочланом поделом света. Том броју одговара идеја три света и три стихије, као и вертикална оса времена, где се просторни оријентири изједначавају са временским.

Пошто број три представља идеални модел сваког процеса који претпоставља три етапе: стварање – развитак – нестајање (почетак – средина – крај), он је постао синоним сваке жељене промене. Осим времена, број три обележава и простор – архаична представа васељене исказана је у тростепеној подели (ваздух – земља – подземни свет), што у различитим видовима сликовно исказује дрво света. (Топоров 1981:79).

Модел личних заменица: ја – ти – он, може бити изражен и првим трима основним бројевима. На тај начин броју три би одговарала заменица он, односно оно о чему се говори а није присутно. То је била погодна основа да се тим бројем исказује табу, који је спречавао ступање у директан однос човека са боговима или демонима. Такав облик забране види се у замени имена демона или бога бројем три. (Раденковић 1984:335).

Као црвена нит провлачи се број три у бројним ритуалним радњама. Посебно је био омиљен и делимично је и данас у свадбеним обредима. Тако се код Украјинаца приликом просидбе сматрало за пристојно да се хлеб сватовима окреће трипут. У већини случајева трећи пут девојка није окретала хлеб, што је значило да пристаје на брак. Позивајући на свадбу, млада се са сваким трипут љуби, момак трипут моли родитеље да га благослове. Понекад се у цркви објављивао будући брак – такође трипут (сваке недеље). Пре венчања родитељи су благословили младенце, који су се трипут клањали оцу и мајци. Гуцули су око стола трипут водили младу са хлебом и она је трипут тражила опроштај од својих родитеља. Проводацике, спремајући се на венчање, задену себи по три листа зимзелена напред за кецељу. У Кијевској области су за свадбени колач узимали само онолику количину теста, коју су узимале три домаћице у једном захвату. На Полесју обред повијања (*сповивання*) младе обављале су три жене. На крају овог обреда младенцима су трипут давали мед из једне кашике. Сви примери упућују на значење исцрпности и целовитости броја три.

Колико се може судити према етнографским изворима, у сваком времену и у свим словенским земљама у свадбеним обредима, макар се они не разликовали у другим детаљима, стално је фигурирало троструко обраћање и троструко одговарање, троструко понављање различитих обредних радњи, троструко извођење обредних песама, итд. Такође није случајно да у Украјини као традиционални свадбени оркестар наступају 3 музичара (тројсти музики – утројена музика).

Овај број може се срести и у аграрним, исцелитељским, другим свакодневним обредним радњама и обичајима. У Харковској области, спремајући се за сетву, заједно са другим „кртевима“ – обредним пецивом, пекли су три посебна, у које би стављали новчић, а када би први пут одлазили да сеју, трипут би са њима обилазили њиву, затим би их ломили, и сетву би почињао онај код кога би се нашао новчић. Понекад би пре првог истеривања стоке на пашу трипут обилазили са хлебом око пећи, изговарајући одговарајуће речи, које је требало да заштите краве. Обичај да се обилази стока пре првог истеривања са различитим предметима и заклинањима био је распрострањен у различитим крајевима. (Лукинова 2000:43)

Веома је стар обичај у Черниговској области да се трипут провлачи болесно дете кроз храст, који је ударила муња – поред магије броја, овде је присутно и веровање у посебну моћ храста и у снагу небеске ватре.

Број три се врло често јавља и код Срба: веровање да три суђенице одређују судбину детета после његовог рођења; три обредна купања у људском животу – кад се роди, пред венчање и кад умре; са три зовине или дренове гранчице шара се чес-

ница; о слави се палила трокрака свећа; веровало се ако у кући умре у току године двоје, те године ће умрети и трећи, итд. (Кушлић 1970:457)

Симболика броја три дошла је до изражаја у народним бајањима, бајкама и епским песмама. По правилу бајања се сваки пут изводе најмање по три пута, што је чак ушло као саставни део једне басме, где се каже „*Ја трипут рекох, тебе одмакох, / ја опет дођох, тебе не нађох*“.

У Војводини се бајало крај бунара са три струка траве, три пута у недељи, и свако се бајање понављало три пута. (Туцаков 1960:84). У Левчу, да не би „ноћнице“ нашкодиле детету стуцали би на преврнутој треножној столици три чешња белог лука, живи угљен и маст и тиме га мазали по одређеним местима.

Често главни јунак доживи три авантуре или реши три тешка задатка пре него што постигне циљ. Утростручавање је и иначе омиљени поступак у композицији бајке. У смишљено компонованој бајци „*Чардак ни на небу ни на земљи*“ главна лица су три брата – од којих је најмлађи, као и иначе у бајкама и сродним умотворинама, у свему најбољи, затим њихов отац, њихова сестра и змај (чобанче је епизодична личост), дакле опет троје. Најмлађи брат доживљава три авантуре: пењање на „чардак“, убијање змаја и кажњавање браће. Змај је убијен тек трећим ударцем. Свог најмлађег брата, пошто је убио змаја, сестра у два маха уводи у по три собе, у прве три – била су три добра коња, у друге три – три лепе девојке. Да би казнио браћу и чобанче најмлађи брат три пута силази са „чардака“ на земљу. Интересантна је и сама улога чардака. Њега можемо упоредити са дрветом света и трострепеном поделом васељене (ваздух – земља – подземни свет). Чардак овде има функцију подземног света, али он левитира и смештен је горе, изнад, а не испод земље. Тројство је, дакле, доследно спроведено.

У бајци „*Златоруни ован*“ главни јунак мора да изврши три задатка: да засади виноград који ће узрети за седам дана, да сазида двор од слонове кости и да из неког далеког царства доведе цареву кћер. Да би извршио трећи задатак мора претходно да купи три чудотворне животиње: орлушину, рибу златне крљушти и голуба: царева кћи трипут покушава да се спасе. И Змија младожења у истоименој бајци мора да изврши три задатка, па тек онда да добије цареву кћер за жену.

У бајци „*Права се мука не да сакрити*“ у поток бацани новчић који слуга добија за награду два пута тоне и тек трећи пут заплива поврх воде

„*Девојка бржа од коња*“ три пута измиче цареву сину и осталим такмичарима који је јуре на коњу (пушта мала крила, баца длаку из главе из које „израсте страшна гора“ и пушта сузу од које „букнуше страшне ријеке“, и измакла би да је царев син не закле *три пута именом божјим да стане*.

У овом погледу изузетно је занимљива врло сложена композиција бајке „*Баш челик*“. Од тренутка када три царева сина пођу да траже три своје сестре, бајка би се могла поделити на три дела: убијање аждаје на путу, подвиг најмлађег брата и његов живот на царском двору и тражење Баш-челика. У оквиру ова три дела епизоде су опет засноване на тројству: три су аждаје убијене; живот најмлађег брата у царском двору дели се на троје: убијање девет (три пута по три) дивова, налажење

њихова победника и жењење царевом кћери. У борби са Баш-челиком најмлађи царевић је три пута губио живот.

Примера утростручавања има у бајкама толико да се поступак може узети као правило. Уколико у неким бајкама недостаје трећи члан низа, сигурно се ради о збаворављању једне епизоде или о лошој репродукцији причалаца.

У добро испрличаним бајкама трочлани низови дати су у градацији. Скоро у свим наведеним примерима градација је одржана. У првој од три собе са коњима у бајци „*Чардак ни на небу ни на земљи*“ коњ има сребрну опрему, у другој златну, у трећој од драгог камења. У првој соби девојачкој „*девојка је сједила за златнијем ћерћедом и златном жицом везла*“, у другој је „*девојка златне жице испредала*“, у трећој „*бисер низала, и пред њом на златној тепсији од злата квочка с пилићима бисер кљуцала*“. На градацију се нарочито пази при излагању задатака које главни јунак треба да изврши или препреке које треба да савлада да би постигао циљ („*Златоруни ован*“, „*Змија младожења*“, „*Девојка бржа од коња*“).

Међу бајкама чију садржину чине породични односи има их са композицијом заснованом на паралелизму делова. Тако су компоноване, на пример, три бајке у Вуковој збирци са мотивом о злој маћехи и незаслужено гоњеној пасторци: „*Маћеха и пасторка*“, „*Опет маћеха и пасторка*“ и „*Како су радиле онако су и прошле*“. У свима трима у шуми остављена пасторка постиже срећу: удаје се за царевића, постане још лепша него што је била „*кад плаче бисер јој из очију иде, кад говори златне руже на уста излазе*“ или доноси сандук пун дуката. Маћеха, кад то види, отера и своју кћер у шуму не би ли и она исто постигла: ова пролази кроз иста искушења као и пасторка, али с несрећним исходом: растргне је лав, постаје још ружнија „*кржаве су јој сузе ишле из очију, кад би говорила прскала би и балила*“ или, уместо дуката, донесе кући сандук са две отровне змије које уједу и њу и њену мајку. Паралелизам делова одржан је и у већини српских варијанти бајке „*Али-Баба и четрдесет разбојника*“.

Новим и сличним паралелизмима сродна су понављања истих слика или дијалога, на пример кад неки човек мора више пута причати своју судбину или се више пута, најчешће три, понавља слична сцена.

У бајци „*Аждаја и царев син*“, која по мотиву личи на легенду о светом Ђурђу, у два маха има понављања. У почетку приче дословно се понавља опис како три царева сина један за другим иду у лов, па наиђу на зеца који их одводи у неку рекавицу, где прва два брата прогута аждаја. (Када су укључене у атмосферу бајке, животињама махом припада делокруг помоћника, било да су приказане са фантастичним особинама (крилати коњ, лисица са способностима преображавања, циновска змија или птица, итд) или из захвалности притичу у помоћ главном јунаку). У другом делу приче три пута се скоро дословце понавља подужи опис борбе царевог сина и аждаје. (Латковић 1991:88–90).

На основу наведеног можемо извести закључак да број *ТРИ* у српским приповеткама и епским песмама има изразито позитивну конотацију. Његово номинативно значење је непаран, 2+1, сматра се срећним, добрим и његова улога је да штити и помогне. Његова пренесена значења су: целовит, који чини јединство; временски исцр-

пан – кратак, непотпун, несавршен, када тај временски период уједно може бити и дуг, целовит, савршен, односно некада је три дана или три ноћи дуже од целе године. Три је такође количински исцрпан, интензиван, када је три често веће и више од стварно већих количина. Три уз одређене именице као што су тророги кам, троглава аждаха, трострука канџија има пренесено значење несвакидашњи, редак, непотпун. Уз именицу трегодишње вино има пренесено значење квантитативно исцрпан, вредан.

ЗНАЧЕЊА БРОЈА ТРИ У УКРАЈИНСКОМ ФОЛКЛОРУ:

1. Примарно номинативно значење – 'број три, према староруском *трие*; старословенско *трие*; (*тρείς*); прасловенски **трѣје*, према санскрит *trayaś*, авеста *vrāuō*, литвански *trīs*, летонски *trīs*, грчки *тρείς* (**treyes*)' (ЕСУМ 2003:634)
2. Номинативно значење – 'непаран, 2+1': *Коло півночі прилетіли до шибениці три ворони...; Там посеред яру, в лісі, росте три дерева...; А про Дументієву льоху наперед дізналися три купці-шахраї.*
3. Пренесено значење – 'целовит, који чини јединство': *Збираються додому три вояки – вікторівський, комарівський і боднарівський...; Пішли раз три брати у хащу по дрова...; Зосталися три брата сиротами...; ...візьми собі за жону одну з моїх доньок – у мене їх три...; ...а от як нас було троє: один швець, другий кравець, а третій майстер...; Було собі три брати, усі три Кіндрати...; ...і з трьома премудростями вояк пішов у дорогу.*
4. Пренесено значење – 'количински исцрпан': *Коли це прибігає до його три коні, – такі гарні!; Іван і не зна того, що минулої ночі ночували в попаді три багаті попики...; ...купив три овечки, сокиру, обценьки й клевець...; він випустить три однакові коні та й скаже...; Видуриє старий у нас три дукати.*
- 4а. Пренесено значење – 'временски исцрпан': *І дав йому цар строку три доби, щоб відгадав...; Проробив у купця тижднів зо три і заробив карбованців з тридцять грошей...; Якщо не впізнаєш, то він буде в мене ще три роки...; А коли Бог через три місяці не дасть сторицею, ніп Максимові дає своїх десять корів...; ...щоб вони після похорону ходили на цвинтар три дні.*
- 4б. Пренесено значење – 'квантитативно исцрпан' –; *...а дід і всипав йому три жмені жару...; ...я вам подарую і три мішки золота...*

Лексичко-семантички потенцијал назива за број *три* у украјинском фолклору

Р. бр.	Лексичко-семантичка варијанта	Пример из бајки, историјских песама и дума
1	2	3
1	непаран, 2+1	Там посеред яру, в лісі, росте три дерева.
2	целовит, који чини јединство	...а от як нас було трос: один швецъ, другий кравецъ, а третій майстер...
3	временски исцрпан	І дав йому цар строку три доби, щоб відгадав...
4	количински исцрпан	Іван і не зна того, що минулої ночі ночували в попаді три багаті попики...
5	квантитативно исцрпан	...я вам подарую і три мішки золота...

Значења броја три у српском фолклору:

1. Примарно номинативно значење – 'балтословенски, свесловенски и прасловенски главни број. Одговара: ведски *tri*, тохарски *trí*, латински *tri* (*ginta*), ирски *tri*, албански *tre*, староцрквенословенски *triје* – **treies*, санскрт *trayas*, латински *tres*, литвански *trīs*, лотишки *trīs*' (Skok 1971: 500)
2. Номинативно значење – 'количински исцрпан, интензиван': *...кад тамо, а то три вола печена, три пећке хлеба и три акова вина.; ...и од свакога узми по три длаке репне...; Ништа не манка ође до само три ствари: тица што збори, дрво што пјева и вода зелена.; ...да нађеш у твојем царству три човјека: једнога сиромаша, који ништа на свијету нема; једнога слијена, који ништа не види и једнога богаља, који нема ниједне ноге, него само труп...*
- 2а. Пренесено значење – 'временски исцрпан, кратко, непотпун, несавршен; дуго, целовит, савршен': *Али ко хоће да добије од бабе коња, ваља да служи у ње три дана.; ...на ту кобилу и ждребе ваља чувати три ноћи, ко за три ноћи сачува кобилу и ждребе...; И тако прођу три године дана...*
- 2б. Пренесено значење – 'квантитативно исцрпан, вредан' – *...износићу трегодишње вино...*
3. Пренесено значење - 'непаран, 2+1': *...на онда све три ђевојке сваку с њезинијем радом, једну за другом...; Био један цар па имао три сина; ...и у оној рекавици имају три шибљике...*
4. Пренесено значење – 'целовит, који чини јединство': *Био један цар, па имао три сина и једну кћер...; ...али му не смедне казати да је имала три кћери па да их је нестало...; Има њих три брата змаја...; Бијаше један цар, и имађаше три сина и три ћерке.*
5. Пренесено значење – 'несвакидашњи, редак, непотпун' – *... и под бором тророги кам..., ...и кад дођеш на једну тророгу главицу..., ...ал' ето се помоли аждаха са три главе, па на браћу јуриши, да их сва три прождере; ...већ ме бију троструком канцијом, / нагонне ме да им лице љубим...*

Лексичко-семантички потенцијал назива за број *три* у српском фолклору

Р. бр.	Лексичко-семантичка варијанта	Пример из приповедака и песама
1	2	3
1	непаран, 2+1	Био један цар па имао три сина...
2	целовит, који чини јединство	Бијаше један цар, и имађаше три сина и три ћерке.
3	временски исцрпан, кратко, непотпун, несавршен; дуго, целовит, савршен	...па ту кобилу и ждребе ваља чувати три ноћи, ко за три ноћи сачува кобилу и ждребе...
4	количински исцрпан, интензиван	...кад тамо, а то три вола печена, три пећке хлеба и три акова вина.
5	несвакидашњи, редак, непотпун	...ал' ето се помоли аждаха са три главе, па на браћу јуриши, да их сва три прождере
6	квантитативно исцрпан, вредан	...износићу трегодишње вино...

Најчешћа лексичко-семантичка значења назива за број *три* у украјинском фолклору су: 'целовит, који чини јединство'; 'последњи по реду', 'последњи у низу', 'крајњи' и 'вредан, редак'. Најчешћа лексичко-семантичка значења назива за број *три* у српском фолклору су: 'добар, успешан'; 'срећан, позитиван'; 'најмлађи, последњи, крајњи'; 'редак, несвакидашњи'; 'скуп, изузетно вредан'. У оба фолклора *три* увек има позитивну конотацију, магијски значај и симболичку употребу. Он има функцију заштите и правилност употребе у фабули бајке, редоследу понављања поступака, градацији тежине препрека које јунак савлађује до остварења свог коначног циља. Он је добар, срећан, савршен, завршен, јединствен, у себи садржи збир бројева један и два.

БИБЛИОГРАФИЈА

- Арполенко, Городенска, Шчербатјук 1980: Г. П. Арполенко, К. Г. Городенска, Т. Х. Шчербатјук, Числівник україньської мови, *Наукова думка*, Київ, 1980
- Деретић 2004: Ј. Деретић, Историја српске књижевности, четврто издање, *Просвета*, Београд, 2004
- Дунајевска 1987: Л. Ф. Дунаєвська, Україньська народна казка, *Вища школа*, Київ, 1987
- Дунајевска 1996: Л. Ф. Дунаєвська, Україньський фольклор в контексті міфології світу, 1996
- Дунајевска 1997: Л. Ф. Дунаєвська, Україньська народна проза (легенда, казка): еволюція епічних традицій, *Вища школа*, Київ, 1997
- Дунајевска 2000: Л. Ф. Дунаєвська, Персонажна система україньської народної міфологічної прози. Аспекти поетики, 2000
- Дунајевска 2000: Л. Ф. Дунаєвська, До проблеми світоглядної природи легенди
- Дунајевска 2001: Л. Ф. Дунаєвська, Типологія моделюючих елементів легенди і казки, 2001
- Дунајевска 2001: Л. Ф. Дунаєвська, Легенда і казка, 2001
- Дунајевска 2002: Л. Ф. Дунаєвська, Проблеми конгруентності легенди і казки, 2002

- Ђурић 1956: В. Ђурић, Постанак и развој народне књижевности, *Нолит*, Београд, 1956
- Ђурић 1991: В. Ђурић, Антологија народних приповедака, Четврто издање, *Српска књижевна задруга*, Београд 1991
- ЕСУМ: *Етимологічний словник української мови в 7 т.* НАН України, Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні, Наукова думка, Київ, 2003
- Кушлић, Пантелић, Петровић 1970: Ш. Кушлић, Н. Пантелић, П. Ж. Петровић, Српски митолошки речник, *Нолит*, Београд 1970
- Латковић 1991: Др Видо Латковић, Народна књижевност, V издање, *Научна књига*, Требник, Београд, 1991
- Лукинова 1986: Т. Б. Лукинова, Имя числительное, Историческая типология славянских языков, Ред. А. С. Мельничук, Киев, 1986
- Лукинова 1993: Т. Б. Лукинова, Категорија кількості як елемент духовної культури давніх слов'ян, XI Міжнародний з'їзд славістів. *Слов'янське мовознавство: Доповіді*, Київ, 1993
- Лукинова 1997: Т. Б. Лукинова, Из спостережень над вживанням чисел у замовляннях. Український діалектологічний збірник. Кн. 3. Пам'яті Тетяни Назарової. Київ, 1997
- Лукинова 2000: Т. Б. Лукинова, Числівник в слов'янських мовах (порівняно-історичний нарис), *НАН України, Інститут мов ім. О. О. Потебні*, Київ, 2000
- Милошевић-Ђорђевић, 1966: Н. Милошевић-Ђорђевић, Прилог проучавању структуре спрскохрватске народне приповетке – новела – легендарна прича, Београд, 1966
- Милошевић-Ђорђевић, 1996: Р. Пешић, Н. Милошевић-Ђорђевић, Народна књижевност, *Требник*, Београд, 1996
- Милошевић-Ђорђевић, 2000: Н. Милошевић-Ђорђевић, Од бајке до изреке (обликовање и облици српске усмене прозе), *Друштво за српски језик и књижевност Србије*, Београд, 2000
- Раденковић 1971/1972: Љ. Раденковић, Бројеви у народној магији, *Расковник*, 19, 1971/1972
- Раденковић 1984: Љ. Раденковић, Символика света у народној магији јужних Словена, *Просвета, Ниш/Балканолошки институт САНУ*, Београд, 1984
- Раденковић 1994: Љ. Раденковић, Символика бројева у традицијској култури, Фолклор у Војводини, 1994
- Skok P. Etimologijski rječnik hrvatskoga ili sprkoga jezika (JAZU), t. 1–3, Zagreb, 1971–1973
- Топоров 1982: В. Н. Топоров, Числа, Мифы народов мира: Энциклопедия, том 2, *Издательство „Советская энциклопедия”*, Москва, 1982
- Туцаков, Кнежевић 1960: Јован Туцаков и Сребрица Кнежевић, Жене народни лекари и апотекари у Војводини, Зборник Матице српске задруштвене науке, св. 27, Нови Сад 1960

Таня Гаєв

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НАЗВ ЧИСЛІВНИКА ТРИ В
УКРАЇНСЬКОМУ ТА СЕРБСЬКОМУ ФОЛЬКЛОРАХ

Резюме

Автор в даному рефераті дає огляд лексико-семантичного потенціалу назв числівника три в українському та сербському фольклорах на підставі 194 прикладів з українських народних казок, історичних пісень і народних дум і 395 прикладів з сербських народних оповідок і епічних пісень.

На підставі порівняльно-типологічного аналізу з урахуванням етнолінгвістичного підходу визначаються й описуються загальні характеристики назв числівника три, описується його первинно номинативне, номинативне і переносне значення і описується потенціал лексичних значень, характерний для числівника три в аналізованому корпусі. У рефераті автор вказує на основні шляхи формування семантичного потенціалу числівника три і порівнює семантичний потенціал назв числівника три в українській та сербській фольклорах.

Числівник три завжди має позитивну конотацію, магічне значення і символічне вживання. Він має функцію захисту і правильність вживання в фабулі казки, порядку повторювання подій, ваги перешкоджень з якими герой справляється до виконання своєї остаточної мети. Три є добрий, щасливий, неперевершений, єдиний, містить в собі сукупність числівників один і два.

POGLED NA IMENIČKE SLOŽENICE KROZ PRIZMU DVA JEZIKA

U radu se govori o imeničkim složenicama u slovačkom i srpskom jeziku. Predmet analize su imeničke složenice, koje se sastoje od dve punoznačne reči. U prvom delu složenice može da stoji imenica, pridev, zamenica, broj, glagol, prilog.

Ključne reči: složenica, imenička složenica, imenička osnova, pridevska osnova, glagolska osnova, sufiks, spojni vokal.

U ovom radu istraživanje je usmereno na kontrastivno proučavanje imeničkih složenica u dva genetski srodna jezika, dva jezika u kontaktu, slovačkog i srpskog. U našem radu opisuju se i analiziraju imeničke složenice sa sinhronijskog stanovišta. Klasifikacija složenica se zasniva na jezičkom osećanju današnjih govornika slovačkog i srpskog jezika. Sa metodološkog stanovišta polaznu tačku predstavlja slovački jezik, kategorija složenica u književnom slovačkom jeziku i prema njima se traže ekvivalenti u strukturi drugog, u našem slučaju srpskog jezika. Osnovni materijal za analizu uzet je iz eksplikativnih rečnika slovačkog i srpskog jezika: za slovački je poslužio *Slovník slovenského jazyka I – V*¹ (Rečnik slovačkog jezika I – V) sa preko 120 000 reči kao i najnoviji rečnik *Slovník súčasného slovenského jazyka a – g*² (Rečnik savremenog slovačkog jezika) koji obuhvata više od 30 000 reči a za srpski jezik poslužio je *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika I – VI*³ sa preko 143 000 reči.

Slovenski jezici nisu skloni kompoziciji, tako da i lingvistička literatura slovačkog i srpskog jezika nije bogata literaturom ovoga tipa. Tek kada su se u oba dva posmatrana jezika pojavile internacionalne složenice od latinskih i grčkih korena, u dvadesetom veku, a kasnije i brojni internacionalizmi engleskog porekla, postali su predmet interesovanja lingvиста. Ipak, domaće složenice opet ostaju po strani.

U slovačkoj lingvističkoj literaturi problematika građenja složenica obrađena je parcijalno. U starijoj literaturi tvorba reči se svrstavala u gramatiku kao posebna nauka. U novije vreme tvorba reči se svrstava u leksikologiju. Savremeniji pogled nalazimo kod autora *Dynamiky slovnej zásoby súčasnej slovenčiny*. Autori ovde uglavnom navode internacionalne složenice, koje u prvom delu imaju reč stranog porekla. Isto tako i studije napisane u novije vreme proučavaju složenice, koje imaju u prvom ili u drugom delu reč stranog porekla. Mi ćemo u ovom radu pažnju usmeriti na domaće složenice. Veliki doprinos kod proučavanja složenica predstavlja *Slovník koreňových morférov slovenčiny* (Rečnik korenskih morfema slovačkog jezika) koji je izdao Univerzitet u Prešovu 2005. godine.

¹ *Slovník slovenského jazyka I-V*. Red. Š. Peciar. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 1959–1965.

² *Slovník súčasného slovenského jazyka*. Bratislava : Vydavateľstvo SAV, 2006.

³ U izdanju Matice srpske – Matice hrvatske, Novi Sad – Zagreb, 1967–1969, I-III i Matice srpske, Novi Sad, 1971–1976, IV-VI.

U srpskoj lingvističkoj literaturi imeničke složenice prikazane su u gramatikama (Stevanović – Savremeni srpskohrvatski jezik 1975) a najnovije ovu problematiku izložio je Ivan Klajn u monografiji *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku I*. Takođe i u pojedinim studijama obrađena je problematika imeničkih složenica. O tome je pisala Dušanka Vukićević u studiji *Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku* (1995).

Možemo konstatovati, da slaganje reči detaljnije je proučeno i opisano u srpskoj lingvistici, gde postoji više obimnijih radova a napokon i monografija Ivana Klajna (2002) u poređenju sa slovačkom lingvističkom literaturom. Slaganje reči u teoriji o jeziku zapostavljeno je verovatno zbog toga, što je ono u odnosu na sufiksalsnu tvorbu od sekundarnog značaja, pa je važnije bilo opisivati izvođenje kao dominantan vid tvorbe.

Često u nauci se vodi rasprava o tome koje sve tvorenice treba smatrati složenicama. „Postoji mišljenje da su složenice sve tvorenice koje su motivisane sa dve reči, bilo da su te reči punoznačne ili ne. Tako su se na tom spisku složenica, pored ostalih, našle i tvorenice tvorene prefiksalsnom tvorbom i tvorenice složeno-sufiksalsne tvorbe. Neki, pak, smatraju da prefiksalsne tvorenice ne spadaju u red složenica, već u izvedenice, što je slučaj i sa nekim od složeno-sufiksalsnih tvorenica.“⁴ Stevanović navodi, da „složenice su reči koje su postale srastanjem dveju ili više posebnih reči u jednu.“⁵ U složenicama mogu biti spojene i pune osnove i krnje osnove udružene sa prefiksima i sufiksima. Dakle, složenica je reč koja je motivisana sa najmanje dve punoznačne reči, tj. sa dva pojma i u njenom značenju su udružena značenja tih reči.

Tvorbenu strukturu složenica čine tvorbene jedinice koje ulaze u njen sastav. To je reč koja je motivisana sa dve punoznačne reči. Složenica je nastala slaganjem dve ili više tvorbenih osnova, znači da su najmanje dve tvorbene osnove obavezan sastavni deo njene tvorbene strukture. Prvu tvorbenu osnovu zovemo prvi složenički deo. To su prva tvorbeno osnova, spojni vokal a može biti složenica i bez spojnog vokala i druga tvorbeno osnova, samostalna imenica. U prvom delu složenice može da stoji imenica, pridev, glagol, broj, zamenica ili prilog. Tvorbeno jedinica koja nije uvek izražena u sastavu složenice, jeste spojni vokal. To je ona jedinica koja se nalazi između dve osnove. Spojni vokal se dodaje na osnovu prvog dela složenice i to je najčešće vokal *o*, npr.: *žalobaba, kolobeh, vol'nobeh, kolobežka, lichobežnik; gromobran, kamenolom, jugoistok, basnopisac, žuto-kljunac, zverokradica*. Kao spojni vokal javlja se i vokal *e*, obično u srpskom jeziku stoji iza nepčanih suglasnika i javlja se kao alternacija vokalu *o*, npr.: *moreplavec, zemeguľa, zemepán, zemepis, dejepis, dejepisár; kraljeubica, kućevlasnik* a može biti i neizražen, npr.: *osemboj, dvojbodka, desatnásobok; babadevojka*. U složenim rečima spojni vokal nema nikakvu semantičku vrednost, niti mogućnost da poput sufiksa i prefiksa modifikuje značenje tvorbene osnove. Njegovo značenje je čisto obličko, sa funkcijom spajanja leksičkih komponenti u složenici.

⁴ Vukićević D.: *Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku*, Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, Novi Sad, 1995, XXXVIII, s.127.

⁵ M. Stevanović, *Savremeni srpskohrvatski jezik*, str.414.

TVORBENI TIPOVI IMENIČKIH SLOŽENICA

U zavisnosti od strukture imeničke složenice razlikujemo više vrsta iste prema tome, kojoj vrsti reči pripada prvi deo složenice. Znači, osnovni kriterijum kod tipa složenice, je leksemski sastav. To je, zapravo, tvorbeno-morfološki kriterijum, jer kao osnov za klasifikaciju uzimamo morfološku pripadnost prve tvorbene jedinice. Na osnovu ove klasifikacije razlikujemo sledeće tipove imeničkih složenica:

- I. Prvi tip u kome je prvi složenički deo osnova imeničke reči
- II. Drugi tip u kome je prvi složenički deo osnova pridevske reči
- III. Treći tip u kome je prvi deo zamenica
- IV. Četvrti tip u kome je prvi složenički deo broj
- V. Peti tip u kome je prvi složenički deo glagol
- VI. Šesti tip u kome je prvi složenički deo prilog

Ovo su osnovni tipovi tvorbe imeničkih složenica a svaki u sebi sadrži i podtipove, npr. sa spojnim vokalom ili bez njega, sa osnovom reči ili punim oblikom u prvom složeničkom delu, o kojima će biti reči u daljem radu.

I. Složenice s imenicom u prvom delu

Ovaj tvorbeni tip je veoma čest i produktivan u tvorbi imeničkih složenica.

1. U okviru ovog tipa razlikujemo složenice, u kojima sastavni deo čini imenica muškog roda u prvom delu složenice, npr. *kovorobotnik, bratovrah, ludojed, le-sostep, jazykovedec, juhovýchod, juhozápad, bleskozvod, svetoból', bokombrada, bokombriadka, domobranec*, složenica sa prefiksalsnom morfemom o-, npr. *ozembuch, citoslovce, časomer, časomerač, časomiera, časopis, červotoč, ľudovláda, ľudoopica, ľudovýchova, hromobitie, stredobod, dáždómer; plodored, drvored, zverokrada, jugozapad, gromobran, kamenolom, gradonačelnik, krajolik, konjo-rep, mravozub, krajolik, brodovlasnik, robovlasnik, kitolov, nosorog, plodored, lovočúvar, drvorezbar, redosled, jugoistok, jugozapad, severoistok, brakorazvod, vukodlak, bratubica*. U ovim primerima tvorbeno osnova prvog složeničkog dela završava se konsonantom iza koga se nalazi spojni vokal o. Prvi složenički deo u navedenim primerima jednak je sa nominativom jednine imenica. U primerima *chlebodarca, chlebojed* imenica u prvom delu složenice ima oblik genitiva jednine, to je u stvari genitivna sintagma, u korenu imenice dolazi do alternacije ie/e, jer u nominativu jednine imenica glasi *chlieb*.
2. U drugi podtip spadaju složenice, koje u prvom delu imaju imenicu ženskog roda. U korpusu naših primera složenica ovoga podtipa u oba posmatrana jezika je znatno manje u poređenju sa prethodnom podgrupom. Takvi primeri su: *rukováť, rukoviatka, silomer, siločiar, dial'kómer, vlnobitie, vodopád, bodkoči-arka, mucholapka, muchotrávka, pôdorys; brzinometar, grupovođa, žabolovac, vatroboj, gorostas, ženoubica, knjigopisac, veroispovest, veronauka, veroučiteľ, verozakon, parobrod, puškomitraljez, svilobuba, gorobilje, kozorog, slavohlepje, kostorog, zemljoradnik, vodokotlíč, paročistač, vodoinstalater, mašinogradnja,*

mašinovođa, gorocvet, glavonošci, basnopisac. Prvi složenički deo u navedenim složenicama završava se na konsonant, tako da nije jednak nominativu jednine kao u prethodnim primerima kod imenica muškog roda. Prvi složenički deo dobijen od imenica ženskog roda a- promene. Kod svih navedenih primera u oba jezika pojavljuje se spojni vokal *o*. Bez spojnog vokala u složenici a prva tvorbeno osnova ima oblik genitiva, zabeležili smo nekoliko primera u slovačkom jeziku, npr. *úctyhodnosť, ctižiadosť, ctižiadostivosť, ctibažnosť, ctibažník, ctihodnosť, krvilačnosť, krvismilník, kostíhoj, strastiplnosť, lásčyplnosť, slávybažnosť, kúpychtivosť, kúpyschopnosť* složenica sa prefiksálnom morfemom na-, npr. *nac-tiutřhač*.

3. U treći podtip svrstali smo složenice u kojima je prvi složenički deo motivisan imenicom srednjeg roda, onda sledi spojni vokal *o*. Složenica ovoga tipa nema mnogo, npr. *bruchopasník, bruchovravec, delobuch, drevorubač, drevorez, drevorezba, drevokombinát, drevoplast, menoslov, mäsožravec; grlovođa, grlobolja, zvonolivnica, zlatovrana, zlatovez, zlatoprstić, zlatorog, vinograd, poljoprivreda, kolovođa, pismoslikar, uvobolja, čedoubica, čudotvorac, drvorezbar*.
4. Četvrti podtip čine složenice sa spojnim vokalom *e*. U poređenju sa spojnim vokalom *o*, ima znatno manju frekvenciju u oba posmatrana jezika. U srpskom jeziku, kako smo već naveli, dolazi posle palatalnih suglasnika, pojavljuje se u nizu složenica u kojima prvi složenički deo je imenica kuća, npr. *kućevlasnik, kućevlasnica, kućegazda, kućedomaćin, kućedomaćica, kućegospodar, kućepazitelj, kućehranitelj, oceubilac, oceubistvo, kraljeubistvo, careubistvo*. U slovačkom jeziku smo zabeležili nekoliko složenica sa spojnim vokalom *e*, npr.: *zemeguľa, zemepán, zemepis, zemepisec, zemežlč, zemepiskyňa, zememerač, zememeračka, dejepis, dejepisár, dejepisárka, dejepisec, moreplavec*.
5. U peti podtip svrstali smo imeničke složenice bez spojnog vokala. Ovaj tip je znatno više zastupljen među pozajmljenicama nego u domaćem leksičkom fondu. Pošto predmet našeg istraživanja nisu složenice stranog porekla, osvrnut ćemo se samo na domaće složenice. Takve su npr. *knihkupec, knihkupectvo, knihkupkyňa, knihtlač, knihtlačiareň, knihtlačiarstvo* – kod ovih složenica prvi složenički deo ima oblik genitiva množine, *nocľah, nocľaháreň, nocľažnica, nocľažníčka, nocľažník; čuvarkuća, veškorpora, vizitkarta, duvankesa, pelengače, semevod, trnboňa, lubendinja, babaroga, bubamara, bubašvaba, bubazlata*. Tvorba složenica bez spojnog vokala nije produktivna, pa takvih primera i nema mnogo.

U svim navedenim primerima prvi deo složenice je uvek imenička tvorbeno osnova. Ponekad ima oblik nominativa jednine, u nekim slovačkim primerima smo zabeležili da prvi deo može imati oblik genitiva jednine ili množine, ali takvih primera je sasvim malo. Isto tako ima malobrojnih primera u kojima dolazi do skraćivanja prve osnove. Skraćivanje nastaje zbog toga, što je osnova dugačka i nezgodna za izgovaranje, npr. *kupoprodaja, lubendinja*. Do skraćivanja druge osnove dolazi kod složenica, koje sadrže imenicu *opis*, npr. *zemepis, zemljopis, prírodopis, prirodopis*. Drugi deo složenice u navedenim primerima je imenica, koja ima oblik nominativa jednine. Ove imenice imaju

samostalno značenje, koje izvan složenica postoje kao samostalno lekseme. Ove lekseme su često neizvedene, ali mogu biti i izvedene od drugih vrsta reči. Derivacija se ne izvodi prilikom građenja složenica, već te izvedenice se koriste u jeziku, postoje kao samostalne reči u jeziku. Nismo navodili pojedine sufikse kod građenja složenica zbog ograničenosti prostora. Složenice ovoga tipa označavaju nešto konkretno, osobu koja vrši neku radnju ili je nosilac neke radnje, označavaju biljku, životinju, stvar, mesto, vrstu delatnosti ili apstraktne pojmove.

II. Složenice s pridevom u prvom delu

Složenice ovoga tipa imaju u prvom delu tvorbenu osnovu dobijenu od pridevske reči, onda sledi spojni vokal, koji nije obavezan i u drugom delu složenice se nalazi imenica. Pridev u prvom delu složenice nema oblik nominativa jednine muškog roda. Uvek su to samo pridevske osnove u oba posmatrana jezika. Spojni vokal kod većine primera se pojavljuje, i to vokal *o*. Drugih spojnih vokala kod ovog tipa složenica nema, i to i u slovačkom, i u srpskom jeziku. Složenice srpskog književnog jezika izgledaju kao da im je prvi deo složenice pridev u srednjem rodu, ali to je u stvari spojni vokal. Drugi deo složenice je imenica, koja stoji u nominativu jednine i ima ulogu samostalne reči. Ovim složenicama označavaju se pojmovi iz zoologije, botanike, označavaju osobu, fizičko ili duhovno stanje, npr.: *holobriadok, starobylost', skorocel, drahocennost', rovnocennost', jennocit, jennocitnost', útlocitnost', cudzorodost', cudzojazyčnost', cudzoložnik, cudzoložnica, čiernozem, čiernovláska, černokňažnik, zločin, zločinec, zločinnost', rýchločistiarerň, čistopis, čistokrvnosť, malopredajca, veľkopredajňa, milodar, dávnovek, starodávnost', suchozemec, modrotlač, mladoženich, mladoženáč, ľavoboček, ľahkomyselnica, ľahkomyselník, ľahkovernosť, krivonos, krasojazdec, krasojazdkyňa, krasokorčuliar, krasokorčuľovanie* – prvi deo osnove je skraćen, *kosodžnik, kosoštvorec, rovnodennosť, ostroplod, veľkomešťan, červenokožec, plavovláska, červenoočko, jennocit, novotvar, ostrovtip, zlozyk, veľkoobchod, veselohra, rovnováha, krutovláda, rýchlodráha, rýchlovlak, maloroľník, ostrolist, zlatovláska; bosohodac, žutokljunac, belograb, golosemenica, živopisac, suvoziad, svetoduh, belograd, crnokrug, crnobor, živobara, visokoškolic, crvenokožac, debelokožac, sivobradac, dalekovod, golosemenica, zloduh, dugodolina, krivodrška, krasnopisac, miloglas, visokogradnja, višespratnica, krupnogorica, sivobradac, sivobradac, kratkoprugáš, tankorepka, dugoperka, glasnogovornik, blagoslov, suvozemac, brzolovac, malograđanin, mekoglavica, krasnopisac, crnorukac. Složenice bez spojnog vokala su veoma retke, npr. *šarenrep, vodenpauk, vodenkonj, zelenkada.**

III. Složenice sa zamenicom u prvom delu

Imeničke složenice sa zamenicom u prvom delu najbrojnije su sa zamenicom samo- i povratnom zamenicom seba-. Kod ova dva tipa imamo spojna vokala, u prvom primeru *o* a u drugom *a*, npr.: *sebaobrana, sebaapreceňovanie, sebaúcta, samočinnost', samočistenie, sebaklam, sebakontrola, samovrah, samovláda, seabavedomie, sebaklam, seabavýchova, samohláska, samoohvála, samoobsluha, samopal, samorast, samoútok, samosudca;*

samoposmatranje, samosaopštenje, samoodržanje, samoispitivanje, samosvest, samosažaljenje, samoodbrana, samoosećanje, samokritika, samoanaliza, samozaštita, samopri-znanje, samoopredeljenje, samoglasnik, samovlašće, samovolja, samoobmana. Ovaj tip građenja složenica veoma je produktivan u oba navedena jezika. Postoje i složenice sa drugim zamenicama u prvom delu, npr.: *svojbytnost, svojránost, svojpomoc, svojvôla, svojvolnost, svojvolnik, svojvolnica, svojhlavost, svojprávnost.* Ove složenice su bez spojnog vokala. Primeri za srpski jezik: *svečovek, svečovećanstvo, sveživot, svemudrost, svebivanje, svevlašće, sveumlje, svedržanje, ovozemac, inozemac, svakovrstan.*

IV. Složenice sa brojem u prvom delu

U ovom tvorbenom tipu prvi složenički deo motivisan je brojem, dakle pojavljuje se ili broj ili osnova broja najčešće bez spojnog vokala a drugi deo složenice je imenica koja se nalazi u nominativu jednine. Broj u prvom delu složenice može imati oblik kardinalnog, rednog ili zbirnog broja. U većini slučajeva brojevi označavaju spojeve dva, tri ili više istovrsnih elemenata, npr.: *dvočíslo, dvojnásobok, dvojbodka, dvestotísic, päčíslic, šestčíslic, štvorčíslic, štvorsten, osemhran, sedmospác, dvojtakt, trojčíslic, dvojtčen, trojčlenka, desaťnásobok, desaťboj, osemboj, desaťročie, desaťbojár, osemboj, päťboj, trojboj osemveslica; dvobroj, trobroj, dvovlast, stokoža, troskok, dvogodište, petougao, dvovlast, dvomeč, četvorougao, jednobožac, dvokrilac, dvosmislica, stolisnik.* Neke imeničke složenice mogu imati u prvom složeničkom delu redni broj, npr.: *prvotlač, prvočíslo, prvopis, prvoradca, prvoročiak, prvovýrobca, prvovýrobok, prvorodenc, druhorochiak, prvodarca; prvoborac, prvomučenik, prvoučitelj, prvorazredac, prvotimac, trećoredac, prvorotka, drugoligaš.* Ove složenice sadrže spojni vokal o.

Složenice sa formantom **pol-** možemo svrstati među složenice sa brojem u prvom delu, jer u slovačkom jeziku ova reč je označena kao nepromenljivi broj, sa semantikom polovina. Navešćemo neke primere: *polčas, polcesta, poldeň, polguľa, polhodina, polhodinka, polkruh, polcesta, polmesiac, polnoc, poloblázon, pologuľa, polosen, polotieň, polotovar; polovýrobok;* u srpskom jeziku formant polu- Klajn je svrstao među složenice sa brojem u prvom delu, iako ne tvrdi da ovaj formant spada u gramatičku kategoriju brojeva. Veoma je produktivan i s njime stalno nastaju nove reči: *polukrug, polulopta, poluprsten, polucrnac, polusestra, poluseljak, poluludilo, polunesvestica, polucipele, polukorak, poludivljak, polutama, polumrak, polulaž, polusan.* Isto tako i složenice sa sa štvrt'- četvrt- u prvom delu možemo svrstati među složenice sa brojem u prvom delu, npr.: *štvrt'hodina, štvrt'kmeň, štvrt'rok, štvrt'storoćie; četvrt'finele, četvrt'godište, četvrt'godišnjak.*

V. Složenice sa glagolom u prvom delu

Kod ovog tipa složenica se sastoji od dve tvorbeno jedinice, u prvom delu složenice je glagol a u drugom imenica. Spojni vokal u ovom tipu složenica se ne pojavljuje. Kod primera u savremenom srpskom jeziku glagol ima oblik drugog lica jednine imperativa, i zbog toga pojedini autori (Stevanović, Vukićević) nazivaju ove složenice imperativne.

I Klajn se pridružuje ovoj konstataciji, ali navodi dalje, da ima i takvih složenica, kod kojih se prva tvorbeno jedinica ne završava na *-i*. Navešćemo neke: *zgubidan, tecikuća, secikesa, ispičaša, tužibaba, vrtirep, vrtirepac, klimoglavac, vrtiguz, mutivoda, ispičutura, smrdibuba, strižibube, skočibube, skočimiš, nazovibrat, lažicar*. U slovačkom književnom jeziku glagol nema oblik imperativa, već dve tvorbene osnove su povezane spojnim vokalima *o, i* npr.: *letopočet, knitočet, lomikameň, lomidrevo, vrtichvost, bolehlav*. U srpskom jeziku takođe ima nekoliko složenica sa spojnim vokalom *o* npr.: *kupoprodaja, primopredaja*.

Klajn navodi još jednu grupu složenica s glagolskim prvim delom a pri tome nemaju oblik imperativa. Navodi nekoliko takvih primera: *znatiželja, nezabog, nalivpero*.

VI. Složenice sa prilogom u prvom delu

Zbog obličke jednakosti priloga i prideva u srednjem rodu, ovaj tip je teško razlikovati od složenica, koje imaju u prvom delu pridev. Često razlikovanje priloga od prideva može zadavati poteškoće, mada uz glagol pre očekujemo prilog nego pridev. Navešćemo neke primere: *spoluúčinkujući, dobročinnost, spolubojovnik, d'alekohľad, mnohobožstvo, mnohorozmernost, mnohotvárnost, málokrvnost; ravnoteža, zločin, mnogoženstvo, maloumnik, maloletnik, brzorek, sladokusac, ranoranilac, krivolovac*.

U radu su analizirane imeničke složenice dobijene slaganjem dve punoznačne reči. Složenice su analizirane na tvorbeno-morfološkom planu. Na osnovu ovog plana dobili smo šest tvorbenih tipova imeničkih složenica, koje smo klasifikovali prema morfološkoj pripadnosti motivne reči prve tvorbene jedinice. Složenice ovoga tipa su produktivni sastavni deo sistema oba jezika. Najproduktivnije su složenice prvog tipa sa imeničkom osnovom u prvom delu složenice. Ali u poređenju sa pridevskim složenicama, možemo konstatovati, da u savremenom slovačkom jeziku ima znatno više pridevskih složenica nego imeničkih složenica a veoma malo glagolskih složenica.

LITERATURA

- Babić, S.: Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku. Zagreb : Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1986.
- Horecký, J. – Buzássyová, K. – Bosák, J.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda, 1989. 229–234.
- Klajn, I.: Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku. Deo I. Slaganje i prefiksacija. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva : Institut za srpski jezik SANU; Novi Sad: Matica srpska, 2002, s. 39–92.
- Ondrus, P. – Horecký, J. – Furdík, J.: Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia. Bratislava: SPN, 1980, s. 131–132.
- Ripka, I. – Imrichová, M.: Základy slovenskej lexikológie. Prešov: Prešovská univerzita, 2004. 156 s.

- Sokolová, M. – Moško, G. – Šimon, F. – Benko, V.: Morfematičký slovník slovenčiny. Prešov: Náuka, 1999, 531 s.
- Sokolová, M. – Ološtiak, M. – Ivanová, M.: Slovník koreňových morfém slovenčiny. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, 2005. 584 s.
- Stevanović, M.: Savremeni srpskohrvatski jezik I. Beograd: Naučna knjiga, 1975. 653 s.
- Vukićević, D.: Imeničke složenice u savremenom srpskom književnom jeziku. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXXVIII/1. Novi Sad 1995, s. 127–174.

Anna Makišová

POHLAD NA ZLOŽENÉ PODSTATNÉ MENÁ CEZ PRIZMU DVOCH JAZYKOV

Resumé

V práci sa hovorí o zložených podstatných menách v slovenčine a v srbčine. Rozlišujeme viac typov zloženín v závislosti od toho, ktoré slovné druhy sa spájajú. V prvej časti zložených podstatných mien môže sa vyskytnúť podstatné meno, prídavné meno, zámeno, číslovka, sloveso alebo príslovka, kým v druhej časti stojí vždy podstatné meno. Na každý typ zloženín uvádzame doklady.

RAZLIKA U RODU IMENICA U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU KAO POTENCIJALNI FAKTOR GREŠKE U KOMUNIKACIJI

U radu se kroz prizmu dva bliska slovenska jezika posmatra gramatička kategorija roda imenica. Posebna pažnja se posvećuje ekvivalentnim imenicama i to: homonimima, sinonimima, imenicama pluralija tantum, imenicama stranog porekla i poimeničenim pridevima. Razlika u rodu često dovodi korisnike slovačkog – srpskog jezika do nedoumica. Analizom su obuhvaćeni studenti srpskog jezika koji počinju da uče slovački jezik i Slovaci bilingvisti (u Vojvodini) uopšte.

Кljučne reči: slovački – srpski jezik, gramatička kategorija roda kod različitih kategorija imenica, ekvivalentne imenice različitog roda – kao hominimi, sinonimi, imenice pluralija tantum, imenice stranog porekla, poimeničeni pridevi.

Komparativna analiza pojedinih pojava u sistemu dva bliska slovenska jezika u kontaktu doprinosi boljem poznavanju svakog od njih i utiče na pravilnu upotrebu, što ima poseban značaj u bilingvalnim sredinama.

U ovom radu će se bliže analizirati gramatička kategorija roda kod imenica u slovačkom i srpskom jeziku sa stanovišta sinhronije, sa posebnim osvrtom na ekvivalentne imenice različitog roda.

Kategorija roda kod imenica je jedna od tri osnovne gramatičke kategorije, koja se javlja kod svih promenljivih i nepromenljivih imenica u slovačkom i u srpskom jeziku, kao i kod prideva, zamenica, brojeva, glagolskih prideva, poimeničenih prideva, glagolskih imenica... Padeški nastavak imenica obično obuhvata rod, broj i padež kod promenljivih imenica, dok se kod nepromenljivih ove kategorije podrazumevaju iz konteksta. Kod imenica postoje dva roda: prirodni i gramatički. U ovom radu će se pažnja posvetiti gramatičkom rodu.

Prema rodu imenice upravljaju se oblici odredbenih reči, koje stoje uz imenicu, ili se na nju odnose. Ukoliko imenica označava živo biće, mora se praviti razlika između gramatičkog i prirodnog roda. Rod je donekle vezan za semantiku reči, napr. imenica koja označava muško biće je muškog roda, dok ona koja označava žensko biće je ženskog roda, sem nekih izuzetaka. Imenice koje označavaju stvari ili bića kod kojih se pol ne razlikuje ili nije bitan, imaju rod prema svom obliku, odn. prema završetku.

Osnovne gramatičke kategorije kod imenica: rod, broj i padež imaju posebna gramatička značenja, ali ne i svoje posebne izraze – sve tri se izražavaju jednim nastavkom. Jedan nastavak ima više sadržaja, mada ne mora da pruža sve te podatke, već se do njih može doći posmatranjem smisla rečenice, a u srpskom jeziku i posmatranjem akcenta reči.

Imenice različitog roda u oba jezika najčešće imaju i različite oblike. Imenice istog roda mogu u nekim slučajevima da imaju više oblika, napr. imenice jednog roda mogu da imaju različite oblike, ili imenice različitog roda mogu da imaju iste oblike. Određen

broj imenica živih bića muškog i ženskog roda u srpskom jeziku, koje označavaju istu vrstu, zvanje, zanimanje... su nekad muškog a nekad ženskog roda, jer nemaju prirodni već samo gramatički rod. Kod takvih imenica se rod ne određuje prema prirodi onog šta označavaju, već prema obliku ili nekim gramatičkim osobinama (napr. prema obliku atributa).

U okviru gramatičkog roda u oba jezika razlikujemo: muški, ženski i srednji rod. Rod je osobina imenica koja određuje da reči koje se bliže određuju uvek imaju samo jedan od tri roda. U slovačkom jeziku je gramatički rod nosilac klasifikacije imenica, jer ih svrstava prema tipovima promene a ujedno i određuje oblik onih reči, koje zavise od imenice na osnovu kongruencije ili slaganja. Prema navedenom, rod je kod imenica u slovačkom jeziku najbitnija morfološka kategorija.

Slovački jezik spada među jezike, kod kojih se sistem promene imenica zasniva na razlici u gramatičkom rodu. Imenice jednog roda mogu da se menjaju samo po obrascima za taj rod. U okviru tri gramatička roda, postoji dvanaest obrazaca, za svaki rod po četiri. Imenice muškog roda se menjaju po obrascima: *chlap*, *hrdina*, *dub* i *stroj*, imenice ženskog roda po obrascima: *žena*, *ulica*, *dlaň* i *kost'*, a imenice srednjeg roda po obrascima: *mesto*, *srdce*, *vysvedčenie* i *dievča*. Navedeni obrasci ili tipovi se smatraju za žive, a postoji još nekoliko neproaktivnih obrazaca, po kojima se menja mali broj imenica, i oni se smatraju za nežive. Broj imenica koje pripadaju određenom tipu vrlo je različit. U slovačkoj lingvističkoj literaturi po nekim istraživanjima, od ukupnog broja imenica najviše njih je ženskog roda, zatim muškog i na kraju srednjeg roda. Pojedini tipovi se takođe razlikuju po broju imenica, napr.: najviše imenica se menja po obrascu *žena*, pa po *dub* i na kraju po obrascu *chlap*. Slovački deklinacijski sistem se ne svrstava među komplikovane. Jednostavnosti tipova doprinosi sinkretizam i homonimija padeških nastavaka, kao i integrisanje (spajanje i približavanje) obrazaca, napr. *chlap* i *hrdina* u muškom rodu, što je verovatno bilo motivisano primenom kategorije živog odnosno neživog. Prilikom svrstavanja u obrasce u slovačkom jeziku postoji vrlo malo odstupanja.

U slovačkom jeziku je kod imenica za svrstavanje u obrasce ili tipove kategorija roda dominantna. Srpski deklinacijski sistem je mnogo komplikovaniji od slovačkog. U srpskom jeziku se prema obliku padeških nastavaka imenice svrstavaju u tri ili četiri deklinacije, što zavisi od lingvista i njihovih učenja – shvatanja, napr. I. Klajn govori o tri a M. Stevanović o četiri vrste promene. Vrste promena se određuju prema završetku osnove i prema obliku nominativa jednine. Prva deklinacija je u srpskom jeziku najslabija, jer obuhvata više podtipova različitog roda i završetka imenica – imenice muš. r. na suglasnik i imenice sred. roda na –o i na –e. Stevanović u drugu deklinaciju svrstava drugačije imenice srednjeg roda. Po sledećoj deklinaciji se menjaju imenice ženskog i muškog roda na samoglasnik –a. U treću – četvrtu deklinaciju spadaju imenice ženskog roda na suglasnik. Dok u slovačkom jeziku svi lingvisti koriste iste imenice kao obrasce, u srpskom to nije slučaj.

U okviru roda u slovačkom jeziku postoje tzv. jaki i karakteristični padeški nastavci za pojedine rodove. Napr. jaki nastavci su u N. sg. muš. r. , u žen. r. –a, a u sred. r. –o/-e(-ie). Ukoliko to nije dovoljno izrazito, mogu se konsultovati i neki drugi padeži. Kao karakteristični često se uzimaju I. sg. svih imenica žen. r. sa nastavkom –ou, G. pl. svih

imenica m. r. *-ov*, D. pl. u m. r. *-om*, a u ž. r. *-ám/-iam(-am)*, pa u L. pl. u m. r. *-och*, a u ž. r. *-ách/-iach(-ach)*... Međutim, kao potpuno atipičan nastavak u N. sg. se u muškom rodu javlja *-a*, inače karakterističan nastavak imenica ženskog roda, koji se smatra kao ostatak iz starijeg stadijuma jezika. Što se srednjeg roda tiče, on je svojim nastavcima u jednini bliži muškom rodu, a u množini ženskom.

Komparacija ova dva bliska slovenska jezika, od kojih je jedan zapadnoslovenski a drugi južnoslovenski, omogućava sagledavanje različitih kriterijuma za svrstavanje imenica u pojedine obrasce ili deklinacijske tipove. Ovakav pristup bi trebao da doprinese boljem sagledavanju mesta ova dva jezika u sistemu ostalih slovenskih jezika.

Predmet ovog rada su neke imenice koje se u ova dva savremena slovenska jezika u prvom redu razlikuju po rodu, što predstavlja teškoće ili smetnje prilikom prevođenja ili učenja jednog od jezika, a javlja se i kao potencijalni faktor greške ili po nekim lingvističkim – nepravilne ili neodgovarajuće upotrebe oblika reči.

1. Homonimni oblici imenica. Ovamo spadaju imenice koje se semantički podudaraju, formalno se približavaju (u nekim slučajevima su identične, napr.: *myš – miš, obyczaj – običaj, dlan – dlan*), ali se razlikuju u rodu. U ovoj grupi imenica, u slovačkom jeziku se imenice ženskog roda nekad završavaju na *-a* a nekad na suglasnik, dok se u srpskom jeziku odgovarajuće imenice skoro uvek završavaju na samoglasnik *-a*.

slovač. j. srpski j.

ž. r.	m. r.	m. r.	ž. r.	s. r.	m. r.
<i>myš</i>	<i>miš</i>	<i>sandál</i>	<i>sandala</i>	<i>uhlie</i>	<i>ugalj</i>
<i>dlaň</i>	<i>dlan</i>	<i>pomaranč</i>	<i>pomorandža</i>		
<i>labuť</i>	<i>labud</i>	<i>prach</i>	<i>prašina</i>		
<i>obyczaj</i>	<i>običaj</i>	<i>banán</i>	<i>banana</i>		
<i>kukurica</i>	<i>kukuruz</i>	<i>odev</i>	<i>odeća</i>		
<i>kapusta</i>	<i>kupus</i>	<i>rozdiel</i>	<i>razlika</i>		
<i>podlaha</i>	<i>pod</i>	<i>hlad</i>	<i>glad</i>		
<i>pištoľ</i>	<i>pištolj</i>	<i>chládok</i>	<i>hladovina</i>		
		<i>šalát</i>	<i>salata</i>		

m. r.	s. r.	ž. r.	s. r.	s. r.	ž. r.
<i>večer</i>	<i>veče</i>	<i>kúpeľňa</i>	<i>kupatilo</i>	<i>jablko</i>	<i>jabuka</i>
<i>olej</i>	<i>ulje</i>			<i>vojsko</i>	<i>vojska</i>

Primeri: *Myš vybehla z diery. Miš je istrčao iz rupe. Pomaranč bol kyslý. Pomorandža je bila kisela. Naša kúpeľňa je celkom malá. Naše kupatilo je sasvim malo.*

2. Sinonimi. Ovamo spadaju imenice, koje označavaju iste pojmove, odnosno semantički se podudaraju, ali imaju različit oblik i različitog su roda, napr.:

slovač. j. srpski j.

ž. r.	m. r.	m. r.	ž. r.	s. r.	m. r.
<i>voňavka</i>	<i>miris</i>	<i>dom</i>	<i>kuća</i>	<i>mydlo</i>	<i>sapun</i>
<i>posteľ</i>	<i>krevet</i>	<i>štát</i>	<i>država</i>	<i>mesto</i>	<i>grad</i>
<i>práca</i>	<i>posao, rad</i>	<i>bocian</i>	<i>roda</i>	<i>vrece</i>	<i>džak</i>

studňa	bunar	dážď	kiša	poschodie	sprat
reťaz	lanac	had	zmija	námestie	trg
skúška	ispit	rožok	kifla	koleso	točak
cibuľa	crni luk	pohár	čása	číslo	broj
sprcha	tuš	vták	ptica		
ovocná šťava	voćni sok	kostol	crkva		
skriňa	ormar	konár	grana		
pivnica	podrum	chrbát	leđa		
povala	tavan	obraz	slika		
jašterica	gušter	rok	godina		
stena	zid	stroj	mašina		
uhorka	krastavac	smútok	tuga		
chladnička	frižider, hladnjak				

m. r.	s. r.	ž. r.	s. r.	s. r.	ž. r.
strom	drvo	tvár	lice	výročie	godišnjica
list	pismo	jar	proleće	nešťastie	nesreća
povraz	uže	múka	brašno	šťastie	sreća
gombík	dugme				

Najveći broj među sinonimima u ova dva jezika su imenice muš. – žen. roda, odnosno žen. – muš. roda.

Primeri: *Na skúške prepadneš. Ispit nećeš položiti. Celý rok bolo suho. Cela godina je bila suva. Dostali sme za vreće zemiakov. Dobili smo džak krompira.*

3. Imenice pluralija tantum u slovačkom jeziku. Slovačkim imenicama ženskog roda koje postoje samo u množini, tzv. pluralija tantum u srpskom jeziku odgovaraju imenice muškog roda koje se završavaju na suglasnik. Napr.:

slovač. j. srpski j.

ž. r.	m. r.	
prázdniny	raspust	
raňajky	doručak	
meniny	imendan	
narodeniny	rođendan	
hodiny	sat, časovnik	
diéty	dnevnicā	
Vianoce	Božić	

Primeri: *Hodiny ukazovali polnoc. Sat je pokazivao ponoć. Na raňajky sme mali chlieb a mlieko. Za doručak smo dobili hleb i mleko. Tohto roku sme mali biele Vianoce. Ove godine je za Božić bilo snega.*

4. Imenice stranog porekla. Kao rezultat internacionalizacije je velik broj novih stranih reči u većini jezika. Između slovačkog i srpskog jezika nije velika razlika u broju ovih reči, mnogo veća razlika je u oblasti njihove upotrebe. Ponekad se u oba jezika javljaju strane reči u identičnom obliku, nekad imaju različit gramatički oblik, nekad se

na različite načine grade, dok se nekad u jednom od jezika upotrebljava strana reč a u drugom domaća.

slovač. j. srpski j.

s. r.	m. r.	s. r.	ž. r.
<i>sympózium</i>	<i>simpozijum</i>	<i>gymnázium</i>	<i>gimnazija</i>
<i>múzum</i>	<i>muzej</i>	<i>vízum</i>	<i>viza</i>
<i>antibiotikum</i>	<i>antibiotik</i>	<i>laboratórium</i>	<i>laboratorija</i>
<i>per cento</i>	<i>procentat</i>	<i>štipendium</i>	<i>stipendija</i>
<i>intermezzo</i>	<i>interneco</i>		
<i>auto</i>	<i>auto</i>		
<i>kakao</i>	<i>kakao</i>		
<i>kino</i>	<i>kino</i>		
<i>dueto</i>	<i>duet</i>		
<i>gesto</i>	<i>gest</i>		
<i>sako</i>	<i>sako</i>		
<i>byro</i>	<i>biro</i>		
<i>depo</i>	<i>depo</i>		
<i>kupé</i>	<i>kupe</i>		
<i>interview</i>	<i>intervju</i>		
<i>pyré</i>	<i>pire</i>		
<i>taxi</i>	<i>taksi</i>		
<i>želé</i>	<i>žele</i>		

Primeri: *Naše deti sa zapisali do gymnázia. Naša deca su se upisala u gimnaziju. Vtedy ešte nepracovala v laboratóriu. Tada još nije radila u laboratoriji. Počet detí sa zvýšil o desať percent. Broj dece se povećao za deset procenata.*

Najveći broj imenica stranog porekla koje se u ova dva jezika javljaju u različitom rodu, su u slovačkom jeziku srednjeg roda a u srpskom muškog, pa ženskog roda. Manji broj imenica je u nekom drugom rodu, napr. prema slovačkom ženskom rodu imenica: *autorita, fakulta, intenzita, kvalita, natalita, rachitída, špecialita, univerzita...* su u srpskom imenice muškog roda: *autoritet, fakultet, intenzitet, kvalitet, natalitet, rahitis, specijalitet, univerzitet...* ili prema slovačkom muškom rodu *diplom, volejbal, basketbal...*, u srpskom je ženski rod *diploma, odbojka, košarka...*

Jedan broj imenica stranog porekla, srednjeg roda, koje se završavaju na *-um*, u slovačkom jeziku prilikom promene gubi taj nastavak. Odgovarajuće imenice u srpskom jeziku se samo ponekad završavaju na *-um*, ali i tada čuvaju potpun nastavak prilikom promene. Napr.: u slovačkom jeziku su takve imenice: *antibiotikum, gymnázium, múzeum, referendum, sympózium, štipendium...*, dok im u srpskom jeziku odgovaraju imenice muškog ili ženskog roda: *antibiotik, gimnazija, muzej, referendum, simpozijum, stipendija...*

Određen broj imenica stranog porekla zadržava u slovačkom jeziku srednji rod i ne menja svoj oblik, a u srpskom jeziku im odgovaraju promenljive imenice, koje mogu da budu u nekom drugom rodu. U slovačkom jeziku su to napr.: *finále, kupé, defilé, expozé, matiné, resumé, alibi, derby, pyré, taxi, želé...*, a u srpskom su ekvivalenti promenljive

imenice najčešće muškog roda a ponekad i srednjeg: *finale, kupe, defile, ekspoze, matine, rezime, alibi, derbi, pire, taksi, žele...*

Primeri: *Vo finale sa stretli... U finalu su se susreli... V kupé sedeli dve dievčatá. U kupeu se sedele dve devojke. V resumé sa skrátka hovori... U rezimeu se ukrátko govori o... S takým alibi... Sa takvim alibijem... V jesennom derby... U jesenjém derbiju...*

Mnogo manji broj nepromenljivih imenica stranog porekla se u slovačkom jeziku javlja u ženskom rodu, napr.: *avenue* [avenü], *revue* [revü], *jury* [žüri], *whisky* [visky]... u srpskom jeziku su to promenljive imenice, *avenija* i *revija* su imenice ženskog roda a *žiri* i *viski* muškog roda.

5. Poimeničeni pridevi. U slovačkom jeziku poimeničeni pridevi zadržavaju oblik prideva srednjeg roda i menjaju se po pridevskoj deklinaciji, dok im u srpskom jeziku odgovaraju imenice ženskog roda koje se menjaju kao odgovarajuće imenice. Napr.:

slovač. j. srpski j.

s. r.	ž. r.	
bytné	stanarina	
členské	članarina	
poštovné	poštarina	
vstupné	ulaznica	
školné	školarina	

Primeri: *Členské na tento rok... Članarina za ovu godinu... Musíte zaplatiť poštovné. Morate da platite poštarinu. Vstupné do múzea sa mi zdalo byť vysoké. Ulaznica za muzej mi se učinila skupa.*

Ovaj rad nije imao za cilj da analizira etimologiju svih navedenih reči, niti da određuje zašto se neke imenice u slovačkom i srpskom jeziku razlikuju u rodu, posebno kada se radi o domaćim i odomaćenim rečima. Sa druge strane strane reči, posebno one latinskog i grčkog porekla, koje se u slovačkom jeziku javljaju u srednjem rodu, čuvaju svoj prvobitni rod, dok se u srpskom svrstavaju u rod prema završetku, što pokazuju i navedeni primeri.

Slovački i srpski jezik žive u Vojvodini kao kontakti. Slovaci koji ovde žive su uglavnom aktivni bilingvisti koji naizmenično upotrebljavaju oba jezika. Gramatička struktura oba jezika je kod njihovih nosioca mnogo jača i otpornija prema stranom u odnosu na leksičku strukturu jezika. Slovaci najčešće greše u leksici, vrlo retko preuzimaju srpske gramatičke nastavke. Najčešće je uticaj srpskog jezika vidljiv kod načina preuzimanja stranih reči, koje se preuzimaju po uzoru na srpski jezik, koji je dominantan, bilo da se izjednačava oblik ili gramatički rod. Tako napr. Slovaci u Vojvodini preuzimaju imenice stranog porekla ženskog roda u obliku kakav je u srpskom: *garaža, masaža, montaža, plaža, praksa, reportaža...* umesto *garáž, masáž, montáž, pláž, prax, reportáž...* Podjednako često se preuzimaju imenice *gimnazija, laboratorija* (u žen. rodu) umesto *gymnázium, laboratórium* (u sred. rodu); odnosno *antibiotik, muzej* (u muž. rodu) umesto *antibiotikum, múzeum* (u sred. rodu). Za razliku od Slovaka, Srbi koji uče slovački jezik, slovačke reči mnogo češće prilagođavaju srpskom jezičkom sistemu u okviru svih gramatičkih i morfoloških kategorija.

LITERATURA

- Dvonč, L. a kol.: *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: SAV, 1966
Klajn, I.: *Gramatika srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 2005
Miko, F.: *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava: SAV, 1962
Stevanović, M.: *Savremeni srpskohrvatski jezik I*. Beograd: Naučno delo, 1964

Anna Marićová

ROZDIEL V RODE PODSTATNÝCH MIEN V SLOVENČINE A SRBČINE AKO
POTENCIÁLNY FAKTOR CHÝB V KOMUNIKÁCI

Resumé

V príspevku sa cez prizmu dvoch geneticky blízkych slovanských jazykov sleduje gramatická kategória rodu podstatných mien. Analyzujú sa ekvivalentné podstatné mená ako: homonymá, synonymá, plurália tantum, cudzie podstatné mená a spodstatnené prídavné mená. Rozdiel v rode podstatných mien privádza konzumentov týchto dvoch jazykov do pomykova. Analýza sa sústreďuje na ťažkosti študentov srbského jazyka, ktorí sa iba začínajú učiť slovenčinu a na Slovákov bilingvistov vôbec.

ПОЈАМ СИНТАКСИЧКЕ АКОМОДАЦИЈЕ И ЊЕН ОДНОС ПРЕМА КОНГРУЕНЦИЈИ И РЕКЦИЈИ

У раду се разматра могућност унифицирања синтаксичких односа који су познати као *конгруенција* и *рекција* у један однос који овде називамо *акомодација* ради превазилажења одређених ограничења у синтаксичком опису. Такође се анализирају консеквенце по синтаксичку теорију које би настале таквим унифицирањем.

Кључне речи: синтакса, теорија синтаксе, синтаксичка терминологија, српски језик, словенски језици.

У синтакси српског језика, када се говори о формалним механизмима сигнализирања односа између речи у реченици, посебна пажња обраћа се на односе зависности, а конкретно на *конгруенцију* и *рекцију*. У нашем раду скренућемо пажњу на нека ограничења ових појмова и размотрити алтернативни појам *синтаксичка акомодација* или краће само *акомодација*, који би требало да својим обимом покрије феномене рекције и конгруенције, а надамо се и да превазиђе поменута ограничења и унапреди синтаксички опис.

Под *конгруенцијом* се подразумева „формално или семантичко прилагођавање граматичких облика једних синтаксичких јединица другима као усклађивање зависних синтаксичких јединица са граматичким облицима и/или значењим (*sic!*) јединицама које имају самосталнији синтаксички статус, а ређе узајамно формално и/или семантичко усклађивање појединих делова реченице“ (Пипер и др. 2005, 75). Примери којима се илуструје усклађивање овог типа су синтагме *леп дан*, *лепог дана*, где се придев *леп* слаже у роду, броју и падежу са именицом *дан*. Функцијом конгруенције сматра се да се „подударношћу граматичких облика и значења истакну везе између делова једне синтаксичке целине, нпр. именског израза, као сложеног али јединственог језичког знака“ (Пипер и др. 2005, 75). Истовремено конгруенција није ограничена само на именски израз, већ може функционисати и између именског и предикатског израза, илустрације за овај тип прилагођавања су: *Јова расте. Ти растеш. Они расту. Она и он чекају. Моји ујаци су пливачи. Прави пријатељ је велика срећа. Прави пријатељи су велика срећа* (Пипер и др. 2005, 90).

Рекција је облик зависног односа између речи и њом се сматра свака синтагма (конструкција) у којој глагол, али и именица и придев захтева, условљава одређени облик именских речи или израза са предлогом или без њега на синтагматском нивоу (Пипер и др. 2005, 536–548). Другим речима то је „појава да нека реч тражи као допуну именичку јединицу у одређеном зависном падежу или предлошко-падежној конструкцији“ (Станојчић, 2005, 230). О именичкој и придевској рекцији говори се као о дериватима глаголске, тј. рекција се приписује само именицама и придевима изведеним од глагола, нпр: *лиштити се чега*, *лишавање од чега*, *лишен чега*; *захвали-*

ти се коме, захвалност према коме, захвалан коме. Рекција у ужем смислу се према томе ни не дефинише као примарна особина именских речи.

Побројимо неке важне особине појма конгруенције и рекције пре него што наставимо даљу анализу. У каснијем току излагања освртаћемо се на неке од њих и проблематизовати их.

1. Механизам конгруенције је таква појава која се заснива на усклађивању, тј изједначавању граматичких облика јединица које су у синтаксичком односу. Дакле да би било конгруенције, управни члан мора имати одређени граматички облик, а зависни члан „усклађује“ у смислу „изједначава“ свој граматички облик према управном члану. Прецизирамо да се ради о изједначавању, јер није свако усклађивање граматичког облика конгруенција. Нпр. можемо рећи да у конструкцији *викендица мог пријатеља*, синтагма *мој пријатељ* узима облик посесивног генитива и да она на тај начин усклађује или прилагођава свој облик тако да означи посесивност, али у тој конструкцији нема односа конгруенције између *викендица* и *мог пријатеља*.
2. Што се тиче поља деловања конгруенције, она може деловати унутар једног именског израза, али и између два именска израза, нпр: *тај песник, који говори...*, *та жена, која пише...* итд. Конгруенција делује и између именског и предикатског израза, конкретно на релацији номинатив – глагол, али и на релацији номинатив – предикат, као што говоре претходно дати примери.
3. Када говоримо о рекцији, она се сматра ексклузивним правом глагола и малобројних именица и придева изведених од глагола. Дефиниција рекције у неким интерпретацијама ограничена је захтевом речи за *допуном*, у одређеном падежу, али не и *одредбом*.
4. Рекцијом се сматра захтев за одређеним обликом зависне именске речи у некој конструкцији, најчешће за једним одређеним падежом. Ту се ради о захтеву за прилагођавањем облика падежа, али не и за његовим поистовећивањем са обликом управног члана, што је одлика конгруенције. Захтев за поистовећивањем код рекције је најчешће немогућ, јер глаголи, који су типични центри конструкција са односом рекције, немају флексивну категорију падежа. Уколико је центар такве конструкције именица, граматичка форма зависних чланова је такође фиксирана (нпр. падеж зависног члана је устаљен, увек има једну вредност) и она је независна од граматичких форми управног члана (нпр. *захвалност према коме, захвалности према коме, захвалношћу према коме* итд).
5. Лако је приметити да је конгруенција синтаксички однос у коме се претежно именица сматра управним чланом, а да се у опису рекције таква улога тежи приписати глаголу. Изгледа да стара подела на *вербум* и *номен* условљава и поделу синтаксичких односа на вербалне и номиналне, иако емпирија показује да такво што није оправдано.

Односи дефинисани у примерима којима смо илустровали конгруенцију и рекцију су готово идеални, али односи на којима су засноване многе друге синтаксичке

конструкције из корпуса српског језика остају непокривене анализираним дефиницијама. Конструкција *викендица мог пријатеља* је једна од таквих конструкција. Њу је лако поделити на два елемента: независни *викендица* и зависни *мог пријатеља*, али уколико покушамо дефинисати односе између та два елемента, наћи ћемо се у проблему, јер нам наше дефиниције конгруенције и рекције не омогућавају да их категоришемо ни на један од два понуђена начина. Конструкција *викендица мог пријатеља* није заснована на конгруенцији, јер се ни род ни падеж елемената не слажу. У неким слободнијим интерпретацијама та конструкција би се могла засновати на рекцији, али у строгом тумачењу дефиниције не, јер елемент *мог пријатеља* није допуна у односу на елемент *викендица*, а ни елемент *викендица* није дериват глагола.

Такође је тешко дефинисати однос између субјекта и предиката, тј. између номинатива и глагола у личном облику. Нпр. у реченицама:

Ја читам књигу. Ти читаш летак. Он чита новине. Ми читамо поезију...

лако је утврдити да се однос између облика личне заменице и облика глагола заснива на конгруенцији. Личне заменице и глаголи мењају се по лицу уједначено, исто као што се именице и придеви уједначено мењају по падежима. Низ *ја читам, ти читаш, он чита* аналоган је низу *мој пријатељ, мог пријатеља, мом пријатељу*. Тешкоће могу настати приликом дефинисања односа у конструкцијама типа:

Миленко чита. Мама кува. Војници марширају.

где именице и лична имена, као што је *Миленко, мама, војници* немају парадигму по лицу, па се ни не може говорити о изједначавању лица, тј. о конгруенцији између именице и глагола.

Решење овог проблема, присутног у свим словенским и уопште језицима са богатом морфолошком парадигмом, предложио је пољски граматичар Врубел, дефинишући конгруенцију као тип рекције (Wróbel 2001, 247). Он тврди да је рекција универзалнији појам од конгруенције и да је она заправо појава да управни члан конструкције захтева од зависног члана да прилагоди свој граматички облик на неки (произвољни) начин, а конгруенција је само специјални случај таквог прилагођавања, када долази до поистовећивања облика категорије. Такво виђење је интересантно, али није наишло на већи одјек, вероватно из терминолошких разлога. Термин *рекција* већ је одавно у употреби за односе у оквиру глаголске групе и њена употреба у новом контексту унела би велику пометњу у синтаксички терминосистем, а самим тим и у синтаксичку теорију, пошто су готово све озбиљне промене термина у спрези са променама у теорији.

Стога је можда боље ићи ка бирању неког општијег појма. Уколико апстрахујемо све ове специфичности конгруенције и рекције изражене у опозицијама *поистовећивање: прилагођавање, допуна: одредба, вербум: номен*, остаје нам принцип синхронизације, тј. акомодације граматичких категорија у функцији синтаксе. Акомодација као синтаксички термин већ функционише у новијим синтаксама пољског језика и њоме се тамо обележава готово свако граматичко деловање једне синтаксичке јединице на другу, које се да описати на основу већ постојећих или новоконструисаних граматичких категорија (Nagórko 2003, 260–267;

Grzegorzczkova 1999, 64–77; Saloni 1987, 99–209; *Składnia* 1984, 97–106). Развој појма акомодације који обухвата рекцију и конгруенцију, али и још неке технике сигнализирања синтаксичких односа, као што је нпр. *линеаризација*, требало би да помогне уједначавању и поједностављивању синтаксичког описа, пре свега на нивоу синтаксичког израза, те смањењу броја многих специјалних случајева, какви су нпр, конструкције са квантификаторима и партикуларизаторима, паукалне и партитивне синтагми, субјекатско-предикатске конструкције и остали синтаксички облици код којих је тешко утврдити природу синтаксичког односа на основу постојеће теорије.

На тај начин конструкција *викендица мог пријатеља* лако би се дала описати у светлу односа синтаксичке акомодације. Може се рећи да именица *викендица акомодира* падеж синтагме *мој пријатељ*, тј. она *акомодира* генитив, а опису се може се додати и чињеница из семантике да се на тај начин означава посесор изражен синтагмом. За конструкцију *мама кува* могло би се рећи да именица *мама акомодира* лице глагола, тј. да акомодира треће лице (као и већина именица). Код конструкција са бројевима, без обзира у који тип конструкција спадају, може се рећи да број *акомодира* падеж именице, а именица акомодира род броја, те да се ту ради о *узајамној акомодацији* (*два човека, две жене* итд.). Специјалан тип акомодације може бити и позиционирање одређених непроменљивих речи на различита места у реченици, у зависности од чега ће се мењати значење. Нпр. лексема *бар* може *акомодирати* своју позицију на следећи начин: *Бар прочитај једну књигу данас* (не мораш усисавати, ићи на пијаци нити ишта друго радити). *Прочитај бар једну књигу данас* (најмање једну). *Прочитај једну књигу бар данас* (с обзиром на то да то ниси урадио јуче).

Појам акомодације никако није *deus ex machina*. Из ове скице видимо да она можда доноси решење неких старих проблема, али ствара и низ нових. У илустровању ове идеје користили смо постојеће граматичке категорије: падеж, род, број, лице и друге, које су нам омогућиле да феномен акомодације учинимо видљивим. Максималистички примењена дефиниција, у којој се сваки формални однос између синтаксичких јединица посматра као однос акомодације, тражиће развој нових граматичких категорија, како би се описали најразличитији формални односи. Претпостављамо да би се тиме вероватно задрло у морфологију, произвеле се нове врсте речи и према томе би вероватно дошло и до нових подела на синтаксичке јединице. Показали смо да постоји и проблем дефинисања позиције у реченици као средства акомодације код непроменљивих врста речи, што је по нама тренутно нерешив задатак из угла граматике и несводљив на постојеће граматичке категорије. Ови и слични проблеми, који можда и нису тако нови за српску синтаксу, добијају све више на актуелности.

ЛИТЕРАТУРА

- Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић: *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. ЗУНС Београд, 2005.
- Grzegorzczukowa, Renata: *Wykłady z polskiej składni*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999.
- Nagórko, Alicja: *Zarys gramatyki polskiej*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.
- Saloni, Zygmunt, Marek Świdziński: *Składnia współczesnego języka polskiego*. PWN, Warszawa 1987.
- Składnia*. Pod redakcją Zuzanny Topolińskiej. PWN, Warszawa 1984.
- Wróbel, Henryk: *Gramatyka Języka Polskiego*. Od Nowa, Kraków 2001.

Predrag Obućina

POJĘCIE AKOMODACJI I JEJ ODNIESIENIE DO ZWIĄRKU RZĄDU I ZGODY

Streszczenie

W artykule tym zanalizowane zostały aktualne definicje pojęć „kongruencja“ i „rekcja“ zaczerpniętych z gramatyk opisowych współczesnego języka serbskiego. Zilustrowano ograniczenia i pewne usterki w opisie składniowym spowodowane przez zastosowanie tychże definicji. Zaproponowano zbudowanie pojęcia „akomodacja“, które miałyby zunifikować w sobie obszary znaczenia pojęć „kongruencja“ i „rekcja“ i jednocześnie wypełnić wspomniane luki w deskrypcji. Jednocześnie analizuje się zmianę w teorii składni, do której doprowadziłoby użycie tego nowego terminu. Пипер, Предраг и др: *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*. Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд 2005.

ЕТНОКУЛТУРНИ КОНЦЕПТ *РОД* У ГОРСКОМ ВИЈЕНЦУ

У раду се анализирају фразеолошке јединице из Његошевог спјева Горски вијенац које улазе у концепт *род*, а он се, заједно с концептима *част* и *Косово*, посматра као један од важнијих етнокултурних концепата у језичкој слици свијета изворних говорника српског језика.

Кључне ријечи: фразеолошка јединица, етнокултурни концепт *род*, микроконцепт, општејезичка (узуална) фразеолошка варијанта, контекстуална (оказионална) фразеолошка варијанта, прецедентни текст, језичка слика свијета.

1.0. У овом раду се анализирају фразеолошке јединице које улазе у етнокултурни концепт *род* а који, заједно с концептом *част*¹ и концептом *Косово*², сматрамо једним од значајнијих у језичкој слици свијета говорника српског језика.

Анализа фразеолошког слоја спјева Горски вијенац, који је несумњиво прецедентни текст српске културе³, показала је да ово репрезентативно дјело наше културе може послужити као полазиште за даља истраживања кључних лингвокултурних концепата. У спјеву се одсликава како свакодневни живот представљен кроз обреде, обичаје, игре и забаве тако и религиозни и етички кодекс, психологија породице и племена и историјско памћење народа. Експлицитно или имплицитно у Горском вијенцу се даје оцјена свог и туђег свијета, у њему су посвједочени остаци старе српске митологије, сачувани кроз сујевјерје, предрасуде или тумачење снова, на шта је на више мјеста указивао у својим дјелима Веселин Чајкановић цитирајући стихове из Горског вијенца као потврду реконструисаних митолошких садржаја (види Сабрана дела из српске религије и митологије, која је приредио Војислав Ђурић [Чајкановић I–V 1994]).

1.1. Сврставање фразеолошких јединица у микроконцепте као уже категорије и даље у концепте, око најширег садржаја који их обједињује, омогућава нам, прво, да на једном мјесту анализирамо све јединице које припадају датом концепту као чиниоци, саставни дјелови и потврде неког екстралингвистичког садржаја. Тиме се још једном потврђује велики значај фразеолошког фонда језика као ризнице духовне и материјалне културе народа. Анализирајући фразеолошки слој Горског вијенца, дошли смо до сазнања да се у неким случајевима као на длану, а у неким тек у позадини, кроз реконструкцију, открива културна конотација.

Друго: оваква класификација оправдана је са методолошког аспекта јер нам даје могућност да прослиједимо системске односе унутар фразеолошких јединица. У анализи фразеологизама који су обједињени једним концептом лакше је разграничити појаву варијантности од синонимije, а у оквиру истог концепта наћи ће се и фразео-

¹ О концепту *част* види у Пејановић 2007^а.

² О концепту *Косово* види у Пејановић 2007^б и Пејановић 2006.

³ О појму и термину *прецедентни* види у Брилева и др. 2004: 14 и д.

лошки антоними (уколико их има). У оквиру микроконцепта могу се као јединице наћи општеупотребне (узуалне) фразеолошке варијанте или контекстуалне фразеолошке варијанте, настале као резултат ауторских трансформација, тј. околиконалне јединице које је аутор употребио у конкретном књижевном тексту. Микроконцепти се, са своје стране, супротстављају један другом као антоними или улазе у синонимске низове. Тако ће се, анализом свих фразеологизама у оквиру истог концепта, реконструисати и његово мјесто у језичкој слици свијета одговарајућег етноса, што ће опет бити драгоцен грађа за когнитивну лингвистику.

Треће, а што је посебно важно: кад се проучава фразеологија једног писца или неког његовог дјела, могу се пратити и ауторске трансформације и његов индивидуални стил у употреби фразеолошког слоја језика и могу се утврдити конкретни циљеви које он постиже у поетском поступку.

1.2. Термин *концепт* користе многи руски научници [Арутюнова 1991, Телия 1996, Степанов 2004, Колесов 2002, и др.] са извјесним разликама у његовом тумачењу. Ми полазимо од следеће дефиниције: „Концепт – культурно отмеченный вербализованный смысл, представленный в плане выражения целым рядом своих языковых реализаций, образующих соответствующую лексико-семантическую парадигму, единица коллективного знания, имеющая языковое выражение и отмеченная этнокультурной спецификой“ [Маслова 2006: 72]. Концепт укључује појам, али се не исцрпљује само њиме, већ обухвата сав садржај језичке јединице, и денотативно и конотативно значење: у њему се одражавају оне представе носилаца одређене културе о појави која стоји иза ријечи (или конкретно, у нашем случају: иза фразеолошке јединице), у читавом спектру асоцијативних веза. У концепту се акумулира културни ниво сваке језичке личности, а сам концепт реализује се не само на нивоу ријечи већ и на вишем нивоу – на нивоу фразеолошке јединице, синтагме, исказа, дискурса или текста. Поред одређеног броја концепата који су универзалног карактера, сваки народ има и посебне, само њему својствене односе међу тим концептима, што и ствара основу за национални поглед на свијет и његову оцјену. Осим тога, сваки народ има и специфичне етноцентричне концепте оријентисане само на дати етнос, и управо они су за нас од посебне важности јер нас посебно занима како се у процесу превођења могу пренијети на други језик њихови садржаји. Класификација фразеологизама у оквиру одређеног концепта оправдава сврху управо у домену проблема превођења фразеолошких јединица. У току нашег истраживања показало се да су најтеже превођене управо оне јединице које представљају етнокултурне концепте у језичкој слици свијета говорника српског језика.

2.0. Макроконцепт *род*, по нашем мишљењу, заузима најзначајније мјесто у спјеву. За патријархално, племенско друштво продужење врсте и очување рода представљају приоритет, а да је то тако, потврду налазимо у многим фразеологизмима Горског вијенца, прије свега, у идиомима, клетвама и заклетвама. У ондашњој малој и патријархалној Црној Гори, племенски организованој, која је скоро са свих страна опкољена турском силом и којој пријети буквално истребљење, свијест о голом физичком опстанку веома је изражена. У колективној слици свијета постоји јасна

представа народа о томе да могу бити уништени ако се не супротставе надмоћном непријатељу, а жеља за опстанком и самоочувањем рода изразито је велика.

Тихомир Ђорђевић у чланку *Полигамија*, пишући о појави из наслова која код нас није била уобичајена, истиче изузетне случајеве у којима је она толерисана. Први је ако жена није могла да роди: „*немање деце сматра се за божју казну и за велику несрећу*“. Позивајући се на *Богишићеву књигу*, он, између осталих, наводи, као најстрашније, кетве: *Дом ти се да Бог да ископао!* и *Угасила ти се крсна свијећа!* [V. Bogišić. *Zbornik sadašnjih pravnihi običaja u Južnih Slovena*. Knj. I, Zagreb, с. 303]. Даље он наводи одломак из приповијетке *Вука Врчевића о Јову и Мари*, који двадесет двије године нису имали дјеце: „*Знаш ли Маре да је наша старинска кетва вазда најтежа била: Тако ти се не утрла три сјемена: људско, скотско и земаљско (пород, четвороножно и род у земљи)*“ [Вук Врчевић. *Низ српских приповједака*. Панчево, 1881, с. 89–106]. Научник наводи и друге ауторе из различитих српских крајева који описују обичај двоженства у нас, који је дозвољен под условом да муж није могао имати потомство с првом женом: „С. Шобајић тврди да Црногорци кад немају деце, да им се не би *'свијећа угасила'*, просто доведу у кућу још једну жену. Исто је и у горњој Херцеговини. Тамо би човек који нема деце позвао женин род и још неколика човека, па би им рекао: *Браћо, мени се утрну свијећа* (тј. моја ће се крсна свијећа утрнути, јер после моје смрти неће ми је имати ко палити ни крснога имена славити), па вас молим судите и пресудите је ли право да останем без свијеће“ [Ђорђевић 1984 I: 224]. Даље наш познати етнограф и фолклориста, цитирајући Луку Грђића-Бјелокосића, наводи да је у Херцеговини тешка кетва: *Свијећа му се утрнула!* – што значи: „Не имао од срца порода! Бива не имао никога ко ће му по смрти свијећу запалити. Тога се народ веома боји те држи за велику несрећу ако ко не остави мушкога рода иза себе“ [Л. Грђић-Бјелокосић. *Из народа и о народу*. Књ. I, с. 211–121].

Полигамија је била дозвољена и у случају кад жена рађа само женску дјецу. Ђорђевић о томе пише: „у нашем народу само мушка деца сматрају [се] као наставак породичне лозе и домаћег култа (славе). Женска деца не задовољавају циљ брака“ [Ђорђевић 1984 I: 226]. Позивајући се на *Богишића*, *Новаковића* и *Иванковића*, аутор наводи примјере из *Конавала*, *Војводине*, *Ђевђелије*, *Црне Горе*, *Херцеговине*, *Старе Србије* и *Косова* који илуструју однос српског народа према мушкој дјечи, која се у односу на женску високо цијене [Ђорђевић 1984 I: 226–228].

Макроконцепт *род* у Горском вијенцу састоји се од неколико микроконцепата: *мушка глава*; *саморана глава*; *траг затријети*, *ископати*; *сјеме затријети*, *утријети*; *име затријети*; *кућу ископати*, *угасити*; *свијећу српску угасити*. Као што ћемо видјети у анализи која слиједи, већина микроконцепата састоји се од већег броја фразеолошких јединица (најмање двије), у којима се дати фразеологизам варира, али остаје препознатљив или се једноставно појављује више пута у спјеву, што такође указује на његов концептуални статус. Изузетак чини неколико случајева који су представљени појединачним идиомима.

2.1. Микроконцепт изражен фразеологизмима с компонентом *траг* представљен је у Горском вијенцу са укупно осам јединица (и пет различитих глаголс-

ких компоненти): *утријети*, *затријети*, *ископати* (коме) *траг*, *не оставити* (коме) *трага*, *траг* (коме) *погинуо*. При том га пјесник више пута варира с циљем постизања различитих ефеката. Интересантно је како Његош градацијом овога израза постиже јачу, снажнију пјесничку слику, другим ријечима: како један фразеолошки израз може бити искоришћен у поетском тексту. Израз се појављује први пут у 210. стиху, и он ту има облик клетве. У њему коло, глас народа, који осуђује за косовски пораз неслогу српске властеле, баца страшну клетву на њу, у оптаивном облику:

великаши, *траг им се утро*;
распре сђме посијаше грко
те с њим племе србско отроваше

[ГВ 210].

Само неколико стихова даље пјесник кроз ријечи кола понавља фразеологизам, овај пут у облику презенте с везником *да*:

О проклета косовска вечеро,
куд та срећа да грдне главаре
све потрова и *траг им утрије*:

[ГВ 215].

Настављамо да пратимо наш израз кроз текст. Присјећајући се судбински важног догађаја из српске историје последице којег је наступило вишевековно ропство и за које коло (народ) осуђује српску властелу, јунаци Горског вијенца схватају да је настало вријеме коначног обрачуна с непријатељем, и у таквом тону звучи позив на беспоштедну борбу из уста војводе Милије, једног од племенских првака:

Удри врага, *не остав му трага*
али губи обадва свијета!

[ГВ 301].

У његовом говору (стих 301) позив на беспоштедну борбу подразумијева да израз, задржавајући старо значење, добија нови облик који се на граматичком нивоу изражава тако што се глаголска компонента фразеологизма изражава заповиједним начином. Осим тога, глагол *затријети* (*утријети*) замијењен је глаголом (*не оставити*).

Позив војводе Милије се одобрава, и овај пут у новом руху – израз се поново преобликује у заклетву кроз ријечи другог војводе, Станка Љуботињанина (стих 304):

Имаш разлог војвода Милија,
и дабогда *траг нам се затро*
кад под овом живјели марамом

[ГВ 305].

Као што се може примијетити, у малом дијелу текста израз се четири пута понавља; два пута пјесник у глаголској компоненти фразеологизма користи префикс *за*, два пута га мијења префиксом *у*. Рјечник Његошева језика потврђује нам да промјена префикса не мијења битно семантику глагола: *затријети* 'искоренити, истребити, уништити' [Стевановић и др. 1983 I: 246] и *утријети* 'утрти, затрти, истребити, уништити' [Стевановић и др. 1983 II: 454], **осим што бисмо за глагол са префиксом у** могли рећи да има архаичну нијансу, као и то да он овдје чува аблативно значење.

Како идемо даље кроз текст, пјесник наставља да варира глаголску компоненту фразеологизма. У пресудном тренутку, прије одласка у бој, у клетви сердара Вукоте у нашем изразу се на мјесту глаголске компоненте појављује лексема *ископати се*:

од њега се излегли губавци
да их народ по прсту кажује,
траг се грдни његов ископао
како што је шареним коњима,

[ГВ 2415].

У Рјечнику Његошева језика за глагол *ископати* каже се да у једном од четири значења има сљедећу семантичку вриједност: 3. фиг. 'истражити, затрети, уништити' [Стевановић и др. 1983 I: 292], **а у изразима се даје значење: и с к о п а т и с е (к у ћ а , т р а г)** 'истражити се, угасити се потомство (коме), нестати; угинути'. Осим тога, фразеолошки израз је проширен једном новом компонентом – придјевом *грдни*, а умјесто посесивног датива у уводној конструкцији се појављује посесивна замјеница (*његов*). Израз је и овдје клетва.

Већ помињани фразеологизам с глаголском компонентом *ископати* пјесник употребљава још два пута: овај пут он звучи у ријечима бабе која, признајући да је вјештица, објашњава Црногорцима тајне свога заната. На овом мјесту у спјеву варирана је и прва компонента изрази, именица *траг* – таутолошком синтагмом *траг по трагу*, чиме израз добија још већу снагу и експресивност, па фразеологизам гласи: *траг по трагу његов ископати*. И овдје се умјесто посесивног датива у уводној конструкцији појављује посесивна замјеница (*његов*):

Зла мрзноме чинит не можемо,
âко нам је мио али својта –
траг по трагу његов ископамо.

[ГВ 2150].

Израз се још једном појављује у реплика која слиједи послје бабиног признања, и у њој је глаголска компонента изражена обликом трећег лица множине аориста. Примјер је занимљив и стога што је рекција глагола изражена архаичним енклитичким обликом *ни* датива замјенице за прво лице множине 'нам', што додатно отежава посао преводиоцима:

истина је све што је казала –
не би сама себе наружила
да у тај лик није обештана,
па се каје, ставила се душе,
[j]ере види *траг* ни *ископаше*.

[ГВ 2155].

И у сљедећем примјеру прва компонента фразеолошког израза је проширена, па умјесто *траг* имамо поново, као у претходном примјеру, *траг по трагу*, док је глаголска компонента замијењена новим глаголом – *погинути*. Израз и овдје има облик заклетве:

И чујте ме добро Црногорци:
траг по трагу мени *погинуо*,
да је бјеше Србин уграбио,
ако хоћах главе обратити –

[ГВ 485].

Ако сада анализирамо наш израз пратећи све његове трансформације у тексту, долазимо до закључка: на мјесту глаголске компоненте налазе се сљедећи глаголи: *затријети*, *утријети*, *ископати*, *погинути*, (*не*) *оставити*. Сви они имају заједничку сему 'учинити да нестане, потпуно уништити'. Сви изрази имају исту рексију – употребљавају се с дативом и захтијевају објекат изражен акузативом (последњи је у тексту са објектом у генитиву, очигледно не само због потреба стиха него првенствено због негације: у њему се чува одраз генезе самог израза – трансформације именице *траг* у значењу 'след' у именицу *траг* у значењу 'род'). Глаголи *затријети*, *утријети* и *ископати* представљају компоненте општејезичких фразеолошких јединица српског језика, док Његош, по нашем мишљењу, замјеном глаголске компоненте на њиховој основи ствара двије нове варијанте: *погинути траг* (коме) и *не оставити трага* (коме).

У спјеву се, видјели смо, варира и именичка компонента фразеологизма: умјесто именице *траг* два пута имамо таутолошку синтагму *траг по трагу*, којом се наглашава интензитет радње уз експресивност израза.

Поставља се питање: да ли овакав израз, који је више пута претрпио трансформације, можемо сматрати једним фразеолошким изразом? Одговор је, по нашем мишљењу, потврдан. Јесте, то је један фразеологизам јер се његова семантика упркос свим варијацијама није промијенила. Овакав примјер варирања не само глаголске компоненте (*затријети*, *утријети*, *ископати*, (*не*) *оставити*) већ и именичке (именица *траг* замјењује се таутолошком синтагмом *траг по трагу*), доприноси настајању фразеолошког низа у коме се налази више јединица које представљају варијанте једног истог фразеологизма. Изворни говорник српског језика перципира га као један израз, а то што пјесник у тексту инсистира на његовој употреби, бирајући из богатог арсенала народне фразеологије изразе које потом освјежава додавањем атрибута, жанровски га

варирајући више пута, одлика је његовог специфичног стила и директни одраз врло важног концепта. И при том не само у пјесничком дјелу, као ужем контексту у којем је фразеологизам употријебљен, већ и у екстралингвистичкој ситуацији.

2.2. Микроконцепт изражен фразеологизмом с компонентом *сјеме* представљен је у Горском вијенцу са двије јединице:

исклати се браћа међу собом,
а крвници јаки и опаки –
затријеће сјме у одиву.

[ГВ 83];

задајем ви божју вјеру тврду –
с Турцима се хоћемо поклати
ако ће нам *сјме утријети*!

[ГВ 2399].

Глаголи *затријети* и *утријети* имају ограничену синтагматску употребу; као што смо већ видјели, они се срећу и у изразима *затријети*, *утријети траг* са истим значењем као наш израз *затријети*, *утријети сјме*. Два наведена израза, по нашем мишљењу, налазе се у односу синонимије (њихова унутрашња форма је другачија). А именице *сјеме* и *траг* као компоненте фразеологизама представљају контекстуалне синонине у самом спјеву, у значењу 'род'. Синонимија компоненти фразеологизма, наравно, није иста као појава синонимије самосталних лексема односно њихових денотативних значења. Да је идиом општејезички, потврде имамо и код других аутора, као и из народних пословица [види горе поменуто, на коју се Тихомир Ђорђевић позива].

2.3. Микроконцепт изражен фразеологизмима са компонентом *кућа* представљен је у Горском вијенцу двјема јединицама – синонимима: *ископати кућу* и *угасити кућу*.

Је ли му се *кућа ископала*?

[ГВ 2399];

чије ово плеће те га гледам –
његова *се кућа угасила*,
у њу неће кокота појати,

[ГВ 1702].

Видимо да се глагол *ископати*, који има ограничену синтагматску употребу, појављује и у изразима типа *ископати кућу*, *ископати дом*, који имају исто значење 'уништити чије (мушко) потомство', те и он улази у синонимијски низ са већ поме-

нутим *ископати*, *затријети траг*, *затријети*, *утријети сјеме*. Осим тога, глагол *ископати* (кога) може да функционише и самостално, за шта потврду имамо и код Стефана Митрова Љубише на више мјеста [Љубиша 2006: 155, 187, 229, 230], као и у савременим црногорским говорима. Код истог писца налазимо такође многобројне потврде употребе идиома [Љубиша 2006: 95, 137, 150, 197, 198].

И данас у Црној Гори, ако породица остане без мушких потомака, може се чути: *Кућа му се ископала*, или: *Ископао се*, што само потврђује да су и у наше доба у изразима сачувани концепти патријархалног племенског друштва.

2.4. Микроконцепт изражен фразеологизмом *мушка глава* представљен је у Горском вијенцу једном фразеолошком јединицом у три контекста. О значају потомства, а особито мушког, већ је много писано, те се ми не бисмо задржавали на томе [види Ђорђевић 1984 I, Геземан 2003]. **Поменућемо само да се тај концепт у Горском вијенцу издваја и на фразеолошком нивоу.**

Два пута – у клетви сердара Вукоте, у кључном моменту у спјеву, у два стиха заредом – посвједочен је фразеологизам *мушка глава*. Идиоми су, дакле, у склопу клетве, из које се могу реконструисати најужасније посљедице уколико сваки јунак не испуни оно на шта се заклиње:

У памет се добро Црногорци
(а ко чиња бити ће најбољи)!
А ко изда онога те почне –
свака му се сатвар скаменила,
Бог велики и његова сила
у њиву му сѓме скаменио,
у жене му ђецу скаменио,
од њега се излегли губавци
да их народ по прсту кажује,
траг се грдни његов ископао
како што је шареним коњима,
у кућу му пушке не висило,
главе мушке не копа од пушке,
жељела му кућа *мушке главе*!

[ГВ 2407–2420].

И управо у првих неколико стихова експлицирају се све посљедице које су директно или индиректно везане за потомство (Његош у њој парафразира стару српску пословицу, која се помиње код Вука Врчевића: Тако ти се не утрла три сјемена: људско, скотско и земаљско [види т. 2.0]); упореди такође народну заклетву коју Вук наводи: Тако ми се не закаменило дијете у жени, теле у крави, јагње у овци, свако сјеме у баштини и дух у костима! [Караџић 1849: 305]), а у стиховима 2419. и 2420, којима се поентира први дио клетве, као врхунац страшне клетве истичу се двије: *главе мушке* не копа од пушке и жељела му кућа *мушке главе*.

Ратник мушкарац био је заштитник и борац (*муж је бранич жене и ђетета*), и због тога је он имао главну и незамењљиву улогу у патријархалном ратничком друштву, стога не чуди да је он мјерило ствари, што читамо у сљедећим стиховима:

Чудне пушке, ваља *мушку главу*:
 свака наша шест путâ одјекне,
 а цефердар Томановић-Вука
 девет путâ једнако се чује!

[ГВ 139].

Тихомир Ђорђевић, позивајући се на Љубомира Ненадовића, пише: „Кад запитате Црногорца колико има душа у његовом селу или племену, он ће вам одговорити: Има нас триста пушака“ [Ђорђевић 1984 I: 227], **мислећи, наравно, на мушкараце. Дивећи се** добром оружју, Његошев јунак оцјењује: пушка ваља (вриједи) колико и мушка глава (мушкарац). А Црногорац из Ненадовићеве приче, душе (у које и не убраја женски дио популације) поистовјећује с пушкама: тј. има нас онолико колико је међу нама оних који могу (или ће моћи) да носе пушку. *Пушка и мушка глава* су једно – ратник. Због тога није случајно што се чак у два од укупно три контекста наш израз налази у непосредном контакту са својим главним атрибутом – *пушком*.

2.5. Микроконцепт изражен фразеологизмима с компонентом *име* представљен је у Горском вијенцу само једном јединицом, окационалном фразеолошком варијантом. У њој пјесник врши метонимијску замјену друге компоненте општејезичког израза:

затрије се име црногорско,
 не остаде крста од три прста!

[ГВ 289].

Име црногорско значи 'Црногорци'. То је честа стилска фигура Његошева, нарочито заступљена у Лучи микрокозма.

2.6. Микроконцепт изражен фразеологизмима с компонентом *свијећа* представљен је у Горском вијенцу само једним фразеологизмом, у коме имамо трансформацију општејезичке јединице:

разлучи се земља на племена,
 крвава се исклати племена,
 враг ђаволу доћи у сватове
 те *свијећу србску угасити!*

[ГВ 537].

Видјели смо да се у народу користи израз *угасити свијећу, утрнути свијећу* 'учинити да неко остане без потомства'. Наведени идиом Његош трансформисе

додавањем једне компоненте – атрибута *србска* уз именицу *свијећа*. На основу општејезичке јединице која се употребљава у односу на човјека појединца, наш пјесник, у складу с поетиком спјева, израз подиже на национални ниво, па се она односи на читав народ, а израз *угасиће србску свијећу* добија значење 'учиниће да српство нестане'.

2.7. Микроконцепт *самохраност* посвједочен је само једном у спјеву, у изразу *самохрана глава*:

Тури такве разговоре црне:
људи трпе, а жене наричу –
нема посла у плаха главара!
Ти нијеси *саморана глава*:

[ГВ 110].

Овај концепт је одражен на лексичком нивоу кроз придјев *самохран*, а такође постоје и именице њиме мотивисане – *самохранац*, *самохраница*. За човјека који нема потомство или је без њега остао каже се да је *самохран*: „Помамио си се око звона и задужбина, као да си *саморан* и истражник, а не на крду дјече и у дугу до ушију!“ [Љубиша 2006: 211]. Овај израз такође свједочи о значају који се придавао продужењу врсте.

ЛИТЕРАТУРА И ИЗВОРИ

- Арутюнова 1991: Н. Д. Арутюнова. *Истина: фон и коннотация*. – Логический анализ языка. Культурные концепты. Москва, 1991.
- Брилева и др. 2004: И. С. Брилева, Н. П. Вольская, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, В. В. Красных. *Русское культурное пространство*: Лингвокультурологический словарь: Вып. первый. Москва, 2004.
- ГВ 2005: Радмило Маројевић. *Горски вијенац*. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Маројевић. Подгорица, 2005.
- Геземан 2003: Герхард Геземан. *Црногорски човјек*. Подгорица, 2003.
- Ђорђевић 1984 I: Тихомир Ђорђевић. *Наш народни живот*. Т. 1. Београд, 1984.
- Колесов 2002: В. В. Колесов. *Философия русского слова*. Санкт-Петербург, 2002.
- Љубиша 2006: Стефан Митров Љубиша. *Приповијести црногорске и приморске*. Приредио академик Ново Вуковић. Цетиње, 2006.
- Маслова 2006: В. А. Маслова. *Лингвокультурология: Учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений*. 2-е изд., стереотип. Москва, 2006.
- Пејановић 2007^a: Ана Пејановић. *Фразеологија Горског вијенца и његових руских превода*. Докторска дисертација. Београд, 2007.
- Пејановић 2007^b: Ана Пејановић. *Етнокултурни концепт Косово*. – Слово, Никшић, 2007, IV, бр. 15–16, с. 181–188.

- Пеянович 2006: А. Пеянович. *Проблемы перевода ФЕ с компонентом – концептом (на материале „Горного венца“ и русских переводов)*. – Проблемы семантики языковых единиц в контексте культуры. Москва–Кострома, 2006, с. 489–493.
- Степанов 2004: Ю. С. Степанов. *Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп.* Москва, 2004.
- Телия 1996: В. Н. Телия. *Русская фразеология: Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. Москва, 1996.
- Чајкановић 1994 I–V: Веселин Чајкановић. *Сабрана дела из српске религије и митологије*. Приредило Војислав Ђурић. Београд, 1994. (Књ. I–V).

Анна Пеянович

ЭТНОКУЛЬТУРНЫЙ КОНЦЕПТ „РОД“ В ПОЭМЕ „ГОРНЫЙ ВЕНЕЦ“ П. НЕГОША

Резюме

В настоящей статье подвергаются анализу фразеологические единицы, входящие в концепт „род“. По мнению автора, этот концепт, вместе с концептами „честь“ и „Косово“, является одним из важнейших этнокультурных концептов в языковой картине мира носителей сербского языка, отраженных в поэме „Горный венец“. В рамках микроконцепта могут находиться единицы-фразеологические варианты (общеупотребительные, узуальные) или контекстуальные фразеологические варианты, возникшие в результате авторских трансформаций, окказиональные единицы, употребленные автором в тексте. Данная классификация дает возможность, во-первых, выявить важнейшие лингвокультурные концепты в языковой картине мира, во-вторых, проследить внутрисистемные отношения фразеологических единиц. При анализе фразеологизмов, объединенных одним концептом, легче очертить границу между вариантностью и синонимией. В рамках одного и того же концепта найдутся и фразеологические антонимы (если они имеются). При анализе всех фразеологизмов в рамках одного концепта можно реконструировать место данного концепта в языковой картине мира определенного этноса, а это будет ценным материалом для исследований в когнитивной лингвистике. В-третьих, что немаловажно, при исследовании фразеологии писателя или определенного его произведения, можно проследить и его авторские трансформации и индивидуальный стиль, что касается употребления фразеологического пласта языка, а это дает возможность выявить конкретные цели, достигаемые автором.

ЗАСТУПЉЕНОСТ СРПСКИХ ТЕРМИНА У НАШИМ МЕДИЦИНСКИМ ЛЕКСИКОГРАФСКИМ ИЗДАЊИМА

Темељи српске медицинске лексикографије постављени су у средњем веку на старословенском језику. Дошло је до вишевековног прекида у њеном развоју услед турске владавине. Уследила је обнова и стварање српске медицинске лексикографије (М.Ј. Батут, А. Костић, М. Одавић и други). Временом су све више потискивани српски називи туђицама, а српски језик је запостављан.

Кључне речи: лексикографија, српски медицински језик, стандардизација, туђице

УВОД

Наша медицинска лексикографска издања испољавају велику разноврсност и неуједначеност по питању употребе српских термина. Запажа се све мања употреба српских назива за медицинске појмове, а све се више неконтролисано и на различитим нивоима употребљавају страни називи, посебно англицизми.

СРПСКИ (СТАНДАРДНИ) ЈЕЗИК ДАНАС

Језички идентитет нашег језика променио се од српскохрватског ка српском. Али и убрзано се смањује удео српских речи у српском језику продирањем нових речи и израза међу којима је врло много таквих које свакако неће обогатити ни улепшати српски језик. Проблеми су растућа полуписменост, нагли пораст англицизама, опадање опште говорне културе и др. Књижевни, односно стандардни језици свој потпуно изграђени лик добијају у процесу током којег морају проћи кроз десетак фаза, сагласно теорији М. Радовановића (селекција, дескрипција, кодификација, елаборација, акцентуација, имплементација, експанзија, култивација, евалуација, реконструкција) (1).

До скоро су тешкоће биле што нема савременог речника српског језика, нису урађени стандарди, а ни неопходна граматика и правопис.

Српски улази у круг језика с „кратком историјом стандарда“ и у неким доменима његове структуре још су чврсте везе с говорима на којима је заснован и отворене многе могућности за „пропуштање“ појединих дијалекатских особености у стандардни језик. Није било чврстих настојања да се лексика нормира и да се јасније одреде њени односи према оној која остаје ненормирана, тј. нестандардна. „Стандардни језик“ представља реалност различиту од „књижевног језика“ у ужем

смислу (2). Термином „стандардни језик“ наглашава се комуникативна функција језика и његова обавезност за одређени говорни колектив (3).

„СТАРИ“ И „НОВИ“ СРПСКИ МЕДИЦИНСКИ ЈЕЗИК

Језик струке је „језик за посебне намене“, значи језик који се користи за одређене професионалне или стручне намене (4). То никако није само тзв. нормативни, стандардни језик колоквијалног типа, већ језик који има своје посебне захтеве према којима се одређује и према којима успоставља властите узусе. Ти узуси морају бити у функцији с потребама струке, али, дакако, као општеприхваћени или опште усвајани модели стручне праксе (5). Стручни језик је кодиран (6).

Најстарији наш медицински лексикографски извор јесте *Терминолошки речник српске средњовековне медицине* Р. В. Катића из 12. и 13. века где су изнети први медицински текстови на старословенском језику с нешто више од 1900 термина. Велики борац за српски језик у српској медицини био је, затим, др Милан Јовановић-Батут за кога Васа Павковић, на стр. 8, каже: „Батут, тај најврснији и готово једини прави популарно-медицински писац“ (7). Сакупио је велику грађу народних назива у медицини, али није завршио и није објавио своју грађу. То је први учинио проф. др Александар Ђ. Костић.

Запажање А. Ђ. Костића да никада медицинска мисао у своме стремљењу, остваривању и неслућеном освајању није толико вапила за правилним, изражајно обогатеним и разумљивим језиком колико данас важи и сада. У медицини настају нови појмови, а стари се преображавају и добијају вишеструко значење. Пред медицинским успесима на пољима молекуларне биологије, генетике, трансплантације органа, анестезиологије и др., медицински језик тешко стиже да иде укорак: језичко изражавање толико заостаје да представља озбиљан проблем. То је приметио и француски лексикограф Жамал крајем осамдесетих година прошлог века када је написао да наука лети а њена терминологија каска за научним открићима (8).

Наши стари лекари трудили су се да за сваку латинску реч пронађу у нашем језику, у народу, одговарајућу српску реч. Ако нису наишли на такву реч, они су покушавали и често успевали да сами створе такву реч у духу српскога језика. Тек кад то нису могли, прихватили су стране речи. Латинску медицинску терминологију прихватили су за унутрашњу употребу, као начин међусобног споразумевања лекара у оквирима медицинске струке. У јавној употреби, у свим уџбеницима и књигама, на првом месту био је српски језик, а тек на другом месту, испод наслова, у загради, писали су латинске речи (9). Временом су српски називи изостављани и нестајали су, а на њихово место су долазили све више страни називи – туђице.

Данас, међутим, дуго (и предуго) нико више не брине о језику у нашој медицини. У свим научним областима, па и појединим гранама медицинских специјалности, непрекидно се уводе и користе посебна значења туђица у одређеном врло стручном контексту (10). Струковна употреба англицизама, међутим, најчешће је мотивисана недовољно утемељеним, али зато све увреженијим, веровањем стручњака из готово

свих области да су у данашње време једино термини из енглеског језика они који на прави, аутентичан и убедљив начин изражавају одређено стручно значење, док се постојеће домаће речи или игноришу или се, што је чешће (али и поразније), за њих уопште и не зна. Тако, рецимо, можемо сазнати да је неко добио инфекцију *рес-пираторних*, а не *дисајних*, органа (11). Можда се ово може оправдати чињеницом да се данас енглески језик наметнуо као *lingua franca*. Још један процес језичких промена који је запазила Кеј (1979) јесте да се јављају нови називи болести, и виде се промене у значењима устаљених назива болести (12). У српском, нпр., у неким случајевима енглески термин се једноставно позајми (*вируси* према *viruses*), у другима прави се кованица на основу енглеског назива (*поленска грозница*, а у ствари је то *алергија на полен* према *hay fever*), термини који се више не употребљавају се одбацују (*урокљивост* према „*evil eye*“), а неки српски називи за болести за које нема еквивалената на енглеском, или уопште у модерној биомедицини, могу се задржати али с померањем значења (*жуч* за *болест жучне кесице*; каже се, нпр. „*Она пати од жучи*“, а мисли се „*Она има болест жучне кесице*“).

ПРОБЛЕМИ СТАНДАРДИЗАЦИЈЕ (СРПСКОГ) МЕДИЦИНСКОГ ЈЕЗИКА

Оправдано је што се данас са свих страна истиче потреба да се целокупна медицинска терминологија најзад уједначи према законима језика, логике мишљења и потребе за што лакшим међународним споразумевањем. Већина народа усвојила је за међународну терминологију латински језик, али се и у међународној медицинској номенклатури употребљава понека реч појединих савремених језика. Мањи број земаља није примио латинску номенклатуру, него задржао сопствену, на своме језику, или, у најбољем случају, латинско-грчке речи транскрибују се и усвајају по правилима свог језика.

Англо-америчка медицинска школа је учинила напор да створи стандардну медицинску номенклатуру (*Standard Nomenclature of Diseases and Operations*), а од Светске здравствене организације је потекла иницијатива да се изради међународна терминологија узрока смрти. Међутим, Савез лекарских друштава СФРЈ је још 1968. године дао предлог да се латински језик призна за језик међународне терминологије.

Народна терминологија се уобличава и обогаћује кроз савремену страну терминологију, било творбом нових речи, било проширивањем значења постојећих речи и на медицинску област. Основа за стварање међународних термина је највећим делом грчки језик, чије се речи пишу на латинском и чак подвргавају ортографији и изговору који важе за латински језик. Али неки термини су просто транслитеровани, тј. у потпуности су задржали свој грчки облик написан латинским словима, нпр. *acne*, *diastole*. Стручњаци СЗО одлучили су да се за међународне језике у медицинској терминологији прогласе: енглески, француски, немачки, шпански и руски језик, а критеријум је био број објављених медицинских дела на тим језицима. Дакле, израђене су међународне латинске терминологије за анатомију, хистологију,

физиологију, ембриологију, бактериологију, фармакопеју, али се данас овај принцип мења. Одустаје се од заједничке латинске медицинске терминологије за све остале гране медицине, нарочито за клиничке области – препоручује се вишејезичка номенклатура (13).

Стандардизација тешко налази свој пут и кад постоје донети термилошки документи (14). Влада велика несагласност по питању употребе медицинских термина и њихове нестандардизованости и неуједначености (15). Стандардизација медицинске терминологије врши се, прво, превођењем стране и применом домаће терминологије, а постоји и залагање за интернационализацију медицинске терминологије. У новије време, интернационализација се спроводи посредно преко енглеског језика и то приликом транскрибовања латинских термина, полази се од транскрибованих облика тих термина с неког другог, живог језика (нарочито енглеског, немачког и француског) (16) који је у том случају и језик давалац и језик посредник. Треба првенствено поћи од латинског облика. Такве речи нису потпуно адаптиране и интегрисане у наш систем, подложне су променама на фонетском, морфолошком и семантичком плану, њихов процес адаптације је тек започео, оне нису ни добро схваћене. Можда је боље решење пољски приступ по коме треба паралелно употребљавати и народне медицинске називе и међународне медицинске термине у пољском језику (17). Мислимо да би се овај принцип могао применити и на српски језик.

НАШИ ОДАБРАНИ МЕДИЦИНСКИ РЕЧНИЦИ

Најзначајније име наше медицинске терминологије је професор др Александар Ђ. Костић који је радио на проблемима језика у медицини 50-их и 60-их година прошлог века. Много је допринео да се српски језик обнови и унапреди кроз стручну медицинску терминологију. Резултат његове вишедеценијске борбе за чистоту српског језика у медицини били су: 1. Вишејезички медицински речник (Медицинска књига, Београд, 1956, 1970, 1976); 2. Медицински лексикон (Медицинска књига Београд-Загреб, 1984) и 3. Вишејезички медицински речник у 2 тома (Нолит, Београд, 1987). А. Ђ. Костић написао је прву картицу за речник као студент медицине. Основао је Термилошки семинар 1913. год. Рад на *Медицинском речнику* започео је током Првог светског рата као батаљонски лекар. Од 1941. до 1945. удаљен је с Медицинског факултета и тада је појачао рад на Речнику. Прво издање појавило се 1956. год. на пет језика (латински, немачки, енглески, француски, српски), друго је тек 1971. допуњено руским и италијанским језиком, а треће, измењено и допуњено издање са супругом др Смиљом Костић-Јокић, са скоро четири пута увећаним речником српскохрватских израза изашло је 1976. године. Издање које се овде анализира пето је по реду (1996. година). Има око 120.000 речи с додатком Епонимног речника. Принцип је да се за сваки латински термин, без обзира на то да ли за њега у нашем језику има погодног назива, по правилу даје транскрипција на нашем језику. Поред великог богатства нашег језика, има још много латинских медицинских

назива, за које се у нашем језику за сада не могу наћи погодни изрази. У том случају, поред латинског назива стоји само наша транскрипција (нпр. *valvularis* према *валвуларан*). Он говори о четири процеса: транскрибовање (нпр. лат. *ablatio* према *аблација*, енгл. *fertilisation* према *фертилизација*), транслитеровање (нпр. грч. *cirrrosis* према *цироза*), транслатовање (нпр. лат. *post mortem* према *пост мортем*) и превођење (нпр. нем. *purgieren* према *прочистити*) (18). По Костићу, енглески и латински представљају основне координационе речнике. Руски језик има велику творбену могућноста за стварање народних сложеница. Српски народни језик обилује изузетно великим бројем израза за исти појам (нпр. за *температура*: *огњица*, *врућица*, *ватра*, *грозница*, *ватруштина*). Многе су речи уски провинцијализми (нпр. *магарећица*, *магарећак*), па их ваља подвргнути строгој семантичкој анализи. Из горенаведеног све указује да је А. Ђ. Костић ударио темеље српској медицинској лексикографији.

Професор др Миодраг Одавић, ученик А. Ђ. Костића провео је 25 година радећи на проблему језика медицине. Он сматра да није оправдано застареле речи избацивати из нових издања речника због разумевања старих стручних и научних радова, штампаних пре више деценија (нпр. за *lacuna* поред *јамница*, *шупљина*, *рупа* постоји и *утока*). Речник има око 108.000 одредница. Одређени термин може да добије друга, нова, често неочекивана, значења у ужим медицинским областима (нпр. термин *ген* добија значење *терапија генима* или *генска терапија*). М. Одавић је, на темељу А. Ђ. Костићевих изучавања, допунио српски медицински језик новим терминима (нпр. *вирусемија*, *стерколит*).

Такође ученик А. Ђ. Костића је Миле Медић који се више од 30 година бавио питањем српског језика у медицини. Прво издање Латинско-српског речника изашло је 1994. год., а 1998. год. Српско-латински речник. Ономогућен је да заврши пројекат израде великог медицинског речника енглеског, француског, немачког, руског и српског. Друго издање Медицинског речника српско-латинског и латинско-српског (Београд, 2006.) има око 10.000 одредница. Истиче да је данас у српској медицини у оптицају више стотина хиљада страних речи и назива. Особеност латинско-српског речника јесте што стране еквиваленте даје у загради (нпр. *radiatio* према (*радијација*)) па иза тога *зрачење*. Он истиче да није никакво зло знати и употребљавати стране речи, али је зло и срамота не знати, заборављати и одбацивати сопствени матерњи језик (19). Поред главне одреднице у српско-латинском речнику, даје српске синониме (нпр. *иклопац*, *зли грч* према *tetanus*). Указао је на непотребне туђице и истакао лепоту и прикладност српских назива (нпр. *живац* уместо *нерв*, *породиљство* уместо *акушерство*, *душа* уместо *психа* итд).

Медицински речник, енглеско-српски Јелице В. Марковић изашао је 1996. године и има преко 30.000 речи (најновије издање је допуњено с око 5.000 речи). Речник представља синтезу ранијих превода, и сугестију стручњака како у појединим случајевима треба поступити (20) (нпр. *seal limbs* према *ненормални развој удова без горњих делова, фокомелија*). Опремљен је и илустрацијама из Дорландовог медицинског речника. Потрудила се да обнови неке српске називе, али је у великој мери задржала туђице (нпр. *labial* према *уснени*, *лабијалан*).

Медицински речник, енглеско-српски и српско-енглески доцента др Софије Мићић објављен је 2007. год, садржи око 40.000 речи. Први је медицински српско-енглески речник код нас. Његова израда била је много тежа и сложенија, због тешкоћа услед непостојања савременог речника српског језика, стандарда и неопходне граматике и правописа (21) (нпр. од три термина за шећерну болест: *дијабетес*, *дијабет* и *шећерна болест* одабрани су *дијабетес* и *шећерна болест*). Многе српске речи за обољења и поремећаје враћене су у речник и где је било могуће избегнути су англицизми (нпр. не само *малформација* него и *наказност*). Речник је илустрован најважнијим телесним системима и органима као и савременим техникама у медицини с двојезичним називима. Обновљени су и враћени заборављени, али прикладни српски термини и стандардизовани су. За стране називе, посебно из енглеског језика, дати су одговарајући српски називи, уз напомену да на овом изучавању тек предстоји велики рад (нпр. за *pacemaker* дат је, поред *пејсмејкер*, и еквивалент *водич срчаног ритма*).

Популарни медицински речник проф. др Шпира Радуловића изашао је први пут 1996. друго издање 2007. год. Има 7000 речи, намењен је онима који нису медицински образовани (22) (нпр. *спондилоза* према *укоченост приљенских зглобова*, *искривљење приљенова*, лат. *spondylosis*). Његова вредност је и што садржи најчешће лабораторијске анализе. Трудио се да нађе одговарајуће српске називе.

ЗАКЉУЧАК

Сврха медицинског речника је да кориснику олакша читање научне и стручне литературе и да је савремен. Ипак, не успева да реши непосредни проблем и потребна му је ревизија, чак и у тренутку објављивања (23).

Методолошки посматрано, наши лексикографи испоштовали су принцип да дату лексему изразе са што више синонима. У свим анализираним речницима и већег и мањег обима уочено је да се лексикографи боре да очувају српске старије и новије називе. Али, ово су остварили неки у већој (Костић, Одавић, Медић), а неки у мањој мери (Марковић, Радуловић). У речнику С. Мићић учињено је све да се сакупе и обнове стари и створе нови називи на српском језику у медицини са жељом да буду у сталној употреби у свакодневној медицинској пракси. Уложен је труд да се нови називи, с напретком развоја медицинске науке и струке, а којих у српском језику нема, по законима лексикографије обраде и уведу у српски језик.

Који ће од термина и облика речи бити употребљен у медицинском језику одлучују заједно лекари и лингвисти који се баве језиком струке. И једни и други треба да непрестано и активно сарађују на стандардизацији српског језика у медицинској науци и струци. Без сумње треба наше лекаре, још у току студија, припремати и упућивати да је неопходно чување и неговање српских медицинских термина.

Лексикографи треба да се труде да се очува целовитост језика пратећи стандарде и актуелну употребу како би се омогућио развој научног и стручног језика. Слабост нашег система јесте да се усвојени стандарди за српски језик не примењују,

највероватније норме језика нису научене током школовања наших студената, а код оних које су утврђене нема контроле за њихово спровођење.

ЛИТЕРАТУРА

- Пипер, П. 2002. Српски језик на почетку века. *ЛМС*, 840–853.
- Петровић, Д. 2002. Дијалекатска лексика и речник стандардног језика, *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, САНУ, Матица српска, Институт за српски језик САНУ, Нови Сад-Београд, 277–283.
- Пипер, П. 2003. Српски између великих и малих језика, Београдска књига, Београд
- Мићић, С. 1997. Страни језик струке као обавезни предмет на медицинском факултету, *Српски архив за целокупно лекарство*, св. 7–8, 253–255.
- Фекете, Е. 2004. О језику медицинске струке. У: Медицински часописи и чланци, *Српски архив за целокупно лекарство, посебно издање*, 62–64.
- Филиповић Радулашки Т. 2004. Језик у медицини и медицински језик. У: Медицински часописи и чланци, *Српски архив за целокупно лекарство, посебно издање*, 74–80.
- Павковић, В. 2006. Др Батут против надрилекара, Политика, Народна књига.
- Флајшман, С. 2006. Fleischmann, S. Language and Medicine. In: *The Handbook of Discourse Analysis* (Eds. D. Schiffrin, D. Tannen and H. E. Hamilton), Blackwell Publishing, 470–502.
- Медић, М. 2006. *Медицински речник. Српско-латински/латинско-српски*. Веларта, Београд.
- Одавић, М. 2002. *Енциклопедијски латинско-српски медицински речник*, Просвета, Београд.
- Прћић, Т. 2005. *Енглески у српском*. Змај, Нови Сад.
- Флајшман, С. 2006. Fleischmann, S. Language and Medicine. In: *The Handbook of Discourse Analysis* (Eds. D. Schiffrin, D. Tannen and H. E. Hamilton), Blackwell Publishing, 470–502.
- Костић, А. Ђ. 1996. *Вишејезикчки медицински речник*, ИШП Савремена администрација.
- Марковић, В. Ј. 1996. *Медицински речник. Енглеско-српски*. Техничка књига, Београд.
- Мићић, С. 2004. *Називи болести и поремећаја у енглеском и српском језику*. Београдска књига, Београд.
- Костић, А. Ђ. 1996. *Вишејезикчки медицински речник*, ИШП Савремена администрација.
- Драганић В. и О. Брадић (1996). Рад на медицинској терминологији – потреба медицинске науке и праксе. *Стандардизација терминологије*, САНУ. 123–126.
- Костић А Ђ. 1996. *Вишејезикчки медицински речник*, ИШП Савремена администрација.

- Медић, М. 2006. *Медицински речник. Српско-латински/латинско-српски*. Веларта, Београд.
- Марковић, В. Ј. 1996. *Медицински речник. Енглеско-српски*. Техничка књига, Београд.
- Мићић, С. 2007. *Медицински речник. Енглеско-српски и српско-енглески*, Завод за уџбенике Београд.
- Радловић, Ш. 1996. *Популарни медицински речник*, АБЦ графика, Београд.
- Ли-Јанке 1998. Lee-Jahnke, H. Training in Medical Translation with Emphasis on German. *ATA Translation and Medicine*. Vol. X, 81–91.

София Мичич

ПРЕДСТАВЛЕННОСТЬ СЕРБСКИХ ТЕРМИНОВ В НАШИХ МЕДИЦИНСКИХ ИЗДАНИЯХ

Резюме

В настоящей работе подчеркивается значение необходимости стандартизации сербской медицинской терминологии, исходя из того, что для современного сербского медицинского языка характерно неуровненное употребление иноязычных терминов, а именно грецизмов, латинизмов и преимущественно англицизмов, а затем сербизированных слов, всякого рода заимствований, новообразований, в ущерб сербским терминам. Автор дает обзор до сих пор появившейся лексикографической медицинской продукции, начиная с середины XX века вплоть до наших дней, и анализирует многоязычный словарь Костица, четыре двуязычных словаря, составителями которых являются Одавич, Медич, Маркович, Мичич и одноязычный словарь Радловича. Это словари различного объема. Заметно, что в новых медицинских изданиях сербские термины все реже встречаются. Причиной этого является факт, что в связи с развитием медицинской науки и технологии образуются новые термины, часто не имеющие сербских эквивалентов. Автор делает вывод, что следует развивать сербский медицинский язык не только не критическим усваиванием иностранных, преимущественно английских терминов, но и образованием новых понятий, согласно морфологическим и словообразовательным закономерностям сербского языка.

СРПСКИ ЈЕЗИК КАО *РАВАЧКИ* МЕЂУ ОРАХОВАЧКИМ АЛБАНЦИМА ДАНАС

У раду се предочава феномен још увек славофоних ораховачких Албанаца који, услед страха иницираног актуелним друштвеним збивањима, или пак сопствене жеље за дистанцирањем, свој српски идиом готово у свим приликама називају *равачким*.

Кључне речи: српски, равачки, албански, говор, идиом, билингвизам, диглосија, идентитет, анимозитет.

1

„Силовит и грановесан је Турчин био Хамза Вукашиновић... Уколико се више спомињало његово српско презиме у намери да се он нешто омаловажи са својега давнашњег порекла, утолико га је притискао стравичан нагон да буде охолији, помамнији и бешњи Турчин. Хтео је сваким својим делом, сваким покретом и сваком речју да докаже како ни мало нису бољи Турци од њега они који су дошли било из Азије, било с оне стране велике подримске реке, са голих брда. Зато му није ни мало сметало што турски није знао ни воде потражити, а арнаутски – само колико да му се на говору подсмехну Дреничани и Остроzubљани.“¹ Овако је у приповести *Наша загонетка* о ораховачком прваку својевремено писао Григорије Божовић.

Иако памћење о пореклу временом нужно постаје блеђе, Божовићева скица нарави поарбанашеног Србина из Ораховца ни после сто година није се битно изменила. Наиме, језик којим се, доиста чудом, још увек служи намеће му сталну потребу доказивања новог (албанског) идентитета. Треба знати да Дреничани, и сами добрим делом у прошлости албанизовани Срби (в. Вукановић 1998, 111–117), данас као и пре једног столећа, на рачун ораховачких Албанаца и њихова говора састављају песме – ругалице, на шта ови по правилу одговарају појачаном суровошћу према својим српским суседима. Примера за то је последњих година напретек, а међу најочигледнијим и потпуно уништено па безочно скврнављено месно православно гробље. Да се у међуетничким односима Ораховчана током последњег столећа много шта само нагоре променило казује податак да, за разлику од Глише Елезовића којему се, како сам пише, у лето 1932. године беше пружила прилика да посети текију халветијског реда у Ораховцу те да му, разумевањем тамошњег дервиша, на располагању буду и старе турске књиге (Елезовић 1949–1950, 133), данашњи радозналац, уколико се усуди, по сличном послу онамо може поћи само с притајеном етничком другошћу и са скривеним диктафоном у цепу.

Упркос свеприсутном анимозитету према српској популацији, ораховачки Албанци у свакодневној комуникацији до данашњег дана користе српски локални идиома који се ни по чему не разликује од идиома овдашњих Срба, а који је према Елезовићевом мишљењу „у неку руку средина између говора Метохије са Косовом с једне и Призрена с друге стране, другим речима тај њихов говор је готово нека механичка мешавина говора косовско-метохиског и јужноморавског“ (Елезовић 1949–1950, 133).

У овом раду неће се апострофирати дијалекатске особености дотичног месног идиома, него ће, на основу теренског увида, бити дат кратак опис говорног понашања албанске популације као редак пример како се језик дуго може борити за опстанак, па макар настављао живот и под другим именом, и у исто време, биће скренута пажња на све присутније тежње појединачних колектива да, унаточ објективним датостима, „припадају нацији којој верују да припадају“ и „говоре оним језиком којим верују да говоре“ (Бугарски 2001, 18), чак и када само то веровање није одвећ постојано. За сагледавање ораховачког језичког феномена послужиле су најпре информације прикупљене код овдашњих Срба и њихових албанских суседа који у скупштини српску улицу данас навраћају углавном ради трговине прехрамбеном робом те откупа имања и кућа. Драгоцени подаци добијени су у дому шесточлане албанске породице а у разговору са средовечним домаћином Ј. Ћ. и његовом супругом А. Ћ., затим из разговора с педесетседмогодишњим Х. Д., вођеног на месном православном гробљу¹, те контактима и фонских записа забележених на улици, у продавници и текији шеиха Нухједина² у албанском делу данас строго подељене вароши. Треба напоменути да је прикупљање грађе обављено највећим делом у полутајности, будући да информатори Албанци нису знали тачан циљ вођених забележака, поготово нису смели знати да је разговор са њима сниман. То је, разуме се, условило извесну мањкавост прикупљеног материјала (повремену нејасност снимка и сл.). Због тога, као и због осећања да су људи на неки начин преварени, можемо само жалити, али сличан посао је данас немогуће другачије обавити, пре свега зато што већина ора-

¹ Зарад личне безбедности информатора Албанаца овде ће и засад бити навођени само њихови иницијали.

² Подаци из литературе упућују на традиционалну активност дервишких редова и међу косметским Албанцима. Данас у Ораховцу своје присталице окупљају две текије – „шех Бакијина“ и „шех Нухједина“, како их мештани а по именима дервишких првака, обично називају. Присталице прве припадају *руфај*, а друге *халвет* тарикату. Објашњавајући разлику између два реда, наш саговорник халветиста за посвећенике суседне текије каже: „Они се боду и посте десет дана“. Строги пак, пост – *Матем* халветиста траје дванаест дана. Текија шеиха Нухједина, страдао током последњег рата (због чега је само његово *кубуре* – гробно обележје прекривено црвеном чохом као знак шехида – посвећеника, док сви остали, умрли природном смрћу, почивају под зеленим покривачем), према сведочењу појединаца, уживала је поштовање и ораховачких Срба, што због угледа погинулог шеиха, што због неких сличности које су налазили у обичајима текије и сопствене верске праксе. Ораховачки Албанци следбеници су различитих традиција у оквиру ислама, па, сходно томе, чланови исте породице своје верске потребе каткад задовољавају у различитим богомољама. Тако Н. Ћ., глава породице коју смо посетили, редовно одлази у „шех Нухјединову“ текију и пости Матем, док је супруга А. Ћ. привржена џамији и поштује Рамазан. У складу с тим, на зиду њихове собе, с фотографијом покојног шеиха Нухједина у средини, поред графичког приказа Ћабе, несметано виси на Кербелу подсећајућа икона Зоти Алија.

ховачких Албанаца нерадо помиње „српскост“ свог језичког испољавања, а пред млађим нараштајима се то очигледно све више прикрива.

2

Ораховчани, Срби и Албанци, језик којим се свакодневно служе подједнако именују *равачким*, а чуће се и *нашки*, *нашачки*, па и *домаћи језик*. У погледу његова имена за српске житеље Ораховца није спорно да му је основа у актуелном топо-ниму, неретко изговараном као Оравац, односно Равац а који упућује на подручје богато ораховином. Албанце који, следећи језичку правилност, место зову *Rahovec*, а у сакодневној комуникацији *Raoves*, назив *равачки*, колико смо се могли уверити, такође најчешће асоцира на орах, мада је могуће срести и нека фолклорна тумачења, каква сами припадници албанске популације не узимају за озбиљна.

Мештани Срби, нарочито школовани, слично као Горани кад је у питању њихов – горански говор, негују веома позитиван однос према *равачком*, приписују му улогу престижног (што је данас изгледа постала мода), позивајући се при том и на мишљења старијих који су у ораховачком говору видели „најстарији српски језик“. То што је *равачки*, услед слабо развијених контаката са спољним светом, сачувао своју архаичну посебност, сматрају срећном околношћу за очување његова некадашњег стања и статуса. Наравно, присуство српског стандардног израза се подразумева и при комуникацији овдашњи Срби лако прелазе с једног на други идиом.

Кад је реч о Албанцима, тешко је поуздано утврдити колико су задовољни због чињенице да *равачки* још увек представља неодојиви део њихова живота с обзиром да нерадо помињу његов српски идентитет. „Током мог истраживања“ – пише Гер Дејзингс – „неки од њих су ми рекли да је њихов језик сличнији македонском (јасно је да су желели да се дистанцирају од свега српског).“ (Дејзингс 2005, 104). Такву жељу најбоље илуструје податак да се пред, данас језички изолованом младом албанском популацијом, порекло *равачког* доста успешно скрива. У прилог овоме навешћемо најсвежији, врло индикативан пример. Наиме, затекавши се у јединој српској улици и ослушнувши међусобни разговор Срба, албански дечаци су између себе у чуду коментарисали: *Ууу, они зборују исто ка ми!* Кад је о овоме реч, њихови родитељи, још увек довољно свесни генетске природе свог говора, при покушају да објасне посебност *равачког*, неминован психолошки конфликт превладавају на најразличитије начине. Тако ће на примедбу сабеседника да тренутна комуникација посредством два „различита језика“ – српског, с једне, и *равачког*, с друге стране, очигледно није препрека међусобном разумевању, А. Ћ. шаљиво одговорити: *Па говоримо нашки*. Или, док на констатацију како лепо говори српски,³ без размишљања узвраћа: *Па наш језик ни је. Ово ни је домаћи наш језик, а у школу албански*, то само који минут касније, из страха да јој то може нашкодити, у погледу помена свог српског идиома постаје врло обазрива. У исто време неће бежати од тога да исприча како

³ Упућивани комплименти су почесто били тек у функцији изнуђивања каквог-таквог одговора.

је њен отац похађао српску школу, учио ћирилицу и да мајка, рођена Ораховчанка, никад није научила албански. Овом напоменом А. Ћ. не жели да сугерише мајчину приврженост језику предака, већ да нагласи градски карактер ораховачког говора а као статусно обележје његових корисника, подвуче разлику између ораховачких староседелаца и искључиво албанфоних њихових сународника из околних руралних места. Изван Ораховца *равачки* ће се чути – објашњава – само у случају ако се овдашња девојка уда у које од села, онома и свој говор, а деца потом наставе да одржавају везу с мајчином родбином. Обратних случајева, кад довођењем снахе са села или било ког другог места, у Ораховац постепено приспева и албански језик, свакако је знатно више. И то није скорашња појава.⁴ Поменуто урбано-руралну језичку подељеност А. Ћ. имплицитно потврђује и кад на питање, је ли учила албански, даје следећи одговор: *Јес. И дал'е причамо. Свекрва ми је од село.*

Ако се има на уму да женидбени нису били и једини поводи за прилив албанфоних житеља, јасно је и да албански језик већ дуже време представља озбиљну конкуренцију локалном српском идиому, па је доиста изненађујуће како се овај последњи све досад одржао. Чињеница да га познају и деца која се данас школују искључиво на албанском језику и која немају никакав контакт са својим српским вршњацима, сведочи само о томе да се *равачки* користи у кругу породице, и не само ту. Уверили смо се да је он присутан на улици, у продавници, кафићу, богомољи, међу радницима на градилишту и другим местима у чисто албанском делу града. На наш, опрезно формулисан, захтев да поближе одреде говор којим се служе, Албанци ће, без обзира на свој тренутни језички репертоар, најчешће одговорити да је реч о *равачком* и без двоумљења га представити као свој матерњи језик: *У Ора'овцу се прича само раавачки. То ни је матерњи језик. Ја сам порасо са Србима (Ј. Ћ.), Овде је раваачки језик, матерњи језик (продавац), Наши матерњи језик је равачки. И Албанци и Срби говоре исто (Х. Д.).* Од свих информатора, само се постарији љубазни домаћин у текији, случајно одличан познавалац српског, изјаснио да је његов матерњи језик албански, што свакако не значи и да се ради о јединственом случају. На упућени му комплимент, не исказујући радозналост у погледу језичког идентитета саговорника, кратко је одговорио: *Мој матерњи језик је албански, али ми овде знамо и српски.* Ово је истовремено један од ређих примера да се српски језик тако и назове, поготово пред неким са стране (појединци ће га, зависно од расположења и ситуације, именовати само уколико их други сународници не чују).

Језичку солидарност с извањским саговорником овдашњи Албанци, једнако као и Срби, исказују скоро редовним преласком с локалног варијетета на онај ближи српском стандарду. Иако се не може сматрати правилом, ипак је приметно да мушкарци то чине с више успеха, поготово ако су радили у државним институцијама, служили војску, путовали, док је код жена, особито нешколованих, говорна

⁴ Наиме, још „Крајем деветнаестог века Бранислав Нушић је написао да многе потурице (преобраћеници у ислам који говоре српски) у Ораховцу почињу да говоре албански зато што се жене Албанкама“ (према: Дејзингс 2005, 104).

модификација чешће праћена отежаним могућностима правилног изражавања.⁵ С обзиром да су се мање кретале, Ораховчанке су, слично женама у другим патријархалним срединама (Гора је у том погледу још понајбољи пример), дуго чувале стари језик, како од модернизације, тако и од његове албанизације.

3

С тачке гледишта компетенције и употребе језика, ораховачки Албанци данас чине нехомогену говорну заједницу. На једној страни су они који, поред доброг сналажења у *равачком* те једном од два, или чак у оба стандардна идиома (српском и албанском), поседују знање и неког трећег (најчешће енглеског) језика, дакле – мултилингвали. Другој групи припадале би монолингвалне особе, углавном старије и средње генерације и већим делом женскога пола, које се током целог живота ослањају искључиво на *равачки*. Трећу, најспецифичнију, и још увек најбројнију, представљају лица која у приватној комуникацији користе српски локални идиом, а у другим приликама нужно и албански језик који се у њиховој употреби, по свему судећи, не одликује нарочитом правилношћу. Ова категорија говорних представника чува заправо оне односе, успостављене још у време турске власти.⁶ С обзиром да се ради о напоредном коришћењу два кода које упућује на појаву „функционалног“, „друштвеног“ билингвизма (с *равачким* у сфери приватног општења и албанског у области спољне комуникације) и, пре о паралелној употреби, него ли о паралелном знању двају језика (в. Радовановић 2003, 152, 154), дотичну групу је могуће окарактерисати као диглосивну, а имајући у виду дијалекатску обележеност ораховачког

⁵ **А. Ђ.:** *А мене мој отац ме даја. Нисам га познала ни ко је ни шта је. Он нашо, он ме даја. Срамота било да питам. (А сада?) А сада нема више, не пита ни мама ни тата. Само њој ће се свиђа, ил'и њему и готово. (И шта потом следи?) Е, банкет правимо. Онда пријател'е викамо. (Које су, према обичају, обавезе младе?) Млада? Одма први дан узима руку. (Да пољуби?) А ми узимамо, ми не пол'убимо. (Да ли и женама и мушкарцима?) Мушкарцима, знаш шта, тој девер што ти је. Ил'и неки човек, даја, ми кажемо даја, ујак.*

Х. Д.: *Сваки фис има свој пис. Ево, овај гроб ја сам радио. Ја сам порастао са Славицом. Ово је све урадила банда и политика. Овај је отишао на Божји пут. Свесни људи ово не би урадили... Немој никад са државне чесме да пијеш воду. Образ има само три прста.*

Дервиш тридесетих година: *Ше Сул'ејман. Он направио течу (текију). Рођен је био у Поточан. Ово му је син, оно му је жена, она се заредила... Само две текије у Косово држе дванаес дана пост. Дванаес дана има само да мол'иш, да седиш у кућу, да једеш све што је под земл'у, не једеш месо, ни мл'еко. Ако оћеш будеш дервиш, треба срце да очистиш.*

Дервиш у поодмаклим годинама: *У време поста људи долазе двадесет четири сата. Навече се пале свеће. Долазе свакодневно, кад је празник у већем броју. Ево, пре неки дан, шестог, за Ђурђевдан маса се окупила... Раније је овде била земља, сад плочице. Стари систем, ништа ново нема, само што је реновирано. У сваком реду тарихата је мало друкише.*

⁶ „Почело се са језиком, ношњом. Најпре су људи почели да крију свој језик. На јавним местима, по путевима, у чаршији, људи су се трудили да говоре језиком већине исламске вере. Матерњи језик су још само код куће употребљавали. Тако је нешто морало бити и у Ораховцу. У интерном, међусобном саобраћају муслимани ораховачки чували су свој матерњи језик српски, а ван куће су се служили арбанашким језиком“ (Елезовић 1949–1950, 134).

албанског, још и као бидијалектну. Постоје индиције да би резултат темељитог експерименталног истраживања (када би за то постојали услови) указао на нарочит тип „партлингвалности“, односно обостране полујезичности (в. Скутнаб Кангас 1991, 291–308) повећег броја ораховачких Албанаца, не само на плану језичке функције (владања појединим аспектима језика), већ и у погледу компетенције, то јест недовољног познавања коришћених идиома (в. Скутнаб Кангас 1991, 294–295). На то указују редовне појаве „шума“ при комуникацији ораховачких Албанаца са сународницима из других места, па и у њиховом међусобном општењу, кад *равачки* настоје заменити албанским, а та замена остане само на покушају, као у примеру: *Mirëmëngjesi, a ci snaja? (Добро јутро, јеси ли се наспавао?)*. Недовољно упућеном само ће се учинити да је у предоченом исказу реч о простој интерференцији као природној последици говора у контакту; мисао започету на албанском, и поред жеље (која се последњих година нарочито демонстрира у присуству Срба), говорно лице овде тако не довршава услед непознавања најпростијих речи дотичног језика. Исто тако, оправдано је претпоставити да данашња школска омладина сличне тешкоће већ испољава при комуникацији на *равачком*. Ситуација је била далеко јаснија када су ораховачки Албанци свој какав-такав билингвизам ограничавали на домен употребе, међутим, најновије околности и непрекидна стигматизација сугеришу им коришћење албанског у свим приликама, што се, бар засад, неповољно рефлектује на оба употребљавана идиома.

4

Језик само потврђује оно о чему литература нуди довољно података, наиме, да у албанској староседелачкој популацији Ораховца, срећемо заправо потомке у прошлости исламизованих, потом албанизованих Срба. „Они су вероватно последњи представници категорије која се у српским изворима назива Арнауташи, а коју чине исламизовани и напола албанизовани Словени“ (Дејзингс 2005, 104). Своју генетску повезаност са Србима и српским језиком овдашњи Албанци данас, веома често, несвесно признају и свесно одричу. А да су ту везу дуго чували као важно, чак престижно обележје сопственог идентитета, казује низ примера, какви се, истина ређе, срећу и у најновије време.⁷

О пореклу ораховачких Албанаца, поред говора, сведоче и њихова донедавно српска презимена. Та чињеница није, нити је могла бити прикривана, па из дневничких записа дервиша Садулаха, вођених до 1859. године, а које нам у дословном преводу презентује Глиша Елезовић (Елезовић 1949–1950, 133–140), сазнајемо да су у оно време овде живели Махмуд Рамаћ, Ејуб Поточанац, Арслан Калајџић, Садик Грбић, Ферхад Шарко, Синан Сташић, Омер Живан и др. Године 1932. Елезовић за-

⁷ На покушај да од стране сународника буде омаловажен као „оратовачки катунар“, млади човек за- послен у овдашњој испостави једне међународне организације, у љутњи овако одговара: *Ми катунари?! Ја катунар?! Па знаш ли ти да сам ја цео живот провео са Србима?!*

тиче оне исте Рамаће, Грбиће, Исмиће..., наводи које су се породице и куд одселиле, али још увек нигде не помиње промену презимена. Ораховачки Срби посведочиће данас да је познато, а у доста случајева и сами памте како су њихови суседи српска презимена преобликовали у албанска. И обичан телефонски именик⁸, сачињен 1997. године, потврђује да су се поједини овдашњи Албанци до очи последњег рата презивали на *-ић*. Будалић Ђемаил се, међутим, већ данас презива Будала, док Мирићи (Ибрахим, Исмет) задржавају српско презиме све досад. Албанцима су, дакако, сећања на старо презиме врло свежа, па ће у спонтаном разговору рећи, не Дургути, већ, на пример: *Ма знаш, онај Дургутовић...*, а у изнимним приликама и јасно подсетити на свој рододслев.

5

По свему судећи, појам идентитета није могуће прецизно и трајно дефинисати, будући да ће многе изречене ставове о овом проблему нека нова реалност пре или касније демантовати. Колико је тврдњи да језик представља прво и најважније обележје националног идентитета, толико је и оних које оповргавају претходне. Констатацију да, кад је реч о повезаности језика и нације, „у теоријској равни заправо нема никакве корелације, јер у дефиницију једног језика не улази захтев да се њиме мора служити само једна нација, нити се нација дефинише као групација која се служи само једним језиком“ (Бугарски 2001, 87), није тешко поткрепити многим примерима. У исто време сведоци смо да „могу постојати ситуације у којима ће језик бити особити знак идентитета (у случају кад су земља и вјера исти попут Словенаца и Хрвата, или Срба и Македонаца, у ех. Југославији)“ (Цвитковић 2002, 123). Коначно, с распадом земље показало се да и конфесија може бити објективно једини одређујући фактор националног идентитета, као у случају бошњачког, што, опет, демантује став да „вера ни у ком случају није елемент који, сам за себе, одређује националну припадност, јер би у том случају код многих савремених народа постојало више нација“ (Влаховић 1981, 57). Случај, пак, с Црногорцима илуструје да у смислу посебности могу изостати оба кључна параметра.

У погледу сложености датог проблема, пре свих наведених, имали смо пример ораховачких Албанаца. Једино што их је у конкретном историјском раздобљу одвојило од првобитног идентитета била је новопримљена вера. Не само језик, него и друга важна мерила колективне идентификације попут урбаног начина живота, на супрот „катунарима“, „дошљацима“ и сл., дуго и устрајно негована, а у много чему присутна и данас, више би требало да их спајају, него ли одвајају од оних који су сачували веру својих предака. Па чак и та новоприхваћена верска пракса што је већину ораховачких конвертита традиционално окупљала око текије и дервишког реда који их до данас није лишио Ђурђевдана те неких других светковина подсећајућих

⁸ Именик је за сопствене потребе припремила албанска експортно-импортна фирма „Shehu“, па је евентуална помисао на српску тенденциозну својатљивост искључена.

на хришћанско и претхришћанско заједништво, пракса иноверним обичајима у доброј мери „разводњаваног ислама“ (в. Зиројевић 2007, 25), ишла би томе у прилог. Упркос свему, ораховачки Албанци хоће да буду само то, а у одсудним моментима, следећи оног Божовићевог Хамзу Вукашиновића, и већи од свих других Албанаца. То што су под турским ропством, у нади да ће се кад-тад вратити и старој вери, бирани за себе језик (Горњоречани су, с истом наивношћу, дали језик за веру) којим се и данас служе, постаје ирелевантно, као што постаје неважно све што памте, знају и осећају. Пример ораховачких Албанаца упућује на размишљање о специфичној двојности идентитета – идентитета интимног, вековима „ћутаног“ и оног подједнако дуго „увежбаваног“ те јавно манифестованог. Српски говор, назван *равачки*, још увек је најзначајнији улог првог. Хоће ли, у следу свакојаким притисака, албански језик превазићи садашњу позицију његове првенствено симболичке функције (в. Бугарски 2001, 87), и постати примарни језик у функцији комуникације ораховачких Албанаца, дефинитивно их ослободити поменуте располућености, али и столећима чуваног српског говора, остаје да се види. Разуме се, то не бисмо желели. Нажалост све упућује на то да је за повратак касно.

ЛИТЕРАТУРА

- Bugariski, Ranko: *Lica jezika: sociolingvističke teme.* – Zemun: Biblioteka XX vek, 2001.
- Влаховић, Петар: *Процес исламизације у неким нашим крајевима* / Гласник Етнографског института ХХХ. – Београд: Етнографски институт САНУ, 1981.
- Вукановић, Татомир: *Дреница: Друга српска Света Гора: антропогеографска и етнолошка разматрања на терену и у народу вршена 1934–1937. године.* – Приштина: Музеј у Приштини – Народна и универзитетска библиотека у Приштини, 1998.
- Dejzings, Ger: *Religija i identitet na Kosovu* / превод с енглеског: Slobodanka Glišić i Slavica Miletić. – Beograd: Biblioteka XX vek, 2005.
- Zirojević, Olga: *Alahovi hrišćani.* – http://sokolac.slavic.net.com/sokolac/sokolac_alahovi_hriscani_forum.html (25)
- Елезовић, Глиша: *Један оглед нашега говора из Ораховца у Подрими код Призрена* / Јужнословенски филолог XVIII, књ. 1–4. – Београд: Институт за српски језик САНУ, 1949–1950.
- Radovanović, Milorad: *Sociolingvistika.* – 3. izd. – Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003.
- Skutnab-Kangas, Tove: *Bilingvizam da ili ne* / превод с енглеског: Lidija Dmitrijević. – Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1991.
- Cvitković, Ivan: *Odnos između nacionalnog i konfesionalnog identiteta* / Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana. – Niš: CBS, JUNIR i PUNTA, 2002.

Митра Релич

СЕРБСКИЙ ЯЗЫК КАК *РАВАЧКИ* СРЕДИ ОРАХОВАЦКИХ АЛБАНЦЕВ СЕГОДНЯ

Резюме

Известно, что сербский язык в качестве родного, кроме сербов с черногорцами, использовали и все еще используют и некоторые другие в Косово и Метохии пребывающие этнические группы, в том числе и албанцы, точнее, в ходе минувших веков албанизованные сербы.

В данной статье речь идет о, в этом отношении весьма характерном, метохийском городке Ораховац, в котором немалое число албанцев в семейном и местном взаимодействии сербский диалект используют и до сегодняшнего дня. Данный идиом, который считают своим единственным родным языком, вследствие актуальных событий, стали называть почти исключительно „равачки“ (от Равац – разговорный вариант наименования места).

ЕВАЛУАЦИЈА НЕКИХ ЕЛЕМЕНАТА ТЕКСТОТЕКЕ У УЏБЕНИЦИМА РУСКОГ ЈЕЗИКА КАО СТРАНОГ ЗА НЕФИЛОЛОШКЕ ФАКУЛТЕТЕ

У овом раду се даје критичка анализа инструментално-практичних текстова као важне компоненте текстотеке уџбеника страног (руског) језика који се користе на нефилолошким факултетима српске говорне територије. Рад садржи одређене примедбе и сугестије поводом конкретних решења аутора уџбеника.

Кључне речи: уџбеник, руски језик, нефилолошки факултет, инструментално-практични текст, анализа, страни језик.

Макроструктура уџбеника садржи две основне целине: текстове и вантекстуалне компоненте. Текст представља водећи структурни систем уџбеника. Истовремено он је и објекат лингвистичких проучавања, који се у најновије време издваја у засебну дисциплину – лингвистику текста. Уџбенички текст као структурирана целина са одређеном дидактичком функцијом дефинише се различито (Кончаревић 2002, 90–91). Нпр., Д. Д. Зујев даје следећу дефиницију текста, упоређујући га са системом вантекстуалних компонената због разлике у њиховим дидактичким функцијама: „Текст – основни вербални систем општег модела уџбеника који је најближи врху његове структурне хијерархије – представља „основни скелет“ уџбеника, открива његов садржај, омогућава поступно и најпотпуније излагање и аргументацију наставног градива у складу са програмом; текст је носилац основних информација, одређује суштину и обим садржаја образовања предвиђеног за усвајање“ (Зуев 1988, 82). У теорији уџбеника страних језика текст се обично схвата као реални комплекс, презентираан визуелним путем (класични уџбенички текст) или аудитивним путем (уз помоћ аудио-касете или СД). Под текстотеком се подразумева комплекс текстова као вербалних, писмених и звуковних саопштења (уп. Кончаревић 2002, 92; Арутюнов 1987, 19).

Са гледишта усмерености према одређеном циљу наставе можемо поделити текстове у уџбенику на три групе:

1. текстови са доминантном комуникативном функцијом – инструментално-практични текстови;
2. текстови са доминантном образовном функцијом – теоријско-спознајни текстови;
3. текстови са доминантном развијајућом функцијом – инструктивни текстови.

У овом раду ћемо основну пажњу посветити инструментално-практичним текстовима који служе као јединица презентације језичког и говорног материјала и као средство формирања комуникативних способности у свим видовима говорне

делатности; они такође имају информативну вредност која се реализује на нивоу фабуларног и екстралингвистичког садржаја, затим лингвокултуролошку вредност, као и васпитни потенцијал (преко фабуларног и лингвокултуролошког садржаја). Ови текстови се реализују искључиво на страном језику.

У нашој анализи инструментално-практичних текстова се најпре приказује њихова типологија и заступљеност у анализираном уџбеничком корпусу, а затим се врши валоризација материјала текстотеке са становишта читљивости и методичке тежине (в. Кончаревић 2002, 112–121).

Анализирани уџбенички корпус сачињавају десет актуелних уџбеника руског језика као страног који се користе у настави на нефилолошким факултетима на српском (и хрватском) говорном подручју (у списку се наводи и скраћеница за сваки уџбеник):

- 1) С. Бабовић, *Руски језик*, Библиотека *Издавачка делатност и војностручна литература*, Београд, 1993 (РВој).
- 2) Д. Величковић, *Руски језик за студенте филозофског факултета*, Ниш, Филозофски факултет, 1993 (РФил).
- 3) М. Маројевић, М. Богдановић, *Руски пословни језик*, Виша школа за економију и информатику, Београд, 1989 (РИнф).
- 4) Љ. Милинковић, *Руски језик за економисте са пословном кореспонденцијом*, Београд, 1990 (РЕк).
- 5) Љ. Милинковић, *Руски језик за правнике*, Београд, 2000 (РПрав).
- 6) Љ. Несторов, *Русский язык (научный стиль речи)*, Машински факултет, Београд, 1982 (РМаш).
- 7) В. Раичевић, *Руски језик за пословне људе у области спољне трговине и туризма (пословна и свакодневна комуникација)*, Београд, 2005 (РТрг).
- 8) П. Стаменковић, *Русский язык для юристов*, Београд, 1995 (РЈур).
- 9) А. Тарасјев, *Уџбеник руског језика*, Институт за стране језике, Београд, 1973 (РТеч).
- 10) D. Horga, R. Volos, *Ruski jezik za studente humanističkih i društvenih znanosti*, Zagreb, 1983 (РХр).

Као полазиште за типолошко диференцирање материјала текстотеке служе нам постојеће класификације по критеријумима (према Арутюнов 1990, 77–82): предмета саопштења, функционалне усмерености, управљености ка једном или више лица, односа адресанта и адресата, карактера канала везе, типа обратне везе, манира саопштења, саображености типологије говорних чинова (према Кончаревић 2002, 112; Зуев 1988, 95 и др.), саображености типологији језичких функција, усмерености на поједине комуникативне сфере, методичке тежине, композиционог обликовања, управљености ка појединим видовима говорне делатности, адекватности етапама у обради тематских целина, функционалне дидактичке намене (Зуев 1988, 95), изворности (аутентичности).

Материјали текстотеке се прво анализирају према тематској и жанровској припадности: литерарни епски, литерарни лирски, литерарни драмски текстови, аван-

туристичке приче, ученички састави, песме за певање, стрипови, рекламни текстови, текстови-инструкције (рецепти и сл.), документи, информације (обавештења, позивнице), интервјуи, научно-популарни, информативно-публицистички текстови, текстови из свакодневног живота, басне, загонетке, анегдоте, шале, енигме.

По критеријуму тематске и жанровске припадности анализирали смо све уџбенике нашег корпуса и дошли до следећих резултата. Највећи број уџбеничких текстова спада у групу информативних и информативно-публицистичких текстова, углавном културолошки маркираних: у РПрав = 9, у РФил = 11, у РТрг = 15, у РИнф = 39, у РЕк = 20, у РВој = 38, нпр.: *Материальные предпосылки производства* (РЕк, 127); *Часы* (РИнф, 110); *Досуг в Москве* (РИнф, 93); *Бизнес – это знания* (РТрг, 113); *Организационные формы предпринимательской деятельности* (РТрг, 143); *Идем на Неву!...* (РВој, 246). Интервју као посебан жанр информативно-публицистичких текстова који показује блискост са спонтаном комуникацијом и одликује се такође високом културолошком и екстралингвистичком информативношћу, у анализираним уџбеницима је заступљен недовољно (3 пута: РИнф, 298; РВој, 205 и 391).

У анализираном уџбеничком корпусу аутори су се такође често одређивали за научно-популарне, стручне и научне текстове што проистиче из намене ових уџбеника: РПрав = 14, РЈур = 23, РТрг = 17, РИнф = 30, РЕк = 10, Рмаш = 50, РВој = 10, РХр = 40. Научни текстови предвиђају строгу научну анализу изабраног предмета и поседују стилско-композиционе одлике научног израза: строгу логичност, одсуство емоционалности, ограничење ауторског начела, тенденција према стандартизацији употребе језичких средстава, присуство термиолошке лексике и специфичних морфолошких и синтаксичких конструкција, нпр.: *Поршневые двигатели внутреннего сгорания* (РМаш, 109); *Субъекты гражданского процессуального права* (РЈур, 61); *Психологические проблемы детского восприятия* (РХр, 147), *Системность и уровневое строение мира* (РФил, 159). Научно-популарни текстови обично уместо научне анализе пружају дескрипцију или компарацију неке појаве са општепознатим чињеницама из живота; они су обично занимљивији и због екстралингвистичког садржаја (то су прилози из других наука, нпр. у РХр из педагогије: *Трудолюбие – элемент духовной, интеллектуальной жизни*, стр. 132; из археологије: *Из истории археологических мистификаций*, стр. 79), и због тога што садрже елементе различитих стилова (уметничке књижевности, информативно-публицистичког, разговорног, научног); зато су они комуникативно актуелнији од строго научних текстова. Иначе, границе између научних, стручних, научно-популарних и информативно-публицистичких текстова често су веома помичне, и зато доста тешко их је класификовати.

У неким од анализираних уџбеника има специјално конструисаних (нелитерарних) наративних текстова, често културолошки обојених: РИнф = 8, РЕк = 8, РВој = 28, РТеч = 21, РФил = 1, нпр.: *На почте* (РИнф, 55); *Город маленький, но...* (РИнф, 259); *Магазин* (РЕк, 41); *В гостинице* (РВој, 168); *Лужники* (РВој, 441); *Квартира* (РТеч, 61). То су текстови приступачног и једноставног садржаја, а писани су са тенденцијом да што целовитије репрезентују тематску лексику и граматичке структуре предвиђене за обраду. Такви текстови се не могу квалификовати као литерарни

и због своје специјалне дидактичке намене, и због карактеристика ауторског емоционалног и језичког израза, иако често имају и психолошки уверљиве јунаке и леп језик.

Блиски су таквим наративним нелитерарним текстовима специјално конструисани дијалогски текстови. Они симулирају свакодневне аутентичне разговоре на руском језику – у непосредним и телефонским контактима између комуниканата: РПрав = 4, РТрг = 20 (из њих 5 преко телефона на стр. 83–86), РИнф = 31, РЕк = 19, РВој = 26, РТеч = 19, нпр.: – *Извините, вы не скажете, где здесь почта?*– *На этой улице почты нет. Вам нужно проехать одну остановку на втором автобусе.*– *Большое спасибо.* (РЕк, 35).– *У вас есть билеты на ближайший рейс в Петербург?*– *На ближайший билетов нет.*– *Что же мне делать?*– *Могу предложить билеты на следующий рейс. Разница всего 40 минут.*– *Хорошо. Два билета, пожалуйста.*– *С вас 54 рубля.* (РВој, 139).

Додуше, неки од анализираних уџбеника уопште не садрже дијалогске текстове, или пак садрже веома мали број, пошто се оријентишу искључиво на научне и стручне текстове: РЈур, РМаш, РФил, РХр, РПрав.

У анализираном корпусу уџбеника због њихове намене (језик струке) доста ретко се срећу литерарни текстови. Већи број их је у уџбенику РВој који има 570 страна (28 – то су приче, бајке, новеле, углавном адаптиране), као и у уџбенику РФил за студенте Филозофског факултета, што је потпуно разумљиво, пошто је уџбеник намењен осим социолога такође и филолозима. Оригиналних прозних текстова епског жанра има у РФил = 14, то су одломци из класичне и савремене руске књижевности – из дела А. Пушкина, М. Шолохова, А. Куприна, Н. Гогоља, В. Распутина, М. Горког, Л. Сејфулине, Ј. Бондарјева и др., а с друге стране одломци из дела С. Сремца, Б. Чопића, М. Селимовића (уп. РИнф = 7, РЕк = 2). Драма је заступљена само једним прилогом у РФил, стр. 100 („На дне“ М. Горког). У многим уџбеницима (изузев РПрав, РЈур, РМаш, РТеч) има лирских литерарних стихова, махом класичне поезије: РХр = 6 (М. Лермонтов, С. Есенин), РВој = 15 (В. Высоцкий, А. Твардовский, Б. Окуджава, А. Фет, Ф. Тютчев, А. Пушкин, М. Лермонтов, А. Ахматова, Р. Гамзатов), РЕк (1- К. Ваншенкин), РФил = 3 (М. Лермонтов, Н. Асеев, С. Викулов).

Понегде налазимо и песме за певање, али без нота, нпр. РВој, 22 (А. Пугачева); РЕк, 8 (М. Бернес). Заиста је жао што нема их више, с обзиром на богат дидактички потенцијал песама – песме за певање су од великог значаја у естетском васпитању (наравно, ако су оне на задовољавајућем уметничком нивоу и садржински и мелодијски одговарају узрасту слушалаца), помажу у усавршавању артикулаторних и прозодијских навика, у аутоматизацији владања лексиком и фразеологијом, подстицању мотивације за учење језика и упознавање са руском културом.

У неким од анализираних уџбеника представљени су и текстови писани у маниру школских састава (РВој, 257: *В сочинении на выпускном экзамене Коля писал...*) и писама друговима (РЕк, 35; РТеч, 180, 190, 201; РВој, 113: *Дорогая Машенька! Вот уже две недели, как мы отдыхаем в Ялте...*). Ради се о конструисаним текстовима који пружају материјал и за упознавање са епистоларним дискурсом.

Веома актуелан је за учење страног језика жанр рекламе, комуникативно и културолошки релевантан и психолошки провокативан. Међутим, он је нашао веома мало места у анализираном уџбеничком корпусу: у РВој на стр. 516 нашли смо преглед дневног телевизијског програма и временску прогнозу, на стр. 382 снимак улазнице за Большој театар, на стр. 157 – схему летова авионске руске агенције „Аэрофлот“, на стр. 103 – изглед возне карте, на стр. 76 – део странице из омладинског листа „Московский комсомолец“; у РТрг на стр. 79 – репертоар позоришних и концертних представа, на стр. 78 – репертоар филмских представа, на стр. 169–173 – рекламни огласи у новинама, на стр. 57–58 – текстови огласа преко радија на железничкој станици и на аеродрому, на стр. 68–69 – јеловник у ресторану; у РИиф на стр. 464 даје се реклама међународне лицитације коња. Има и текстова-инструкција: то су рецепти за справљање јела (РВој, 315–4 рецепта; РТрг, 70), упутства за попуњавање царинске декларације на граници (РТрг, 50; РИиф, 28) и анкете госта у хотелу (РТрг, 64).

Мишљења смо да би требало да такви директивни текстови буду више заступљени у уџбеницима, имајући у виду комуникативну актуелност званично-пословне и професионално-радне сфере општења за дати образовни профил. То се на неки начин надокнађује већим бројем документарних текстова који садрже и образце докумената за попуњавање у неким од анализираних уџбеника: РТрг, 161–169 „Некоторые из важнейших внешне-торговых документов“; РТрг, 177–190 „Русская деловая корреспонденция и документация“; РИиф, 133–180 „Коммерческая корреспонденция“; РИиф, 319–374 „Контракты во внешней торговле“; РИиф, 389–400 „Товарные документы“; РИиф, 401–424 „Транспортные документы“; РИиф, 432–452 „Платежные документы“; РПрав, 113–123 „Договор купли-продажи“, „Устав совместного предприятия“, „Бартер-контракт“, „Торговое агентское соглашение“, „Страхование внешне-торговых грузов“; РЕк, 217–358 „Деловая корреспонденция“.

У уџбеницима налазимо и текстуалне прилоге са мотивационо-релаксирајућом вредношћу, као што су анегдоте, шале, шаливе приче, басне, укрштене речи, ребусе итд. у рубрикама *Для любознательных; Мы смеемся; Юмор; Для тех, кто хочет знать больше* и др.: РПрав = 13, РФил = 19, РИиф = 41, РЕк = 7, РВој = 25, нпр.: укрштене речи (РВој, 33, 82, 232), ребуси (РВој, 199). У уџбенику РВој налазимо такође серије хумористичких слика данског карикатуристе Х. Бидструпа које представљају сјајан подстрек и мотивацију за говорну активност и састављање прича према предложеним цртежима (стр. 70, 83, 97, 231, 448, 449 и др.).

У погледу изворности (аутентичности) материјала текстотеке везаних за инструментално-практичне текстове увид у уџбенички корпус показује да највећи број уџбеничких текстова спада у групу оригиналних текстова, а то су информативно-публицистички (135) и научно-популарни (194) текстови, укупно **329 текстова**. Ако се њима додају документарни текстови којих има велики број (в. горе), онда се види да међу инструментално-практичним текстовима убедљиво преовладавају у погледу изворности оригинални текстови.

Друго место у том погледу припада конструисаним нелитерарним текстовима (70) чији је број заједно са дијалогским конструисаним текстовима (119) позамашан и износи **189** текстуалних јединица.

На трећем месту су адаптирани литерарни текстови, како прозни (51), тако и песнички (стихова има 27), укупно **78**. Адаптација текстова обично се спроводи издвајањем одломка из целине оригиналног текста, скраћивањем (испуштањем реченица, реченичних делова) и интервенцијама на стилистичком, лексичком и граматичком нивоу. Осим тога, студентима се обично пружа помоћ у виду послетекстуалних лексичко-граматичких објашњења (РВој, РФил, РПрав, РЕк, РХр).

Што се тиче изворности материјала текстотеке, познато је да на почетку учења језика (нпр. у основној школи) доминирају адаптирани или конструисани текстови, док удео оригиналних расте са повећањем нивоа комуникативне компетенције ученика. Материјали анализирани текстотеке одају утисак репрезентативности, будући да су њихова форма, садржај и канали презентирања типични за руску говорну средину и пошто студенти добијају ону информацију и у оном облику како је то прихваћено у земљи чији се језик учи (Арутюнов 1987, 22). Начини презентације могли би да буду нешто разноврснији са становишта симулирања аутентичности (требало би, на пример, да уџбеници имају аудио-материјале са аутентичним записима обавештења са аеродрома, аутобуске и железничке станице, са снимцима телефонских, званично-пословних и професионално-стручних разговора, да садрже и исечке из руских новина и часописа).

Према предмету саопштења издвајају се **дескриптивни (опис), наративни (нарација) и аргументацијски текстови** (узрочно-последично излагање). Другачије речено, дескриптивни текстови су везани за статично излагање, наративни за динамично, док аргументацијски текстови – за расправљање, аргументовање. По правилу, дескриптивних текстова највише има на почетној етапи учења језика, аргументацијски су присутни углавном у уџбеницима за продужно учење језика на старијим годинама учења. Њихова заступљеност у анализираним уџбеницима изгледа овако (у загради поред назива уџбеника даје се број постојећих у њему лекција):

Уџбеник	Наративни текстови	Дескриптивни текстови	Аргументацијски текстови
РПрав (34 л.)	1	12	21
РЈур (25 л.)	1	3	21
РФил (32 л.)	11	4	17
РИнф (42 л.)	9	13	20
РТрг (30 л.)	3	11	25
РМаш (50 л.)	0	0	50
РВој (40 л.)	19	18	3
РЕк (33 л.)	0	11	22
РТеч (20 л.)	22	8	0
РХр (40 л.)	0	0	40
Укупно	66	80	219

Пошто се ради о продужном учењу руског језика као језика струке на факултетима, овде преовладавају аргументацијски текстови, а разлози за то су и психолошке (тек на стадијуму развоја апстрактног мишљења слушаоци могу да поимају текстове у чијој је основи категорија каузалитета, односно извођење мисли једне из друге логичким следом), и лингвистичке (стилске карактеристике, лексичка и граматичка специфичност овог типа текстова, оно што се зове научни стил), и методичке природе (њихова неподесност за стварање иницијалних умења информативног читања, усменог и писменог репродуковања) (Кончаревић 2002, 117). Подаци за РТеч се одударају, зато што је овај уџбеник намењен слушаоцима почетног течаја руског језика „од нуле“, и у овом уџбенику су углавном присутни наративни и, нешто мање, дескриптивни текстови, уз одсуство аргументацијских текстова. Искључиво аргументацијски текстови као стручни заступљени су у уџбеницима РМаш и РХр.

У већини анализираних уџбеника **преовладавају монолошки** текстови за разлику од дијалošких:

Уџбеник	Монолошки текстови	Дијалošки текстови	Комбиновани текстови
РПрав (34 л.)	30	4	0
РЈур (25 л.)	25	0	0
РФил (32 л.)	27	1	4
РИнф (42 л.)	32	3	7
РТрг (30 л.)	20	8	2
РМаш (50 л.)	50	0	0
РВој (40 л.)	21	0	19
РЕк (33 л.)	33	0	0
РТеч (20 л.)	5	14	1
РХр (40 л.)	40	0	0
Укупно	283	30	33

Дакле, у већини уџбеника (8) – РПрав, РЈур, РФил, РМаш, РВој, РЕк, РТрг, РИнф заступљени су претежно монолошки текстови, с тиме што у четири од ових уџбеника – РЈур, РМаш, РХр, РФил иначе и нема дијалošке текстове или их је занемарљиво мало. У РИнф и РТрг иза главног монолошког текста се обично налази дијалošки. Иначе је ова ситуација са преовладавањем монолошких текстова потпуно разумљива, пошто се дијалošки текстови обично у микроструктури лекције третирају као споредни: доста ретко је дијалošки текст носилац главне теме у лекцији, тј. ретко се налази у позицији примарног, главног текста; и то је потпуно разумљиво, ако имамо у виду одсуство јединственог и целовитог композиционог плана у дијалošком тексту и његове сужене фабуларне могућности у односу на остале типове, што условљава редукацију могућих облика рада са таквим текстовима у настави (они се теже препричавају, интерпретирају, епистолизирају, нису погодни за израду конспекта, плана, за развијање технике информативног читања и сл.) (Кончаревић 2002, 117). Дијалošки текстови су најсложенији и за аудитивну рецепцију.

Уџбенички текстови су обично адресирани **већем броју лица**.

Утисак да је текст упућен конкретном лицу, ради индивидуализације наставе, постиже се обично пратећом апаратуром организације усвајања (обраћање у 2. лицу јединине у инструкцијама вежбања и коментара уз текст) или избором текстуалних жанрова као што су ученички састав, приватно писмо. Међутим, то је карактеристично за школске уџбенике, док у свим анализираним факултетским уџбеницима апаратура организације усвајања садржи обраћање искључиво у 2. лицу множине, а жанр састава или приватног писма користи се изузетно ретко (свега 6 текстова у РВој, РЕК и РТеч).

Комуникација у текстовима обично носи незванични карактер; дијалогски текстови углавном обрађују ситуације са неформалном, спонтаном комуникацијом (осим у случајевима комуникације на релацији студент – репрезентант одређене социјалне улоге: продавац, лекар, возач, таксиста, туристички водич, конобар, рецензионар, цариник, граничар и др. где у дијалогским текстовима има и елемената протоколарности, говорних клишеа и где се осећа званично-пословни однос).

Канал везе за пријем уџбеничког текста је тројак: до информације се долази преко штампаног текста, онда у директном контакту с наставником као посредником између уџбеника и студента, као и уз помоћ техничких средстава (ако је текст снимљен на аудио-касету); пријем информације преко медија је веома редак. У свим текстовима дијалогског типа обично се симулира директан контакт између комуниканата или посредан контакт преко штампаног текста.

У погледу обратне везе текстови у уџбенику симулирају непосредну везу (дијалози) или одложену (литерарни, информативно-публицистички, научно-популарни, наставни монолошки и комбиновани текстови). Али сви текстови подразумевају постојање непосредне или одложене везе између наставника и студента у свим фазама рада на тексту (увођење, обрада, примарно утврђивање, утврђивање, систематизација, контрола).

Од постојећих манира комуникације (разговорни, пословни, протоколарни) у уџбеницима преовладава разговорни, пошто су доминантне сфере општења у настави страног језика факултетска, породична, животна свакодневица, мање стручна комуникација. Пословни манир реализује се у општењу са комуникантима који играју одређену социјалну улогу у текстовима (лекар, продавац, возач, туристички водич и др.).

Према везаности за одређене сфере општења издваја се осам сфера општења (сфера животне свакодневице (С), социо-културна (К), породична (П), школска/студентска (Ш), игара и разоноде (И), масмедија (М), административно-правна (А) и сфера друштвених делатности (Д) (в. Кончаревић 2002, 120; Скалкин 1973, 43–48). Међутим, за наше прилике бисмо мало кориговали ову табелу на тај начин да бисмо додали *школској* сфери општења *студентску*, а сфери *друштвених делатности* – још *професионално-радну* и *научну* сферу. Може се утврдити **заступљеност сфера општења у текстовима**.

Уџбеник	С	П	Ш	К	А	И	М	Д
РПрав	1	1	0	7	15	0	0	10
РЈур	0	0	0	3	14	0	0	8
РФил	8	2	1	18	0	0	0	3
РИнф	13	0	0	0	4	0	1	24
РТрг	12	0	0	2	6	0	0	10
РМаш	0	0	0	0	0	0	0	50
РВој	32	2	0	2	0	0	1	3
РЕк	6	0	0	0	2	0	0	25
РТеч	16	1	0	3	0	0	0	0
РХр	0	0	0	3	0	0	0	37
Укупно	88	6	1	38	41	0	2	170

Дакле, према сферама општења у инструментално-практичним текстовима су на првом месту сфера друштвених, научних и професионално-радних делатности са 170 текстова, на другом сфера животне свакодневице са 88 текстова, на трећем административно-правна сфера са 41 текстом, на четвртмoм социо-културна сфера општења са 38 текстова, док су породична сфера са 6 текстова, школска/факултетска са 1 текстом, игара (0) и масмедија (0) заступљени најслабије.

Према усмерености на одређене видове говорне делатности издвајају се текстови за развијање језичке делатности читања, слушања, говорења и писања. Већина текстова намењена је развијању способности читања. Неки текстови су усмерени и на развој писменог изражавања.

Обично у већини уџбеника јасно се издвајају уводни (полазни), централни и споредни текстови (о томе се говори у анализи микроструктуре уџбеничког параграфа и праксеометодичког аспекта унутарње структуре уџбеника).

Д. Д.Зујев на основу функционалне дидактичке намене говори о **предметно, инструментално и вредносно оријентисаним текстовима** (Зујев, 1988, 96). Код инструментално-практичних текстова доминантна је друга – инструментална – функција: она се реализује пре свега у наставним (конструисаним) текстовима из свакодневног живота. Дакле, примарна функција код ових текстова је комуникативна (практична) и стручна, док сви естетски вредни и васпитно ангажовани текстови имају дозу вредносне оријентисаности.

Постоје и **критеријуми за диференцирање текстова по степену методичке тежине** (Кончаревих 2002, 121). Најлакши су текстови – наративни, са једном сижејном линијом, са јасном структуром и композицијом (таквих текстова је најмање у анализираним уџбеницима – свега 66). Нешто више има дескриптивних (описних) текстова средње тежине (80). Највише има стручних аргументацијских текстова са већим информативним набојем, сложенијом структуром и већим присуством логичког расуђивања који одговарају намени уџбеника (219); међу њима су малобројни тешки текстови – или претерано апстрактни, или композиционо сложени, а при томе информативно засићени, нпр., „*Освобождение из плена*“ по М. Шолохову,

„Радост” А. Чехова (РВој), “Этика джайнизма” по С. Радхакришнану, „Кибернетическая модель человека”, “Эстетические потребности человека” (РХр).

Дакле, инструментално-практични текстови из уџбеничког корпуса који су предмет наше експертизе, углавном задовољавају у погледу типолошке разноврсности, заступљености појединих типова, репрезентативности, функционалности и методичке тежине и на тај начин одговарају реализацији наставног процеса на нефилолошким факултетима. Међутим, било би пожељно да се при преради постојећих уџбеника или изради нових узму у обзир критичке примедбе и сугестије које смо изнели приликом излагања резултата нашег истраживања.

ЛИТЕРАТУРА

- К. Кончаревић, *Савремени уџбеник страног – руског језика (структура и садржај)*, Београд, 2002.
- Д. Д. Зуев, *Школски уџбеник*, Београд, 1988.
- А. Р. Арутюнов, *Конструирование и экспертиза учебника*, Москва, 1987.
- А. Р. Арутюнов, *Теория и практика создания учебника русского языка для иностранцев*, Москва, 1990.

Юлия Ненезич

ЭВАЛУАЦИЯ НЕКОТОРЫХ КОМПОНЕНТОВ ТЕКСТОТЕКИ В УЧЕБНИКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО НА НЕФИЛОЛОГИЧЕСКИХ ФАКУЛЬТЕТАХ

Резюме

В данной работе содержится критическая оценка важного структурного компонента текстотеки учебников русского языка как иностранного – инструментально-практических текстов, реализуемых на иностранном (русском) языке. Анализируемый корпус составляют учебники, используемые в учебном процессе на нефилологических факультетах на сербской языковой территории. Замечания и рекомендации, содержащиеся в настоящей работе, могли бы пригодиться при подготовке к печати нового издания существующих учебников или при конструировании новых учебников.

О. Прохватаилова (Волгоград)

БИБЛИД: 1450–5061, XII (2008) р. (337–350)
УДК 271.2–534.3

ЖАНРОВАЯ СПЕЦИФИКА ПРАВОСЛАВНОЙ МОЛИТВЫ

Статья посвящена рассмотрению акустических, семантических и коммуникативных признаков православной молитвы как ядерного жанра религиозного общения. Показано, что семантические признаки отражают содержательную сторону молитвы, акустические признаки связаны с ее планом выражения, коммуникативные признаки выявляют зависимость речевого строя молитвы от условий коммуникации.

Ключевые слова: молитва, сущностные признаки, акустические признаки, ритмическая организация, принцип симметрии, семантические признаки, асемантичность звучания, коммуникативные признаки, гиперкоммуникация, каноническое молитвенное чтение, неканоническое молитвенное чтение.

Православная молитва [греч. *προσευχή* – молитва, просьба, обращенная к Богу (Фасмер 1971: II, 397)] входит в число ядерных жанров религиозного стиля, поскольку может быть отнесена к таким типам текстов, которые являются наиболее значимыми в содержательном отношении и отражают наиболее характерные языковые параметры стиля.

В основе закономерностей речевой организации молитвы лежат сущностные признаки, то есть важнейшие свойства, которые составляют основу молитвы, определяют глубинные связи и отношения, обнаруживающиеся в ней как в явлении современной духовной речи. Мы выделяем 3 вида сущностных признаков молитвословия: семантические, акустические, коммуникативные. При этом семантические признаки отражают содержательную сторону молитвы, акустические признаки связаны с ее планом выражения, коммуникативные признаки выявляют зависимость речевого строя молитвы от условий коммуникации.

В богословской и лингвистической литературе называются отдельные *акустические* признаки молитвы. Многочисленные патристические наставления в молитвенном делании обращены обычно к изложению правил и приемов чтения молитвы Иисусовой, которая признается „сердцевиной молитвенной жизни“ (Настольная книга священнослужителя 1988: VI, 435). Чаше молитвенные наставники обращают внимание на скорость произношения молитвенного текста, ориентируя начинающих на неспешное, протяжное произношение молитвы, „чтобы ум имел возможность заключаться в слова“ (Брянчанинов 1905: I, 261; см. также: Умное делание 1936: 192–193). Кроме того, отмечается интенсивность звучания молит-

вословия, которое, по рекомендациям Святых Отцов, следует читать „негромким голосом, тихо, вслух себе одному“ (Искатель 1991: 64–65).

К числу акустических признаков молитвы, называемых в лингвистической литературе, следует отнести особое литургическое произношение, которое восходит в своих истоках к началу Христианства на Руси и существовало наряду с живой речью, осознаваясь как произношение специальное, церковное (Успенский 1968: 97; Шахматов 1915: 208; Матеос 2007: 39–56; Кончаревич 2007: 630–635 и др.).

В лингвистической литературе обращается внимание на еще один акустический признак молитвы – монотонность звучания, которая проявляется, как считают исследователи, в размеренно-спокойном интонировании и создает особый ритмический молитвенный строй (Харитоновна 1991: 52).

Мнение о том, что ритм отнесется к числу конститутивных признаков молитвы, является общепризнанным. Вероятно, причину этого следует искать в сложной природе молитвенного ритма, который имеет не только лингвистическую, но и физиологическую основу. Истинная молитва, как известно, „требуется полного сосредоточения мыслей и всего нашего существа, отрешенности от всего земного и мысли только о Боге“ (Молитвенник 1989: 357–358). По наблюдениям психологов, достичь состояния максимальной сосредоточенности помогает особая система дыхания, поскольку „дыхание держит сосредоточие, ритмически возвращает“ (Леви 1991: 140). Неслучайно во многих наставлениях подвижников Православия мы находим не только указания на то, что молитву следует соединять, „как можно, с дыханием твоим“, но и описания характера дыхательных движений при молитвенном чтении: „переводи дыхание с осторожностью, дыши тихо и медленно, это сохраняет от рассеянности“, „удерживай... дыхание, не дерзостно дыша, потому что это может рассеивать мысли“ (Искатель 1991: 31, 58–59, 18).

Сложный ансамбль молитвенных ритмов реализуется как в плане содержания, то есть на уровне семантики (Мухелишвили, Шрейдер 1993), так и в плане выражения, когда лексическая, синтаксическая, интонационно-звуковая структуры текста образуют иерархически организованную ритмомелодическую целостность (см.: Прохвятилова 1999: 68–80; 1997: 112–119; 1997а: 36–40). Наши наблюдения над спецификой молитвенного ритма показывают, что он имеет сложный характер и эксплицируется разноуровневыми средствами.

Важнейшим принципом ритмической организации молитвенного текста является симметрия. Она проявляется в членении речевого потока на пропорционально соотносимые минимальные отрезки, в упорядоченности мелодических повторов, в просодическом равновесии внутри синтагмы. Рассмотрим эти ритмические приемы подробнее на материале канонического и неканонического чтения молитвословий. В каноническом молитвенном чтении в той или иной мере воспроизводится традиционное произношение церковнославянских сакральных текстов. Неканоническое молитвенное чтение в большей степени подвержено влиянию фонетической системы современного русского литературного языка и сближается с декламационным фоностилем (подробнее см.: Прохвятилова 1999; 2004).

Симметричное чередование *синтагм разной длины* проявляется в каноническом молитвенном чтении либо как полное соответствие в расположении частей целого по отношению к центру (зеркальная симметрия), либо как соразмерность выделяемых в синтагмы речевых фрагментов (простая или параллельная симметрия). Например, в тропаре из Канона умиленного ко Господу нашему Иисусу Христу наблюдается зеркальная симметрия:

[20] *Время, Иисусе мой, еже дал ми еси, в страсти иждих, Иисусе мой;/*

[12] *темже, Иисусе мой, не отвержи мя;/*

[20] *но воззови, молюся, Владыко, Иисусе сладчайший, и спаси/ (95R)¹.*

Как видно из транскрипции, одинаковые по длине синтагмы обрамляют контрастирующий с ними по протяженности речевой отрезок, расположенный в центре ритмического единства.

Ритмизация третьего кондака из Акафиста ко Пресвятой Богородице строится на основе простой симметрии:

[21] *Сила Вышняго осени тогда к зачатию Браконейскуную;/*

[21] *и благодная Тоя ложесна, яко село показа сладкое;/*

[10] *всем хотящим жати спасение;/*

[6] *всегда пети сице:/*

[5] *Аллилуия/ (295S)².*

Транскрипция показывает, что первая пара синтагм представляет собой повтор равносложных речевых фрагментов. В завершающей кондак паре наблюдается неполная симметрия, которую образуют следующие одна за другой шести- и пяти-сложные синтагмы.

Ритмическая симметрия находит отражение и в мелодических чередованиях канонического молитвенного чтения. Анализ обнаруживает, что последовательности *тональных* изменений в молитвословиях тоже могут строиться по принципу простой и зеркальной симметрии. Простая (или параллельная) симметрия возникает, когда в нескольких следующих одна за другой синтагмах воспроизводится либо одна и та же интонационная модель, либо повторяется сочетание двух интонационных моделей. Примером простой мелодической симметрии может служить звучание славословия:

Сла^Вва Тебе, Боже наш,/ сла^Вва Тебе/ (299М).

Транскрипция показывает, что здесь просодический ритм создается повтором восходящих интонационных моделей. Простая симметрия наблюдается и в звучании одного из икосов в Акафисте ко Пресвятой Богородице:

Ра^{РВ}дуйся, еюже радость воссияет,/ радуйся, Еюже клятва исче^{НВ}знет,/

Ра^{РВ}дуйся, надшаго Адама воззвание,/ радуйся, слез Евиных избавле^{НВ}ние./

¹ Цифрами и литерой в круглых скобках, которые ставятся после примера, обозначается порядковый номер текста молитвословия в фонотеке автора, индекс диктора и номер варианта прочтения.

² Цифрой в квадратных скобках, которые в примерах ставятся в начале строки, обозначается количество слогов в синтагме.

*Pa^{PB} ду́йся, вы́сота, неудо́бовосходи́мая челове́ческими помы́сли,/
раду́йся, глужи́но неудо́бообрази́мая и А́нгельскими о^Hчи́ма!... (42S)³.*

В этой молитве, как видно из транскрипции, последовательно повторяются сочетания двух интонационных моделей: мономелодической (P_B) и нисходяще-восходящей (${}_H V$), что приводит к ритмической упорядоченности звучания.

Зеркальная мелодическая симметрия в молитвословиях представляет собой полное соответствие в интонационном оформлении частей целого по отношению к центру. Так, например, в прочтении одного из верующих начало *молитвы Господней* ритмически организовано по принципу зеркальной симметрии:

*O^{PC}тче наш, Иже еси на небесех!/
Да святу^{HB}тся имя Твое,/
да прии^{PC}дет Царствие Твое!... (242N).*

Транскрипция показывает, что мономелодическая модель первой синтагмы молитвословия повторяется затем в завершающей фрагмент синтагме, что приводит к единообразию интонаций в инициальной и финальной частях молитвенного зачина.

Симметрия как важнейший принцип ритмической организации молитвы обеспечивается и благодаря *двувершинному характеру* подавляющего большинства интонационных моделей, использующихся в каноническом молитвенном чтении. Двувершинные рамочные конструкции как бы уравнивают начало и конец синтагмы, создают ее симметричное просодическое выражение.

Как показывает анализ материала, звуковая симметрия в пределах синтагмы может создаваться в каноническом молитвенном чтении несколькими приемами. Во-первых, начало и конец синтагмы могут выделяться изменением тона, что приводит к мелодическому равновесию минимальных речевых отрезков, например:

*...очи^{HB}сти всего от скверны и плоти ду^(HB)ха/ (310R);
...и оставле^{BC}нии грехов рабов Бо^(BC)жих!... (148F).*

Во-вторых, интонационная симметрия может возникать и в тех случаях, когда одна из вершин рамочной конструкции маркируется мелодически, а другая – увеличением длительности ударного гласного, например:

³ В работе используются следующие знаки интонационной транскрипции: / – граница синтагмы; В – повышение тона, проставляется над ударным гласным вершинного слова; Н – понижение тона, проставляется над ударным гласным вершинного слова; P_c – ровный средний тон, проставляется над ударным гласным вершинного слова; P_v – ровный высокий тон, проставляется над ударным гласным вершинного слова; V^c – повышение тона на ударном гласном с последующим понижением мелодики (до среднего уровня диапазона) на заударных гласных вершинного слова синтагмы; H^B – понижение тона на ударном гласном с последующим повышением мелодики на заударных гласных вершинного слова синтагмы; _HV – понижение тона на предвершинном гласном с последующим повышением мелодики на ударном гласном вершины синтагмы; H' – понижение тона с одновременным усилением словесного ударения на вершинном слове синтагмы; (') – факультативная вершина синтагмы, выделяемая усилением словесного ударения; (B) – факультативная вершина синтагмы, выделяемая тональными изменениями; выделение буквы жирным шрифтом – увеличение длительности при артикуляции гласных звуков;

...Святѣя Матере Твоя мольба^{HB} ми/... (62R);
...моли^{HB} тв ради Пречистѣя Твоя Матере,/
Преподо^{HB} бных и богоносных отец наших/... (116N).

В-третьих, сигналом инициальной и финальной вершин в синтагме может быть удлинение ударных гласных, как это происходит в мономелодических моделях, характеризующихся ровным движением тона в среднем или высоком регистре, например:

Сла^{PB} ва Отцу и Сыну, и Святому Духу/...(297M);
Под Твое^{PC} прибеж благоутробие, Блаже/... (244T).

Транскрипция показывает, что отсутствие мелодических изменений компенсируется увеличением длительности ударных гласных в обеих вершинах синтагмы, что приводит к ее просодическому равновесию.

Ритмизация свойственна и интонационному оформлению *неканонического* молитвенного чтения. Однако здесь спектр просодических ритмообразующих средств значительно уже. Основным средством создания ритма является характер мелодических изменений. Речь идет о чередовании восходящих и нисходящих движений тона в рамках синтагмы или последовательности синтагм.

Ритмическая упорядоченность мелодических чередований в неканоническом молитвенном чтении создается двумя приемами. Во-первых, отмечается использование двувршинных нисходящих интонационных моделей, в которых первая вершина отмечена повышением, а вторая – понижением мелодического контура (В+Н), например:

Преподо^(B) бный отче Серафи^H м,/ преподо^(B) бный отче Се^H ргий,/
Святѣ^(B) и великий мученики Три^H фон/... (267A).

Как видно из транскрипции, в молитве, обращенной к святым угодникам, мелодическое равновесие во всех трех синтагмах обеспечивается сочетанием восходящих и нисходящих движений тона.

Во-вторых, материал, имеющийся в нашем распоряжении, показывает, что в неканоническом молитвенном чтении ритмическая упорядоченность восходящих и нисходящих мелодических изменений наблюдается не только в пределах минимальной единицы членения речевого потока, но и на более крупных участках звучащей молитвы. В этом случае ритмизация обеспечивается чередованием в соположенных синтагмах таких моновршинных интонационных моделей, которые характеризуются повышением либо понижением мелодического контура, например:

...благодарю^B тебя/ за проше^H дшую ночь,/
благослови^B меня/ на сегодняшний де^H нь/... (189C).

В приведенном фрагменте утренней молитвы к Богородице ритм звучания создается повтором восходящих и нисходящих интонационных моделей в следующих друг за другом синтагмах.

Другим способом ритмического построения звучащей молитвы в неканоническом чтении является сочетание нескольких восходящих мелодических контуров с нисходящим движением тона (V+V+V+H или V+V+V+H'). Такая ритмомелодическая последовательность встречается в рамках как одной, так и нескольких синтагм, следующих одна за другой. Например, в одном из прочтений Похвалы Богородице два восходящих движения тона в начале и середине синтагмы сочетаются с нисходящим мелодическим контуром в финальной части синтагмы:

...и славнее^(B) ищюу без сравне^(B)ния Серафи^Hм/... (144А).

Эта же ритмическая последовательность восходящих и нисходящих движений тона в другой молитве реализуется на большем по протяженности участке текста:

*Го^Bсподи,/ благодарю Тебя за прошедшую но^Bчь,/ благослови^B
меня/ на сегодняшний де^Hнь,/ благослови^B меня/ и благослови
этот де^Bнь,/ и помоги^B мне его/ провести в до^Hбрых делах/ (103С).*

Как видно из транскрипции, в благодарственной молитве, обращенной ко Спасителю, наблюдается повтор нескольких моновершинных синтагм, оформленных тремя восходящими и нисходящей интонационными моделями.

Анализ показывает, что для неканонического чтения характерна стабильность ритмических рисунков отдельных частей молитвы. При этом смена ритма может использоваться в качестве пограничного сигнала между смысловыми частями текста, как это происходит, например, в одном из прочтений *Отче наш*, где ритмический контраст отделяет призывание от славословий и прошений молитвы (в квадратных скобках в начале строки указывается направление движения тона в синтагмах):

[V–H] *О^B тче на^Hш,/*
[H] *иже е^Hси/*
[H] *на небе^H си./*
[V–H] *Да святи^B тся Имя Твое,/ да прии^Hдет Царствие Твое,/*
[V–B–H] *да будет во^Bля Твоя,/ яко на небеси^B / и на земли^H ./*
[V–H] *Хле^B б наш насущный/ да^(^)ждь нам дне^Hсь;/*
[V–H] *и оста^(B) ви нам до^Hлги наша,/*
[V–B–H] *якоже и мы^B оставляем/ должнико^(B)м на^Hшим;/*
[V–B–H] *и не введи нас во искуше^Bние,/ но изба^B ви/ нас от лука^H ваго/*
(243А).

Основу ритмической структуры призывания (первой части молитвословия) составляют короткие равносложные синтагмы, последние из которых отличает акцентно-мелодическая однородность: обе оформляются нисходящим движением тона на вершинном гласном; и в той, и в другой синтагме чередуются ударения, попадающие лишь на нечетные слоги (при этом читающий молитву переносит ударение в словах *еси* и *небеси* с последнего на предпоследний слог, что позволяет избежать контактного расположения ударения и усиливает ритмическую мерность речи).

Во второй части молитвословия, состоящей из трех славословий и четырех прошений, трех- и четырехсложные синтагмы сменяются более пространными минимальными речевыми отрезками (средняя длина синтагмы составляет здесь 7 слогов), а ритмичность звучания создается периодическим чередованием двух типов мелодических изменений: последовательного повышения и понижения тона (В–Н) и сочетания „восходящий + восходяще-нисходящий тон“ (В–В–Н).

Итак, ритмизация свойственна обоим разновидностям молитвенного чтения – каноническому и неканоническому. Симметрия используется не только как формальный прием, отражая стиховую природу молитвословий, но и воплощает существенные *семантические* признаки молитвы.

В богословской и святоотеческой литературе подчеркивается, что в основе молитвы лежат личные взаимоотношения между Богом и молящимся, „откровение о Боге ЛИЧНОМ: АЗ ЕСМЬ“ (Архим. Софроний 1994: 143). Молитва рассматривается теоретиками и практиками Православия как знак богообразности человека, его высочайшего достоинства и одновременно как напоминание человеку о его ничтожестве: „Из ничего я и ничего своего не имею – потому и прошу Бога о всем“ (Искатель 1991: 159–160).

В качестве важнейших содержательно-смысловых компонентов молитвы в богословской и святоотеческой литературе называются *восхваление (славословие), благодарение, просьба, покаяние* (см.: Архим. Софроний 1994; Иеромонах Нил 1914; Искатель 1991; Мазанов 1893; Никольский 1907; О молитве 1843; О молитве 1893; Платонов 1913; Рафаил 1891; 1914; Умное делание 1936; ТПМ 1995). Так, например, в сборнике поучений Святых Отцов о молитвенном делании молитва определяется как „ума и сердца к Богу возношение, на славословие и благодарение Богу, и испрашивание у Него потребных благ, душевных и телесных“ (Умное делание 1936: 16–17). В рассуждениях отца Иоанна Кронштадтского о существе, значении и силе молитвы подчеркивается, что в молитве „прошение – против гордой плоти нашей, все приписывающей себе; благодарение – против бесчувственности плоти нашей к бесчисленным благодеяниям Божиим, славословие – против плотского человека, ищущего славы только для себя“ (цит. по: Искатель 1991: 92).

Одним из важнейших семантических признаков молитвы в богословской и святоотеческой литературе считается *покаяние*, ибо „молитва наша есть по преимуществу покаянное прошение о прощении грехов“ (Искатель 1991: 92). Этот содержательный компонент актуализируется в молитвословии в двух планах: как вербальная констатация говорящим своей греховности и как особое эмоциональное состояние молящегося. И в том и в другом случае создается „покаянный настрой“, без которого молитва невозможна (см.: Настольная книга священнослужителя 1986: V, 14).

Многочисленные святоотеческие наставления в молитвенном делании и описания молитвы как процесса в богословской литературе свидетельствуют о том, что неизменным условием истинной молитвы является не только и не столько устное или мысленное проговаривание молитвенного текста, но особое *молитвенное чувство*, которым должен проникаться совершающий молитву человек, ибо настоящая

молитва „всю силу свою заимствует от того, с каким настроением ее творят“ (Умное делание 1936: 32). Так, святитель Димитрий Ростовский поучает, что „молиться – значит... беседовать с Ним в благоговейном страхе и уповании“ (там же: 14). Епископ Феофан Затворник называет молитву „благоговейным перед Богом стоянием“ (там же: 36). Епископ Игнатий (Брянчанинов) указывает на то, что „чистейшая святая молитва“ рождается „из совершеннейшего смирения и совершенной покорности воли Божией“ (Брянчанинов 1905: II, 326). **Отец Иоанн Кронштадтский**, определяя молитву как „благоговейнейшую беседу нашей души с Богом“, наставляет приступающих к ней: „Молитва твоя должна произноситься... с чувствами благоговения, любви и благодарности к Богу“ (цит. по: Искатель 1991: 154).

Чувства, которым научают начинающих молитвенные наставники, по сути своей содержат либо опосредованное отношение к адресату речи (любовь, благодарность, упование), либо негативную самооценку говорящего (ср., например: смирение – „сознание слабостей своих и недостатков, чувство сокрушения, унижения; раскаяние“ [Даль 1998: IV, ст. 288]); **либо сочетание того и другого** (ср., например: благоговение – „высшая степень почтительности, смесь страха и уважения, смирения и покорности“ [Даль 1998: I, ст. 225]).

В современной лингвистической литературе семантика молитвенного текста подробно рассматривается Н. Л. Мухелишвили и Ю.А. Шрейдером в работе „Семантика и ритм молитвы“ (Мухелишвили, Шрейдер 1993). Авторы предложили свой подход к описанию семантики *молитвы Господней*, который направлен не на выявление смысловых нюансов и аллюзий текста, а на фиксацию „ритмически повторяющихся семантических инвариантов в смысловых единицах, определяемых отдельными компонентами текста“ (Мухелишвили, Шрейдер 1993: 45). По мнению исследователей, „глубинный смысл *молитвы Господней* можно интерпретировать как соединение в едином ритме прославления Бога человеком и (через это) освящение человека“, поскольку в этой молитве „утверждается и дисконттакт человека с беспредельно превосходящем его Богом-Отцом, и отцовство Бога, то есть теснейшая связь человека с Богом“ (там же: 51, 45).

Мы полагаем, что семантические признаки *молитвы Господней*, которая дана Сыном Божиим через своих апостолов всем верующим (Мф. 6:9–13) и которая считается главной молитвой христиан, лежат в основе существенных семантических признаков молитвы вообще. Исходя из этого, важнейший семантический признак молитвы можно сформулировать как *противопоставление Бога и человека*. Оно осознается молящимся как противопоставление Творца и твари, Высшего и низшего, Совершенства и ничтожества, Духовности и греховности, как вечная соотнесенность мира Божественного и мира земного, мира горнего – высшего, небесного, где царит вечный покой, и „лежащего во зле“ мира дольнего с его греховностью и страстями. В основе этого противопоставления лежит отношение человека ко Всевышнему, восприятие Спасителя как воплощения Высшей гармонии и вместе с тем осознание и признание собственной нищеты духовной, своей ничтожности и греховности.

Однако молитва есть отношение не только человека к Божеству, но и Божества к человеку: в ней незримый круг любви *соединяет человека с Ним* – Господом и Учителем. Человек есть непосредственное создание Божие, Его любимое чадо, сотворенное по образу и подобию Божию, поэтому в молитве верующий может не только прославлять Всевышнего и просить Его о милости, но и общаться с Ним. Сама возможность такого общения открывается благодаря богообразности самого человека, что делает молитву „золотой связью, соединяющей тварь с Творцом“ (Искагель 1991: 161).

Сущностные семантические признаки молитвы находят отражение в ее интонационно-звуковом строе, определяя основные принципы членения речевого потока, мелодическое оформление, закономерности ритмической организации молитвенного текста.

Отбор и функционирование разноуровневых языковых средств в звучащей молитве определяются функционально-коммуникативными особенностями этой разновидности духовной речи. При выявлении коммуникативных признаков молитвословий мы опирались на классификации, которые предлагаются современными учеными для описания устной речи вообще (Земская 1988: 43) и устной публичной речи в частности (Морозова 1988; Голанова 1993). В рамках данной работы рассматриваются коммуникативные признаки, позволяющие раскрыть, наряду с собственно лингвистической структурой молитвы, условия коммуникации, в которых она функционирует, а именно: вид речи, вид коммуникации, типы соотношений „говорящий – слушающий“, степень подготовленности речи.

По виду речи молитва представляет собой монолог, если исходить из определения термина „монолог“ как ‘речь одного человека’ (от греч. *μονόλογος*), традиционно противопоставляемого термину „диалог“ (от греч. *διάλογος* – ‘беседа, разговор двух или более лиц’). Однако, подчеркивая, что понимание терминов „монолог“ и „диалог“, сложившееся в учебной и научной практике, широко употребительно, зафиксировано в дефинициях толковых словарей, иллюстрируется набором привычных примеров, в данной работе мы используем термины „монологичность“ и „диалогичность“ речи, не во всем согласующиеся в научных публикациях. Образование терминов „монологичность“ и „диалогичность“ с помощью суффикса *-ость* позволяет подойти к их определению с позиций, более обобщенных и отвлеченных от конкретного значения слов „монолог“ и „диалог“.

Понятия диалогичность: монологичность рассматриваются нами в рамках *категории речи*, которая характеризуется набором признаков в плане содержания и набором моделей в плане выражения. Коррелятивные отношения диалогичности и монологичности создают единую речемыслительную функционально-семантическую категорию. Такой подход позволяет утверждать, что в молитвенных текстах доминирующим является признак диалогичности, который находит выражение в направленности молитвенного текста на особого Адресата.

В современной лингвистической литературе вид коммуникации признается одним из важнейших признаков, влияющих на дифференциацию различных жанров звучащей речи (Земская 1988: 43; Капанадзе 1988; Ермакова 1988). Молитва тради-

ционно относится исследователями к автокоммуникации (Лотман 1973; Арутюнова 1981; Мусхелишвили, Шрейдер 1997). В нашей работе эта точка зрения не принимается. Мы полагаем, что молитва функционирует в особом виде коммуникации, которую можно обозначить как гиперкоммуникация (от греч. *ὑπέρ* – 'над, выше, через, по ту сторону' и лат. *communicatio* < *communicare* – 'делать общим, связывать; общаться').

Выделяя этот вид коммуникации и подчеркивая его актуальность для молитвы, мы используем принятые в лингвистической литературе такие релевантные признаки, как специфика характера адресата и соотношение параметров и функций культурного языкового кода. При гиперкоммуникации Адресат речи имеет особый статус, что исключает самоадресацию. Гиперкоммуникация становится возможной благодаря особому восприятию сакрального текста, которое свойственно православному мировоззрению и состоит в осознании сакрального Слова как воплощения Божественной сущности Спасителя. В терминах семиотики такое отношение к языковому знаку определяется как его неконвенциональная трактовка, при которой знак интерпретируется не как „условное обозначение некоторого денотата, а как сам денотат или его компонент“ (Мечковская 1996: 73).

В аспекте формы гиперкоммуникация проявляется в асемантичности интонационного оформления речи. Выявленная в результате анализа звучащих молитвословий индифферентность интонации к выражению смыслового, коммуникативного значения высказывания в молитвенном чтении объясняется, на наш взгляд, особым отношением верующих к молитвенному тексту как к духовной реальности, как к сакральному тексту, в котором реализуется иконическая природа Слова, когда слово, как икона, представляет „образ, знаменующий первообраз, но не совпадающий с ним“ (Бахтина 1998: 69). Восприятие молитвенного Слова как некоей субстанциональности, вещественности и сакральной реальности формирует и особые приемы его звукового воспроизведения, описание которых можно найти в наставлениях Святых Отцов, обращенных к тем, кто впервые приступает к молитвенному чтению: „Читать следует просто, с благоговением, в один тон, без излияний своих чувствований посредством изменений голоса. Предоставим святым молитвословиям действовать собственным их духовным достоинством на слушателей“ (Желающему поступить в монастырь: 1996, 29).

Отношения между говорящим и его партнером по коммуникации проявляются в речи через обозначение статуса второго участника общения. В лингвистической литературе иерархия взаимоотношений „говорящий – слушающий“ в той или иной ситуации общения обычно выстраивается по шкале, которая предполагает три основных позиции: 1) адресат зависит от воли говорящего, 2) говорящий зависит от воли адресата, 3) между адресатом и говорящим нет зависимости (Голанова 1993: 137–139; Морозова 1988: 184–185; Михальская 1996: 59–62). В первом и втором случаях речь идет о неравноправных, асимметричных отношениях, предполагающих иерархию. Третья позиция выражает равноправные, симметричные отношения между участниками коммуникации. В молитве, безусловно, существует вертикаль, определяющая отношения между говорящим и Тем, кому адресовано

молитвословие. Эти отношения обозначаются как иерархичные, неравноправные, асимметричные, что находит свое выражение в словесной организации молитвы и ее звучании.

По степени подготовленности речи молитва представляет собой звуковое воплощение чаще всего графически зафиксированного текста, то есть не говорение, а чтение. Вместе с тем следует отметить, что в патристической литературе различаются молитвы читательные, то есть те, которые читаются по молитвослову, и молитвы „свои из сердца“ (Невидимая брань 1904: 205).

Отношение Святых Отцов к молитвам, сочиненным самим молящимся, неоднозначное. Так, епископ Игнатий (Брянчанинов) отрицал возможность использования таких молитв для обращения ко Всевышнему: „Не дерзни приносить Богу многословных и красноречивых молитв, тобою сочиненных... они – произведение падшего ума и... не могут быть приняты на духовный жертвенник Божий“ (Брянчанинов 1905: II, 171).

В противоположность этому епископ Феофан Затворник считал, что молитва, сочиненная самим молящимся, „скорее доходит до Бога“ (Умное делание 1936: 55). В своих наставлениях он поучает новоначальных: „По мере того, как станешь навязывать молиться как следует по чужим молитвам, начнут у тебя возбуждаться и свои молитвенные обращения и воззвания к Богу. Никогда не пропускай без внимания этих проявляющихся в душе твоей восхождений к Богу, но всякий раз, как они возбуждятся, остановись и молись своей молитвой. Не думай, что молясь так, ты делаешь ущерб молитве: нет, тут-то ты и молишься как следует, и эта молитва скорее доходит до Бога. Потому-то есть и правило, всеми преподаваемое: если в церкви ли, дома ли душа твоя сама захочет помолиться своими, а не чужими словами, дай ей свободу, пусть молится, хоть всю службу сама промолится, а дома от молитвенного правила отстанет и не успеет совершить его“ (Умное делание 1936: 55).

Наш материал включает молитвы, текст которых задан изначально, соответствующая молитвослову, и молитвы, либо полностью сочиненные молящимися, либо содержащие определенные отклонения от зафиксированного в молитвословах текста. В первом случае мы имеем дело, как правило, с чтением, во втором – чаще всего с говорением.

Итак, сущностные коммуникативные признаки молитвы, отражающие ее важнейшие содержательные и формальные свойства, обуславливают специфику речевой организации православной молитвы как ядерного жанра современной духовной речи.

БИБЛИОГРАФИЧЕСКИЙ СПИСОК

- Арутюнова 1981: Арутюнова, Н. Д.* Фактор адресата // Изв. АН СССР. ОЛЯ. – 1981. – № 4. – С. 356–367.
- Архим. Софроний 1994: Архимандрит Софроний, \ (Сахаров).* О молитве: Сб. ст. – СПб.: Сатисъ, 1994. – 185 с.

- Бахтина 1998: Бахтина, О. Н.* Феномен старообрядческой литературы в контексте христианского понимания Слова // Вестник Московского государственного университета. – Сер. 9. Филология. – 1998. – № 4. – С. 66–76.
- Брянчанинов 1905: Брянчанинов, Игнатий.* Сочинения епископа Игнатия (Брянчанинова): В 5 т. – СПб., 1905.
- Голанова 1993: Голанова, Е. И.* Устная публичная речь. Жанр публичной речи // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, 1993. – С. 137–157.
- Даль 1998: Даль, В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка: В 4 т. – М.: ТЕРРА, 1998.
- Ермакова 1988: Ермакова, О. П.* Разговоры с животными (лингво-психологические заметки) // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. – С. 240–247.
- Земская 1988: Земская, Е. А.* Городская устная речь и задачи ее изучения // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. – С. 5–44.
- Желающему поступить в монастырь 1996: Желающему поступить в монастырь.* – М.: Отчий дом, 1996. – 63 с.
- Иеромонах Нил 1914: Нил, иеромонах.* О молитве. – Казань, 1914. – 21 с.
- Искатель 1991: Искатель непрестанной молитвы, или Сборник изречений и примеров из книг Священного Писания и сочинений богомудрых подвижников благочестия о непрестанной молитве.* – М.: Правосл. братство иконы „Неопалимая купина“, 1991. – 222 с.
- Капанадзе 1988: Капанадзе, Л. А.* О жанрах неофициальной речи // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. – С. 230–234.
- Кончаревич 2007: Кончаревич, Ксения.* О некоторых специфических маркерах метаструктуры литургического дискурса // Русская словесность в контексте современных интеграционных процессов: Материалы Второй Междунар. науч. конф., г. Волгоград, 24–26 апр. 2007 г.: в 2 т. Т. 1. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2007. С. 630–635.
- Леви 1991 – Леви, В. Л.* Искусство быть собой. – М.: Знание, 1991. – 254 с.
- Лотман 1973: Лотман, Ю.М.* О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. Т. VI. – Тарту, 1973. – С. 227–243. (Учен. зап. Тарт. гос. ун-та: Вып. 308).
- Михальская 1996: Михальская, А. К.* Русский Сократ: Лекции по сравнительно-исторической риторике. – М.: Akademia, 1996. – 192 с.
- Морозова 1988: Морозова, Т. С.* Особенности литературной устной публичной речи (в сфере синтаксиса и построения текста) // Разновидности городской устной речи. – М.: Наука, 1988. – С. 182–208.
- Мазанов 1893: Мазанов, П. И.* Пособие к разумной и сознательной молитве. Полтава, 1893. 57 с.
- Матеос 2007: Матеос, Ж.* Псалмопојање и његове врсте // Вилослов. – Требиње, 2007. Т. 1. С. 39–56.

- Мечковская 1996*: **Мечковская, Н. Б.** Социальная лингвистика. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 207с.
- Молитвенник 1989*: Молитвенник. – Брюссель.: Жизнь с Богом, 1989.
- Мухелишвили, Шрейдер 1993*: **Мухелишвили, Н. Л., Шрейдер, Ю.А.** Семантика и ритм молитвы // Вопросы языкознания. – 1993. – № 1. – С. 45–51.
- Мухелишвили, Шрейдер 1997*: **Мухелишвили, Н. Л., Шрейдер, Ю.А.** Информация и фасцинация в прямой и непрямой коммуникации // Научно-техническая информация. Сер. 2. Информационные процессы и системы. – 1997. – № 8. – С. 1–7.
- Настольная книга священнослужителя 1985–1989*: Настольная книга священнослужителя: В 8 т. – М.: Изд-во Моск. Патриархии, 1985–1989.
- Невидимая брань 1904*: Невидимая брань. Творения преподобного Никодима Святогорца. – М., 1904.
- Никольский 1907*: **Никольский, П.** Молитва. – Тамбов, 1907. – 53 с.
- О молитве 1843*: О молитве. – Одесса, 1843. – 84 с.
- О молитве 1893*: О молитве. – Киев, 1893. – 20 с.
- Платонов 1913*: **Платонов, В., свящ.** Психология молитвы. – СПб., 1913. – 28 с.
- Прохватилова 1997*: **Прохватилова, О. А.** О ритмо-мелодической организации православной молитвы и проповеди // Мир Православия: Сб. науч. ст. – Волгоград: Изд-во Волгогр. ун-та, 1997. – С. 112–119.
- Прохватилова 1997а*: **Прохватилова, О. А.** Стилеобразующая функция ритмических единиц молитвы // Вестник Волгоградского государственного университета. – Серия 2: Филология. – 1997а. – Вып. 2. – С. 36–40.
- Прохватилова 1999*: **Прохватилова, О. А.** Православная проповедь и молитва как феномен современной духовной речи. – Волгоград, 1999. – 362 с.
- Прохватилова 2004*: **Прохватилова, О. А.** Интонационно-звуковая организация современной духовной речи. // Вопросы русского языкознания: Вып. XI. Аспекты изучения звучащей речи: Сборник научных статей к юбилею Елены Андреевны Брызгуновой. – М., 2004. – С. 163–174.
- Рафаил 1891*: **Рафаил (Ававини).** Размышление о молитве. – М., 1891. – 32 с.
- Рафаил 1914*: **Рафаил, иеромонах.** О молитве и о ее силе. – Казань, 1914. – 8 с.
- ТПМ 1995*: Толковый православный молитвослов. – Новосибирск: Приход во имя Преп. Серафима Саровского Новосибирской епархии, 1995. – 174 с.
- Умное делание 1936*: Умное делание. О молитве Иисусовой: Сборник поучений Святых Отцов и опытных ее делателей. Изд-во Валаамского монастыря, 1936.
- Успенский 1968*: **Успенский, Б. А.** Архаическая система церковнославянского произношения: (Из истории литургического произношения в России). – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1968. – 156 с.
- Шахматов 1915*: **Шахматов, А. А.** Очерк древнейшего периода истории русского языка. – СПб., 1915.

Харитонова 1991: Харитонова, В. И. Заговорно-заклинательный текст: композиционные основы, воздействие на пациента и на заклинателя // *Филологические науки*. – 1991. – № 5. – С. 45–53.

Фасмер 1971: Фасмер, М. *Этимологический словарь русского языка: В 4 т. М., 1971.*

Олга Прохватилова

ЖАНРОВСКА СПЕЦИФИЧНОСТ ПРАВОСЛАВНЕ МОЛИТВЕ

Резиме

У чланку се молитва разматра као стожерни жанр православног духовног говора. Разматрају се специфичности њених најрелевантнијих црта. На опсежном фактичком материјалу показује се да акустичке, семантичке и комуникативне одлике молитве представљају одраз њених најзначајнијих садржајних и формалних својстава и условљавају специфичности њене говорне организације.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ДИАЛОГА ПРАВОВЫХ КУЛЬТУР: РЕЦЕПЦИЯ ВИЗАНТИЙСКОГО ПРАВА В БОЛГАРИИ И СЕРБИИ IX – XIV ВВ.

В статье обсуждается комплекс вопросов, происходящих из взаимоотношения Болгарии и Сербии с Византией и рецепции византийского права в этих странах. Исследуются пути проникновения византийского права в Болгарию и Сербию. Авторы подчеркивают факт, что историческая наука еще не сделала разграничения правовых норм из болгарских и сербских законов по критерию их славянского или византийского происхождения. Заимствования из византийского права несомненны, но история права еще не установила, вошли ли соответствующие правовые нормы из византийского права в болгарское или сербское право как дословный перевод, или в процессе рецепции претерпели сокращения и переработки.

Ключевые слова: средние века, византийское право, рецепция права, законы, Византия, Болгария, Сербия.

1.

Христианизация славян, живущих в ближнем и дальнем соседстве с Византией, с точки зрения истории права, имела следствием эффект первостепенного значения. Это распространение римско-византийского права во всех вновь образованных славянских государствах, возникших в тени верховной власти Константинополя, т. е. на территориях Византии. Вообще Византия имела большое цивилизаторское влияние среди болгар, русских и сербов. Огромная репутация византийской культуры, ее почти совершенный государственный строй, высокий уровень ее правовой системы, большое значение и мощь Цариградской патриархии привели к тому, что со времени крещения славян и в последующие века Византия для них стала образцом государства, недостижимым, в их глазах, идеалом цивилизации.

События и процессы, которые решительно определяли глобальные исторические течения на Балканском полуострове, так же создавали и общественные и политические предпосылки для проникновения византийского права на эти пространства: изъятие префектуры Иллирик из-под папской юрисдикции и ее подведение под церковную власть цариградского патриарха во время императора Константина V (741–775); крещение сербов (в VII и снова в IX веке) и болгар (в IX веке); миссия Константина и Мефодия и их учеников (IX и X век); подъем двух новых христианских государств, сначала Болгарии (865–1018) а потом и Сербии (с конца XII века).

Общественный и геополитический контекст рассматриваемого периода на Балканах, дает достаточно оснований предположить, что среди южных славян, болгаров и сербов в наибольшей степени заимствовались правовые нормы и юридические

институты византийского права. В современной историографии, причины таковой частичной рецепции византийского права уже подразделены на практические, политические, религиозные или общекультурные. Исследователи церковной истории пришли к выводу, что писанные законы из Византии проникали к южным славянам не в качестве римских или византийских, а в первую очередь и преимущественно в качестве составной части разнородных канонических сборников (кормчих) предназначенных церковным судам. В представлениях, понятиях южных славян того времени, эти законы воспринимались не как часть византийской правовой системы, а почти как неотделимая часть христианской цивилизации.

2.

По критериям, применяемым для ранних государств, языческая Болгария князя Бориса во время принятия христианства приблизительно в 865 г. была уже построена как довольно прочный государственный строй, с ясно отделенной центральной властью и с фиксированным центром государства – столицей в городе Плиска, а с 893 г. в городе Преслав. Но после принятия христианства или, точнее сказать, после официального провозглашения принятия христианства, языческая и антихристианская реакция вспыхнула неожиданно сильно и серьезно расшатала существующий государственный строй. Руководивший волнениями в течение трех лет Владимир, старший сын Бориса, впоследствии был свергнут с престола, а на княжеский трон поставлен второй сын Бориса, Симеон, приверженный христианству и византийской культуре. Симеон провозглашает греческий язык официальным языком государства, а столицу переносит из языческой Плиски в Преслав. Окончательная победа христианства в Болгарии, еще больше подчеркнула необходимость выработки новых, писанных законов, выполняющих роль, или хотя бы в новом направлении модифицирующих обычное, неписанное право ранней языческой эпохи.

Этнический ареал сербов на Балканах в то же время еще не был охвачен единой собственной государственной властью. Хотя скудные исторические источники упоминают отдельных государственных „правителей”, даже из правящих семей, преобладающим видом территориального устройства и правительского аппарата все же была „жупа“ – территориальное объединение родовых общин, главой которой был или „жупан“ или „князь” (кнез), выросший из слоя родовых старейшин. Правда, некоторые сербские „жупаны” и „князья” повременно расширяли свою власть и на территорию значительно большую от одной или несколько жуп. Тогда, их правление приобретало некоторые качества раннего государства.

Так как чуть высший уровень организации государственной власти нуждается в письменной форме права, о частичной рецепции византийского права в Сербии можно говорить лишь только с начала XIII в. Но из этого никак не надо делать вывод, что до начала XIII в. византийское право было целиком неизвестно сербскому населению на Балканском полуострове. До этого времени огромная часть этнического корпуса сербов уже несколько столетий и формально и *de facto* находилась

именно в рамках государственной территории Византии, где в местных государственных учреждениях применялось только византийское право. Хотя сербы в селах и „жупах“ жили почти совсем изолированно и по собственному обычному праву, часть сербского населения в городах все-таки имела контакты с византийскими государственными учреждениями правления и правосудия.

3.

Можно сказать, что первая волна проникновения византийского права в Болгарию случилась вскоре после крещения князя Бориса. Принято считать, что именно тогда там начал использоваться перевод на славянский язык Номоканона Иоанна Схоластика 50 титулов (из VII века), сборника, имеющего кроме церковного права еще и 87 глав выдержек из светского (т. е. не церковного) права императора Юстиниана, точнее, из его Новелл.

С последними годами правления князя Бориса (ушел с трона в 889 г.) связывается и славянский перевод Эклоги, византийского закона из 726. Этот перевод содержит 16 глав из 18 – ти, имевшихся в подлиннике. Здесь все текстуальные отклонения от источника и переработки подлинного текста представляют настоящее сокровище для исторических и юридических исследований. Кроме уголовного и процессуального права, славянский перевод Эклоги содержит и нормы византийского гражданского права, включая следующие юридические институты: собственность, договор, куплю-продажу, заём, залог, поклажу, наём, дар, обручение, приданое, брак, опекунов, наследование по завещанию и без завещания. Несколько упущена глава о долгосрочной аренде пахотной земли (эмфитевза). Из части о наказании преступлений, выпущены нормы о подделке монеты. Кроме этого, в славянском переводе не различается гражданский и уголовный процесс.

Третий византийский закон, который, кажется, в Болгарии в то время перевели на славянский, это Земледельческий закон. Он преимущественно содержит правовые нормы, защищающие сельское имущество и вообще повседневную жизнь в деревнях и крестьянских общинах.

„Закон судный людем“ представляет четвертый путь проникновения византийского права в Болгарию. Из-за выразительной оригинальности в сравнении с византийскими образцами, тот Закон пользуется репутацией вообще старейшего письменного источника славянского права. Почти совсем принято, что Закон возник в конце IX или в начале X в. в Болгарии. Подлинник Закона не сохранился, но его текст вошёл в несколько кормчих, благодаря которым и стал доступным исторической науке. По позже сделанной систематизации Закон разделен на 32 главы, 22 из которых, как неоспоримо доказано, взяты из сборника Эклога либо как дословный перевод (10 глав), либо с переработками (12 глав). Остальные постановления в переработанных главах, другого происхождения, т. е. они или переняты из болгарского (славянского) обычного права, или оригинальные сочинения редакторов. В сравнении с Эклогой, самую большую разницу можно заметить в системе

наказаний. Смертные казни и суровые членовредительные наказания из Эклоги в Законе часто заменены менее суровыми наказаниями. Можно предположить, что включение епитимий (церковных наказаний) в систему наказаний одного светского (т. е. нецерковного) закона, каким является „Закон судный людем“, имело целью подчеркнуть в глазах современников его христианский характер и происхождение. В такой, до недавнего времени, языческой среде, выставление на первый план его христианского происхождения, Закону несомненно прибавляло дополнительный авторитет. Включением епитимий в систему наказаний Закона желали греховному человеку (т. е. виноватому) из новокрещенного народа дать возможность и покаяться согласно правилам вновь принятой веры и этики.

4.

На обратном пути из Никеи в Сербию, первый сербский архиепископ Савва Неманич (в церковной номенклатуре более известный как Савва Сербский), в 1219 г. в Салониках „переписал многие книги законов“ (как пишет его биограф Доментиан) и „взял с собой книги законов“ (по словам Феодосия, другого его биографа). Приехав в Сербию, Савва каждому из восьми вновь назначенных епископов сербской церкви передал по одной „книге законов“, как записал биограф Феодосий. Несомненно, биографы имели в виду сербскую кормчую книгу известную в исторической науке под названием „Саввино законоправило“, „Светосавская кормчая“ и „Саввин номоканон“. Законоправило является самым значительным и самым обширным сводом законов средневековой Сербии. Содержит 44 глав церковного и 20 глав светского права. Поскольку большая часть Законоправила сделана как перевод или переделка правовых норм византийского права, этот юридический памятник является ярким примером частичной рецепции византийского права в средневековой Сербии. Кроме норм церковного права, в Законоправило вошли и нормы римско-византийского права из юридического сборника Иоанна Схоластика, названного Выдержки из Новел Юстиниана (вторая пол. VI в.), затем из первой части сборника *Collectio tripartita* (неизвестного редактора из VII в.), а тоже и из Прохирона, основного сборника византийского гражданского, уголовного и процессуального права. Так как все эти сборники твердо опирались на право из Кодификации Юстиниана, можно прийти к выводу о том, что в юридическую систему средневековой Сербии через „Саввино законоправило“, проникали и какие-нибудь классические юридические институты римского гражданского права, точнее: купля-продажа, заём, залог, наём, поклада, товарищество, приданое и завещание.

Известный сборник византийского церковного и светского права, Синтагма из 1335 г. вскоре была переведена на сербский язык, приблизительно 1346–49 г. Предполагается, что этот перевод сделан по приказанию самого сербского царя Стефана Душана. Людям из его окружения не могло быть неизвестно то, что Синтагма в то время была не только самым новым, но и самым хорошим византийским юридическим сборником богатого содержания, исключительно наглядным и пригод-

ным для ежедневного пользования на практике. Синтагма содержала совокупное византийское право того времени, а по форме, она была создана как юридический словарь или энциклопедия. Охватывала правовые нормы из Прохирона, затем из обширного свода Василики, а также и нормы из распоряжений византийских царей, выданных до 1306 г. В Сербии существовали две редакции Синтагмы, одна – сокращенная и другая – полная (т. е. полный перевод подлинника). Сокращенная редакция содержит 94 глав из 303 содержащихся в полной редакции. В сокращенную редакцию вошли преимущественно нормы гражданского и уголовного права, а все выпущенные нормы, церковного права. Так как большинство юридических институтов гражданского права внесены в византийскую Синтагму из Новел Юстиниана, а через переводы той же Синтагмы перенесены в Сербию, можно считать что сербская редакция Синтагмы была еще одним путем проникновения римско-византийского права в Сербию. Практически, оно стало частью юридической системы средневековой Сербии. Такой вывод подчеркивает и тот факт, что все старейшие списки Законника царя Стефана Душана в рукописных книгах находились рядом со сокращенной Синтагмой. Можно считать, что между Синтагмой и Законником была крепкая взаимосвязь: в Синтагме преимущественно находилось гражданское право, а в Законнике – уголовное, и они просто друг друга дополняли, т. е. по содержанию как будто они вместе представляли полный сборник права. Третий закон, который в рукописных книгах средневековой Сербии находился рядом с Синтагмой и Законником Стефана Душана, был так называемый Закон царя Юстиниана. Историческая и юридическая наука пока не имеют ответов на вопросы: когда он возник (предполагается в XIII-XIV в.), кто его редактировал, где он сделан. Но значение его огромное, даже и из-за того, что этот Закон представляет еще собой один из путей проникновения византийского права в Сербию. Семь членов Закона относятся к уголовному и процессуальному праву, а 25 к гражданскому. Исследования его содержания показали, что исходные юридические положения Закона проистекают из византийских сборников права (из Эклоги и Земледельческого закона), а также и из новелл царей Константина VII Багрянородного и Романа I Лакапина. Что касается самого Законника Стефана Душана 1349 и 1354 г., то надо иметь в виду, что национально-романтическая историография XIX в. весьма некритически оценивала его как самобытное дело сербских законодателей, как аутентичный, домашний источник права, независимый от иностранных влияний и образцов. В своей большей части Законник именно и есть таковой, но сравнительные исторические исследования за несколько последних десятилетий показали, что не менее, чем 60 его пунктов (из 201) созданы по образцу соответствующих правовых норм византийского права. Все „заимствования” из византийских источников права касаются государственно-организационного, административного и уголовного права.

* * *

В комплексе вопросов, происходящих из взаимоотношений Болгарии и Сербии с Византией, менее всего научных ответов есть именно в области рецепции византийского права в этих странах. Нам в основном известны только пути проникновения византийского права в Болгарию и Сербию, но очень мало известно о его применении в практике государственных органов. Историческая наука еще не сделала разграничения правовых норм из болгарских и сербских законов (там, где это вообще возможно) по критерию их славянского или византийского происхождения. Но в случаях, где заимствования из византийского права несомненны, почти никто из историков права не исследовал вопрос: вошли ли соответствующие правовые нормы из византийского права в болгарское или сербское право как дословный перевод, или в процессе рецепции претерпели сокращения и переработки. Именно характер и цель таких сокращений и переработок имеют огромное значение для истории славянского права вообще. Невозможно обойти молчанием тот факт, что научные сведения обо всех этих вопросах весьма скудны. Даже можно сказать, что только два сербских исследователя довольно систематически занимались этими вопросами – Никола Радойич и Миодраг Петрович. Положение в болгарской историографии немного лучше, благодаря особенно трудам Стефана Бобчева и Венелина Ганева.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА И ИСТОЧНИКИ

- Андреев Михаил, Българското обичайно право, София 1979.
- Бобчев Стефан, История на старобългарското право, нова редакция, проф. Петър Петров, София 1998.
- Богишић Валтазар, Писани закони на словенском југу, Загреб 1872.
- Ганев Венелин, Законъ соудный людмъ, София 1959.
- Доментијан, Живот Светог Саве, Стара српска књижевност, књ. 1, стр. 119–309, Нови Сад – Београд 1970.
- Николић Драган, Општа историја права, Ниш 2007.
- Николић Драган, Ђорђевић Александар, Законски текстови старог и средњег века, Ниш 2002.
- Петровић Миодраг, О Законоправилу или Номоканону Светога Саве, Београд 1990.
- Радойчић Никола, Законик цара Стефана Душана, Београд 1960.
- Соловјев Александар, Законодавство Стефана Душана, Скопље 1928.
- Соловјев Александар, Историја словенских права (репринт), Београд 1998.
- Теодосије, Живот св. Саве, Стара српска књижевност, књ. 2, стр. 133–294, Нови Сад – Београд 1970.

Драган Николић, Александар Ђорђевић

ИСТОРИЈСКИ ПРИМЕР ДИЈАЛОГА ПРАВНИХ КУЛТУРА: РЕЦЕПЦИЈА
ВИЗАНТИЈСКОГ ПРАВА У БУГАРСКОЈ И СРБИЈИ IX – XIV ВЕКА

Резиме

Реципирано византијско право на етничким просторима Јужних Словена у историјској стварности Бугарске и Србије било је један од сегмената усвојене византијске културе. Истраживање настоји да обележи основне линије продирања византијског права у ове државе и да укаже на питања која су и даље актуелна у нашој правноисторијској науци. Једно од најважнијих је разграничење словенског и римско-византијског порекла појединих правних норми у тадашњем бугарском и српском законодавству. Ово је уједно и најтеже питање, будући да је словенска правна традиција заснована на обичајном, углавном неписаном праву, чији корени сежу у најдубљу старину. На садашњем нивоу истражености историјских извора, нешто ближе су нам познати само неспорни примери присуства појединих решења из византијског права у домаћим, словенским изворима права, а донекле и путеви њиховог преношења, односно рецепције.

КОРЕЛАТИВНА РАДЊА У СЛОЖЕНИМ РЕЧЕНИЦАМА (На примјерима употребе футура у српском и другим словенским језицима)¹

У раду се (на материјалу српског, руског и пољског језика) разматра употреба футурских облика у сложеним реченицама, гдје се као временски оријентир за вршење радње, поред говорног тренутка, узима и вријеме друге радње, односно неког тренутка. Овај формално-синтаксички корелативни однос будуће радње са неком другом радњом представља посебан релативно-временски однос постериорности, који се на различите начине може реализовати како у главном тако и у зависном дијелу сложене реченице.

Кључне ријечи: корелативни футур, сложена реченица, корелативност предиката у главној/зависној реченици и футурално детерминисаног предиката у зависној/главној, српски, руски и пољски језик.

0. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

Поред индикативних значења футурских облика², код којих се радња има извршити послвије говорног тренутка, значајно мјесто заузимају и значења у којима се будућа радња *саодноси* са неком другом радњом.³ Оваква употреба футура најчешће је повезана са зависносложеним реченицама. Другим ријечима, футур се може нала-

¹ Рад представља дио истраживања у оквиру научног (пот)пројекта (финансираног од стране Министарства науке и заштите животне средине Републике Србије) „Синтакса савременог српског језика: сложена реченица“ под руководством проф. др Предрага Пипера.

² Мислимо оvdје на значења везана за *апсолутну* употребу граматикализованих футурских облика, гдје поред говорног тренутка говорника (као временског оријентира за вршење радње) посебну улогу може да има *присуство* одређених лексичких (футурално детерминисаних) елемената контекста, као и њихова кореферентност са футурским облицима, услед чега се обично локализује вријеме (дио плана футуралности) у којем ће се радња (из)вршити/не(из)вршити. На тај начин том (кореферентном) повезаношћу изражава се конкретни темпорални однос (са већим или мањим степеном временске одређености) радње која се има извршити. Таква (апсолутна) употреба карактеристична је за просте и независносложене реченице, као и за независни (главни) дио појединих зависносложених реченица. Као илустрација нека нам послуже сљедећи примјери дате употребе у српском језику: *Борухе се без обзира на све* (ДЂс 47); *Народ ће да се разочара у нас* (ДЂс 19); *Даће бог, оздравићеи ти од те твоје болести и још се у здрављу и на слободи сваког добра и сваке љепоте нагледаи* (ИАс 126); *Она је пошла са њим на пут и пратиће га на јави и сну, до Акре, за време боравка у Акри, и после тога* (ИАс 131); *То нит' сам прије тога видио нит' њу икад више видјети* (ИАс 125); *Мени су промрзле ноге, али ја ћу да идем* (ДЂс 179); *Ја ћу нити прије тебе, будући да си тако уљудан (...)* (ЕЗсз 40).

³ Наравно, дати формално-синтаксички саоднос (гдје се као временски оријентир за вршење радње, поред говорног тренутка, узима и вријеме друге радње, односно неког тренутка), који ћемо покушати да размотримо у овом кратком прилогу, није искључиво везан за употребу футурских облика. Међутим,

зити како у зависној тако и у главној реченици, али увијек као резултат одређеног саодноса или корелације. У датом саодносy футурски облици означавају радњу која најчешће слиједи послије неке друге радње, па у том случају можемо говорити и о *релативно-временском* односу *постериорности*. Руски лингвист А. В. Бондарко овакву радњу назива „*будушее сопоставительное*“⁴, чиме, заправо, истиче њен релативно-временски карактер, тј. временски саоднос (Бондарко 1971: 119 и д.)⁵. Ми ћемо дату будућу радњу називати *корелативном*.

1. КОРЕЛАТИВНА БУДУЋА РАДЊА У ГЛАВНОМ ДИЈЕЛУ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

Корелативно значење могу да имају футурски облици у главном дијелу зависносложених, прије свега, условних (најчешће погодбених и временских) реченица. Уп. сљедеће примјере:

1.1. Погодбене реченице

- (1) *А ако га овако оставимо, загазиће и сам у преступ* (ИАС 27)⁶ [*А если мы так все оставим, он в конце концов и сам пойдёт на преступление* (ИАР 26); *Je-želi go tak zostawimy, dojdzie i do zbrodni* (ИАп 31)].

сличне синтаксичке могућности, које се могу срести код других видско-временских облика, нису – прије свега, када је ријеч о реченичним моделима у којима се користе – тако разноврсне као код футура.

⁴ Термин је преузет од А. Н. Гвоздева (Гвоздев 1961).

⁵ За А. В. Бондарка дата употреба футура, посебно синтетичког, представља један од типова релативне употребе времена. Наиме, овај лингвиста направио је читав систем употребе глаголских времена у њиховом апсолутно-релативном значењу, чиме је показао како апсолутно значење глаголских облика постепено (преко „прелазних“ значења) прелази у релативно значење (Бондарко 1971: 112-119).

Додајмо да се питање корелативних односа у сложеним реченицама може посматрати као један од аспеката „теорије индикатива и релатива“ А. Белића, на чему се ми нећемо посебно задржавати. Ова тема била је током XX вијека посебан предмет испитивања широког круга лингвиста, посебно слависта; вид., поред осталог, сљедећи селективни преглед радова посвећених датом проблему: Мусић 1926; Белић 1927; 1928; 1939; Кошмидер 1929; Поспелов 1947; 1955; Рајхенбах 1947: 288-289; Стевановић 1958; 1967; Ивић 1958; 1988; Бондарко 1965; 1968; Падучева 1986; Пипер 1990; Војводић 1990; Танасић 1996: 7-38; Тошовић 1998.

⁶ Слова и бројке у заградама непосредно иза примјера означавају аутора и страницу ексцерпираниог извора [ДТс – Добрица Ћосић. *Далеко је сунце* / Сабрана дела Добрице Ћосића, књ. прва. Београд: Просвета / Сарајево: Свјетлост, 1966; ДЂр – Добрица Чосич. *Солнце далеко* / Перевод Т. Поповой и А. Романенко. Москва: Издательство иностранной литературы, 1956; ЕЗф – Emil Zola. *Germinal*. Paris: Éditions J'ai Lu, 1978; ЕЗп – Emil Zola. *Germinal* (преложила К. Dolatowska), Warszawa, Państwowy Instytut Wydawniczy, 1987; ЕЗр – Эмиль Золя. *Западня. Жерминаль* (перевод Е. Шишмаревой, О. Моисеенко и Н. Немчиновой), М.: Худож. лит., 1988; ЕЗсб – Емил Зола. *Жерминаль* (превео Д. Матић). Нови Сад: Матица српска / Београд: Рад, 1974; ЕЗсз – Emil Zola. *Germinal* (preveo Tin Ujević). Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1989; ИАС – Иво Андрић. *Проклета Авлија* / Сабрана дела Иве Андрића, књ. четврта. Београд: Просвета – Загреб: Младост – Сарајево: Свјетлост – Љубљана: Државна zaloжба Словеније, 1963; ИАП – Ivo Andrić. *Przekłete Podwórze* / Przełożył J. Wierzbicki // Opowiadania o bracie Piotrze. Rozmowa z Goyą. Łódź: Wydawnictwo Łódzkie, 1977, s. 17-124; ИАР – Иво Андрич. *Проклятый двор* / Перевод Т. Поповой

- (2) *Ми ћемо скоро бити сви мртви ако тако настави* (ЕЗсз 136) [*Да мы скоро все умрем, если так будет продолжаться!* (ЕЗр 497); *Przecież ty potrzemy z głodu, jak tak dalej pójdzie!* (ЕЗп 144)];
- (3) *Если что-нибудь узнаю через них, позвоню* (КСр 9) [*Ако штогод будем сазнао од њих, одмах ћу вам телефонирати* (КСсб 13); *Jeżeli przez nich dowiem się czegoś, to zaraz do pani zadzwonię* (КСп 11)];
- (4) *И я вам буду звонить, если узнаю хотя бы малейшее что!* (КСр 9–10) [*И ја ћу вам телефонирати ако сазнам макар и најмању вест* (КСсб 13); *Zatelefonuję do pani, gdy tylko czegoś się dowiem* (КСп 11)];
- (5) *Если ты сейчас же не появишься, мы будем считать, что ты сдался, проклятый дезертир* (МБр 206) [*Ако се одмах не појавиш, сматраћу да си се предао, проклету дезертеру* (МБсб 252); *Jeśli w tej chwili nie wyjdiesz, to będziemy uważali, że poddałeś partię, przekłety dezercerze!* (МБп 310)];
- (6) *И если она останется обманутой, я попаду в ужасное положение* (МБр 229) [*И ако буде преварена, наћи ћу се у ужасном положају* (МБсб 279); *A jeśli zostanie zawiedziona, ja znajdę się w okropnej sytuacji* (МБп 252)].

1.2. Временске реченице

- (7) *Кад будеш требала новаца, затражит ћеш од мене* (ЕЗсз 101) [*Когда тебе понадобится, ты у меня спросишь* (ЕЗр 457); *Jak będziesz potrzebowała, to mi powiesz* (ЕЗп 103)];
- (8) *Когда полковник прибудет, то за ней придут* (КСр 9) [*Кад пуковник дође, позваће је* (КСсб 12); *Kiedy pułkownik wróci, ktoś po nią przyjdzie* (КСп 10)];⁷
- (9) *В госпитале еще наговорисься, когда выздоравливающий будешь... а пока молчать лучше* (КСр 423) [*Наразговараћеш се у болници, када се будеш опорављао... Боље је да сада ћутиш!* (КСсб 463); *W szpitalu się nagadasz, kiedy będziesz ozdrowieńcem... A na razie lepiej milczeć* (КСп 522-523)];
- (10) *Убићу га чим изађем, и одлежаћу га на једној страни* (ИАС 78) [*Как только выйду, тут же его укокошу и запросто отсижу!* (ИАр 56); *Zabije go, jak tylko wyjde, a więzienie odsiedzę* (ИАп 27)];

// Повести и рассказы югославских писателей. Москва.: Художественная литература, 1978, с. 15-87; КСр – Константин Симонов. *Живые и мертвые*, кн. I. Москва: Советский писатель, 1977; КСп – Konstantin Simonov. *Żywi i martwi* / Przełożył J. Brzęczkowski. Warszawa: Wydawnictwo Ministerstwa Obrony Narodowej, 1984; КСсб – Константин Симонов. *Живи и мртви* / Превео Д. Мићовић. Београд: Полит, 1962; КСсз – Konstantin Simonov. *Živi i mrtvi* / Prevela V. Flaker. Zagreb: Naprijed, 1966; МБр – М. Булгаков. *Избранное: Роман „Мастер и Маргарита“*. Рассказы. Москва: Худож. лит., 1982; МБп – Michał Bułhakow. *Master i Małgorzata* / Tłumaczyli I. Lewandowska, W. Dąbrowski. Warszawa: Czytelnik, 1996; МБсб – Михаил Булгаков. *Мажстор и Маргарита* / Превео М. Чолић // Дела, Четврта књига. Београд: Српска књижевна задруга: Народна књига; МБсз – Mihail Bulgakov. *Majstor i Margarita* / Prevela V. Flaker. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber, 1980].

⁷ Загребачки преводилац употребио је друго (корелативно) средство у зависном дијелу реченице – футур II: *Када пуковник буде стигао, потражит ће је* (КСсз 12).

- (11) *Так **будет продолжаться** до тех пор, пока **не стукнет** в темной части особняка окно, **не появится** в нем что-то беловатое и **не раздастся** неприятный женский голос* (МБр 317) [*Тако **ће то потрајати све док не шкљоцне** прозор у мрачном делу виле и **док се** у њеми **не појави** нешто величасто и **не зачује** непријатан женски глас* (МБсб 385); *I **będzie to trwało dopóty, dopóki w ciemnej części willi nie stuknie** okno, **nie ukaże się w nim coś białawego, nie rozlegnie się nieprzyjemny kobiecy głos*** (МБп 475)].

На овакву употребу футурских облика, каква је у управо наведним примјерима, преноси се дио модалног значења (евентуалности, хипотетичности и сл.) зависних (условних) реченица.⁸ То, дакле, значи да су такви футурски облици дио погодбе (њена друга страна, „наличје“) или неког другог сличног (условног) односа у зависносложеним реченицама.

1.3. Изјавне (објекатске) реченице

- (12) *Но тогда **выйдет, что я бросаю** тебя тут одного!* (КСр 86) [*Али онда **ће испасти** као **да те остављам** овдје самога!* (КСсз 109); *Ale w takim razie tak **jakoś wyjdzie, że porzucam** cię tu samego?* (КСп 106)];
- (13) (...) *она **будет ждать, что ее отправят** со дня на день, а ее все не будут и не будут отправлять, и она **реши**т, **что ей не доверяют*** (КСр 263); [(...) ***чекат ће** из дана у дан на то, али је **никако неће слати, на ће закључити да немају** у њу **повјерења*** (КСсз 334); (...) ***będzie czekać z dnia na dzień, a tymczasem odlot nie nastąpi. Wówczas dojdzie do wniosku, że jej nie ufają*** (КСп 324)].

Будуће радње у овом типу реченица могу да траже своју (објекатску) допуну зависном реченицом (као у примјеру 12, односно у другом дијелу примјера 13), али не увијек (као у првом дијелу примјера 13). То, као што показују и наведни примјери, зависи, прије свега, од семантике глагола у главној реченици.

2. КОРЕЛАТИВНА БУДУЋА РАДЊА У ЗАВИСНОМ ДИЈЕЛУ СЛОЖЕНЕ РЕЧЕНИЦЕ

У објекатским зависносложеним реченицама, у чијем се зависном дијелу футурски облици употребљавају у корелативном значењу (који се, дакле, саодносе са радњом главне реченице), налазимо више, међусобно сличних, подзначења будућег времена. Дата употреба футура веома је фреквентна у случајевима када се он користи као основно средство у приповиједању (у изјавним зависносложеним реченицама). Овдје се футурске радње, које заузимају синтаксичку позицију објекта, настављају непосредно на претходну радњу (као „полазну“, „упоришну“, „управну“

⁸Модалне односе у условним реченицама обрадили смо у претходном броју *Славистике* (вид., поред осталог, Војводић 2007).

ријеч) или се чак сједињују с њом, тако што је допуњују. Радњу главне реченице чине најчешће глаголи *verba dicendi* у ширем смислу те ријечи, тј. глаголи говорења, мишљења и осјећања (као и партиципи и глаголске именице образоване од њих, затим кратки облици придјева и предикативи са значењем различитих врста говорне и психичке активности и стања човјека) у личној и безличној употреби, који се са предикатом (овдје футурално детерминисаним) зависне реченице, у правилу, повезују на „посредан“, синдетски начин – помоћу везника *да* (рус. *что*, пољ. *że*) или, пак, без њега – асиндетски, нарочито у руском језику (вид., нпр., Војводић 1989: 82–85; уп. Станковић 1987).

2.1. У главној реченици се најчешће налазе облици прошлог времена (што значи да се обје радње – радња у главној и радња у зависној реченици – односе на реални план прошлости). На примјер:

- (14) *До четрнаесте године дечак је добро учио и изгледало је да **he** **поћи** очевим стопама* (ИАс 26) [*До четиринадцати лет мальчик хорошо учился, и казалось, что он пойдѣт по стопам отца* (ИАр 26); *Do czternastego roku życia uczył się dobrze i wydawało się, że **pójdzie** śladami ojca* (ИАп 30)];
- (15) (...) *комендант станиции (...) заявил, что эшелон дальше **не пойдѣт*** (КСр 13-14) [(...) *командант станице (...) изјавио је, да ешалон **неће кренути** даље* (КСсз 18); (...) *komendant stacji (...) oświadczył, że transport dalej **nie pójdzie*** (КСп 16)];
- (16) *Он предпочитал уповати, что все **пойдѣт** хорошио* (ЕЗр 490) [*Он је најрадије мислио да **he** ствари **ићи** веома добро* (ЕЗсз 135); *Wolał wierzyć, że wszystko **uloży się samo*** (ЕЗп 136)];
- (17) *Тот явился, сделал укол в руку Ивана и уверил его, что он больше **плакати не будет, что** теперь все **пройдѣт**, все **изменится** и все **забудется*** (МБр 96) [*Овај је дошао, дао Ивану инјекцију у руку и уверио га да више **неће плакати, да he** сада све **проћи**, све **се променити** и **да he** све **заборавити*** (МБсб 113); *Lekarz przyszedł, zrobił Iwanowi zastrzyk w ramię, zapewnił go, że więcej **plakać nie będzie, że** teraz wszystko **przejdzie**, wszystko **się odmieni** na lepsze i wszystko **ulegnie zapomnieniu*** (МБп 141)].

Уп. такође сљедећи примјер, гдје је дати однос синтаксички изражен асиндетском реченицом у руском језику:

- (18) *Месяц никто не выходил, и уже считали – никто **не выйдѣт*** (КСр 157) [*Месеџ дана нико се није пробијао, и већ смо мислили да се нико **неће** ни **пробути*** (КСсб 171); *Od miesiąca nikt nie wychodził. Tu już uważano, że nikt **się nie przedziera*** (КСп 195)].

2.2. Радња футурских облика може да се односи и на план садашњости, што, наравно, не значи да је презентска (имперфективна) радња у главној реченици истовремена са зависном будућом радњом (која је чешће перфективна, него имперфективна); зависна будућа радња има, прије свега, темпорално обиљежје постериорности, јер њој увијек предстоји власито остварење.⁹ На примјер:

- (19) *Надам се да **heme** прије **nonpiti** каву* (ЕЗсз 173) [*Мат nadzieję, że **wzpijesz** najpierw **kawę*** (ЕЗп 174); *Надеюсь, вы **выпьете** кофе?* (ЕЗр 526)].¹⁰

Уп. такође функционисање зависног футура (са презентом у главном дијелу реченице) у оквиру слједећих сложених реченица (саставне независносложене и узрочне зависносложене):

- (20) *Заборавља оно што је било и све мање **мисли** на оно **што he бити*** (ИАс 24) [*Забываешь то, что было, и все меньше **думаешь** о том, **что будет*** (ИАр 24); *Zapominają, co **było**, i **coraz mniej myślą** o tym, **co będzie*** (ИАп 28)];
- (21) *Погоди... **зайдем** в этот дворик и условимся, а то я **боюсь, что** кто-нибудь из знакомых **увидит** меня и потом **скажут**, что я была с любовником на улице* (МБр 254) [*Причекај... уђимо у ово двориште и договоримо се, иначе се **бојим да he** ме нетко од знанаца **видјети** с тобом, а затим **peћи** мужу да сам била с љубавником на улици* (МБсз 238); *Poczekaj... **Wejdźmy na to podwórko, tam się zastanowimy, bo **się boję, że zobaczy** mnie ktoś ze znajomych, a potem **powiedzą** mężowi, że byłam na ulicy z kochankim*** (МБп 380)].

⁹ Сличан однос могућ је и на плану будућег времена, али он није тако чест као у случајевима када се радња зависне реченице односи на прошлу или садашњу у главној. Уп.: *Завтра **посмотрим, что с ним сделаем*** (АПр 87) [*Сутра **hemo видети** шта **hemo** с њим **да урадимо*** (АПсб 110); *Jutro **zobaczymy, co mamy z nim robić*** (АПп 136)]; у пољском примјеру преводилац је употребио конструкцију с модалним глаголом умјесто футура, чиме основно значење футуралности зависне реченице, ипак, није измијењено. Уп. такође слједећу узрочну зависносложену реченицу са „вишеслојном“ структуром (која се може рашчланити на: <а> саставну независносложену реченицу – *Признај, и спаси главу*; <б> узрочну зависну – *јер видећеш...*; <в> објекатску зависну – *да ћеш кренати...*): *Признај, и спаси главу, јер **видећеш да ћеш кренати** на мукама* (ИАс 36).

¹⁰ Руски преводилац синдетску реченицу у оригиналу на француском језику (*J'espère que vous **allez boire** votre café* <ЕЗф 218>) превео је асиндетском реченицом, што је само још једна потврда да су такве реченице фреквентније у руском, него у пољском и српском (уп. претходни примјер – 130).

2.3. Корелативна употреба футура карактеристична је за перформативне глаголе у главној реченици, међу којима се у том погледу посебно издвајају аутопрескриптиви са обавезном употребом футура у зависном дијелу реченице-исказа, без обзира на временски план у главној реченици (више о томе вид. Војводић 1999 и 2003), уз напомену да је експлицитни („канонски“) говорни (овдје аутопрескриптивни) чин (перформативни исказ) могуће извести само употребом имперфективног презента у 1. л. јд. у илокуцији (главној реченици). Уп.:

(22) *Обећавам /обећао сам /обећаћу (= ти) да ћу ти купити ту књигу [Обецаю /я обецал/ пообецая (= тебе), что куплю тебе эту книгу; Obiecuję / obiecałem / obieciam (= ci), że kupię ci książkę].*

Обавезна употреба футура у зависном дијелу реченице допушта да се овдје говори о темпоралној немобилности. Највећи степен немобилности зависног предиката у српском, руском и пољском, као и другим словенским језицима, имају управо аутопрескриптивни перформативни глаголи (*обещать, обязываться* и др.), који – као своју допуну – захтијевају, у правилу, форму будућег времена (уп. Војводић 1999: 144-145). У руском и осталим сјевернословенским језицима, напоредо са овим обликом, у дате комплетивне односе редовно улази и инфинитив, што нимало не противуречи наведеном правилу, јер се инфинитив овдје употребљава у функцији будућег времена; у српском (јужнословенском језику, у којем се, поред словеначког, употребљава инфинитив) таква могућност постоји само као факултативна употреба.¹¹

Перформативни се искази (у првом реду, искази с модалним обиљежјима прескриптивности и аутопрескриптивности) могу посматрати као „синтаксичке конструкције с модалним значењем, имплицирујућим отнесенност ситуације к будућему“ (вид. Бондарко 1990: 50-53). У том смислу дате исказе сматрамо не само средствима за изражавање актуелне (перформативне) садашњости већ и средствима за изражавање семантике будућег времена (или шире – категорије футуралности).

¹¹ Употреба инфинитива у датом случају карактеристична је за западне области српског језичког простора, укључујући и хрватску књижевну норму (уп. Ивић 1970: 46-50). Таква употреба инфинитива могла би се интерпретирати као одређени тип граматичке деструкције, односно редукције (која овдје нема општесловенски карактер), гдје се испушта везник (*да*) и дио футурског облика (презент ненаглашеног помоћног глагола *xmjemu*); уп.: *Обећавам (ти, вам) да ћу доћи* <*Обећавао је / обећао је, обећава, обећаваће / обећаће ... да ће доћи*> VS. *Обећавам (ти, вам) доћи* <*Обећавао је / обећао је, обећава, обећаваће / обећаће ... доћи*>; уп. такође употребу одричних облика у пропозицији (гдје употреба одричног инфинитива, у правилу свршенога вида, није могућа,): *Обећавам (ти, вам) да нећу доћи* <*Обећавао је / обећао је, обећава, обећаваће / обећаће ... да неће доћи*> VS. **Обећавам (ти, вам) не доћи* <*Обећавао је / обећао је, обећава, обећаваће / обећаће ... не доћи*> (уп. могућност употребе инфинитива несвршенога вида: *Обећавам ... <више> не долазити*).

У граматичким истраживањима инфинитив се у датој позицији на синтаксичком нивоу не сматра зависном реченицом, иако се функционално-семантички подудара с њоме (тј. с њеним предикатом); инфинитив припада простим („директним“) комплетивним реченицама (уп., поред осталог: *Дорофејева 1986.: 79-81; Зеленичковић 1997: 36 и д.*)

2.4. Поред личних видско-временских глаголских облика у главној реченици могућа је и предикатска употреба прилошких, именичких и партиципских конструкција. Уп.:

- (23) После два-три дана било је јасно да га неће испитивати због других разговора са Тамилом (ИАс 117) [*Po paru dniach było jasne, że nie będą go brać na przesłuchanie z powodu długich rozmów z Ciamiłem* (ИАп 96)];¹²
- (24) Тако човек странац има стално осећање да је негде на неком ђаволском острву, изван свега што је дотада значило за њега живот, а без наде да ће га скоро угледати (= „човек има стално осећање да је (...) без наде да ће (...) угледати“) (ИАс 23) [*Первое впечатление, что ты попал на какой-то дьявольский остров, лишился всего, что раньше составляло твою жизнь, и самой надежды увидеть это снова* (ИАр 24); *Przybysz ta stale uczucie, że jest na jakiejś diabelskiej wyspie, poza obrębem wszystkiego, co stanowi dla niego prawdziwe życie – bez nadziei, że będzie mógł szybko do niego wrócić* (ИАп 28)];
- (25) Я убежден, что в понедельник – самое позднее – вы возобновите работу (ЕЗр 534) [*Ja (...) сам уверен да ћеме се најкасније у понедељак вратити на рад* (ЕЗсз 181); *Jestem przekonany, że najpóźniej w poniedziałek zjedziecie do kopalni* (ЕЗп 182)].

Треба додати да на корелативну употребу футурских облика може да утиче и контекст са својим специфичним лексичким средствима, због чега се онда испољавају, између осталог, и посебне црте футуралности, као, на примјер, у следећој реченици:

- (26) Теперь Синцов был убежден, что вот-вот они встретят наши части (КСр 38) [*Сада је Синцов био уверен да ће сваког часа наићи на наше јединице* (КСсб 43); *Teraz Sincow był przekonany, że lada chwila spotkają oddziały radzieckie* (КСп 45-46)].

Овдје је помоћу руског прилога *вот-вот* у зависном дијелу реченице, који је карактеристичан више за разговорни него за књижевноумјетнички стил, изражена блиска будућа радња која ће неизбјежно услједити, односно која само што није услједила (уп. такође претходни примјер са адвербијалном предлошко-падежном конструкцијом *в понедељник*). Истакнимо да руски прилог *вот-вот* захтијева искључиво употребу футура свршенога вида, док српски и пољски еквиваленти наведеног прилога могу да се употребљавају и са футуром несвршенога вида (али је у том случају радња итеративна). Поред тога, именски предикат (партицип) у главном дијелу реченице са испољеном нијансом субјективне модалности – персуазивности – појачава хипототички карактер будуће радње (уп. Бондарко 1971: 121 и д.).

¹² Уп. руски превод, гдје је умјесто футура употребљена конструкција састављена од инфинитива и презента глагола са проспективним значењем: *Через два-три дня стало оконча́тельно ясно, что никто не собирается допрашивать его из-за бесед с Чамилом* (ИАр 77)

2.5. Корелативна будућа радња може да се синтаксички реализује не само у изјавним објекатским реченицама већ и у зависно-упитним, које, као индиректно питање, такође зазимају објекатску позицију. На примјер:

- (27) *Наконец, он мне надоел, и я спросил его напрямик, будет ли он печатать роман или не будет* (МБр 117) [*На крају ми је дојадио, на сам га отворено упитао хоће ли роман штампати или неће* (МБсб 140); *W końcu miałem tego dość i zapytałem go wprost, czy wydrukuje moją książkę* (МБп 174)].

2.6. Корелативни однос карактеристичан је и за релативне реченице, гдје се посебно издвајају атрибутске реченице. На примјер:

- (28) *Млади фратар одмахује руком на те досетке и прекоре које је сто пута чуо и које ће морати још богзна докле слушати* (ИАс 10) [*Młody braciszek puszczą mimo uszu te kalambury i pogderki, które słyszał już ze sto razy i których będzie musiał wysłuchiwać Bóg wie jak długo* (ИАп 18)].¹³

2.7. Реализација корелативне будуће радње може да се одвија и у зависносложеним реченицама чија синтаксичка структура представља неку врсту „хибридних“ сложених реченица. Навешћемо неколико примјера.

2.7.1. Изјавна и погодбена реченица:

- (29) *И ја, видевши да губим углед и муштерију, и да ћу и главу изгубити ако тако даље пође, распродам потајно и будзашто оно робе и злата на кренем опет у свет* (ИАс 20-21) [*Увидел я, что теряю уважение и клиентов да, не ровен час, и головы лишушь, если дальше так пойдет, тихонько распродал за бесценок все товары, весь инструмент и опять пустился по свету* (ИАр 22); *Ludzie mnie zniechędzili, z dnia na dzień traciłem poważanie i klientów, i zrozumiałem, że nawet i głowę mogę stracić, jak tak dalej pójdzie. Sprzedalem za byle co towar i znowu ruszyłem w świat* (ИАп 25)];
- (30) *Жилец приказазл Анфисе, преданной и давней домашней работнице Анны Францевны, сказать, в случае если ему будут звонить, что он вернется через десять минут* (МБр 64) [*Станар је наредио Анфиси, оданој и старој кућној помоћници Ане Францевне, да каже, ако га неко буде тражио, да ће се вратити за десетак минута* (МБсб 74); *Lokator kazał Anfisie, oddanej wieloletniej pomocy domowej Anny Francówny, powiedzieć, gdyby ktoś do niego dzwonił, że będzie za dziesięć minut* (МБр 92)].

¹³ Уп. руски примјер, гдје је преводилац прибјегао поступку трансформације, тако што је релативну реченицу преобликовао у асиндетску, односно расчланио је на двије независне реченице: *Молодой монах пропускает мимо ушей это брюзжание и укоры, – ведь он слышал их уже сотни раз и должен будет слушать еще бог знает сколько* (ИАр 16).

2.7.2. Изјавна (императивна) реченица са временским реченицама:

- (31) *И как только свяжетесь, сообщите Ртищеву, что я буду находиться под Воскресенским, пока не возьмем.* (КСр 415) [*И чим успоставите везу, јавите Ртищеву да **ћу се налазити** код Воскресенског, **све док га не заузем!*** (КСсб 453); *A jak tylko nawiążecie łączność, zakomunikujcie Rtiszczewowi, że **będę** pod stacją Woskriesienskoje i **pozostanę** tam, **póki jej nie zajmiemy*** (КСп 512)].

2.7.3. Изјавна и поредбена (адвербна) реченица:

- (32) *Лейтенант кричал, что он скорее застрелит майора, чем позволит ему **подорвать** горючее* (КСр 14) [*Поручник **се дерао да ће** мајора **пре стреляти него** му **допустити да дигне** у ваздух гориво* (КСсб 18); *Lejtnant **krzyczał, że prędzej zastrzeli** majora, **niż pozwoli na zniszczenie** paliwa* (КСп 17)].

3. УМЈЕСТО ЗАКЉУЧКА

Додајмо на крају да у изјавним објекатским реченицама главни дио најчешће претходи зависном (јер управна ријеч у главној реченици, усљед лексичке непотпуности, захтијева допуну зависном реченицом). Евентуална замјена главног и зависног дијела реченице (инверзија) повезана је с комуникативним циљем актуелизације (обавезног) зависног дијела, чиме се постиже посебан стилски (експресивни) ефекат, јер се „нарушава“ стандардни ред реченичних дијелова.

У условним (погодбеним и временским) реченицама је, у правилу, супоротно: зависни дио најчешће претходи главном, футурално оформљеном, дијелу. Поред тога, у овом случају се инверзијом реченичних дијелова не постиже посебан стилски ефекат, већ се обично само истиче важност радње (информације) у главној реченици, при чему радња у зависној реченици подсјећа на неку врсту факултативног емфатичког коментара главне реченице.

С обзиром на лексичко-семантичке и синтаксичке услове (који су били и полазна основа за нашу анализу) (извршења корелативне радње у свим размотреним случајевима можемо говорити о *посредној* будућој радњи (за разлику од *непосредне* будуће радње, која, у суштини, не зависи од контекста, јер је за њену реализацију довољан и минималан контекст, тј. исказ који се састоји само од футурског облика.).

Треба истаћи да највећи дио наведених реченичних модела може да функционише на сва три временска плана. Наш циљ је био да наведене релативно-временске односе представимо на примјерима функционисања српског, односно словенског футура, чија се употреба у овом сегменту, поред општих (заједничких – како за све поређене језике тако и за сва три временска плана) карактеристика, одликује и неким специфичним цртама.

ЛИТЕРАТУРА

- Белић 1927: Белић Александар. О употреби времена у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, књ. VI (1926–1927), с. 102–132.
- Белић 1928: Белић Александар. О синтаксичком индикативу и „релативу“ // *Symbolae grammaticae in honorem Ioannis Rozwadowski, II. Cracoviae: Apud Bibliopolas Geberthner & Wolff, 1928, p. 47-56.*
- Белић 1939: Белић Александар. Прилози учењу о употреби времена у српскохрватском језику // Јужнословенски филолог, књ. XVII (1938–1939), с. 179–189.
- Бондарко 1965: Бондарко А. В. Об относительном и абсолютном употреблении времен в русском языке (в связи с вопросом о „темпоральности“) // Вопросы языкознания, № 6, 1965, с. 44–54.
- Бондарко 1968: Бондарко А. В. Система времен русского глагола (в связи с проблемой функционально-семантических и грамматических категорий) / Автореф. дис. на соиск. учен. степени д-ра филол. наук. Ленинград: ЛГПИ, 1968.
- Бондарко 1971: Бондарко А. В. Вид и время русского глагола (значение и употребление). Ленинград: Просвещение, 1971.
- Бондарко 1990: Бондарко А. В. (отв. ред.). Теория функциональной грамматики: Теморальность. Модальность. Ленинград: Наука, 1990.
- Војводић 1989: Voјvodić Doјčil. Futur glagola svršenoga vida u ruskom jeziku (sintaktičko-semantička analiza) // Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 28(18) (1988/1989) (= 1989), s. 69–88.
- Војводић 1990: Voјvodić Doјčil. Opća sintaktička značenja vidsko-vremenskih oblika // Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 29(19) (1989/1990) (= 1990), str. 93–109.
- Војводић 1999: Војводић Дојчил. Аутопрескриптивни говорни чинови у словенским језицима // Славистика, књ. III (1999), с. 141–149.
- Војводић 2003: Войводич Д. Функционально-семантическое поле перформативности в славянских языках // Сборник Матице српске за славистику, књ. 63 (2003), с. 45–77
- Војводић 2007: Војводић Дојчил. О аспектуално-темпоралној корелативности у сложеним (условним) реченицама // Славистика, књ. XI (2007), с. 206–222.
- Гвоздев 1961: Гвоздев А. Н. Об одной разновидности относительного употребления будущего времени // Вопросы культуры речи, вып. 3 (1961), с. 82–92.
- Дорофејева 1986: Дорофеева Т. М. Синтаксическая сочетаемость русского глагола. Москва: Русский язык, 1986.
- Зеленщиков 1997: Зеленщиков А. В. Категоризация актуализации // Актуализация предложения (в 2-х тт.), т. 1: Категории и механизмы / Отв. ред. А. В. Зеленщиков. Санкт-Петербург: Изд-во С.-Петербургского ун-та, 1997, с. 7–45.
- Ивић 1958: Ивић Милка. Систем личних глаголских облика за обележавање времена у српскохрватском језику // Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ. III (1958), с. 139–152.

- Ивић 1970: Ивић Милка. О употреби глаголских времена у зависној реченици: презент у реченици с везником *да* // Зборник за филологију и лингвистику, књ. XIII/1 (1970), с. 43–54.
- Ивић 1988: Ивић Милка. О разликовању начелног од конкретног саопштавања у српскохрватском језику // Глас САНУ, књ. CCCLII/13 (1988), с. 1–6.
- Кошмидер 1929: Koschmieder Erwin. *Zeitbezug und Sprache: (Ein Beitrag zur Aspekt- und Tempusfrage)*. Leipzig u. Berlin: Teubner, 1929.
- Мусић 1926: Мусић Аугуст. Прилози науци о употреби времена у српско-хрватском језику, I: Времена у народним пјесмама. Глас СКА, CXXI (1926), с. 109–176.
- Падучева 1986: Падучева Е. В. Семантика вида и точка отчета (в поисках инварианта видового значения) // Известия АН СССР. Серия литературы и языка, т. 45 (1986), № 5, с. 413–424.
- Пипер 1990: Пипер Предраг. Граматичке категорије и говорна ситуација у српскохрватском и другим словенским језицима // Књижевност и језик, бр. 1, 1990, с. 20–31.
- Поспелов 1947: Поспелов Н. С. Учение акад. А. Белича о синтаксическом „индикативе“ и синтаксическом „релятиве“ // Доклады и сообщения филологического факультета МГУ, вып. 3 (1947), с. 17–24.
- Поспелов 1955: Поспелов Н. С. Прямое и относительное употребление форм настоящего и будущего времени глагола в современном русском языке // Исследования по грамматике русского литературного языка / Ред. Н. С. Поспелов, Н. Ю. Шведова. Москва: Изд-во АН СССР, 1955, с. 206–246.
- Рајхенбах 1947: Reichenbach Hans. *Elements of Symbolic Logic*. New York: The MacMillan Co., 1947.
- Станковић 1987: Станковић Богољуб. Асиндетске реченице у руском језику и њихови српскохрватски еквиваленти // Јужнословенски филолог, књ. XLIII (1987), с. 65–82.
- Стевановић 1958: Стевановић Михаило. Начин одређивања значења глаголских времена // Јужнословенски филолог, књ. XXII (1957-1958), с. 19–48.
- Стевановић 1967: Стевановић Михаило. Функције и значења глаголских времена / Посебна издања САНУ, књ. CDXXII/20. Београд: САНУ, 1967.
- Танасић 1996: Танасић Срето. Презент у савременом српском језику / Библиотека Јужнословенског филолога, нова серија, књ. 12. Београд: Институт за српски језик САНУ, 1996.
- Тошовић 1998: Тошович Бранко. Теорија индикатива и релятива как инновација в темпусологии XX века // *Słowo i czas / Red. S. Gajda, A. Pietryga*. Opole: Uniwersytet Opolski, 1998, s. 11–36.

Дойчил Войводич

КОРРЕЛЯТИВНОЕ ДЕЙСТВИЕ В СЛОЖНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЯХ
(На примерах употребления будущего времени в сербском
и других славянских языках)

Резюме

В работе (на материале сербского, русского и польского языков) рассматривается употребление форм будущего времени в сложных предложениях, где в качестве временного ориентира при выполнении действия выступает – наряду с моментом речи говорящего – время какого-либо другого действия. Данное формально-синтаксическое соотношение (коррелятивность) будущего действия с каким-либо другим действием представляет собой особое относительно-временное отношение постериорности, реализующееся различными способами как в главной, так и в придаточной части сложноподчиненных предложений нерасчлененной структуры. Особое внимание уделяется (а) выражению значения коррелятивности футуральными формами, которое они приобретают в главной части сложноподчиненных предложений с обусловленными придаточными (т.е. условными, временными и т.п.), а также (б) выражению данного значения в сложноподчиненных предложениях с изъяснительной придаточной частью, оказывающейся, как правило, объектным распространителем опорного слова в главной части. Реализация коррелятивности связана с семантикой этого опорного слова, так как оно чаще всего представлено глаголами речи, мысли, чувства, восприятия, познавательной деятельности и т.п. (а также образованными от них причастиями, отглагольными существительными, краткими прилагательными, словами категории состояния со значением различных видов речевой и психической деятельности и состояния человека). В заключение отмечается, что функционирование рассматриваемого футурального значения в сербском и других славянских языках отличается общими (для всех сопоставляемых языков и для всех трех временных планов, в том числе и для будущего) и специфическими характеристиками.

О БОХЕМИЗМИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Преузимање чешких елемената у српском језику најчешће се одвијало на нивоу лексема. Значајан је утицај чешког на друге словенске језике у области творбе речи и граfiјског система (у латиничном писму). Чешки је служио као модел другим словенским књижевним језицима, посебно у периоду националног препорода.

Кључне речи: бохемизам, лексичке и граfiјске позајмљенице, творбени модели.

Бохемизми или **чехизми** су речи или језички елементи чија је форма преузета из чешког језика или су настали по узору на чешки језик. Термин је настао од латинског назива за Чешку *Boiohaemum*, новолат. *Bojohemum*, *Bohemia* („земља Боја“). Боји су били келтско племе, први историјски познати становници Чешке и Баварске у 3. и 2. веку пре н. е.

У чешкој лингвистици терминима **бохемизми** (такође **моравизми**) називају се чешки језички елементи у старословенским и црквенословенским текстовима, док се чешки елементи у несловенским текстовима (обично властита имена и непреводиви апелативи) називају **бохемике**.

Обично се термином бохемизам означава елемент који је по свом пореклу из чешког језика, али се некада том ознаком наговештава да се ради о непожељном коришћењу туђе (тј. чешке) речи, посебно у словачкој средини.

Прелазак елемената из једног у други језик најчешће се врши на нивоу лексема, евентуално на семантичком нивоу. Са друге стране, чешки језик је другим словенским језицима позајмио своје граfiјске елементе (пре свега дијакритичке знаке, које је први у чешки увео Јан Хус). Значајан је и утицај чешког као својеврсног модела за друге словенске књижевне језике, посебно у периоду националног препорода и обнављања чешког књижевног језика, јер је препород прво отпочео код Чеха.¹

Несумњиво је нужно чувати чистоту сваког језика, те се стране речи морају примати са мером. Али сложимо се са констатацијом Милке Ивић о потреби преузимања туђица у одређеном развојном моменту: „...туђу лексику најчешће доносе собом културно-цивилизацијске новине преузете од других /.../ Људима је, зна се, zgodније да појмове не исказују описно, него да сваком од њих резервишу по једну реч као име, па кад не нађу у свом језику то жељено решење, спремно преузимају из

¹ Уп. Robert Auy, „Узајамни утјецаји у језичком препороду Чеха, Словака и Јужних Славена“, *Научни састанак слависта у Вукове дане* 6, Београд, 1977, стр. 7–11. За разлику од ситуације у Србији, где је Вук заправо извршио замену старог (славеносрпског) новим (српским) језиком, чешки језички реформатори су поставили себи задатак да оживе стари класични језик из 16. века који је скоро био ишчезао. Главни носилац препорода језика Ј. Добровски ревитализовао је норму хуманистичког језика, открио главне законитости творбе речи у чешком језику, и тако створио основне услове за рад на обогаћивању чешког лексичког фонда.

туђег“.² Тако је у 20. веку, као добу наглог развоја вештачке интелигенције, најшире прихваћени бохемизам постала је реч *робот*, коју је први пут употребио Карел Чапек 1921. године у својој драми *P. U.P.*³

Данас за бохемизме не сматрамо оне речи које су се прошириле из чешког у друге словенске језике у давној прошлости. Таква је нпр. реч *платити*. Комад платна од лана или конопље био је све до 10. века погодна платежно средство због своје невелике тежине. Глагол *platiti* (вероватно према прасловенском **platъ* комад тканине, марама) прешао је затим и у друге словенске језике и постао део општесловенског лексичког фонда. Данас још једино лингвисти виде везу између речи *платно* и *платити*. Исто тако старочешка реч *hacě* (од **gacě*) „мушке панталоне, првобитно радне“ прешла је у мађарски језик (*gatyá*), а после неколико векова се опет преко словачког вратила у чешки језик, сада у облику *gatě, katě*. У друге словенске језике је ова реч вероватно доспела посредно, из мађарског језика.⁴

Најстарије речи за које можемо тврдити да несумњиво потичу из чешког језика везују се за хуситски период. Често се одушевљено изјављује како су хусити победљиво захваљујући својој моралној узвишености, али међународно прихваћени бохемизми *хаубица* и *пиштољ* сведоче и о другим квалитетима хуситске војске. За успех у борбама веома је заслужна и нова борбена техника (оклопна кола) и нови тип топова. *Хаубица* (чешки *houfnice*, од речи *houf* „маса, гомила људи“) била је врста топа који су користили хуситски борци. Затим се реч налази и у немачким и латинским изворима хуситских противника (немачки *Haufenitz*, које је затим промењено у *Haubnitze, Haubitze*). Из немачког се назив проширио у друге језике (у руском има форму *гаубица*) са нешто измењеним значењем „артиљеријско оруђе далеког домета великог калибра“.⁵

Занимљива је и прича о путовању речи *пиштољ*. Прво је изгледало да је реч доспела са Запада, из француског (преко немачког). Проучавањем старочешког лексичког фонда чешки лингвисти су пронашли доказе да се и прапочетак ове речи налази у Чешкој из времена хусита. Основу јој чини реч *piščala (pištěl, pištala)*, која је имала више значења: свирала, гнојни чир, од 15. века и једна врста ватреног оружја (додуше, тада још увек гломазног, тако да се није могло држати у једној руци, већ се увек морало превозити на колима). Одатле се заједно са оружјем проширио и назив у суседне земље, најпре у немачки а затим и у француски и италијански језик. После неколико векова термин је постао европски, па се тако опет нашао и у Чешкој у облику *pistole* (коју више нико не повезује са изворном хуситском речи, а и сама форма оружја је тада већ знатно измењена).⁶ Према *Речнику српскохрватскога*

² Милка Ивић, „Општи поглед на проблем туђица“, зб. *О лексичким позајмљеницама*, Суботица-Београд, 1996, стр. 11.

³ Назив „робот“ (уместо првобитног „labor“) продру је у многе језике, а чувени чешки писац је означен за творца те речи, мада ју је измислио његов старији брат Јозеф, сликар и писац, коме се Карел обратио за савет (уп. Jiří Marvan, *Brána jazykem otvírána*, Praha 2004, стр. 46).

⁴ Уп. *Slova a dějiny*, Academia, Praha 1980, стр. 122. и 128.

⁵ Уп. Dušan Šlosar, *Tisíciletá*, Praha 1990, стр. 26–27.

⁶ Уп. *Slova a dějiny*, стр. 177–178.

књижевног језика (Матице српске) реч *пиштољ* је преузета из италијанског, у коме је изведена према граду Пистоји.

Хусити су заслужни за ширење још једне речи. Свој војнички бивак назвали су по библијској планини Табор, од чега је остао и назив за град који је на том месту никао и који је постао центар хуситског отпора. Затим је апелатив *tabor* почео да означава сваки хуситски логор, да би током хуситских борби тај термин прешао прво у немачки, мађарски и пољски језик, а преко њега и у руски (данас лингвисти налазе модификације ове речи у више од 25 језика). Њено ширење помогла је и чињеница да слична реч (*tapqur*) постоји и у турском језику.⁷

Узроке појаве неких чешких творбених елемената у српском и хрватском језику можемо пронаћи у блиским односима који су владали између Чеха и Хрвата већ у 14. веку, када се још могу срести текстови на чешком језику писани глагољцом. Тада је у Чешкој порасло интересовање за словенство као део одређеног верско-политичког програма: циљ му је био да чешки језик као најразвијенији словенски језик католика постане језик едукативне религијске литературе, који би међу Словенима био замена за латински језик. Тада се чешки језик постепено шири на рачун латинског у већини научних дисциплина, а за то су услове стварали знаменити језички прегаоци, посебно у области чешке научне терминологије и лексикографије (Кларет, Штитни, преводиоци Библије). Стадијум до кога је стигао у свом развоју чешки књижевни језик тога периода најбоље описује Б. Хавранек: „... у средњем веку у словенском свету једино је чешки језик поред старијег црквенословенског, који је такође на свом почетку био повезан са нашом територијом, био стварно развијен књижевни језик. А специјална средства те своје функције, посебно речи које бележе апстрактне формулације тадашње филозофије, чешки језик је поделио са осталим словенским светом.“⁸ Хрвати су од Чеха крајем 14. и почетком 15. века преузимали пре свега религиозну, филозофску и уопште апстрактну лексику (*osoba, stav, dobrotiv, gorlivi, skoro*), затим неке деривационе типове именица, на *-stvo (naboženstvo, podobstvo)* и на *-tel (spasitel)*, као и придева на *-teljan (neisledovateljan*, ово је тип придева који одговара чешком типу са суфиксом *-telný – nevystižitelný, nemjeniteljan*).⁹

⁷ О. с., стр. 181. На истом месту се тврди да је реч преко мађарског доспела и у турски и арапски језик. У *Речнику српскохрватскога књижевног језика* као језик порекла означен је турски, можда по инерцији, због великог броја турцизама у српском језику.

⁸ В. Havránek, „Expanse spisovně češtiny od 14. do 16. století“, *Co daly naše země Evropě a lidstvu I*, Praha 1998, стр. 115.

⁹ Уп. *Slova a dějiny*, стр. 286. и В. Havránek, „Staročeská literatura v hlaholském písemnictví charvátském“, *Co daly naše země...*, стр. 102–103.

Суфикс *-тељан* није се проширио у српском језику. У *Обратном речнику српскога језика* М. Николића налазимо само два придева са суфиксом *-тељни/-тељни*: *изложитељни/-љни* заст. и *примиритељни* и четири са *-телан/-тељан* (од тога су два шаљива или погрдна, а један је русизам): *рукописателан/-љан* шаљ. и ир., *громопуцателан/-љан* погрд., *чувствителан* рус. арх. и *сажалителан*. Паралелном латинском типу придева на *-bilis* (чешком на *-telný*) одговарају у српском речи са неким другим суфиксима, најчешће са суф. *-ив, -љив*.

Почетком 19. века чешки лексички фонд доживео је праву револуцију. Разумљиво да је чешка терминологија, која је између језика словенских народа који су живели у оквиру аустро-угарске монархије достигла највиши степен, у извесној мери служила као узор. У том периоду највећи утицај чешког језика бележи се у Хрватској и Словенији. Чешки дијакритички правопис (*Pravopis český*) Вацлава Ханке чини основу Гајевог илирског правописа; одатле су основни правописни принципи прешли у латинично писмо српскохрватског језика. У илирској лексици налазимо многобројне речи чешког порекла. Многи бохемизми су се задржали и у српскохрватском, посебно у његовом западном стандарду: *časopis*, *допис*, *доследан/досљедан*, *горљив*, *наслов*, *околност*, *побочни*, *попрсје*, *превага*, *примеран/примјеран*, *спис*, *збирка*. Већина ових речи била је нова и у чешком језику, у коме су имале статус позајмљеница из других словенских језика: *vzor*, *vplyv* (*узор*, *уплив*) из пољског, а *nápěv*, *příroda*, *předmět*, *spor*, *objasniti* (*напев*, *природа*, *предмет*, *спор*, *објаснити*) из руског језика.

После 1848. зближавању чешке и јужнословенске административноправне терминологије доприносе паралелни радови одговарајућих комисија словенских народа у Аустро-Угарској. Међу члановима комисије били су најпознатији филолози тих народа Караџић, Миклошич, Шафарик, Ербен, а елаборати комисија објављени су под називом *Juristisch-politische Terminologie* (1850–1853). Чеси су 1953. издали и речник посвећен терминологији свих наука заступљених у средњој школи (*Německo-český slovník vědeckého názvosloví*). Нешто касније сличан речник излази у јужним словенским земљама: 1874. натурализован Хрват Богослав Шулек, Словак са чешким образовањем, ослањајући се на поменути чешки речник, издаје научни термилошки речник (*Hrvatsko-njemačko-talijanski rječnik znanstvenoga nazivlja*), са посебним нагласком на технолошким терминима.

У хрватском и српском језику у периоду препорода масовно су преузимани чешки називи за појмове из културе и цивилизације. Бохулав Хавранек у књизи *Studie o spisovném jazyce* (Praha 1963, стр. 325) износи процену да има око 200 бохемизама у хрватском, већи део њих проширио се и у српском језику. Поред већ наведених то су и: *позорност*, *пригода*, *поднебље*, *успех/успјех*, *огаван*, *возило*, *киселина*, *становиште*, *железница*, *појам*, *назор*, *дотични*, *доживотан*, *гесло*, *недостатак*, *способан*, *предност*, *превага*, *одстранити*, *снимак*, *топломер*, *кружница*, *представа*, *уред*, *устав*, *слад*, *читанка*, *правопис*, *улога*. Известан број сличних појмова/термина добијен је у чешком калкирањем немачких речи, посебно сложеница: *каменолом*, *земљопис*, *красопис*; *надређен*, *подређен*. Морамо констатовати да се код великог броја бохемизама у српском језику, због њихиве лексичко-творбене структуре, данас тешко препознаје њихово стварно порекло.

У другој половини 19. века и делимично почетком 20. века значајну улогу у ширењу фискултурне терминологије у јужнословенским језицима одиграо је Мирослав Тирш и организација „Соко“, основана 1862. (Иначе и сам назив „Sokol“ потиче из наше народне поезије.) Заједно са ширењем соколске идеје многобројни изрази прелазе у јужнословенске језике (наиме, године 1868. Тирш објављује своју фискултурну терминологију под називом *Německo-české názvosloví tělocvičné*). Ко-

ристио је глаголске именице без афикса (конверзију): *stoj, sed, vis*, или са префиксима *premet*; увео је изразе са суфиксом *-mo (roznožmo)*, који код нас има облик *-но (разножно)*. У постојећим општим речницима српског језика нашли смо мали број речи сличних деривационих типова из ове области (или оне имају неко друго значење, нпр. *завес*): *одручити, упор, издржај, наскок...* Међутим, захваљујући својој систематичности и отворености систем фискултурних термина непрестано се допуњава. Данас се код нас посебно у гимнастичком сленгу срећу десетине сличних речи насталих по Тиршовом моделу: *разношка, зрчка, предручење, одножно, сед, вис, премах, подњих, суножан, наупор...*

Од краја 19. века не повећава се број бохемизама у српском и хрватском језику, упркос повећаној сарадњи између ових народа¹⁰. У време ранијег пуризма несловенски изрази радо су замењивани позајмљеницама из словенских језика. Новији пуристи су, међутим, и те речи почели осећати као туђице. Сличну тенденцију да се из српског језика потискују кроатизми (а тиме и бохемизми који су нам много чешће долазили преко хрватског као језика посредника, па су их сматрали кроатизмима) препознајемо у *Речнику савременог српскохрватског књижевног језика* М. Московљевића (Аполон, 1990). У *Речник неправилности*, који је смештен на крају књиге, Московљевић уврштају многе бохемизме (и препоручује „боље“ изразе које треба користити уместо њих): *граностај (хермелин), дикобраз (бодљикаво прасе), добробит (благостање), достатан (довољан), наклада, накладник (издање, издавач), огаван (гадан, мрзак), плин (гас), скупина (скуп, гомила, хрпа), смер/смјер („чешка реч *směr*, коју су од Хрвата у последње време узели и многи српски интелектуалци, па је погрешно употребљавају уместо *правац*“), строп (таваница), уплив (утицај), усмерити (управити, упутити)*. Многе речи су временом постале уобичајене и данас их не осећамо као кроатизме. У прилог мишљењу да је употреба многих од ових бохемизама оправдана (нпр. паралелно постојање речи *правац* и бохемизма *смер*) наводимо став Милке Ивић: „Кад год се, наиме, испостави да би у неком случају, из неког датог разлога, наш језик могао да затаји у вршењу одређене разликовне службе, а да би му ту управо та и та страна реч била добродошла испоћ, ми њу у њега, разуме се, уводимо.“¹¹

У најновије време бохемизми у српски језик продиру спорадично: поред већ поменуте речи *робот* ту су и *копачка, збројовка*, ређе употребљавана *хазена* „женска спортска игра лоптом“ (према *házená* „рукомет“), затим изрази *школство* и *здравство*¹², који означавају цео систем одговарајуће службе, заједно са људством.

И веома раширени назив *полка* је плес чешког порекла, настао почетком 19. века. Плес је добио назив из симпатија према револуционарној Пољској, а одатле се

¹⁰ Исто мишљење износи и Јелка Матијашевић у свом чланку „Словенске речи као стране речи у српском језику“, зб. *О лексичким позајмљеницама*, стр. 153: „То данас не само да није фреквентна појава него се може гледати на словенизме као на ствар прошлости и ранијих контаката језика и култура.“

¹¹ Милка Ивић, „Општи поглед на проблем туђица“, стр. 11

¹² М. Стевановић (*Савремени српскохрватски језик I*, Београд, 1975, стр. 513) изводи те две речи из чешких речи *zdravství* и *školsství*. Али, истини за вољу, постоји само реч *školsství*, а у значењу *здравство* има чешки реч грађену од друге основе – *zdravotnictví*.

раширио по средњој Европи. Једна од најмоћнијих монета *долар* такође води порекло од *Joachimstaler*, чешки *jáchymovský tolar*. Назив потиче из немачког језика, али припада чешким реалијама 16. века. Одатле се назив монете проширио као основно платежно средство у 30 земаља.¹³

Међу најпопуларније и најраширеније бохемизме спадају називи за веома добру врсту пива која потиче из Пилзења: *Pils, Pilsen, Pilsner, Pilsator* и др. Читајући интернет стране дознајемо да су чешког порекла новије речи *хокус-покус* (од чешке речи *pokus* „експеримент“) и познати експлозив *семтекс* (*semtex*).

Непрестана брига о чешком језику кроз векове и обогаћивање његовог лексичког фонда пре свега замењивањем латинских (нешто касније и немачких) израза чешким, најизраженије у доба хуманизма, има одјека и данас.¹⁴

Позајмљенице увек сведоче о међујезичким и културним контактима два народа, о утицајима у разним областима. Утицај чешког језика на друге језике није био истог интензитета током читаве његове историје: готово увек је тај процес зависио од друштвених прилика и међусобног односа између чешког и других народа. Најславнији периоди чешке историје (хуситски период), „златни век“ чешког језика (период хуманизма) и највећег организованог рада на чешком језику (период националног препорода) представљају кључне моменте за ширење чешких језичких елемената.

Verica Koprivica

О БОHEMISMECH V SRBŠTINĚ

Resumé

V této práci klademe důraz na základní charakteristiky přejetí českých slov do srbštiny. Přejetí se uskutečňuje především na rovině lexikální, čeština také ovlivňuje jiné slovanské jazyky šířením určitých slovtvorných modelů (*nonpcje*), zvláště pod vlivem Tyršovy tělovýchovné terminologie (*преддручтми*). Nejdůležitější body šíření českého vlivu a českých prvků jsou čeština humanistická a období husitských válek (*хубица, табор*) a pak období národního obrození (*превага, снос*). V novější době přejímání českých slov má spíše charakter epizodický, ale tato slova jsou většinou světově známá: *robot, semtex*.

¹³ Такође се проширио и на преко 1400 острва на Пацифику (уп. Jiří Marvan, *Brána jazykem otvíraná*, стр. 171). Марван наводи податак да се у музеју кованог новца у Канбери налази новчић који је означен као *праотац долара* (*dolarový praotec*), а на полеђини има ознаку владара *rex Bohemiae*. У Европи су назив *tolar* користили у новијој историји краће време једино Словенци, али је недавно и тамо замењен евром.

¹⁴ „Нису сасвим нестала ни настојања да се шири употреба чешког у културној сфери. Управо су пре неколико година нашла својеврсну модерну паралелу у идеји пољског аутора А. Суског да користи чешки као међународни језик науке“ (*Slova a dějiny*, стр. 287–288). Занимљиво је да Суски, поредећи осам језика, види највећу предност чешког језика у његовој економичности: у једночланним номинацијама, у дијакритичким знацима и у слоговима без самогласника (нпр. *srp, vlk*).

Václav Štěpánek (Brno)

БИБЛИД: 1450–5061, XII (2008) p. (377–386)

УДК 94 (497.1) (=162.3)

821.163.41.09 (=162.3)

ČEŠKA ISTORIJSKA I LITERARNO-ISTORIJSKA SRBISTIKA POSLE 1990. GODINE

U radu koji sledi pokušaćemo da predstavimo samo jedan deo učinka češke srbističke slavistike od 1989. godine kada su u tadašnjoj Čehoslovačkoj pale ideološke barijere koje su ograničavale istraživački rad najrazličitijim ideološkim doktrinama i „zabranjenim temama“ – koncentrisaćemo se samo na rezultate češke istorijske i literarno-istorijske srbističke slavistike, iako ni to, s obzirom na iziskivani obim članka, nećemo uspeti da predstavimo u celoj širini.

Ključne reči: češka srbistika, književnost, istorija, ideološke barijere

U periodu koji pratimo sasvim je logično da su aktivnost istraživača u znatnoj meri progutali problemi raspada Jugoslavije koji su između ostalog izazvali neophodnost da se izadje iz do tada većinskog okvira istraživanja u širim južnoslovenskim konotacijama i neophodnost celovite obrade istorije i istorije književnosti pojednih južnoslovenskih naroda, odnosno neophodnost detaljnijeg istraživanja o pojedinim nacionalnim istorijama, mada naravno za 20. vek sa doslednim osvrtom na jugoslovenski okvir. Sa ove tačke gledišta poslednja velika monografija koja je u češkoj istorijskoj balkanistici predstavljala definitivnu tačku iza Jugoslavije bila je sinteza koja je obradila istoriju naroda u to vreme već bivše velike jugoslovenske države pod nazivom *Dějiny jihoslovanských zemí* (Istorija jugoslovenskih zemalja, Prag 1998, 760 str.). Sintezu je napisao kolektiv autora starije i srednje generacije – Miroslav Šestak, Miroslav Tejhman, Lubomira Havlikova, Ladislav Hladki i Jan Pelikan. Ova obimna monografija izložila je istoriju naroda bivše Jugoslavije od početaka slovenskog doseljavanja na Balkansko poluostrvo pa sve do 1997–1998. godine. Period socijalističke Jugoslavije (1945–1991) u okviru ove knjige bio je u Češkoj republici obradjen prvi put uopšte. Autori su posvetili veliku pažnju i objašnjenju uzroka i toka raspada jugoslovenske federacije i političkom razvoju u novim „državama naslednicama“ na teritoriji nekadašnje Jugoslavije. U okviru zajedničke knjige bilo je moguće opisati i okarakterisati ne samo ono što je u prošlosti povezivalo južnoslovenske narode, već i reflektovati uzajamne animozitete koji su se mnogo puta ponavljali i komplikovali njihovu bliskiju koegzistenciju.¹

Kada se radi o proučavanju srpske istorije može se jednoznačno reći da u posmatranom periodu apsolutnu većinu tema čine radovi o razvoju srpske političke misli i o

¹ HLADKÝ, Ladislav: Dějiny jihovýchodní Evropy v české historiografii z let 1990–2000. In: České historické studie 27, 2001, str. 123–141, bibliografski deo str. 227–236.

srpskom pitanju u 19. i 20. veku, a posebno posleratni politički razvoj i događaji koji su obeležili raspad Jugoslavije počev od 80. godina 20. veka. Neodvojiv deo ovog tematskog kruga je razumljivo i kosovsko pitanje. Istorijsko proučavanje se u ovom smeru praktično sreće sa onim okruzima problema kojima se bave i neki politikološki centri, sa kojima tako istorijski centri s vremena na vreme saradjuju (vidi dalje npr. zbornik *Současné Srbsko – politika, kultura, Evropská unie* (Savremena Srbija – politika, kultura, Evropska unija. Brno 2007). Prevaga ovih tema može se naravno objasniti potrebom da se razjasne aktuelna događanja na zapadnom Balkanu, jer, kako se pokazalo, i pored tradicionalne naklonosti Čeha prema Srbima koja se ispoljila u ključnim momentima raspada Jugoslavije i rešavanja kosovskog pitanja, ona je bila i jeste zasnovana pre na tradiciji i intuiciji, nego na poznavanju istorijskih konotacija. Zbog toga su se češki slavisti, koji se bave istorijskom i literarno-istorijskom tematikom, pored svoje stručne delatnosti često aktivno uključivali u publicistički rad u domaćoj češkoj sredini. Istupali su u kampanjama u štampi, na radiju i televiziji, gde nisu samo izlagali i objašnjavali kompleksnosti istorijskog razvoja na Balkanu, već su se često i suprotstavljali „crno-belim“ interpretacijama u početku slabo upućenih novinara i publicista² koji su često izričito podržavali ovu ili onu stranu konflikta.

Kako smo u uvodu naglasili, političke promene koje su u Češkoj republici nastale nakon 1989. godine dale su istraživačima širinu da počnu da pišu o temama koje su u češkoj istoriografiji posle komunističkog prevrata 1948. godine faktički bile tabu, npr. o kontaktima Tomaša G. Masarika sa Jugoslovenima, odnosno Srbima, o nekim problemima građanskog rata na teritoriji Jugoslavije od 1941–1945. godine (nekomunistički pokret otpora) ili o političkom razvoju u komunističkoj (tzv. Titovoj) Jugoslaviji posle razlaza sa Informbiroom i sl.³ Tradicionalna i trajno prisutna u češkoj istoriografiji je i problematika češko-srpskih odnosa u 19. i 20. veku. Dublje u srpsku istoriju ne upušta se u češkoj sredini, uz izuzetke, danas praktično nijedan istraživač. U velikoj meri tome je doprineo odlazak nekoliko specijalista za srednjevekovnu problematiku u penziju, ili njihova smrt (u slučaju vizantologa i stručnjaka za rane slovenske države Lubomira E. Havlika). Jedini izuzetak u ovom smislu je naučna radnica Slovenskog instituta Akadmije nauka Češke republike Lubomira Havlikova koja se posebno bavi istoriografskim problemima⁴ i iz čijeg pera potiču odeljci o starijoj istoriji u univerzitetskim nastavnim tekstovima.⁵ Okrug stručnjaka koji se bave istorijskom srbistikom je uostalom i inače veoma uzak i koncentrisan samo na nekoliko naučnih centara. Na Institutu za istoriju Akadmije nauka Češke republike su se srpskim (i kosovskim) temama (pored drugih tema) bavili i bave istoričari starije generacije Miroslav Tejchman (posebno periodom Drugog svetskog rata),

² Isto.

³ Isto.

⁴ Vidi npr.: HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: *Česko-srbské vztahy ve středověku. K jejich studiu v české historiografii 20. století*. In: ŠTĚPÁNEK, Václav – BOČEK, Pavel – HLADKÝ, Ladislav – KREJČÍ, Pavel – STEHLÍK, Petr (edd.): *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca VI*, svezak 1. Brno 2006, str. 103–118.

⁵ Npr. HAVLÍKOVÁ, Lubomíra: *Středověký srbský stát do počátku 15. století*. In: *Dějiny střední, jihovýchodní a východní Evropy I. Středověk (do roku 1526)*. Brno, Masarykova univerzita 1995, str. 53–64. Havlikova je takodje autorka poglavlja o srpskoj srednjevekovnoj istoriji u već pomenutoj sintezi *Dějiny jihoslovenských zemí* i u niže razmatranoj monografiji *Dějiny Srbska*.

Miroslav Šestak (hrvatsko-srpski odnosi) i nedavno preminuli Pavel Hradečni (Kosovo i srpsko-albanski odnosi). Istoričarima srednje generacije pak pripada Ladislav Hladki koji prati srpsko pitanje posebno u okviru Bosne i Hercegovine. Zatim, na Institutu za slavistiku i istočnoevropske studije i Institutu za svetsku istoriju Karlovog univerziteta u Pragu deluje Jan Pelikan koji se posebno (ali ne i samo) bavi problemima Titove Jugoslavije i koji je naučno izgradio istoričare najmladje generacije Ondřeja Vojtjehovskog i Tomaša Hrobaka, čija su polja interesovanja izmedju ostalog i srpska istorija druge polovine 20. veka. Na Institutu za slavistiku Filozofskog fakulteta Masarikovog univerziteta u Brnu dalje predaje Vaclav Štjepanek koji svoja naučna interesovanja usmerava naročito na kosovsko pitanje i poslednje godine federativne Jugoslavije. Još uži je svakako okruh stručnjaka koji se bave srpskom istorijom književnosti. Obimno delo u ovom smislu izradili su posebno istoričari književnosti najstarije generacije, danas već penzionisani profesor Instituta za slavistiku i istočnoevropske studije Filozofskog fakulteta Karlovog univerziteta i profesor Instituta za slavistiku Masarikovog univerziteta Ivan Dorovski, a osim njega možemo zapravo navesti još samo dva istraživača – Miladu K. Nedvjedovu, koja deluje na Institutu za slavistiku i istočnoevropske studije Filozofskog fakulteta Karlovog univerziteta i u Slovenskoj biblioteci u Pragu, i još Milanu Černu.

U posmatranom periodu objavljeno je nekoliko monografija i zbornika sa srbističkom tematikom, a osim toga naravno i niz članaka i studija od kojih je najviše bilo publikovano u časopisu *Slovanský přehled* (Slovenski pregled) koji će ove godine proslaviti već 110 godina svog postojanja. U poslednje vreme se ova široko koncipirana periodika, u kojoj su osim istorijskih, literarno-istorijskih, etnografskih, kulturoloških i članaka iz istorije umetnosti, kao i studija, prikaza i recenzija iz slovenskog sveta mesto imali i umetnički prevodi književnih dela, promenila u stručni istorijski časopis usmeren na istoriju slovenskih naroda. Drugi radovi izašli su u godišnjaku *Slovanské historické studie* (Slovenske istorijske studije) i u nekim drugim časopisima (*Český časopis historický* (Češki istorijski časopis), *Historický obzor* (Istorijski horizont), *Časopis Matice moravské* (Časopis Matice moravske), u istorijskoj seriji zbornika *Sborník prací filozofické fakulty brněnské univerzity* (Zbornik radova filozofskog fakulteta brnjenskog univerziteta) i dr.), kojima bismo za istoriju književnosti priključili i časopis *Slavia* ili zbornik *Litteraria Humanitas*. Kada je pak reč o publicistici, pored dnevne štampe, članci čeških slavista-srbista bili su štampani naročito u časopisima *Listy*, *Mezinárodní politika*, *Pro přátele jižních Slovanů*, *Slovanský jih*, *Navýchod*, *Konec konců*, *Přes* i dr.

U daljem pregledu pokušaćemo da obuhvatimo ono osnovno što je u struci nastalo, pri čemu ćemo se usmeriti samo na monografije i glavne zbornike. U nekim slučajevima daćemo i sažetu karakteristiku najvažnijih radova. Po strani ostavljamo veoma obimnu časopisnu produkciju koju ćemo približiti nekom drugom prilikom.

Kao kardinalno delo češke istorijske srbistike može se označiti izdanje sinteze pod nazivom *Dějiny Srbska* (Istorija Srbije) koju je obradio kolektiv autora 2004. godine,⁶ a koja je predstavila razvoj srpskog etničkog prostora i srpskog etnosa od dolaska Slove-

⁶ PELIKÁN, Jan – HAVLÍKOVÁ, Lubomíra – CHROBÁK, Tomáš – RYCHLÍK, Jan – TEJCHMAN, Miroslav – VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Dějiny Srbska*. Prag 2004.

na na Balkan, pa paraktično sve do današnjih dana.⁷ Autori su pritom veoma delikatno izrazili „dvostruko lice“ srpske istorije od početka 18. veka – to jest srpskog naroda na teritoriji Osmanlijskog carstva, kao i Habzburške monarhije – opisali su složeni period prve Jugoslavije i praktično prvi put u češkoj istoriografiji bez ideoloških predrasuda predstavili izuzetno složenu sliku Drugog svetskog rata u Srbiji i okolnim južnoslovenskim zemljama. Značajan segment knjige predstavlja prikaz događaja u vezi sa raspadom Jugoslavije. Prilikom obradivanja parcijalnih „nacionalnih“, tj. „državnih“ istorija inostrani istraživači su skoro uvek izloženi pritisku da preuzimaju (voljno ili nevoljno) nacionalne interpretacije istorije pojedinih balkanskih naroda.⁸ Kolektiv praških srbista nije međutim izgubio svoju objektivnost i, naoružan znanjima istorijskog i kulturnog konteksta cele jugoistočne Evrope, stvorio je objektivno delo visokog stručnog nivoa.⁹

U vezi sa osamostaljenjem Crne Gore izašla je aktuelno i kratka istorija Crne Gore (*Černá Hora*. Prag 2007). Njen autor, istoričar i istoričar književnosti mlade generacije František Šistek, koji deluje u Slovenskom institutu Akademije nauka Češke republike u Pragu, u radu između ostalog po prvi put u češkoj istoriografiji pruža iscrpnu analizu složene crnogorske unutrašnjopolitičke situacije na kraju Prvog svetskog rata, opisuje srpske crnogorske aspiracije i tragične događaje u vezi sa pripajanjem Crne Gore savezu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Slično tome otvoreno govori i o građanskom ratu u Crnoj Gori u periodu od 1941–1945. godine i o težnjama Crnogoraca za emancipacijom nakon 1992. godine.¹⁰

Aktelnim problemima Srbije tokom raspada Jugoslavije i u periodu nakon njega češka srbistička balkanistika je posvetila nekoliko monografija. Pažnju je pobudila publikaci-

⁷ Slično su poslednjih godina izdate i sinteze istorija drugih naroda bivše Jugoslavije: *Dějiny Makedonie* (autori Jan RYCHLÍK i Miroslav KOUBA, Prag 2003), *Dějiny Chorvatska* (autori Jan RYCHLÍK i Milan PERENČEVIĆ, Prag 2007).

⁸ Vidi HLADKÝ, Ladislav: *Dějiny jihovýchodní Evropy*.

⁹ Izdanju ove sinteze prethodilo je tokom 90. godina objavljivanje nekoliko parcijalnih monografija. Neke od njih bile su pre popularno-naučne brošure, odnosno nastavni tekstovi koji su želeli da u sažetijoj i preglednoj formi pruže osnovne kompendijume činjenica o istoriji jugoslovenskih naroda, pa tako i Srba i o istorijskim korenima tamošnjih nacionalnih problema. U ovu kategoriju radova možemo uvrstiti npr. knjigu Ladislava Hladkog *Jugoslávská krize a její historické souvislosti* (Jugoslovenska kriza i njena istorijska povezanost. Jinočani 1993), nacrt istorije zajedničke jugoslovenske države iz pera Jana Pelikana i Miroslava Tejhmana *Dějiny Jugoslávie 1918 – 1991* (Istorija Jugoslavije 1918 – 1991. Prag 1994) koji je izašao u obliku visokoškolskih skriptata, ili skup Pelikanovih – napisanih prevashodno u formi eseja – članaka *Jihoslovanská krize. Kořeny a souvislosti* (Jugoslovenska kriza. Koreni i povezanosti. Prag 1997) koji su prvobitno izlazili u raznim književnim i političkim časopisima. Srpskim etnosom u Bosni i Hercegovini bavio se u obimnijoj monografiji *Bosna a Hercegovina. Historie nešťastné země* (Bosna i Hercegovina. Istorija nesrećne zemlje. Brno 1996) Ladislav Hladki. Bila je to prva moderna češka sinteza istorije Bosne i Hercegovine koja je pokušala da napravi mapu istorije ove zemlje od srednjeg veka pa sve do vremena potpisivanja dejtonskog mirovnog sporazuma (1995). Njoj se zatim 2005. godine pridružila njegoza izvanredna monografija *Bosenská otázka v 19. a 20. století* (Bosansko pitanje u 19. i 20. veku. Brno 2005, 392 str.) koja glavnu pažnju posvećuje karakteristici odnosa između bosanskih muslimana, Srba i Hrvata, njihovom različitom stavu prema pitanju teritorijalnog integriteta i državne samostalnosti Bosne i Hercegovine i ulozi stranih faktora u istoriji ove zemlje.

¹⁰ Izdavanje ove monografije pripremao je František Šistek u nekoliko studija, između ostalih: *Podgorická skupština – legitimizace pripojení Černé Hory k Srbu v roce 1918*. (Podgorička skupština – legitimizacija pripajanja Crne Gore Srbiji 1918. godine. Slovanský přehled 86, 2000, str. 345–363. Crnogorske teme preovladuju i u Šistekovim literarno-istorijskim radovima.

ja Jana Pelikana *Národnostní otázka ve Svazové republice Jugoslávii* (Nacionalno pitanje u Saveznoj republici Jugoslaviji. Prag 1997). Pelikan ovde naravno ne analizira situaciju svih nacionalnih manjina na teritoriji Jugoslavije, njegovo interesovanje je usmereno prevažodno na pitanje kosovskih Albanaca, sandžačkih muslimana i vojvodjanskih Madjara. U publikaciji karakteriše uzroke nastanka nacionalnog šarenila teritorije i u pregledu prati nacionalnu politiku prema posmatranim manjinama u okviru predratne Jugoslavije, nacionalni razvoj tokom Drugog svetskog rata i situaciju manjina u periodu Titove federacije i posledično u periodu krize i raspada jugoslovenske komunističke federacije izmedju 1981—1991. godine. Glavni akcenat u radu stavlja na srpsko-albanske odnose na Kosovu, a posebno se posvećuje nedavnim događajima. Obrača medjutim pažnju i na u to vreme neuravnotežene odnose izmedju srpske i muslimanske zajednice u Sandžaku i na problematizaciju ranije harmoničnih odnosa izmedju Srbije i Crne Gore, mada ovde, s obzirom na datum izlaska publikacije, nije obuhvaćen njihov rasplet.

Godine 1996. izašla je pažnje vredna kolektivna monografija Miroslava Tejhmana,¹¹ Pavela Hradečnog i Miroslava Šestaka *Historické souvislosti rozpadu Jugoslávie* (Istorijske okolnosti raspada Jugoslavije. Prag 1996). Detaljna i u mnogo čemu iscrpna je u publikaciji pre svega studija Miroslava Šestaka *Srbové v chorvatských zemích v 19. a 20. století* (Srbi u hrvatskim zemljama u 19. i 20. veku) sa podnaslovom *K problému národní emancipace a státnosti většinového a menšinového národa* (O problemu nacionalne emancipacije i državnosti većinskog i manjinskog naroda). Šestak u njoj, s obzirom na obim rada, priredjuje relativno obiman ekskurs u stariju istoriju, u kojem pruža uzroke, tok i posledice migracija srpskog stanovništva u oblasti oko Dunava, Save, Tise i Dalmacije. U centru Šestakovog interesovanja je zatim nacionalno, jezičko i političko sazrevanje hrvatskog i srpskog etnosa u okviru Habzburške monarhije. On u studiji detaljno proučava peripetije hrvatsko-srpskih odnosa od nastanka Jugoslavije, preko Drugog svetskog rata, pa sve do 1991. godine, tj. do početka srpsko-hrvatskog konflikta. Veliki doprinos Šestakovog rada je i iscrpno i u Češkoj dosad jedino praćenje uzroka, toka i svih bolnih posledica konflikta u periodu izmedju 1991—1995. godine (uključujući i detaljne broježane potvrde).¹² Pavel Hradečni se u studiji *Kosovská otázka v letech 1944–1996 a*

¹¹ Uvod zbornika čini esej Miroslava Tejhmana *Vnější a vnitřní faktory vzniku a rozpadu společného jugoslávského státu* (Unutrašnji i spoljni faktori nastanka i raspada zajedničke jugoslovenske države). Miroslav Tejhman je obradio problematiku socijalističke Jugoslavije u još nekoliko kolektivnih radova: *Vznik, krize a rozpad sovětského bloku v Evropě. 1944 – 1989* (Nastanak, kriza i raspad sovjetskog bloka u Evropi. 1944 – 1989. Ostrava 1991) i *Sovětizace východní Evropy. Země střední a jihovýchodní Evropy v letech 1944 – 1948* (Sovjetizacija istočne Evrope. Zemlje srednje i jugoistočne Evrope u periodu od 1944 – 1948. Prag 1995). Izvesna sinteza obe knjige postala je obimna monografija pod nazivom *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989* (Istok. Nastanak, razvoj i raspad sovjetskog bloka od 1944–1989. Prag 2000) koja je bila izdata kao praktični nastavni priručnik za studente žurnalistike, istorije i politikologije.

¹² Glavnim korenom hrvatsko-srpskog spora u 19. i 20. veku autor smatra pitanje da li će „*buduća teritorijalno objedinjena država biti narodna država hrvatskog naroda, ili hrvatsko-srpska država. Treća varijanta bila bi konstituisanje srpske državnosti (autonomije) na hrvatskoj teritoriji...*“ To što je bila izabrana prva varijanta i što se „*nakon raspada Jugoslavije danas Srbi smatraju prema hrvatskom ustavu iz 1991. nacionalnom manjinom*“, je po Šestaku glavni uzrok što je ceo spor rešen oružjem. (str. 70)

její úloha v procesu dezintegrace komunistické Jugoslávie¹³ (Kosovsko pitanje između 1944–1996. godine i njegova uloga u procesu dezintegracije komunističke Jugoslavije) bavi događanjima koja dođu nemaju direktne veze sa raspadom Jugoslavije, ali su sve vreme postojanja posleratne Jugoslavije bila trajni izvor napetosti i frustracija kako u srpskoj, tako i u albanskoj sredini i koja su naravno, posebno u vreme ekstremnih kriza i eksplozija nezadovoljstva kosovskih Albanaca znatno uticala na krhku ravnotežu i u ostatku SFRJ. Autor detaljno i znalčki prati proces emancipacije kosovskih Albanaca, obraća pažnju i na opšte odnose na Kosovu (stepen obrazovanja, kulturni odnosi, razvoj nataliteta itd.). Ključnom za dalji razvoj u ovoj oblasti smatra deceniju posle Titove smrti, tj. period u kojem je na dopadljivom talasu pritivalbanski zaoštrenog nacionalizma isplivao na vlast Slobodan Milošević, period nastojanja srpskog ekstablišmenta da ograniči kosovsku autonomiju i konačno i njeno ukidanje, period nekoliko krvavo ugušenih eksplozija albanskog nezadovoljstva koje su nepomirljivo zaoštrile političke stavove oba etnosa i njihovih političkih predstavnika. U vezi sa tim se autor dotiče i slično osetljive problematike položaja Albanaca u susednoj Makedoniji.

Plod saradnje nekoliko brnjskih naučnih institucija – brnjskog ogranka Instituta za istoriju Akademije nauka Češke republike, Međunarodnog politikološkog instituta Masarikovog univerziteta i Instituta za slavistiku Filozofskog fakulteta Masarikovog univerziteta – predstavlja zbornik sa simpozijuma¹⁴ pod nazivom *Současné Srbsko – politika, kultura, EU* (Savremena Srbija – politika, kultura, EU. Brno 2007, 180 str.). Publikacija koju je sastavio i redigovao Vaclav Štepanek sadrži deset priloga koji se bave aktuelnom srpskom političkom i društvenom klimom, probleme integracije Srbije u evropske političke i bezbednosne strukture, češku politiku u odnosu prema Srbiji, značaj neposredne međunarodne saradnje na približavanju Srbije evropskoj integraciji, a bavi se i drugim izuzetno gorućim problemima (specifičnost srpskog političkog spektra, klerikalizacija srpskog društva, kosovsko pitanje, problematika zajedničkog života Srba i Bošnjaka u novopazarskom Sandžaku, saradnja sa haškim tribunalom i dr.).¹⁵

Pored pomenutih zbornika i monografija češka istorijska slavistika je u posmatranom periodu načinila takodje niz publikacija koje se tiču kontakata međuratne Čehoslovačke sa Jugoslavijom u kojima je naravno prisutna srpska problematika.¹⁶ Kada se

¹³ Što se tiče razvoja kosovskog pitanja do 1944. godine, autor ga razmatra u radu objavljenom u časopisu *Slovenské historické studie* 20, Prag 1994.

¹⁴ Održan je 23. aprila 2007. u sali Dietrichstein Moravskog zemaljskog muzeja u Brnu.

¹⁵ ŠTĚPÁNEK, Václav: *Aktuální problémy srbské společnosti*, str. 11–34; MILANOVIĆ, Željko: *Kultura u vreme traganja za identitetom / Kultura v době hledání identity*, str. 35–43; POLEDŇÁK, Igor: *Význam meziregionální spolupráce na příkladu spolupráce Jihomoravského kraje a Šumadijského okruhu*, str. 53–60; STOJAR, Richard: *Integrace Srbska do evropské bezpečnostní architektury*, str. 61–70; PRŤINA, Srdjan: *Politická mapa Srbska*, str. 71–90; ŠTĚPÁNEK, Václav: *Církev a stát*, str. 93–100; Stojarová, Věra: *Kosovská otázka*, str. 101–124; SMEJKALOVÁ, Věra: *Problematika tzv. Novopazarského sandžaku*, str. 125–136; HÝBLOVÁ, Helena: *Spolupráce s haagským tribunálem*, str. 137–148; HAD, Miloslav: *Západní Balkán v politice Evropské unie*, str. 149–157.

¹⁶ Vidi SLÁDEK, Zdeněk: *Malá dohoda 1919–1938. Její hospodářské, politické a vojenské komponenty*. Praha 2000, 299 str.; isto: *Hospodářský a sociální vývoj ve střední a jihovýchodní Evropě 1918–1938*. Brno 1994. (2. izdanje), 235 str.; JANČÍK, Drahomír – ROMPORTLOVÁ, Marta: *Třetí říše a rozklad Malé dohody. Hospodářství a diplomacie v Podunají v letech 1936–1939*. Prag 1999, 270 str.

radi o tradicionalnom interesovanju češke slavistike za češko-jugoslovenske i uže češko-srpske odnose, onda na prvom mestu možemo bez sumnje navesti monografiju profesora brnjskog univerziteta Ctibora Nečas *Podnikání českých bank v cizině 1898–1918. Rozpínávanost českého bankovního kapitálu ve střední, jihovýchodní a východní Evropě v období rakousko-uherského imperialismu* (Preduzetništvo čeških banaka u inostranstvu od 1898–1918. Ekspanzija češkog bankovnog kapitala u srednjoj, jugoistočnoj i istočnoj Evropi u periodu austro-ugarskog imperijalizma. Brno 1993, 148 str.) koja je karakterizovala ekspanziju češkog finansijskog kapitala na prelomu 19. i 20. veka, koja je zahvatila izmedju ostalih i slovenačke oblasti, Hrvatsku, Srbiju i Bugarsku.

Na obnovi tradicionalnih češko-srpskih odnosa, prekinutih raspadom Jugoslavije i ratom u prvoj polovini 90. godina 20. veka, veliku zaslugu ima prevashodno saradnja Matice moravske iz Brna i Matice srpske iz Novog Sada, čiji su se kontakti intenzivirali u drugoj polovini 90. godina 20. veka. Na osnovu sporazuma izmedju obe matice bila je sastavljena zajednička češko-srpska naučna redakcija koja je za cilj imala izradu zbornika, tematski usmerenog pre svega na šire kulturne češko-srpske odnose u 19. i 20. veku. Ova redakcija je izdavanje zbornika poverila dvema predstavnicima srednje generacije čeških slavista u Brnu – Ladislavu Hladkom i Vaclavu Štjepaneku. Bilo je dogovoreno da priložima pored istoričara učestvuju i predstavnici drugih disciplina društvenih nauka, i to što je moguće ravnomernije kako sa češke, tako i sa srpske strane. Zbornik, nazvan simptomatično *Od Moravy k Moravě/ Od Morave do Morave*, izašao je potom u izdanju Matice moravske (Brno 2005, 312 str.) i donosi 12 radova koji dokumentuju razvoj političkih, kulturnih, delimično i ekonomskih kontakata Čeha sa Srbima tokom 19. i 20. veka – 7 iz pera čeških i 5 iz pera srpskih autora, pisanih na maternjem jeziku autora, ali uz svaki rad je dat opširan rezime na drugom jeziku i štaviše rezime na nemačkom ili engleskom jeziku. Istraživačke napore čeških istoričara i filologa prezentuje sedam članaka: Lubomira Havlikova podseća na naučno interesovanje Pavla Jozefa Šafarika za srpsku istoriju i kulturu početkom 19. veka (studija *Serbica v životě a dile P. J. Šafarika / Serbica u životu i delu P. J. Šafarika*); Vaclav Štjepanek razmatra poslednji veliki proces kolonizacije u Habzburškoj monarhiji – naseljavanje jugoistočnih delova banatske vojne granice – u kojem je u trećoj i četvrtoj deceniji 19. veka učestvovalo pretežno češko stanovništvo (*Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského hraničářského pluku / Češko naseljavanje banatske vojne granice na teritoriji pod upravom srpsko-banatskog graničarskog puka*); pažnje vredan materijal nalazimo u prilogu Marcela Černog koji upozorava na dosad nepublikovanu korespondenciju izmedju propagatora češko-srpskih odnosa na prelomu 19. i 20. veka Jozefa Zdenjeka Raušara i češkog pravoslavnog kaludjera Save Hilandarca (svetovno ime Slavibor Brejer) koji je od 1881. do 1912. godine živeo u manastiru Hilandar na Svetoj gori (*Nevydaná edice „dopisů ctihodného otce Sávy“ od Josefa Zdeňka Raušara. Příspěvek k dějinám česko-srbských kulturních styků / Neobjavljena edicija „pisama časnog oca Save Hilandarca“ od Jozefa Zdenjeka Raušara. Prilog istorijatu češko-srpskih kulturnih veza*); Ctibor Nečas se nadovezuje na svoje starije radove o prodoru češkog kapitala na Balkan i u studiji *Český bankovní kapitál a jeho srbské angažmá do začátku první světové války / Češki bankovni kapital i njegov srpski angažman do početka Prvog svetskog rata* osvetljava pokušaje

angažovanja češkog bakovnog kapitala u Srbiji u poslednjim decenijama Habzburške monarhije; Miroslav Šestak i Ladislav Hladki opisuju nastojanja T. G. Masarika na zbližavanju i saradnji jugoslovenskih naroda tokom Prvog svetskog rata i neposredno po nastanku Kraljevine SHS, koja su međutim na jugoslovenskoj strani ponekad nailazila na nerazumevanje i kritiku (*Masarykův vztah k jihoslovanským národům / Masarikov odnos prema jugoslovenskim narodima*); Milada Černa analizira interesovanje češke književne kritike za srpsku književnost i pozorište u periodu između dva rata (*Charakter recepcie srbské, černohorské a bosensko-hercegovské literatury v zrcadle české literární kritiky a literárněvědné publicistiky v období mezi dvěma světovými válkami / Karakter recepcije srpske, crnogorske i bosansko-hercegovačke književnosti u ogledalu češke književne kritike i naučnoknjiževne publicistike u periodu između dva svetska rata*); zajednički rad Ladislava Hladkog, Tomaša Hrobaka i Jana Pelikana donosi zanimljive detalje o pomoći čehoslovačkih institucija i intelektualaca srpskom političaru Svetozaru Pribičeviću za vreme njegovog egzila u Čehoslovačkoj u periodu od 1931–1932. i 1936. godine (*Naděje a zklamání. Československý exil Svetozara Pribičevíce / Nade i razočaranja. Čehoslovački egzil Svetozara Pribičevíce*).

Na ovu kolektivnu monografiju u izvesnoj meri se nadovezuje zbornik radova sa konferencije¹⁷ posvećene 200. godišnjici rođenja Franje Aleksandra Zaha, propagatora međuslovenske uzajamnosti, osnivača srpskog vojnog školstva, prvog srpskog generala i jedne od najznačajnijih ličnosti u okviru istorije češko-srpskih odnosa.¹⁸ Zbornik (*František Alexandr Zach*. Brno 2007, 80 str.) koji su sastavili i redigovali opet Ladislav Hladki i Vaclav Štjepanek sadrži priloge trojice brnjenskih balkanista – Ladislava Hladkog, Ivana Dorovskog i Riharda Stojara koji se bave delom F. A. Zaha iz raznih aspekata.¹⁹

Što se tiče istorije književnosti mora se istaći da značajnije monografije posvećene određenim periodima razvoja srpske književne scene u posmatranom periodu nisu izašle. Većina literarno-istorijskih studija bila je objavljena u časopisima ili kao predgovori brojnim prevodima dela srpske književnosti o kojima ćemo referisati drugom prilikom. Tako je u periodu koji pratimo izašlo nekoliko zbornika Miroslava Kvapila koji obuhvataju njegove srbističke književne napore. U 11 studija i članaka sjedinjenih u knjizi *Pragensia serbo-croatica* (Prag 1991) bavi se pitanjima recepcije srpske i hrvatske književnosti

¹⁷ Održana je 24. aprila 2007. u sali Dietrichstein Moravskog zemaljskog muzeja u Brnu.

¹⁸ O ovom višestranom čoveku nastalo je do sada veoma malo istoriografskih radova (ŽUBORIĆ Josef Zdeněk [pseudonim Jozefa Zdenjeka Raušara]: *Generál Frant. A. Zach*. Prag 1898; GABLER, Vilém: *Ze života generála Zaha*. In: Osvěta 1892; DUDA, Zbyněk: *Osobnosti české minulosti. Generál František Zach*. Historický obzor 16, 2005, br. 3–4, str. 86–89), tako da autor jedine monografije o F. A. Zahu ostaje istoričar Vaclav Žáček (Václav Žáček) koji je izdao Zahovu biografiju 1977. godine u praškoj izdavačkoj kući Melantrich (*František A. Zach*).

¹⁹ HLADKÝ, Ladislav: *Životní pout' Františka Alexandra Zaha (1807–1892) / Životni put Františka Aleksandra Zaha*, str. 9–20; DOROVSKÝ, Ivan: *František Alexandr Zach a slovenský romantismus jeho doby / František Aleksander Zah i slovenski romantizam njegovog doba*, str. 21–31; STOJAR, Richard: *František Alexandr Zach: jeden ze zakladatelů srbského vojenského školství a tvůrců moderní srbské armády / František Aleksander Zah: jedan od osnivača srpske vojne škole i tvorca moderne srpske vojske*, str. 53–61. Zbornik je dopunila srpska istoričarka sa Katedre za istoriju Filozofskog fakulteta Beogradskog univerziteta Suzana Rajić istoriografskim pregledom srpskog istraživanja o životu i delu F. A. Zaha (*Srbská historiografie o Františku Alexandru Zachovi / Srpska istoriografija o Františku Aleksanderu Zahu*, str. 33–51).

u češkoj sredini. Druge svoje radove sa srbističkom tematikom obuhvatio je zbornicima *Bohemo-serbica*, *Bohemo-croatica* (Prag 1995), *Miscelanea slavica litteraria* (Prag 1997), a posebno pak u knjizi *Serbica. Litterarum memoria* (Prag 1998). Srpska tematika prisutna je takodje u nizu monografija zborničkog tipa Ivana Dorovskog, međutim nijedna od njih nije posvećena isključivo srpskom literarnom kontekstu. Dorovski se naime dugi niz godina bavi prevashodno problematikom međjuliterarne zajednice, bilingvizma i biliterarnosti u balkanskoj sredini. U tom kontekstu je naravno proučavao neke pojave srpske književnosti (npr. *Balkánské meziliterární společenství*, (Balkanska međjuliterarna zajednica. Brno 1993); *Balkán a Mediterán*, (Balkan i Mediteran. Brno 1997); *Slované a Evropa*, (Sloveni i Evropa. Brno 2000); *Slovenské meziliterární shody a rozdíly*, (Slovenske međjuliterarne sličnosti i razlike. Brno 2004). Dorovski, slično Kvapilu, prati recepciju srpske i drugih južnoslovenskih književnosti u češkoj sredini (npr. *Recepce literatury jižních Slovanů u nás* (Recepcija književnosti južnih Slovena kod nas. Brno 2003, *Dramatické umění jižních Slovanů I. [1918–1941]*, (Dramsko stvaralaštvo južnih Slovena I. [1918–1941]. Brno 1995). Najznačajniji poduhvat češke literarno-istorijske slavistike usmeren na Srbiju i šire na Balkan bilo je u posmatranom periodu svakako izdavanje rečnika *Slovník balkánských spisovatelů* (Rečnik balkanskih pisaca. Prag 2001, 690 str.) mešovitog praško-brnjenskog kolektiva istoričara književnosti pod rukovodjenjem Ivana Dorovskog. Pored uvodnog sažetog diskursa o pojedinim zastupljenim književnostima rečnik sadrži i odrednice stvaralaca iz pojedinih balkanskih književnosti. Najviše bibliografskih odrednica, pisanih uglavnom esejističkom formom, u rečniku je posvećeno upravo srpskim i crnogorskim autorima (233), zastupljen je takodje niz bosanskosrpskih stvaralaca. Osim autora tzv. lepe književnosti u rečnik su uvršćene i odrednice o značajnim književnim kritičarima i teoretičarima književnosti. Autor pretežne većine odrednica srpskih i bosanskosrpskih autora je Vaclav Štjepanek, a manji deo je dopunio Ivan Dorovski.

Šta reći za kraj? Češka istorijska i literarno-istorijska srbistika a šire i bakanistika pisana na češkom jeziku teško može da dostigne značajne međunarodne uspehe, i pored toga što mnogi autori publikuju u inostranstvu, kao i u Srbiji. Ipak smatramo da je uspela da održi korak sa svetom i da njena produkcija od 1989. godine nesumnjivo nije zanemarljiva, što se može videti naročito u poredjenju sa istorijskom bohemističkom produkcijom u Srbiji i drugim zemljama bivše Jugoslavije (u slučaju istorije književnosti je stvarnost drugačija, posebno zahvaljujući naporima doc. dr Aleksandre Korde-Petrović i njenih mladih saradnika sa Katedre za slavistiku Beogradskog univerziteta). Čini se šta više da se posle izvesne cezure ponovo formirala jaka generacija stručnjaka sa interesovanjem za srpsku i šire južnoslovensku i balkansku problematiku i da trenutni slavistički centri u Brnu i Pragu stvaraju odgovarajuće institucionalno zaledje i uslove za razvoj ovako orijentisanih studija. Bilo bi takodje korisno i na mestu da dodje do ostvarivanja čvršćeg organizacionog obezbeđivanja češko-srpske saradnje na ovom polju, na primer u vidu stalne češko-srpske komisije istoričara ili istoričara književnosti. Šta nedostaje za to? Možda samo malo dobre volje medju političkim akterima obe države da finansijski podrže sistematičnije kontakte izmedju čeških i srpskih slavista.

Václav Štěpánek

ČESKÁ HISTORICKÁ A LITERÁRNĚHISTORICKÁ SRBISTIKA PO ROCE 1990

Rezimé

Příspěvek se pokouší podat obraz výsledků české historické a literárněhistorické srbistické slavistiky, již ovšem vzhledem k požadovanému rozsahu příspěvku, nepředstavuje v celé její šíři. Autor článku se zaměřuje pouze na monografie a zásadní sborníky, které také stručně charakterizuje. Stranou ponechává velice rozsáhlou časopiseckou produkci. V úvodu k tomuto přehledu tvrdí, že pokud jde o historickou srbistickou produkci, převažují ve sledovaném období práce o vývoji srbského politického myšlení a o srbské otázce v 19. a 20. století, zejména však o poválečném politickém vývoji a událostech předznamenávajících rozpad Jugoslávie, s tím, že nedělitelnou součástí tohoto tematického okruhu je pochopitelně také kosovská otázka. Zdůrazňuje také, že politické změny, které v České republice nastaly po roce 1989, badatelům umožnily široce se rozepsat i o tématech, která byla v české historiografii po komunistickém převratu v roce 1948 tabuizována, např. o kontaktech Tomáše G. Masaryka s Jihoslavy, resp. Srby, o některých problémech občanské války na území Jugoslávie v letech 1941–1945 (nekomunistický odboj) či o politickém vývoji v komunistické (tzv. Titově) Jugoslávii po roztržce s Informbyrem apod. Tradiční a trvale přítomná je pak podle autora v české historiografii problematika česko-srbských vztahů v 19. a 20. století. Pisatel studie také podotýká, že okruh autorů zabývajících se historickou a literárněhistorickou srbistikou je v České republice poměrně úzký, konstatuje však, že se po určité císaře znovu vytvořila silná generace odborníků se zájmem o srbskou a širěji jihoslovanskou a balkánskou problematiku a že stávající slavistická pracoviště v Brně i Praze vytvářejí vhodné institucionální zázemí a podmínky pro rozvoj takto orientovaných studií.

СЛАВИСТИЧКА БАШТИНА

ИНИЦИЈАТИВА:

ЈЕДНА НАПОМЕНА О ПОСТАВЉАЊУ ПЛОЧЕ ЗАХВАЛНОСТИ СВ. ЋИРИЛУ, ОЦУ СЛОВЕНСКЕ ПИСМЕНОСТИ У ЦРКВИ СВ. КЛИМЕНТА У РИМУ

Ове речи изговорене су на дан јубилеја нашег Института за српски језик при САНУ, који је одржан децембра месеца 2007. године у САНУ у Београду.

„Дозволите ми да се на дан јубилеја нашег Института за српски језик овој прослави придружим са једним малим даром у виду иницијативе која би потекла са овог места. Наиме, ова година је на неки начин јубиларна за старословенистику јер је прошло скоро 1180. година од рођења Константина (касније названог Ћирило). Последње дане новембра 2007. године провела сам у Риму. Повукла ме је жеља да посетим цркву, односно базилику Св. Климента, (La Basilica di San Clemente), која је смештена недалеко од Колосеума у Риму, а у којој је умро и сахрањен Св. Ћирило, отац словенске писмености, који је изумео глагољицу и чије име чува наша ћирилица.

Овом приликом желим да подсетим само на неке чињенице у вези са базиликом Св. Климента. Св. Климент је био поштован као мученик од краја IV века, а легенда о њему проширила се нарочито у време Солунске браће Константина (Ћирила) и Методија. Изабрани од стране византијског цара Михајла III 863. године за културну и религијску мисију на захтев великоморавског кнеза Рагислава ова два брата из околине Солуна почела су да предају и проповедају на старословенском језику. Константин (Ћирило) брилијантни лингвиста саставио је алфабет (глагољицу) чиме је постао оснивач словенске писмености. Такође, створио је заједно са својим братом први књижевни језик словенски (старословенски) за прославу литургије (службе божије) и ширио словенске преводе Библије. У ранијем периоду, 860–861. године браћа су радила међу Хазарима. Тамо, према Ћириловом извештају знајемо да је он „чудесно повратио“ тело св. Климента, део по део са малог острва у близини Херсона у јануару 861. године.

Позвани у Рим 867. године, од стране папе Николаса I, Ћирило и Методије понели су цењене остатке светог Климента са собом. Стигли су убрзо након смрти папе и избора Адријана II (14. II. 867. године). Тамо, након радости поводом повратка моштију великог мученика, тело је било свечано испраћено и сахрањено у Св. Клименту (о чему сведочи и фреска у доњој цркви). Нешто више од годину дана касније (14. 2. 869. године) Константин (тј. Ћирило) умире у Риму, у 42 години живота, а Методије тражи дозволу да пренесе тело свога брата назад у Грчку. Када

Папа и римски народ ово нису дозволили, Методије је одустао, али са успешном нагодбом да би бар сахрана требала да буде „у Св. Клименту у ком је Ћирило ревносно радио да врати тело Св. Климента“.

Пријатно сам била изненађена када сам угледала на левом зиду просторије фреско-плочу захвалницу Св. Ћирилу од стране бугарског народа, затим засебне плоче руског и македонског народа и најзад хрватског народа (писана латиницом, народним језиком, а потом и глагољицом, и то 1985. године).

Ражалостила сам се што нигде нисам видела спомен-плочу захвалницу од српског народа. Таква скромна спомен-плоча, од лепог, квалитетног материјала невеликих димензија, са пригодним текстом захвалности Св. Ћирилу за даровано нам писмо глагољицу и словенске преводе са грчког делова Библије, иза чега је уследио развој ћириличке писмености који чува читаво наше писано средњовековно културно наслеђе – била би спомен на поштовање његовог мисионарског рада, које му наша старословенистика и свеукупна књижевнојезичка дијахронија исказује већ дуги низ деценија, да не кажем и више од једног века. Стога предлажем да се покрене иницијатива за израду спомен-плоче, са урезаним ћириличким и глагољским словима, тј. плоче захвалнице од стране српског народа. Требало би проверити је ли таквих иницијатива било и раније, ако је било зашто нису остварене, а ако их није било да се барем преко наше амбасаде у Риму преговара о постављају плоче захвалнице српског народа Св. Ћирилу за његову мисионарску делатност која је и Србима подарила слово и на тај начин помогла да сачувају целокупну своју писану, културну баштину.

Надам се да ће ова моја иницијатива наићи на нека отворена врата или барем у догледно време бити прихваћена.“

Бранкица Чигоја,
Катедра за српски језик
Филолошки факултет
Универзитет у Београду

НЕПОЗНАТИ ДОКУМЕНТИ О УНИВЕРЗИТЕТСКОЈ ДЕЛАТНОСТИ РАДОВАНА КОШУТИЋА

Рад на основу архивске грађе реконструира хонорарни ангажман професора Радована Кошутића на Православном богословском факултету у Београду (1923–1926).

Кључне речи: Историја славистике, настава руског језика у духовним школама, Радован Кошутић (1866–1949).

О Радовану Кошутићу, неоспорно најугледнијем српском русисти у светским размерама, писано је у русистичкој литератури доста, са разних аспеката: реконструисан је и валоризован његов животни и стваралачки пут¹, анализиран је његов допринос оновременој и савременој науци о језику, укључујући и рецепцију савременика², допринос науци о књижевности³ и традуктологији⁴, разматране су методолошке карактеристике његовог диференцијалног метода са фундаменталног⁵

¹ К. Тарановски, *Радован Кошутић (1866–1949)*. Јужнословенски филолог, Београд, 1949–1950, 1–4, 512–517; Ђ. Живановић, *Радован Кошутић (1866–1949)*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 123–125; Ђ. Живановић, *Прекретне године Радована Кошутића*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 9–20.

² Н. Радошевић, *Радован Кошутић и нека савремена лингвистичка схватања*. Живи језици, Београд, 1966, 1–4, 10–14; Дж. Живанович, *Значење Радована Кошутича для развития славяноведения у сербов*. [У:] X међународен конгрес на славистите: Резюмета на докладите. Софија, 1988, 639; Б. Терзић, *Савременици о Кошутићу као русисти*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 21–30; Р. Маројевић, *Радован Кошутић и развој југословенске лингвистичке русистике*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 31–46; В. Борисенко, *Вклад Радована Кошутича в развитие московской фонологической школы*. Славистика, Београд, 2007, 10, 13–19.

³ К. Тарановски, *О тонској метрици проф. Кошутића*. Јужнословенски филолог, Београд, 1949–1950, 1–4, стр. 173–196; Н. Петковић, *Кошутићево тумачење ритма српског стиха у поређењу с руским*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 47–62.

⁴ В. Кошутић, *Кошутићева оцена преводилачког рада Јована Максимовића*. Зборник за славистику, Нови Сад, 1973, 4, 119–135; М. Сибиновић, *Кошутићев допринос развоју наше теоријске мисли о преводу*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 63–68.

⁵ Б. Терзић, *Лингвистичке основе сопоставитељног метода професора Радована Кошутича*. Руски језик за рубезом, Москва, 1972, 1, 65–66; Б. Терзић, *Лингвистичке основе сопоставитељног метода проф. Радована Кошутича*. Руски језик, Софија, 1969, 5–6, 73–79; Б. Станковић, *Сопоставитељни приступ к проблеме сочетаемости в трудах професора Радована Кошутича*. [В сб.:] А. Менац (ред.), *Вопросы методологии и методики описания русского языка в сопоставлении с родным*. **Zagreb**, 1985, 109–113; Б. Станковић, *Елементи синтаксе у „Примерима књижевног језика руског“ професора Радована Кошутича*. Анали Филолошког факултета, Београд, 1976, 593–618; Д. Чампар, *Кошутићеве елементи творбе речи*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 97–104; Б. Ј. Дабић, *Граматичка терминологија Радована Кошутича*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 113–122; Јб. Милинковић, *Лексикографски рад Радована Кошутича и савремени руско-српскохрватски школски речници*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 85–91; В. Јовин, *Радован Кошутић као лексикограф*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 91–96.

и апликативног⁶ становишта, израђени су предговори и критички апарат уз његова најзначајнија дела⁷, а расветљена је и његова улога у конципирању и организовању наставе руског језика у српској средини⁸ и изради уџбеничке литературе⁹. Ипак, у односу на његов изузетни интелектуални формат и дубок траг који је оставио у русистичкој науци и настави, без сумње, могло би се наћи још доста потенцијалних истраживачких тема које би биле захвалне за обраду, као што се и детаљи његове биографије могу обрађивати у новим контекстима и са разних становишта. У овом раду покушаћемо да на основу архивске грађе сагледамо неке до сада неистражене моменте везане за универзитетску делатност професора Кошутића – његов трогодишњи ангажман у својству хонорарног професора за предмет Руски језик на Православном богословском факултету Универзитета у Београду.

Значај обраде једне овакве теме је вишеструк. Најпре, њоме се скреће пажња на један битан аспект универзитетске делатности професора Кошутића који до сада није био ни помињан у његовим биографијама – да ли из идеолошких разлога¹⁰, или због његовог релативно неповољног тока и расплета, дисхармоничних у односу на Кошутећеву блиставу академску каријеру, чијем су падању у засенак додатно допринела два изванредна успеха који ће убрзо уследити – избор за дописног члана Академије наука СССР-а почетком 1928. и избор за члана Словенског института у Прагу 1929. године. Друго, њоме се расветљава и један сегмент из историјата на-

⁶ Р. Лалић, *О Кошутећевом методу учења руског језика код нас*. Живи језици, Београд, 1966, 1–4, стр. 1–10; Б. Терзић, *Вклад профессора Р. Кошутича в исследование интерференции при изучении русского языка говорящими на сербохорватском языке*. [В сб.:] *Лингвистические основы и методические проблемы интерференции при изучении русского языка славянами*. Софија, 1973, 58–62; М. Тодоровић, *Košutićev metod učenja ruskog jezika – preteča kontrastivne analize*. Godišnjak Saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije, Београд, 1983–1984, 7–8, 667–671; М. Тодоровић, *Kuzmičev pristup učenju stranih jezika и poređenju sa Košutićevim metodom*. Sarajevski slavistički dani, Sarajevo, 1985, 1, 69–77 (прештампа-но и у: *Škola danas*, Mostar, 1985, 1–2, 89–93).

⁷ Р. Лалић, *О фонетици руског језика Радована Кошутећа*. [У:] Р. Кошутећ, *Граматика руског језика: I: Фонетика*. Београд, 1969, стр. 5–8; Б. Терзић, *Уз ово издање*. [У:] Р. Кошутећ, *Граматика руског језика: II: Облици*. Београд, 1969, стр. III–XIX.

⁸ Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, 112–118.

⁹ М. Стојнић, *Критеријуми за одабир и тумачење књижевних текстова у Кошутећевим Примерима*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 69–76; В. Николић, *Радован Кошутећ као коментатор руских текстова („Напомене“ – друга књига „Руских примера“)*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 77–84; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, 198–211, 213–216, 237–249, 277–279, 281–284; о Кошутећевом приступу конципирању уџбеника у контексту допарадигмалног периода методике наставе руског језика посматраног у светским оквирима високу оцену даје и А. Бондаренко, *Формирование практического направления в обучении русскому языку как иностранному (XIX – первая половина XX века)*. Дисс. ... канд. пед. наук. Москва, 2007.

¹⁰ У послератном периоду, све до краја 80-их година XX века, на студенте и наставнике Богословског факултета вршени су политички притисци, они су живели у друштвеној изопштености, а стварана је и представа о њиховој ретроградности и супротстављености новом друштвеном поретку (исп. Д. Бонџић, *„Нова власт“ и Богословски факултет у Београду*. Богословље, Београд, 2006, 1, 126–144). Сваки ангажман везан за ову средину отуда је могао бити интерпретиран као реакционарни чин и можда је у Кошутећевом случају управо зато и прећуткиван (посебно је ово могло представљати камен спотицања у време писања некролога, објављеног 1949–1950. године – в. нап. 1), као и, рецимо, његова сарадња у српској црквеној периодици.

ставе руског језика на факултету који спада у ред најугледнијих чланова и оснивача Београдског универзитета. Треће, разматрање било чијег ангажмана у настави руског језика у нашем духовном школству, а посебно једног таквог корифеја европске славистике, значајно је и из разлога што управо овај образовни профил баштини најбогатије традиције и најдужи континуитет изучавања руског језика у Србији и српским земљама, по којима се наша средина може сматрати једном од водећих, ако не и водећом, у европским и светским оквирима.

У најкраће: за увођење и потоње изучавање руског језика у нашем образовном систему у другој половини XIX века пресудну улогу имала је Српска православна црква и посебно Богословија у Београду као њена у то доба највиша просветна институција. Управо је Богословија у Београду била прва школа у коју је у октобру 1849. године уведен руски језик са статусом обавезног наставног предмета¹¹, чиме је Србија постала трећа европска земља, одмах након Румуније и Бугарске, у којој је руски језик као страни добио свој статус у институционалном школству¹². Међутим, аргументи на које је први скренуо пажњу П. Пипер¹³ иду у прилог ревизији овог становишта, по којој би почетак изучавања руског језика у српском школству био померен за више од 120 година у односу на традиционално прихваћено датирање¹⁴. Другим речима, сви су основи да он веже за две сремскокарловачке школе основане на иницијативу српске црквене јерархије у трећој и четвртој деценији XVIII века – *Славенску школу* Максима Суворова (1726–1731) и *Славенско-латинску школу* Емануила Козачинског (1733–1737), у којима црквенословенским језиком ученици овладавају само рецептивно, стичући навике и умења читања сакралних текстова и упознајући његову нормативистику, док славјаноруски као руски стандардни израз XVIII века користе и рецептивно и продуктивно, служећи се уџбеничком и приручном литературом на њему, репродукујући његовим средствима своја филолошка и богословска знања, лингвистичко-комуникативна умења и користећи га у наставној, а вероватно и неформалној комуникацији са својим руским учитељима. Ово, са своје стране, имплицира још један културолошки релевантан закључак – о примату српске над румунском, бугарском и другим словенским срединама у погледу историјата увођења руског језика у школску наставу

¹¹ О овоме в. детаљније: М. Радевић, *Први Руси професори у Београду*. Историјски гласник, Београд, 1965, 1, 85–93; М. Радевић, *Почеци наставе руског језика у Србији. Неколико докумената 1852–1864*. Настава и васпитање, Београд, 1971, 4, 493–505; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама до 1878. године*. [У зб.:] *Сто година славистике у Србији. Зборник реферата са међународног научног скупа (Београд, 27–29.10.1977) издат 30 година касније*. Београд, 2007, 31–36; М. Радевић, *Настава руског језика у београдским школама од 1849. до 1878. године*. – Историјски часопис, Београд, 1980, 27, 183–188; Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уџбеници до 1941. године*. Београд, 2000, 62–68.

¹² Исп.: В. Г. Костомаров, *Русский язык в странах мира*. Москва, 1973, 35–60; Ф. П. Филин, *Русский язык в современном мире*. Москва, 1974, 7–47.

¹³ Исп.: П. Пипер, *Двеста осамдесет година руског језика у српским школама*. Славистика, Београд, 2006, 10, 17–23.

¹⁴ Допунску аргументацију в. у: Д. Дамљановић, К. Кончаревић, *Из историјата наставе руског језика у духовним школама Српске православне цркве*. Богословље, Београд, 2007, 1 (у штампи).

Православни богословски факултет Универзитета у Београду, основан 1905. а отворен 1920. године¹⁵, такође је у већини својих студијских програма¹⁶ имао заступљен руски језик¹⁷. Тако, првом уредбом о раду факултета из 1921. године, чију је основу израдио проф. А. П. Доброклонски, предвиђало се да су студенти „у обавези да усавршавају латински, руски и још један живи језик – енглески, француски или немачки“¹⁸ – дакле, као и у богословијама, руски језик имао је статус обавезности. Када је на основу ове уредбе израђен студијски план (1923) са прецизним навођењем инвентара студијских дисциплина и временских димензија наставе, за руски језик прецизирано је изучавање на првој години студија са седмичним фондом од 2 часа¹⁹. Наредна уредба о раду факултета, која је била на снази од 1935. до 1938, а са извесним модификацијама доношеним у два наврата – 1938. и 1945. – све до 1955, задржала је за руски језик идентична курикуларна решења²⁰. Ово посебно наглашавамо из разлога што је у међуратном периоду под утицајем идеолошко-политичких чинилаца дошло до знатне редукције наставе руског језика у школском систему Србије²¹.

Први студијски план Богословског факултета, као што смо запазили, није предвиђао институционално, организовано изучавање руског језика, него његово „усавршавање“ са евентуалним, али не експлицираним похађањем наставе на Филозофском факултету, слично као што су за четири предмета студенти упућивани на Правни факултет²². Са увођењем овог предмета као обавезне студијске дисциплине морало се поставити и питање његовог организованог похађања. Идеја о похађању наставе на Филозофском факултету одбачена је, како ће показати архивски материјал (зап. Савета од 29. новембра 1923), због неподударања програмских садржаја, али мислимо да постоје све основе за тврдњу да је основни узрок увођења руског језика у наставу на Православном богословском факултету специјално за потребе његових студената била свест о неподударању самих циљева наставе руског језика на матичном и нематичном факултету. Наиме, како је Уредбом о раду Православног богословског факултета од 2. маја 1923. године било предвиђено, Православни богословски факултет имао је задатак „1) да обрађује богословску науку и спрема стручне раднике и 2) да даје духовне пастире са вишом спремом, наставнике за богословске предмете у стручним и средњим школама и особље за судску и административну црквену службу“²³. Наравно, оријентација на доминантно теолошке садржаје

¹⁵ Детаљније в. Љ. Поповић, *Богословски факултет – од идеје до реализације*. Богословље, Београд, 2006, 1, 91–109.

¹⁶ Исп.: Д. Сандо, *Историјат наставних планова на Православном богословском факултету*. Богословље, Београд, 2006, 1, 176–188.

¹⁷ Штавише, руски језик био је предвиђен као обавезни предмет још у нацрту првог наставног плана Богословског факултета из 1870. године. Исп.: Љ. Поповић, *Богословски факултет – од идеје до реализације*. Богословље, Београд, 2006, 1, 101.

¹⁸ Д. Сандо, *Историјат...*, 178.

¹⁹ *Исто*, 179.

²⁰ *Исто*, 181–182.

²¹ О овоме в. детаљније: Д. Дамљановић, *Руски језик у Србији. Уибеници до 1941. године*. Београд, 2000, 143–145.

²² Д. Сандо, *Историјат...*, 178.

²³ Цит. према: Д. Сандо, *Историјат...*, 179.

наставе није била у колизији са интердисциплинарним приступом, са укључивањем других помоћних дисциплина у студијске планове Богословског факултета, али не изоловано, него у интеракцији са теолошким предметима, из перспективе могућности њихове примене у теологији. Ту интердисциплинарност теолошких студија истакао је још Слободан Јовановић у својству ректора Универзитета приликом отварања Факултета²⁴, а потенцирао ју је и прота Стеван М. Димитријевић у чланку поводом десетогодишњице рада установе, наглашавајући да „и чисти обзири пастирске службе будућих свештенослужилаца, којима ће се занављати и виша црквена јерархија, захтевају да се они духовно одгајају и расту под општим лучама просвете“²⁵. Требало је, дакле, још само решити кадровско покриће предмета. Одлучено је да се настава руског језика повери компетентном стручњаку – филологу, иако је међу наставницима факултета било оних чији је матерњи језик руски и који су у самој Русији са завршеном Духовном академијом имали право ангажовања у просвети и на предавању других дисциплина, укључујући и филолошке²⁶, а да и не говоримо о бројним свештеним лицима што су се у таласу емиграције обрела у Србији, од којих је велики број њих тражио намештење²⁷. Избор је ипак, саобразно академским критеријумима, пао на најкомпетентнијег предавача руског језика на Београдском универзитету (зап. Савета од 29. новембра 1923):

г. 2. Претреса се питање наставе руског језика. Како се програми овог предмета на Философском и овом Факултету не подударају, приступа се избору хонорарног наставника за исти на овом Факултету. За таквог г. Декан предлаже г. **Др Радована Кошутића**, редовног професора овог предмета на Философском факултету, са три часа недељно.

Савет усваја овај предлог и бира г. **Др Кошутића** за хонорарног наставника са три часа недељно.

Деловођа
Радивоје Јосић

ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
А. Доброклонски, Дим. Анастасијевић,
Л. Мирковић, Симеон Станковић,
Ј. П. Илић, Б. Лоренц

²⁴ С. Јовановић, *Отварање нових факултета на Београдском универзитету*. [У:] *Из историје и књижевности*, I. Београд, 1991, 410–414.

²⁵ Богословље, Београд, 1930, 1, 73.

²⁶ О овоме в.: Г. Флоровский, *Пути руског богословља*. Вильносно, 1991; В. Тарасова, *На перепутје*. Встреча, Москва, 1998, 7, 14–22.

²⁷ Исп.: Б. Глигоријевић, *Руска православна црква у Југославији између два рата*. [У зб.:] М. Сибиновић (уред.), *Руска емиграција у српској култури XX века, т. I*. Београд, 1994, стр. 52–59; М. Јовановић, *Досељавање руских избеглица у Краљевину СХС 1919–1924*. Београд, 1996, стр. 286–289. Посебно ћемо у овом контексту истаћи податке Државне комисије за прихват руских избеглица која је 1921. регистровала 48 православних свештеника који траже запослење и још 55 лица која желе да се запосле у окриљу Цркве (М. Јовановић, *Досељавање...*, 289).

У моменту избора за хонорарног наставника Радован Кошутић имао је богато искуство у наставном раду на Универзитету, где је прошао сва звања од лектора (1895), доцента (1898), преко сталног доцента (1905), ванредног професора (1919), до редовног професора (1922). За собом је из области русистике имао објављене три књиге капиталног и за оно доба непревазиђеног уџбеника *Примери књижевно-га језика руског* (Београд, 1910), затим *Граматику рускога језика. Облици* (Београд, 1914) и *Граматику рускога језика. Књижевни изговор* (Петроград, 1919), као и низ монографија и студија из других области (полонистика, наука о књижевности) објављиваних у периодичним публикацијама. Његов научни рад био је награђен почасним докторатом Јагјелонског универзитета у Кракову (1898). За практично владање руским језиком Кошутића су посебно препоручивали његови вишекратни боравци у Русији у трајању од неколико година, са студијским усавршавањем у филологији (Петроград) и активним бављењем новинарским и публицистичким радом. Све је обећавало плодну и ничим неометану сарадњу са факултетом таквог угледа и ранга какав је био Богословски, утолико пре уколико се има у виду и Кошутићева искрена религиозност. Ипак, први проблеми на релацији Савет Факултета – Кошутић почеће веома брзо, а њихов дубински узрок, како открива архивска грађа, била је професорова акрибичност, доследност и захтевност која није наишла на разумевање у средини у којој је руски језик био помоћни предмет. Иницијални повод за рађање конфликта била је молба руских студената емиграната за ослобађање од обавезе похађања испита из свога матерњег језика у средини у којој се он изучавао као страни са наглашено утилитарним циљем оспособљавања за читање стручне богословске литературе – за шта су студенти Руси свакако поседовали неопходне компетенције (зап. Савета од 28. децембра 1923):

т. 4. Чита се молба Руса студената, да се ослободе испита из руског језика, пошто знају руски језик и руску литературу.

Савет решава да се ова молба преда г. Др Кошутићу, професору Руског језика, да да своје мишљење по овоме, на основу чега ће Савет донети своју коначну одлуку.

Деловођа
Радивоје Јосић

ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
Д. Н. Анастасијевић, Ј. П. Илић,
Симеон Станковић, Б. Лоренц,
Л. Мирковић

Професор Кошутић имао је другачије мишљење, сматрајући да се руским студентима могу другачије конципирати и настава и испитни захтеви, али сами студенти и професорски савет не увиђају потребу за диференцираном наставом (зап. Савета од 15. јануара 1924):

т. 4. Г. Декан чита реферат г. проф. Др Кошутећа, а према решењу Савета Богословског факултета од последње седнице, по коме се Русима студентима овог факултета не може по њиховој молби да се ослободе полагања испита из руског језика изићи на сусрет. На основу овог реферата и молбе Руса студената Савет одлучује:

Како је главни циљ наставе руског језика на Богословском факултету, да се студенти тога Факултета могу служити руском богословском литературом, умолити г. Др Кошутећа, да у овоме смислу ученике овог Факултета и Русе и Србе о испитима из руског језика испитује.

Деловођа
Радивоје Јосић

ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
Д. Н. Анастасијевић, Л. Мирковић,
Ј. П. Илић, Б. Лоренц,
Симеон Станковић

На закључак да је висок критеријум оцењивања био главни камен спотицања у односима између Кошутећа, с једне, и Савета професора са друге стране наводе нас изводи из седничких записника у којима Савет, арбитражујући у сукобу између професора руског језика и студената теологије недвосмислено стаје на страну студената (зап. Савета од 14. октобра 1924):

т. 4. Повео се разговор о резултату испита у јесењем року о. г. из руског језика, на коме је пало и неколико Руса студената. Како је циљ наставе из руског језика, који је по уредби овог Факултета (чл. 7) само помоћан предмет на овом факултету, практичан, т. ј. да студенти овога Факултета науче руски толико, да се могу служити руском богословском литературом, Савет решава:

Да Деканат упути акт г. Др Кошутећу, хонорарном професору за руски језик, да своја предавања и испитивања саобрази својој одлуци.

Деловођа
Симеон Станковић

ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
прот. Ст. М. Димитријевић,
проф. А. Доброклонски,
Л. Мирковић, Б. Лоренц,
Драг. А. Анастасијевић

Кошутећ је интервенцију Савета и Деканата доживео веома болно, понудивши први пут, после само једанаест месеци ангажовања, оставку у случају неприхва-

тања његових услова. Изразита захтевност професорова посебно је видљива у односу према студентима чији је матерњи језик руски. Када је реч о Србима, Кошутић истиче да је основни предуслов добрих испитних постигнућа континуирани рад и присуствовање настави (писмо Декану од 29. октобра 1924):

БОГОСЛОВСКОМ ФАКУЛТЕТУ.

На поверљив акт који ми је Господин Декан упутио, част ми је одговорити ово:

1. кад је циљ предавању руског језика у богословском факултету да његови ученици „науче руски толико да се могу служити руском богословском литературом“, предлажем факултету да студенте Русе ослободи од полагања испита. Ја не знам каква питања да им стављам на испиту, јер о свом језику они имају толико исто појма, колико има појма о српском језику Србин који није никад у школу заварио. Савест ми не допушта да својим потписом потврђујем да је неко, ко ништа не зна, положио код мене испит.

2. до практичног знања руског језика може се доћи методом који сам примењивао толико година, па сам га применио и прошле године у богословском факултету и постигао одличне резултате. Сви богослови који су похађали предавања и радили као што сам их упућивао, положили су с врло добрим успехом. Господин Декан, који је председавао на испиту, може то потврдити. Они, који нису долазили и учили, нису ни положили и, ако тако узраде, неће никад ни положити, јер се жив језик не учи из књига, већ из уста наставникових. Из граматике тражим само онолико, колико је потребно за добро читање и за разумевање текстова.

Ако се факултет не слаже са мном у ком било од ова два питања, молим га да ме више не броји у ред својих наставника.

Београд, 29-ог октобра 1924.

Рад. Кошутић

С обзиром на изражену професорову спремност на компромис када је реч о студентима рускога порекла, Факултет одлучује да предлог о њиховом ослобађању упути универзитетском органу вишег реда – Сенату (зап. Савета од 11. новембра 1924):.

т. 2. Г. Декан чита предлог проф. Кошутића да се студенти Руси ослободе слушања и полагања испита из Руског језика.

Савет решава да се у овом смислу упути предлог Универзитетском Сенату.

*Деловођа
Д. Грданички*

*ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
прот. Ст. М. Димитријевић,
А. Доброклонски, Л. Мирковић,*

М. Микијељ, <потпис нечитак>, Драг. Анастасијевић

Негативно решење Сената, које је било и логично очекивати, с обзиром на обавезност свих предмета фиксираних у нормативним документима и могућност саображавања циљева и задатака наставе сваком конкретном контингенту слушаца, иницираће израду диференцираних програма за руски језик(зап. Савета од 2. фебруара 1925):

т. 3. Декан саопштава решење Универзитетског Савета од 2. децембра 1924. год. бр. 5256, да се Руси студенти Богословског факултета не могу ослободити полагања испита из руског језика, већ да Факултетски Савет начини програм за овај предмет.

Савет решава да се под председништвом г. професора Кошутића образује комисија за израду овог програма, у коју да уђу: г. г. проф. Ст. Димитријевић, проф. Др Д. Анастасијевић и проф. Др А. Доброклонски.

*Деловођа
Д. Грданички*

*ДЕКАН
Богословског факултета
Дим. Стефановић
Чланови Савета:
Д. А. Анастасијевић, пр. Т. Титов,
М. Микијељ
проф. А. Доброклонски,
Л. Мирковић, Ј. П. Илић*

Комисија подноси следећи предлог:

БОГОСЛОВСКОМ ФАКУЛТЕТУ.

Част нам је поднети факултету програм наставе и испита из руског језика:

1. од ученика Руса тражиће се на испиту: добро превођење са руског на српски уз основно знање српске граматике;
2. од ученика Срба тражиће се: читање и добро превођење са руског на српски уз основно знање руске граматике.

Београд, 10 априла 1926

*прот. Ст. М. Димитријевић
проф. А. Доброклонски
Радов. Кошутић
проф. Д. Н. Анастасијевић*

О томе како је изгледао рад професора Кошутића са студентима теологије немамо непосредних података. Знамо да је био ангажован са фондом од три часа седмично, иако је наставни програм предвиђао два часа (зап. Савета од 29. новембра 1923). Познати су нам, такође на основу седничких записника, термини у којима је професор испитивао. Тако, у јунском року 1923/24. год. испит је заказан за петак, 27. VI пре подне, када су се полагали још и Византологија и Грчки језик (испитни рок одржан је од понедељка, 23. до петка, 27. јуна свакодневно у преподневној и послеподневној смени – зап. Савета од 11. јуна 1924). У јунском року наредне школске године испити из Руског и Црквенословенског језика су под председавањем реномираног литургичара др Лазара Мирковића планирани за 29. VI, понедељак, пре подне, са почетком у 9 часова (испитни рок одржан је од уторка, 16. до понедељка, 29. јуна свакодневно у преподневној и послеподневној смени – зап. Савета од 13. јуна 1925). Ово је био први рок у коме је редовном професору за Руски језик на испиту председавао редовни професор за другу научну област, из сталног састава Савета, што је вероватно резултирало из сукоба Кошутића са средином у којој је хонорарно ангажован. На седници од 19. јуна 1926. одређено је да се испит из Руског језика планира за суботу, 26. јуни пре подне (почев од 9 сати), са полагањем пред комисијом на челу са угледним професором протојерејем Стевом М. Димитријевићем (испитни рок одржан је од среде, 23. до суботе, 26. јуна свакодневно у преподневној и послеподневној смени). У међувремену је професорски Савет више пута расправљао о молбама за ослобађање од испита: Русу Јосифу Расторгујеву није признат испит са Правног факултета Варшавског универзитета (зап. Савета од 2. октобра 1924), али су признати испити Србима Милутину Мирићу, који је Руски језик полагао у Карловачкој богословији (зап. Савета од 11. маја 1925) и Николи Јакшићу, са Философског факултета у Петрограду (зап. Савета од 8. марта 1926). Од укупно четири молбе за одобрење трећег (у то доба последњег могућег) полагања испита из истог предмета поднете у анализираном периоду (од почетка академске 1923/24. године до Кошутећеве оставке 29. октобра 1927) две су се односиле на предмет Руски језик (од тога је једну поднео студент Рус). Ово је, претпостављамо, додатно допринело јачању тензије између предметног наставника, с једне, и колектива и студената, са друге стране. Ипак, за подношење оставке чини нам се да су постојали још неки разлози, које Кошутећ није желео да имплицира. Неуспеси студената свакако не, јер је тога било у Кошутећевој пракси и на Философском факултету (између осталих, пао је на испиту код њега и један, већ тада афирмисани и амбициозни, Јован Скерлић, да би приликом другог полагања добио високу оцену – четворку)²⁸. Мислимо да је у питању била његова немогућност (не неспремност, него управо немогућност) да се прилагоди настави за студенте нефилологе. По вокацији Радован Кошутећ је био литерата: писао је поезију, бавио се књижевном критиком и публицистиком, једна од најзначајнијих научних преокупација била му је версификација, а језику је приступао преко књижевности која га репрезентује – то се види и на основу концепције његових *Руских примера*, а и на основу сведо-

²⁸ Ђ. Живановић, *Прекретне године Радована Кошутећа*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 17.

чанстава његових бивших студената²⁹. Сви су сагласни у оцени да је он предавао зналачки и са одушевљењем, а да је то одушевљење било инспирисано књижевним делима као полазним материјалом за овладавање језиком. Ђорђе Живановић је експлицитан у констатацији: „Чиме је ипак успевао да привлачи студенте? Свакако не својом претераном тачношћу и строгошћу. Било је нешто друго што је држао студенте на тим часовима. Била је то његова понесеност предметом који је предавао, ватра с којом је тумачио песнички текст при читању, онда читавање и уживање у свакој језичкој тананости, да би се све ваљано пренело на наш језик. [...] Он је на часовима просто зрачио, а сам је уживао. Не могу се заборавити његове речи које нам је упутио после првих прочитаних стихова из *Руских примера*: „*Всегда так будет и бывало...*»: „Децо, замислите колико година треба да учите немачки, француски или енглески, а ево сада читате текст великана руске књижевности после свега два месеца рада“³⁰. У раду са студентима теологије требало је, међутим, приоритет дати стручним текстовима и богословској терминологији, што му је Савет више пута, као што смо видели из претходног излагања, стављао до знања, а колико је настава удовољавала формирању професионалне компетенције будућих свештенослужитеља и вероучитеља Савет је, како смо показали, могао дознати преко председника испитних комисија.

Други разлог Кошутићевом повлачењу био је, рекли бисмо, психолошке природе: високо интровертован и преосетљив, амбициозан и већ увелико афирмисан у земљи и иностранству³¹, Кошутић није могао лако поднети неразумевање и замерке упућене на његов рачун. Још у младости он је веома болно поднео критике чак и експерата попут Богдана Поповића и Стојана Протића, толико болно да је за дуги низ година потпуно прекинуо да се бави литерарним стваралаштвом и књижевном критиком³²; и премда је цео ток његовог живота показао да је његово истинско призивање наука, док су му књижевна дела сва до једног пала у заборав, критичаре свога литерарног стваралаштва он је јетко називао „клаком [...] људи који су седели неколико година у париским кафешантанима и који мисле да су сву мудрост кашиком попили“, код којих се „сјединило незнање с дрскошћу и несавесношћу“, а себе доживљавао као губитника на правди Бога: „Из близа и из даљине“, пише он чешком слависти Јиржију Поливки, „за најсавесније радове написане у најбољој намери, извлачио сам досад само грдњу“³³. Стога је тон његове оставке суздран, без об-

²⁹ Сведочанства Јована Скерлића, романисте и германисте Милоша Тривунца, преводиоца Милице Јанковић наводи професор полонистике Ђорђе Живановић, евоцирајући и своје успомене на студије код Кошутића. Исп.: Ђ. Живановић, *Прекретне године Радована Кошутића*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 16–18.

³⁰ Исто, 18.

³¹ О веома доброј рецепцији његових научних радова од стране савременика в. у: Б. Терзић, *Савременици о Кошутићу као русисти*. Славистички зборник, Београд, 1986, 1, 21–30;

³² Парадоксално, али након највећих научних успеха Кошутић се поново окренуо поезији, објавивши још 17 збирки песама и само једно научно дело – *О тонској метрици у новој српској поезији* (1941). Ова чињеница искључује претпоставку да је разлог Кошутићевог повлачења могла бити жеља да се континуирано, са што мање наставних обавеза, бави научним радом.

³³ Ђ. Живановић, *Прекретне...*, 14–15.

разложења, без простора за изналажење компромиса, али у тону добро васпитана човека:

Господине Декане,
 част ми је поднети Богословском факултету оставку на место хонорарног професора руског језика. Хвала Господи колегама на љубави, с којом су ме увек пре-дусретали.

С одличним поштовањем

Београд
29/X 1927

Рад. Кошутих

[Текст на полеђини акта:]

[Штамбиљ: УНИВЕРСИТЕТ
 Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца
 Православни богословски факултет
 бр. К 973
 4 – XI – 1927 г.
 у Београду]

Савет Богословског факултета на седници својој од 1. XI о. г. уважио је оставку г. Рад. Кошутиху, ред. проф. философ. факулт. и хонорар. наставнику за руски јез. на овом факултету.

<нечитко> Декана, <нечитко>
Богословског Факултета,
<потпис нечитак³⁴>

Савет Факултета усвојио је Кошутихеву оставку и већ за два дана после њеног подношења имао готово решење о попуњавању његовог радног места (зап. Савета од 1. новембра 1926):

т. 2. Декан саопштава Савету, да је г. Др Радован Кошутих, хонорарни наставник за руски језик, дао оставку и чита његову оставку. Стога Декан предлаже, да Савет изабере новог наставника за руски језик, а тако исто и за црквенословенски језик.

Господин професор Димитријевић предлаже Савету, да се за хонорарног наставника рускога језика, а исто тако и црквенослов. језика изабере г. Др Димитрије Ђуровић, бив. доцент Петроградског универзитета, лектор Скопског Универзитета у оставци, а сада проф. Државне трговачке академије у Београду.

³⁴ Извесно је да потписани није био из редова наставног особља Православног богословског факултета.

Савет решава да се за хонорар. наставника рускога језика са 2 ч. недељно и за хонорар. наставника за црквенословенски језик са 4 ч. Недељно изабере г. Др Димитрије Ђуровић, проф. Државне трговачке академије у Београду.

Деловођа
Др Д. Глумац

ДЕКАН
Богословског факултета
Л. Мирковић
Чланови Савета:
Д. Стефановић,
Драг. Н. Анастасијевић,
Ст. М. Димитријевић,
А. Доброклонски, Иринеј Ђорђевић,
Пр. Т. Титов, Рад. Јосић. Б. Лоренц,
Сим. Станковић

О овоме је извештен ректор Универзитета (допис бр. 973 од 1. новембра 1926), а на основу седничког записника Савета Факултета од 9. децембра 1926. сазнајемо да је министар просвете под бр П.15602 од 15.11.1926. поставио за хонорарног професора руског језика на Богословском факултету Универзитета у Београду предложеног кандидата, др Димитрија Ђуровића.

После годину дана и два и по месеца од повлачења са Богословског факултета професор Радован Кошутић доживеће велико признање – избор за дописног члана Академије наука СССР-а, у чијем образложењу, које су потписали академици Б. Љапунов, Ј. Карски и П. Лавров, стоји ласкава оцена да су његова дела „изванредни и по својој изузетној прецизности ненадмашни приручници за учење руског језика“³⁵. До 1936. предаваће на Философском факултету у својству редовног професора, са хонорарним ангажманом до 1941. године. Колико је њему интимно значио рад на Православном богословском факултету, да ли је спорне моменте због којих је поднео оставку доживео такође као јаз између најбољих намера, савесног рада, принципијелности, с једне, и нечијег неразумевања или можда само неповољног стицаја околности, са друге стране, за нас остаје тајна. Извесно је само да је повлачење из редова наставника тако истакнутог научника и znalца руског језика какав је био професор Радован Кошутић за Православни богословски факултет, и поред високих квалитета његовог наследника на катедри, морао представљати губитак, као што је Факултету била и велика част што је на њему предавала личност таквог несвакидашњег интелектуалног формата. Желели бисмо да овај рад буде примљен управо као израз пијетета према првом предавачу руског језика у највишој просветној установи Српске цркве од свих његових наследника на катедри.

³⁵ *Записка об ученых трудах проф. Радована Кошутича. Известия АН СССР, серия VII. Отделение гуманитарных наук. Ленинград, 1928, 8–10, стр. 481.*

Ксения Кончаревич

НЕИЗВЕСТНЫЕ ДОКУМЕНТЫ ОБ УНИВЕРСИТЕТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
РАДОВАНА КОШУТИЧА

Резюме

В предлагаемой работе на основании архивного материала реконструируется преподавательская деятельность основоположника сербской славистики Радована Кошутича на Православном богословском факультете Белградского университета. Некоторые аспекты его деятельности были встречены резкой критикой, так что после трех лет занятий со студентами богословия он решил подать в отставку.

У СВЕТУ СЛАВИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

ПРЕДСТАВЉАЊЕ КЊИГЕ: *III МЕЂУНАРОДНИ КОНГРЕС СЛАВИСТА* (Београд, 18–25. IX 1939).

Репринт-издање материјала неодржаног конгреса. Приредио Богољуб Станковић.
– Београд : Славистичко друштво Србије, 2008. – XXVII+785 стр.

Поводом своје шездесетогодишњице Славистичко друштво Србије на самом почетку 2008. године фототипски је објавило материјале припремљеног али неодржаног Трећег међународног конгреса слависта, посветивши издање свом првом председнику – Александру Белићу. Убрзо по појављивању књига је у више прилика представљена славистичкој јавности и то: 9. јануара на почетку рада 46. скупа слависта Србије приликом отварања изложбе издања Славистичког друштва Србије; 10. јануара на заседању Скупа слависта у Руском дому које је било посвећено 75-годишњици Дома; 18. јануара у Сали хероја Филолошког факултета на семинару Друштва за српски језик и књижевност Србије; 26. фебруара у Српској академији наука и уметности. Три излагања са представљања у Руском дому, која се баве прилозима руских слависта-емиграната, преноси ова књига „Славистике“ на страницама које следе.

Петар Буњак (Београд)

НАУКА О СТИХУ И ПРИЛОЗИ КИРИЛА ТАРАНОВСКОГ У МАТЕРИЈАЛИМА III МЕЂУНАРОДНОГ КОНГРЕСА СЛАВИСТА

Да је 1939. одржан кад је планирано, III међународни конгрес слависта био би, без посебних емоција, похрањен у архив славистичке науке као њено периодично достигнуће, односно још један миљоказ на пређеном путу. Међутим, управо чињеница његовога отказивања због апокалиптичне ерупције историје и затим дуге паузе у међународном окупљању слависта (до Београдског састанка 1955. и IV конгреса у Москви 1958) враћа нас на ову велику иницијативу као на јасно оцртану прекретницу. Тај прекретнички карактер огледа се првенствено у пресеку стања у овој науци на крају четврте деценије XX века. Тај пресек хронолошки затвара поглавље у развоју славистике читаве прве половине прошлога столећа, док – с друге стране – методолошки отвара ново, предодређујући славистику у понечему до самога прага наше савремености.

Свест о таквоме значају материјала III конгреса могла је сазрети тек пошто су обриси изоштрени у временској перспективи, али и пошто су пред славистиком искрсле нове дилеме и нови историјски изазови. Ово најновије капитално издање „Славистичке библиотеке“ плод је те зреле свести у Управи Славистичког друштва Србије и уверени смо да ће као такво помоћи ако не у сагледавању праваца даљег развоја наше науке, оно свакако у пресабирању и преоцењивању њених прегнућа.

* * *

У области коју овом приликом желимо да представимо, словенској науци о стиху, материјали III конгреса доиста сведоче о прекретници – тако што у пуном сјају најављују нову епоху у изучавању словенског стиха.

Прилози из науке о стиху у већини, наиме, манифестују снажно ослањање на *фонолошко-структуралистичке* концепције Прашког лингвистичког круга, што је науци о стиху у другој половини XX века дало несумњив замајац. Друго је питање какве су данас перспективе словенске науке о стиху, али није нам, на срећу, задатак да се сада њима бавимо.

1.

У првој књизи *Збирка одговора на питања* као 13. тачка издвојена су *Спорна питања словенске метрике*. У облику сажетих теза, што је углавном карактеристика свих одговора из ове књиге, на ову тачку одавала су се двојица чешких научника – тада још млади Брњак Јозеф Храбак (Josef Hrabák, 1912–1987) и већ афирмисани професор Карловог универзитета у Прагу Јан Мукаржовски (Jan Mukařovský, 1891–1975).

Храбак свој кратак прилог насловљава: *Srovnávací slovenská metrika orientovaná fonologickú – Фонолошки оријентисана упоредна словенска метрика*. Ми бисмо за ову прилику истакли у први план две кључне речи, односно синтагме: *упоредна* и *фонолошки оријентисана*. У седам тачака Храбак истиче теме за дискусију, поред осталог, однос фонологије и стиха, преглед стања у словенским језицима с тога становишта (акцент у руском језику, границе између речи у чешком и пољском, проблем чешког квантитета), зависност различитих стиховних типова у словенским језицима од фонолошке структуре језика итд. Посебно се залаже за поредбене и историјске студије чешког и пољског стиха, а подвлачи и проблем преношења песничких форми из једног словенског језика у други (на пример, средњовековни чешки осмерац код Пољака) [III конгрес, 161].

Познати чешки структуралиста, један од перјаника Прашког лингвистичког круга, Јан Мукаржовски своје тезе износи у два одељка – А и Б. Одељак (А) почиње констатацијом *in medias res* која носи доиста манифестативни карактер: „**Moderní metrika je strukturální a fonologická**“ [III конгрес, 161]. Структуралност модерне метрике Мукаржовски образлаже ставом да у ритмичкој организацији песме учествују сви фактори, и језички и садржајни, а у томе се експлицитно ослања на Јурија Тињанова, Карела Чапека и, нарочито, Романа Јакобсона. Стварни носилац ритма јесте звуковна равна, а прозодију једнога језика одређују његове фонолошке специфичности. Ипак, као примарни носиоци ритма неће се одједном појавити све те специфичности, нити ће све увек бити релевантне; с друге стране, фактори који нису прозодијске доминанте функционишу као чиниоци ритмичког нијансирања. Мукаржовски износи могућност *статистичког* изучавања организације песничког текста, што би допринело истицању оне фонолошке појаве која је у тексту прозодијска доминанта или једна од доминанти [III конгрес, 162]. У овоме се Мукаржовски ослања на идеје свога колеге из Прашког лингвистичког круга – Николаја Сергејевича Трубецког (1890–1938). У одељку (Б) Мукаржовски говори о проблемима чешке „песничке праксе“, односно о историји чешких версолошких концепција и прозодијских спорова.

Хрватски слависта Фрањо Францев у овој књизи, као посебан, 14. по реду, истиче *Проблем двострукоримованог дванаестерца и његов значај за развитак српскохрватске метрике*. У свом прилогу Францев се бави историјом овог стиховног формата и претпоставкама о његовој генези [III конгрес, 164–165], не искорачујући из оквира конвенционалне науке о стиху.

2.

У другој књизи *Саопштења и реферати*, где су штампане тезе прихваћених реферата, наћи ћемо на неколико версолошких прилога. По реду први припада украјинском слависти Константину Чеховичу (1896–1987), у то време професору Богословске академије у Лавову, и носи наслов *До проблеми ритмічної анализи слов'янського вірша*. Аутор цени да студије словенског стиха иду погрешним путем уколико се ограничавају на метричке схеме, па се залаже за – у основи исправно – раздвајање метрике и ритмике. При томе сматра да за записе ваља користити музички (нотни) запис, одговарајуће подешен за читање без мелодије [III конгрес, 323]. Иако то не тврди експлицитно, очигледно је да аутор ритам држи за категорију независну или мало зависну од језичког система, те се у том смислу разликује у односу на претежну методолошку оријентацију версолошких истраживања у материјалима III конгреса.

У овој књизи објављена су и два кратка прилога-резимеа Кирила Тарановског – *К вопросу об авторстве „Имна пьяной голове“* и *О возможности датировки „Разговора с Анакреоном“ Ломоносова* [III конгрес, 380–384]. На њима бисмо се задржали нешто касније, поводом ауторовог опширног прилога у 4. књизи конгресних материјала.

Винко Витезица (1886–1974) наступио би на конгресу с рефератом *Мелички и рецитативни стадиј Хомеровог хексаметра и народног десетерца*, где се развија теза да се тек с преласком из меличког (певаног) стадијума епског стиха у рецитативни (говорени) формирају велике епопеје. То је био случај са *Илијадом* и *Одисејом*, али никако није могао бити са нашем народном епиком, јер је у тренутку фиксирања (бележења) њен стих још увек мелички [III конгрес, 390–392]. О потреби и могућностима сагледавања српскохрватске народне епике са музиколошког становишта писао је Валтер Винш (Walter Wunsch) из Граца у тезама за реферат *Der musikwissenschaftliche Beitrag zur Erforschung der serbokroatischen Volksepik (Музиколошки допринос истраживању српскохрватске народне епике)* [III конгрес, 393–394]. Оба ова прилога мање се баве стихом самим по себи, те заправо остају у орбити науке о стиху у ужем смислу.

3.

СТИЦАЈЕМ ОКОЛНОСТИ, 2. и 4. књига издања Извршног одбора III конгреса слависта биће трибина на којој је – уместо живог конгреса – прве релевантне резултате свога бављења руским и словенским стихом објавио велики слависта Кирил Фјодорович Тарановски (1911–1993), касније професор Београдског и Харвардског универзитета.

Био је син знаменитог руског и српског правника, историчара словенског права, Фјодора Васиљевича Тарановског (1875–1936), угледног професора Београдског универзитета и академика. После успешно завршених правних наука, Кирил Тарановски је 1933. године започео студије словенских језика на Филозофском факултету и привео их крају 1936. Славистичко образовање стекао је код професора Александра Белића и Радована Кошutiћа, које ће називати својим учитељима, а од преломног значаја за његов укупан допринос славистици биће студијски боравак на Карловом универзитету у Прагу 1937–1939, где се на извору упознао са идејама Прашког лингвистичког круга и активно укључио у његов рад. Ту се упознао са кн. Н. С. Трубецким недуго пред његову прерану смрт и, што ће касније бити од посебне важности, с Романом Осиповичем Јакобсоном (1896–1982). Већ у Прагу Тарановски почиње систематско проучавање руског уметничког стиха и фокусира се на трохеј и јамб. То ће резултирати, поред осталог, његовом докторском дисертацијом *Руски дводелни ритмови*, одбрањеном 1941, а публикованом 1953, одиста епохалном студијом о предмету.

У 4. књизи *Говори и предавања*, објављеној после одлуке о „ликвидирању“ конгреса – где су скупљени текстови пристиглих целовитих реферата како би се што боље репрезен-

товале идеје неодржаног конгреса – нашао се и веома значајан текст Кирила Тарановског *Методe и задаци савремене науке о стиху као дисциплине на граници лингвистике и историје књижевности (Проблем песничког метра)*. У том раду Тарановски удара темеље своје теорије стиха и у пуном капацитету излаже властито методолошко опредељење.

У снажно теоријски фундираном уводу Тарановски истиче: „Уместо теорије погрешака школске метрике истиче се нова теорија противљења конкретног језичког материјала идеалној метричкој схеми“ [III конгрес, 686]. У то време веома актуелна истраживања руских формалиста Виктора Жирмунског и Бориса Томашевског јасно показују да се стварна стиховна форма покорава идеалној схеми само у појединим својим елементима. Тако Жирмунски закључује да је „песнички ритам компромисна форма [...] као резултат опирања [језичког] материјала законима уметничке композиције“ [III конгрес, 686], док ће Томашевски отићи и корак даље: „не може се говорити о противљењу материјала у специфички деформисаном говору, где се сами начини деформације јављају баш као уметнички валентни“, односно „одржавање свих нагласака у двосложним метрима уопште није потребно песницима“ [III конгрес, 687]. И тако ће Тарановски пресудити: **„Идући за Томашевским и ми теорији противљења материјала претпостављамо теорију организованог насиља над материјалом.“** Задатак истраживача је, по Тарановском, „да покаже колико је то насиље и да не затвара очи пред проблемом зашто су песници изабрали баш ово или оно насиље“ [III конгрес, 687].

Уопште узев, супротстављање ритма и метра са различитих теоријских полазишта по Тарановском је „непродуктивно и недовољно тачно“, те је наука о стиху „почела да рачуна зато са ритмом који [...] може бити само конкретан за разлику од апстрактног метра“ [III конгрес, 690]. То је пак претило застрањивањем у другу крајност – у проучавање песничког ритма само у усменој интерпретацији. Највећу ману акустичких теорија Тарановски види „у томе што су заборављале да структуру стиха не сачињавају чисти звуци него језичке вредности“, јер „постоје елементи који уопште не захтевају акустичку реализацију, као нпр. границе између акценатских целина“. Те се границе „само субјективно осећају као ритмички сигнал; пауза, довољно дуга да би је прости слух осетио, не мора бити остварена“ [III конгрес, 692].

Из уводног теоријског позиционирања у савременим му веролошким концепцијама Тарановски даје предност *руској формалистичкој школи*, чији су принципи даље развијени у „школи прашких фонолога“, од којих поименично наводи Трубецког, Јакобсона, Мукаржовског, Исаченка и Храбака. У том смислу издваја „два основна начела савремене науке о стиху: **1) песнички ритам се мора проучавати апстрахујући акустичку реализацију, 2) насупрот апстрактном метру мора се испитивати конкретни ритам**“ [III конгрес, 696–697]. И бескрајно важан закључак: **„То опредељује и саму методу наше науке која је у првом реду статистичка“** (курзив – П. Б.). Из тако постављеног – ми бисмо данас рекли – *метода* (а не методе) проистиче задатак који Тарановски ставља пред савременог веролога, а који ће, стицајем околности, бити и његов животни задатак: „Од испитивача се тражи објективни опис дате песничке структуре (индивидуалне, временске, народне итд.)“ [III конгрес, 697].

А затим у само две реченице Тарановски описује методолошки инструментариј који ће му служити као средство у класификацији статистички регистрованих појава:

Насупрот противстављању појмова метар – ритам савремена наука уводи појмове *метричких константа* (кад се понављање извесних феномена запажа стопроцентно) и *ритмичких тенденција* (кад је так[в]о понављање само мање или више вероватно). Ради веће прецизности, ми ћемо увести још једну категорију *метричких доминанта*, под којима разумемо оне случајеве, кад је моменат превареног очекивања минималан [III конгрес, 697].

Делотворност свог метода Тарановски је показао на примеру 4-стопног јамба код Ломоносова (*Ода на новиј 1764 год*) и Пушкина (*Медный Всадник*). Ту је непристрасном *статистичком анализом стиха* дошао до резултата да 1) постоји само једна *метричка константа* 4-стопног јамба: осми слог – последњи наглашен слог у стиху – увек је наглашен; да су 2) *метричке доминанте* овога стиха а) непарни слогови теже да буду ненаглашени и б) да је први слог знатно чешће оптерећен од осталих, у чему се, по Тарановском, огледа „опште пра-

вило руског јамба“; 3) да постоје три *ритмичке тенденције*: а) парни слогови теже да буду наглашени, б) границе између акценатских целина чешће падају на границу стопе (дијарезе) неголи у средину стопе (цезуре) и в) границе између акценатских целина теже да избегну суседство јаког иктуса... [III конгрес, 697–702]. И ово карактерише стих и једног и другог песника.

Упоредне табеле, међутим, јасно сведоче о томе да је један исти идеални јампски метар код двојице песника наишао на погледак и битно различите реализације, остајући при том без сумње и даље– 4-стопни јамб. Своје излагање ових чињеница Тарановски резимира: „Из овог врло сумарног описа видимо колико се знатно разликује јамб Ломоносова и Пушкина већ по својим примарним ритмичким импулсима, што је традиционалној школској метрици потпуно измакло.“ А затим још једном истиче циљеве који ће бити снажан мотив у његовом али не само његовом научном стваралаштву:

Зато је најпречи задатак науке о стиху да пружи свестране описе појединих песничких структура и открије њихову генезу и еволуцију. При томе се мора применити широко упоређење са страним ритмовима, нарочито оним који су песницима послужили као непосредни углед. С друге стране, важно је проучити ритам народне поезије, нарочито певане, који се увек огледа на ритмовима уметничке књижевности примљеним од других народа. Само тако могу се издвојити аутохтоне особине неког језика у његовој ритмичкој функцији од особина својствених самом ритму као таквом [III конгрес, 703].

Остављајући за ову прилику по страни питање психолошке обојености апстрактног ритма, тј. критику везивања семантике песничког текста за његову ритмичку организацију или пак тоналности песничког текста – напустићемо ово подсећање на рад Кирила Тарановског *Метод и задаци савремене науке о стиху као дисциплине на граници лингвистике и историје књижевности (Проблем песничког метра)* и вратићемо се два резимеа из друге књиге *Саопштења и реферати*.

Користећи се управо описаним статистичким методом и дистрибуцијом релевантног материјала по критеријуму метричких константи и доминанти, односно ритмичких тенденција, а проучавајући наглашеност/ненаглашеност појединих слогова и место границе између акценатских целина (словоразделу), Тарановски је дао два неспорна доприноса – *историји књижевности*.

У резимеу *К вопросу об авторстве „Имна пьяной голове“* [III конгрес, 380–382] Тарановски потврђује да се иза сатиричне химне-одговора на *Гимн борде* Ломоносова, потписане псеудонимом Христофор Зубницки, не крије Тредјаковски, како је сумњао сам Ломоносов, већ неко други. Ко – у то се Тарановски није упуштао. Оно што је на основу поредбене ритмичке анализе *Имна*, испеваног у 4-стопном трохеју, и три текста Тредјаковског у истом сразмеру Тарановски тврдио и убедљиво, цифрама и графиконима, доказао јесте – „что ритмом *Имна* Т[редиаковский] никогда не писал“.

Материјал изложен у резимеу *О возможности датировки „Разговора с Анакреоном“ Ломоносова* [III конгрес, 383–384] – где се у прегледној табели хронолошки показује Ломоносовљево интересовање за поједине јампске формације – омогућава да се *Разговор с Анакреоном* доста убедљиво датирају 1747. годином.

Метод који је овде представљен има нечег што би било налик на данашње форензичке анализе у криминологији: Тарановски је успевао да убедљиво документује индивидуална обележја стиха унутар апстрактног метричког формата – баш као да анализира узорак ДНК – те да тако добијене показатеље делотворно користи као доказни материјал у књижевноисторијској рефлексiji.

Толико о Тарановском као аутору у књизи која је пред нама.

А као закључак нека послуже капитални истраживачки резултати до којих је дошао управо методом први пут изложеним у материјалима за III конгрес слависта 1939. године. Тарановски је (на материјалу дводелних ритмова) открио два темељна закона руске верси-

фикације. Ево како их сажето излаже један од харвардских ученика Тарановског, амерички версолог и професор славистике на Универзитету Висконсина, Џејмс Бејли:

1) *закон регресивне акценатске дисимилације* – тенденције рускога стиха да избегава два јака иктуса у непосредном суседству; то се најбоље види на крају стиха где је последњи иктус најјачи, а претпоследњи најслабији; дисимилација суседних иктуса обично је регресивна, тј. креће се од краја стиха ка његовом почетку;

и 2) *закон стабилизације првог иктуса после првог слабог времена* – тенденције рускога стиха да избегава реализацију првога иктуса ако он доспева у први слог стиха; ова је тенденција прогресивна, тј. креће се од почетка стиха и може утицати на попуњавање првих двају, ређе трију иктуса.¹

Ово су, даме и господо, темељни закони руског класичног стиха који ни до данас нису оспорени. Она иста традиционална, школска метрика – без структуралног и фонолошког темеља и без статистичког и упоредног метода – до њих никад не би дошла. То смо имали на уму кад смо материјале III конгреса слависта означили као прекретницу у проучавању словенског стиха.

Бобан Ђурић (Београд)

РУСКИ СЛАВИСТИ-ЕМИГРАНТИ СА КЊИЖЕВНИМ ТЕМАМА У МАТЕРИЈАЛИМА III МЕЂУНАРОДНОГ КОНГРЕСА СЛАВИСТА

Према замисли организатора београдског Конгреса, књижевно-истраживачке теме требало је да буду окупљене у секцији за историју књижевности. Материјали ове секције садрже говоре и предавања, реферате и саопштења, одговоре на питања предвиђена за јавну расправу пријављених учесника. Међу педесетак референата нашао се и већи број слависта из редова руске емиграције, књижевних истраживача – историчара, критичара, публициста и песника.

Наслов секције, међутим, може да завара. Наиме, књижевна истраживања сакупљена у материјалима постављена су много шире; она се не баве само књижевном историјом, већ и анализом књижевног текста, жанром и стилем, књижевностима у међусобном контакту, интердисциплинарним и културолошким истраживањима, чак митопоетиком и интертекстом у књижевном делу.

Области проучавања јесу пре свега руска књижевност и руска култура, затим узајамни односи и утицаји руске књижевности и других словенских књижевности на различитим нивоима истраживања, али и теме везане за српску, односно јужнословенску културно-историјску баштину и књижевну традицију.

Који су се то аутори из редова руске емиграције нашли у материјалима конгреса?

Најобимнији, а, чини нам се, и најзначајнији, јесте реферат Алфреда Бема, професора Карловог универзитета у Прагу. Својим саопштењима и рефератима (најчешће изнетим само у облику теза) појављују се такође и Антониј Флоровски, Иља Голенишчев-Кутузов, Ростислав Плетњов, Владимир Розов, Кирил Тарановски – сви они у 2. свесци, под насловом „Саопштења и реферати“, затим Алексеј Дураков, Алексеј Јелачић, Владимир Мошин – у 3. свесци, под насловом „Одговори на питања. Саопштења и реферати. Допуне“, поменути Алфред Бем

¹ Джеймс Бејли, *Основные структурные признаки русских литературных размеров in Избранные статьи по русскому литературному стиху*. Москва, 2004, 16.

и Кирил Тарановски – у 4. свесци, под насловом „Говори и предавања“. Своје одговоре на нека од понуђених питања за расправу доставили су Јевгениј Љацки, Александар Соловјов, Иља Голенишчев-Кутузов са чак три прилога и још једном Ростислав Плетњов и Алфред Бем (који је свој реферат овога пута изнео у облику теза, као одговоре на постављена питања).

Већ смо напоменули да је свакако најзначајнији књижевно-истраживачки рад, представљен у материјалима Трећег конгреса, реферат **Алфреда Бема** (1886–1945) *Своје и туђе као фактор књижевног развоја (покушај методолошке поставке питања)* (рус. *Свое и чужое как фактор литературного развития. Опыт методологической постановки вопроса*). Учесник београдског Конгреса руских писаца и новинара у емиграцији, октобра 1928. године, филолог-слависта, истраживач и критичар, библиограф и песник, организатор прашког поетског кружока „Скит песника“ и Друштва за проучавање Достојевског, највећи достојевиста руске емиграције, један је од зачетника и теоријских утемелјивача интертекстуалних истраживања књижевности, и у поменутом реферату иступио је с методолошким разрадом проблема интертекста, т. ј. књижевне полемике и књижевне реакције, како га Бем назива. Према Бему, писац у свом стваралаштву користи животну реалност, факте из реалности и у свом стваралаштву он те факте преображава односно, по речима руских формалиста (на чије радове се Бем ослања), деформише их, стварајући „литерарну реалност“, „литерарни факт“ (литературни факт – Бемов термин). Писац у свом стваралаштву користи како факте из реалности, преобликоване у „литерарне факте“, тако и „факте књижевности“ (факти литературе – Бемов термин), т. ј. елементе који су већ раније књижевно преобликовани, као књижевне изазиваче (литературне возбудитељи – Бемов термин) за сопствено стваралаштво. Књижевност се по Бему развија прихватањем или преобликовањем „литерарних факата“, као својеврстан облик уметничког реаговања на њих. Писац најчешће у свом стваралаштву реагује на „литерарне факте“ најближег литерарног низа (својих претходника или савременика), у оквиру националне књижевности пре свега. Тако конкретно уметничко дело у себи носи елементе „полемике“ са својим књижевним претходницима или савременицима. Своје ставове Бем поткрепљује примерима из стваралаштва Достојевског, као и теоријским радовима на ову тему Тињанова и Бахтина. „Полемику“ Бем схвата као разнолико књижевно реаговање на литерарне факте раније, или аутору савремене књижевности. Елементи такве „полемике“ могу се открити не само у садржају књижевног дела, већ и у његовој формалној структури. Он предлаже да се уместо појма „књижевни утицаји“ уведе појам „уметничка реакција“. Све поменуто јесте већ јасно указивање на интертекст, полемиком с „туђим гласовима“ као неодвојиви чинилац уметничког текста.

Иљу Голенишчева-Кутузова (1904–1969) многи сматрају најважнијом фигуром руског литерарног Београда. Песник, књижевни историчар, преводилац, оснивач неколико руских песничких кружока, читав живот бавио се проучавањем руске културе међу Јужним Словенима, паралелно руском књижевношћу и књижевношћу јужнословенских народа, о чему говоре и бројне књиге на ову тему, чији је Голенишчев-Кутузов аутор или приређивач: *Антологија југословенске лирике* (на руском, 1933 у Београду), *Из нове руске књижевности* (1937 у Београду), као и књиге објављене после повратка у Русију: *Поэты Югослави* (1957), *Поэты Далмации эпохи Возрождения 15–16 веков* (1959), *Эпос сербского народа* (1963), *Славянские литературы* (1973). Ово су уједно и теме његових прилога (укупно четири) у Материјалима: истраживања епске народне поезије и гусларске традиције у Херцеговини (реферат *Two epic travels in Herzegovina*), питање сукобљавања народних и страних елемената као стваралачки чинилац у развоју словенских књижевности, питање регионализма у животу словенских књижевности, те питање народне епске књижевности код словенских народа (све су ово посебни прилози у свесци „Збирка одговора на питања“).

По уметничком духу и поетској сензуалности Голенишчеву-Кутузову близак је **Алексеј Дураков** (1898–1944), песник-лиричар млађе генерације, професор гимназије у Врању, који је у Материјалима изнео тезе за реферат о поезији Баратинског (рус. *Поэзия Баратынского*), песника свакако блиских му поетских назора, осврћући се посебно на актуалност песимис-

тичких тонова његове поезије, теме љубави, смрти и песникове мисије као централне за поетско стваралаштво класика руске поезије 19. века.

Веома широко постављена је тема излагања (дата само у тезама) **Ростислава Плетњова** (1903–1985), слависте-истраживача руске књижевности, професора ваљевске гимназије, под насловом *Осећај природе и његова улога у стваралаштву нових писаца (Достојевски и природа)* (рус. *Чувство природы и его значение в творчестве новых писателей (Достоевский и природа)*), у коме аутор износи мишљење да осећај природе представља основу за утврђивање естетских ставова писца, као и стилске особености дела. У стваралаштву Достојевског Плетњов посебну пажњу обрађа на питања добра и зла, лепоте и доброте, односа земље и човека, симболику инсеката, сунца, мајке-земље, као и на утицаје духовне литературе на стваралаштво Достојевског.

Алексеј Јелачић (1892–1941), историчар и књижевни критичар, бавио се историјом руско-српских политичких, културних и књижевних односа. У књижевним делима он види важан извор проучавања социјалне и друштвене историје, као и културних прилика једног народа, средине или епохе. Томе је посвећен и његов чланак *Српска реалистичка приповетка друге половине 19. столећа као извор за социјалну и културну историју Србије*.

Српском културном историјом бави се у реферату *Аренге српских повеља* и **Владимир Мошин** (1894–1987), палеограф, византолог, професор византологије на Београдском универзитету и Филозофском факултету у Скопљу. Као књижевни истраживач у свом раду он анализира средњовековне српске повеље као књижевно-уметничке споменике.

Важно питање из историје књижевности, које је заинтриговало литерате било је питање словенске епске књижевности, с посебним освртом на актуелну проблематику *Спева о Игоровом походу*, односно *Слова о пуку Игорову*, како је у Материјалима преведено. И док се **Иља Голенишчев-Кутузов** углавном задржао на методолошкој поставци питања, могућности датирања народног епског стваралаштва, као и међуодносом књижевних истраживања романско-германске епске традиције с проучавањима словенске народне епске поезије, Јевгениј Љацки и Александар Соловјов баве се контроверзама везаним за *Слово*, односно супротстављеним мишљењима око аутентичности спева, изнова актуализованим током 20-их и 30-их година иступањима припадника школе француског слависте Андре Мазона, који сумњају у веродостојност овог спева. **Јевгениј Љацки** (1868–1842), књижевни критичар, етнограф, писац и публициста, професор Карловог универзитета у Прагу и почасни доктор Београдског универзитета, наводи открића савремене руске науке о књижевности, која, по њему, непобитно потврђују аутентичност спева, у шта и сам чврсто верује. **Александар Соловјов** (1890–1971), историчар словенског и византијског права, слависта, професор историје словенских права на Београдском универзитету, склонији је, међутим, истраживачима који сумњају у веродостојност *Слова* и у њему виде фалсификат времена Катарине Друге, када је текст наводно открио гроф Мусин-Пушкин, кога ова струја сматра и стварним аутором текста спева.

Ово су само неки од руских литерата из редова емиграције, чија су се књижевна истраживања нашла у материјалима Трећег међународног конгреса слависта. Њихова имена, захваљујући ширини истраживачке мисли и дубини аналитичког трагања, у славистичким круговима не смеју бити заборављена; они заувек остају како део наше, тако и руске, али и шире словенске културне баштине. У том светлу веома је важна данашња појава Зборника материјала са овог, иако неодржаног, конгреса слависта – да не дозволи заборав и да укаже на контунитет истраживања словенских књижевности и култура.

Богдан Терзић (Београд)

РУСКИ СЛАВИСТИ ЕМИГРАНТИ У МАТЕРИЈАЛИМА ТРЕЋЕГ МЕЂУНАРОДНОГ КОНГРЕСА СЛАВИСТА

Пред нама је једна значајна и истовремено необична књига по свом настанку и месту у историји славистичке науке. Она носи наслов *Трећи међународни конгрес слависта*. Њена специфичност је у томе што III међународни конгрес слависта, који је требало да се одржи у Београду од 18. до 25. септембра 1939, није одржан, а конгресни материјали су објављени у пет томова у лето и јесен 1939. године. Свакако се досећате да је 1. септембра те 1939. године избио II светски рат, због чега је конгрес морао да буде отказан. Иницијатор сазивања конгреса и претконгресног штампања материјала је био наш највећи лингвиста прве половине XX века, председник Српске академије наука Александар Белић, коме Славистичко друштво Србије, као свом оснивачу посвећује овај том од 787 страна, у коме се на једном месту објављује свих пет Белићевих томова из 1939. године. Ово фототипско издање приредили су проф. др Богољуб Станковић и проф. др Петар Буњак. О томе како је дошло до овог издања капиталне вредности говори у предговору Богољуб Станковић. Тај инструктивни текст треба свакако прочитати пре него што се зарони у аутентични текст конгресних материјала из 1939. године.

Рекосмо да је претконгресна грађа подељена на пет целина, односно пет свезака. Прва свеска има наслов *Збирка одговора на питања*, друга – *Саопштења и реферати*, трећа – *Одговори на питања*. *Саопштења и реферати*. *Допуне*, четврта – *Говори и предавања*, пета – *Организација*. У садржинском погледу извршена је подела на пет секција, а то су: *Секција за лингвистику*, *Секција за историју књижевности*, *Секција за наставу славистике*, *Балканолошка секција* и *Фонолошка секција*. Свака секција имала је своје одељке, и то: Општа питања намењена исцрпној дискусији, Реферати намењени општој дискусији, Техничка питања намењена исцрпној дискусији, у лингвистичкој секцији томе је додат и одељак *Нове теме*; у балканолошкој секцији изостављена су техничка питања. Новост у структурирању конгресне тематике је установљивање фонолошке секције, што значи да се сматрало да тој значајној области модерне лингвистике треба поклонити посебну пажњу, како би се допринело њеном даљем усавршавању. Уопште, импонује изузетна систематичност у презентацији припремљене конгресне грађе, што је требало, да је конгрес одржан, да кроз дискусије учесника конгреса обогати предвиђену тематику и допринесе новим знањима у славистичкој науци.

Кад већ помињемо учеснике конгреса, онда треба да кажемо да су биле предвиђене две врсте учесника: 1) аутори који су послали своје текстове и 2) учесници конгреса без пријављених реферата. Број аутора са пријављеним рефератом, саопштењем или предавањем био је 153, а укупан број пријављених учесника конгреса или, како у материјалу стоји, чланова конгреса износио је 407. Импресиван је број тадашњих европских славистичких величина. Да поменемо само неке од њих: Белић, Хавранек, Хорак, Мазон, Вајан, Фасмер, Мукаржовски, Ташички, ван Вејк, Франк Волман, Будимир, Чајкановић, Курц, Љацки, Мошин, Матезиус, Рамовш, Скок, Слоњски, а таквих је било и међу онима који нису пријавили реферате или саопштења, као што су: Дилс, Дорошевски, Достал, Гунарсон, Хујер, Ибровац, Илешић, Јагодич, Колендић, Куљбакин, Курашкјевич, Лер-Сплавински, Мавер, Мурко, Нахтигал, Њич, Виктор Новак, Решетар, Слоњски, Слодњак, Стендер-Петерсен, Петар Струве, Тривунац, Унбегаун, итд. Свакако да ови други не би били само слушаоци, већ и активни учесници у дискусијама.

Међу учесницима нема слависта из тадашњег Совјетског Савеза из познатих разлога. Било је доста представника руске емиграције из разних земаља. Из наше земље, колико смо

могли да утврдимо, међу пријављеним референтима било их је 12. То су: Алексеј Дураков, професор гимназије из Враћа, др Иља Голенишчев-Кутузов, приват-доцент универзитета у Београду, др Александар Васиљевич Исаченко, приват-доцент универзитета у Љубљани, др Алексеј Јелачић, приват-доцент Филозофског факултета у Скопљу, др Владимир Мошин, приват-доцент универзитета у Београду, др Ростислав Плетњев, професор гимназије у Ваљеву, др Александар Погодин, хонорарни професор универзитета у Београду, др Владимир Розов, лектор универзитета у Загребу, Зоја Розова (Загреб), др Александар Соловјев, професор универзитета у Београду, Кирил Тарановски, асистент универзитета у Београду и Наталија Радошевић, асистент универзитета у Београду (родитељи су јој били Руси и живели су у Риги (Летонија)).

По договору са организаторима Скупа ја бих требало нешто више да кажем о Александру Васиљевичу Исаченку, значајном имену славистичке и, посебно, русистичке науке. Рођен је 8. децембра 1910. године у Санкт Петербургу у угледној адвокатској породици; деда му је био познати руски правник. Умро је 19. марта 1978. године у Клагенфурту (Целовцу) у Аустрији, где је и сахрањен. Завршио је славистику на Бечком универзитету, где му је професор био чувени лингвиста Трубецки. 1933–1934. године усавршавао се у Француској код истакнутог француског лингвисте Антоана Мејеа, иначе иностраног члана Петроградске академије наука. Од 1935. до 1938. предавао је на Бечком универзитету, а од 1939. до 1941. на Љубљанској универзи, где је 1939. године одбранио докторску дисертацију о неким говорима Карантаније. Окупацију од 1941. до 1945. године провео је у Братислави, где се, између осталог, бавио лексикографским радом. Период од друге половине четрдесетих до средине шездесетих година проводи у Чехословачкој. Од 1955. до 1965. године предаје на универзитету у Оломоуцу. Од 1965. до 1968. године био је заменик директора Института за језик и књижевност Чехословачке академије наука. 1968. године постао је дописни члан Чехословачке академије наука. У првој половини шездесетих година предавао је и на Хумболтовом универзитету у Источном Берлину. 1964. године постао је дописни члан Источнеманчке академије наука, а 1973. и Аустријске академије наука. Период од 1968. до 1971. године провео је у Америци где је на Калифорнијском универзитету у Лос Анђелесу предавао славистику и русистику. 1971. године враћа се у Европу, где у већ поменутом аустријском граду Клагенфурту, односно Целовцу, наставља професорску каријеру. Ту живи и ради до смрти 1978. године. За ове биографске податке дугујем велику захвалност проф. Петру Буњаку који се потрудио да их преко Интернета прикупи.

Проф. Исаченко је заиста крупно име у славистичкој, а посебно у русистичкој науци. Објавио је двадесетак књига, и преко две стотине значајних расправа, студија, чланака, не рачунајући ту ситније прилоге. Комплетна библиографија проф. Исаченка налази се у холандској публикацији *Studia linguistica. Alexandro Vasilii filio Issatschenko a collegis amicisque oblata*. Радови су му штампани на разним европским језицима, доста их је на немачком језику, од којих ћемо само поменути дела: *Die russische Sprache der Gegenwart, Teil 1, Formenlehre*, 1962, 1965; *Geschichte der russischen Sprache*, 1–2, Heidelberg 1980–1983. У повећој књизи *Opera selecta* штампана су му изабрана дела, чак и већег обима, на руском, немачком, француском и енглеском језику, највише их је на руском језику. Међу њима је и чланак који нас у овом тренутку највише интересује, а то је чланак *Потеря глагольных форм в русском языке*, објављен први пут 1939. године у IV књизи материјала за III међународни конгрес слависта, стр. 54–64. Садашње издање тога чланка је, према томе, његово треће издање. Због ограниченог времена поменућемо још само две његове књиге: *Fonetika spisovnej ruštiny*, Slovenská akadémia vied a umení, Bratislava 1947. и двотомно капитално дело *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким. Морфология*. Издательство Словацкой академии наук, Братислава 1965 (I том), 1965 (II том). Ово дело, заједно с теоријско-методолошким чланком *Сопоставительное изучение языков как особая лингвистическая дисциплина*. [У зб.:] Вопросы преподавания русского языка в странах народной демократии. Издательство Академии педагогических наук, Москва 1961, стр. 271–282. поставило је темеље словенској конфронтативној лингвистици, а имало је значајног одјека и у српској русистици, доприно-

сећи формирању српске конфронтативне русистике, као на теоријском, тако и на практичном плану, што је било врло релевантно за развој српске лингвистичке русистике.

Свестрана личност овог великог научника, који се бавио како синхронијском, тако и дијахронијском русистиком на основама Прашке лингвистичке школе, истражујући све језичке нивое руског, а и других словенских језика. Увек је био пун нових идеја, а кажу и да је био сјајан предавач, човек широке културе, полиглота. О њему као човеку и научнику писац ових редова доста је сазнао од свог професора Кирила Тарановског, али се с њим никад није срео, чак га није никад ни видео, али је помно проучавао његова дела. У научном формирању овог говорника поред Александра Белића, Радосава Бошковића, Виктора Виноградова, Кирила Тарановског, Никите Толстоја значајну улогу је одиграо и Александар Васиљевич Исаченко.

ЉУДСКО ЛИЦЕ ИСТОРИЈЕ КЊИЖЕВНОСТИ

Бирајући наслов за текст о стваралаштву проф. Мирољуба Стојановића, определили смо се за парафразу наслова његове најновије књиге *Људско лице историје у књижевности* (Славистичко друштво Србије 2007, 234 стр) која би сама по себи могла бити довољан повод за олашчавање историчара књижевности и књижевних критичара. Ради се о још једној вредној књизи у низу славистичких и србистичких студија изашлих из научне радионице познатог истраживача, књижевника, преводиоца, а изнад свега филолога – онога који воли речи. Читалац овог издања, пошто стекне увид у библиографију аутора (коју је приредила мр Данијела Костадиновић), запазиће најпре ширину научних интересовања начелника Одсека за књижевност Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, професора Филозофског факултета Мирољуба М. Стојановића.

Учесник многобројних научних скупова у земљи и иностранству, организатор великог броја научних манифестација и *spiritus movens* више истраживачких пројеката, професор М. Стојановић је и аутор око 270 огледа, студија и критика, шест књига превода са македонског на српски језик и осамнаест монографија и књига студија и огледа. Посебну пажњу слависта привлаче радови посвећени актуелним питањима српске и македонске књижевности. Једна за другом објављене су монографија *Уобличавање прамаглине* (Београд, 2001), студије *Песник тражи песму* (Београд 2002), *Писац ствара домовину* (Ниш 2004), а онда је уследила књига *Људско лице историје у књижевности* (Београд 2007). Свако од наведених издања на посебан начин сведочи о разноврсним научним интересовањима Мирољуба Стојановића и демонстрира широк спектар метода проучавања књижевности, које он користи у својим радовима. Сами наслови књига указују на дубоку промишљеност концепције сваке од њих, на усаглашеност замисли са особеностима књижевне грађе, на истински стваралачки прилаз задатку, који је себи поставио аутор. Међу свим тим књигама постоје везе на нивоу тема, идеја, коришћеног материјала, али најјачу везу обезбеђује књижевноисторијска свест истраживача, његова јасно утемељена позиција. Оне се међусобно надовезују допуњују стварајући портрет свога аутора – историчара књижевности, књижевног критичара, слависте, књижевног теоретичара, професора универзитета несумњивог талента и ерудиције.

Посебна, чини нам се, органска веза постоји између монографије *Уобличавање прамаглине: традицијско и савремено у поезији Блажета Конеског* и књиге студија *Песник тражи песму*. Не само због тога што је наслов прве понело једно од поглавља друге књиге. О томе сведочи и сам аутор у уводној напомени за монографију о стваралаштву Блажета Конеског. Ради се о оваплоћеној дигресији у пишчевој намери да напише књигу *Песник тражи песму*, која је изазвала *изненађење и задовољство* – *изненађење јер је била спонтана, отела се целеустремљеному аутору* (како би то рекли Руси), *а задовољство зато што се, додуше у нешто измењеној форми, остварила дуго ношена идеја да нека од својих запажања о пое-*

зији овога песника ставим на увид јавности и трајно учиним доступним.² За транспозицију својих размишљања о песништву једног од највећих македонских песника М. Стојановић је одабрао посебан метафорички кључ (*уобличавање прамаглине*), који може послужити како као метафора писања поезије тако и као метафора писања о поезији. Флуидни утисак који оставља читање песама, немогућност препричавања њеног етеричног ткива, сложени процеси пресликавања поезије средствима књижевне критике – све то чини задатак анализе песничких дела веома захтевним и блиским оксиморонском уобличавању (пра)маглине. Свестан тежине одабраног пута, истраживач поезије опредељује се за комплексни приступ делу македонског песника. М. Стојановић у својој књизи спаја књижевноиторијски дискурс са дискурсом аналитичким пружајући могућност читаоцу да се упозна како са објективним чињеницама књижевне биографије Конеског, тако и са анализом његових песничких дела, која носи несумњиви печат индивидуалности истраживача.

Други део књиге чине овог класика македонске књижевности објављене двојезично: *Учинио ми се (...) да читалац без увида у целину песме, тешко може имати валидан однос према ставовима интерпретатора. Овим начином омогућио сам му да мисли и да суди о самој поезији, и о њеном тумачу, на два нивоа – на нивоу превода и на нивоу интерпретације.*³ М. Стојановић, дакле, даје слободу песмама да говоре у своје име (и, помоћу превода, помаже им да стигну до српског читаоца), а даје слободу и читаатељу да упореди сопствени дијалог поезије Конеског с оним што му нуди аутор књиге. Поезија је веома субјективна уметност речи и настојање историчара књижевности да сачува максималну објективност у њеном тумачењу, представља подухват достојан дубоког поштовања.

У књизи *Песник тражи песму* нашле су се студије посвећене стваралаштву Г. Прличева, К. Рацина, С. Јаневског, Б. Конеског, А. Шопова, М. Матевског, Г. Тодоровског – „златном фонду“ македонског песништва. Већина текстова гради се по практичној схеми која почиње биографским подацима о песнику, а наставља се представљањем једног или више поетичких проблема, везаних за његова дела. Тако М. Стојановић фокусира пажњу на проблеме компоновања поеме Г. Прличева, на антологијски бол К. Рацина, на потрази за језиком Г. Тодоровског, на потрази за песмом Аце Шопова. И, на крају књиге, већ према свом обичају с галантним односом према свом читаоцу, додаје песме о којима пише – у оригиналу и преводу. Тешко је прецизирати значај овако компоноване књиге за оне који у њој траже релевантне податке о македонском песништву. Узимајући у обзир чињеницу да све ове песме нису доступне ни у преводу ни у оригиналу, још вреднијим се чини настојање успостављања дијалога на који позива аутор књиге.

Заинтересовани читалац наћи ће овде и богату библиографију која ће га упутити на релевантне радове историчара македонске књижевности, помоћи да се створи што потпунија панорама стваралаштва песника и интерпретација њихових песама. У *Уводу* аутор записује: *Почело је док сам говорио о Шопову. Питање шта је небиднина – слутња, стрепња, страх, бол, нада, шатат, крик...? – поставило се само. Уместо одговора, добио сам нова питања.*⁴ Уводећи у историју настанка своје књиге, аутор даје читаоцу главне оријентире, путоказе за читање намера текста: ове студије настале су из питања рођених у факултетским слушаоницама. Та питања поставља себи (и другима!) онај који стоји иза катедре, онај који је најчешће (због природе свога позива) виђен као чувар тајни знања, као онај који зна све одговоре. Радови професора Стојановића усмерени су ка заједничкој потрази дајући својим читаоцима/слушаоцима пажљиво прикупљене податке о писцима, научник позива на дијалог са текстом и за тај дијалог ствара најповољније услове. Подредивши своје истраживање потрази за песмом (песник, и кад не пева о њеном постојању, у основи трага за њом), аутор

² Мирољуб М. Стојановић, *Уобличавање прамаглине. Традицијско и свремено у поезији Блажета Конеског*, Завод за издавање уџбеника, Београд, 2001, 5.

³ *Ibidem*.

⁴ Мирољуб М. Стојановић, *Песник тражи песму*, Београд, 2002, 5.

је дао свој значајан допринос проучавању *ars poetica* – велике теме песништа. М. Стојановић мисли поезију о којој пише – и позива читатеље да му се придруже.

Од уобличавања прамаглине, преко потраге за песмом стижемо до новог – синтетичког – нивоа осмишљавања књижевности. Наредна књига Мирољуба М. Стојановића понела је наслов *Писац ствара домовину*, што потпуно одговара замисли познатог слависте да прикаже – кроз компаративну анализу књижевних појава и текстова – како *књижевност даје језику национални легитимитет*. А језик је, ван сваке сумње, један од најбитнијих фактора идентитета. Поднаслов ове књиге – *О самоосвешћењу македонске књижевности* – наговештава круг питања којима ће посветити пажњу њен аутор, искусни књижевни историчар. Веома често радиће се о питањима од изузетног значаја за македонску књижевност која се налази у жижи интересовања М. Стојановића, а та су питања везана за проблем узајамног утицаја и прожимања суседних књижевности. Аутор бира различите путеве за реализацију сложеног задатка који је поставио себи, анализирајући поједине књижевне јунаке и мотиве (нпр. студија *Болани Дојчин, Јужнословенско и универзално у усменој традицији о Марку Краљевићу*), али и пажљиво проучавајући питања српско-македонских књижевних контаката у њиховом веома конкретном, фиксираном у текстовима, облику (*Стале Попов и српска реалистичка проза, Утицај Зоне Замфирове на Бегалку Васила Иљоског, Празнина и тишина – еквиваленти или антиподи у поезији Аце Шопова и Бранка Миљковића*). Рад на таквој књизи захтева изузетну упућеност у историју двеју књижевности, осећај за текст који дозвољава пронаћи „тачке додира“ између македонских и српских књижевника, а такође научну одлучност која може са се назове чак храброшћу. Већ у првом тексту Српско-македонске књижевне везе у XIX-XX веку аутор спомиње и осетљива, понекад и болна питања књижевне историје двају словенских народа, која се јављају не тако ретко кад је реч о суседним културама. У решавању проблема припадности овој или оној култури, идеолошког или националног предзнака кад се ради о конкретном, понекад контроверзном писцу, М. Стојановић бира пут објективности – једино могући за праву научну анализу, црпи аргументе из архивских докумената, са којима упознаје широку читалачку јавност, и наравно, из самих књижевних дела. Такав – документарно и књижевно аргументовани прилаз важним, а нимало једноставним питањима развоја балканских књижевности, даје студијама Мирољуба Стојановића посебну релевантност и уверљивост.

Историја на Балкану веома често демонстрирала је своје округло лице, што је итекако утицало на развој књижевности јужнословенских народа. Можда зато у књизи *Људско лице историје у књижевности* нашле су се студије, које су настале у оквиру два научна пројекта: *Књижевност и историја* и *Књижевни живот на југоистоку Србије у XIX и XX веку*. Свако литерарно дело представља историјско сведочанство о времену кад је било стварано, чак ако намерно бежи од документарног фиксирања. Међутим, транспозиција историјских догађаја у књижевна дела није тек њихово пуко пресликавање. *Књижевности и иначе више одговара мит од логоса зато што логос не трпи интуицију, не заводи људски дух, како би рекао Пиндар, зато што се лебдење чињеница, њихова транспозиција у мит, колективно искуство и свет, о чему размишља Андрић (он је у легендама тражио општи смисао и само њега преносио у књижевност, док је све остало измишљао) својом аморфношћу супроставља окошталог форми логоса, омогућује замаха машти, ономе што нас диференцира у животу, како би рекао Црњански (сви живимо исти живот, али сањамо сваки свој сан).*⁵ И овде, мада је овај текст посвећен научним истраживањима Мирољуба М. Стојановића, ваља се присетити његовог романа *Родослов* који може да буде сјајан пример транспозиције драматичног историјског искуства у колективну свест и мит. Приче јунака, смењујући једна другу као нити у јединственом везу, творе историјско платно које доводи у књижевно постојање пажљива рука летописца свог рада, писца и историчара књижевности Мирољуба М. Стоја-

⁵ Мирољуб Стојановић, *Људско лице историје у књижевности*, Београд, Славистичко друштво Србије, 2007, 9.

новића. ... *Књижевност не треба тражити тамо где је све јасно, треба је тражити у бегу од јасног и стварног, у слутњи и стрепњи, у предосећању и у оном што је код свакога од нас различито – у сну. То, заиста, не може бити историја*⁶, каже аутор Људског лица историје у књижевности. Слажући се са њим, додали бисмо: Али може бити историја књижевности. И као доказ тој тези навели бисмо књижевна и књижевно-историјска дела Мирољуба М. Стојановића.

Ала Татаренко

Jankovič, J.: *SLOVNÍK PREKLADTEL'OV S BIBLIOGRAFIJOU PREKLADOV Z MACEDÓNČINY, SRBČINY, CHORVÁTČINY A SLOVINČINY*. Jуга – VEDA, vydavateľstvo SAV, Bratislava 2005. 277 s.

Ak platí zásada, že najvýraznejším kritériom hodnotenia kultúrnych vzťahov medzi dvoma národmi sú vzájomné knižné preklady, potom kniha Jána Jankoviča *Slovník prekladateľov s bibliografiou prekladov z macedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny* exaktne odmeriava kultúrne vzťahy Slovákov s národmi (bývalej) Juhoslávie – Srbmi, Chorvátmi, Slovincami i Macedóncami v rozpätí posledného poldruha storočia. Publikácia vyšla vo vydavateľstve Jуга v koedícii s *Vedou*, vydavateľstvom Slovenskej akadémie vied.

Významnú zložku recenzovanej publikácie tvorí *Slovník prekladateľov*. (s. 54–146), v ktorom autor predstavuje 176 prekladateľov v podobe biografických medailónov Táto časť už svojím rozsahom, ale aj umiestnením v publikácii pred vlastnou *Bibliografiou prekladov*, svedčí vari o autorovom objektívnom posudzovaní prekladateľa v celom prekladateľskom procese. Autor publikácie J. Jankovič je totiž nielen bádateľom v oblasti slovensko-južnoslovanských kultúrnych stykov, ale je aj prekladateľom z južnoslovanských jazykov, a navyše prekladateľom značne produktívnym, a teda veľmi dobre pozná nelichotivý status prekladateľa v národnej literatúre. Ak teda do svojej publikácie zaradil i biografické medailóny o prekladateľoch, nesporne chcel tak poukázať na významné miesto prekladateľa v prekladateľskom procese. A keďže do *Slovníka prekladateľov* zaradil i „jednorázových či náhodných“ prekladateľov, ktorí sa o prekladanie pričínili skôr sprostredkované (ako lexicografi, literárni historici a kritici či jazykovedci – srbisti, chorvatisti, macedonisti a slovinisti), zaradil prekladanie do širšieho kontextu bádania slovensko-južnoslovanských kultúrnych vzťahov.

Jadro publikácie tvorí *Bibliografia prekladov* (s.148–224), ktorá obsahuje 891 záznamov o knižných prekladoch nielen umeleckej literatúry, ale i prekladov inscenovaných dramatických diel, ako aj náučnej, odbornej a vedeckej literatúry zo štyroch uvedených jazykov do slovenčiny. Použitelnosti bibliografie nesporne významne prispeje i príloha *Registre k bibliografii* (226–262), v ktorej sa popri registri autorov nachodí i register prekladateľov a popri registri názvov prekladov autor uvádza i register názvov originálov. Register vydavateľstiev a register divadiel naisto ocenia najmä historici, pre ktorých napokon chronologický register, ktorý naznačuje kontinuálne i diskontinuálne vzťahy, je indikátorom intenzity kultúrnych stykov slovensko-južnoslovanských literárnych vzťahov, ale i kultúrnych stykov v rozpätí poldruha storočia.

Bibliografiu prekladov vhodne dopĺňa osobitná príloha pod názvom *Štatistické prehľady k bibliografii* (s.164–177) s rozmanitými štatistickými údajmi⁷, ktoré svojou „kvantitatívnou“ povahou určite presahujú i do roviny kvalitatívneho hodnotenia prekladov. Lebo štatistika najproduktívnej-

⁶ Исто, 12.

⁷ Iba na ilustráciu uvádzame niektoré štatistické údaje z prekladania zo srbského jazyka do slovenského jazyka.

šich prekladačevov v úzkej spojitosti s ich biografickými charakteristikami nie je bezvýznamná pre dejiny prekladu v prijímajúcej literatúre, rovnako nie je bezvýznamná štatistika najprekladanejších autorov pre východiskovú literatúru. Ostatne pre dejiny prekladu sú významné i štatistiky prekladania literárnych druhov a žánrov. Napokon štatistické údaje o najproduktívnejších vydavateľstvách a divadlách naisto privítajú i bádatelia slovensko-juhoslovanských kultúrnych stykov a vzťahov.

Pri celkovom hodnotení recenzovanej publikácie môžeme konštatovať, že v nej Ján Jankovič dokázal predovšetkým pravdivosť tradičného viac-menej intuitívne vyslovovaného tvrdenia o „bohatých slovensko-juhoslovanských literárnych a kultúrnych vzťahoch“. A dokázal to výsostne faktograficky – faktami, ku ktorým dospel premyslenou metodológiou spracovania rozsiahleho materiálu. V publikácii okrem toho presvedčivo ukázal, že získané fakty, poväčšine kvantitatívnej povahy, sa budú môcť ďalej využiť nielen v múdrom projektovaní ďalšej prekladateľskej praxe, ale že sa môžu stať i významným stavebným materiálom dejín umeleckého prekladu – ako súčasťou dejín slovensko-juhoslovanských kultúrnych stykov a literárnych vzťahov.

Emil Horák

SLAVISTA S DUŠI BASNIKA. Sbornik k semdesatinam Ivana Dorovského. Vydala Společnost přátel jižních Slovanů, Brno-Boskovice, 2005.

Zbornik radova nastao tokom konferencije održane u čast poznatog brnjenskog slaviste i profesora Masarikovog univerziteta 2005.godine, jedna je od brojnih publikacija objavljenih pod pokroviteljstvom Društva prijatelja južnih Slovena. Izdavačka orijentacija ovog Društva, usmerena je ka predstavljajući južnoslovenskih književnosti češkom publikumu, kao i objavljivanju naučnih zbornika posvećenih slavističkim istraživanjima. Ivana Dorovskog, predsednika Društva, ne treba posebno predstavljati srpskom recipijentu, budući da je učestvovao na slavističkim skupovima u Beogradu tokom 1995. i 2005.godine.

Referati sabrani u zborniku, nastali su u duhu filoloških i slavističkih istraživanja Dorovskog, izvrsnog poznavaoa istočnoslovenskih kultura i balkanologije, i počasnog člana Makedonske akademije nauka i umetnosti. Zbornik sadrži dvadeset radova pisanih na ruskom, poljskom, bugarskom, makedonskom, slovačkom i češkom jeziku, a tematski se mogu podeliti u nekoliko oblasti; između ostalog, učesnici skupa referisali su o leksikografskoj delatnosti, istoriji književnosti, dramati, književnoj recepciji, književnonaučnoj metodologiji, historiografiji i aktuelnim društveno-političkim pitanjima.

Zajednički elemenat svim radovima jeste upravo primenjivanje i analiziranje navedene problematike na slovenske jezike i njihove književnosti. Ivan Dorovski svojim naučnoistraživačkim radom često skreće pažnju na probleme evropskih integracijskih procesa, i njihove posledice negativno odražene na kulturni identitet malih slovenskih naroda. S tim u vezi, u svojim studijama ističe potrebu za očuvanjem mikrojezika, jer upravo moć i vrednost jednog naroda pronalazi u njegovoj istoriji, književnosti i kulturi, koji ostalom delu Evrope i sveta treba prezentovati u njihovom autentičnom obliku i sredini. To je ujedno i tema o kojoj govori Ludvik Štjepan, upravljajući svoju pažnju na prikaz kulturnog i književnog života manjina, konkretno izdvojenih u Češkoj Republici.

Zo srbského jazyka v danom období autor uvádza 252 autorských záznamov (z toho 102 kníh próz, 57 kníh pre deti a mládež, 42 kníh drám a 32 divadelných inscenácií a 19 kníh poézie).

Poradie prvých piatich najprekladanejších srbských autorov: 1. Branislav Nušić, 2. Dušan Kovačević, 3. Ivo Andrić, 4. Branko Ćopić a 5. Dobrica Ćosić. Poradie prvých piatich prekladačevov: 1. Andrej Vrbacký, 2. Ján Jankovič, 3. Karol Chmel, 4. František Lipka a 5. Vladimír Mičátek.

No, problem multikulturalizma i uzajamnog upoznavanja kultura i tradicija nije novijeg datuma, kako o tome govori Ivo Pospišil u svom radu. Primetna stvar u vezi sa ovom problematikom je ta, da ona postaje sve aktuelnija u odnosu na prisutne masivne migracijske procese u svetu koji dalje impliciraju nove zadatke za društvene nauke i filologe. Pospišil se zato bavi pitanjem prisustva „Stranca“ u nacionalnim književnostima kao izvoru vrednosti i razvojnog impulsa, gde navodi imena poznatih pisaca ruske i češke književnosti koji poreklom nisu pripadali ovom etnikumu, ali su stvarali književnost na ovim jezicima. U nastavku svog teksta on se zadržava na konstataciji različitih germanofilnih, romanofilnih i anglofilnih stanovišta koja umanjuju značaj i udeo slovenskog elementa u obrazovanju evroameričkog sveta, upravo zbog nepostojanja samostalnih slovenskih država u srednjem veku. Prikazana problematika njegovog istraživanja predstavlja pokušaj demistifikovanja ovakve konstatacije, uz prikaz uspešnog bilateralnog stvaralaštva brojnih autora koji svojim delom podstiču razvoj književnosti onog naroda, na čijem je jeziku bila napisana.

O duhovnim izvorima i naučnim podsticajima Ivana Dorovskog, pisao je František Hejl, u čijem je radu prikazana tradicija slavističkih studija u Češkoj, koja započinje u drugoj polovini 19. veka pod neospornim uticajem Vatroslava Jagića. Njegovu tradiciju na Masarikovom univerzitetu nastavio je Vaclav Vondrak, uz koga se spominju i drugi naučni radnici: Arne Novak, Roman Jakobson, Frank Volman, Karel Svoboda, i mnogi drugi. Ovde je dejstvovao i praški lingvistički kružok početkom 20. veka na čelu sa B. Havranekom i R. Jakobsonom, a komparativnim studijama slovenskih književnosti bavio se Frank Volman. U nastavku se ističe rad Jozefa Macureka na Masarikovom univerzitetu, zaslužnog za osnivanje seminara o slovenskoj istoriji, koji je uz to pomogao razvoj studija za proučavanje istorije balkanskih naroda, njihovih međusobnih odnosa, uloge Balkana u evropskom razvoju, itd. Konačno, tokom 1946. godine, na katedri za istoriju Filozofskog fakulteta MU, njegovom zaslugom je bio osnovan ogranak Instituta za slovenske studije. Dvadeset godina potom, nastala je potreba za stručnijim oblikom izučavanja pojedinih naučnih oblasti, u vezi sa čime su 1966. godine osnovani Kabineti balkanistike i hungaristike; njima je upravljao Jozef Kabrda bliski Macurekov saradnik, veliki poznavalac balkanskih i tursko-persijskih jezika. Njegov istraživački i pedagoški rad na Katedri slavistike, nastavio je od 1968. godine Ivan Dorovski.

Duhovnoj orijentaciji prethodnih referata mogu se dodati i radovi iz oblasti metodologije književnonaučnih istraživanja Miloša Zelenke i Miroslava Mikulašeka; ova dva autora ukazuju na ko-rene naučnog pozitivizma, odnosno na doprinos slovenskih autora u hermeneutičkoj interpretaciji umetničkih tekstova. Zelenka prikazuje korespondenciju između Matije Murka i Jana Jakubeca, čija dela nastaju na pozitivističkim osnovama, i jednako zahvaljujući metodičnom razvoju nacionalnih filologija i primene komparativnog pristupa u istoriji književnosti. Značaj njihove korespondencije se ogleda u tome što kroz nju saznajemo o počecima i primeni pozitivističke metode istraživanja nauke o jeziku u Češkoj, koja je najpre bila usmerena na problematiku književnosti narodnog preporoda, a zahvaljujući kojoj su početkom 19. veka bile postavljene osnove za nastanak i razvoj književne istoriografije koji se pripisuje Janu Jakubecu, i slovenske filologije zahvaljujući Matiji Murku. Rad Miroslava Mikulašeka koncentriše se na opis hermeneutičke interpretacije umetničkog dela i njenog razvoja s početka 20. veka. Impulse za razvoj hermeneutičke misli, on pronalazi u potrebi za novim pristupom u tumačenju književnih sastava takozvanih romana-mitova A. Belog, H. Hesea, V. Nabokova, M. Bulgakova, B. Pasternaka i ostalih. Autor studije konačno zaključuje da će, neovisno o hermeneutici, metodološki kontinuum dovesti do novih pristupa u proučavanju književnih sadržaja, jer *smisao života počiva u večnom traganju*.

U oblast recepcije jezika ili književnosti, mogu se svrstati radovi Danuše Kšicove, Petra Mainuša, Ivane Dorovske i Jana Jankoviča. U njihovim radovima saznajemo: o inscenaciji Ljermontovljeve drame *Maškarni ples* u Petrogradu i Brnu (Kšicova), recepciji dela Ivana Cankara u Češkoj, čiji je celokupni književni opus ovde bio preveden između 1906–1976 (Mainuš), o postmodernim tokovima makedonske drame kroz delo i inscenaciju pet reprezentativnih autora (Dorovska), o postavci drame Miroslava Krležje *Vagonii*, njenoj čehoslovačkoj premijeri u bratislavskom L'udovem divadlu, i potonjem sporu u vezi sa zaslugom njenog postavljanja na scenu, (Jankovič).

Preostali radovi bili su usmereni na pregled razvoja slovenske istoriografije u Češkoj, kao i na prikaz izabranih književnih motiva srpske epske poezije (kosovskog ciklusa), i prezentovanju originalnog pristupa u kreiranju pesničkih sadržaja savremene makedonske poezije. Radovi iz oblasti jezika su slabo zastupljeni, i njihovo istraživanje je koncentrisano uglavnom na prikaz razvoja ruske i češke leksike zahvaljujući participaciji klasičnih jezika, odnosno na leksikografsku delatnost u bivšoj SFRJ, Čehoslovačkoj, a potom i u Hrvatskoj i Srbiji, te se u vezi sa tim spominje i skromni doprinos Ivana Dorovskog u njenom razvoju.

Poslednja uvrštena u zbornik, jeste analitička studija o srpskim političkim prilikama nastalim s kraja osamdesetih godina, a koje su trajale sve vreme Miloševićevog režima, uz osvrt na ovu političku ličnost i njegov angažman na srpskoj političkoj sceni tokom poslednje dekade dvadesetog veka.

Zbornik „Slavista s pesničkom dušom“ uz pomenutih dvadeset referata, sadrži bibliografiju Ivana Dorovskog nastalu u periodu između 2000–2004. godine, kao i izbor njegovih aforizama i originalnu poeziju koja je nastajala u poslednjih desetak godina. Izbor pesama Dorovskog napravila je njegova supruga Dagmar, i one su tematski sabrane u četiri celine: **Kořeny** (*Koreni*), **Zustaň tu se mnou** (*Ostani ovde sa mnom*), **To jezero je krásné** (*Lepo je to jezero*), i **Takový je náš život** (*Takav je naš život*). Komponovane su u formi slobodnog stiha sa varijabilnim brojem stihova i njihovog slogovnog sastava. Prva tematska preokupacija lirske ekspresije ovog slaviste, odnosi se na intimna osećanja vezana za njegov prvi dom u Grčkoj koji je još kao trinaestogodišnji dečak morao da napusti. S tim u vezi i nosi naslov *Koreni*, čijim motivima upućuje svoju svesrdnu pažnju postojbini i neraskidivim vezama koje svaki čovek nosi u sebi. Na ovaj izbor nadovezuju se pesme ljubavne refleksije posvećene njegovoj ženi Dagmar, u čijem rodnom kraju – Otaslavicama, Dorovski pronalazi novi dom; s tim u vezi, subjektivno raspoloženje izraženo ovim stihovima je vedrije, sa tonovima punim optimizma i nade. Treći tematski izbor se odnosi na refleksiju onih osećanja koja u Dorovskom evocira Ohrid u kome je boravio tokom avgusta 2000. godine, dok je poslednji izbor pesama sublimacija pesnikovog životnog iskustva, u kome se pronalaze motivi povratka u davno napušteni dom, potom subjektivno doživljavanje života, tajni vezanih za smrt, godišnja doba, delove dana, godišnji ciklus i njegove promene.

Prikazom sastava i naučnoistraživačkog usmerenja ovog zbornika, primetno je da izostaju radovi pisani na srpskom jeziku. Ova činjenica poziva na veći angažman i participaciju u nekim predstojećim skupovima posvećenim upravo slavističkim istraživanjima. No pored svega, sadržaj referata upoznaje čitaoca sa interesovanjima savremenih slavističkih istraživanja, njihovim tokovima, naučnim dometima, i onim oblastima koje bi tek trebalo analizirati i komparativno predstaviti. S tim u vezi, tekstovi zbornika mogu poslužiti kao polazna osnova za nove studije koje bi u neminovnom procesu evropske integracije, trebalo da pomognu očuvanju identiteta malih slovenskih naroda, istaknu njihov značaj u evrpskom razvoju, i prezentuju jezik, književnost i kulturu u njihovom savremenom obliku i sadržajima.

Ivana Kočevski

С. В. Князев, С. К. Пожарицкая, *СОВРЕМЕННЫЙ РУССКИЙ ЛИТЕРАТУРНЫЙ ЯЗЫК: ФОНЕТИКА, ГРАФИКА, ОРФОГРАФИЯ, ОРФОЭПИЯ*: Учебное пособие для вузов. – Москва, Академический проект, 2005. – 320 с.

Дати уџбеник плод је вишегодишњег ауторског предавачког искуства на Филолошком факултету Московскг државног универзитета. Аутори су се трудили, како и сами кажу у Предговору, да овим уџбеником прикажу достигнућа до којих је фонетика дошла последњих деценија. Та достигнућа тичу се, с једне стране, мноштва нових података добијених експерименталним методима и, с друге стране, стварањем „принципијелно нових становишта“ приликом описа вербалне комуникације.

У дати уџбеник укључени су неки делови, који раније нису налазили места у уџбеницима фонетике – како аутори кажу – и то: „Перцептивный аспект фонетических описаний“⁸, „Артикуляционная база русского языка“ и „Разговорная речь“.

Аутори датог уџбеника су се трудили да објективно изложе различите концепције и начине описивања истог објекта, који би студенту омогућили да донесе сопствени избор о томе која концепција му највише одговара.

Уџбеник садржи следеће делове:

Увод („Введение“, стр. 3–18) у коме се одређује појам језика, уводи појам језичког знака, говори се о односу језика и говора, дефинише и одређује појам, предмет, задаци фонетике⁹.

Део први („Часть первая“, стр. 18–144) назива се „Субстанциональная фонетика“ и у оквиру њега се разматрају „Сегментная фонетика (стр. 18–101)“, „Суперсегментная фонетика (стр. 101–142)“ и „Артикуляционная база (стр. 144)“¹⁰. У одељку „Сегментна фонетика“ обрађују се артикулациони и акустички аспект фонетских описа, фонетска транскрипција, као и перцептивни аспект фонетских описа. У уџбенику се користе ћирилични знакови фонетске транскрипције, мада је у додатку приложен транскрипциони систем IPA. У одељку „Супрасегментна фонетика“ у оквиру дела „Слог“ излажу се најсавременије теорије структуре слога и поделе на слогове, укључујући и најсавременију – теорију оптималности, док у је у одељку „Интонација“ излагање теорије Е. А. Бризгунове допуњено излагањем комбинаторног модела интонације у складу с последњим достигнућима у овој области на основу радова С. В. Кодзасова.

Део други („Часть вторая“, стр. 145–210) назива се „Лингвистическая фонетика“ и посвећена је опису фонолошког система руског језика, постављајући у центар, пошто њој и припада, теорију Московске фонолошке школе (МФШ), али даје значајан простор и пажњу и осталим фонолошким теоријама: концепцијама И. А. Бодуэна де Куртене, Л. В. Шчербе и његових наследника (Лењинградска фонолошка школа), концепције Н. С. Трубецког (Прашки лингвистички кружок), концепције Р. И. Аванесова, која је изложена у књизи „Фонетика современного русского литературного языка“ (1956г.) још неке савремене фонолошке тео-

⁸ У уџбенику фонетике Л. Л. Касаткина „Фонетика современного русского языка“, Москва 2003, која је такође представљала плод дугогодишњег предавања фонетике проф. Касаткина и била, као и уџбеник који приказујемо, намењена програму студентске групе за руски језик Филолошког факултета Московског универзитета, такође постоји одељак „Перцептивная фонетика“ (стр. 20–26).

⁹ У уводу, у делу „Звуковые средства языка“ се дефинишу и појмови фонеме и гласа. Интересантна новина у односу на уџбеник проф. Касаткина јесу синоними термина „звук языка“ = „звукотип и „звук речи“ = „звук“, и они су даље у уџбенику употребљавани у датом значењу.

¹⁰ По први пут се у уџбеницима фонетике експлицитно дефинишу принципи на којима је заснована артикулациона база руског језика. Набројаћемо неколико: – концентрисаност консонантних артикулација у усној дупљи (у руском језику нема увуларних, фарингалних, епиглоталних, ларингалних сугласничких гласова); – постојање допунске артикулације код сугласничких гласова (осим тврдих задњојезичних и [j]), при чему се допунска артикулација, као и основна, реализује у усној дупљи; – постојање узлазно-силазног акцента с оштрим успоном и почетком опадања унутар истог самогласничког гласа (ИК-3)...

рије. Одељак „Динамические модели в фонологии“ (стр. 209–214) је, како истичу аутори, нарочито важан, јер не постоји у новијим уџбеницима фонетике, а студенте-русисте упознаје с последњим идејама из области фонологије.

Део трећи („Часть третья“, стр. 214–233) назива се „Фонетические особенности разговорной речи“ и доноси сегментне и супсегментне карактеристике разговорног језика.

Део четврти („Часть четвёртая“, стр. 226–254) назива се „Орфоэпия“ и доноси изговорне варијанте из области консонантизма и вокализма, о изговору појединих граматичких облика, хронолошке варијанте ортоепске норме (стара и нова норма), као и територијалне варијанте изговорне норме.

Део пети („Часть пятая“, стр. 254–279) назива се „Графика и орфография“ суштински је поширен, како аутори истичу, у односу на одељке под истим насловом који се срећу у другим уџбеницима. Дати одељак садржи и историјски осврт на графију и ортографију. Аутори су се трудили и да представе актуелну проблематику ових примењених делова фонетике.

Дати уџбеник садржи и неколико прилога: осим транскрипционог система IPA (стр. 305–306), дати су и Артикулациони профили неких гласова (стр. 284–288), Акустика (288–299), Динамички спектрограми (299–303), Интонограми (303–305). Садржај је дат на странама 307–309).

Дати уџбеник је савремен, обухвата последња достигнућа из области фонетике и фонологије, на нов начин осветљава неке појаве (артикулативна база), дајући сваком фонетском и фонолошком моделу неколико могућих тумачења и концепција. Осавремењен је и терминолошки апарат којим дати уџбеник оперише: контекстные изменения фонетических единиц (вм. позиционные изменения фон. ед.), звукотип (вм. звук языка), аппроксиманты (вм. глайды), коартикуляция (вм. аккомодация)... Уочен је и именован је низ нових фонетских релевантности: просодическое ядро слова (ударный и первый предупредительный слог), интонама (минимальная интонационная единица, на пример: восходящий, нисходящий и ровный тон), ядро или вершина слога (слоговой элемент слога), инициаль слога (часть, предшествующая ядру слога, прикрытый инициаль), финаль (постъядерная часть, открытый финаль).....

Уџбеник *Современный русский литературный язык: Фонетика, графика, орфография, орфоэпия* је савремен уџбеник који поред најновијих достигнућа даје и шири историјски контекст фонетско-фонолошких појава које третира, представља нове идеје, не занемарујући идеје-полазнице, на чијим тековинама су нове идеје и настале, и без којих засигурно не би имале лик који данас имају. Сваком радозналост лингвисти, наставнику и студенту топло препоручујемо дати уџбеник уз жељу да досадашња знања обогати, стара освежи и да сва заједно сагледа из нове димензије, коју ће му дати уџбеник свакако отворити.

Јелена Гинић

Наташа Станковић-Шошо: *ТОПОС ПУТА У СРПСКОЈ НАРОДНОЈ БАЛЦИ*.

Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд 2006, 293 стр.

„Бајка је и зато, у неку руку, прича о путовању поводом љубави коју увек нешто онемогућава и која се на овај или онај начин мора прећутно заслужити у оностраним свету.“

(3.6. Долазак уснуле, па пробуђене принцезе)

Књига Наташе Станковић-Шошо наставља плодотворно бављење усменом прозом у кругу истраживача који се формирао око професорки Наде Милошевић-Ђорђевић и Снежане

Самарције и њихових млађих сарадника, и који је дао изузетно значајан допринос и поетици усмених прозних облика уопште, и записивању и испитивању усмене прозе код Срба. Сем тога, ова студија наставља подстицајна и систематична испитивања поетике простора у усменом стваралаштву и традиционалној култури, која су покренули истраживачи везани за Балканолошки институт, пре свега Мирјана Детелић, својим студијама о обликовању простора у усменој епизи, и Љубинко Раденковић, испитивањем како се схватање структуре космоса огледа у басмама и магијским формулама јужнословенских народа.

Студија Наташе Станковић-Шошо заснована је на изузетно добром избору примарне грађе, од Вукових збирки до Ђорђевићевих *Народних приповедака и предања из лесковачког краја* (по приповедној грађи коју обухвата и по предговору Наде Милошевић-Ђорђевић, ова збирка је незаобилазна у сваком озбиљном изучавању српске усмене приповетке). Овакав обухват грађе укључио је у сагледавање ауторке драгоцену дијахронијску перспективу. Управо из ове перспективе можемо сагледати и пуну релевантност и особену свременост проблема којима се њено истраживање бавило. Такође, и то није најмање важно, књига Наташе Станковић-Шошо, после књиге Слађане Марковић о приповеткама и предањима из Левча, јасно сведочи да изучавање усмене прозе у овом часу почива на неколико генерација истраживача, те да они истовремено дају значајне доприносе, који се међусобно повезују и подржавају градећи целину која није пуки механички збир делова.

Наташа Станковић-Шошо суочила се с обимном и разноврсном грађом, али и с мноштвом претходних истраживања, те с обимном, готово непрегледном литературом о бајци и простору. Све то требало је елаборирати како би се могао пронаћи властити, довољно оригинални и релевантни увид у предмет истраживања, обликовати примерени истраживачки метод и адекватна појмовна матрица. У *Уводу*, али и у целини своје студије Станковићева је веома успешно разрешила овај задатак. Обухвативши релевантну теоријску грађу, пре свега ону засновану на семиотичком приступу и полазећи примарно од Пропових и Лотманових поставки, она је захватила и довољно широк круг етнолошких и антрополошких истраживања, као и оних која се баве поетиком бајке, али и другим врстама приповедне прозе, попут приповетке и романа. У обликовање властитог појмовног апарата, ауторка је укључила и истраживања француских структуралиста (Бремон и Гремас), који текст схватају „као карту логичких могућности приповедања“ или као „мрежу односа између актаната“, схваћених као „многобројне наративне могућности (намера, жеља, циљ, потреба, очекивање)“. Ауторка је успешно демонстрирала и то да се Бахтиново истраживање хронотопа пута у роману може аналитички продуктивно применити и на бајку.

Као несумњиву вредност овог истраживања, требало би истаћи и то што ауторка даје сажет, али довољно обухватан увид у радове јужнословенских истраживача који су се бавили усменом прозом, етнолошким и антрополошким изучавањима и историјом религије, те широко схваћеним феноменом простора. Такође, полазећи од етнолингвистичких проучавања, она као основне функције топоса пута формулише: социоперлативност (могућност укрштања), те „локативност (пут је важно место у простору), перлативност (хоризонталан и вертикалан пут као различити видови пресецања делова простора у свим правцима), аблативност (напуштање једног простора и удаљавање), адлативност (приближавање другом простору) и лимитативност (путовање се реализује остварењем циља, али тек након освајања одређеног типа простора)“.

Оваквим приступом Наташа Станковић је успела да обликује гибак и применљив појмовни апарат, прецизно дефинисан и прилагођен потребама њеног истраживања, који даје неходну теоријску матрицу, али ниједног часа не води у схоластичко бављење теоријом ради теорије. При том, она је испољила и знатну меру критичности према „општеприхваћеним“ становиштима. Полазећи од драгоценог увида у живу грађу, она ће на самом почетку закључити да је „неодређеног времена, места и имена јунака у бајкама (је) условна“ и с овог становишта касније одбацити, рецимо, Литијеву тврдњу да су „јунаци бајке само бестелесне фигуре, без унутрашњег живота и осећања, које реагују механичком једнозначношћу“. Разматрајући сукоб с браћом до кога долази у повратку с успешног путовања, Станковићева ће,

за разлику од Литија, показати да рудиментарност не значи потпуно одсуство унутрашњег живота. Такође, она ће поново поставити и питање о општеприхваћеној тврдњи да се „једнодимензионални лик бајке не развија“ и закључити да се „у бајкама јунаци развијају заједно са типом простора и сижејним функцијама“, илуструјући овај став ликом Биберчета, који се, по њеном мишљењу, враћа кући „физички и психички измењен“. – И иначе у целини ове књиге уочљив је особени спој високо елабориране појмовне матрице и сталног, систематског посезања за грађом – што овој студији даје не само особену свежину и привлачност већ и карактер сталног проверавања теоријских уопштавања живом поетском речју. Заједно с добро одабраним илустративним цитатима, овај спој открива не само истраживачку већ и читалачку страст: „Проучавање бајки захтева враћање и трагање за порукама из незнани и изазива исти утисак зачудности који имају и јунаци бајке боравећи у њему.“

Истраживање Наташе Станковић-Шошо и књига која је настала као његов резултат, успешно обједињују широк и слојевит захват у структуру и значење бајке као жанра са увидом у лепоту бајке као текста, што чува ову књигу од суве схоластичности и може је учинити нарочито подстицајном и корисном не само за изучаваоце и теоретичаре усмене прозе (а они је свакако не могу заобићи) већ, рецимо, и за наставнике. Тако, на пример, Наташа Станковић може помоћи да се осмисли и конкретизује она често претерано уопштена теза о бајци као борби „добра и зла“ и обавезној победи добра, која је повод за неке, прилично несрећне и насилне, педагошко-васпитне „инструментализације“ бајке у настави. Пратећи кретање јунака Станковићева у више наврата показује како они: „Својим питомим, уљудним и социјално пожељним понашањем (...) заслужују да сазнају пут који ће их одвести кући“.

У целини узев топос пута се у овој књизи разматра с обзиром на његове одлике, као хронотоп и јако место–знак, затим с обзиром на своја својства (прав, десни, леви, стрампутица, неименован, обичан) и оријентацију у простору (хоризонталну, вертикалну), те с обзиром на функцију коју има у развоју сижеа и „сижејну позицију мотива путовања у бајци“ и типологију путника. Ауторка систематизује и изучава и оне топосе који се обликују унутар топоса пута (рачвање, раскршће). При том се ауторкин приступ теми одликује строго контролисаном и високо функционалном дисперзивношћу. Она креће од општих поставки испитује их и вишеструко илуструје, графичким приказима, изузетно корисним табелама, као и индексом појмова и мотива који даје на крају. У свим аспектима истраживања потврђује се „полифункционалност простора у бајци“ и, пре свега, значај топоса пута као просторне категорије која обједињује радњу и регулише њену динамичност, остварујући вишеструко садејство са временом, ликовима, сижеом и значењима.

Истовремено, ова књига и истраживање из којег је произашла отварају низ нових и подстицајних праваца размишљања: од оних које намеће поређење с топосом и хронотопом пута у другим жанровима, предању, епици, лирици, до стално отворених питања значења, генезе и смисла усменог приповедања. Јер, као што ауторка каже: „јунак бајке путујући истовремено савладава и простор и време и у том садејству решава загонетку свога пута, а тиме и сопствене егзистенције“.

Љиљана Пешикан Љуштановић

Mária Myjavcová: *STATE O NAŠEJ SLOVENČINE*. Báčsky Petrovec, Kultúra, 2006, 244 s.

Марија Мијавеџ је још једном доказала да спада међу најзначајније словачке лингвисте и да су јој познате и социолингвистичке методе. Већ прва књига са социолингвистичком проблематиком *Slovenčina v jazykovej enkláve* (Словачки језик у енклави/дијаспори, 2001) је

добро примљена код нас и у Словачкој. Половину књиге сачињавају студије са теоретским запажањима, док друго поглавље носи назив (у преводу) Огледи о словачком језику у пракси. Међутим, знатан број студија је још увек остао у часописима, зборницима и у рукопису, те је ауторка одлучила да припреми за штампу и другу књигу. О садржају публикације илустративно сведоче ове ауторкине речи из увода (с. 8): „То су текстови писани приближно на исте теме о стању и судбини словачког језика у Војводини, преваходно пригодно за различите популарне и научне језички оријентисане скупове, као што су били разни наши словакистички сусрети, али и научни симпозијуми по бившој Југославији и у Словачкој.“ Књига представља сведочанство о тежњи Марије Мијавец да упозна нашу домаћу јавност, али и шире лингвистичке кругове, са ситуацијом у којој се налази овдашњи словачки језик.

После ауторкиних уводних напомена следи пет поглавља. У поглављу *О нашем словачком књижевном језику* се налази десет прилога у којима се анализира његова примена у разним сферама делатности. Посебну пажњу завређује студија објављена првобитно у Братислави 1986. године у зборнику *Jazyková politika a jazyková kultúra* и студија из *Годишњака Савеза друштава за примењену лингвистику југославије* број 5 (Загреб 1980–1981) о утицају словачко-српских контаката на развој словачког књижевног језика код нас (студија је преведена са српског језика на словачки). Неки радови обрађују питања језичке културе, други су оријентисани ка језику овдашње белетрије са контактолошког аспекта.

Другом тематском целином (*О нашем билингвизму*) су обухваћена четири рада у којима се говори: 1. о контакту словачког језика у Војводини са српским, 2. о међујезичкој српско-словачкој хомонимији, 3. о преводном речнику у условима билингвизма и 4. о језичкој свести наше словачке мањине.

Треће поглавље са шест радова је посвећено словачком језику у војвођанским школама. Прилози су резултат вредних запажања Марије Мијавец о задацима и циљевима учења словачког језика у билингвалним условима. Од велике користи за наставнике у пракси је студија о новој концепцији наставе словачког језика у основној школи и гимназији у којој се осим задатака из матерњег језика указује на потребу захтевнијег наставног програма из српског језика, неопходног за већину средњих школа и за универзитетске студије код нас. Са стране 156 цитирамо: „Наиме, за велику грешку сматрамо чињеницу што српски језик и словачка деца уче као непознат. На тај начин школа кочи оне језичке вештине словачке деце које су у комуникацији већ стекли природним путем пре поласка у школу.“ Универзитетске наставе се тиче рад *Неки апскети превођења са веома блиског језика* (превод на словачки са српског оригинала објављеног 1981. године у зборнику *Превођење и настава страних језика*).

Четврто поглавље је посвећено супстандардном/свакодневном разговорном словачком језику (*bežne hovorená slovenčina*). Прилози су прагматичног карактера, уз уважавање научног приступа питањима језика. Презентиран материјал је од велике користи у свакодневной пракси примене словачког језика у Србији. Два прилога су прештампана ис часописа *Nový život* (2/1982) и из публикације *Národný kalendár 2006*, а два прилога су предавања одржана у Новом Саду, иначе досад необјављена.

Поглавље из области конфронтационих проучавања садржи две студије. У једној се обрађују деагентне конструкције у словачком и српском језику, у другој се упоређују волунтативна и персуазивна модалност у наведена два језика (друга студија је прочитана на Скупштини слависта 1981. године).

За библиографе је интересантан део Библиографска напомена (232–236) јер се ту наводе библиографски подаци о сваком прилогу уврштеном у књигу. Књига се завршава подацима о ауторки, именским регистром и садржајем. С обзиром на вредну грађу интерпретирану у публикацији можда би било добро дати и резиме на српском и неком страном језику.

Михал Тур

Nebojša Kuzmanović: *STRETÁVANIE KULTÚR. SRBSKO-SLOVENSKE LITERÁRNE STYKY RISTA KOVIJANIĆA*. Matica slovenská – DNS „Logos“ KK „DIS“ Báčska Palánka 2006. 326 s.

Nestáva sa často, aby vedecká publikácia vyšla i v preklade, a to najmä v krátkom časovom období. Kniha srbského kulturologa Nebojšu Kuzmanovića *Stretávanie kultúr. Srbsko-slovenské literárne styky Rista Kovijanića* tvorí z takéhoto úzu skôr. vzácnu výnimku, keďže. vyšla ako preklad iba dva roky po vydaní jej srbského originálu *Сусретање култура. Српско-словачке књижевне везе Риста Ковијанића*. (2004). Publikácia vyšla v koprodukcii vydavateľstiev Matice slovenskej a DNS „Logos“ v Báčskej Palánke. Takúto pozornosť si významný srbský slovakista Risto Kovijanić nesporne zaslúži, a to už aj preto že doteraz nejestvuje monografické spracovanie jeho života a diela.

Srbský filológ Risto Kovijanić (1895–1990), prvý lektor srbského a chorvátskeho jazyka a literatúry na Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave (1927–1939), je nesporne najvýraznejšia osobnosť v dejinách srbsko-slovenských kultúrnych a literárnych vzťahov 20. storočia. Bol nielen objektívnym filológom a historikom, ktorý tieto vzťahy pramenne skúmal a opisoval, ale mal veľký dar tieto vzťahy podávať i publicisticky. A to rovnako v Srbsku a Čiernej Hore, ako aj v srbských i slovenských novinách. Desiatky štúdií vo vedeckých časopisoch a zborníkoch vyšli napokon v štyroch publikáciách *Српски ћаци у Братислави и Модри XVIII века* (1973), *Ѕудије з дејин југослованско-словенских веза* (1976), *Српски романтичари у Словачкој* (1979) a *Књижевна проучавања* (1985). A navyše, predchnutý ideou slovanskej vzájomnosti vedel o týchto vzťahoch písať nesmierne zaujímavo. Svedčia o tom dve stovky článkov publikovaných v Srbsku i na Slovensku. Pravda, Risto Kovijanić nebol iba historikom srbsko-slovenských literárnych a kultúrnych vzťahov, lež sa sám o ďalší rozvoj aktuálnych slovensko-srbských kultúrnych vzťahov v prvej polovici 20. storočia priamo, najmä za jeho pobytu na Slovensku pričínil, a to i takými knižnými publikáciami, ako boli *Bratislava i Jugosloveni* (1932), *Jugoslovanská štátna myšlienka* (1936) a *Milan Hodža i Jugosloveni* (1938). Preto neprekvapuje, že táto zakladateľská osobnosť v dejinách srbsko-slovenských kultúrnych a literárnych vzťahov zaujala srbského kulturologa Nebojšu Kuzmanovića, ktorý sa v publikácii *Сусретање култура. Српско-словачке књижевне везе Риста Ковијанића* pokúsil o monografické spracovanie jeho života a diela.

Ako sa podarilo N. Kuzmanovićovi monograficky sa zmocniť dlhého, osudovo ťažko skúšaného života a mnohostranne rôznorodého diela srbského slovakistu Rista Kovijanića? Publikácia, ako uvádza autor, predstavuje „prepracovanú magisterskú dizertáciu“. Preto je celkom prirodzené, že sa jej autor pokúsil zmocniť sa života a diela R. Kovijanića vedecky. Potvrďuje to i celková štruktúra publikácie. obsahujúca štyri časti. Prvú časť tvoria dve viac-menej úvodné kapitoly *Пледаје за изучавање српско-словачких књижевних веза* (s. 9–19) a *Српско-словачке књижевне везе у оруштвено историјском контексту* (s. 19–43). V druhej časti *Прилози за биографију Риста Ковијанића* (s. 43–81) autor prináša životopis Rista Kovijanića. V tretej časti pod názvom *Библиографија радова* (s. 81–141) autor predstavuje jednotlivé diela Rista Kovijanića. Štvrtá časť publikácie v dvoch kapitolách *Вредност и границе Ковијанићевих истраживања српско-словачких књижевних веза* (145–147), a *Ковијанићев допринос мултикултуралности* (149–152) supluje vlastne záver publikácie. Monografiu uzatvára resumé v srbskom, anglickom a slovenskom jazyku (155–161), ako i úplná bibliografia prác R. Kovijanića, osobitne kníh, časopiseckých štúdií, článkov i korešpondencie. Vyše polovice publikácie zaberá materiálová príloha, a to zoznam Srbov študujúcich na Slovensku *Срби који су се школовали у Словачкој у XVIII и XIX веку* (s. 177–271), ako aj dokumentačný materiál – fotografie z osobného archívu Rista Kovijanića, faximile i ukážky z jeho korešpondencie *Илустрације и документи о српско-словачким везама* (s. 274–321).

Už naznačená štruktúra publikácie potvrdzuje, že sa N. Kuzmanović vážne pokúsil zmocniť sa života a diela Rista Kovijanića vedecky a rozsah monografie nasvedčuje, že tomuto pokusu venoval očividne veľa úsilia. Do monografie totiž zaradil nielen vari všetky doterajšie poznatky

o jeho živote a diele, ale tieto poznatky obohatil o tri zaujímavé rukopisné práce z pozostalosti R. Kovijanića, ktoré ďalej dotvárajú jeho dramatické životné osudy.. Sú to dva rukopisy zo žánru tzv. väzenskej literatúry: Časopis *Преца* je satirický mesačník, autentický dokument z fašistického väzenia v rokoch 1941 až 1942 v albánskom meste Preza, ktorý ilegálne vydávali väzni., pričom väčšina príspevkov patri jeho zakladateľovi a redaktorovi časopisu R. Kovijanićovi.. Druhý rukopis R. Kovijanića – zierka sonetov *Чојске ружје* pochádza opäť z väzenia rokov 1945 až 1946 už v komunistickom režime. . Tretí rukopis predstavuje, .bohužiaľ, iba torzo pamätí, ktoré R. Kovijanić začal písať až v posledných rokoch života.

Pravda, ak pri posudzovaní vedeckej hodnoty monografie N. Kuzmanovića jednoznačne kladne hodnotíme jej faktografickú zložku, musíme na druhej strane konštatovať, že za faktografickou zložkou podstatne zaostáva výkladová či interperetačná zložka. A tak recenzovaná monografia o živote a diele srbského slovakistu Rista Kovijanića nepredstavuje ucelenú, syntetickú monografiu. A zdá sa, že cestu na napísanie takejto monografie si autor zahatal metodologicky najmä tým, že si pri koncipovaní celej monografie programovo uvedené dve nevyhnutné zložky programovo nevyvážil, a tak. interpretačnú zložku bol prinútený nahrádzať najmä reprodukováním obsahu jednotlivých Kovijanićevových diel. Navyše R. Kuzmanović sa v publikácii pokúsil zaradiť R. Kovijanića do prúdu moderného multikurizmu, čím sa. mu monografia i formálne rozpadla na dve izolované časti.: čo sa odráža napokon i v jej rozpačitom zloženom názve, ktorého druhá časť jednoznačne napovedá, že predmetom monografie budú vari jeho osobné „literárne styky“ so slovenskými spisovateľmi a literátmi za jeho pôsobenia na Slovensku, keďže tieto styky boli neobyčajne bohaté a taktiež hodné vedeckého bádania. Lenže ťažisko diela R. Kovijanića nie je v „literárnych stykoch“, lež je ono najmä v hlbokých kulturologických sondách do archívov slovenských škôl, najmä evanjelických líceí, v ktorých v 18. a 19. storočí študovalo až 2.500 Srbov – srbských žiakov a študentov, ako aj v bádani a opise vplyvu významných Slovákov na ich duchovné formovanie. . Napokon z odhalenia a spoznania týchto vplyvov sa odvíjala celá ďalšia rôznostranná slovakistická činnosť R. Kovijanića i jeho záujem o ďalší výskum srbsko-slovenských kultúrnych stykov a vzťahov.. Preto by sme vo vedeckej monografie o ňom očakávali, že v nej nájdeme na základe doterajších vedeckých poznatkov o jeho živote a diele aspoň naznačenie spoločenských a politických pomerov doby a prostredia (srbského i čiernohorského), z ktorého R. Kovijanić vyšiel, ako aj náčrt jeho životných osudov v príčinných súvislostiach s jeho orientáciou práve na slovakistiku a na jeho pedagogické pôsobenie na Slovensku., ale i na jeho vplyv na celú jednu generáciu literárnovedne, ba i jazykovedne orientovaných slovenských slavistov, ktorí sa duchovne formovali práve v čase jeho vysokoškolského pôsobenia na Slovensku.

Naznačená metodologická nevyváženosť faktografickej a interpretačnej zložky sa odrazila i v materiálovej zložke monografie – v prílohách., ktoré v nej zaberajú vyše polovice, čo má napokon dosah na jej praktické využitie.. Ak totiž hodnotíme monografiu ako vedecké dielo, a taktó autor vníma jej zameranie, potom bádatelia Kovijanićovho diela ani nepotrebnú priloženú materiálovú prílohu s vyčerpávacím zoznamom srbských žiakov a študentov na Slovensku, keďže ich môže nájsť v autentickej podobe nielen priamo v pôvodných prácach R. Kovijanića, ale i v kritických vydaniach v slavistických srbských a slovenských publikáciách. Platí to i o priložených podrobných bibliografiách prác R. Kovijanića, ktoré boli publikované k jeho životným jubileám. Na druhej strane, ak by sme monografiu posudzovali i ako náučno-publicistickú publikáciu adresovanú „bežnému čitateľovi“, tieto vedecké materiály – prílohy, poznámky, bibliografie – nie sú vôbec funkčné, ba navyše zaťažujú publikáciu o celú polovicu..

Či už budeme recenzovanú monografiu hodnotiť ako vedeckú publikáciu alebo ako náučno-populárnu publikáciu, v oboch prípadoch dospievame k presvedčeniu, že autorov zámer obsiahnuť celý dlhý dramatický život a rozsiahle dielo Rista Kovijanića faktograficky čo najúplnejšie bol neobyčajne náročný a bez stanovených pevných metodologických východísk doslova nerealizovateľný.: Len tak si možno vysvetliť, že pri písaní recenzovanej monografie postupoval autor podľa akéhosi metodologického hybridu, ktorý ho napokon priviedol k tomu, že v monografii dal prednosť konkrétnym faktom a reprodukovaniu Kovijanićových diel pred ich vedeckou interpretáciou, ktorá

sa autorovi monografije doslova. priečila. V monografii N. Kuzmanovića totiž nachádzame niečo, čo sa nedá hodnotiť iba cez prizmu čisto vedeckých princípov. Celý jej text totiž svedčí o tom, že vznikla nielen z neobyčajného autorovho obdivu diela Rista Kovijanića, ale navyše i doslova z jeho očarenia Ristom Kovijanićom ako človekom. Napokon to ani neprekvapuje, lebo život a dielo Rista Kovijanića je hodný nielen monografického, lež i umeleckého spracovania: Risto Kovijanić už ako gymnazista dobrovoľník dvoch Balkánskych vojen i Prvej svetovej vojny, zajatý a tri roky väznený v uhorskom koncentračnom tábore, po absolvovaní slavistických a germanistických filologických štúdií 12 rokov prednášateľ srbského a chorvátskeho jazyka a literatúry Bratislave, odkiaľ sa z protestu pred nastupujúcim fašizmom uprostred semestra vracia domov, kde je fašistami prenasledovaný a väznený v Albánsku, ale opäť väznený i po vojne komunistickým režimom, neskôr tým istým režimom diskriminovaný, aby sa napokon oddal histórii rodného čierneho Kotora, aby sa napokon ako 95-ročný vrátil k celému dlhému životu v múdrych pamätiach. Teda nebolo Nebojšovi Kuzmanovićovi, autorovi monografie o Ristovi Kovijanićovi, ľahké nepodľahnúť očareniu, obdivu z jeho života, čo sa odrazilo na štruktúre i celom jej texte. Pravda, očarenie životom ešte nestačí na napísanie vedeckej monografie. A tak ucelená syntetická monografia o živote a diele srbského slovakistu Rista Kovijanića zostáva naďalej úlohou našej – srbskej i slovenskej – kulturologickej či literárnej komparatistiky.

Emil Horák

Petr Kaleta: *ČEŠI O LUŽICKÝCH ŠRBECH ČESKÝ VĚDECKÝ, PUBLICISTICKÝ A UMĚLECKÝ ZÁJEM O LUŽICKÉ SRBY V 19. STOLETÍ A SORABISTICKÉ DÍLO ADOLFA ČERNÉHO*. Praha: TGM. 2006. 334 strp.

Пред нама је монографија у издању Масариковог института Чешке академије наука, дело славистичке историографије које карактеризује и анализира појединачне етапе чешког научног, публицистичког и уметничког интересовања за Лужицу и Лужичке Србе током 19. века.

Чешка и Лужица делиле су заједничку судбину на европској историјској сцени од периода владавине луксембуршке династије на чешком трону до тридесетогодишњег рата у 17. веку. Међусобне везе (политичке, економске, правне и др.) два западнословенска народа која живе на овим просторима посебно су интезивирани у току 19. века, пре свега по оснивању Лужичког семинара у Прагу где се образовао велики део лужичкокрпске католичке интелигенције.

Публикација „Чеси о Лужичким Србима“ формално садржи пет поглавља, али се на основу целокупног материјала могу издвојити три веће тематске целине.

Прву групу чини опис главних проблемских области и појединости лужичкокрпског народног покрета који бива инициран управо у 19. веку, као и његове улоге у модерној историји Лужице.

Друга тематска целина обухвата догађаје, дела и особе најзаслужније за развој сорабистичких интересовања и истраживања у чешкој средини. Почети научног бављења сорабистиком сежу на крај 18. века, до времена Јозефа Добровског, који је био именован за првог саветника Лужичког семинара. У деценијама које следе на томе месту ће се смењивати велика имена славистике као што су П. Ј. Шафарик, Ф. Ј. Челаковски, К. Ј. Ербен, М. Хатала итд. Нарочит раст интересовања шире чешке јавности за лужичка питања бележи се осамдесетих година 19. века, у време Ј. Махала, Ј. Кубе и др.

Највећи део студије – чак 135 страна – посвећен је основним етапама живота и научног деловања Адолфа Черног, првог лектора лужичкокрпског језика на Карловом универзитету

у Прагу. Позиције у његовој биографији представљају камен темељац данашње чешке сорабистике: Митолошка бића Лужичких Срба, прилози у часопису Лужица, чланци у Отовом научном речнику и сл.

Књига се завршава обимним навођењем извора и коришћене литературе са нарочито за све светске сорабисте корисним информацијама о Адолфу Черном (на скоро 30 страна), резимеа на горњолужичкосрпском, немачком и енглеском, као и регистром личних имена.

Аутор монографије је истраживач Масариковог института Чешке академије наука и гостујући предавач на више чешких универзитета. Бави се првенствено историјом Словена у 19. веку и проблематиком етничких мањина у Европи. Последњих година његова истраживања усмерена су на историју Лужичких Срба. Он у првом делу своје књиге пажњу посвећује свим најважнијим детаљима историје лужичкосрпског народа из 19. века, периода у коме су се одигравали комплексни процеси почетног развоја етничког идентитета већине словенских народа. Показатељи ваљаности овог штива су у првом реду велика прецизност и свеобухватност представљања података, карактеристика која је Петра Калету красила и у ранијим радовима (један од њих, о животу и делу Франћишека Ржехоржа, је већ представљен у Славистици IX). Изабрани хронолошко-проблемски приступ помаже му у приказивању континуитета сорабистичких истраживања у чешкој средини. С друге стране, омогућава му успешно представљање многих актуелних сорабистичких дискусија, као на пример на 14. страни где се бави питањем етничког статуса лужичкосрпске заједнице у савременим класификацијама.

Због свега наведеног књига представља одличан и поуздан извор информација за људе који се баве историјом сорабистике (пре свега њеног прашког сегмента, после лајпцишко-будишког тренутно најактивнијег), отвара врата за проучавање историје сорабистике у 20. веку и нуди вредне информације широј читалачкој славистичкој публици о односима између два словенска народа Средње Европе.

Далибор Соколовић

ИВАН ФРАНКО И СРБИЈА. Зборник радова са Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996., Српско-украјинско друштво Нови Сад, Архив Војводине, Нови Сад, 2006, 221 стр.

Поводом обележавања 140-годишњице од рођења и 80-годишњице од смрти Ивана Јаковљевича Франка (1856–1916), истакнутог украјинског писца и песника, научника, публицисте и јавног радника, Српско-украјинско друштво Нови Сад је организовало Међународни научни симпозијум који је одржан на Филозофском факултету у Новом Саду од 25–27. новембра 1996. године.

Српско-украјинско друштво, основано у Новом Саду 1994. године, поставило је себи као основни циљ да „негује и афирмише културну, просветну, научну, духовну, привредну и друге видове сарадње између украјинског и српског народа“. Обележавање 140-годишњице од рођења и 80-годишњице од смрти Ивана Франка било је добра прилика да Српско-украјинско друштво организовањем научног скупа реализује део своје програмске оријентације у области науке и културе.

Сама чињеница да је у Србији одржан Међународни научни скуп посвећен животу и делу Ивана Франка и да је на њему деветнаест учесника из Србије и Украјине прочитало своје реферате указује да је реч о великану писане речи, који је својим делом превазилазио националне границе и повезивао украјински народ са словенским и другим народима. Савремени украјински песник Борис Ољижник је рекао да је Кобзар Тараса Шевченка Библија

украјинског народа. У том контексту се може рећи да је Иван Франко најближи и најдоследнији Шевченков наследник у оживотворењу идеја и мисли ове Библије украјинског народа. Дмитро Павличко, такође савремени украјински песник, метафорички се изразио да је Шевченко родио украјински народ, а Франко га је одгојио.

Иван Франко, доктор књижевних наука, полиглота свестраног и енциклопедијског образовања, одличан познавалац украјинске књижевности, словенских и светске књижевности, фолклора, историје и савремених друштвених, политичких и културних кретања, оставио је иза себе веома обимно дело. Седамдесетих и осамдесетих година 20. века у Кијеву су објављена сабрана дела Ивана Франка у 50 томова. Нажалост, ту није ушло целокупно његово књижевно, научно и публицистичко наслеђе, јер су совјетске власти настојале да избришу, сакрију или фалсификују онај део Франковог рада који није био сагласан са совјетском идеологијом и националном политиком. Добри познаваоци укупног Франковог дела сматрају да би за комплетирање његових сабраних дела требало објавити још око 30 томова.

Уводна реч, коју је за овај Зборник написао проф. др Богдан Косановић, објављена је на српском и украјинском језику. Реферати су објављени на српском или украјинском језику, онанко како су их учесници читали, а сваки реферат има резиме на енглеском и на српском или украјинском језику. Теме реферата објављене у Зборнику обухватају разне области стваралаштва, делатности и живота Ивана Франка.

Богдан Косановић у својој компаратистичкој теми *Иван Франко и српски писци о Максиму Горком* приказује социјалне, етичке и естетске погледе Ивана Франка у односу према великом руском писцу.

Иван Денисјук у свом реферату *Франкознавство: здобутки, втрати і перспективи* указује на чињеницу да опус од око 30 томова Франковог дела, који није ушао у његова сабрана дела у 50 томова, представља његова дела о националним погледима и идејама. Ова област Франковог стваралаштва и ангажмана мање је позната широј јавности. Аутор такође сматра да су бројне совјетске монографије о И. Франку и његовом стваралаштву и политичком ангажману презасићене социјалистичким идејама и у великој мери превазиђене.

Тарас Салига обрађује тему *Иван Франко і Євген Маланюк (до проблеми слов'янських зв'язків)* и приказује њихове стваралачке везе. Овде треба истаћи да је Јевген Малањук украјински писац српског порекла.

Јулијан Тамаш у теми „*Опало лишће*“ Ивана Франка између „*Ђулића увелака*“ *Змаја и поезије Црњанског* преко топуса лишћа које опада и вене идентификује однос три писца према жени и експлицира њихове основне ставове о љубави и смрти.

Иван Јушчук у свом реферату *Иван Франко і національно-визвольна боротьба сербів у 70-х роках XIX ст.* указује да су се Украјина и Србија вековима на сличан начин бориле за своју независност. Украјинци су пружали помоћ Србима у Херцеговини за време устанка 1875. године. Украјинска штампа је пратила догађаје на Балкану, а ови догађаји су имали свој одјек у делима многих украјинских писаца, па и у делу Ивана Франка.

Душан Берић у свом прилогу *Српски ослободилачки покрет 1875–1878. и И. Франко* наводи како је Франко, пишући о догађајима на Балкану, подизао морал припадника украјинског народа у борби за властиту националну самосталност.

Јанко Рамач у прилогу *Иван Франко о српско-украјинским везама и односима* презентује значајније радове И. Франка о српско-украјинским везама и односима. Као прилог ту је наведено и писмо И. Франка Тихомиру Остојићу у коме му он скреће пажњу на српско-русинске контакте и утицаје у рукописној парацрквеној књижевности.

Марија-Магдалена Косановић у реферату *Иван Франко према савременим српским и хрватским филолозима* приказује контакте Ивана Франка са делима српских и хрватских филолога – Вука Караџића, Љубомира Стојановића, Ђуре Даничића и Ватрослава Јагића.

Микола Иљницьки обрађује тему *Сербські сюжети української фольклорної балади* и презентује различите украјинске баладе о Србину/Сербину. Ову тему је истраживао и И.

Франко. Аутор сматра да песма „о Србину“ представља један аспект украјинско-српског културног дијалога.

Вероника Јармак у теми *Иван Франко и српске народне умотворине* разматра моделе превођења српских народних песама које је проучавао И. Франко.

Васиљ Ивашкив у свом реферату *Иван Франко і сербські епічні пісні* сматра да је ово тематика јужнословенског фолклора коју Иван Франко није довољно истражио. Ту аутор дотиче и друга питања међусобних фолклорних и књижевних веза Украјине и Србије.

Јевген Кулеба обрађује тему *Мелодичност српских народних песама у преводима Ивана Франка*.

Ђура Лаћак у прилогу *Иван Франко и српска епска песма у оцени М. В. Гуца* презентује студију украјинског фолклористе М. Гуца *Јужнословенски хајдучки епос и српскохрватска лирика у преводима И. Ј. Франка*.

Ауторке Лариса и Летиција Билорус у раду *Духовна народна поезія сербів в перекладах Івана Франка* закључују да се сличност митских јунака и ликова фолклора два словенска народа може тумачити њиховим заједничким коренима/пореком пре велике сеобе Словена али и присуством духовних вредности које су заједничке свим људима и налазе се у фолклору сваког народа.

Лука Хајдуковић у прилогу *Франков превод Лазаревићеве приповетке „На бунару“* анализира овај Франков превод и закључује да се Франко ту представља као преводилац интерпретатор.

Лариса Бондар у свом раду *Иван Франко – атеїст чи евангеліст* указује да је хришћанство саставни део Франковог погледа на свет. Мада се Франко не може сматрати проповедником Јеванђеља, ауторка сматра да је у њему увек била присутна велика и здрава снага речи Јеванђеља.

Микола М. Цап у реферату *Прилог Франка проучавању српских апокрифа XVIII века* скреће пажњу на улогу И. Франка у изучавању и публиковању старе књижевности Русина у Јужној Угарској и на његов утицај на Володимира Хнатјука да отпочне са прикупљањем и изучавањем усмене књижевности Русина. Аутор указује и да је Франко добро учио међусобне русинско-српске везе у рукописној апокрифној књижевности.

Јарослава Мељник обрађује тему *Мотиви Першої світової війни у творчості Івана Франка та Осипа Турянського* и показује како песничко стваралаштво И. Франка за време Првог светског рата осветљава уметнички и психолошки лик песника на крају његовог живота. Основна идеја његове поезије из тог времена је осуда свих ратних страхаота, пре свега разарања и пљачке од стране руске војске у Галицији.

Марк Голлберг темом *Виявлення українсько-сербських літературних взаємин: підсумки та перспективи* настоји да опише главне научне резултате у изучавању украјинско-српских књижевних веза и да укаже које проблеме још треба истраживати.

Овај кратак преглед реферата штампаних у Зборнику јасно сведочи да је богато Франково стваралаштво неисцрпан извор за даља истраживања.

У делу *Прилози/Додатки* приложена је дискусија са округлог стола на тему *Перспективе изучавања српско-украјинских и украјинско-српских веза*.

Зборник садржи и именски регистар.

На крају треба истаћи да је Српско-украјинско друштво Нови Сад успешно организовало Међународни научни симпозијум *Иван Франко и Срби* и да је, у сарадњи са Архивом Војводине објавило Зборник радова прочитаних на овом симпозијуму, који представљају значајан допринос изучавању живота и дела Ивана Франка и српско-украјинских књижевних и културних веза.

Надежда Лаиновић-Стојановић: *ГРАЂЕВИНСКО-АРХИТЕКТОНСКИ РУСКО-СРПСКИ РЕЧНИК-МИНИМУМ*. Ниш, Универзитет у Нишу: Грађевинско-архитектонски факултет, 2007, 80 стр.

Током претходне године у издању Грађевинско-архитектонског факултета у Нишу појавио се *Грађевинско-архитектонски руско-српски речник-минимум*, чији је аутор проф. др Надежда Лаиновић-Стојановић, наш угледни русиста и дугогодишњи универзитетски наставник управо на Грађевинском, Архитектонском и Електронском, а потом и на Филозофском факултету у Нишу, један од наших најистакнутијих познавалаца руског језика струке.

Овај Речник је плод ауторовог студиозног дугогодишњег рада на руској стручној лексици и прикупљања најфреквентнијих техничких појмова и термина руског језика у циљу формирања и израде једног базичног термилошког двојезичног руско-српског речника-минимума у наведеној области. Иако невелик по обиму, он представља значајну новину у нашој русистичкој лексикографији и први је речник овог типа код нас. Грађа за наведени Речник, како и сам аутор истиче у свом предговору, сакупљана је из различитих извора – уџбеника руског језика струке, објављених како у Русији, тако и код нас, затим из лексикографских и других приручника и монографија на руском језику, као и најновијих стручних часописа. Осим тога, аутору је веома корисно послужила лексичка грађа сакупљана током његове преводилачке делатности, радећи на грађевинским и архитектонским елаборатима и пројектима, као и на превођењу различитих стручних текстова и кореспонденције за потребе грађевинских фирми. Материјал је одабиран селективно, пажљиво и зналачки. Речник садржи око 1.500 најфреквентнијих стручних термина и појмова. Наменен је у првом реду студентима грађевинарства и архитектуре који уче руски језик, затим стручњацима у овој области који су упућени на стручну литературу на руском језику, као и наставницима руског језика у средњим стручним школама и, наравно, преводиоцима.

При обради речничких одредница аутор се руководио принципом систематичности и рационалности, ослањајући се делимично и на раније разрађен систем лексикографског описа лексике у сличним типовима речника. Сви руски термини овог речника акценговани су (осим једносложних), што представља његову значајну предност. При обради речничких одредница нису даване посебне граматичке карактеристике, осим у оним случајевима у којима поједине лексеме имају специфичне граматичке особине или се у односу на српски језик различитог рода и броја и представљају тешкоћу за корисника речника у разумевању појединих значења речи, као и при њиховој синтагматској употреби у реченици, на пример: *антресоль* (ж. р.), *барокко* (с. р., непр.), *брутто* (непр.), *вагонные весы* (мн.), *ёмкость* (ж. р.), *известь* (ж. р.), *каскад* (м. р.), *купол* (м. р.), *лоток*, *лотка* (ген. јед.), *поршень*, *поршня* (ген. јед.), *узел*, *узла* (ген. јед.) итд. Од посебне је важности и честа употреба лексема-термина у синтагми. Семантизација свих термилошких јединица и синтагматских спојева дата је јасно и прецизно, тако да су српски еквиваленти у потпуности адекватни и примерени законитостима и духу српског језика, с тим што се у појединим случајевима уз српске еквиваленте дају два или више значења, као и веома корисна допунска објашњења и напомене, нпр. *берма* – берма (бочна трака између ивичне траке пута и ивице пута), *днище* (дно брода, силоса), *дюйм* – цол, палац, инч (мера за дужину), *напорный турбопровод* – цевовод под притиском, *трёшшарнирная арка* – трозглобни лук итд. Наведени примери потврђују прецизност, једноставност и концизност семантизовања стручне лексике.

Речнику је приложен списак јединица и скраћеница које се срећу у стручној литератури на српском језику, са њиховим руским лексичким еквивалентима, као и списак релевантне стручне и лексикографске литературе која је коришћена при изради Речника. Треба такође истаћи да је овај Речник је технички лепо опремљен, прегледан и једноставан за употребу.

Понуђени базични фонд руских стручних термина овог Речника је сасвим довољан да се овлада најфреквентнијом лексиком из области архитектуре и грађевинарства, а његовим корисницима ће омогућити да самостално и успешно користе стручну литературу на руском

језику. Истовремено он ће представљати и значајну помоћ у писменој и усменој комуникацији у сфери ових струка којима је намењен.

Вучина Раичевић

Мирослав Топић, Петар Буњак: *ФОЛКЛОР И ПРЕВОД*. Огледи о рецепцији српског народног песништва у пољској књижевности. – Београд : Филолошки факултет, 2007, 242 стр. – ISBN 978–86–86419–37–8

Најновија књига Петра Буњака и Мирослава Топића *Фолклор и превод. Огледи о рецепцији српског народног песништва у пољској књижевности* подељена је на два дела: (I) **Српска народна поезија у токовима пољске књижевности** и (II) **Преводи, преводиоци**.

Први део чине следеће студије: 1) *Пољске метаморфозе двеју српских народних песама*; 2) „Сонетизација“ *фолклора (О неким пољским преводима српских народних песама)*; 3) *О строфици у пољским преводима српске народне лирике* и 4) *Метрички и тематски контекст* Баладе *Чеслава Милоша*. Други део: 1) *Август Бјеловски и српска народна поезија*; 2) *Епика и етика: пољски преводи Вишњићевих устаничких песама* и 3) *Српске шалвие народне песме у преводима Ане Камјењске*.

Сви ови огледи су део резултата рада на научноистраживачким пројектима Министарства науке: *Компаративно изучавање српске и стране књижевности и културе: од превода ка рецепцији и везама – контактним и типолошким* (2002–2005, бр. 101584; руководилац пројекта проф. др Бранимир Човић) и *Српска и страна књижевност и култура у контакту и дисконтакту* (2006–2010, бр. 148015; руководилац пројекта проф. др Лариса Човић).

Књига се, како видимо, састоји од две тематски јединствене целине: (I) **Српска народна поезија у токовима пољске књижевности** и (II) **Преводи, преводиоци** са низом комплементарних области истраживања: из транслатологије (и то спецификум преводјења једне од највиталних врста у српској народној књижевности – народне епике), њихове рецепције у другој (пољској) књижевности, са прегледом личности пољских преводилаца и њиховом ангажованошћу на овим пословима током једног и по века. Све ово се на вешт и оригиналан начин уградило у наслов, поднаслов и називе два дела, и то у виду прстенасте конструкције: превод – рецепција – превод, чиме се још једном учврстила веза делова у једну јединствену кохерентну целину. Тако да се с правом ова књига може сматрати монографском радњом *par excellence*. Посебно је значајна функција наслова два тематски јединствена блока: они су, заправо, синонимске варијанте којима се спецификује задаци који су уграђени, како у оквирни наслов теме „Превод и фолклор“, тако и у два споменута блока.

Пажљивом читаоцу неће такође промаћи још неколике ствари. Прво, да се у наслову и поднасловима даде препознати тема пројекта у чијим су се оквирима кретала и реализовала истраживања Буњака и Топића (*Компаративно изучавање српске и стране књижевности и културе: од превода ка рецепцији и везама – контактним и типолошким* (2002–2005)). Друго, тај исти пажљиви квалификовани читалац не може да се отме утиску да су се од самог почетка назирале контуре будуће монолитне књиге и да је све рађено поступно и плански, и леп су пример за све фазе таквога рада, јер се кренуло од једног у свему репрезентативног огледа, на којем се опробавала носивост и обухват комплексне теме, као и комбинаторика методолошких поступака и аналитичких приступа. То пилот истраживање је био оглед под насловом *Метрички и тематски контекст* Баладе *Чеслава Милоша*, нуклеус будуће књиге. То нипошто на значи да је она заузела „почасно“ прво место у књизи. Не. Он се нашао у самом центру структуре: заузео четврту позицију у редоследу од укупно седам студија. И тако је морало бити, јер он је конструктивна доминанта читаве књиге, од које се зракасто на оста-

ле делове шире очекивани делови у свеопштој грађевини ове надасве оригиналне структуре. Међутим, иако по тематском богатству и примени различитих методолошких приступа овај оглед представља основни стуб у конструкцији, он није, по природи ствари и логици конструисања књиге, и једини. Друга конструктивна доминанта књиге је онај оглед под насловом *Епика и етика: пољски преводи Вишњићевих устанничких песама*, јер без тог односа *епикатика*, тј. без етичке стране не да се замислити иоле озбиљније и обухватније истраживање наше епике. То је, уосталом, био онај основни повод због којег је највећи пољски песник Адам Мицкијевич средином XIX века у својим предавањима о словенским књижевностима на Француском колежу онолико места посветио нашој епској поезији. То је, дакле, била она друга неизоставна конструктивна доминанта књиге, којом се она још једном, и по ко зна који пут ојачава.

Комплексност је заједнички именитељ свим деловима овако замишљеног и бриљантно реализованог проучавање пољских превода српских народних десетерачких песама и њиховог места у пољској националној књижевној продукцији, и то у распону од 150 година: од превода неколиких песама пољског песника предромантичара Кажимјежа Брођинског, објављених 1821. године, па све до антологије српских народних песама *Бисер и камење* у преводу поетесе Ане Камјењске из 1967. године.

У врло прегледном и инструктивном Предговору, као и у уводним деловима свих огледа аутори су побројали шта све обухватају овако широко замишљена истраживања, истичући при том којих се начела придржавају, које је усмерење и редослед истраживања, којим се методолошким приступима користе, као и читаву лепезу најразличитијих аналитичких процедура – иманентних и компаративних.

Два изванредна версолога, преводиоца и компаратиста, Мирослав Топић и Петар Буњак, бавећи се пољским преводима српских народних песама, посебну пажњу усредсредили су и на оне преводиоце код којих је несиметрични неримовани десетерац српске народне поезије као еквивалент добијао у свему сродан пољски стих – стих који у пољском песничтву има дугу традицију.

Иако узгред и успут аутори су дуж читаве књиге, а посебно у другом делу, представљали личности пољских преводилаца српске епике и процењивали њихов допринос у њеном уграђивању у националне токове пољске књижевности у временском размаку, како рекосмо од једног и по века, са прегледом неких одлика њихових превода, као и о месту несиметричног десетерца у њиховом метричком репертоару. Примера ради, у већ споменутој *Балади* Чеслава Милоша поред метричког и тематског контекста осветљавају се и неке друге везе између ове баладе и српске народне песме и констатује се да су им заједничке општесловенске фолклорне формуле и сродност, па и подударност мотива, и то на вишим нивоима организације текста, ако се посматрају као интертекстуални мостови који воде ка појединим песама из неколиких збирки пољских превода српских народних песама. За ову прилику и скучен простор у којем мора да се реализује свака рецензија, ипак смо изабрали онај део закључка који се тиче *Баладе*, а по много чему је репрезентативан за читаву књигу, и своди се на то да је њен метрички и тематски контекст веома широк. А њена интертекстуалност, што долази од ширине контекстуалног поља, такође је богата што сведочи о поливалентности текста, усмереног ка укрштају традиције и новине, што се најбоље манифестује у његовом метричком лику. Присуство фолклорних формула има и чисто семантичку функцију „архитипизације“, па би у томе светлу требало посматрати сигнале неких српских народних песама (рецимо, „Смрт мајке Југовића“).

И, најпосле, да закључимо, књига *Фолклор и превод. Огледи о рецепцији српског народног песничтва у пољској књижевности*, двојице полониста, врских стручњака из области транслатологије, версификације и компаратистике, угледних професора Мирослава Топића и Петра Буњака, послужимо се метафором из претходне анализе, биће један од носећих стубова у верификацији резултата прошлог пројекта *Компаративно изучавање српске и стране књижевности и културе: од превода ка рецепцији и везама – контактним и типолошким*

(2002–2005), а посебно оног још увек актуелног *Српска и страна књижевност и култура у контакту и дисконтакту* (2006–2010).

И стога, али и са многих других виртуелних квалитета којима обилује ова књига, а које је кадро да уочи само изоштрено око стручњака и чије се истицање очекује у будућим анализама и оценама, као и због значаја за свеукупна осветљавања веза српске и пољске књижевности и културе, – са свих тих разлога најновија књига Мирослава Топића и Петра Буњака заслужује сваку препоруку научној и стручној јавности.

Бранимир Човић

Mária Myjavcová: *SLOVENSKÝ JAZYK A KULTÚRA VYJADROVANIA PRE 3. A 4. ROČNÍK GYMNÁZIA*. Zavod za udžbenike, Beograd, 2007. 244 s.

Марију Мијавец је изванредан лингвиста, преводилац, одличан познавалац словачког језика у војвођанској средини, а у исто време и одличан педагог и научно-истраживачки радник на Филозофском факултету у Новом Саду, иначе сада у пензији. Управо Марија Мијавец се побринула за то да се више поведе рачуна о словачком језику у билингвалној средини. Захваљујући својој дугогодишњој педагошкој пракси и одличном познавању језичке ситуације Словака у Војводини пише уџбенике словачког језика. Углавном је писала уџбенике словачког језика за гимназије. Тако је 1977. године изашла њена средњошколска граматика за прва два разреда, а 90. година излази следећи уџбеник „*Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 1.-4. ročník strednej školy*“ (Словачки језик и култура изражавања за 1.-4. разред средње школе). Управо овај уџбеник су као одличан оценили водећи словачки лингвисти, запослени Словачке академије наука у Братислави. Овај приручник је био посебан управо због тога што је био једини средњошколски уџбеник словачког језика изван граница Словачке.

У оваковом духу је Марија Мијаве наставила. Тако се прошле године десило да је представљена граматика за 3. и 4. разред гимназије добила као најбољи оригинални уџбеник на језицима националних мањина награду „Стојан Новаковић“. Треба споменути да је овај приручник уствари наставак претходне две књиге, такође ауторке Марије Мијавец, за 1. и 2. разред гимназије. У првом уџбенику (*Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 1. ročník gymnázia*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 2005. 123 s.) обрађује се градиво из фонетике, фонологије и лексикологије, у другом (*Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 2. ročník gymnázia*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva 2006. 164 s.) морфологија, док је трећи, по обиму и највећи (пошто има 244 странице), посвећен градиву из синтаксе и стилистике.

Првобитно је ауторка планирала да ове три књиге изађу као један уџбеник за гимназије у којима се словачки језик изучава као матерњи, али се због обима морало одустати од те идеје, те је ова уствари целокупна, одлична граматика словачког језика изашла у три књиге.

Градиво обрађено у трећој по реду граматици је много захтевније од оног из претходних разреда, пошто су у основној школи ученици савладали само основе синтаксе. Ово је компликована проблематика која превазилази оквире лингвистике и блиска је и логици.

Након уводних напомена се обрађује модалност исказа, а то је ученицима делимично познато с обзиром на то да су већ учили о врстама реченица. У већој мери се овде наводе и најновији трендови савремене лингвистике (словачке, али и чешке лингвистике). Нека објашњења изгледају можда компликовано али су дата разумљиво и сигурно ће их добри ученици схватити. То значи да је део градива намењен бољим ученицима за рад у језичким секцијама, а то значи да неке вежбе могу да послуже и студентима Учитељског факултета

у Сомбору (истурено одељење у Бачком Петровцу), али неће бити на одмет ни студентима словачког језика и књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду.

У уводном делу рукописа др Марија Мијавец говори о граматичкој структури реченице и о деловима реченице. Субјекат и предикат се обрађују детаљније а модеран приступ се види у делу о реченичном језгру. Даље у граматици имамо обрађен атрибут, објекат и прилошке одредбе. За разлику од тога како је било до сада, предикатски додатак је у делу о полуреченичним конструкцијама. То значи да се код интерпретације градива води рачуна о савременој науци и да се у складу са правилима додају и дефиниције. И апозицију овде убрајамо у полуреченичне конструкције, али много шире него у досадашњој школској пракси.

Синтагматика је веома занимљива и са погледа конфронтације са српским језиком. У словачком постоје детерминативна, предикативна и координативна синтагма, док се у српском језику предикација не спомиње као начин спајања реченичних делова.

Занимљива су и запажања у темама: *Реченица* (с. 99), *Грамматичка структура глаголских реченица* (с. 100–102), *Типови реченица* (102–119) и *Реченице без глагола* (с. 119–123). Зависне и независне сложене реченице се објашњавају стандардно. Такође су овде и правописне поуке о интерпункцији (с. 153–173)

Ново у односу на остале класичне граматике за средњошколце је и то да се објашњавају основе текстуалне синтаксе. Не треба то схватити само као теоријско размишљање, него стечена знања би ученици требало да користе у пракси и на тај начин побољшају памћење текстова и да лакше уче градиво пошто текстуална синтакса би требала да објасни тајне и принципе људске комуникације.

И последњи део граматике у преводу назван *Стилистика и стил* (183–220) има и теоретске, и практичне елементе. Након систематизације стилова неки од њих су детаљније разрађени: публицистички и његови жанрови, административни. Након тога следе стилски поступци. Треба нагласити да и у овом делу, као и у целој књизи, осим дефиниција и поука имамо и одговарајуће примере.

На крају уџбеника (као и у претходна два) је део *Вежбамо превод са српског*. По принципу од лакшег ка тежем су поређани текстови и наводе се и еквиваленти српских речи за које се претпоставља да их деца не знају на словачком језику. Овај део се завршава са три књижевна текста српских писаца и њиховим преводима на словачки. (Преводи су узети из књига објављених у Словачкој.)

Нова граматика др Марије Мијавец је одличан приручник како за средњошколце тако и за све који се интересују за очување и побољшање словачког језика. То значи да је могу купити сви они који желе да имају добру граматичку словачког језика. Одлична је и због тога, што је писана за билингвалне говорнике јер управо овде могу да се нађу примери и решења за најчешће недоумице и грешке које Словаци у Војводини праве када треба да говоре књижевним језиком.

Зузана Тирова

СТО ГОДИНА СЛАВИСТИКЕ У СРБИЈИ. Зборник реферата издат 30 година касније. (Приредио Богољуб Станковић). Славистичко друштво Србије, Београд, 2007, 214 стр.

Године 2007. у Београду је, у издању Славистичког друштва Србије, изашла књига под називом *Сто година славистике у Србији*. Она представља зборник реферата са међународног научног симпозијума одржаног у Београду од 27. до 29. октобра 1977. године под називом „Сто година славистике у Србији“. Симпозијум је био посвећен

стогодишњици оснивања Катедре за руски језик на Великој школи у Београду, 1877. године. Међутим, он није обележио само јубиларни датум русистике, него се тим поводом говорило и о развоју славистике у Србији.

Тридесет година касније, сакупљени су материјали са тог научног скупа и објављени у овој књизи, која је настала у жељи да се излагања учесника скупа нађу на једном месту и да се лоцирају у шири културни, политички и историјски контекст. Штампана је уочи педесетогодишњице правног постојања Славистичког друштва Србије и шездесетогодишњице његовог оснивања. Она је припремана за објављивање још пре 30 година у виду симпозијумског зборника, али је тада рукопис остао необјављен.

Ова књига штампана је на 214 страница. Садржи осамнаест реферата, као и факсимил програма научног састанка. Илустрована је фотографијама чланова Катедре и учесника скупа, као и фотографијом хора студената Славистике, који је одржао концерт поводом отварања симпозијума.

На почетку, у одсуству класичног предговора, *уместо предговора* налази се чланак проф. др Ђорђа Живановића, под називом *Домети русистике*, објављен у *Политици*, 12. новембра 1977. године, где се даје преглед тродневног научног скупа са 27 реферата чија се садржина односила како на развој Одсека за славистику, тако и на питања из упоредне славистике.

Следе реферати Ђорђа Живановића, Милорада Радевића, Петра Митропана, Милосава Бабовића, Наталије Радошевић, Франца Јакопина, реферат о конфронтационом проучавању руског и српскохрватског језика на Одсеку за славистику, чији су аутори Богдан Терзић, Вера Николић, Александар Терзић, Јелка Матијашевић и Богољуб Станковић, чиме се завршава једна целина која се односи на проучавање руског језика у Србији. Тема једног броја реферата односила се на интересовање за словенску културу, језике и књижевности у Србији пре оснивања Катедре за руски језик и књижевност. О томе је било речи у уводном реферату Ђорђа Живановића, у реферату Милорада Радевића о настави руског језика у београдским школама до 1878. године, као и у излагању Петра Митропана о првим уџбеницима руског језика у Србији.

О раду Платона Кулаковског, првог професора руског језика у Београду говорио је Милосав Бабовић.

Затим следе реферати посвећених проучавању и превођењу руске књижевности. О томе су говорили Витомир Вулетић, Милосава Стојнић, Сава Пенчић, Богдан Косановић, Александар Флакер, Борис Марков, Милица Милидраговић, Антица Менац, Олга Брајичић, Х. Шустер-Шевц. О улози и значају музичког образовања у настави руског језика као страног говорио је Андреј Тарасјев.

Низ реферата био је посвећен улози Радована Кошутућа и његовог рада у развоју српске славистике. О томе се говорило у рефератима Наталије Радошевић, Кирила Тарановског, те Франца Јакопина.

На крају књиге, *уместо поговора* проф. др Богољуб Станковић у кратким цртама даје генезу настанка ове књиге, као и историјат српске славистике, са посебним освртом на друштвено-историјски контекст који је одређивао и осцилације у узлазној линији њеног развоја у последњих тридесет година.

Овај зборник објављен три деценије касније не говори само о једном периоду у историји српске славистике, већ истиче континуитет и подстиче на размишљања о њеном садашњем тренутку и будућем развоју у српској средини.

Ружица Радојчић

Александар Младеновић: *ПОВЕЉЕ И ПИСМА ДЕСПОТА СТЕФАНА ЛАЗАРЕВИЋА*. Текст. Коментари. Снимци. „Чигоја штампа“, Београд, 2007, 511 стр.¹

Академик Александар Младеновић је код издавачког и штампарског предузећа „Чигоја штампа“ 2003. године објавио књигу *Повеље кнеза Лазара*. Књига је била догађај у српској култури, филологији и историографији, уникатна концепцијом, значајки приређена и раскошно опремљена, намењена корисницима најразличитијих стручних и научних профила – филолозима, историчарима, историчарима културе. Сада нас академик Александар Младеновић и „Чигоја штампа“ дарују на готово истоветан начин припремљеном књигом *ПОВЕЉЕ И ПИСМА ДЕСПОТА СТЕФАНА*, с поднасловом *Текст- Коментари. Снимци*. Ова је и званично *издавачки подухват године*, једино признање Сајма књига које су добили и аутор и издавач.

Књига има 511 страна великог А4 формата. Поднаслов: *Текст, Коментари, Снимци* наговештава садржај и композицију књиге, која, иначе, има дванаест поглавља. Први пут су се нашле на једном месту све повеље, писма и друга акта, писана српскословенским и српским језиком, сачувана у оригиналу, препису или у ранијим издањима, које су наследници кнеза Лазара писали Дубровнику и Дубровачка општина њима (укупно 59 докумената), манастирима на Светој Гори – Хиландару (5 повеља), Великој Лаври Св. Атанасија (5 односно 6 повеља, будући да је једна од њих сачувана у два примерка, од исте руке и истог датума уз то), Светом Пантелејмону (4 документа) и Витопеду (1 повеља), по једна повеља Милешевци и Високим Дечанима у Србији (ова друга у поглављу *ДОДАЦИ* пошто се ради о рукопису који је саставни део Дечанске хрисовуље III) и такође по једна повеља манастирима Тисмани и Водици у Румунији и једна повеља граду Београду. Сви ови документи смештени су у временски оквир од 1392. до 1427. године. У IX поглављу проф. Младеновић даје попис 10 несачуваних повеља, писама, докумената и сл. аката чије постојање је вероватно (судећи по поменима у другим документима или на основу тога што су на пример сачуване задужбине деспота Стефана или пак мање-више поуздан њихов помен). Поглавље XI садржи Предговор Закону о рудницима деспота Стефана и Извод из Закона Новог Брда, а поглавље XII латинички препис Предговора Рударском закону, који је сачињен у рударском месту Ћипровцу у Бугарској 1638, а откривен у Градској библиотеци у Сплиту.

Приређивач рачуна на различите кориснике ових докумената, који су похрањени у специјализованим институцијама – у манастирским ризницама, у музејима и архивима, у библиотекама и сличним установама, у виду оригинала односно старих преписа, у склопу збирки фотографија, у ретким и тешко доступним издањима. Сви корисници не морају бити једнаковични у читању старих докумената и у разумевању нашег струг језика. Професор Младеновић све то има у виду, али у књизи нема ни речи о тежини и сложености подухвата, и не призива за себе попусте код оних који се буду његовим трудом служили.

Документи из дубровачке збирке нису захтевали посебан (археографски) опис, па се одмах након текста дају потпуни подаци о досадашњим издањима, с исцрпним напоменама, које се не ограничавају само на тачност читања. Упореди, на пример, праву малу (документовану) расправу у вези са прилогом *докол но*, што Медо Пуцић и Љубомир Стојановић, очигледно погрешно, читају *довољно* (стр. 39).

Блокови других докумената, по правилу, најпре имају комплетне податке о „историји“ акта (археографски опис), потом податке о ранијим издањима (с критичким освртом, кратким и јасним, али никад омаловажавајућим), да би онда уследио текст у (А) *оригиналној графици* (црквеном графицијом). Рашчитан је оригинал, разрешене скраћенице и спуштена надредна слова, текст писан у оригиналу *in continuo dat* је према савременим правилима, властита имена су навођена према савременом правопису великим почетним словом, надсловни знаци

¹ Реч на представљању књиге у САНУ 4. децембра 2007. године.

су испуштени, осим двоструке варије употребљене у генитиву множине. И ове и све друге, углавном ситније и појединачне, приређивачке интенвенције су објашњене. Иза тога следи (Б) *транскрибован текст* данашњом српском азбуком, допуњеном танким јером у функцији изговорног полугласника) а потом опет следи образложење поступка (нпр. да је повеља прочитана екавски, с позивањем на заснованост таквог поступка према потврдама за несумњиву екавску замену јата, да је задржано писање јера пошто нема потврда за његову вокализацију; наравно друкчије је поступљено у помињаном ћиштровачком препису из 17. века). Текст документа (В) *счбпдмије језички осавремењен* (ауторски или преузет, неретко с мањим или већим изменама) такође прате јасне напомене о поступку. Дају се и интерпретације (значења) појединих речи у датом контексту, архаичних израза, савременом читаоцу нејасних секвенци, често с ослонцем на Свето писмо (уп. нпр. *градозиданије, невера, проија, соће, старац, ђефалија, унча, Кнеж човек, где и вь будуштем вецџ* итд.). Драгоцени су коментари топонима (њихово доста често убицирање и данашњи лик).

У ствари, сваки документ на изврстан начин је појединачно, готово монографски обрађен, али то не нарушава кохерентност књиге. Види се у томе, мислим, искуство човека који се бавио појединачним „статусом“ сваке важне књиге или документа у библиотечкој или архивској поставци, у фонду старина или ретких књига. А тамо се, између осталог, учи како се ради и за друге, а не само за себе. Управо је таква ова књига.

Узмимо, на пример, опредељење за екавски изговор или задржавање јера на крају речи под два варијама. Те две кључне чињенице проф. Младеновић у сваком конкретном случају констатује – у оригиналном тексту задржава оно што има изворни докуменат, који се овде по правилу може наћи као снимак у употребљивој форми (као ослонац контроле, кад корисник то нађе за сходно), транскрибована пак верзија даје текст према претпостављеном читању у том времену и на том конкретном простору. Имамо значи готово приређену документацију да уђемо у научну дискусију. На пример – да ли је висок степен поузданости у писању „јата“ у етимолошким позицијама могући сигнал да је „јат“ још чувало фонолошку индивидуалност (бар на рубном севернијем подручју, одакле су могли потицати неки писари) или, у другом случају – да ли је евентуално свако „јер“ у финалној позицији у генитиву множине могло имати статус изговорног полугласника (и задржати га у транскрибованом тексту), а не само оно „јер“ које је у рукопису под два варијама. За нешто поузданије објашњење порекла –а у генитиву множине (у опредељењу између двеју готово једнако прихваћљивих хипотеза) у овако приређеним два књигама проф. Младеновића може се наћи добар ослонац.

Ономастичка грађа, посебно топонимијска, приређена је за историјскогеографску и ономастичку обраду.

Научну тежину, односно функционалност и лако и брзо налажење битних података, књизи дају *Именик личности и Именик места, локалитета и сличних географских појмова*.

Сви коментари, односно напомене, били они само текстолошки, или филолошки, или историографски, културолошки, историјскогеографски, односно ономастички, увек су кратки, јасни и недвосмислени, али не и тврди. И што је најважније – проф. Младеновић ниједним поступком не ускрати нам поуздану информацију о томе како је у оригиналу и како је он поступио.

Напред наведеном треба додати и то да ће будући корисници имати на располагању читљиве снимке највећег броја докумената, што је драгоцено за филолошка и палеографска истраживања на пример. Отклања то и сваку врсту недоумице или неспоразума, ако их уопште и може бити када се с оваквом акрибичношћу, и поштено, поступа.

И приликом говора о претходној књизи проф. Младеновића говорио сам о моралној страни поступања – ниједиј труд, ни најситнији, није прећутан и омаловажен, ниједиј помоћ није заборављена, па макар се радило о свакодневной и „служеној“ (радној) обавези. Поименице наводи имена: колега и сарадника, библиотекара, службеника, издавача и његових сарадника и посленика који су се својски потрудили да добијемо величанствено дело, књигу

за углед. Ми који смо поменути знамо да смо неретко почаствовани и преко стварних заслуга. Али част нам је што смо се у оваквој књизи нашли.

Лепоту и атрактивност књиге (репрезентативне у најбољем смислу те речи) подижу илустрације на којимасу се нашли деспот Стефан, кнегиња Милица (монахиња Јевгенија), снимци манастира Љубостиње и Манасије, карта деспотове државе и, наравно, снимци повеља и писама, који су и уметничка сведочанства сјаја минулих времена. Важно је то за наше самопоуздање и самопоштовање! И једно и друго чини ми се да нам недостаје.

Драга ми је књига и због посвете *ЈЕЛЕНИ!* Радује се и Она горе, на оном свету, овој Ациној прелепој и драгоцену књизи за вечност, на чијим првим странама је уписано Њено име.

Мато Пижурица

В. П. Гудков: *ИССЛЕДОВАНИЕ ЧАСТНЫХ ВОПРОСОВ ИСТОРИИ СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКОВ*. Издательство Московского университета, Москва, 2007, 124 стр.

Нова књига Владимира Павловича Гуткова, шефа Катедре за словенску филологију Московског универзитета, *Исследование частных вопросов истории славянских языков*, посвећена истакнутом српском слависти академику Митру Пешикану, садржи 16 изабраних радова из досадашње научне продукције овог аутора, који су раније били штампани у разним публикацијама у периоду од 1963. до 2005. године, и тако расута често су била недоступна широј славистичкој јавности. Заједно са претходном књигом *Славистика. Србистика* (1999), преведеном на наш језик 2005. године, добија се потпуни увид у славистичка интересовања аутора, пре свега у она која се тичу историјских контаката и међусобних утицаја двају блискосродних словенских језика. Низ радова из српске језичке синхронije написан је и објављен на српском језику у нашим публикацијама. На самом крају књиге дата је допуна ауторској библиографији објављеној у претходној књизи *Славистика. Србистика* (1999), и обухвата радове закључно са 2007. годином.

Тематски разноврстан славистички научни опус, србистички и компаративистички, у овој књизи пружа увид у историјат неких језичких питања самог српског језика, као што су питања из историјске фонетике српскохрватског језика, са освртом на историју гласа *џ* у војвођанским говорима (*Из исторической фонетики сербохорватского языка (к истории џ в воеводинских говорах)*), о „славенском“ језику Захарије Орфелина (*О „славенском“ языке Захария Орфелина*), о једном српском рукописном предању о косовској бици као документу историје књижевног језика (*Рукописное сербское сказание о косовской битве как документ истории литературного языка*), о борби концепција „славенског“ и „простог“ језика у историји српског књижевног језика (*Борьба концепций „славенского“ и „простого“ языка в истории литературного языка у сербов*), о новом издању Карејског типика светог Саве (*Новое издание Карейского типикона Саввы Сербского*), о историјату српских превода и издања Новог завета (*Из истории сербских переводов и изданий Нового Завета*), о томе како је српски књижевни језик превазишао пуризам Вука Караџића и његових епигона (*Преодоление сербским литературным языком пуризма Вука Караджича и его эпигонов*). О српском фонетском правопису под притиском морфемских фактора (*Сербское фонетическое правописание под прессом морфоунифицирующих тенденций*) и о проблему актуелне употребе термина „босански језик“ (*Необходимый комментарий к употреблению термина „босанский язык“*), аутор третира једно важно правописно питање и једно питање везано за распад једносистемског српскохрватског језика под утицајем политичких фактора.

Нека питања историје словенског глаголског вида, поткрепљена новим чињеницама, предмет су рада *Из историје славјанског глаголног вида*. Јужнословенске сфере тиче се питање о историји јужнословенских облика футура (*Из историје јужнославјанских форм будућег времена*), а посебно се компаративно разматрају паралеле из историје српскохрватског и руског футура (*Паралел из историје форм будућег времена в сербохрватском и руском језицима*). Синтетички поглед на улогу руског језика у историји српског књижевног језика, допуњен неким новим запажањима, предмет је рада *Руски јазык в историји литературног јазыка у сербов*. Међу овим радовима нашла се и једна балканолошка тема која је везана за неке словенске предлоге (*Славјанские предлоги: болг. кѣм, кѣде, код, макед. кон, каде, кај, с.-хорв. код, куде и инојазычные балканские соответствия*).

У овај избор доспела је и једна белоруска тема која се односи на истакнутог научника Константина Фјодоровича Калајдовича, са почетка XIX века (*Славист Константин Калајдович и его вклад в дело аффирмации белорусского јазыка*).

Радови Владимира Павловича Гуткова доносе нам у овој књизи низ нових сазнања о питањима историје словенских језика, највише из историје српског језика од старијих времена па до најновијег времена. Новим чињеницама он често допуњује и поткрепљује нека питања којима се славистичка наука већ бавила, чиме се добија већа убедљивост постојећих сазнања. Њему је у првом плану језичка грађа, из које он изводи закључке. Свестрана славистичка обавештеност омогућује му да се слободно креће у питањима која су предмет његових анализа. Наши србисти од ових анализа свакако могу имати користи, јер нека питања он сагледава као странац, упућен у славистичку проблематику, а познато је да странци могу да уче и неке ствари које пролазе мимо пажње носилаца одређеног језика као матерњег.

Овај кратки осврт има за циљ да скрене пажњу домаћим славистима, посебно југославистима, на једну корисну књигу, насталу из пера овог угледног руског слависте.

Богдан Терзић

Др Вучина Раичевић: *ОПШТА МЕТОДИКА НАСТАВЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА У ИНОСЛОВЕНСКОЈ СРЕДИНИ*. Завод за уџбенике, Београд, 2007, 304 стр.

Уџбеник др Вучине Раичевића, ванредног професора Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду, чији је наслов *Општа методика наставе словенских језика у инословенској средини*, представља пионирски покушај комплексног и систематског сагледавања структуре и функционисања система наставе словенских језика у инословенској средини. Књига је конципирана пре свега као уџбеник за студенте 5. године славистичких (мастер) студија, али се може користити и за професионално усавршавање наставника руског, српског као језика друштвене средине и страног језика и словенских језика (словачког, русинског, бугарског) у школама са вишенационалним саставом ученика, и, разуме се, за потребе научноистраживачког рада у области лингводидактике и лингвистичке славистике.

Дело је структурисано у следећа поглавља: *Уводне напомене (О модерној настави живих језика у савременој Европи – Европски језички портфолио и Заједнички европски оквир за живе језике, Осврт на историју наставе и учења руског као инословенског – страног језика у Србији, Српски језик као страни)*, Глава 1: *Предмет и задаци методике: методика као педагошка, научна и примењена дисциплина*, Глава 2: *Лингвистичке, психолошке, педагошке и социолингвистичке основе методике*, Глава 3: *Макроорганизација наставе: препаративна етапа*, Глава 4: *Оперативна етапа. Садржаји наставе, О облицима рада у настави страног језика, Речник основних методичких појмова и термина и Избор из лингводидактике и методичке литературе*. Оваква композиција дела саображена је његовој основној намени

– да као високошколски уџбеник понуди систематизована научно фундирана и практично применљива знања студентима који у свом претходном школовању (на основним студијама) углавном нису имали курс опште лингводидактике или методике наставе језика и књижевности у оквиру своје основне студијске групе. Стога се излагање сваке теме конципира по концентрима, где језгро сачињавају представе и генерализације из опште лингводидактике, следећи концентар везује се углавном за методiku наставе руског језика као језика који су сви студенти славистике имали као обавезан студијски предмет у своме претходном образовању, и напослетку долази концентар везан за материјал других словенских језика, књижевности и култура и питања његове презентације и актуализације у инословенској језичкој и социокултурној средини.

У уводним поглављима аутор најпре подстиче мотивацију за приступање изучавању ове студијске дисциплине наглашавањем значаја учења живих језика у савременим европским и светским интеграционим процесима и сагледавањем тенденција развоја лингводидактике данас, када ова научна дисциплина доживљава снажну експанзију. Савременост и прогностичка вредност излагања ове проблематике у великој мери извире из позивања на најновије европске стандарде усвојене у датој области (врсте и нивои језичких компетенција са таксономијом њихових обележја, лингводидактички описи појединих нивоа у документима Савета Европе и у најновијим домаћим наставним плановима и програмима). Ипак, аутор наглашава и постојање богатих традиција наставе и лингводидактичког изучавања инословенских језика, због чега пажњу посебно фокусира на наставу руског језика у Србији, која се у континуитету изводи већ 160 година (занимљиво је истаћи да је Србија трећа земља у свету која је увела руски језик у свој образовни систем, иза Румуније и Бугарске), као и на традицију наставе српског језика као инословенског и страног.

Глава 1 – *Предмет и задаци методике* – садржи следеће композиционе целине: *Методика као педагошка, научна и примењена дисциплина, О методологији научног истраживања у методици, Приступ и методи у настави и учењу страног језика, Организација и облици наставе страног језика, Принципи наставе страног језика, профили наставе страног језика, Етапе у настави страног језика и Систем наставе страног језика*. Реч је о пропедеутичком поглављу чији садржаји омогућавају увид у појмовно-терминолошку и теоријско-методолошку базу лингводидактике на коју ће се надограђивати специфична знања из методике наставе инословенских језика. Лингводидактику аутор посматра као аутономну област научних истраживања, са разгранатим спектром интердисциплинарних веза и издвајањем хијерархијских компонената нижег реда (посебне и ускопрофилне методике), наглашавајући њен фундаментални и апликативни карактер. Важну компоненту у њеном сагледавању представља њен методолошки апарат, који је приказан сажето, са јасним издвајањем типологије метода и техника у лингводидактичком истраживању. Следи осврт на стратегије наставе (методичке приступе) – бихевиорални, интуитивни, когнитивни, социокултурни (културолошки) и на најафирмисаније методе наставе развијене у оквирима датих приступа, њихове психолошке, лингвистичке и педагошке специфичности, на облике рада у настави (фронтални, групни, индивидуални), преглед дидактичких, психолошких, лингвистичких и методичких принципа наставе, карактеристике профила (предшколски, школски, високошколски, филолошки, нефилолошки, настава за одрасле, стручно усавршавање, ванредни, настава на даљину) и етапа у настави (почетна, средња, виша), а затим се уводи и кључни појам система наставе са издвајањем његових конституената, које се посматрају и свака понаособ и у њиховим међусобним односима.

Глава 2 – *Лингвистичке, психолошке, педагошке и социолингвистичке основе методике* – пружа добар увид у фундаменталне лингвистичке поставке релевантне за методiku наставе, са посебним освртом на појаве и елементе лингвистичке контактологије (трансфер, интерференција), комунологије, нормативистике, затим се, са позиција московске психолингвистичке школе и особито теоријских гледишта Л. С. Виготског разматрају кључни психолошки и психолингвистички појмови, представе и генерализације (психолошке зако-

нитости овладавања страним језиком, психолошки аспекти говорне делатности, мотивација, однос између когнитивног и имитативног, стицање знања, навика и умења), следи увид у педагошке основе методике (таксономија информативних и формативних циљева, дефинисање садржаја наставе), да би се на крају посебна пажња скренула на социолингвистичке основе методике, које своју актуелност добијају нарочито у светлу афирмације нове, културолошке парадигме наставе, сагласно којој се настава одвија по моделу „језик посредством културе, култура посредством језика“.

Централни део рукописа представља сагледавање макроорганизације наставе, које почиње од препаративне етапе. Наглашава се, у духу виготскијанске концепције развијајуће наставе, улога мотивационог фактора као кључне детерминанте успешности у овладавању језиком и у том склопу разматра педагошки утицај наставника, детаљно се излажу и садржаји везани за креативност у настави са предлагањем конкретних поступака за подстицање креативних потенцијала свих студената наставног процеса. Веома прегледно се нуде и основни садржаји курикуларне теорије у њеној најсавременијој реализацији, а затим и инструкције везане за планирање наставног процеса по разним методологијама (глобално, оперативно, лекцијско припремање). Поглавље се завршава увидом у основне појмове теорије уџбеника (пре свега уџбеничке нормативистике), интерпретиране са становишта структурно-садржинског и функционалног приступа. У разматрању оперативне етапе пажња се поклања законитостима овладавања свим структурним нивоима словенских језика у инословенској средини (фонетика и прозодија, графија и ортографија, граматика, лексика, социокултурни садржаји, стилистика) и свим видовима говорне делатности (аудирање, говорење, читање, писање, наслућивање, превођење). Ово је део књиге у коме највише долазе до изражаја специфичности предавања словенског језика носиоцима другог словенског језика, што је најоучљивије у веома брижљиво рађеном поглављу о лексичком нивоу као примарном у овладавању било којим језиком. Овде је пажња студента усмерена на трансферибилне и интерферентне појаве са илустративним примерима из свих словенских језика, посебно у таквим сферама лексичке системности као што су међујезичка хомонимија и паронимија, при чему се указује на типологију и начине превениције грешака и особито на разне стратегије семантизације лексике. И уопште, у оквиру сваког одељка у оквиру поглавља излажу се најпре лингвистичке и психолошке основе усвајања, а затим нуди типологија методичких поступака презентације и актуализације лингвистичке и комуникативне грађе на материјалу разних словенских језика. Као својерестан резиме поглавља предочава се одељак *Грешке ученика у настави страног језика – могућности њиховог исправљања и спречавања (на илустративним примерима из наставне праксе руског као инословенског језика)*.

У оквиру разматрања оперативне етапе наставе аутор у даљем излагању прелази са макроорганизације на микроорганизацију наставе, нудећи успелу скицу структуре и типологије часа, укључујући и низ практичних сугестија за ефикасно и рационално распоређивање и коришћење наставног времена. Следи изузетно актуелно поглавље о новим технологијама у методици наставе страног језика, где се најпре разматра сам појам иновација у настави, а затим нуди преглед најсавременијих техничких средстава која налазе примену у настави језика. Најзад, увид у наставни процес не би био комплетан без темељног сагледавања проблема школске докимологије (праћење напредовања и евалуација ученика у настави језика), проблематике индивидуализације и диференцијације наставе, укључујући и групни рад и рад у паровима, као и саморада и самоучења. Закључно поглавље представља скицу за професиограм савременог наставника страног – инословенског језика, са спецификацијом његових професионално-педагошких функција и сагледавањем свих конституената његове професионалне компетенције (лингвистичка, општехуманистичка, психолошка, педагошка, методичка, професионално-комуникативна).

Уџбеник је обогаћен и добро конципираним речником основних методичких појмова и термина који олакшава рецепцију основног текста уџбеника, али и других текстова из области лингводидактике које би студенти користили у индивидуалном раду и потоњем стручном

уавршавању. А за ефикасно оријентисање у релевантној литератури корисницима је понуђен добро одмерен *Избор из литературе*, превасходно на руском и српском језику (монографске публикације, студије и чланци, енциклопедије, речници).

Уџбеник др Вучине Раичевића израђен је у складу са универзитетским силабусом за курс *Методика наставе словенских језика у инословенској средини*. При избору садржаја које ће обрадити аутор је водио рачуна о њиховој фундаменталности, научној, социјалној и професионалној релевантности и апликативној вредности, кохерентности, трансферибилности и избалансираности делова грађе, савремености и прогностичкој вредности (они су на нивоу актуелног стања лингводидактике, али истовремено антиципирају и њен будући развој у најближем петогодишњем или десетогодишњем периоду), као и о објективној тежини материје за усвајање с обзиром на непостојање предзнања студената, а при њиховој презентацији – о могућностима компрехензије корисника, потреби развијања мотивације и интересовања за ову област, развијања аналитичког и критичког мишљења и комплекса практичних умења организовања наставног рада у његовој препаративној, оперативној и евалуационој димензији. Стил излагања је једноставан, јасан, без оптерећивања непотребним дигресијама, са низом илустративних примера и практичних сугестија.

Уџбеник др Вучине Раичевића *Опита методика наставе словенских језика у инословенској средини* због своје иновативности, научне и практичне применљивости, успешности обраде одабраних садржаја и, не на последњем месту, потенцијално широке сфере употребе представља значајну појаву у нашој славистици. Његово објављивање представља још један корак напред у развоју домаће лингводидактике и особито у афирмисању методике инословенских језика као младе научне дисциплине у интернационалним оквирима.

Ксенија Кончаревић

АНТОЛОГИЈА РУСКЕ ЛИРИКЕ: X–XXI ВЕК. Избор и белешке о писцима Миодраг Сибиновић – књига I : *X – прва четвртина XX века (до симболизма)*. – Београд : Paideia, 2007. – 314 стр. – књига II : *Прва четвртина – средина XX века (авангарда и социјалистички реализам)*. – Београд : Paideia, 2007. – 299 стр. – књига III : *Средина XX – поч. XXI века (неомодернизам, неоавангарда, постмодернизам и нова трагања)*. – Београд : Paideia, 2007. – 340 стр.

Др Миодраг Сибиновић, дугогодишњи професор Филолошког факултета у Београду, угледни универзитетски, научни, културни и јавни радник, стекао је својим вишепланим деловањем у различитим сферама живота велики реноме, толики да га нашој широј јавности готово и није потребно посебно представљати. Реч је о писцу 11 ауторских књига из области којима се научно бави – поглавито руске књижевности, али једнако из области међусловенске интерлитерарности и питања превођења. М. Сибиновић је данас најмериторнији теоретичар превођења код нас, творац целовите и заокружене теоријске рефлексije о преводу и преводилаштву, чија се гледишта често цитирају ван граница наше земље. Уз то, Сибиновић је отворио читаво једно поље за књижевну компаратистику: започео је систематско изучавање историје и поетике српског књижевног превођења, што је по много чему послужило као додатно осветљење у научном промишљању српске књижевности.

Међутим, Миодраг Сибиновић је, такође, и сâм пасионирани књижевни преводилац: он већ годинама српском читаоцу приближава највеће међу највећима у руској и светској књижевној баштини – на пример, Пушкина, Љермонтова, Јесењина, Пастернака, Манделштама, Ахматову... За свој преводилачки рад Сибиновић је добио више признања, од којих су најзначајнија награда „Милош Ђурић“ за превођење поезије Удружења књижевних прево-

дилаца Србије, белоруска Повеља „2000 година хришћанства“, украјинска награда „Иван Франко“, а надасве Награда за животно дело УКПС.

У богатој библиографији превода Миодрага Сибиновића нарочитога је спомена вредно то што су његових преводилачких руку дело две изузетно значајне антологије словенске поезије: *Антологија белоруске поезије* (1993, састављач Иван Чарота) и *Антологија украјинске поезије* (2002, састављач Људмила Поповић).

* * *

Најновији подухват Миодрага Сибиновића, тротомна *Антологија руске поезије (X–XX век)* коју је издала реномирана београдска кућа „Паидеја“, његово је прво антологичарско дело, али – захваљујући синергији између енциклопедијске ерудиције, акумулираног научноистраживачког рада, дугогодишњег педагошког искуства и талента рођеног преводаоца – оно како по замисли тако и по реализацији носи сва обележја капиталног дела. У Сибиновићевој *Антологији*, на близу 1000 страница, заступљена су 183 руска песника са укупно 844 песме: реч је о преко 17.000 стихова, од којих се преко 7.500 овде објављује први пут.

Састављачева интенција била је да широкој публици омогући густо испуњену мозаичну слику руске поезије, а да при томе помири књижевноисторијске и естетске захтеве. Из обиља увршћених руских песника, читалац ће стећи јасан увид у развојни лук руске поезије, а истовремено ће му, избором песама, бити пружена на проверу уметничка вредност њихових песничких творевина. Мирење ових двају захтева није могло бити ни једноставно, ни безболно, поготово стога што је састављач *Антологије* себи наметнуо критеријум лепог и/или уметнички сугестивног, иманентан данашњем српском читаоцу.

Састављач је, намењујући своју *Антологију* широком читалишту, ипак предвидео да ће за њом нужно посезати и ученици, студенти и наставници. Стога је најзначајније песнике, оне најзаступљеније у школским и факултетским наставним програмима, понудио у нешто ширем избору. Наравно, наставни програми нису главно мерило: неке од маркантних појава, књижевноисторијски етаблираних, представљене су с дужном пажњом, иако их данашњи наши програми заобилазе или се тек овлаш задржавају на њима. Зато ће Сибиновићева *Антологија* моћи да послужи и као добар коректив при изради нових програма из руске књижевности на свим образовним нивоима.

Антологичких избора из руске поезије на српском језику досад није било много: од 1914. године (тада се појавила прва – *Звуци руске лире* Ристе Ј. Одавића) до данас једва да их је објављено десетак, а укључујући поновљена издања, можда и која више. Међу овим изборима по панорамности и целовитости слике дуго је била најрепрезентативнија двотомна и двојезична *Антологија руске поезије. XVII–XX век* Александра Петрова (1977). У сужењом хронолошком фокусу – на материјалу двају кључних векова – руску поезију ваљано представља и *Антологија руске поезије осамнаестог и деветнаестог века* (1994) Владимира Јагличића.

Са своје стране, Антологија Миодрага Сибиновића настоји, а то чини врло успешно, да превазиђе већину ограничења последњих двају споменутих дела.

Сибиновићев избор разликује се, на пример, од Јагличићевог – премда, разуме се, у себе укључује исти период – првенствено селективношћу, сажетошћу, али и осмишљенијим избором текстова аутора увршћених у обе антологије. Ту је у потпуности дошао до изражаја филтер поузданог књижевног историчара.

Сибиновићеву *Антологију* чине различитом од антологије Александра Петрова неколики елементи. Прво што пада у очи јесте Сибиновићев хронолошки лук, читавих седам векова дужи. Уз то, Сибиновићева антологија пружа сажет увид и у руски фолклор (укупно 13 текстова различитог карактера – од биљина, преко свадбених и лирских, до затвореничких и ду-

ховних), што је новина у састављању антологија руске поезије код нас. Најзад, Сибиновићев избор, настао у првим годинама XXI века, пружа српском читаоцу досад најкомплетнију слику о XX веку у руској поезији. Посебно треба истаћи богату заступљеност аутора друге половине XX века, код нас мање познатих, односно заступљеност новије и најновије руске поезије (најмлађи аутор је Дмитриј Соколов, рођен 1975).

Код Сибиновићеве *Антологије руске лирике* пада у очи срећна, пажљиво осмишљена подела на сегменте у хронолошком развоју руске лирике и хармонична заступљеност појединих сегмената, па отуд и готово истоветан обим свих трију књига. Посебну вредност ове антологије и сваке од њених трију књига понаособ представљају белешке о ауторима, односно њихова организација. Наиме, уместо уз текстове песама свакога појединог песника, белешке су удружене у азбучник увршћених песника на крају сваке књиге, те је тако и сваке епохе у историјском развоју руске лирике у овом издању пропраћена и кратким али информативним лексиконом песника.

Кад је реч о преводима – поред око 8.000 стихова својих превода – Сибиновић овом антологијом формира импозантну галерију оних који су у код нас преводили руску поезију. Списак преводилаца броји укупно 46 имена, међу којима су се нашли најпознатији, па и највећи људи од пера у српској култури, нпр. – азбучним редом – Данило Киш, Иван В. Лалић, Десанка Максимовић, Бранко Миљковић, Милорад Павић, Петар II Петровић Његош, Стеван Раичковић, Љубомир Симовић... Ова чињеница Сибиновићевој антологији обезбеђује додатну димензију: на тај начин она пружа кључне елементе за историју превођења руске поезије код Срба.

Имајући у виду све побојане димензије капиталне *Антологије руске поезије (X–XX век)* Миодрага Сибиновића, као и оне које ће неминовно за себе откривати сваки њен читалац, изразићемо за крај чврсто уверење да је њено објављивање, упркос тешко премостивим препрекама на које код нас наилази свако иоле амбициозније прегнуће, значајан догађај не само за српску, већ и за руску културу.

Петар Буњак

ИЗ СЛАВИСТИЧКОГ ЖИВОТА

ДВА ДОБИТНИКА НАГРАДЕ *ПАВЛЕ ИВИЋ* ЗА 2007. ГОДИНУ: СЛОБОДАН ПАВЛОВИЋ И РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ

Одбор за доделу Награде „Павле Ивић“ Славистичког друштва Србије разматрао је 20. новембра 2007. године питање додељивања ове награде за 2007. г. Разговарано је о неколико књига, али су се две издвојиле: а) Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености (Нови Сад, Матица Српска, 2006, 495 стр.) доцента др Слободана Павловића са Филозофског факултета у Новом Саду, и б) Лексикологија српског језика (Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 2007, 366 стр.) доцента др Рајне Драгићевић са Филолошког факултета у Београду.

а) У својој поменутој књизи Слободан Павловић је на историјкосинтаксичком плану испитао 680 старих ћирилских докумената (повеље, писма и др.) који припадају пословноправној писмености у средњовековним српским канцеларијама Србије, Босне, Дубровника и Свете Горе, и то у времену од краја XII до друге половине XV века, односно до пада Смедерева под турску власт. Ова истраживања аутор је вршио, по правилу, на снимцима одговарајућих докумената.

Сама ова грађа упутила је С. Павловића на предлошке конструкције као формалне носиоце падежних значења, односно на одредбе, детерминаторе који се тичу значења: простора, времена, начина, намере, услова, допусности, посесивности и атрибутивности.

Оваква историјкосинтаксичка истраживања, иначе код нас не тако честа, откривају присуство и употребу у старом српском језику поменутог низа детерминативних падежних значења. Поређењем са старословенским, староруским и старочешким стањем – што је С. Павловић учинио у овој својој књизи – утврђују се места конкретне синтаксичке јединице у оквиру одговарајућег система, и то како оне наслеђене из прасловенског језика тако и оне која се развила у појединим словенским језицима.

Књига С. Павловића, о којој је овде реч, представља крупан прилог историјкосинтаксичким истраживањима српског језика.

б) Књига Рајне Драгићевић, напред поменута, представља монографију написану од истраживача који је српској лексици посветио неколико књига (самосталних или у коауторству) и већи број научних радова. Најбоље тековине досадашњих проучавања српске лексике у овој књизи су успешно повезане са савременим лингвистичким идејама и методама у лексиколошким истраживањима. Дело поменуте ауторке може се читати не само као књига која сумира резултате ранијих истраживања у овој области, која даје увид у главна лексиколошка подручја српског језика, и у којој се све констатације убедљиво потврђују примерима најчешће из српског језика – већ се ово дело може читати и као књига која омогућује увид у савремено стање лексиколошке теорије и методологије. Ова књига подстиче на даља истраживања појединих ужих проблемских области српске лексике и нуди нове могуће методе рада. Написана је језиком и стилем приступачним не само ужем кругу стручњака него и свима заинтересованим да нешто више сазнају о српској лексици. Представља, несумњиво, значајан прилог науци о српском језику.

На основу свега овога што је речено предлажемо да се обема поменутиим књигама – Слободана Павловића: *Детерминативни надежи у старосрпској пословној писмености*, и Рајне Драгићевић: *Лексикологија српског језика* – додели Награда „Павле Ивић“ Славистичког друштва Србије за 2007. годину.

Председник Одбора за доделу

Награде „Павле Ивић“

Академик Александар Младеновић

МЕЂУНАРОДНИ СЛАВИСТИЧКИ СКУП 12
(Знаствени skup о језику и књижевности)
Опатија, 22. – 25. 6. 2007.

Хрватско филолошко друштво из Ријеке (Филозофски факултет, Ријека, Хрватска) је организовало 12. по реду научни skup о језику и књижевности. Skup се одржавао у Опатији (као и сви претходни) од 22. до 25. јуна 2007. год. На челу организационог одбора је био Др. sc. Milan Nosić, проф. (лингвиста по струци), који је врло добро организовао овај skup. У сваком тренутку је био спреман да пружи информације, помогне, одслуша реферате у језичкој секцији и учествује у дискусији.

Организатори skupa су предložили четири главне теме: 1. Хрватско-српски (српско-хрватски) језици и књижевни додир и утицаји, 2. Језичка политика у slavensким земљама (у прошлости и садашњости), 3. Mieczysław Małecki – полски кroatист, 4. Slavenske теме (језик, књижевност, повјест, култура, фолклор, митови, легенде...) За учеће на skupu су се пријавила 134 учесника са referatима из различитих области, а највише из језика и књижевности. Zastupljene су биле следеће земље: Austriја (3), Bosna и Hercegovina (7), Bugarska (3), Crna Gora (6), Češka (7), Hrvatska (56), Italija (1), Litvanija (1), Makedonija (8), Nizozemska (1), Nemačka (1), Poljska (1), Slovačka (3), Slovenija (22), Srbija (11) и Ukrajina (3). Najveći број учесника је био из Hrvatske, што је и разумљиво, а затим из бивших jugoslovenskih republika. Из Srbije је било 11 учесника, од toga из Novog Sada 6, из Beograda 3, из Sombora 1 и из Niša 1. Четири referenta су имала теме из језика а sedam из књижевности. Skup је трајао четири дана. Rad skupa је почињао у 8 сати ујутро а трајао је до 14.30, што је дозволјавало да се преостало време проведе у одмору или разгледанју овог „mondenskog gradića“. У исто време су се одржавале језичке и litererne секције, што је било добро, јер су тако lingvisti могли да prisustvuју свим referatима из језика, односно књижевници из књижевности. Oko deset процената учесника је оправдало свој nedolazak.

Referisati се могло на свим slovensким језицима, што су неки referenti и iskoristili (један rad је прочитан на nemačком језику). Организатори су највише интересовања pokazали за прве две теме. Posebno широка didkusija се razvila око питања језичког identiteta. Nekoliko referata се odnosilo на то питање, napr.: *Hrvatski и srpski – један или два језика*, *Hrvatsko-srpska језична истост, једнакост и различитост*, *Korpusni aspekti hrvatsko-srpskih језичких dodira*, *Gralis-Korpus као платформа за проучавање hrvatsko-srpskih језичних dodira*, *Srpski језични uticaj на hrvatsko kaznenopravno nazivlje...* Referenti и учесници у дискусији су покушали да пронађу validne dokaze, који иду у прилог hrvatsком као посебном језику, који поседује свој istorijat, а разликује се од srpsког, не само у области leksike, већ и у другим областима. Nastojalo се dokazати да су srpsки и hrvatsки два посебна језика. Организатори су очекивали да ће се о овим темaма изјаснити и srpsки lingvisti. Oni су uputili позиве naučnicima са Filološkог fakulteta у Beogradу, са Filozofskog fakulteta у Novom Sadu..., међутим нико од malobrojnог tima из Srbije није govorio у прилог тој теми. Mnogi referenti су analizirali језичку politiku у Hrvatsкој а прикључио им се и један број lektora из Hrvatske и Slovenije, који су govorили о језичкој politici у својим земљама, посебно у државaма бившег SSSR, napr.: *Zabrane ukrajinskог језика кроз stoljeća*, *Paradoks језичне situacije у neovisној Ukrajini*, *Slovački*

jezični zakon i hrvatske prilike, Jezikovna politika v Sloveniji, na Poljskem, Slovaškem in Češkem pred vstopem v EU, Jezična politika i purizam u slavenskim zemljama, Ruski jezik u izmenjenim geopolitičkim okolnostima, Současné české diskuse o jazykové kultúře a politice, Sociolingvalna situacija u suvremenim slavenskim zemljama...

Veći broj učesnika (u jezičkoj sekciji, jer ja sam samo nju pratila) se bavio komparativnom analizom određenih jezičkih pojava u dva ili više slovenska jezika, napr.: *Deverbativne imenice u informativnim emisijama HRT 1 i RTS 1, Semantičke pretpostavke tranzitivnosti (na materijalu ukrajinskog jezika), Alomorfni oblici glagolskih prefiksa u slovačkom, srpskom i hrvatskom jeziku, Odglagolne imenice s nultim sufiksom, Pokušaj razvrstavanja glagola sa se u valencijskome riječniku, Glagolski oblici kao izraz gramatičkih kategorija (na primjerima hrvatskog, ukrajinskog i rusinskog jezika), Sklonjivost zbirnih brojeva u standardnom hrvatskom jeziku...* Zatim se govorilo o nekim primerima iz crkvenoslavenskog jezika, iz glagolskih tekstova, iz oblasti hrvatskih dijalekata, o protivljenju Gajevoj reformi...

Među učesnicima su bili, napr.: O. Uličný (Prag), M. Peti (Zagreb), M. Nosić (Rijeka), B. Tošović (Graz), B. Tafra (Zagreb), N. Pintarić (Zagreb), M. Grčević (Zagreb), M. Wtorowska (Ljubljana), N. Dragin, G. Štastni, A. Marić (Novi Sad), V. Nartnik (Ljubljana), R. Lučić (Amsterdam)...

Na osnovu programa skupa mogu da zaključim da su referati u jezičkim sekcijama u velikoj mjeri „odgovorili na predložene teme“ i donekle su bile grupisane, dok je u književnim sekcijama vladalo šarenilo i imam utisak da je svako govorio o onom, čime se trenutno bavi.

Uparedo sa konferencijom je bila organizovana prodajna izložba knjiga *Školske knjige* iz Zagreba i *Mavede d. o. o.* izdavačkog preduzeća iz Rijeke, koje izdaje i časopis *Riječ* (časopis za jezik i književnost), u kome će biti objavljeni radovi sa ovog skupa.

Skup se održavao u prilično starom hotelu „Opatija“, koji je okružen predivnim cvetnim parkom, iz kog se pruža prekrasan vidik na more.

Ana Marić

ЈЕДАНАЕСТИ КОНГРЕС РУСИСТА (Варна, 2007)

Од 17. до 23. септембра 2007. године, у живописном бугарском приморском граду Варна, одржан је 11. конгрес Међународне асоцијације наставника руског језика и књижевности (МАПРЈАЈ). Био је то импозантан скуп са близу 1500 учесника; међу њима око хиљаду референата из 348 земаља и 500 гостију, углавном наставника и професора из земље домаћина.

Основна тема конгреса била је *Свет руске речи и руска реч у свету*. Осим уобичајених општих пленарних седница (прве и завршне), рад се одвијао у 14 секција и 5 округлих столова. Новост је представљала у аналима МАПРЈАЈ-а први пут издвојена секција посвећена фразеологији. Опште је уверење да су реферати (по обичају штампани пре почетка Конгреса), као и дискусије, били на потребном, високом нивоу.

Организагор се потрудио да обезбеди подршку високих званица. Између осталих Конгрес су поздравили Људмила Александровна Путина (узгред – филолог по образовању) и, на одличном руском језику, Сергеј Станишев, председник владе Републике Бугарске.

Специјални гост Конгреса био је познати руски песник Јевгениј Јевтушенко. Његово атрактивно читање својих стихова, међу њима и за ову прилику посебно писане *Посланице лингвистима*, привлачило је велику пажњу.

Могло би се истаћи да је у расправама на задату тему доминирао антропоцентрични приступ. Како је то приметила председник МАПРЈАЛ-а Ј. А. Вербицка, посебно су се издвојиле три основне делатности Конгреса: 1. сведочење о органском јединству деловања русиста у школским установама и на универзитетима; 2. тенденција прилагођавања раду у новим геополитичким условима, али у јединственом међукултурном простору; 3. потреба појачаног међукултурног дијалога. Све у свему, како је то резимирала Илијана Владова, председник организационог комитета, Конгрес је промишљао најактуалнија питања русистике, према захтевима савременог живота.

У овој години, проглашеној за *Годину руског језика*, истакнуто је да овај језик на широком простору земаљске кугле окупља око 360 милиона говорника. У јуну месецу 2007. године председник Руске Федерације, Владимир Путин, издао је указ о формирању посебног фонда руског језика. Његов званични назив је, заправо, *Руски свет* („Русский мир“), а као главни слоган му служе стихови Ане Ахматове: „Мы сохранили великое русское слово – внукам передадим“...

Немогуће је коментарисати целокупну разуђену проблематику реферата и дискусија. Уосталом, увид у њу се најбоље стиче према објављеним материјалима. Али могуће је изрећи опште уверење свих учесника да су организатори солидно обавили свој сложени задатак, најпре по томе што су створили добре услове за рад. Почетно и завршно окупљање збило се у спортској хали, а рад по секцијама и округлим столовима обављен је на Слободном (тј. приватном) универзитету, који је у овој прилици прекинуо своју редовну делатност. Дакако, био нам је обезбеђен и богати културни програм, док је за упознавање града и екскурзије остало мање слободног времена.

Српска русистика је на овом Конгресу била представљена са шест учесника – чланова Славистичког друштва Србије: Дара Дамљановић, Ксенија Кончаревић (са рефератом, али није путовала због спречености), Богдан Косановић, Богољуб Станковић, Надежда Лаиновић-Стојановић и Радојка Тмушић-Степанов. Међу њима су била три пленарна референта; два на заседањима секција и један на округлом столу.

На завршној седници Генералне ансамблеје, у којој је учествовало 74 делегата, између осталог се расправљало о кандидатурама Кине, Индије, Казахстана и Белорусије за организацију следећег конгреса МАПРЈАЛ. Већину гласова добила је Кина. Дакле: „Довиђења у Шангају, 2011. године!“.

Богдан Косановић

СРПСКО-МАКЕДОНСКЕ КЊИЖЕВНЕ И КУЛТУРНЕ ВЕЗЕ

У организацији Одсека за књижевност и Универзитета у Нишу и Учитељског факултета у Врању од 15. до 17. новембра 2007. године у Великој сали Универзитета у Нишу одржана је међународна научна конференција под називом „Српско-македонске књижевне и културне везе“, прва тог типа након одвајања Македоније од некадашње заједничке државе СФРЈ. Конференција је радила три дана у преподневној и поподневној сесији. Учествовало је 40-ак истакнутих научника из Србије и Македоније који су својим саопштењима, између осталог, указали на неопходност обнављања комуникације два у свему блиска словенска народа и даљег развијања и продубљивања српско-македонских књижевних, културних и других веза.

На свечаном отварању међународне научне конференције учесницима су поздравну реч упутили проф. др Биљана Предић, проректор Универзитета у Нишу, Драгослав Ћирковић, представник градске општине „Медијана“ у Нишу од стране домаћина, као и представници

Универзитета „Кирил и Методиј“ у Скопљу, др Максим Каранфиловски, декан Филолошког факултета „Блаже Конески“ у Скопљу и др Лорета Георгиевска-Јаковлева са Института за македонску књижевност у Скопљу. Том приликом уручена је је Плакета Универзитета „Кирил и Методиј“ у Скопљу проф. др Мирољубу Стојановићу за допринос афирмацији македонске књижевности и дугогодишњи научни рад који је резултовао објављивањем више научних радова и монографија о македонским писцима и песницима.

На Пленарној седници своје реферете изложили су проф. др Мирољуб Стојановић (Ниш), академик Радомир Ивановић (Нови Сад), проф. др Вера Стојчевска-Антић (Скопље), проф. др Слободан Ж. Марковић (Београд) и проф. др Максим Каранфиловски (Скопље). Пленарну седницу отворио је проф. др Мирољуб Стојановић саопштењем под насловом „Историјска условљеност српско-македонских књижевних и културних веза“, у којем је указао на проблеме македонских писаца током историје због непостојања кодификованог македонског језика, услед чега су били често упућени на коришћење неког од већ нормираних језика суседних народа, или су, у жељи да остваре непосреднији контакт са својим читаоцима, односно слушаоцима, писали некодификованим народним, говорним језиком и користили ортографију оног језика којим су се служили. Академик Радомир Ивановић свој рад је посветио научном опусу проф. др Харалампиа Поленаковића, који је међу првима ударио темеље македонској књижевно-научној и књижевно-историјској мисли и иза себе оставио значајне научне студије („Во мугрите на словенската писменост“, „Студии од македонскиот фолклор“, „Во екот на народното будење“, „Никулците на новата македонска књижевност“, „Студии за Миладиновци“), дајући притом и теоријска становишта других историчара књижевности попут Предрага Палавестре, Јована Деретића, Vere Стојчевска-Антић и других. Одличан познавалац средњовековне књижевности проф. др Вера Стојчевска-Антић се у раду насловљеном „Врските меѓу српските и македонски слависти“ бавила проучавањем старих рукописа у македонској редакцији. О сарадњи српских и македонских слависта у Меѓународном славистичком центру говорио је проф. др Слободан Ж. Марковић у истоименом реферату, истичући да је Југословенски семинар за стране слависте отпочео са радом 1950. године и да је трајао све до 1984. године. Година 1950. узима се за почетак заједничког рада слависта. Радови са ових скупова штампани су у 48 зборника са 19 томова књига, међу којима има и радова македонских слависта са компаративистичком темом. Др Максим Каранфиловски је, такође, на Пленарној седници нагласио да као суседи треба да се добро познајемо и да међусобно сарађујемо.

Наставак меѓународне научне конференције о српским и македонским књижевним и културним везама био је једнако занимљив. Др Илија Велев (Скопље) упознао нас је с македонским рукописним књижевним наслеђем у библиотекама косовских манастира и представио их у светлу српско-македонских историјско-књижевних веза. О непролазној лепоти лирске народне поезије на просторима јужне Србије и Македоније говорила је проф. др Стана Смиљковић (Врање). Проф. др Славољуб Обрадовић (Ниш) свој рад је посветио драмским елементима у мотиву о Боланом Дојчином у српској и македонској поезији, док је мр Ана Мартиноска (Скопље) направила компарацију између фолклорне и савремене македонске и српске литературе.

Македонци у устаничкој Србији и представници патријархалног српског романтизма међу њима били су тема реферата проф. др Наума Радическог (Скопље), а мр Предраг Јашовић (Параћин) говорио је о медијацији Доситејевог дела на македонском језику. Проф. др Сунчица Денић (Врање) приказала је стање српске књижевности с Косова и Метохије у периоду између Првог и Другог светског рата. О македонској књижевности у српској периодици говорили су мр Јован Пејчић (Ниш) и мр Данијела Костадиновић (Ниш). Мр Пејчић је дао преглед заступљености македонске књижевности у часопису *Дело*, а мр Данијела Костадиновић преглед заступљености македонске књижевности у лесковачком издаваштву у периоду од 1945. до 2000. године.

Приказ српског и македонског реализма у књижевности поставио је у реферату проф. др Милорад Јеврић (Косовска Митровица). Свој рад о поетици изгнанства код Милоша Црњанског у „Сеобама“ и књижевном опусу Ташка Георгиевског представила је др Лорета Георгиевска-Јаковлева (Скопље). Лириком Блажета Конеског и Десанке Максимовић бавио се др Милош Ђорђевић (Београд), а лирске паралелизме у поезија Анта Поповског и Душана Костића обрадила је Мирјана Бечејски (Лепосавић).

Саопштење др Васила Тоциновског (Скопље) заснивало се на анализи прича из лесковачког живота Сталета Попова, писца македонског порекла који је један део свог живота провео радећи као полицијски писар у граду на југу Србије – Лесковцу. Новим читањем традиције у романима „Дијакова смрт“ Драгија Михајловског и „Опсада цркве св. Спаса“ Горана Петровића бавила се др Весна Мојсова-Чепишевска (Скопље), а „Романом о Лондону“ Милоша Црњанског мр Ангелина Бановић-Марковска (Скопље).

Др Александар Прокопиев (Скопље) свој рад је посветио рецепцији романа Владислава Бајца у Македонији, тачније „Романа о бамбусу“ и „Друида из Сингидунума“. Нешто другачија била је тема рада др Зорана Т. Јовановића (Београд), који је говорио о Јосифу Срдановићу као редитељу праизведби македонских драматичара у скопском позоришту.

Српски и македонски језик су сродни и међусобно у великој мери разумљиви, али потреба за превођењем са једног или другог језика ипак постоји због разлика у њиховим граматичким системима и лексици. Преводилаштво је такође значајан чинилац посредовања међу културама. О томе као и о другим питањима у вези са превођењем говорила је проф. др Надежда Лаиновић-Стојановић (Ниш).

Оно што је давало посебну драж овој конференцији, којој је присуствовао велики број стручњака у области македонске и српске књижевности и језика, велики број студената Филозофског факултета у Нишу, представници македонског удружења „Вардар“ из Ниша, јесте двојезичност. Присутни су, поред различитих и нарасе инспиративних, покаткад и провокативних радова о српској и македонској књижевности и култури, могли да чују и живу македонску реч.

Узајамне културне и књижевне везе с македонским говорним подручјем веома су важне, јер припадамо истој групи језика, баштинимо медитеранско, византијско и словенско наслеђе, географски и историјски смо упућени једни на друге, те је међусобна сарадња неопходна и то не само у домену књижевности и културе него и на свим другим пољима.

*Добрила Стефановић,
Јелена Стошић
и Милица Ђорђевић,*

Међународна научно – методичка конференција:
РЕЗУЛТАТИ ГОДИНЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА
(Москва, 11–13. децембар 2007. године)

У Државном Институту за руски језик „Александар Сергејевич Пушкин“ у Москви је у оквиру Федералног Циљног програма „Руски језик“, од 11–13. децембра 2007. године одржана Међународна научно – методичка конференција „Резултати *Године руског језика*“. Главни задатак Конференције је био свођење резултата свих активности Године руског језика у току које су, како у Русији, тако и широм света одржавани: Фестивали руског језика, Олимпијаде знања руског језика, научно-методичке конференције, изложбе и сајмови књига, јачки, студентски и наставнички конкурси. Година руског језика је праћена у многим ТВ и радио емисијама, новинама и часописима.

На Међународној конференцији у Москви су проанализиране и размотрене оне активности Године које су повезане са изучавањем, наставом и функционисањем руског језика у свету. Учесници конференције су иступањем на Пленарном заседању и Округлим столовима „Руски језик у савременим геополитичким условима“ (№ 3) и „Активности Године руског језика“ (№ 1), дали високу оцену свих ових збивања и њихов позитиван утицај на ширење руског језика у свету. Важан задатак конференције такође је била и размена педагошког искуства и разматрање различитих аспеката изучавања и наставе руског језика у свету.

У оквиру конференције су разматрана и актуелна питања савремене методике наставе руског језика:

- „Култура руског говора као филолошки и методички проблем“ (Секција № 1)
- „Савремени уџбеник руског језика: традиција и савременост“ (Секција № 2)
- „Текст као ресурс учења руског језика у уџбенику и на часу“ (Секција № 3)
- „Савремене компјутерске технологије као средство интензификације и оптимизације језичког наставног процеса“ (Секција № 4)
- „Улога тестирања у изучавању руског језика као страног и његово ширење у свету“ (Округли сто № 2).

Конференцији је упућено више од 150 реферата (више од 180 аутора из Русије и иностранства). У раду Конференције су учествовали филолози-русисти и предавачи руског језика из Јерменије, Белорусије, Бугарске, Мађарске, Грузије, Шпаније, Италије, Ирана, Казахстана, Кине, Летоније, Литваније, Молдавије, Пољске, Републике Кореје, Србије, Словачке, Туркменистана, Узбекистана, Чешке, Шведске, Украјине и Естоније.

У оквиру ове манифестације проведен је и Сусрет уредника – редактора руских и страних часописа који се баве русистиком. Резултат конференције су научно – методички закључци и препоруке које ће користити учвршћењу позиција руског језика у свету и распрострањења његовог као средства међународног споразумевања и стицања знања и образовања.

Радојка Тмушић Степанов, професор гимназије из Врбаса је са рефератом „Руски језик у Србији у савременим геополитичким условима“ (Округли сто № 2) била једини представник Србије на овој Конференцији. Осим тога она је учествовала у раду секције № 3, и округлог стола № 1 у оквиру ког је предпочила своје активности и резултате рада у току Године руског језика. У оквиру овог стола била је отворена и Изложба чланака под заједничким називом „Моја Русија“, а који већ година дана излазе у листу ГЛАС у Врбасу.

У новијој историји Русије Година руског језика је сјајан пример комплексног рада са јасним циљем промовисања руског језика и руске културе у свету. Година руског језика је свечано затворена 18. децембра 2007. године када је у Руској државној библиотеци у Дому Пашкова одржана свечаност на којој су учествовали многобројни гости из Русије и иностранства, међу којима и представници организација које су активно учествовале у у припреми и реализацији Године руског језика, еминентни научници и предавачи русисти Русије, ректори високошколских установа, учесници Међународне Конференције *Година руског језика* одржане у ГИРЈА „А. С. Пушкин“ у Москви, студенти и ђаци из иностранства, победници конкурса „Руски мир“.

Помоћник председника Руске Федерације Џахан Полијева је најзаслужнијим русистима из Русије и иностранства уручила награде – Медаљу Пушкина. На свечаности су говорили и директор фонда „Руски мир“ Вјачеслав Никонов, директор руске државне библиотеке Виктор Фјодоров. У уметничком делу програма су учествовали еминентни руски уметници.

У обраћању присутнима говорници су изнели следеће податке: 350.000.000 људи у свету разуме руски језик, 180.000.000 учи руски језик, за 170.000.000, од којих је 30.000.000 ван Русије, руски језик је матерњи, 160 народа говори на руском језику, да је у току протекле године у 69 држава одржано више од хиљаду манифестација посвећених руском језику, да је у Кини 2009. година објављена за годину руског језика, а да је у септембру 2007. број странаца који је изучавао руски језик достигао цифру 800.000, а да је у исто време руским језиком владало око 280.000.000 људи. Што се тиче Србије, у току Године руског језика били су ак-

тивни и појединци и Славистичко друштво Србије које је свечано обележило Дан словенске писмености и културе и које је остварило неколико значајних издавачких подухвата, а под егидом Године руског језика.

После 31.12.2007. рад на популаризацији и промоцији руског језика у свету неће бити прекинут. За даљи наставак тог рада, указом председника Руске федерације основан је фонд „Руски мир“ који мора имати ону важну улогу за Русију и руски језик, као што је имају Гете – институт, Институт – Сервантес и Британски савет за своје државе. За директора те организације је назначен Вјачеслав Никонов. У задатке фонда улазе подухвати који су посвећени руском језику и култури, стварање интернет пројеката, подршка организацијама које промовишу руски језик и културу, како у Русији, тако и у иностранству.

Успех Године руског језика је резултат ефектне координације свих активности које су провођене и концентрације снага за постизање жељеног циља. Година руског језика је оживела интересовање за руски језик, руску цивилизацију и културу у многим државама на свим континентима.

Радојка Тмушић Степанов

ОКРУГЛИ СТО СТУДЕНАТА СЛАВИСТИКЕ „Електронски дискурс српског и других словенских језика“

У оквиру програма 46. скупа слависта Србије одржан је у организацији и под руководством проф. др Људмиле Поповић Округли сто на коме је двадесетак студената славистике активно расправљало о електронском дискурсу словенских језика, у првом реду српског, или напоредно српског и руског језика. Округли сто је привукао велику пажњу не само студената, већ и знатног броја слависта који су учествовали на Скупу и Семинару за наставнике руског језика. За њихове радове испољена је заинтересованост и у Уредништву „Славистике“, па се и у условима ограниченог простора нашло места да неколика излагања у делимично сажетом облику буду пренесена на странице ове књиге. То су радови Марије Тарасјев, Оливере Пралице, Тајјане Ракоњац и Александре Ђукић, са којима ће се читаоци упознати после овог увода.

Поред њих на Округлом столу чула су се још и следећа саопштења: Јелена Петровић, *Жаргон у Интернет-форум дискурсу српског и руског језика*; Тамара Покрајац, Миона Кнежевић, *Жаргон у Live journal (виртуелни дневник) дискурсу српског и руског језика*; Невена Ранитовић, Ивана Чукановић, *Жаргон у SMS дискурсу српског и руског језика*; Ивана Белић, *Грамматичке особине електронског дискурса српског језика*; Невена Васић, *Реализација комуникативне функције обавештења у електронском дискурсу српског језика*; Милена Дамњановић, Ивана Мрђа, *Реализација комуникативне функције поздрављања у електронском дискурсу српског језика*; Гордана Раденковић, *Употреба аориста у електронској комуникацији на српском језику*; Јелена Милиновић, Мирјана Стевановић, *Псовање као аутоилокутивни чин у електронском дискурсу српског језика*; Тамара Чикарић, Надица Радоњић, *Жаргон у SMS дискурсу словачког језика*.

Marija Tarasjev (Beograd)

DISKURS ELEKTRONSKE POŠTE U SRPSKOM JEZIKU

Slobodno se može reći da je e-mail najrasprostranjeniji oblik nove internet komunikacije. Vrlo jednostavan proces slanja, brzina, prevaziđenost vremenske i prostorne barijere, dostupnost interneta u današnje vreme, broj korisnika, to su samo neki od razloga za gigantsku ekspanziju ovog vida opštenja među ljudima.

Naravno, ovolika rasprostranjenost morala je da povuče sa sobom niz promena i novina, koje su izazvale razne reakcije i reagovanja ljudi. Naime, već dugo se vode rasprave i debate o uticajima interneta na mnoge aspekte, govori se o njegovim prednostima, korisnosti, ali su češće zamerke na uticaj koji on ima na ljude, međuljudske odnose, vezivanje čoveka za monitor, ali i uticaj na jezik, koji je vrlo očigledan.

Nije teško uočiti da je e-mail od svih vidova internet komunikacije najslabiji klasičnom pismu. Ni čat ni forum nemaju tu formu analognu pismu. E-mail i svojim imenom govori- elektronska pošta, elektronsko pismo. Zaista i jeste tako, ali vremenom se modifikovalo i poprimilo nove karakteristike, nove osobine.

Forma će zavisiti i od prirode pisma, dakle, u zavisnosti od toga da li je rec o poslovnom pismu, pismu licne prirode, propagandnom, izgled pisma ce se razlikovati. Na to treba jako paziti, jer može da dodje do nesporazuma, pa čak i neugodnih situacija među sagovornicima. Internet komunikacija ne zna za prepreke u vidu prostora i vremena, ali ne može se uticati na to da različite kulture i nacije sa različitim tradicijama i govornim navikama na pogrešan način shvate određene situacije. Tu se javlja potreba za ustaljenim, normiranim pravilima ponašanja na internetu. Tako je i nastao *internet bonton*. Dakle, pravila o lepom ponašanju na internetu i o pravilnom sastavljanju e-maila postoje i svako ko ovaj vid epistolarne komunikacije koristi kao primaran, trebalo bi da bude upoznat sa njima. Naravno, prilikom pisanja ličnog pisma bliskoj osobi ovo nije od presudne važnosti.

Ovo se, naravno, odnosi na toleranciju i ukazivanje poštovanja korisnicima interneta, koji za sve ljude isti i svi ga zajedno koristimo. Ali konkretno, za pisanje e-maila najbitnije stavke u ovom pravilniku su sledeće:

- smatra se neučtivim slati mail bez konkretno definisanog razloga ukoliko se ne poznajete. Ako ste adresu dobili javnim putem (bila je objavljena na javnom mestu) ili od prijatelja, posredno, onda po bontonu treba da se predstavite, napomenete kako ste došli do adrese i jasno navedete razlog zašto im se obraćate

- ne šaljite lančana pisma. Tako nešto je zabranjeno jer direktno utiče na opterećenje interneta i njegovo zagušenje.

- potpišite se na kraju poruke.

- odgovarajte na poruke. Ovo je takođe stvar učtivosti, odgovorom i dajete do znanja da ste poruku primili, ukoliko je poruka za vas uvredljiva ili imate neki drugi razlog da ignorišete poruku, nemojte odgovoriti

- ako ste nekome poslali poruku, ne očekujte odmah odgovor. Po internet bontonu trebalo bi sačekati minimum tri dana pre nego što ponovo pošaljete poruku

- popunjavajte polje „subject“ (tema poruke) . njegova namena je da u par reči naznačite suštinu poruke. Neko može da pomisli da ste nemarni i nepažljivi ako to ne popunjavate, jer primaocu u moru poruka to pomaže da se snađe

- trudite se da tekst bude što precizniji zbog mogućih zabuna. Posebno obratite pažnju kada koristite ironične i sarkastične izraze koji bez odgovarajuće intonacije vrlo lako mogu ozboljno da se shvate.

- koristite „smajlije“ kako biste izrazili ton svoje poruke i izbegli nesporazume.

– nemojte pisati svoju poruku samo velikim slovima. To po internet bontonu znači da vičete na sagovornika.

– prilikom odgovaranja na poštu trebalo bi da citirate deo poruke na koji odgovarate, ali citirajte samo onoliko koliko je dovoljno da se poveže diskusija, ni manje ni više od toga.

Bez obzira da li se pridržavali pravila ili ne, neki delovi maila jednostavno ne mogu da budu preskočeni, postoje obavezne komponente. Tako da možemo da definišemo tačno strukuru jednog maila.

Ime i adresa pošiljaoca.

Ovo je prvi podatak koji dobijamo kada čitamo mail. Ne može da se izostavi nikako, poruka ne može da bude anonimna u tom smislu. Pošiljaoc svoj identitet može da sakrije jedino korišćenjem pseudonima i jednostavno lažnim imenom, ali podatak o pošaljocu svakako mora da postoji.

Tema poruke ili „Subject“.

Već je pomenuta svrha i važnost ovog polja i da se njegovo izbegavanje smatra neučtivim. U formalnim mailovima se tu obično daje naziv predmeta koji se obrađuje, koji izgleda kao naslov. Npr. „Akcijaska ponuda koja važi do 5. 3. 2007.“ ili „Obaveštenje o ADSL priključku“ ili „Krajnji rok za prijavu!“. Dok kod neformalnih mailova to izgleda drugačije. Tu se često umeće pozdrav, npr. „Hej ti! Zdravo“ iako bi pozdrav trebalo da bude na početku same poruke; ili „Alo bre!“; vrlo često stoji kad nekoga ko nam je blizak opominjemo što ne piše. Takođe se često sreće: „Molba za tebe...“, „Opet ja...“, „Slušaj ovo...“, „Nećeš verovati...“, „Novost“ itd. U većini slučajeva se pojavljuju tri tačkice, jer je reč o nedovršenom iskazu.

Pozdrav.

Pošto je činjenica to da je forma e-maila preuzeta od pisma, nije ni čudo što je i najuobičajeniji pozdrav istovetan kao i u pismu. A to je:

„*Draga Nevena...*“. Nema standardnijeg pozdrava od ovog, ali primetno je da generacije i generacije mladih ljudi odavno ne koriste više ovaj način da otpočnu komunikaciju. Ako to i jeste slučaj, to može da znači ili da sagovornici jesu bliski, ali na određenoj distanci, ili da je bliskost, ali uz veliko poštovanje sagovornika.

Sledeći pozdrav se koristi u drugarskim odnosima, najčešće su to sagovornici koji međusobno ne persiraju:

„*Zdravo/Ćao Nevena, ...*“

„*Zdravo/Ćao Nevena!*“

Pozdrav sa uzvičnikom je prsniji nego ovaj sa zarezom. Uzvičnik izražava jaču emociju, čak entuzijazam i kao da zamenjuje zagrljaj prilikom susreta.

„*Nevena, ...*“ – ovakav pozdrav ukazuje na hitnost poruke i želju da se odmah pređe na stvar. Takođe može i da ima ton kao da pošiljaoc hoće da pripremi sagovornika na neku lošu vest ili da ukaže na njegovo loše raspoloženje.

„*E, ...*“ – još jedan način da se započne komunikacija koji je uzeo maha i sve češće se sreće u ulozi pozdrava. Izostanak imena može opet da znači nestrpljivost da se pređe na stvar, a razlog može da bude i velika prisnost, pa se ime podrazumeva i nije neophodno.

Slični pozdravi koji su česti su i :

„*Hej!*“, „*Pa gde si ti?*“ kao i „*Pa gde si ti meni?*“, gde etičkim dativom „*meni*“ pojačavamo iskazivanje prisnosti. Ovaj oblik dativa je čest u govornom jeziku kada nekome hoćemo da damo do znanja otvoreno da nam je drag.

Još jedan formalan pozdrav bi bio:

„*Poštovani*“ ili „*Poštovanje*“. Ovo je bezličan pozdrav karakterističan je za poslovne mailove, već pomenute spam poruke, kao i poruke na mailing listama koje se odnose na grupu ljudi, a ne na pojedinca.

Česti su i slučajevi gde pozdrava uopšte nema. U formalnom mailu ovo bi se smatralo za neprikladno, ali u neformalnom, ovo je sasvim uobičajena pojava. Razalozili su razni za izostavljanje pozdrava, može da bude žurba, može da bude stil sagovornika, a to može da znači i da je to samo jedan mail u nizu, tj. da je nastavak već prethodno započete komunikacije.

Tekst poruke

Ovo je najvažniji deo poruke i on sadrži sve informacije koje mail uopšte ima za cilj da prenese. Izgled ovog centralnog dela maila zavisi isključivo od prirode i sklonosti pošaljioca, njegove originalnosti, domišljatosti i volje. U zavisnosti od svega toga mail može da bude jedna rečenica ili čitav tekst.

Pozdrav za kraj

Najčešće sadrži lepe želje, pozdrave i ime na kraju. U formalnim, to je ime i prezime, u neformalnim to je načešće nadimak ili neko ime od milja. Vrlo često se među najbližim prijateljima pojavljuju interna imena, koja samo oni znaju i koriste. i takođe najčešće sledi i dodatak posle pozdrava u vidu poljupca, zagrljaja... Npr:

„Čaooooo! Ljubim teeee!!!“, „Ljubi te tvoja srećica!“, a posebno je ustaljen pozdrav koji se prilagodio intrnet govoru, pa se umesto „Čujemo se“ kaže „Čitamo se!“ ili „Kuckamo se!“

Jezik interneta se menja sve brže i teško ga je pratiti, samo oni najuporniji to mogu. Mada, čistota jezika se najviše očuvala baš u mailovima, zahvaljujući analogiji sa pismom. U drugim vidovima internet komunikacije, na forumima, u četovima, jezik je doživeo mnogo veće promene ili bolje reći pretrepe. Sličnost jezika ova dva vida mnogo je veća sa govorom, dok u mailovima vidimo veće sličnosti sa pisanim govorom, ali ipak do modifikacija je došlo. Jezik interneta pre svega odlikuju: **kratke rečenice**, vrlo često i nedovršene, sa tri tačkice, često se u funkciji rečenice javljaju sintagme.

Литература:

Бугарски, Ранко, Жаргон; 2006; XX век, Београд

Поповић, Људмила, Епистоларни дискурс украјинског и српског језика; 2000; Филолошки факултет Универзитета у Београду; Монографије; књига 89; Београд

Olivera Pralica (Beograd)

PROCES ŽARGONIZACIJE U SRPSKOM JEZIKU: Sufiksacija kao tvorbeni mehanizam

Terminom žargonizacija označavamo pojavu nove produktivnosti starih imeničkih sufiksa, kao i pojavljivanje novih sufiksa i drugih tvorbenih formata, čiji su rezultati stilski markirane lekseme sa ekspresivnim familijarno – žargonskim senčenjem.

Bugarski daje 45 nastavaka. Naročitu pažnju poklanja sufiksu – *ak/njak/ ljak*. Navodi stotine novih leksema sa najčešće ekspresivnom notom u najvećem broju slučajeva karakterističnom za aktuelni govor gradske omladine. Notirano je 200 familijarno-žargonskih reči obrazovanih ovim sufiksom. Opšte produktivne potencijale imeničkog sufiksa ak (sa izvedenim alternativama njak i ljak) svestrano je i ubedljivo obrazložio Belić, u vereme kada on još nije imao naročitu žargonsku primenu već je samo postojao u derivaciji mnoštva standardnih reči (npr. seljak, vrbak, voćnjak, plićak, ćudak).

Bugarski je primetio da se pretežno koriste izvedenice na *njak* (150, prema 36 na ak i 11 na ljak), što potvrđuje Belićev nalaz da nastavak *njak* u nekim sferama potiskuje nastavak *ak* (1939).

Ovim pitanjem sufiksacije kao tvorbenog mehanizma u srpskom jeziku (koja između ostalog uključuje i žargon) se bavio i Ivan Klajn. U uvodu dela „Tvorba reči“, 1986, navodi mišljenja raznih lingvиста. Tako ističe da su kod Babića prefiksarno-sufiksarne tvorenice razmeštene prema sufiksima, a one čisto prefiksarne iscrpno su obrađene samo uz glagole. Krajnji je rezultat da se kod Babića, kao kod drugih ranijih autora, maltene čitava tvorba svodi na sufiksaciju. Kaže da Babić beleži sve sufikse i broji ih s matematičkom preciznošću, dok je sa prefiksima znatno manje

precizan. Sličnu podelu sa većim brojem primera (ali opet samo za imeničke složenice) daju studije Barića (1980) i Vukićevića (1995).

Klajn navodi dve grupe čiji se sastav neda sasvim precizno identifikovati, ali koje u svakom slučaju imaju svoju posebnu fizionomiju i veoma su produktivne, čine sufiksi subjektivne ocene i mocioni sufiksi. Objasnjava da ne bi trebalo subjektivne ocene proširiti do te mere i samim tim ga izjednačiti sa pojmom afektivnosti, obuhvatajući i šaljive, familijarne, žargonske i druge stilski obeležene izvedenice.

Mocioni sufiksi su donekle bliski „gramatičkim, oni po pravilu izvode ženski oblik iz neobeleženg muškog (to su pre svega *-ica, -ka, -inja, -kinja*).

Kao i Bugarski, Klajn je posebnu pažnju posvetio sufiksu *-ak*, kao vrlo produktivnom. Izvodi zaključak da *-ak* i *-jak* možemo smatrati za palatalnu i nepalatalnu varijantu istog sufiksa, a ne za dva različita sufiksa, kao što to čini Babić.

Saglasna sam da je u procesu žargonizacije najviše korišćena sufiksacija, naročito uz pomoć sufiksa *-ak*.

Najveći broj žargonskih reči koje danas koristimo su nastale u periodu 90-ih godina prošlog veka, ili nešto ranije. Čini mi se da spoljašnji uslovi bitno deluju na stvaranje govora unutar određene zajednice ljudi. Tako imamo veliki broj popularnih žargona koji su potekli iz dorćolskog ili zemunskog govora. U tolikoj meri se koriste u svakodnevnoj komunikaciji da se stiče utisak standardizacije tih reči. Njihova je upotreba česta i u medijima, posebno onih namenjenih omladini.

Koliko je često prenošenje značenja sa jedne reči na drugu, toliko je često i prenošenje sufiksa. Tako se od jedne može stvoriti (što je naročito izraženo u elektronskoj komunikaciji) desetina gotovo nemogućih izvedenica (*smor, smoruša, smorkana, smorka, smorčić, smorčina*) ili odvajanje slova kako bi se naglasio intenzitet neke radnje ili stanja (u ovom primeru dosade: *s m o r*) ili dodavanje većeg broja slova (*smooooor*).

Ni Bugarski, ni Belić, ni Klajn, niti bilo koji raniji autor nije govorio o specifičnostima žargonizacije u elektronskoj komunikaciji. Pokušaću da navedem što veći broj primera karakterističnih za govor preko SMS poruka.

Veoma je česta igra rečima prilikom pisanja poruka: *.Di s' ti, Sunac ti poljubim?! 'El idesh u Madjariju? Ako idesh, kupi mi nesh'lepo tamonak, da imam i ja kak'e asne od tvojega puteshestvi-ja, je l' otjesh? Ljub im te.*

Neću govoriti o upotrebi velikog i malog slova, korišćenju interpunkcijskih znakova, jer ću zaći u druga, a ne ona pitanja na koja ću pokušati da dam odgovor.

1. Koji su žargoni najčešće korišćeni u pisanju SMS poruka?
2. Od kojih morfema potiču?
3. Zašto baš od tih?

Najčešće korišćeni žargoni su pozdravne reči koje se u cilju veće originalnosti i zanimljivosti koriste u najrazličitijim oblicima, uz upotrebu apostrofa, tačke, tačke zareza. Ponekad se koriste matematički znak plus (*pozz+kiss*) radi povezivanja ili & preuzeto iz engleskog, iz istog razloga (*put&mir*). Pomenuti pozdrav, (skraćeno *poz.*), najčešće se piše sa dva z i čini se pomalo zapostavljenim u poslednjih nekoliko meseci. Češće se koriste izvedenice i skraćenice od reči poljubac: (*ljub, ljubac*; od engleske reči *kiss* – *kisko, kissko, kissurda, big kiss* (ili *veliki kiss*); takođe *cmok, cmoka, cmokač, cmokić*. Postoje, svakako, i žargoni unutar neke manje grupacije. Tako se studenti slavistike najčešće pozdravljaju skraćenicama glagola uzetog iz ruskog jezika, *целоват*: *cel, celuju, c*. Nastali su skraćivanjem i prilagođavanjem srpskom pravopisu. Postoje i fraze koje su česte u ovom delu poruke: *gledamo se, viđamo se* (ili *se viđamo*). Svojevrsne su elektronskoj komunikaciji, mada se mogu čuti i u svakodnevnom razgovoru. Karakteristične su za omladinski govor na teritoriji čitave Srbije. Označavaju buduće vreme ili skorije buduće vreme i ako glagol stoji u obliku sadašnjeg vremena.

Sledeće što sam primetila jeste da se vrlo često koristi engleska reč *please*. Veoma je zanimljivo da se gotovo uopšte ne koristi srpska reč *molim te*. Ova engleska reč je već toliko dugo

zastupljena u svakodnevnom govoru mladih i dece da joj se daju odlike karakteristične srpskom glagolu, i gramatičke i pravopisne. Tako se, najčešće, umesto *please* piše *pliz* i koristi se konstrukcija karakteristična za srpski jezik. Umesto *molim te – plizim te*. Zatim ću navesti već odomaćene žargonske reči za novac: *lova*, *dengeri* (žargon izveden od reči *dinar*, odnosno od skraćenice *din*, koji stoji uvek u genitivu množine, npr. *20 dindži*). Slično tome se koristi i reč *kreda* (izuzeću njeno izvorno značenje); *kredit*, odn. *elektronska dopuna mobilnog kredita*). A nije retko da se neko toliko veže za telefon pa umesto da traži od nekog *kredu*, kaže: *Aj me dopuni, pliz*☺.

Postoje i oni žargoni koji su postali nešto poput uzrečice: *nemoj da se tripuješ* (ili kao konstatacija *tripuješ se*). Podjednako se često koriste i imenice nastale od glagola *tripovati* sufiksacijom. Takve su: *trip*, *triperka*, *triper*. Prenete su iz narkomanskog žargona u omladinski. Označavaju zanesenost, neki novi dotad ne doživljeni osećaj.

Sličnim intenzitetom se koristi i reč *opušteno* (i njena izvedenica *opuštenost*, kao i prethodna nastala sufiksacijom od glagola *opustiti se*). U omladinskom žargonu vrlo je česta i reč *vrh*. U prenesenom značenju ukazuje na nešto dobro urađeno, rečeno ili viđeno. Češće se koristi u govoru nego u SMS porukama.

U žargonskom rečniku bi sinonim za *opušteno* bila reč *kul*. (odnosno engleski *cool*, u pisanom govoru se podjednako koriste obe varijante) i njene izvedenice *kuler*, *kulerka*, *kulaža*, *kuliša*... nastale sufiksacijom. I kod ove reči je prisutno prenošenje karakteristika srpskog jezika. Tako se koristi glagol *kulirati* (odnosno *coolirati*), u značenju *provoditi vreme u opuštanju*. Iako je veoma retka prefiksacija postoji i upravo je ovaj glagol vrlo plodan za dobijanje novih izraza (*izkulirati*, odnosno *iscoolirati*).

U vezi sa prefiksacijom moram da pomenem nezaobilazne i omiljene reči u omladinskom žargonu. Ističem da sam u nekoliko čula pored profesora osnovnih i srednjih škola, mama i bake koje koriste reči kao što su: *smor* i *bedak*. Nastale su od glagola *smarati* (dosađivati); postoji i varijanta u povratnom obliku (*smarati se*, odnosno *dosađivati se*). Tako imamo pored imenice *smor* i druge izvedenice nastale sufiksacijom: *smorka*, *smoreza*, *smaračina* i druge).

Od glagola *bedačiti se* imamo drugi glagol izveden prefiksacijom *izbedačiti se* (kao svršeni).

Kada se *ne smaraš*, i *ne bedačiš*, onda sigurno negde *blejiš*. Glagol *blejati* (provoditi vreme uludo, moguće i u šetnji, razgovoru, uz čaj ili kafu u kaficu ili kod kuće), takođe postoje izvedenice *izblejati*, *preblejati* nastale uz pomoć prefiksa *-iz* i *-pre* i označavaju svršenost. Od ovog glagola imamo i imenice: *bleja*, *blejaža*.

Još uvek su popularne skraćenice nastale pre više od deset godina, kao što su: *faks* (fakultet), *prof* (profesor), *geos* (geograf), *bios* (biologija) i tako dalje.

Isto tako ranije nastale, a još uvek često korišćene su reči: *riba* (izraz za devojkicu, koja najčešće „dobro izgleda“, *frajer* ili *frajkan* (momak koji je „faca“ u društvu, odnosno koji je popularan, zabavan i koji se sviđa većini devojaka), *keva* (majka), *čale* (otac). Veoma je zanimljiva reč *ljud*. Označava čoveka, nastala skraćivanjem imenice u nominativu množine *ljudi*, odbacivanjem nastavka. Najverovatnije da je zbog supletivne osnove *čovek – ljudi* javila potreba da se iskaže istovetnost značenja. Tako se kod dece ili onih koji ne poznaju gramatička pravila može čuti reč *čoveci*, kao množina od imenice *čovek*.

Najviše žargonskih reči imamo za radnje koje svakodnevno obavljamo, što i ima smisla. Tako ćemo za spavanje reći *kunt* (od glagola *kuntati*, odnosno *spavati*), ili drugi izraz *horizontala*, što slikovito opisuje položaj našeg tela dok spavamo. Za budno stanje se upotrebljava izraz *vertikala* (što, opet, na neki način opisuje položaj tela).

Isto važi i za objekte: kuća se najčešće drugačije kaže *gajba* (što se može objasniti izvornim značenjem ove reči (*kavez*, *rešetkast sanduk za prenošenje voća*, *staklenih boca i druge robe*). Možda se još češće koristi izraz *ćiku*. Dobijen je inverzijom od nepravilnog oblika *kući* (označava mesto boravka, prilog *kod kuće*). Pomenuću još skraćeni oblik reči *kontejner – kontiš* (dobijen sufiksacijom).

Žargonski izrazi za hranu i piće: glagoli – *hasati*, *klopati* (u značenju jesti). Njihovim se skraćivanjem dobijaju imenice: *has* i *klopa*. Izrazito je popularan žargon *cirkati* (*piti*), najpre je bio

vezan za alkoholna pića a onda se preneo i na sva ostala, prefiksacijom se dobio novi glagol svršenog oblika (*ucirkati se*, *napiti se*). Za ovo stanje koriste se izrazi kao *uroljati se*, *ubiti se kao majka*, *presamiti se od alkohola*, *razbiti se* i tako dalje.

Zanimljivi su glagoli *raščitaviti se* (doći sebi), *skapirati* (shvatiti).

Najveći broj malo pre izloženih žargona nastalo je sufiksacijom. Najčešće korišćeni u ovom procesu su sufiksi: *-ka*, kao veoma produktivan nastavak. Očigledna je kombinacija gramatičke funkcije i semantičko-stilskih vrednosti. Pored stotina standardnih leksema, koje su građene ovim sufiksom za derivaciju ženskog roda, koriste se i u procesima proizvodnje žargonskih reči. Na primer: *kulerka*, *smorka*.

Sufiks *-uša* se može nazvati i izrazito ženskim. Ovo je domaći nastavak i negativno je obojen (*smoruša*, *tripuša*).

Sufiks *-čina* izrazito je zastupljen u međustandardnim augmentativima. Pored toga veoma je zastupljen i u žargonском govoru. Označava osobine ljudi, najčešće negativne. Primeri: (*smaračina*, *blamčina*).

Sufiks *-er* najčešće korišćen za građenje naziva sranog porekla. Tipa *frajer*, *luzer*.

Sufiks *-os* je sufiks španskog porekla. Koristi se u građenju velikog broja žargona humorističkog karaktera. Na primer *geos*, *bios*.

Sufiks *-iška* je isključivo žargonski, nema nikakvu osnovu u književnom jeziku. Najčešće je stilski markiran kao omladinski. Na primer *kuliška*, *superiška*.

Sufiks *-eza* je aktuelan, bez sopstvenog značenja. Francuskog je porekla, šaljivog tona. Na primer *smoreza*.

Mali je broj prideva korišćen za građenje žargona. Kako je to najčešće spontano izrečena, retko kad osmišljena reč, ima svoje gramatičke nedostatke. Ukoliko se određene žargonske reči svakodnevno koriste vremenom postaju dosadne samim govornicima i počinje najčešće ponovna sufiksacija. Da je to najčešći vid tvorbe smo primetili, u stavovima Bugarskog i Klajna. Prefiksacija se odvija gotovo uvek kod glagola i najčešće donosi utisak svršenosti neke radnje.

Literatura:

Bugarski, R. (2003). *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek.

Klajn, I. (1992). *Rečnik novih reči*. Novi Sad: Matica Srpska.

Klajn, I. (2002). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, I deo – *Slaganje i prefiksacija*. Beograd: Zavod za udžbenike i ostala nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANUŽ/Novi Sad: Matica srpska.

Klajn, I. (). *Tvorba reči u savremenom srpskom jeziku*, II deo – . Beograd: Zavod za udžbenike i ostala nastavna sredstva, Institut za srpski jezik SANUŽ/Novi Sad: Matica srpska.

Babić, S. (1976). Tvorba riječi sa sufiksima na -ak. *Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 14, 69–77.

Čorić, B. (1996). O sufiksionalnoj univerbaciji u srpskom jeziku. *Srpski jezik* I: 1–2, 60–64.

Belić, A. (1939). *Iz života reči*. *Naš jezik*. VI: 7–8, 177–201.

Nikolić, M. (2000). *Obratni rečnik srpskog jezika*. Beograd: Matica srpska/Institut za srpski jezik SANU/Palčić.

Tatjana Rakonjac (Beograd)

OMLADINSKI SLENG U ELEKTRONSKOM DISKURSU SRPSKOG JEZIKA

Žargonom se može nazvati svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe. Žargon je obeležen specifičnim jezičkim sredstvima, pre svega leksičkim i frazeolokim, a izuzetno gramatičkim i

fonološkim. Osnovna podela žargona bi bila na stručni, subkulturni i omladinski koji nas ovde najviše i interesuje i koji obiluje maštovitim i živopisnim kreacijama. Žargon se odlikuje jezičko-stilskim svojstvima kao što su leksička produktivnost i inovativnost, gramatička fleksibilnost, metaforičnost... Može se reći da žargon nastaje kao rezultat osobenog, spontanog i po pravilu usmenog verbalnog stvaralaštva mlađih generacija.

Odlučila sam se upravo za SMS korpus, jer su SMS poruke postale jedno od najbitnijih sredstava komunikacije koje omogućava čoveku da na brz način stupi u kontakt sa drugim ljudima, pri tom zanemarujući usmenu komunikaciju. SMS forma se sama po sebi nameće kao sredstvo moderne komunikacije sa osobenostima jezika SMS-a.

Žargoni su veoma rasprostranjeni, a u skladu sa tim se dosta često javljaju u svim vidovima komunikacije. Mladi ih koriste da bi na najjednostavniji način objasnili ono što žele da kažu njima razumljivim jezikom. Ono cega treba da smo svesni jeste da su žargoni sve više prisutni u srpskom jeziku i da, ne samo da dolaze iz našeg jezika, već ih najčešće pozajmljujemo iz engleskog jezika. Može se slobodno reći da skoro nijedna SMS poruka ne sadrži barem jedan žargon.

Žargoni nastaju na desetak razgranatih mogućnosti:

– mnogi žargoni su izvedeni metaforizacijom iz imenica najčešće, ali i iz glagola tako da predstavljaju žargonska značenja već postojećih standardnih reči:

Znaš li da je Sale sinoć overio neku klinku? Ja se brate frapir 'o!

Kakav je to mentol, zove u 3 ujutru samo da mi čuje glas...šta reći...

Mrvice, opet mi je pukla baterija.

Majice u gajbi sam za sat maksimalno. Nemoj da se nerviraš!

– žargoni su često pozajmljenice, danas najčešće iz engleskog jezika, ali u modifikovanom obliku nastale od imenica:

Kada planiš da nam se pridružiš na faxu?

OK. Mislila sam da ovog puta idemo u Tavernu u Indiji.

Ovo je tvoj dan, samo iskuliraj I čekaj me.

Nemam pojma kako cu da zaradim taj keš.

Oho štreberčiću, super su ti ocene!

– žargoni se javljaju permutacijom slogova ili slova u reci:

Vozdra tebra, š'a ima novo?

A u munze nećeš ići?

Ala smara tarmi rićmi (Mitar Mirić), lici na Džerija – skraćivanjem nastaju uobičajeni žargoni

kod omladine:

Pazi se kontrole u busu, jedan debeli u sakou i žena u beloj jakni.

Profanka bas smara, znaš kako pita teške stvari...nedostaješ mi:(

Kad misliš konačno da nam se pridružiš na faxu:?

Juce smo Ana i ja bile do Kališa, jeste da smo se smrzee ali je prijalo... – slaganjem dveju, najčešće istih vrsta, reči

Baba-sera mi je uzela 25 dindži za WC. Kradja!

– slivanjem

I krenemo ti mi tako čoporativno kod dekana, a secretary nas kicked out. – inicijali

Znas kakav je džemper za DŽ kupila moja sestra u Terra novi.

Može se приметити да у SMS prepisci ima jako malo psovki ili ih nema uopšte. Takođe, ne upotrebljavaju se recče i uzrečice, a glavni razlog tome jeste skučen prostor i nemogućnost slobode govora.

Kao što je već rečeno, žargon je danas veoma rasprostranjen kako u živom govoru, tako i u SMS komunikaciji. Žargoni nastaju na razne načine i najčešće od imenica i prideva, i pod velikim su uticajem engleskog jezika.

LITERATURA

Ставицка 2005 – Леся Ставицка, Арго, жаргон, сленг, Київ, Критика

Бугарски 2003 – Ranko Bugarski, Žargon, Beograd, Biblioteka XX veka

Klajn 1992 – Ivan Klajn, Rečnik novih reči, Novi Sad, Matica srpska
 Savić 2007 – Svenka Savić, Grafiti, Novi Sad

Александра Ђукић (Београд)

ЗАСТУПЉЕНОСТ ГЛАГОЛСКОГ ОБЛИКА ИМПЕРФЕКТА У ЕЛЕКТРОНСКОМ ДИСКУРСУ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

У раду се разматра (на корпусу СМС порука) колика је заступљеноост глаголског облика имперфекта у електронском дискурсу српског језика. Полази се од претпоставке да се имперфекат чешће користи у електронском дискурсу него у свакодневном говору. Стога је први задатак да се да одговор на питање колико се често имперфекат среће у електронском дискурсу (односно у СМС порукама) српског језика. Други задатак је да се утврди узајамни однос имперфекта са осталим временима. Трећи задатак је да се установи да ли и зашто се имперфекат чешће користи у електронском комуницирању него у свакодневном разговору.

За овај рад је коришћен корпус од око 200 СМС порука. То су поруке различитог садржаја, углавном кратка обавештења или питања. Такође, поруке су најчешће биране тако да садрже глаголски облик у прошлом времену, тако да може да се посматра употреба тих глаголских облика, посебно имперфекта, што и јесте циљ овог рада.

Као што је познато употреба имперфекта је сужена. То ишчезавање, односно и евенуално његово губљење, могуће је управо зато што он у својој основној служби означава напоредност односно истовременост радње у прошлости, има мање-више исту семантичко-синтаксичку вредност са релативним, односно приповедачким презентом. У практичном и једноставном обавештавању нема потребе за значењским финесима које има или их је некад имао имперфекат. Стога имперфекат најје изражајно средство разговорног или пословно-административног стила. У пословном и административном комуницирању имперфекат је саввим неуместан. У разговорном стилу може се појавити само као нехотична или особна црта неког појединца и тада је јако стилски обележен.

У СМС порукама имперфекат се врло ретко употребљава. Од свих глаголских времена скоро подједнако се употребљавају садашње и прошло време, а честа је и комбинација прошло + садашње. Будуће време се употребљава нешто ређе, а најчешће у комбинацији са садашњим временом и то у ситуацијама када се нешто описује, а затим поставља питање или договара неки састанак.

Од прошлих времена убедљиво најчешће се употребљава перфекат. Перфекат се употребљава у скоро 90% случајева док се у преосталих 10% употребљавају аорист, имперфекат и плусквамперфекат.

Имперфекат се пре свега појављује као који употребљавају појединци. Пошто у разговорном језику имперфекат ишчезава, појединци покушавају да га у свом говору оживе. На тај начин се добија говор који је различит у односу на говор других људи, па самим тим и посебан и интересантан. И поред тога, имперфекат се ипак јако ретко употребљава у живом говору, па је СМС порука право место где би овај глаголски облик могао да се употреби (а такође и остали облици електронског комуницирања-мејл, чет и форум).

Тако се имперфекат понекад у СМС порукама користи тамо где би у разговору обично ишао перфекат:– *Тао! Јеси ли била јуче на утакмици? Ја стајих испред улаза, а тебе нема...*

Најчешћа је употреба имперфекта у првом лицу јединице:– *Извини, каснићу мало, јер, кретен, чеках бус на станици која је укинута због радова у Кумодрашкој!– Први део је увек бољи од осталих. Знаш да је тако било са свим књигама које читаш.– Добро јутро! Извини што ти не одговараш на поруке. Нешто ми није у реду са телефоном.*

Осим у првом лицу јединине, среће се и употреба имперфекта у првом лицу множине:– *Мила моја, лепо путовасмо! Стигли смо већ у 9, овде је прелено!*

Честа је употреба помоћног глагола бити у имперфекту. Чини се да је ова употреба најмање архаична, па се имперфекат глагола бити среће углавном у свим лицима:– *Ја ћу волонтирати на на партизановом стадиону, бех данас у обиласку објекта. Овде је велика врућина, не можеш се расхладити. Поз!!– Е супер што ти беше! Јел играо Аца? (Ја нисам ни стигла да одгледам утакмицу ☺)– Јел ви бесте јуче на оном предавању? Ја сам закаснила*

Имперфекат се као глаголски облик који припада књижевноуметничком стилу – у смислу да се у данашње време најчешће среће само у књигама, и користи у порукама које имају за циљ да нешто приповедачки опишу, да неки догађај представе као да треба да се нађе на страницама књиге, новина, и на тај начин верно представе атмосферу:– *Концерт беше феноменалан! Озвучење, расвета, атмосфера, људи... Чолин шарм и харизма плениху Мараканом ношећи позитивном енергијом* ☺

Имперфекат је често подесан за поруке које су скоро као кратке песме:– *Хвала сејо драга радовах се пуно к`о да добих из туђине волшебно златно руно а док читаш твоје речи одмерене фине не задржах губицу да ми крокодилски зине*

Имперфекат се као глаголски облик који означава прошлу радњу у току често налази у комбинацији са другим прошлим временима. Најчешће у комбинацији са перфектом (који је и најчешћи од свих прошлих времена): – *Хе хе, сад сам прошла, одбојкаши чекаху да крену!*

У овом примеру радња која је изражена имперфектом већ је у току када се дешава радња изражена перфектом. То значи да радње нису напоредне, али обе су се десиле у прошлости. Радња изражена имперфектом је трајна радња у прошлости. Овде је имперфекат употребљен да означи прошлу имперфективну, неомеђену радњу; радњу која се вршила у једном периоду који није ограничен временском одредницом. Ово је употреба имперфекта у изражавању оваквих случајева делимично напоредне радње. Ова употреба која је за њега типична у исто време је и најчешћа употреба имперфекта за изражавање делимичне напоредности радње са неком другом претериталном радњом. Исти случај је и кад уместо перфекта стоји аорист.

Имперфекат се често употребљава у комбинацији са садашњим временом: – *Луче играсмо онај турнир, од 6 екипа смо трећи.– Ја радих српски у суботу и то ми беше последњи испит у овом року. Сада одмарам.*

Овде имперфекат означава радњу која се вршила неко време у прошлости, али која је сада завршена, а резултати су изражени у садашњем времену. Иако се прошло време најчешће изражава перфектом, овде је изражено имперфектом и на тај начин се добија утисак трајања радње у прошлости. Супротан ефекат би се добио употребом аориста – који представља прошло свршено време.

Понекад се имперфекат среће и у комбинацији са будућим временом. Овакве комбинације су ретке јер када се користи будуће време, користи се или само или у комбинацији са садашњим временом. Због великог прескока прошло-будуће време, имперфекат је у комбинацији са будућим и садашњим временом:– *Ево баш идем у Темпо. Посла има мање, ал нам најављиваху да ће од понедељка опет да буде гужвањац. Јел се спремаш за пут, кад идеш?*

Овде се појављује имперфекат који изражава прошло време, а означава радњу која иако се вршила у прошлости, њен резултат се није десио у прошлости, не дешава се ни у садашњости, већ ће се тек десити у будућности, па је зато изражен будућим временом. Садашње време на почетку поруке је више као поздрав, као увођење у ситуацију која ће се тек десити.

Могуће је и иста таква комбинација само још са додатком перфекта:– *Ух, закаснићу. Кренула сам касније из куће јер тражах неке паре. Боље не питај...*

Ситуација са почетка поруке која је дата у будућем времену у наставку се правда оним што је било, што је довело до те ситуације. Користи се комбинација перфекат + имперфекат. То је зато што је перфектом изражена завршена радња у прошлости, а имперфектом трајна радња у прошлости која јој је претходила.

Комбинација времена имперфекат + презент + будуће време може да се појави узастопно:

Не излажах на пријемни, овај посао ми супер иде тако да ћу да паузирам и ову годину.

Дакле, прво је дата ситуација у прошлости изражена имперфектом, затим тренутна ситуација изражена презентом, и на крају ситуација у будућности изражена будућим временом.

Имперфекат врло ретко стоји сам већ најчешће у комбинацији са другим временом. Ако имперфекат стоји сам, то значи да је порука кратка, односно да садржи само једну информацију. Ако у поруци жели да се изрази већа количина информација, ако се порука састоји из више предикатских реченица, онда се прибегава осталим временима. Ако се радња која се описује извршила у прошлости користи се аорист или перфекат, у садашњости садашње време, а у будућности будуће. Најчешћа комбинација је имперфекат + перфекат и имперфекат + садашње време док су остале комбинације знатно ређе.

Иако се ретко користи у СМС порукама ипак се може рећи да се у порукама користи чешће него у разговору. Најчешће је разлог коришћење имперфекта чињеница да је то једночлани глаголски облик. За разлику од перфекта који је сложени глаголски облик и састоји порукама је посебно изражена тежња за скраћивањем, да би на што мање места стало више података. СМС поруке се пре свега одликују краткоћом (недостатком места) у односу на остале видове електронске комуникације, као што је, рецимо, мејл где имамо сасвим довољно простора да изразимо оно што хоћемо. – *Охо, ко се то допунио? Могуће да су и Руси ту јер стајаху два Ластина аутобуса.*

Овде је на почетку већ једном употребљен перфекат – облик „се допунио“ који се састоји из два дела и због тога заузима више места (слова + једно словно место за размак). На другом месту где би такође могао да буде употребљен перфекат, употребљен је имперфекат. То доводи до скраћивања текста (до уштеде дефицитарних словних места). Тако уместо облика „су стајала“ (који заузима 10 словних места) стоји облик „стајаху“ (који заузима 7 словних места). На овај начин долази до скраћивања текста што је посебно значајно уколико текст треба да обухвати што више информација, односно да буде што је могуће дужи.

Пошто имперфекат нестаје у говору, понекад се тежи његовом очувању у писаној форми. Ово може бити један од разлога ретке али ипак постојеће употребе имперфекта у СМС порукама. Како је имперфекат био у живој употреби код писаца у 19. веку, неким та дела могу да буду узор за употребу овог глаголског облика:

– *Сан ме хваташе. Слике се измешаше. Ја почех да тонем у некакву дубину, све ми биваше нејасније.* (Лаза Лазаревић)

Употреба имперфекта је карактеристика језика појединца. Неки се све већем броју страних речи у српском језику супротстављају употребом што архаичнијег језика, у шта спада имперфекат. Тако наспрам људи који говоре искључиво „модерним“ језиком, постоје људи који сматрају да је исто тако „модерно“ причати употребљавајући аорист, имперфекат или плускванперфекат. Они верују да се на тај начин издвајају из масе. Својим говором привлаче пажњу и чини им се да су интересантни. А најбоље место за остварење намера им је управо електронска комуникација, и то пре свега чет и форум, али и СМС поруке.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бранко Тошовић, „Функционални стилови“, Београд, 2002.
2. Зборник Матице српске за славистику број 71–72, Нови Сад, 2007.
3. Вера Роглић, „Имперфекат у француском и српском језику“, Београд, 2000.
4. Људмила Поповић, „Епистоларни дискурс украјинског и српског језика“, Београд, 2000.
5. С. Н. Михайлов – Жанрова специфика електронне комуникације, Санкт- Петербург

ЗИМСКА ШКОЛА 2008 – СТРУЧНИ СЕМИНАР ЗА НАСТАВНИКЕ
РУСКОГ ЈЕЗИКА
(Београд, 9 – 12. јануар 2008)

У својој јубиларној – шездесетој години постојања Славистичко друштво Србије је у сарадњи са Филолошким факултетом и Руским домом у Београду по пети пут за редом организовало у времену од 9. до 12. јануара 2008. године Семинар за стручно усавршавање наставника руског језика, који је популарно познат под називом „Зимска школа“. Почетак рада Семинара био је заједнички са почетком рада 46. скупа слависта Србије, који је био посвећен јубиларној годишњици, па су се тако и учесници Семинара придружили обележавању јубилеја. Заједничко отварање Семинара и Скупа обављено је, као и ранијих година, у препуној сали 11 Филолошког факултета у Београду. Учесницима су се поздравним речима обратили представници свих поменутих саорганизатора, као и гости – представник Амбасаде РФ у Београду, саветник за култур г. Ољег Булдаков, а у име Међународног комитета Слависта проф. Слободан Ж. Марковић.

Сем предавача са Универзитета у Београду у реализацији програма Семинара учествовала су и два наставника са Института за руски језик „А. С. Пушкин“. Његова основна тема *Традиција и савремена настава руског језика у Србији* била је комплементарна са основном темом Скупа *Српска славистичка баштина у словенском контексту*, тако да су се програми прожимали и допуњавали, па су учесници једнако пратили како семинарске садржаје „Зимске школе“, тако и симпозијумске реферате Скупа слависта. Ово је била и својеврсна провера могућности да се у будућности стручна окупљања русиста и слависта организују на сличан начин, те да она трају 5–6 дана.

Како су слушаоци теоретске садржаје пратили у оквиру рада Скупа, то се на Семинару највише времена посвећивало практичним садржајима и питањима. Таквом профилисању једнако су доприносили како домаћи предавачи, тако и гости из Москве. Њихова излагања су, као и свих ранијих година, била актуелна, атрактивна и занимљива, и што је најважније, покретала су учеснике на ангажовање, на постављање питања и дискусију. Тематика предавања професора из Москве била је формулисана са тим циљем. Тако је, на пример, Наталија Владимировна Виноградова у свом излагању о теми „Уметнички текст на часу руског језика“ веома упечатљиво показала богатство могућности коришћења уметничког текста у настави руског језика као страног. А Владимир Иванович Шљахов продемонстрирао је изузетан огледни час „Како организовати дискусију на часу? Како ученике научити да дискутују? Сценаријски прилаз настави“.

Посебно интересовање, а рекло би се и изузетан допринос повећању стручне компетенције слушалаца, имала су два својеврсна представљања нових средстава, технологија и поступака. Татјана Иринархова представила је најновију литературу из области наставе руског језика као страног, и то не само ону у штампаној форми на папиру, већ у знатнијем обиму на компакт-дискovima. А Вукосава Ђапа-Иветић и Јелена Гинић су уз помоћ видео-бима и претходно уручених материјала са адресама руских интернет-сајтова и претраживача до максимума показале „Могућности коришћења руског Интернета у настави руског језика“ – како је у програму гласила њихова тема.

Радни део Семинара завршен је дискусионом трибином под називом: „Искуства с терена на популаризацији руског језика и културе у Србији“. Била је то прилика да бројни наставници, из свих крајева Србије, саопште своја позитивна искуства како у разреду и школи, тако и у ширем окружењу, да се изучавање руског језика у нашим школама не само очува, већ унапреди и увећа. Општи је закључак био да се тако актуелном и сличним питањима још и више времена посвети на „Зимској школи“ у 2009. години.

Принцип перманентности усавршавања, на коме је Семинар за стручно усавршавање наставника руског језика од самог почетка утемељен, и овог пута је максимално потврђен. Очито је то из чињенице да је теми сталног конкурса Славистичког друштва Србије „Иновације у примени уџбеника, приручника, речника и нових технологија“ за ову годину при-

додата тема “Руска дијаспора и изучавање руског језика у Србији“. Одабрани радови на ову тему биће представљени на научном колоквијуму 24. маја 2008. године, који је посвећен 75-годишњици Руског дома у Београду.

На Семинар се одазвало више од 170 наставника из свих крајева Србије, онолико као и ранијих година, иако је овом приликом изостало обавештавање преко служби Министарства просвете. Благовремено пре одржавања Семинар је најављен на страницама “Просветног прегледа“, а по његовом одржавању ово гласило просветних радника објавило је приказ из пера мр Јелене Гинић¹. На тај начин просветна јавност је на прави начин обавештена, што умногоме може помагати у будућем организовању и одржавању “Зимске школе“. Отежавајућа околност ове године било је то што се одржавала непосредно после празника. Стога би ваљало размишљати како да се то у будућности не понови.

Богољуб Станковић

МАТЕРИЈАЛИ И ОДЛУКЕ СА ГОДИШЊЕ СКУПШТИНЕ СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ

11. јануара 2008. године одржана је Годишња скупштина Славистичког друштва Србије са следећим дневним редом:

1. Избор радних тела Скупштине;
2. Извештај Управе о раду Друштва у 2007. години;
3. Извештај Надзорног одбора;
4. Дискусија о извештајима;
5. Доношење актуелних одлука;
6. Разно

Извештаје о раду Друштва и раду његових подружница у 2007. години, план активности Друштва у 2008. години, одлуке о избору почасних чланова и додели Захвалнице објављују се на страницама које следе.

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ У 2007. ГОДИНИ

Интензивне активности Славистичког друштва Србије у 2007. започете су 9. јануара отварањем „Зимске школе“ и 10. јануара отварањем 45. скупа слависта Србије и једнаким интензитетом се одвијале током читаве године све у складу са усвојеним планом активности Друштва за ту годину.

На Зимској школи – Семинару за стручно усавршавање русиста учествовало је око 180 наставника и професора руског језика из читаве Републике Србије. И овом приликом дошла је до израза пуна сарадња Друштва са Филолошким факултетом, Руским домом у Београду, као и са Институтом за руски језик „А. С. Пушкин“ из Москве. Посебно интересовање и подршку у организовању Зимске школе испољило је Министарство просвете и спорта РС, које се ангажовало на обавештавању наставника о семинару, а приликом отварања учеснике је поздравио министар просвете и спорта. Семинар је касније шире приказан у „Просветном прегледу“ и у 11. књизи часописа „Славистика“, где се заинтересовани могу и подробније обавестити о њему.

¹ *Стручни семинар за професоре и наставнике руског језика*. Просветни преглед, Београд, 24-31. јануар 2008, стр.6.

45. скуп слависта Србије имао је као основну тему „Актуелни славистички научноистраживачки пројекти“, са посебним нагласком на покренути пројекат у Славистичком друштву Србије „Српска славистичка баштина“. На тај начин овај скуп је био својеврсни увод у предјубиларну годину и у припреме обележавања 130-годишњице Катедре за славистику и 60-годишњице Славистичког друштва Србије.

На отварању Скупа и током првог дана на њему су учествовали и полазници Зимске школе, али наредна два дана рад Скупа се одвијао са малим бројем присутних, такорећи само са учесницима који су на датом заседању или делу заседања саопштавали реферате. Таква појава, запажена и ранијих година, и не само на зимском Скупу слависта, овом приликом се драстично испољила, те је Управа Друштва на својим седницама посветила посебну пажњу у тражењу начина да се ситуација на предстојећим скуповима побољша.

Једна од мера која је предузета већ за Скуп слависта у 2008. години је прожимање програма Зимске школе са програмом Скупа слависта Србије. Може се претпоставити да ће се пракса комплементарних програма Зимске школе и Скупа наставити и у будућности, утолико пре што се програми стручног усавршавања који се акредитују код Завода за унапређење васпитања и образовања лимитирају на три дана, те би се убудуће Зимска школа могла три дана одвијати по акредитованом програму, а потом би учесници два дана могли пратити рад Скупа слависта. Ово предлажемо у уверењу да ће се на овај начин поменута негативна појава ублажити, али она ће се истински отклонити само тако ако се сви учесници Скупа, а посебно референти, приклоне некадашњем добром обичају и моралној обавези да се на Скупу активно учествује у целини или највећим његовим делом, а не само онда кад се саопштава реферат.

Друга мера садржала би се у разноврсности тематике и облика рада на Скупу. У том смислу је и сачињен програм 46. скупа, који је управо завршен, и који је имао истакнуту једну тему (*Српска славистичка баштина у словенском контексту*), али је садржајно био разноврстан, радио је у пленуму и у секцијама, а имао је и округли сто студената славистике на коме су представљена истраживања у оквиру студентског научноистраживачког пројекта „Електронски дискурс српског и других словенских језика“ под руководством проф. др Људмиле Поповић у оквиру предмета Увод у лингвистику.

На Скупштини је да у целини оцени рад и резултате 46. скупа, али је тематска разноврсност показала несумњиву резултативност, те за наредни Скуп – 47. по реду, који ће се одржати 2009. године, предлажемо основну тему: САВРЕМЕНА СРПСКА СЛАВИСТИКА У МЕЂУНАРОДНОМ КОНТЕКСТУ и у оквиру ње подтему „Традиција и савремена настава инословенских језика у Србији“.

По одржавању Скупа и Зимске школе приступљено је припремама симпозијума „Руска дијаспора и српско-руске културне везе“ као и припреми за штампу једанаесте књиге часописа „Славистика“, која је објављена у уобичајено време – почетком маја. Симпозијум у сорадању са Библиотеком-фондом „Руское зарубежье“ из Москве, Катедром за славистику и Руским домом оджан је 23. и 24. маја. На програму симпозијума било је 29 реферата и низ пратећих садржаја. Увече је Дан словенске писмености и Дан Славистичког друштва обележен устаљеном промотивном свечаношћу у Руском дому, на којој су промовисана најновија издања Душтава: 11. књига часописа Славистика и књига Миролуба Стојановића *Људско лице историје у књижевности*, коју је Славистичко друштво Србије објавило у оквиру основне серије едиције „Славистичка библиотека“. Тада је представљен и зборник реферата „Сто година славистике у Србији“, коју је Друштво објавило тридесет година после његовог настанка са следећом посветом: „Славистичко друштво Србије објављује ову књигу као дар Катедри за славистику Универзитета у Београду, на којој је 1948. године основано“. Одржавањем поменутог симпозијума и објављивањем овог зборника Славистичко друштво Србије отпочело је обележавање свог јубилеја и јубилеја Катедре, конципираног у свему радно, а не манифестационо.

Поменути мајски симпозијум показао је да проучавање руске дијаспоре и њене улоге у културном, научном, просветном и свеколиком животу Србије има перспективу, што се потврдило и на седници посвећеној 75-годишњици Руског дома у оквиру програма овогодишњег – 46. скупа слависта. Стога је у програм активности Друштва за 2008. годину укључен научни колоквијум „Руска дијаспора и изучавање руског језика у Србији“.

У току летњих месеци текле су припреме за 14. међународни конгрес слависта у Охриду 2008. и 11. конгрес МАПРЈАЛ-а, који је одржан у Варни у септембру 2007. Чланови Друштва који су укључени у програм међународног конгреса слависта припремили су своје реферате и они ће бити објављени у Зборнику МС за славистику, а на конгресу у Варни Друштво се представило са 7 реферата. Такође се интензивно радило на припреми путовања награђених ученика у Москву.

Током јесени припремљен је зборник реферата са симпозијума о дијаспори и исти објављен у новембру месецу. Завршена је припрема репринт-издања материјала са неодржаног Трећег међународног конгреса слависта и исто је објављено на самом почетку 2008. године. Завршен је и предат у штампу рукопис монографије-споменице “60 година Славистичког друштва Србије“. Припремљени су програми Зимске школе и 46. скупа слависта, а о њима је обавештен широк круг слависта, што је захтевало сређивање евиденције о чланству. Обављен је значајан део припрема за међународни научни симпозијум „Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних“, који ће се одржати од 3. до 5. јуна 2008. године.

И у протеклој години нису недостајала настојања да се оживи рад већег броја подружница, што је уродило скромним резултатима, па су и овог пута интензивно радиле само три подружнице: у Београду, Новом Саду и Нишу. Треба, ипак, са задовољством истаћи да су се у протеклој години реактивирале подружнице у Чачку и Крагујевцу. Шири информација о раду подружница даје се у њиховим извештајима, који ће заједно са овим бити објављени у 12. књизи часописа „Славистика“.

Председник
Славистичког друштва Србије
Проф. др Богољуб Станковић

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПОДРУЖНИЦЕ У БЕОГРАДУ У 2007. ГОДИНИ

У Подружници Славистичког друштва Србије у Београду током целе прошле године интензивно су се одвијале разноврсне активности с циљем проширивања и учвршћивања статуса руског језика у образовном систему Србије, као и популарисања руске културе, традиције и уметности кроз различите манифестације у Руском дому, Руској школи и школама у Србији. На овакав начин дат је велики допринос Подружнице повезивању две културе, јачању пријатељских веза наших народа, значају руског језика у породици светских језика које он има.

У протеклој години одржано је десет састанака Подружнице, од чега девет у Руском дому а један у Руској школи. Састанке су, као и раније, координирано припремале и реализовале Татјана Иринархова, помоћник директора за руски језик у Руском дому и Снежана Марковић, председник Подружнице. Велику помоћ у реализацији многих садржаја рада пружали су нам директор Дома Владимир Кутирин, директор Руске школе Александар Портних са сарадницима, као и Олег Булдаков, саветник за културу у Амбасади Руске федерације у Србији, којима и овим путем изражавамо велику захвалност.

Присутни наставници на састанцима Подружнице добијали су све информације у вези са статусом језика, организацијом такмичења ученика, анализом постигнутих резултата, дат

је осврт на Зимску школу страних језика и Скуп слависта који је припремила Марина Новаковић. Посебан акценат на овим састанцима даг је стручном усавршавању наставника, па су у оквиру тога одржана предавања:

- Ирина Владимировна Бегунц: „*Многообразие русских диалектов: точки пересечения с сербским языком*“
- Ирина Владимировна Бегунц: „*Предметы крестьянского быта*“ уз видео приказ
- Пројекција и разговор о документарном филму „Руски језик – први језик за комуникацију у космосу“
- Вера Васиљевна Борисенко: „*Из истории русского алфавита*“
- Ирина Владимировна Бегунц: „*Остромирово евангелие в культуре русского и сербского народов*“
- Презентација учебног комплекса по руском језику за петих класова основних школа

Учествовали:

Автори комплекса П. Пипер, М. Петкович, С. Миркович,

Редактор: В. Антониевич,

Рецензент: В. Раичевич,

Учациеся Школе при Посольстве РФ в Сербии (руководитель Т. В. Образцова),

Учациеся школе „Франце Прешерн“ (руководитель А. Зофович).

Поред учешћа у раду на састанцима Подружнице наставници су активно у великом броју присуствовали Зимској школи 2007. и 45. скупу слависта Србије. На изборној скупштини Друштва реизабрана је и Управа Подружнице у Београду.

Већ традиционално одржано је финале олимпијаде „Лик России“ у Руској школи. На свечаности, уз пригодан програм који су припремили ученици ове школе и наших школа, уручене су награде ученицима, наставницима и школама у различитим номинацијама. За школу године проглашена је ОШ „Растко Немањић -Свети Сава“, Нова Пазова и Девета београдска гимназија „Михаило Петровић -Алас“, за наставника године проглашене су Добрица Јовановић, ОШ „Ђуро Стругар“ и Јасминка Милчић, ОШ „Вук Караџић“, Сремчица, а за ученика године Никола Косовић, ОШ „Ђуро Стругар“, Јелена Стевановић, ОШ „Кнез Сима Марковић“ из Барајева и Мила Петровић, ОШ „Филип Кљајић Фића“.

Именовани ученици су добили бесплатно школовање у Руској школи. Два ученика Прве београдске гимназије, Милан Прокић и Емилија Пијевчевић, добила су бесплатне студије на одабраном факултету у Русији.

У оквиру манифестације „Год руског језика – 2007“ ученик Филолошке гимназије Срђан Петровић награђен је за састав на тему „Русский язык и его литература и культура в моей жизни“. Његов рад и биографија објављени су у Зборнику заједно са осталим награђеним радовима. Ученику је у виду награде додељена стипендија за студије у Русији.

Такмичења ученика су се регуларно одржала на свим нивоима, од општинског, односно регионалног до републичког и за ученике основних и средњих школа у општој и „с“ категорији. Ученици београдских школа постигли су запажене резултате: Републичко – основне школе:

1. место Кристина Петрић, ОШ „Ђорђе Крстић“
2. место Никола Косовић, ОШ „Ђуро Стругар“
3. место Милица Бошковић, ОШ „Раде Драинац“

Даница Косановић, ОШ „Иван Горан Ковачић“

Јелена Стевановић, ОШ „Кнез Сима Марковић“ Републичко – средње школе (општа категорија)

1. место Олесја Мањко, Трећа београдска гимназија

средње школе (специјална категорија):

1. место Валерија Фоменко, Филолошка гимназија
2. место Љубица Луковић, Филолошка гимназија
3. место Албина Газизуљина, Земунска гимназија.

Поводом Дана словенске писмености и Славистичког друштва Србије, дана 24. маја на свечаности у Руском дому, ученицима су уручене награде и дипломе, а том приликом три наставника руског језика и три директора школа су добили Захвалнице Славистичког друштва Србије.

У периоду од 06.07.2007. – 29.07.2007. године одржала се Међународна школа руског језика у кампу „Московија“ где су Србију представљали девет ученика победника на републичком такмичењу средњих школа, од тога су била три ученика Филолошке гимназије из Београда и Славица Јовановић, проф. Треће београдске гимназије.

Од 07.08.2007. – 27.08.2007. године тринаест ученика и два наставника ОШ „Мића Стојковић“ из Умчара боравили су у одмаралишту „Орбита“ у Републици Мордовији на позив Комитета Републике за питања деце и омладине. Путовање је организовала Татјана Миловановић, проф. руског језика.

Од 02.10.2007. – 09.10.2007. године на Институту „А. С. Пушкин“ у Москви било је 11 ученика победника републичког такмичења основних школа, од тога шест ученика из београдских основних школа: „Иван Горан Ковачић“ (две ученице), „Ђуро Стругар“, „Кнез Сима Милошевић“, „Иво Андрић“, „Веселин Маслеша“ и „Бранко Радичевић“ из Батајнице, по један ученик и два наставника руског језика – Добрица Јовановић и Снежана Марковић.

У Руском дому одржана су два изузетна концерта:

- Концерт ученика Девете београдске гимназије „Михајло Петровић -Алас“ под називом „Непрегледни руски бескрај и у њему песма“ – „Эх ты, русское наше приволье“ – руководиоца Татјана Шуковић, проф.
- Концерт ученика ОШ „Иван Горан Ковачић“ под називом „Пролећна звона“ – „Весенние колокола“ – руководиоца Снежана Марковић, проф.

Поводом Међународног дана авијације и космонаутике, а у организацији Руског центра за научну и културну сарадњу при Министарству спољних послова Русије проведен је ликовни конкурс „Символический диалог с космосом“. На изложбу у Москву послато је 19 цртежа ученика из шест основних школа: „Љуба Ненадовић“, „Иван Горан Ковачић“, „Ђуро Стругар“, „Вук Караџић“ из Сремчице, „Јелена Тетковић“ и Земунске гимназије, а у фоајеу Руског дома приређена је изложба ликовних радова.

На концерту у Чачку „Руско вече – музички сусрети“ поред ученика из Чачка, Аранђеловца и студената Катедре за славистику Филолошког факултета у Београду учествовали су ученици четири основне школе: „Љуба Ненадовић“, „Иван Горан Ковачић“, „Ђуро Стругар“, „Душко Радовић“ из Сремчице и Прве београдске гимназије.

У оквиру Међународног децјег фестивала „Радост Европе“ ОШ „Франце Прешерн“ била је домаћин деци из Русије, која су представљала своју земљу на овом фестивалу.

Од школске 2007/08. године у ОШ „Олга Петров“ у Падинској Скели уведена је билингвална настава на руском језику у једном одељењу седмог разреда као пилот пројекат. Значајну помоћ у реализацији овог програма и припреми наставника за извођење наставе из одређених предмета на руском језику пружају Руска школа и Руски дом.

Током године ученици београдских школа са наставницима су присуствовали разним културно-образовним програмима у Руском дому (концертима, изложбама, пројекцијама филмова, новогодишњој прослави и представи „Позива вас Снегуљица“ Позоришта за младе из Москве).

Председник Подружнице присуствовао је седницама и активно учествовао у раду Управе Славистичког друштва Србије.

Протекле године председник и Управа Подружнице били су изузетно ангажовани у континуираној борби за очување руског језика у основној школи, у чему нам је велику помоћ и подршку пружала Ивана Жигон, председник Друштва српско-руског пријатељства. У том смислу остварили смо добру сарадњу са Министарством просвете и наишли на разумевање и подршку у нашим напорима да се сачува руски језик.

Нажалост, морамо констатовати да и поред бројних активности на популаризацији овог језика, у 2007. години – години руског језика, није било организованих семинара у Москви за наставнике руског језика.

Председник Подружнице у Београду

Снежана Марковић

ИЗВЕШТАЈ О РАДУ ПОДРУЖНИЦЕ У НОВОМ САДУ У 2007. ГОДИНИ

Почетком 2007. године (од 9–13. јануара) професори руског језика из Војводине учествовали су на 45. Скупу слависта Србије и на семинару за стручно усавршавање који је одржан на Филолошком факултету и у Руском дому у Београду.

Традиционална смотра ваннаставних активности основних и средњих школа у Војводини у којима се учи руски језик – Проводы Масленицы, која се организује већ десет година, одржана је 18. фебруара 2007. године у пословној згради НИС-а у Новом Саду. Као и увек, интересовање је било велико и са великим бројем учесника и гледалаца. Пропаћено је и медијски. Поред великог броја основних и средњих школа (било их је 14), наступило је и неколико хорова. Присуствовао је и саветник за културу Амбасаде РФ у Београду, господин Олег Булдаков, као и представници градских власти, задужених за културу.

У ОШ „Бранко Радичевић“ 6. марта одржан је леп српско-руски програм „Дан рођења“ који је припремила проф. руског језика Нада Тадић са својим ђацима и сарадницима.

У гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду 19. априла 2007. године одржано је традиционално Руско вече, које већ неколико година успешно организује проф. Љубица Поповић са члановима руске секције своје школе.

На заврној свечаности „ЛИК Росии“, одржаној 20. априла 2007. године у Руској школи, награђене су следеће школе и професори: Гимназија „Светозар Марковић“ из Суботице и проф. Јелена Ветро, Балетски студио „Мираж“ из Суботице и кореограф Олга Јонович Пугачова, ОШ „Растко Немањић“ из Нове Пазове и проф. Зорка Бокан, Гимназија „Исидира Секулић“ из Новог Сада и проф. Зорка Лазић и диригент школе Хермина Гуга Сарко, ОШ „Бранко Радичевић“ из Новог Сада и проф. Нада Тадић, ОШ „Бранко Радичевић“ из Жабља и проф. Милена Алексић и проф. Ранка Скутелис.

У препуној свечаној сали гимназије „Светозар Марковић“ у Суботици 26. априла 2007. године одржано је традиционално, 20. по реду Вече руске поезије. Гости у програму су били ученици гимназије „Исидора Секулић“ из Новог Сада са хором диригенткиње Хермине Гуга Сарке и инсертом из представе Гогоља „Мртве душе“ које је припремила проф. Зорка Лазић. Својим присуством указао је част свима присутнима уважени гост Олег Булдаков. Као награду за успешно одржано традиционално Вече руске поезије Олег Булдаков је доделио два путовања у Москву у међународни камп „Московия“ ученицима, учесницима програма.

На Дан победе, 9. маја, као и сваке године у Суботици су на Руском гробљу положени венци и одржан пригодан рецитал ученика суботичке гимназије са ученицима проф. Јелене Ветро, уз присуство представника амбасада Русије, Украјине и Белорусије.

Резултати Конкурса ликовних радова града Санкт Петербурга објављени су 22. маја 2007. године. Почасним дипломама награђене су две ученице из Бачког Маглића и једна ученица из Жабља за своје ликовне радове.

На Дан словенске писмености, 24. маја, у Руском дому у Београду, Захвалницама Славистичког друштва Србије за активан рад и популаризацију руског језика награђено је осам чланова Друштва из Војводине. Професорка Валентина Девић Романова је истога дана поднела реферат о трећем таласу Руса, углавном Русиња, које су стигле на тло Југославије. А професорка Милена Алексић је презентирала радове ученика војвођанских школа „О доприносу руских емиграната науци, култури, уметности и привреди Југославије“.

На Дан словенске писмености у Тителу је одржана традиционална манифестација „Смотра ћирилице“. На овој манифестацији учествовали су и били награђени ученици гимназије „Исидора Секулић“ из Новог Сада са проф. Зорком Лазић.

У Жабљу се 14. јуна, већ по четврти пут, одржао „Открытый урок у пятикласников“ за родитеље и колеге. Ову манифестацију је осмислила и започела проф. Милена Алексић, а 2007. године прихватила са радошћу проф. Ранка Скutelис. Гости петацима су увек њихови другари из шестих разреда са својим тачкама.

У летњем периоду ученице гимназије „Светозар Марковић“ из Суботице: Наташа Петровић и Александра Мандић, као и ученик гимназије „Исидора Секулић“ Век Кешел, боравили су три недеље у Подмосковљу у кампу „Московия“.

Проф. Милена Тепавчевић и ученици гимназија „Лаза Костић“ и „Јован Јовановић Змај“, ССШ СМШ и ОШ „Јован Поповић“ боравили су као представници града Новог Сада у Санкт Петербургу, где је потписан протокол о братимљењу.

У септембру месецу 2007. године по осми пут је Јелена Ветро, проф. гимназије „Светозар Марковић“ из Суботице, боравила месец дана са својим ученицима у Институту „А. С. Пушкин“ у Москви. Тамо ја настављена сарадња са Средњом школом бр. 113. У тој школи је 26. септембра одржан међународни семинар руског језика са темама: „Улога образовања у ширењу идеје мира, толеранције и међународног узајамног разумевања“ и „Учење руског језика у словенским земљама“ на којем су и гости из Суботице активно учествовали. Од Министарства образовања ученици из Суботице су добили једнодневну бесплатну екскурзију у Переслав-Залески на коју су ишли заједно са ученицима Средње школе бр.113 .

У октобру месецу, захваљујући проф. Милени Тепавчевић и Културном центру Сремских Карловаца, у Новом Саду је боравила Ана Васиљевна, познати кантаутор и друштвени радник, председник социјалних и културних програма из Санкт Петербурга. У гимназији „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду наступила је са излагањем на тему: „Сава Рагузински, саветник на двору Петра Великог“, а у гимназији „Исидора Секулић“ је одржала концерт. Гостовала је и на локалној телевизији.

Новембра месеца објављени су резултати са Међународног ликовног конкурса из Санкт Петербурга: ученици ОШ из Савиног Села освојили су две друге награде а један ученик из Змајева је добио почасну диплому, као и позив да присуствују уручењу награда 9. децембра у Санкт Петербургу заједно са својим педагозима. Резултати литерарног конкурса још нису саопштени, а на њему су учествовали ученици гимназије „Лаза Костић“ из Новог Сада и ОШ „Милош Црњански“ из Жабља.

У Малом културном центру „Орфеус“ у Новом Саду, на књижевној вечери су наступили и ученици гимназије „Исидора Секулић“.

У Темерину је 24. новембра одржано веома успешно поетско-музичко вече ОШ „Петар Кочић“ у организацији проф. Анђелије Лончар и диригенткиње Сандре Тот.

Дана 15. децембра 2007. године у ОШ „Душан Зеленовић“ у Сиригу одржан је 13. семинар стручног усавршавања професора руског језика из Војводине уз присуство и учешће помоћника директора Руског дома у Београду Татјане Иринархове, проф. Филолошког факултета у Београду Вере Борисенко и проф. Руске школе у Београду Олге Марине. Том при-

ликом је за доделу Захвалнице Славистичког друштва Србије за активан рад и популаризацију руског језика у 2007. години предложено 9 кандидата.

Мр Јелена Ветро,
председница Подружнице
Славистичког друштва Србије
у Новом Саду

Валентина Девих-Романова,
консултант за руски језик
и ваннаставне активности

ГОДИНА РУСКОГ ЈЕЗИКА У НИШКОМ РЕГИОНУ

У 2007. години русисти, чланови Подружнице Славистичког друштва Србије у Нишу били су веома активни, па се и у нашој средини с правом може говорити о овој години као о Години руског језика

На Скупу слависта Србије у Београду почетком 2007. године учествовали су с рефератима и у дискусији и русисти из Ниша, а значајан број наставника из Нишке подружнице учествова је у раду „Зимске школе“. У часопису „Славистика“ за 2007. годину има прилога и чланова Друштва из Ниша.

На Грађевинско-архитектонском факултета у Нишу 21. марта 2007. одржана је промоција првог стручног *Грађевинско-архитектонског руско-српског речника-минимума* аутора проф. др Надежде Лаиновић-Стојановић у издању овог Факултета.

У присуству око сто студената Грађевинско-архитектонског факултета, углавном оних који на том Факултету уче руски језик као страни, студената Филозофског факултета са Департамента за српски језик и књижевност и студената за руски језик и књижевност, као и професора и сарадника са Грађевинско-архитектонског факултета, Електронског и Филозофског факултета, на Промоцији је уводну реч дао и поздравио присутне декан Грађевинско-архитектонског факултета проф. др Драган Аранђеловић, а затим је Речник представио један од рецензената – др Хранислав Анђелковић, редовни професор Грађевинско-архитектонског факултета.

Међу највеће резултате истраживања, које се одвија у оквиру пројекта Министарства за науку Републике Србије *Књижевност и историја* чији је непосредни реализатор тим истраживача при Одсеку за књижевност Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, свакако је откриће аутографа стихова на руском језику *У Србији и о Србији* Стјепана Ивановича Чахотина, руског конзула у Нишу у периоду од 1894. до 1915. године. Радећи на тумачењу аутографа и самих стихова, коаутори, проф. др Мирољуб М. Стојановић и проф. др Надежда Лаиновић-Стојановић део сазнања већ су презентовали на научним скуповима и у зборницима.

О одржаним конференцијама и неким резултатима истраживања овог рукописа говорило се на радију (Радио-Ниш, Радио-Београд), на београдским и нишким телевизијама, у београдским новинама: *Политика*, агенција *Танјуг*, *Новости*, *Глас јавности*, у нишким новинама: *Народне новине*, *Нишки весник*, *Наше*.

Др Ирина Антанасијевић је са рефератима учествовала на више научних скупова у земљи и иностранству. Дала је више интервјуа за недељник *Завтра*, Москва, №05 (689) од 31. јануара 2007. г., часопис *Православие*, од 15. јануара 2007. г., Сретенский манастир,

Москва, РЕН-ТВ, 20. маја 2007, Москва, РИА *Новости*, *Голос России*, 12. септембра 2007. У мају 2007. је на Филозофском факултету одржано већ традиционално *Руско вече* које су организовали студенти Департмана за руски језик и књижевност уз помоћ лектора Зоје Попове.

Као афирмација руског језика и приближавање руске културе и науке српској средини и афирмацији српске културе и струке руској средини и свету, може се истаћи превођење текстова са српског на руски и обратно већег броја студената русистике, дипломираних професора руског језика и књижевности на пример у часопису *Градина*, *Архитект*, *Хајку новине* у Нишу, превођење резимеа за *Зборнике радова* који се после одржаних научних скупова публикују у Нишу и др.

Проф. др Надежда Лаиновић-Стојановић је била учесник на *XI међународном конгресу МАПРЈАЛ у Варни* где је обележена четрдесетогодишњица рада те организације. По повратку са Конгреса, на њену иницијативу, а уз подршку Марије Златковић, председника Подружнице Славистичког друштва Србије за Нишки регион и других активних чланова Подружнице и уз организаторску помоћ Одељења Министарства просвете у Нишу припремљен је и 30. новембра 2007. одржан у Гимназији *Стеван Сремац* Семинар за наставнике и професоре руског језика Нишког региона, на коме су прво уручене Захвалнице Славистичког друштва Србије за значајне резултате у настави, ширењу словенских језика и повезивању култура оних члановима којима нису уручене у Руском дому у Београду.

Поред тога одржано је и више предавања и пружено низ корисних информација. Тако је проф. др Надежда Лаиновић-Стојановић говорила о раду XI конгреса Међународне асоцијације наставника руског језика и књижевности у септембру 2007., приказала конгресне материјале из области конфронтационог истраживања руског и српског језика и на руском језику одржала предавање *Общепотребительная лексика в терминосистемах различных областей науки – русско-сербские параллели*.

Доцент др Ирина Антанасијевић је говорила о савременим издањима из књижевности и културологије у Русији и њиховој примени у настави. Учесници Семинара су с интересовањем пратили излагање и препоруку да се на часовима обрађује и књижевност, јер таква грандиозна књижевност представља мотивацију за учење руског језика.

Катарина Марјановић, професор руског језика у гимназији *Светозар Марковић* у Нишу и дугогодишњи председник Подружнице Славистичког друштва Србије за Нишки регион је информисала о ваннаставним активностима ученика и о њеном учешћу на међународном семинару на Московском универзитету отвореног образовања који је одржан у Москви од 17. до 27. јуна 2007. године. Она је добила позив Руске Амбасе у Србији и Руског дома у Београду као најбољи и најактивнији професор руског језика у средњим школама и била једини представник наставника руског језика из Србије и бивше државе Југославије. То је награда за њен несегични, ентузијастички рад на популаризацији руског језика и руске књижевности и културе у Нишу и у Србији.

Марија Златковић је говорила о стању руског језика у основним и средњим школама, о активностима наставника и професора руског језика и постигнутим ученичким резултатима у знању руског језика, као и о припремама за нова такмичења.

У скоро свим средњим школама постоји настава руског језика. Групе ученика су мале, али је најважније да они који су у основној школи учили руски имају могућност да наставе са учењем тог језика. Са таквим групама се тешко ради, јер су састављене од ученика разних струка, а и ниво знања је различит. Свима је јасно да треба припремити посебне уџбенике за трогодишњу наставу, јер се у садашњим уџбеницима ученици не могу снаћи. Без обзира на све тешкоће, професори руског језика у средњим школама боре се и опстају.

Најважнија информација коју је Марија Златковић добила из Одељења Министарства просвете у Нишу је да је у 2007. години у десетак основних школа Нишког региона уведен руски језик као други страни језик. У Нишавском округу настава руског језика углавном се изводи у сеоским школама, приградским школама и у основној школи *Мирослав Антић*

у Нишу. Наставник руског језика у тој школи је Радивојка Милошевић која је снагом свог угледа привољела родитеље да дају свој потпис да желе да им дете учи руски језик и тако добила 90 ученика.

У Општини Гаџин Хан руски језик је уведен ове године. Захваљујући изванредним наставницима руског језика који редовно воде своје ђаке на републичка такмичења, у Општини Дољевац све време, а и сада имамо руски језик. Тако је ове године једна ученица представљала Нишки округ на такмичењу у Београду. У Топличком округу, Општина Прокупље у пет од десет основних школа уведен је руски као други страни језик, а то је у процентима толико колико је немачког и француског заједно. Ипак, највише се урадило и постигло у Општини Алексинац. Од осам школа у пет су ученици изабрали руски језик. У Алексинцу се много ради на афирмацији руске културе. Ученици и гимназије и основних школа посећују Руски дом и Руску школу у Београду. На конкурс *ЛИК Русије* ученици Житковца заузели су треће место у Србији. Ученици су наступали с програмом посвећеним 130-ој годишњици од погибје Николаја Рајевског. На позив општинске управе ученици су наступили у Горњем Адровцу, поред руске цркве. Тај програм су високо оценили представници руске Амбасаде.

Резултати таквог рада су видни. Сваке године ученици Општине Алексинац учествују на републичкој олимпијади из руског језика. Тако је ове године ученица Једренке Митић (О. Ш. *Аца Синадиновић Лоћика*, село Тешица) заузела четврто место у Републици, а награда којој је била путовање у Москву. Може се набројити цела група изванредних наставника који показују изузетне резултате у настави.

Марија Златковић у свом реферату који је био на руском језику закључује да је настава руског језика давно превазишла класичну наставу и да је прерасла у ширу културну манифестацију. Она такође наглашава да ако наставници имају такав однос према настави, нико и никада неће поставити питање: „бити или не бити“.

Истаћи ћемо још неке позитивне примере наставника и професора руског језика који су својом активношћу и ауторитетом у средини у којој живе допринели популаризацији руског језика и на неки начин га увели у школе. Поред поменуте колегинице Радивојке Милошевић, Марина Вацић, амбициозни млади професор руског језика у Гимназији у Пироту, покушава својим активностима да анимира ученике за учење руског језика бар као другог страног језика. Направила је интересантан плакат у кампањи за руски језик. На сајту Гимназије се може прочитати текст о сарадњи Гимназије са Средњом школом за дипломате при Амбасади Русије у Софији. Професори и ђаци посећују Пирот и склапају пријатељства. Све је то уродило плодом, па се у првом разреду оформила група која учи руски језик. Директор Гимназије је сада много боље расположен према руском језику и сматра да он треба да добије место које му припада. Иначе, у Пироту се у основним школама руски језик не учи, а у средњим школама многи професори раде у више школа да би обезбедили норму, или су у библиотекама.

На крају семинара за Захвалнице за 2007. су предложена четири кандидата: три наставника су дугогодишњи професори руског језика у средњим школама, а један је професор, али предаје у основној школи. Све су то изванредни кандидати који су својим залагањем и љубављу према руском језику заслужили да добију признање у овој **Години руског језика**. То су: Србијанка Јовановић – Кљако, Лоска Станковић, Зорица Ковачевић и Марија Златковић.

Током рада Семинара изложено је тридесетак најновијих издања часописа и књига из руског језика, руске књижевности и културе које су донели предавачи. Тако су наставници имали директан приступ књигама које могу наручивати и куповати, па се може говорити о мини изложби књига и часописа на руском језику.

Може се закључити да је Семинар био веома успешан. Било је преко 30 наставника, а поред директора Гимназије *Стеван Сремац* у Нишу као домаћина, присуствовала је и рекла неколико реченица о томе како привући ђаке да изаберу руски језик и колегиница Душица Младеновић, просветни саветник за стране језике – Школска управа при Министарству про-

свете у Нишу. Са њоме смо контактирали и она нам је помогла око организације и послала Програм имејлом свим школама у којима се учи руски језик.

То су углавном активности наставника руског језика у 2007. години, мада су сви свесни да им треба много већа конкретна подршка Славистичког друштва Србије и Руског дома, јер сопствене снаге, иако се раду приступа са пуно ентузијазма, нису довољне.

Надежда Лаиновић-Стојановић

ПЛАН АКТИВНОСТИ СЛАВИСТИЧКОГ ДРУШТВА СРБИЈЕ У 2008. ГОДИНИ

- 9–11. јануар – 46. скуп слависта Србије
 9–12 јануар – Зимска школа (Семинар за стручно усавршавање наставника руског језика)
 26. фебруар – Промоција у САНУ књиге посвећене А. Белићу „Трећи међународни конгрес слависта“
 15. јануар – 15. април – Конкурс за наставнике руског и осталих инословенских језика на тему
Иновације у примени уџбеника, приручника, речника и нових технологија
 Јануар – мај: Припрема и објављивање дванаесте књиге часописа „Славистика“
 Јануар – јун: Припрема међународног симпозијума „Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних“; Објављивање зборника теза реферата
 Март – мај: Пружање помоћи у организовању и одржавању такмичења ученика у знању руског језика.
 Припрема програма за Дан словенске писмености и Дан Друштва
 Мај – јун: Припрема репрезентације ученика за Олимпијаду у Москви у знању руског језика
 24. мај: Дан св. Ћирила и Методија, словенске писмености и Дан Друштва :
 а) Научни колоквијум: „Руска дијаспора и изучавање руског језика у Србији“;
 б) Промотивна свечаност у Руском дому – Представљање XII књиге часописа „Славистика“ и публикација: „III међународни конгрес слависта“ и „60 година Славистичког друштва Србије“
 в) Промоција победника конкурса на тему *Иновације у примени уџбеника, приручника, речника и нових технологија*.
 3–5. јун: Међународни симпозијум: „Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних“
 Јун – септембар: Припрема за штампу зборника реферата „Изучавање словенских језика, књижевности и култура као инословенских и страних“
 Август – септембар: Активности у подружницама – семинари
 10–16. септембар: Учешће на XIV међународном конгресу слависта у Охриду: Промоција књиге „III међународни конгрес слависта“
 Октобар – новембар: Промотивне свечаности – представљање славистичких публикација;
 Учешће у манифестацији „Дани руског језика у Србији“ (У сарадњи с Руским домом); Обележавање јубилеја Саве Рагузинског (По програму Подружнице у Новом Саду)
 Октобар – децембар: – Припреме 47. скупа слависта Србије на теме „Савремена српска славистика у међународном контексту“ и „Традиција и савремена настава инословенских језика у Србији“

Припреме зимског семинара за наставнике руског језика

Издавачка делатност – 6 наслова: 3 књиге финасиране средствима пројекта „Српска славистичка баштина (Б. Станковић, “60 година Славистичког друштва Србије“, М. Сибиновић, „Словенска вертикала“; Ђ. Живановић, “Студије из пољско-јужнословенских књижевних веза“); зборник теза и зборник реферата са јунског међународног симпозијума; часопис Славистика, књ. XII.

ОДЛУКА О ИЗБОРУ ПОЧАСНИХ ЧЛАНОВА

На основу члана 14 и 15 Статута Славистичког друштва Србије Скупштина Друштва на заседању од 11. јануара 2008. године доноси одлуку о избору за почасног члана и додели повеље почасног члана:

1. Прохоров др Јуриј Јевгењевич, професор, ректор Института „А. С.Пушкин“, Москва

ОДЛУКА О ДОДЕЛИ ЗАХВАЛНИЦЕ

На основу члана 13 Статута Славистичког друштва Србије Скупштина Друштва на заседању од 11. јануара 2008. године доноси одлуку о додели захвалнице за значајне резултате у настави, ширењу словенских језика и повезивању култура:

Руски дом у Београду (Поводом 75-годишњице оснивања)

Олег Булдаков, саветник за културу Амбасаде РФ у Београду

Др Милка Андрић, помоћник Министра просвете РС

Миомир Драгаш, директор ОШ „Иван-Горан Ковачић“, Београд

Славенка Мирков, директор ОШ „Франце Прешерн“, Београд

Мирко Милојевић, директор ОШ „Олга Петров“, Београд

Маријана Мрђен, директор ОШ „Бранко Радичевић“, Батајница

Станислав Тодоров, проф. руског језика, Гимназија, Босилеград

Зорица Ковачевић, проф. руског језика, Гимназија, Прокупље

Марија Златковић, проф. руског језика, ОШ „Вук Караџић“, Житковац

Лоска Станковић, проф. руског језика, Угоститељско-туристичка школа, Ниш

Србијанка Јовановић-Кљако, ОШ „Војислав Илић-Млађи“, Хум

Хермина Гуга Сарка, проф., Гимназија „Исидора Секулић“, Нови Сад

Олга Јонович Пугачова, кореограф балетског студија „Мираж“, Суботица

Сава Баљак, проф., ОШ „Вук Караџић“, Ловћенац

Боро Стошић, проф., ОШ „Жарко Зрењанин“, Обровац

Лена Величковић, наст. руског језика у пензији, Врање

Миланка Величковић, проф. руског језика, ОШ „Вук Караџић“, Врање

IN MEMORIAM

МИЛИВОЈЕ ЈОВАНОВИЋ (1930–2007)

Српска славистика изгубила је 18. маја 2007. године једнога од последњих својих великана: у Београду је земаљски пут окончао је Миливоје Јовановић, дугогодишњи професор руске књижевности на београдском Филолошком факултету, плодан и светски признат научник-русиста, књижевник, новинар, публициста, преводилац, уредник, ... зналац и љубитељ шаха, пасионирани колекционар бедекера и још толико, толико тога. Доиста је невоља само набројати све људске делатности у којима се огледао и којима се компетентно бавио Миливоје Јовановић. А све чега се лаћао попримало је с једне стране сразмере опсесије, а са друге је, редовно, водило ка необично дубоком познавању предмета. По томе је Миливоје Јовановић био истовремено, у једноме лицу, и вечити дечак у телу зрелог човека, вероватно, и стармали у телу дечака, а свакако и младић у телу времешног мудраца.

Генерације студената Миливоје Јовановић даривао је својим необухватним знањем, својом моћном трагалачком енергијом, али и наивном радозналошћу, неутољивим нагоном за сазнавањем, невероватном читалачком страшћу. Акрибични научник и педагог, а пре свега и у првом реду човек – задужио је све оне који су имали ту привилегију да опште са њим већ самом светлошћу свога бића, која је знала снажно да обасја околину – свежом идејом, подстицајем за трагање у неком необичном али увек плодносном смеру, надахнућем за групни рад.

А све је почело опет у Београду, где се 8. маја 1930. родио Миливоје Јовановић. Двадесет и две године касније, 30. септембра 1952, с просечном оценом 9,35, дипломирао је на славистичкој групи предмета (руски језик) Филозофског факултета у Београду. Пре но што је стао за факултетску катедру, морао је да савлада мноштво препрека које су се, одлажући жељени посао педагога, нанизале у разноврсну радну биографију: радио је као коректор, новинар-преводилац, асистент у кратковечном Институту источних и западних словенских језика Српске академије наука, читавих дванаест година као уредник у „Младом поколењу“, затим опет новинар у редакцији „Есо де Југославија“.

Ево још неколико датума из његовог живота: 24. VI 1968. с успехом је одбранио докторску дисертацију *Уметност Исака Бабелја*, пред комисијом коју су сачињавали професори Радован Лалић, Ђорђе Живановић и Александар Флакер; 16. VI 1971. потврђен је у звању доцента за руску књижевност на Филолошком факултету у Београду, а 1. IX исте године ступио је на ту дужност; 18. III 1977. унапређен је у звање ванредног професора; 10. III 1982. изабран је за редовног професора; 1. X 1995. отишао је у заслужену пензију, наставивши пуном снагом свој научни, стваралачки, али и педагошки рад...

Миливоје Јовановић је, да подсетимо, аутор низа учених књига из области руске књижевности, од којих је свака у своме времену била светао преседан и прекретница у проучавању предмета: *Уметност Исака Бабелја* (1975) – прва монографија о овоме писцу на глобалном нивоу, исто као и *Утопија Михаила Булгакова* (1975); *Поглед на руску совјетску књижевност* (1980) – први преглед новије и најновије руске књижевности на српском језику; *Достојевски и руска књижевност XX века:*

прилог теорији подтекста (1985) – пионирска истраживања интертекстуалности у развојном луку руске књижевности, али и у методолошком инструментаријуму српске науке о књижевности; затим *Михаил Булгаков : друга књига* (1989), *Руски песници двадесетог века : дијалози и монолози* (1990), *Достојевски : од романа тајни ка роману-миту* (1992), *Избраные труды по поэтике русской литературы* (2004), *Элегические раскопки* (у коауторској сарадњи са Корнелијом Ичин).

Миливоје Јовановић био је неуморни популаризатор руске књижевности у српској средини, писац безброја предговора и поговора, публицистичких текстова о најновијим збивањима у руској књижевности XX века (деценијама је сарађивао у културној рубрици „Политике“), приређивач бројних издања, а при том и сам плодан преводилац који је потписао више од педесет књига. Српску културу трајно је задужио преводима – да пођемо азбучним редом према именима аутора чије је књиге преводио – Ајгија, Андрејева, Арцибашева, Бабела, Булгакова, Буњина, Ердмана, Еренбурга, Лескова, Лунца, Пастернака, Пилњака, Платонова, Солжењицина, Толстоја, Феђина, Шолохова... и још толиких других. Посебно ваља нагласити да је захваљујући Миливоју Јовановићу – као преводиоцу и приређивачу – српска култура стекла ту част да прва у свету промовише колекције дела писаца који их још нису имали ни на свом матерњем језику. У првом реду имамо на уму *Сабрана дела* Исака Бабела у три књиге – (1) *Црвена коњица*, (2) *Одеса*, (3) *О себи и времену* – у издању Матице српске из 1967, као и монументална *Дела* Михаила Булгакова у осам књига – (1–2) *Приповетке*, (3) *Бела гарда. Живот господина де Молијера*, (4) *Мајстор и Маргарита*, (5–6) *Драме*, (7) *Писма* и (8) *Сећања на Михаила Булгакова* – у издању Српске књижевне задруге и Народне књиге из 1985. године.

С Миливојем Јовановићем одлази у историју цела једна епоха у проучавању руске књижевности у нашој академској средини, али не одлази без трага. Миливоје Јовановић – који је био најсрећнији када би око себе окупио младе људе и повео их за својим фасцинацијама – оставио је за собом школу која с истом страшћу наставља његово служење истини и лепоти. Нека му је стога вечан спомен међу његовим ученицима и ученицима његових ученика.

Петар Буњак

САРАДНИЦИ „СЛАВИСТИКЕ“ КЊ. XII (2008)

АНДРИЋ, Неда, Институт за стране језике, Подгорица
БЕЛОКАПИЋ, Вера, Универзитет „Браћа Караџић“, Београд
БОЖОВИЋ, Зоран, Филолошки факултет, Београд
БОРИСЕНКО, Вера, Филолошки факултет, Београд
БУЊАК, Петар, Филолошки факултет, Београд
ВЕТРО, Јелена, гимназија „Светозар Марковић“, Суботица
ВИЋЕНТИЋ, Биљана, Филолошки факултет, Београд
ВОЈВОДИЋ, Дојчил, Филозофски факултет, Нови Сад
ВУЛЕТИЋ, Витомир, Филозофски факултет, Нови Сад
ГИНИЋ, Јелена, Филолошки факултет, Београд
ГАЕВ, Тања, Филолошки факултет, Београд
ДАМЉАНОВИЋ, Дара, Филозофски факултет, Београд
ДЕВИЋ-РОМАНОВА, Валентина, Филозофски факултет, Нови Сад
ЂОРЂЕВИЋ, Александар, Правни факултет, Ниш
ЂОРЂЕВИЋ, Милица, Филозофски факултет, Ниш
ЂУКИЋ, Александра, Филолошки факултет, Београд
ИВАНОВИЋ, Милена, Филолошки факултет, Београд
ЈОВОВИЋ, Татјана, Институт за стране језике, Подгорица
КОНЧАРЕВИЋ, Ксенија, Богословски факултет СПЦ, Београд
КОПРИВИЦА, Верица, Филолошки факултет, Београд
КОПРИВИЦА, Драган, Филозофски факултет, Никшић
КОПРИВИЦА, Марина, Филозофски факултет, Никшић
КОРДА-ПЕТРОВИЋ, Александра, Филолошки факултет, Београд
КОСАНОВИЋ, Богдан, Филозофски факултет, Нови Сад
КОСАНОВИЋ, Марија-Магдалена, Филозофски факултет, Никшић
КОЧЕВСКИ, Ивана, Филолошки факултет, Београд
ЛАИНОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ, Надежда, Филозофски факултет, Ниш
ЉУШТАНОВИЋ, Јован, Филозофски факултет, Нови Сад
МАКИШОВА, Ана, Филозофски факултет, Нови Сад
МАРИЋ, Ана, Филозофски факултет, Нови Сад
МАРКОВИЋ, Снежана, ОШ „Иван Горан Ковачић“, Београд
МАРОЈЕВИЋ, Радмило, Филолошки факултет, Београд
МАТОВИЋ, Весна, Институт за књижевност и уметност, Београд
МИЋИЋ, Софија, Медицински факултет, Београд
МИШКОВИЋ, Бојана, Филолошки факултет, Београд
МЛАДЕНОВИЋ, Александар, САНУ, Београд
НЕНЕЗИЋ, Јулија, Филозофски факултет, Никшић
НИКОЛИЋ, Драган, Правни факултет, Ниш
ОБУЋИНА, Предраг, Филолошки факултет, Београд
ПЕЈАНОВИЋ, Ана, Филозофски факултет, Никшић
ПЕРИЋ, Драгољуб, Филозофски факултет, Нови Сад
ПЕШИКАН-ЉУШТАНОВИЋ, Љиљана, Филозофски факултет, Нови Сад
ПИЖУРИЦА, Мато, Филозофски факултет, Нови Сад
ПОПОВИЋ, Људмила, Филолошки факултет, Београд
ПРАЛИЦА, Оливера, Филолошки факултет, Београд
ПРОХВАТИЛОВА, Олга, Волгоградски универзитет, Русија
РАДОЈЧИЋ, Ружица, Филолошки факултет, Београд
РАИЧЕВИЋ, Вучина, Филолошки факултет, Београд
РАКОЊАЦ, Татјана, Филолошки факултет, Београд

РАМАЧ, Јанко, Филозофски факултет, Нови Сад
РАНКОВИЋ, Зоран, Богословски факултет СПЦ, Београд
РЕЉИЋ, Митра, Филозофски факултет, Приштина-Косовска Митровица
СОКОЛОВИЋ, Далибор, Универзитет у Лођу, Пољска
СТАНКОВИЋ, Богољуб, Филолошки факултет, Београд
ЏТЕРАНЕК, Vaclav, Masarikov univerzitet, Vрno, Češka
СТЕФАНОВИЋ, Добрила, Филозофски факултет, Ниш
СТЕФАНОВИЋ, Марија, Филозофски факултет, Нови Сад
СТОШИЋ, Јелена, Филозофски факултет, Ниш
ТАНАСИЋ, Срето, Институт за српски језик САНУ, Београд
ТАРАСЈЕВ, Марија, Филолошки факултет, Београд
ТАТАРЕНКО, Ала, Универзитет у Лавову, Украјина
ТЕРЗИЋ, Богдан, Филолошки факултет, Београд
ТИР, Михал, Филозофски факултет, Нови Сад
ТИРОВА, Зузана, Филозофски факултет, Нови Сад
ТМУШИЋ-СТЕПАНОВ, Радојка, Гимназија, Врбас
ТОШОВИЋ, Бранко, Институт за славистику, Грац
ЋУРИЋ, Бобан, Филолошки факултет, Београд
НОРАК, Emil, Univerzitet u Bratislavi, Slovačka
ЧИГОЈА, Бранкица, Филолошки факултет, Београд
ЧОВИЋ, Бранимир, Филозофски факултет, Нови Сад

УПУТСТВО САРАДНИЦИМА ПРЕДСТОЈЕЋЕ (XIII) КЊИГЕ „СЛАВИСТИКЕ“ ЗА ПРИПРЕМАЊЕ И ДОСТАВЉАЊЕ РУКОПИСА

Текстове достављати искључиво у програму *Microsoft Word* вер. 6.0/95 или новијим.

Обавезно је користити фонт *Times New Roman*, који уз активiranу мулти-језичку подршку (multilanguage support за Windows), омогућава поштовање стандарда *Unicode* при писању текстова на централноевропској латиници, ћирилици или којем другом писму.

Ако се у раду користе неки специјални нестандардни фонтови (фонетски знаци, симболи и сл.), обавеза је аутора да их доставе уз рад.

Радове достављати на дискети или компакт диску са једним примерком одштампаног текста.

Радови за рубрике (1) *Славистички научноистраживачки пројекти*, (2) *Српски језик у иностранству* и (3) *Славистички архив* обима до 32.000 знакова без прореда, укључујући и фусноте, достављају се уредништву до **1. децембра 2008.** године. Ови радови морају имати следећи апарат: 1) *апстракт* (до 50 речи) на језику рада, 2) *кључне речи* (до 10) на језику рада и 3) *резиме* (до 1.500 знакова без прореда) на неком другом словенском језику, при чему резиме обавезно мора садржати и наслов реферата.

Радови за рубрике (4) *У свету славистичке литературе* и (5) *Из славистичког живота* обима до 10.000 знакова без прореда, укључујући и фусноте, достављају се Уредништву до **31. децембра 2008.** године.

Пријаве наслова реферата за 47. скуп слависта Србије са резимеима обима 30 до 60 редова компјутерског текста достављати Управи Славистичког друштва Србије до **1. новембра 2008. године**, а текст реферата предати по саопштењу на Скупу.

Апелујемо на ауторе да се строго придржавају ових правила: уколико не буду поштовали било техничке захтеве (нпр., предају текстове писане фонтовима који не одговарају стандарду *Unicode*), било рокове, било пак тражени научни апарат – *Уредништво придржава право да њихове прилоге одбије без образложења.*

Уредништво

Славистика XII (2008), стр. 1–490

САДРЖАЈ

<i>Уводна реч</i>	5-6
XLVI СКУП СЛАВИСТА СРБИЈЕ – РЕФЕРАТИ	
Богољуб Станковић, <i>Славистичко друштво Србије као чинилац славистичке баштине</i> (Поводом шест деценија постојања)	7-12
Срето Танасић, <i>Место Института за српски језик САНУ у српскојславистичкој баштини</i> (Поводом 60 година постојања)	13-23
Витомир Вулетић, <i>Платон Кулаковски о Вуку</i>	24-34
Дара Дамљановић, <i>Отварање Катедре за руски језик и литературу на Великој школи</i>	35-42
Вера Борисенко-Свинарски, <i>Парадигматическиј карактер грамматики Радована Кошутича</i>	43-48
Зоран Ранковић, <i>Протојереј Сава Петковић и његов допринос српској славистици</i>	49-54
Богдан Терзић, <i>Русистика у часопису „Живи језици“</i>	55-59
Богољуб Станковић, <i>Професор Радован Лалић у славистичким организацијама</i> (Поводом стогодишњице рођења)	60-67
Зоран Божовић, <i>Живот посвећен Достојевском</i>	68-71
Ксенија Кончаревић, <i>Лингводидактичко наслеђе проф. др Vere Николић</i> ..	72-81
Вера Белокапић, <i>Конфронтациона истраживања Vere Николић у области руског и српског пословног језика</i>	82-84
Вучина Раичевић, <i>Стојадин Костић у српској методици наставе руског језика</i>	85-94
Михал Тир, <i>Развојни пут Словакистичког војвођанског друштва</i>	95-100
Зузана Тирова, <i>О оснивачима Словачке катедре у Новом Саду поводом два јубилеја</i> (Јан Кмећ и Даниел Дудок)	101-107
Радмило Маројевић, <i>Допринос српских лингвиста тумачењу развоја прасловенских група *kti, *gti, *chti</i>	108-115
*	
Весна Матовић, <i>Словенска мисао у српској књижевности модерне</i>	116-123
Богдан Косановић, <i>Пушкин и наши знаменити људи – Владиславић, Орфелин, Зорић и Милорадовић</i>	124-137
Људмила Поповић, <i>Украјинско-српске славистичке везе у 19. и 20. веку</i>	138-148
Александра Корда-Петровић, <i>О значају „Чехословачко-југословенске ревије“</i>	149-154
Љиљана Пешикан –Љуштановић, <i>Фолклорна збирка у делу Павла Ровинског „Црна Гора у прошлости и садашњости“</i>	155-163

Јован Љуштановић, <i>Словенски импулси у рађању модерне српске поезије за децу</i>	164-173
Драгољуб Перић, <i>Шаманска борба зооморфних јунака у словенској епизи</i>	174-182
Dragan Koprivica, <i>Drame A. P. Čehova na sceni Crnogorskog narodnog pozorišta u Podgorici</i>	183-190
Marina Koprivica, <i>Opšti pogled na recepciju stvaralaštva Borisa Leonidoviča Pasternaka na asrpskom jezičkom području</i>	191-198
Tatjana Jovović, <i>Mjesečev kod u drami „Sveta krv“ Zinaide Hipijus</i>	199-205
Неда Андрић, <i>Улога историјске цркве у роману „Смрт богова“ Дмитрија Мерешковског</i>	206-211
Бојана Мишковић, <i>Стил и метод у Глосолалији Андреја Белог</i>	212-218

*

Branko Tošović, <i>Srpsko-hrvatsko-bošnjačke korelacije</i>	219-227
Марија Магдалена Косановић, <i>Лингвокултуролошки поглед на словенске жаргоне</i>	229-234
Марија Стефановић, <i>Језик о породици: муж и жена у асоцијативним рачницима руског и српског језика</i>	235-242
Јелена Гинић, <i>Анализа развоја квалификатора ортоепских речника РАН друге половине XX века</i>	243-249
Биљана Вићентић, <i>Конструкције са фазним глаголима и девербативним именицама у руском и српском језику</i>	250-257
Милена Ивановић, <i>Функционисање конструктивних почетних глагола у ужем смислу у украјинском и српском језику</i>	258-268
Тања Гаев, <i>Лексичко-семантички потенцијал назива за број три у украјинском и српском фолклору</i>	269-277
Ana Makišova, <i>Pogled na imeničke složenice kroz prizmu dva jezika</i>	278-285
Ana Marić, <i>Razlika u rodu imenica u slovačkom i srpskom jeziku kao potencijalni faktor greške u komunikaciji</i>	286-292
Предраг Обућина, <i>Појам синтаксичке акомодације и њен однос према конгруенцији и рекцији</i>	293-297
Ана Пејановић, <i>Етнокултурни концепт род у Горском вијенцу</i>	298-308
Софија Мићић, <i>Заступљенист српских термина у нашим медицинским лексикографским издањима</i>	309-316
Митра Рељић, <i>Српски језик као равачки међу ораховачким Албанцима данас</i>	317-325
Јулија Ненезић, <i>Евалуација неких компонената текстотеке у уџбеницима руског језика</i>	326-335

СЛАВИСТИЧКИ НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКТИ

О. Прохватаилова, <i>Жанровая специфика православной молитвы</i>	337-350
Драган Николич, Александар Дждџевич, <i>Исторический опыт диалога правовых культур : рецепция византийского права в Болгарии и Сербии IX-XIV вв.</i>	351-357
Дојчил Војводић, <i>Корелативна радња у сложеним реченицама</i>	358-370
Верица Копривица, <i>О бохемизима у српском језку</i>	371-376

СРПСКИ ЈЕЗИК У ИНОСТРАНСТВУ

Václav Štěpánek, <i>Češka istorijska i literarno-istorijska srbistika posle 1990. godine</i>	377-386
--	---------

СЛАВИСТИЧКА БАШТИНА

<i>Једна напомена о постављању плоче захвалности св. Ђирићу, оцу словенске писмености у цркви св. Климента у Риму (Бранкица Чигоја)</i>	387-388
Ксенија Кончаревић, <i>Непознати документи о универзитетској делатности Радована Кошутића</i>	389-402

У СВЕТУ СЛАВИСТИЧКЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Представљање књиге: <i>III међународни конгрес слависта</i> (Београд, 18 – 25. IX 1939). Репринт-издање материјала неодржаног конгреса. Приредио Богољуб Станковић. – Београд: Славистичко друштво Србије, 2008. – XXVII+785 стр.	
Петар Буњак, <i>Наука о стиху и прилози Кирила Тарановског у материјалима III међународног конгреса слависта</i>	403-408
Бобан Ђурић, <i>Руски слависти-емигранти са књижевним темама у материјалима III међународног конгреса слависта</i>	408-410
Богдан Терзић, <i>Руски слависти-емигранти у материјалима III међународног конгреса слависта</i>	411-413
Људско лице историје књижевности (<i>Ала Татаренко</i>).....	413-416
Jankovič, J.: <i>Slovník prekladatel'ov s bibliografiou prekladov z makedónčiny, srbčiny, chorvátčiny a slovinčiny</i> . Juga – VEDA, vydavateľ'stvo SAV, Bratislava 2005, 277 s. (<i>Emil Horák</i>)	416-417
<i>Slavista s duši básnika</i> . Sborník k semdesatinám Ivana Dorovského. Vydala Společnost přátel jižních Slovanů, Brno-Boskovice, 2005 (<i>Ivana Kočevski</i>).....	417-419
С. В. Князев, С. К. Пожарицкая, <i>Современный русский литературный язык: фонетика, графика, орфография, орфоэпия: Учебное пособие для вузов</i> . – Москва, Академический проект, 2005. – 320 с. (<i>Јелена Гинић</i>)	419-421

Наташа Станковић-Шошо: <i>Топос пута у српској народној бајци</i> . Друштво за српски језик и књижевност Србије, Београд, 2006, 293 стр. (<i>Љиљана Пешикан-Љуштановић</i>)	421-423
Mária Mujavcová: <i>State o našej slovenčine</i> . Báčsky Petrovec, Kultúra, 2006, 244 s. (<i>Michal Tur</i>).....	423-424
Nebojša Kuzmanović: <i>Stretávanie kultúr. Srbsko-slovenské literárne styky Rista Kovijanića</i> . Matica slovenská – DNS „Logos“ KK „DIS“, Bačska Palánka 2006, 326 s. (<i>Emil Horák</i>)	425-427
Petr Kaleta: <i>Češi o lužických srbech</i> . Český vědecký, publicistický a umělecký zájem o Lužické Srby v 19. století a sorabisticke dílo Adolfa Černého. Praha:TGN.2006. 334 стр. (<i>Далибор Соколовић</i>).....	427-428
<i>Иван Франко и Срби</i> . Зборник радова са Међународног симпозијума одржаног у Новом Саду 25–27. новембра 1996., Српско-украјинско друштво Нови Сад, Архив Војводине, Нови Сад, 2006, 211 стр. (<i>Јанко Рамач</i>).....	428-430
Надежда Лаиновић-Стојановић: <i>Грађевинско-архитектонски руско-српски речник – минимум</i> . Ниш, Универзитет у Нишу: Грађевинско-архитектонски факултет, 2007, 80 стр. (<i>Вучина Раичевић</i>) ...	431-432
Мирослав Топић, Петар Буњак: <i>Фолклор и превод</i> . Огледи о рецепцији српског народног песништва у пољској књижевности. – Београд: Филолошки факултет, 2007, 242 стр. (<i>Бранимир Човић</i>)	432-434
Mária Mujavcová: <i>Slovenský jazyk a kultúra vyjadrovania pre 3. a 4. ročník gymnázia</i> . Zavod za učbenike, Beograd, 2007, 244 s. (<i>Зузана Тирова</i>)	434-435
<i>Сто година славистике у Србији</i> . Зборник реферата издат 30 година касније. (Приредио Богољуб Станковић). Славистичко друштво Србије, Београд, 2007, 214 стр. (<i>Ружица Радојчић</i>)	435-436
Александар Младеновић: <i>Повеље и писма Деспота Стефана</i> . Текст. Коментари. Снимци. „Чигоја штампа“, Београд, 2007 (<i>Мато Пижурџица</i>).....	437-439
В. П. Гудков: <i>Исследование частных вопросов истории славянских языков</i> . Издательство Московского университета, Москва, 2007, 124 стр. (<i>Богдан Терзић</i>)	439-440
Др Вучина Раичевић: <i>Опита методика наставе словенских језика у инословенској средини</i> . Завод за учбенике, Београд, 2007, 304 стр. (<i>Ксенија Кончаревић</i>)	440-443
<i>Антологија руске лирике: X–XXI век</i> . Избор и белешке о писцима Миодраг Сибиновић – књига I: X – прва четвртина XX века (до симболизма) . - Београд: Paideia, 2007. - 314 стр. - књига II: Прва четвртина – средина XX века (авангарда и социјалистички реализам) . - Београд : Paideia, 2007. - 299 стр. - књига III: Средина XX - поч. XXI века (неомодернизам, неоавангарда, постмодернизам и нова трагања) . - Београд, Paideia, 2007. – 340 стр. (<i>Петар Буњак</i>)....	443-445

ИЗ СЛАВИСТИЧКОГ ЖИВОТА

Два добитника награде „Павле Ивић“ за 2007. годину: Слободан Павловић и Рајна Драгићевић (<i>Александар Младеновић</i>)	447-448
Међународни slavistički skup 12. (Znanstveni skup o jeziku i književnosti), Оратија, 22 – 25. 6. 2007. (<i>Ана Марић</i>)	448-449
Једанаести конгрес русиста (Варна, 2007) (<i>Богдан Косановић</i>)	449-450
Српско-македонске књижевне и културне везе (<i>Д. Стефановић, Ј. Стошић, М. Ђорђевић</i>)	450-452
Међународна научно-методичка конференција: РЕЗУЛТАТИ ГОДИНЕ РУСКОГ ЈЕЗИКА (Москва, 11–13. децембар 2007. године) (<i>Радојка Тмушић Степанов</i>)	452-454
Округли сто студената славистике: „Електронски дискурс српског и других словенских језика“	454-454
Марија Тарасјев, <i>Diskurs elektronske pošte u srpskom jeziku</i>	455-457
Olivera Pralica, <i>Proces žargonizacije u srpskom jeziku</i>	457-460
Татјана Ракоњас, <i>Omladinski sleng u elektronskom diskursu srpskog jezika</i>	460-462
Александра Ђукић, <i>Заступљеност глаголског облика имперфекта у електронском дискурсу српског језика</i>	462-464
Зимска школа 2008 – стручни семинар за наставнике руског језика (Београд, 9 – 12. јануар 2008) (<i>Богољуб Станковић</i>)	465-466
Материјали и одлуке са Годишње скупштине Славистичког друштва Србије: Извештај о раду Славистичког друштва Србије у 2007. години (<i>Богољуб Станковић</i>)	466-468
Извештај о раду Подружнице у Београду у 2007. години (<i>Снежана Марковић</i>)	468-471
Извештај о раду Подружнице у Новом Саду у 2007. години (<i>Јелена Ветро, Валентина Девић</i>)	471-473
Година руског језика у Нишком региону (<i>Надежда Лаиновић-Стојановић</i>)	473-476
План активности Славистичког друштва Србије у 2008. години	476-477
Одлуке Скупштине	477-477

IN MEMORIAM

Миливоје Јовановић (1930 – 2007), (<i>Петар Буњак</i>)	479-480
--	---------

САРАДНИЦИ „СЛАВИСТИКЕ”, Књ. XII (2008)

Упутство сарадницима предстојеће (XIII) књиге „Славистике” за припремање и достављање рукописа	481-483
--	---------

САДРЖАЈ	485-489
---------------	---------

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.16+821.16

СЛАВИСТИКА / главни уредник Богољуб
Станковић. - 1997, књ. 1- . - Београд
: Славистичко друштво Србије, 1997-
(Београд : Чигоја штампа). - 24 cm

Годишње
ISSN1450-5061=Славистика (Београд)
COBISS.SR-ID 130380039

